

İKİ DARBE ARASINDA TÜRKİYE'NİN SURİYE POLİTİKASI: 1960-1980

NURİ SALIK

TARAFINDAN

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜNE SUNULAN TEZ

TARİH ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

MART 2018

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Seyfullah YILDIRIM
Enstitü Müdür V.

Bu tezin Doktora derecesi için gereken tüm şartları sağladığımı tasdik ederim.

Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR
Anabilim Dalı Başkanı

Okuduğumuz ve savunmasını dinlediğimiz bu tezin bir Doktora derecesi için gereken tüm kapsam ve kalite şartlarını sağladığını beyan ederiz.

Dr. Öğretim Üyesi Sayım TÜRKMEN
Danışman

Jüri Üyeleri (İlk isim jüri başkanına ve ikinci isim ise danışmana aittir)

Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN (AYBÜ, Ulus. İlişkiler)

Dr. Öğretim Üyesi Sayım TÜRKMEN (AYBÜ, Tarih)

Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI (AYBÜ, Tarih)

Prof. Dr. Fırat PURTAŞ (GÜ, Ulus. İlişkiler)

Prof. Dr. Özlem TÜR KÜÇÜKKAYA (ODTÜ, Ulus. İlişkiler)

İNTİHAL

Bu tez içerisindeki bütün bilgilerin akademik kurallar ve etik davranış çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca bu kurallar ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmada orijinal olmayan her tür kaynak ve sonuçlara tam olarak atıf ve referans yaptığımı da beyan ederim; aksi takdirde tüm yasal sorumluluğu kabul ediyorum.

Adı Soyadı : Nuri SALIK

İmza :

ÖZET

İKİ DARBE ARASINDA TÜRKİYE’NİN SURİYE POLİTİKASI: 1960-1980

Salık, Nuri

Doktora, Tarih Bölümü

Tez Yöneticisi: Dr. Öğretim Üyesi Sayım TÜRKMAN

Mart 2018, 373 sayfa

Bu çalışmada, Türkiye’nin Suriye politikası 27 Mayıs 1960 darbesinden 12 Eylül 1980 darbesine kadar geçen süreçte yerli ve yabancı arşiv belgelerine dayanılarak incelenmiştir. Çalışma, Türkiye-Suriye ilişkilerini etkileyen Hatay Sorunu ve su meselesi gibi faktörlerin tarihsel süreklilik içinde aktarılmasından ziyade kronolojik-olay bazlı bir yöntemle kaleme alınmıştır. Çalışmada, Türkiye’nin 1960-1980 döneminde izlediği Suriye politikasını birbiriyle etkileşim halinde belirleyen iç, bölgesel ve uluslararası etkenler analiz düzeyi yaklaşımı çerçevesinde mercek altına alınmıştır. Türkiye’nin hem iç hem de dış faktörlerin etkisiyle 1960’lı ve 1970’li yıllar boyunca reelpolitik ilkeler ekseninde hareket ettiği ve bu dönemde Suriye’ye yönelik yapıcı ve uzlaşmacı bir dış politika izlediği ortaya konulmuştur. Bu bağlamda, 1950’li yıllarda çatışmacı bir nitelik arz eden Türkiye-Suriye ilişkilerinin 1960-1980 döneminde normalleşme ve yakınlaşma zeminine oturduğunun ve iki ülke arasında kültürden ekonomiye, tarımdan ticarete kadar birçok alanda iş birliği yapıldığının altı çizilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Suriye, Türk Dış Politikası, Orta Doğu, Dış Politika Analizi, Reelpolitik.

ABSTRACT

TURKEY'S POLICY TOWARDS SYRIA BETWEEN TWO COUPS: 1960-1980

Salık, Nuri

Ph.D., Department of History

Supervisor: Assist. Prof. Sayim TÜRKMEN

March 2018, 373 pages

In this study, Turkey's policy towards Syria from the 27 May 1960 coup d'état to the 12 September 1980 coup d'état is analyzed by depending on domestic and foreign archival documents. The study is written with the chronological-event based methodology rather than citing historical continuity of some factors such as Alexandretta Question and water issue affecting Turkish-Syrian relations. In this study, interrelated domestic, regional and international determinants of Turkey's policy towards Syria between 1960 and 1980 is analyzed within the framework of level of analysis approach. This study argues that Turkey acted in accordance with realpolitik principles with the impact of domestic and external factors during the 1960s and 1970s and pursued a constructive and compromising foreign policy towards Syria in this period. In that regard, it is underlined that conflictual nature of Turkish-Syrian relations in the 1950s transformed into normalization and rapprochement from 1960 to 1980 and two countries cooperated in many areas from culture to economy, from agriculture to trade.

Keywords: Turkey, Syria, Turkish Foreign Policy, Middle East, Foreign Policy Analysis, Realpolitik.

Zeytin Dalı Harekâtı şehitlerinin aziz hatıralarına...

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın tamamlanmasında pek çok kişinin katkısı var. Herkesten önce Danışman Hocam Dr. Öğretim Üyesi Sayım TÜRKMAN'a bu süreçte yol göstericiliği, iyi niyeti ve anlayışı için teşekkürü bir borç bilirim. Tez komitesine katılan Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN'e, Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI'ya, Prof. Dr. Fırat PURTAŞ'a ve Prof. Dr. Özlem TÜR KÜÇÜKKAYA'ya katkıları ve yapıcı eleştirileri için ayrıca teşekkür ederim.

Bir doktora tezinin tamamlanma sürecinde karşılaşılan zorlukları aşmak için entelektüel bir çevreye duyulan ihtiyaç kaçınılmazdır. Bana bu ortamı sağlayan değerli arkadaşlarım Arş. Gör. Maşallah NAR'a, Arş. Gör. Metin Nurettin KALKAN'a, Arş. Gör. Kâmil KARASU'ya, Arş. Gör. Abdulmuttalip İŞİDAN'a, Arş. Gör. Mehmet TUĞRUL'a, Öğr. Gör. Mehmet Sadık GÜR'e, Dr. Öğretim Üyesi Muhammed Hüseyin MERCAN'a, Mehmet Akif MEMMİ'ye ve Yahya KARATAŞ'a ne kadar teşekkür etsem azdır. Tezin ortaya çıkış sürecinde desteklerini esirgemeyen Bölüm Başkanımız Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR'a, Doç. Dr. Bekir S. GÜR'e ve Dr. Öğretim Üyesi Ali Zafer SAĞIROĞLU'na da müteşekkirim. Başım ne zaman sıkışsa yanı başımda bulduğum Dr. Öğretim Üyesi Muhammet Enes KALA'ya, İrfan GÜVENDİ'ye ve Dt. Oğuz KARA'ya da ayrıca minnettarım. Dostlukları güç veriyor, var olsunlar!

Bu tezin yurtdışı ayağını 2214-A Doktora Sırası Araştırma Bursu ile destekleyen Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumuna (TÜBİTAK) teşekkürü bir borç bilirim. Bu burs sayesinde Londra'daki kütüphanelerde ve arşivlerde araştırma imkânı buldum. Bu araştırmaları yapmasaydım hiç şüphesiz ortaya kadük bir çalışma çıkacaktı.

Bu tez büyük oranda Londra'da King's College Orta Doğu Çalışmaları Enstitüsü'nde geçirdiğim süre içinde şekillendi. Enstitüde bana entelektüel bir çalışma ortamı sunan Prof. Michael KERR'e, Prof. Jeroen GUNNING'e ve Dr. Craig LARKIN'e teşekkür ederim. Bölümde bulunduğum süreçte tezimle yakından ilgilenen, yapıcı ve titiz eleştirileriyle tezin gelişimine büyük katkılar veren Dr. Sevinç BERMEK'e özellikle minnettarım. Londra'da uyum sorununu aşmama yardımcı olan Dr. Öğretim Üyesi M. Talha ÇİÇEK'e, Selçuk AYDIN'a ve Abdullah Selim ÖZTEK'e de teşekkürü borç bilirim.

Tezin yazım aşamasında yaşadığım sağlık sorunlarını aşmama yardımcı olan, hiçbir zaman ilgilerini esirgemeyen ve detaylı sorularıma sabırla cevap verme zahmetinde bulunan Doç. Dr. Yavuz ALTUNKAYNAK'a, Dr. Taylan ALTIPARMAK'a, Doç. Dr. Oktay ALGIN'a ve Prof. Dr. Bijen NAZLIEL'e ayrıca teşekkür etmek istiyorum. Onların desteği ve ilgisi olmasaydı bu süreç çok daha zor geçecekti.

Tabi ki en son sözü sevgili eşim Ayşe ve biricik kızım Reyryan Neva için söylemem gerekiyor. Bu tezin yazım sürecinde onları çok fazla ihmal ettiğimin farkındayım. Özellikle Reyryan Neva'nın güneşli Londra günlerinde dışarı çıkma taleplerini reddetmek durumunda kaldığım için üzgünüm. Onların verdiği enerji ve direnç olmasaydı bu tezin yazılması asla mümkün olmazdı. İyi ki varlar...

Nuri SALIK

Ankara 2018

İÇİNDEKİLER

İNTİHAL	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
TEŞEKKÜR	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	x
BİRİNCİ BÖLÜM	1
GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın Amacı, Kapsamı ve Önemi	1
1.2. Çalışmanın Metodolojisi ve Kaynakları	6
1.3. Çalışmanın Analitik Çerçevesi: Analiz Düzeyi Yaklaşımıyla Dış Politika Analizi	10
1.4. Çalışmanın Kavramsal Çerçevesi: Reelpolitik	18
İKİNCİ BÖLÜM	26
TÜRKİYE-SURİYE İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL ARKA PLANI: 1918-1960	26
2.1. Millî Mücadele Döneminde Türkiye-Suriye İlişkileri: 1918-1923	26
2.2. Atatürk Döneminde Türkiye-Suriye İlişkileri: 1923-1938	36
2.3. İsmet İnönü Döneminde Türkiye-Suriye İlişkileri: 1938-1950	45
2.4. Demokrat Parti Döneminde Türkiye-Suriye İlişkileri: 1950-1960	53
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	77
1960-1971 ARASI DÖNEMDE TÜRKİYE’NİN SURİYE POLİTİKASI	77
3.1. TÜRKİYE’NİN SURİYE POLİTİKASINI BELİRLEYEN ETKENLER	77
3.1.1. Uluslararası Ortam	77
3.1.2. Bölgesel Ortam	80
3.1.3. İç Ortam	83
3.1.3.1. Dönemin Aktörleri	84
3.1.3.2. Dönemin Türk Dış Politikası	87
3.1.3.3. Dönemin Orta Doğu Politikası	92
3.2. DÖNEMİN GELİŞMELERİ VE TÜRKİYE’NİN SURİYE POLİTİKASI	98
3.2.1. 27 Mayıs Sonrasında Türkiye’nin Suriye Politikası	98
3.2.2. Suriye’de Gerçekleştirilen Askerî Darbeler	104

3.2.2.1. Ayrılıkçı Darbe (28 Eylül 1961)	104
3.2.2.2. Türkiye'nin Politikası.....	110
3.2.2.3. 28 Mart 1962 Darbesi.....	116
3.2.2.4. Türkiye'nin Politikası.....	118
3.2.2.5. Baas Darbesi (8 Mart 1963)	124
3.2.2.6. Türkiye'nin Politikası.....	129
3.2.2.7. Baas Darbesi Sonrasında Türkiye'nin Suriye Politikası	135
3.2.2.8. Neo-Baas Darbesi (23 Şubat 1966).....	146
3.2.2.9. Türkiye'nin Politikası.....	152
3.2.2.10. Neo-Baas Darbesi Sonrasında Türkiye'nin Suriye Politikası	154
3.2.3. 1967 Arap-İsrail Savaşı (Altı Gün/Haziran Savaşı).....	158
3.2.3.1. Savaşın Nedenleri.....	158
3.2.3.2. Savaşın Gelişimi ve BM Kararları	164
3.2.3.3. Savaşın Sonuçları	170
3.2.3.4. Türkiye'nin Politikası.....	172
3.2.3.5. Haziran Savaşı Sonrasında Türkiye'nin Suriye Politikası	186
3.2.4. 1970 Ürdün Buhranı (Kara Eylül Olayları) ve Suriye Müdahalesi.....	189
3.2.4.1. Buhranın Nedenleri	189
3.2.4.2. Buhranın Gelişimi ve Suriye Müdahalesi	192
3.2.4.3. Buhranın Sonuçları.....	196
3.2.4.4. Türkiye'nin Politikası.....	197
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	207
1971-1980 ARASI DÖNEMDE TÜRKİYE'NİN SURİYE POLİTİKASI	207
4.1. TÜRKİYE'NİN SURİYE POLİTİKASINI BELİRLEYEN ETKENLER	207
4.1.1. Uluslararası Ortam	207
4.1.2. Bölgesel Ortam.....	211
4.1.3. İç Ortam.....	216
4.1.3.1. Dönemin Aktörleri	216
4.1.3.2. Dönemin Türk Dış Politikası	219
4.1.3.3. Dönemin Orta Doğu Politikası.....	227
4.2. DÖNEMİN GELİŞMELERİ VE TÜRKİYE'NİN SURİYE POLİTİKASI.....	233
4.2.1. 12 Mart Sonrasında Türkiye'nin Suriye Politikası.....	233
4.2.2. 1973 Arap-İsrail Savaşı (Ekim/Yom Kippur Savaşı).....	246
4.2.2.1. Savaşın Nedenleri.....	246

4.2.2.2. Savaşın Gelişimi ve BM Kararları	249
4.2.2.3. Savaşın Sonuçları	257
4.2.2.4. Türkiye'nin Politikası.....	259
4.2.2.5. Yom Kippur Savaşı Sonrasında Türkiye'nin Suriye Politikası.....	268
4.2.3. 1975 Lübnan İç Savaşı ve Suriye Müdahalesi	277
4.2.3.1. İç Savaşın Nedenleri.....	277
4.2.3.2. İç Savaşın Gelişimi ve Suriye Müdahalesi.....	281
4.2.3.3. İç Savaşın Sonuçları	286
4.2.3.4. Türkiye'nin Politikası.....	287
4.2.3.5. Lübnan İç Savaşı Sonrasında Türkiye'nin Suriye Politikası.....	306
4.2.4. İsrail'in 1978 Litani Operasyonu	309
4.2.4.1. Operasyonun Nedenleri.....	309
4.2.4.2. Operasyonun Gelişimi ve BM Kararları	311
4.2.4.3. Operasyonun Sonuçları	313
4.2.4.4. Türkiye'nin Politikası.....	313
4.2.4.5. Litani Operasyonu Sonrasında Türkiye'nin Suriye Politikası.....	316
BEŞİNCİ BÖLÜM	326
SONUÇ.....	326
KAYNAKÇA	347
ÖZGEÇMİŞ.....	372

KISALTMALAR

- ABD : Amerika Birleşik Devletleri
AP : Adalet Partisi
BAC : Birleşik Arap Cumhuriyeti
BM : Birleşmiş Milletler
BMGK : Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
CENTO : Central Treaty Organization
CGP : Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP : Cumhuriyet Halk Partisi
CIA : Central Intelligence Agency
DP : Demokrat Parti
İTC : İttihat ve Terakki Cemiyeti
KKTC : Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
MC : Milletler Cemiyeti
MEC : Middle East Command (Orta Doğu Komutanlığı)
MEDO : Middle East Defence Organization (Orta Doğu Savunma Örgütü)
MGK : Milli Güvenlik Kurulu
MHP : Milliyetçi Hareket Partisi
MLF : Multilateral Force (Çok Taraflı Nükleer Kuvvet)
NATO : North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı)
OAPEC : Organization of Arap Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Birliği)
OSİA : Joint Defense Agreement (Ortak Savunma İşbirliği Anlaşması)
SEİA : Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması
SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi
TSK : Türk Silahlı Kuvvetleri
UAD : Uluslararası Adalet Divanı
USAID: United States Agency for International Development (Amerikan Uluslararası Kalkınma Ajansı)
YPG : Yekîneyên Parastina Gel

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Amacı, Kapsamı ve Önemi

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nın ardından tarih sahnesinden çekilmesi neticesinde yüzyıllar boyunca bir arada yaşayan halklar birbirlerinden ayrılmak zorunda kalmışlardır. Batı emperyalizminin Osmanlı Devleti'nin Arap eyaletleri üzerine inşa ettiği devletlerin yerel halklar arasına çektiği yapay bariyerler, ulus devlet ideolojisinin “öteki” imgesiyle birleşince Türkiye Cumhuriyeti ile Arap dünyası arasındaki ilişkilerde büyük bir kırılma yaşanmıştır. Türkiye'nin Arap coğrafyasına açılan kapısı konumunda bulunan ve 911 kilometreyle en uzun kara sınırını paylaştığı Suriye, Türkiye'nin Orta Doğu politikasında her zaman kilit bir role sahip olmuştur. Türkiye-Suriye ilişkilerinin niteliği, bu iki ülkenin ötesinde hem Orta Doğu bölgesel sistemini hem de küresel sistemi doğrudan etkileyebilecek düzeyde önemli olagelmıştır.

Türkiye-Suriye ilişkileri üzerine oluşan literatüre bakıldığında, şu ana kadar yapılan çalışmaların genel olarak Hatay meselesi, PKK terörü, su sorunu ve Soğuk Savaş rekabeti gibi iki ülke ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen faktörlere odaklandığı görülmektedir.¹ Literatürdeki bu genel eğilimden ayrılan isimlerin başında Prof. David Kushner gelmektedir.

¹ Türkiye-Suriye ilişkilerini inceleyen bazı çalışmalar şunlardır: H. Fahir Alaçam, “Turkish-Syrian Relations,” *Turkish Review of Middle East Studies*, Cilt 8, Sayı 5 (1994); Robert Olson, “Turkey-Syria Relations since the Gulf War: Kurds and Water,” *Middle East Policy*, Cilt 8, Sayı 4 (1997): 168-193; Serdar Güner, “The Turkish-Syrian War of Attrition: The Water Dispute,” *Studies in Conflict and Terrorism*, Cilt 20, Sayı 1 (1997); Çağrı Erhan, “Türkiye-Suriye İlişkilerinde Fırat Suyunun Paylaşımı Sorunu,” *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt 21, Sayı 199 (1997); Özlem Tür, “Türkiye-Suriye İlişkileri: Su Sorunu,” *Türkiye ve Ortadoğu: Tarih, Kimlik, Güvenlik*, ed. Meliha Benli Altunışık (İstanbul: Boyut Yayınları, 1999); İsmail Soysal, “Turkish-Syrian Relations (1946-1999),” *Turkish Review of Middle East Studies*, Cilt 10 (1999); Özden Zeynep Oktav, “Water Dispute and Kurdish Separatism in Turkish-Syrian Relations,” *The Turkish Yearbook of International Relations*, Cilt 34 (2003); Mehmet Şahin, “Suriye'nin Su Sorunu,” *Ortadoğu Siyasetinde Suriye*, ed. Türel Yılmaz ve Mehmet Şahin (Ankara: Platin Yayınları, 2004); Selahattin İbas, “Türkiye-Suriye İlişkilerinin Tarihi,” *Ortadoğu Siyasetinde Suriye*, ed. Türel Yılmaz ve Mehmet Şahin (Ankara: Platin Yayınları, 2004); Erdem Erciyes, *Orta Doğu Denkleminde Türkiye-Suriye İlişkileri* (İstanbul: IQ Kültürsanat Yayıncılık, 2004); Celalettin Yavuz, *Geçmişten Geleceğe Türkiye-Suriye İlişkileri* (Ankara: Ankara Ticaret Odası Yayınları, 2005); Muhammed Muslih, “Syria and Turkey: Uneasy Relations,” *Reluctant Neighbor: Turkey's Role in the Middle East*, ed. Henri J. Barkey (Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press, 2005); Timuçin Kodaman, *Fırat-Dicle Meselesi ve Türkiye-Suriye İlişkileri* (Ankara: Asil Yayıncılık, 2007); Michael B. Bishku, “Turkish-Syrian Relations: A Checkered History,” *Middle East Policy*, Cilt 19, Sayı 3 (2012); Özge Yavuz, “Temel Parametreler ve Farklılaşan Dinamikler Çerçevesinde Suriye-Türkiye İlişkileri,” *Bağımsızlıktan Arap Baharı'na Suriye: İç ve Dış Politika*, ed. Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık (Ankara: Nobel Yayınları, 2016).

Kushner, sırasıyla 1986 ve 1999 yıllarında kaleme aldığı “*Conflict and Accommodation in Turkish-Syrian Relations*” ve “*Turkish-Syrian Relations: An Update*” başlıklı makalelerinde Türkiye-Suriye ilişkilerini farklı bir perspektiften ele almış ve iki ülke ilişkilerinin her zaman çatışma ekseninde şekillenmediğini, belirli dönemlerde uzlaşmanın ve yakınlaşmanın ön plana çıktığını ifade etmiştir.²

Kushner’a göre, Türkiye-Suriye ilişkilerini iki temel döneme ayırarak ele almak mümkündür. Kushner’ın “soğuk bir başlangıçtan çatışmaya doğru evrilen bir dönem” olarak nitelendirdiği ilk zaman dilimi, Suriye’nin bağımsızlığını kazandığı 1946 yılından 1961 yılında vuku bulan ayrılıkçı darbeye kadar süreci kapsamaktadır. İkinci dönem ise, Türkiye-Suriye ilişkilerinin çatışmadan ziyade uzlaşma zeminine oturduğu ve ilişkilerin birçok alanda geliştiği 1960’lı ve 1970’li yılları kapsamaktadır. Fakat Kushner’ın “uzlaşma dönemi” olarak tanımladığı bu zaman aralığı üzerine literatürde henüz detaylı bir araştırma yapılmış değildir. Bu bağlamda, çalışmamızın ilk amacı bu *unutulan dönemde* Türkiye’nin Suriye politikasının detaylı bir biçimde ele alarak literatüre kazandırmaktır.

Kavramsal okuma yetersizliği, Türkiye-Suriye ilişkileri üzerine oluşan literatürün en büyük eksikliklerinden birini teşkil etmektedir. Mevcut literatüre bakıldığında, Türkiye’nin Suriye politikasını kavramsal olarak açıklamaya gayret eden çalışmaların yok denecek kadar az olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, çalışmamızın ikinci amacı Türkiye’nin Suriye politikasını analitik bir yöntemle incelemek ve Türkiye’nin Suriye’ye yönelik dış politika eylemlerinin arkasında yatan motivasyonu kavramsal düzlemde ortaya koymaktır. Çalışmada, Türkiye’nin Suriye politikası analiz düzeyi yaklaşımıyla yapılan dış politika analizi çerçevesinde, birbiriyle etkileşim halinde olan iç, bölgesel ve uluslararası düzeylere birlikte bakılarak bütüncül bir perspektiften incelenmiş ve Türkiye’nin Suriye’ye yönelik dış politik eylemlerini bu üç analiz düzeyinden hangisinin öncelikli olarak açıkladığı tespit edilmiştir.³

² David Kushner, “Conflict and Accommodation in Turkish-Syrian Relations,” *Syria under Assad*, ed. Moshe Maoz ve Avner Yaniv (Londra: Croom Helm, 1986), 85-104; David Kushner, “Turkish-Syrian Relations: An Update,” *Modern Syria: From Ottoman Rule to Pivotal Role in the Middle East*, ed. Moshe Maoz, Joseph Ginat ve Onn Winckler (Brighton, Portland: Sussex Academic Press, 1999), 228-242.

³ Bir olayın ya da eylemin arkasında birden fazla neden bulunmaktadır. Önemli olan bu nedenlerden hangisinin birincil olduğunu tespit edebilmektir. Oran’a göre, dış politika araştırmalarında asıl mesele, birincil nedeni öncelikle saptamak daha sonra ikincil nedenleri sıralamaktır. Baskın Oran, “Yöntem ve Yaklaşım,” *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980*, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 15.

Çalışma, temel olarak iki alt döneme (1960-1971, 1971-1980) ayrılmaktadır. Çalışmanın benimsediği dönemlendirme, askerî müdahaleleri (27 Mayıs 1960 ve 12 Mart 1971) kırılma noktaları olarak esas almış, böylece darbelerin Türkiye'nin Suriye politikasını ne derece etkilediğinin izini sürmek mümkün olmuştur. Çalışmanın başlangıç olarak aldığı 27 Mayıs 1960 darbesi, Demokrat Parti (DP) iktidarının sona ermesi ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) sivil siyaseti şekillendiren ve dış politikaya yön veren bir aktör olarak ortaya çıkması bağlamında Türk siyasî tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri olarak tavsif edilebilir. 27 Mayıs 1960 darbesi, modern Türkiye tarihinde "İkinci Türkiye Cumhuriyeti" olarak anılan dönemi başlatmış ve 12 Eylül 1980 tarihinde düzenlenen bir diğer darbe ile sona ermiştir. 12 Eylül 1980 darbesi de, tıpkı 27 Mayıs darbesi gibi, Türkiye'nin iç ve dış politikası üzerinde derin izler bırakan bir diğer tarihî dönemeç olmuştur.

Türk dış politikası, iki darbe arasında hem uluslararası sistemde yaşanan yumuşamanın (detant) hem de iç faktörlerin etkisiyle "görelî özerklik" olarak adlandırılan bir döneme girmiştir.⁴ Türkiye, bu dönemde mutlak Batı yanlısı dış politikadan çok yönlü dış politikaya geçiş yapmış ve Batı Bloku dışında yer alan ülkelerle ilişkilerini çeşitlendirme ve geliştirme stratejisi izlemeye başlamıştır. Türk dış politikasının genel eğiliminde yaşanan bu dönüşümün, Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na bakışını köklü bir değişikliğe uğrattığına kuşku yoktur. Ancak yukarıda ifade edildiği gibi, Türkiye'nin Batı'dan giderek özerkleştiği ve "Batı dışı" dünyaya açılma kararlılığı gösterdiği 1960-1980 döneminde komşusu Suriye'ye yönelik politikasına şu ana dek yeterli ilgi gösterilmemiştir. Bu çerçevede, çalışmanın cevaplamayı hedeflediği başlıca araştırma soruları şu şekilde sıralanabilir:

- Türkiye'nin 1960-1980 yılları arasında Suriye'ye yönelik dış politika eylemlerini belirleyen etkenler nelerdir?
- Türkiye'nin 1960-1980 yılları arasında Suriye'ye yönelik dış politika eylemleri/uygulamaları nasıl kavramsallaştırılabilir?
- 1960-1980 yılları arasında uluslararası sistemde yaşanan yumuşama Türkiye'nin Suriye politikasını ne derece etkilemiştir?
- Türkiye'nin 1960-1980 döneminde takip ettiği çok yönlü dış politika Suriye ile olan ilişkilerini ne derece etkilemiştir?

⁴ Baskın Oran, "Dönemin Bilançosu," *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980*, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 657.

- 1960-1980 yılları arasında Orta Doğu bölgesel sisteminde yaşanan değişimler Türkiye'nin Suriye politikasını ne derece etkilemiştir?
- Bu dönemde, Türkiye'de vuku bulan askerî müdahaleler (27 Mayıs ve 12 Mart) Türkiye'nin Suriye politikasını etkilemiş midir?
- Hatay meselesi ve su sorunu 1960-1980 döneminde Türkiye'nin Suriye politikasını ne derece etkilemiştir?

Çalışmada, Türkiye'nin Suriye'ye yönelik dış politik eylemlerini/uygulamalarını belirleyen etkenlerin analizinin ardından, bu dış politika eylemlerinin arkasında yatan motivasyonun kavramsal düzlemde tekabül ettiği yer belirlenmiştir. Çalışma, Türk karar vericilerin iki darbe parantezinde izlediği Suriye politikasının DP hükûmetinin 1950'li yıllarda izlediği idealist ve aktif Batı yanlısı Suriye politikasından belirgin bir biçimde ayrıştığını öne sürmektedir. Türkiye, 1960-1980 arası dönemde Orta Doğu politikasını bölgesel statükoyu kabullenerek formüle etme yoluna gitmiş ve bölgeye Soğuk Savaş kutuplaşmasının yol açtığı agresif güvenlik politikaları çerçevesinde yaklaşmaktan kati surette vazgeçmiştir. Türkiye'nin Orta Doğu politikasında gözlemlenen bu realist dönüşüm, Türkiye'nin Suriye politikasını da mevcut bölgesel koşullar muvacehesinde şekillendirmesini ve Batı ittifak sisteminden ziyade kendi ulusal çıkarlarını gözetten bir tutum benimsemesini sağlamıştır. Dolayısıyla, Türkiye'nin 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e kadar geçen süreçte izlediği Suriye politikası *reelpolitik* ilkeler ekseninde tebarüz etmiştir.

Burada altı çizilmesi gereken hususlardan biri, bu çalışmanın Türkiye-Suriye ilişkilerinden ziyade Türkiye'nin Suriye'ye yönelik politikasına odaklandığıdır. Suriye'nin Türkiye'ye yönelik politikasının analiz edilmesi bu çalışmanın konusu değildir. Çalışma boyunca, Suriye'nin Türkiye'ye yönelik tutum ve politikalarına çalışmanın konusunu ilgilendirdiği oranda yer verilecektir.

Orta Doğu'nun diktatoryal rejimlerine karşı Aralık 2010'da patlak veren halk ayaklanmaları ya da popüler ismiyle "Arap Baharı" bu tezin yazıldığı dönemde etkilerini halen devam ettirmektedir. Suriye Baas rejimine karşı Mart 2011'de baş gösteren sivil protestolar, rejimin sert müdahalesi nedeniyle kısa sürede kanlı bir mezhep savaşına evrilmiş ve Orta Doğu bölgesel sistemini alt üst etmiştir. Suriye ile uzun bir kara sınırı paylaşan Türkiye, Suriye krizinden etkilenen ülkelerin başında gelmektedir. İç savaş nedeniyle evlerinden ayrılan yaklaşık 3 milyon mülteci Türkiye topraklarına sığınmak zorunda kalmıştır.

Mülteci meselesinin yanı sıra, Suriye ve Irak'ta devlet yapılarının çökmesi, Türkiye'nin sınırlarında IŞİD (Irak-Şam İslam Devleti) ve PKK'nın Suriye kolu YPG (*Yekîneyên Parastina Gel*) gibi terör örgütlerinin güçlenmesine ve Türkiye'nin güvenlik kaygılarının artmasına neden olmuştur. Türkiye, terör örgütlerini bertaraf etmek ve güney sınırlarını güvence altına almak maksadıyla 24 Ağustos 2016'da Fırat Kalkanı Operasyonunu, 20 Ocak 2018 tarihinde de Zeytin Dalı Harekâtını başlatarak Suriye'ye sınır ötesi müdahalede bulunmak durumunda kalmıştır.

Türkiye'nin Arap Baharı sürecinde izlediği Suriye politikası, 2011 yılından bugüne kadar hem yurtiçinde hem de yurtdışında pek çok tartışmaya konu olagelmıştır. Bu tartışmalar, çalışmanın kaleme alındığı dönemde haber bültenlerinin ve siyasî çekişmelerin ana gündem maddelerinden birini teşkil etmeyi bütün hararetiyle sürdürmektedir. Suriye İç Savaşı nedeniyle Türk dış politikası etrafında yaşanan tartışmalar, Türkiye-Suriye ilişkilerinin tarihsel boyutlarının bütün yönleriyle aydınlatılmasını elzem kılmaktadır. Bu çerçevede, bu çalışmanın birinci önemi, Türkiye'nin henüz üzerinde durulmayan 1960-1980 döneminde izlediği Suriye politikasını detaylı bir biçimde inceleyerek mevcut literatüre katkıda bulunmasıdır. Çalışmanın ele aldığı dönemde, Türkiye'nin Suriye politikasını belirleyen bazı etkenlerin (ABD-Türkiye gerilimi, Rusya-Türkiye yakınlaşması, Filistin Sorunu, Kürt meselesi) günümüzde de güncelliklerini korudukları görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye-Suriye ilişkilerini etkileyen parametrelerin tarihsel boyutlarının ortaya konulması, iki ülke arasındaki ilişki örgülerinin daha iyi kavranmasını ve içinden geçtiğimiz sancılı sürecin daha kolay anlamlandırılmasını sağlayacaktır.

Çalışmanın ikinci önemi, Türkiye'nin 1960'lı yılların başında Suriye'de vuku bulan askerî darbelere yönelik politikalarına ilk kez ışık tutmasıdır. Türkiye'nin 28 Eylül 1961, 28 Mart 1962 ve 8 Mart 1963 darbelerinin ardından Suriye'ye yönelik dış politik eylemleri çeşitli arşiv kaynaklarına ve dönemin basınına dayanılarak bu çalışma vesilesiyle literatüre kazandırılmıştır. Çalışmada, Türkiye'nin genel kanaatin aksine, 1960'lı yıllarda Suriye'deki siyasî çalkantılara ve iktidar değişimlerine duyarsız kalmadığı ve yaşanan gelişmeleri bölgesel ve küresel dinamikleri göz önünde bulundurarak politikalar ürettiği ortaya konulmuştur.

Efegil ve Erol, Türk dış politikası çalışmalarının genel olarak stratejik ve tarihsel örnek olay incelemeleri bağlamında yapıldığını ifade etmektedirler. Strateji eksensiz Türk dış politikası çalışmalarında daha çok karar vericilerin beklentileri ve bu beklentilerin

uygulamaya geçirilmesi için yapılması gerekenler üzerinde durulmaktadır. Tarihsel örnek olay çalışmalarında ise olayın tarihsel arka planı verilmekte, sorunun ortaya çıkmasına neden olan iç ve dış faktörler anlatılmakta ve ileriye yönelik tahminlerde bulunulmaktadır. Dolayısıyla dış politika analizi yaklaşımı çerçevesinde yapılan Türk dış politikası çalışmalarının literatürde oldukça az bir yer kapladığı görülmektedir.⁵ Bu çalışmanın bir diğer önemi, Türkiye'nin Suriye politikasını analiz düzeyi yöntemiyle dış politika analizi yaparak incelemesi ve bu yönüyle Türk dış politikası üzerine oluşan akademik literatüre katkıda bulunmasıdır. Çalışmada, Türkiye'nin 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e izlediği Suriye politikası karar verme yaklaşımını da içeren bir yöntemle ele alınmış ve iç ve dış etkenler bütüncül bir perspektiften incelenmiştir.

1.2. Çalışmanın Metodolojisi ve Kaynakları

Bir siyasi tarih tezi olan bu çalışmada, betimleyici ve açıklayıcı yöntem birlikte kullanılmıştır. Türkiye'de yapılan siyasi tarih çalışmalarının genel olarak *kronolojik-betimleyici* bir yöntemle kaleme alındığı ve bu çalışmaların *analitik-açıklayıcı* yönünün zayıf kaldığı gözlemlenmektedir. Bu tez, siyasi tarih çalışmalarında görülen analitik eksikliği uluslararası ilişkiler disiplininin bir alt dalı olan dış politika analizi yaklaşımı ile aşmaya gayret etmiştir. Dolayısıyla, siyasi tarihin olmazsa olmazı olarak görülen arşiv kaynaklarına dayalı kronolojik-betimleyici yöntem ile uluslararası ilişkiler disiplininin nedensellik ilişkilerini açığa çıkarmaya odaklanan açıklayıcı-analitik yöntemi arasında bir köprü kurulmuştur. Türkiye'nin 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e kadar izlediği Suriye politikası bu metodolojik yaklaşımla mercek altına alınmıştır.

Çalışma boyunca, Suriye'de vuku bulan ve Suriye'nin müdahil olduğu olaylar betimleyici bir biçimde aktarılırken, Türkiye'nin bu olaylara yönelik politikasının arkasında yatan nedensellik ilişkileri analitik bir biçimde açıklanmaya çalışılmıştır. Bu nedensellik ilişkileri ortaya konulurken, analiz düzeyi yaklaşımına başvurulmuş ve Türkiye'nin Suriye'ye yönelik dış politik eylemlerini birbiriyle etkileşim halinde belirleyen iç, bölgesel ve uluslararası etkenler birlikte analiz edilmiştir.

Bu çalışma, özü itibarıyla herhangi bir kuramı test etmeyi amaçlamamaktadır. Fakat somut olaylardan yola çıkılarak ele alınan konuya kavramsal bir çerçeve getirilmesi

⁵ Ertan Efeğil ve Mehmet Seyfettin Erol, "Giriş," *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği*, ed. Ertan Efeğil ve Mehmet Seyfettin Erol (Ankara: Barış Platin Yayınları, 2012), vii.

hedeflenmiş, bu minvalde gerçek dünyada meydana gelen olayların kuramların lensleriyle incelenmesinden ziyade somut olaylardan soyutlama yapılarak kavramsallaştırma üretme yoluna gidilmiştir. Dolayısıyla, kuramdan olaylara doğru değil, olaylardan kurama doğru giden bir yöntem benimsenmiştir. Türkiye'nin iki darbe parantezinde izlediği Suriye politikası analitik bir biçimde ele alınırken, Türkiye'nin dış politik eylemlerinin arkasında yatan motivasyonun soyut düzlemde nasıl kavramsallaştırılacağı da tespit edilmiştir. Çalışma, Türkiye'nin 1960'lı ve 1970'li yıllar boyunca izlediği Suriye politikasının temel motivasyonunun aşağıda detaylarıyla incelenen reelpolitik kavramsallaştırması ile açıklanabileceğini iddia etmektedir.

Çalışma boyunca üzerinde hassasiyetle durulan metodolojik hususlardan biri, *retrospektif* (geriye dönük) bakış açısının yol açabileceği yanıltıcı yaklaşımdan özellikle kaçınılmasıdır. Bugünden geriye dönüp bakıldığında, Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde Suriye ile kurduğu münasebetlerin bir ittifak ilişkisine dönüşmediği ve iki ülke arasındaki ilişkilerin tam kapasitesine ulaştırılmadığı görülmektedir. Bu edinilmiş bilgi (*hindsight*), Türkiye'nin Suriye politikasının süreklilik boyutunun vurgulanmasına ve belirli tarihsel dönemlerde (detant gibi) ortaya çıkan yapıcı politika değişikliklerinin ve yeni trendlerin ıskalanmasına yol açabilmektedir. Çalışma boyunca, Türkiye'nin Suriye politikasının bugünden ziyade o dönemin kendine has koşullarının nazar-ı dikkate alınarak incelenmesine özel önem verilmiştir.

Yukarıda ifade edildiği gibi, Türkiye-Suriye ilişkileri üzerine yapılan çalışmalar genel olarak Soğuk Savaş rekabeti, PKK terörü, su sorunu ve Hatay meselesi gibi olumsuz *faktörlerin* tarihsel süreklilik içinde aktarılmasına odaklanmaktadır. Bu yaklaşım, mezkûr faktörlerin bütün tarihsel dönemlerde Türkiye-Suriye ilişkilerini aynı şiddette etkilemeye devam ettiği gibi bir yanılsamaya ve iki ülke ilişkilerini şekillendiren bazı kritik olayların ve aktörlerin göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye'nin iki darbe parantezinde izlediği Suriye politikası *faktörlerdeki* süreklilikten ziyade *kronolojik-olay bazlı* bir yaklaşımla ele alınmıştır. Böylece Türkiye'nin Suriye'de vuku bulan ya da Suriye'nin müdahil olduğu olaylara yönelik dış politik eylemlerini belirleyen etkenlerin o dönemin koşulları içinde ve bütüncül bir perspektiften incelenmesi mümkün olmuştur.

Bir örnek vermek gerekirse, Hatay meselesinin Türkiye-Suriye ilişkilerini uzun yıllar boyunca belirleyen birincil etken olduğuna dair genel bir kanaat bulunmaktadır. Ancak bu kanaatin tamamen doğru olduğunu söylemek oldukça güçtür. Bu çalışmada, Hatay

meselesinin iki ülke ilişkilerinde dönem dönem tamamen gündem dışı kaldığı ve Türkiye-Suriye ilişkilerini olumsuz yönde etkileme potansiyelini gözle görülür bir biçimde kaybettiği ortaya konulmaktadır. Hatay meselesi, özellikle 1960'lı yılların ikinci yarısı ile 1970'li yıllar boyunca, Türkiye'nin Suriye politikasını doğrudan belirleyen bir etken olma özelliğini kaybetmiş ve ikinci plana atılmıştır. Türkiye, 1967 Haziran Savaşı, 1970 Ürdün buhranı ve 1973 Yom Kippur Savaşı gibi kritik olaylarda Suriye politikasını şekillendirirken Hatay meselesini göz önünde bulundurmamıştır. Yine iki devlet arasındaki problemleri alanlardan birini oluşturan su meselesi, 1960'lı ve 1970'li yıllarda teknik düzeyde bir sorun olarak kalmış, 1980'li yıllarda görüldüğü gibi Ankara ile Şam arasında siyasî krizlere yol açmamıştır.

Bir siyasi tarih tezi olan bu çalışmanın temel dayanak noktasını arşiv belgeleri oluşturmaktadır. Çalışma kaleme alınırken hem yurtiçindeki hem de yurtdışındaki birçok arşiv belgesi birlikte kullanılarak sentezlenmiş, bunun yanı sıra geniş bir ikinci el literatürden istifade edilmiştir. Başta İngiliz Ulusal Arşivi'nde bulunan diplomatik belgeler olmak üzere, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve TBMM Arşivi bünyesinde bulunan birincil belgelerden istifade edilmiştir. Ayrıca, ABD'nin dış ilişkileriyle ilgili dokümanları ihtiva eden *The Foreign Relations of the United States (FRUS)* belgelerinden yararlanılmıştır. Çalışmada, arşiv kaynaklarının yanı sıra, resmî yayınlar (T.C. Resmî Gazete, Ayın Tarihi ve çeşitli kitaplar) ile birçok yerli ve yabancı gazeteye başvurulmuştur. Türk Dışişleri Bakanlığı Arşivi henüz araştırmacıların kullanımına açılmadığı için buradaki belgelerden yararlanmak maalesef mümkün olmamıştır. Yurtiçinde ve yurtdışında Türk dış politikası üzerine yapılan tezlerin malul olduğu bu eksiklik, aşağıda içeriğine kısaca değinilen arşiv kaynakları ve gazeteler yoluyla telafi edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada kullanılan başlıca birincil kaynaklar şu şekilde sıralanabilir:

- 1) *İngiliz Ulusal Arşivi*: Türkiye'nin NATO ve CENTO müttefiki konumunda bulunan ve Kıbrıs meselesine doğrudan taraf olan İngiltere'nin Londra'da bulunan arşivi Türk dış politikası çalışmaları için oldukça önemli diplomatik belgeleri bünyesinde barındırmaktadır. İngiliz Ulusal Arşivi, 30 yıllık arşiv dokümanlarını düzenli olarak araştırmacılara açmaktadır. Bu sayede, çalışmanın konusunu teşkil eden 1960-1980 arası dönemle ilgili bütün diplomatik belgelere ulaşılmıştır. Arşivde kronolojik ve çapraz araştırma yöntemiyle çalışılmış, Türkiye ile ilgili seriler yıl yıl taranırken Suriye, Mısır, Arap-İsrail savaşları ve Ürdün'le ilgili dokümanları ihtiva eden

serilere de yeri geldiğinde kayıtsız kalınmamıştır. Böylece Türkiye'nin Suriye politikasına ışık tutan fakat başka ülkelere ve olaylara ait serilerde bulunan belgeler de gün yüzüne çıkarılmıştır. Arşivde, Türkiye ile ilgili 1960-1966 yıllarına ait belgeleri kapsayan *Foreign Office* 371 nolu serisinde ve 1966-1980 yıllarını kapsayan *Foreign and Commonwealth Office* 9 nolu serisinde bulunan klasörler tamamen taranmıştır. Arşivde yapılan çalışmalar neticesinde, İngiltere'nin Ankara, Şam ve Kahire büyükelçiliklerinden Londra'ya gönderilen ve Türk dış politikası hakkında önemli veriler sunan telgraflar, bilgi notları, yıllık raporlar, tutanaklar ve analizler temin edilmiştir.

- 2) *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Türk dış politikası hakkında diplomatik belgeler barındıran kurumların başında gelmektedir. Bu arşivde yapılan araştırmada *Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü* ile *Kararlar Daire Başkanlığı* fonlarından Türkiye'nin Suriye politikasıyla ilgili çeşitli belgeler elde edilmiştir. Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü fonunda 1960'lı yılların başında Suriye'de vuku bulan askerî darbelere yönelik raporlar ve Suriye'deki siyasî gelişmeler hakkında hazırlanan şifreler bulunmaktadır. Kararlar Daire Başkanlığı fonunda ise Türkiye'den Suriye'ye düzenlenen üst düzey ziyaretler ve Türkiye ile Suriye arasındaki çeşitli sorunların çözümüne dair oluşturulan komisyonların raporları ve iki ülke arasında imzalanan anlaşmalar bulunmaktadır.
- 3) *TBMM Arşivi*: Online olarak hizmet veren TBMM Arşivi'nin bünyesinde bulunan en önemli belgeler zabıt cerideleridir. TBMM Arşivi içinde yer alan ve Türk dış politikası hakkında önemli bilgiler barındıran *TBMM Tutanak Dergisi* ve *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*'nden çalışmanın ele aldığı dönemi kapsayacak şekilde istifade edilmiştir. Gerek TBMM'de gerekse Senato'da dış politika üzerine iktidar ve muhalefet arasında yapılan tartışmalar Türk dış politikasının yöneliminin anlaşılması açısından oldukça önemli veriler sunmaktadır.
- 4) *The Foreign Relations of the United States (FRUS) Belgeleri*: Online olarak ulaşılabilen FRUS belgeleri bu çalışmada yararlanılan bir diğer arşiv kaynağıdır. Bu belgelerde, ABD dış politikasının karar verme mekanizmasında yer alan aktörlerin hazırladıkları raporlar, bilgi notları ve toplantı tutanakları bulunmaktadır. FRUS belgeleri, Türkiye'nin Soğuk Savaş dönemindeki başlıca müttefiki olan ABD'nin

Türk dış politikasına ve Türkiye'nin Orta Doğu politikasına bakışına dair oldukça detaylı ve mühim bilgileri ihtiva etmektedir.

5) *Resmî Yayınlar*: Devlet kurumlarının hazırladığı resmî yayınlar Türk dış politikası hakkında bir diğer başvuru kaynağıdır. Bu kaynakların başında *T.C. Resmî Gazete* gelmektedir. T.C. Resmî Gazete, Türkiye'nin Suriye ile imzaladığı anlaşmaları ve Bakanlar Kurulu'nun Suriye hakkında aldığı kararları ihtiva eden resmî yayın organıdır. Resmî Gazete'nin yanı sıra istifade edilen bir diğer resmî kaynak *Ayın Tarihi*'dir. Türkiye'nin iç ve dış politikasına dair haberleri günlük olarak aktaran *Ayın Tarihi*, bu çalışmada başvurulmuş bir diğer kaynak olmuştur. Bu kaynakların yanı sıra, Başbakanlık Basımevi ve Dışişleri Bakanlığı tarafından basılan ve Türkiye Cumhuriyeti hükûmetlerinin programlarını, icraatlarını ve Türk devlet adamlarının dış politika demeçlerini içeren resmî eserlerden yararlanılmıştır.

6) *Gazeteler ve Haber Kaynakları*: Siyasî tarih çalışmalarının olmazsa olmaz kaynaklarının başında gazeteler gelmektedir. Bu çalışmada da hem yurtiçi hem de yurtdışında faaliyet gösteren çeşitli gazetelere ve haber kaynaklarına müracaat edilmiştir. Türkiye'de yayımlanan *Akşam*, *Cumhuriyet*, *Milliyet*, *Ulus*, *Vatan* ve *Zafer* gazetelerinin yanı sıra yurtdışında yayımlanan gazetelerden de istifade edilmiştir. İngiltere merkezli faaliyet gösteren *The Guardian* ve *The Times* ile ABD'de çıkan *The New York Times* Gazetesi çalışmanın konusunu teşkil eden yıllar arasında taranmıştır. Bu gazetelerin yanı sıra, ABD Merkezî İstihbarat Teşkilatı'nın (*Central Intelligence Agency-CIA*) haber kaynağı olan *Foreign Broadcast Information Service (FBIS)* belgeleri kullanılmıştır. FBIS bünyesinde hem Türkiye'de hem de Suriye'de faaliyet gösteren TV, radyo ve gazete haberlerinin İngilizce çevirileri bulunmaktadır.

1.3. Çalışmanın Analitik Çerçevesi: Analiz Düzeyi Yaklaşımıyla Dış Politika Analizi

Bu çalışmanın konusu, Türkiye'nin Suriye'ye yönelik dış politikası olduğuna göre, öncelikle "dış politika" kavramına ve bir devletin diğer bir devlete yönelik dış politikasının nasıl analiz edileceğine, yani dış politika analizi yöntemine değinmek gerekmektedir.

“Dış politika” nedir? Sosyal bilimlerdeki birçok kavram gibi dış politikanın da farklı yazarlar tarafından yapılmış çeşitli tanımları bulunmaktadır. Dış politika literatürünün gelişimine bakıldığında, bütün yazarların üzerinde ittifak ettikleri bir dış politika tanımının henüz bulunmadığı görülmektedir. Farklı kuramsal perspektiflerden yararlanan yazarlar dış politikaya farklı açılardan yaklaşmışlardır. Bu çerçevede, dış politikayı açıklama amacıyla yapılan çalışmalar, bir liderin çocukluk yaşantısından uluslararası sistemin özelliklerine kadar çok geniş bir yelpazede gerçekleştirilmiştir.⁶

Christopher Hill, dış politikayı “uluslararası ilişkilerde bağımsız bir aktörün (genellikle devlet) yürüttüğü resmî dış ilişkilerin toplamı” şeklinde tanımlamaktadır.⁷ Hill’in bağımsız bir aktör üzerinden dış politikayı tanımlaması, devletlerin dışında Avrupa Birliği gibi devlet-üstü aktörlerin de dış politikalarının olabileceğini göstermektedir. Hill’e göre, dış politika düşüncesi hem politikayı hem de bütünlüğü içermektedir. Dış politika, aktörlerin dış dünyayı şekillendirmek ve temel amaçlarını başarmak için uyguladıkları siyasal yönleri olan eylemlerdir. Bu eylemler, aktörlerin dış dünyaya yönelik bilinçli niyetlerini ve bir koordinasyonu içermektedir. Dolayısıyla dış politika, tasarlanmış bir stratejinin rasyonalite, hedefler, zaman dilimleri ve araçlar çerçevesinde gerçekleştirilme çabasıdır. Sonuç olarak dış politika, devletlerin ya da daha geniş toplulukların dış dünyaya yönelik sürekli olarak ürettikleri resmî dış ilişkilerdir.⁸

James Rosenau, dış politikayı üç şekilde kavramsallaştırmaktadır: a) yönelimler, b) planlar ve taahhütler, c) eylemler olarak dış politika. Yönelimler olarak dış politika bir devletin uluslararası ilişkilerde davranışlarına yön veren temel eğilimler ve prensiplerdir. Bu eğilim ve prensipler, her toplumun tarihine ve geleneklerine yerleşmiş anlayışlardan kaynaklanmaktadır. Planlar ve taahhütler olarak dış politika, bir devletin belirlediği hedeflere yönelik stratejiler ve kararlardır. Eylem olarak dış politika ise, devletlerin yönelimleri, planları ve taahhütleri çerçevesinde uluslararası arenada meydana gelen olaylar karşısında sergiledikleri davranışlarıdır.⁹

Valerie Hudson dış politikayı, “ulusal hükûmetlerin dış varlıklarla ilişkilerinde hedeflerini hayata geçirmek için seçtikleri strateji veya yaklaşım” olarak tanımlamaktadır.

⁶ M. Fatih Tayfur, “Dış Politika,” *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, ed. Atila Eralp (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 73.

⁷ Christopher Hill, *The Changing Politics of Foreign Policy* (New York: Palgrave Macmillan, 2003), 3.

⁸ Age., 4-5.

⁹ Tayfur, “Dış Politika,” 76-77.

Bu tanıma göre dış politika, hiçbir şey yapmama kararını da içermektedir.¹⁰ George Modelski'nin dış politika tanımı ise “toplumların başka devletlerin davranışlarını değiştirmek ya da kendi davranışlarını uluslararası ortama uyumlu hale getirmek için geliştirdikleri faaliyetler sistemi” şeklindedir. Modelski'ye göre, devletlerin dış politikası toplumları adına söz söyleme yetkisi olan siyasetçiler eliyle yürütülmektedir.¹¹

Mark Weber ve Michael Smith, “dış politika, devletlerin ve onların adına ulusal toplumların dış ilişkileri bağlamında hareket eden hükûmetlerin yaptıkları eylemler, aldıkları kararlar, oluşturdukları değerler ve gerçekleştirmeye çalıştıkları hedeflerdir” şeklinde bir tanımlama getirmektedirler.¹² Joshua Goldstein ve Jon Pevehouse'ın dış politika tanımı şu şekildedir: “dış politika, hükûmetlerin uluslararası arenada eylemlerini yönlendirmek için kullandıkları stratejilerdir.” Dış politika, devlet liderlerinin belirli bir ilişki veya durumda başarmaya karar verdikleri amaçları belirtmektedir.¹³

M. Fatih Tayfur, dış politikayı “devletlerin uluslararası sistem içinde yetkili organ ve temsilcileri aracılığıyla, esas itibarıyla diğer devletlere yönelik izledikleri siyaset ve davranışların tümü” olarak tanımlamaktadır.¹⁴ Ramazan Gözen'in dış politika tanımı ise “ulus-devletin ‘ulusal çıkar’ şeklinde tanımlanan hedef ve ideallerini korumak ve geliştirmek amacıyla kendi dışındaki dünyaya, yani ‘uluslararası sisteme’ dönük olarak sahip olduğu ‘politikadır’” şeklindedir.¹⁵ Bütün bu tanımlara bakıldığında dış politikanın tanımlayıcı özelliklerinin devlet merkezlik, resmîlik ve dış (uluslararası) ortamda uygulanma olduğu söylenilebilir.¹⁶ Bu yazarların dışında daha pek çok isim dış politika kavramını farklı biçimlerde tanımlamıştır.¹⁷

Yukarıdaki tanımlamalar dış politikanın “dış” ve “iç” olmak üzere iki boyutu olduğunu göstermektedir. Öncelikle, dış politika tıpkı kültür, eğitim ve sağlık politikaları gibi bir devletin yürütme organı eliyle oluşturulur, ancak bu politikalardan farklı bir niteliğe

¹⁰ Valerie M. Hudson, “The History and Evolution of Foreign Policy Analysis,” *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases*, ed. Steve Smith, Amelia Hadfield ve Tim Dunne (Oxford: Oxford University Press, 2012), 14.

¹¹ Tayfur, “Dış Politika,” 77.

¹² Mark Weber ve Michael Smith, *Foreign Policy in a Transformed World* (New York: Routledge, 2013), 9-10.

¹³ Joshua S. Goldstein ve Jon C. Pevehouse, *International Relations* (New York: Pearson, 2013), 146.

¹⁴ Tayfur, “Dış Politika,” 73.

¹⁵ Ramazan Gözen, *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türkiye'nin Dış Politikası* (Ankara: Palme Yayıncılık, 2009), 3.

¹⁶ Tayfur, “Dış Politika,” 78.

¹⁷ Farklı yazarların dış politika tanımlarının bir listesi için bkz. Ertan Efeğil, *Dış Politika Analizi Ders Notları* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2016), 14.

sahiptir. Dış politika, her ne kadar içeride yetkili karar alıcı organlarca üretilse de devletin siyasi ve hukuki otoritesinin olmadığı dış ortamda yürütülmektedir. Dış ortam, birçok devletten oluşmaktadır ve hiçbir devlet bir diğeri üzerinde egemenlik hakkına sahip değildir. Dolayısıyla, bir devlet kendi sınırları dâhilinde istediği politikayı uygulama yetki, otorite ve meşruiyetine sahipken dışarıda bu durum söz konusu değildir.¹⁸

Dış politika, ilk bakışta tamamen uluslararası ortamla ilgili görünmekle birlikte bir devletin iç politikasının doğrudan uzantısıdır. İç ortamda, “devlet” ve “toplum” dış politikanın iki önemli unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Dış politikanın demokratik kurumların yerleşik olduğu oranda hem devletin hem de toplumun dış politikası olduğu söylenebilir. Fakat demokrasinin cari olmadığı ülkelerde dış politika toplumun değil rejim elitlerinin çıkarları çerçevesinde şekillendirilir. Dolayısıyla, dış politika ulusun değil devletin dış politikasıdır. Demokratik yollarla seçilen hükûmetlerin dış politikada kendi tabanlarından farklı toplumsal grupların çıkarlarına ve taleplerine uygun hareket etmeleri gerekmektedir. Bu olmadığı takdirde devleti yöneten hükûmet ile toplumun farklı kesimleri arasında çatışma meydana gelebilir. Dış politika, toplumun tüm kesimlerini etkilediğinden dolayı parlamentolar dış politika konularında hükûmetleri denetleyebilir. Demokratik ülkelerde ikili anlaşmaların parlamento tarafından onaylanması bunun açık bir göstergesidir. Yine demokratik ülkelerde sivil toplum kuruluşları dış politika kararlarının alınmasında ve uygulanmasında etkin bir rol oynayabilir.¹⁹

Dış politikanın hem iç hem de dış faktörlerin kesişim noktasında bulunan bir alan olması, dış politikanın nasıl sistematik bir biçimde analiz edileceği sorusunu beraberinde getirmiştir. Dış politika analizi, bu sorunsalın teorik bir biçimde ele alınmasına olanak sağlayan bir yaklaşım olarak nitelendirilebilir. Dış politika analizi, uluslararası ilişkilerin bir alt alanı olarak, grup halinde ya da tek başına hareket eden karar vericilere referansla, teorik zeminde dış politika yapım sürecini açıklamayı hedeflemektedir.²⁰ Dış politika analizi, devleti uluslararası sistemdeki gelişmelere tahmin edilebilir cevaplar veren bütüncül bir aktör olarak görmemektedir. Devletin *kara kutusunu* açan dış politika analizi, devletlerin

¹⁸ Gözen, *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türkiye'nin Dış Politikası*, 4-5.

¹⁹ Ramazan Gözen, “Dış Politika Nedir?,” *21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası*, ed. İdris Bal (İstanbul: Alfa Yayınları, 2001), 3-8; Tayfur, “Dış Politika,” 74-76.

²⁰ Esra Çuhadar, “Dış Politikada ‘Karar Birimleri’ Açısından Karar Alma Süreçleri ve Türkiye Örneği,” *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi Cilt I*, ed. Ertan Efeğil ve Rıdvan Kalaycı (Ankara: Nobel Yayınları, 2012), 289-290; Hudson, “The History and Evolution of Foreign Policy Analysis,” 14.

ittifak davranışlarını ve sistemik bağlama yönelik değişen cevaplarını yönetici elitlerin eğilimleri ve bürokratik politika gibi unsurları göz önünde bulundurarak ortaya koymayı amaçlamaktadır.²¹

Dış politika analizinin ortaya çıkış tarihi, 1950'li yılların sonu 1960'lı yılların başına gitmektedir. Bu dönemde Richard C. Synder, H.W. Bruck ve Burton Sapin'in *Decision Making as an Approach to the Study of International Politics*, James Rosenau'nun *Pre-Theories and Theories of Foreign Policy*, Harold ve Margaret Sprout'un *Man-Milieu Relationship Hypothesis in the Context of International Politics* isimli eserleri dış politika analizi yönteminin kuruluşundaki üç önemli eserdir. Bu isimlerin hepsi, dış politika tercihlerinin anlaşılmasında, dış politika yapımında rol oynayan aktörlerin özelliklerinin önemli olduğunun altını çizmektedirler. Bu yazarlar, dış politikanın açıklanması için liderlerden uluslararası sisteme kadar çoklu analiz düzeyinin entegre edilmesi gerektiğini öne sürse de temel olarak dış politika yapımında aktif rol alan ve karar verici konumunda bulunan aktörlerin öncelikli olarak analiz edilmesinin gerektiğini vurgulamaktadırlar. Dolayısıyla, dış politika yaklaşımları ulus devlet altı analiz düzeyinde bulunan aktörlere ve karar verme sürecinin nasıl yürütüldüğüne odaklanmaktadır.²²

“Dış politika karar verme yaklaşımı” olarak da adlandırılan bu yöntem, dış politikanın açıklanmasında genel olarak devlet altı aktörleri (bireyler, gruplar ve kamuoyu) ve dış politika kararlarının hangi zihinsel, psikolojik ve sosyolojik şartlar altında alındığını incelemektedir. Bu bağlamda, gelenekselci/realist yaklaşımın soyut-rasyonel devlet anlayışına karşın, dış politika karar verme yaklaşımı devleti yöneten bireyleri somut düzlemde merkezine almaktadır. Dış politika karar verme yaklaşımı çerçevesinde birey olarak karar verici, grup düşüncesi (*groupthink*), bürokratik siyaset (*bureaucratic politics*) ve karşılaştırmalı dış politika (*comparative foreign policy*) gibi pek çok farklı yöntem

²¹ Raymond Hinnebusch, “Introduction: The Study of Turkey-Syria Relations,” *Turkey-Syria Relations: Between Enmity and Amity*, ed. Raymond Hinnebusch ve Özlem Tür (Farnham: Ashgate, 2013), 8.

²² Cengiz Erişen, “Dış Politika Analizi,” *Uluslararası İlişkilere Giriş*, ed. Şaban Kardaş ve Ali Balcı (İstanbul: Küre Yayınları, 2014), 247-248; Hudson, “The History and Evolution of Foreign Policy Analysis,” 15-27; Tayfur, “Dış Politika,” 81. Ayrıca bkz. Nilüfer Karacasulu, “Dış Politika Nedir?,” *Türk Dış Politikası (1919-2012)*, ed. Haydar Çakmak (Ankara: Platin Yayınları, 2008), 14-16; Efeğil, *Dış Politika Analizi Ders Notları*, 26-27.

geliştirilmiştir. Bütün bu farklı yöntemlere rağmen, karar verme yaklaşımında dış politika, karar vericilerin aldıkları resmî kararlardan başka bir şey değildir.²³

1970’li yıllardan itibaren karar verme yaklaşımı çerçevesinde geliştirilen bakış açıları önemini kaybetmeye başlarken Kenneth Waltz’un neo-realist kuramı ön plana çıkmıştır. Neo-realizme göre, devletlerin dış politika davranışlarını açıklarken uluslararası sistemi oluşturan birimlerden/devletlerden ziyade sistemin kendisine ve yapısına bakılmalıdır. Waltz’a göre, uluslararası sistemin anarşik yapısı devletlerin dış politika davranışlarını belirleyen başlıca etkidir. Waltz’un siyasal yapısalcılığına karşı, Immanuel Wallerstein ekonomik yapısalcılığı ön plana çıkarmıştır. Wallerstein, dünya sisteminin yapısının ya da dünya ekonomisinin devletlerin dış politika davranışlarını belirleyen en önemli etken olduğunu öne sürmüştür.²⁴

Neo-klasik realistler, neo-realistlerin aktörleri (devletleri) uluslararası sistemin yapısı karşısında pasif aktörler olarak kabul eden yapısalcı yaklaşımını eleştirerek aktör-yapı gerilimini çözmeye çalışmışlardır. Hem sistemin yapısını hem de aktörleri bir araya getiren bir yöntem geliştiren neo-klasik realistler, uluslararası sistemin yapısının devletlerin dış politikaları üzerindeki etkisini kabul etmekle birlikte devletlerin iç dinamiklerinin de dış politika yapımında etkili olduğunu öne sürmüşlerdir. Neo-klasik realistler, neo-realistlerin aksine, uluslararası sistemin anarşik yapısının devletlerin dış politika davranışlarını mutlak anlamda tek tipleştirmedığının altını çizmektedirler. Sonuç olarak neo-klasik realist kuram, sistem-aktör ikileminde bir orta yol olarak adlandırılabilir.²⁵ Bütün bu tartışmalar etrafında, (dış politika karar verme yaklaşımını da kapsayacak şekilde) karar vericiler, devlet ve sistem düzeyinde bulunan birçok etkene birlikte bakan analiz düzeyi yöntemiyle yapılan dış politika analizi bir devletin dış politikasını incelemek için en uygun yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁶

Yukarıda değinildiği gibi, dış politika hem iç hem de dış boyutu olan bir kavramdır. Bu nedenle, aktörlerin ve yapıların sürekli mevcudiyeti ve önemi nedeniyle dış politika her

²³ Tayfur, “Dış Politika,” 80-95; Karacasulu, “Dış Politika Nedir?,” 16-18; Dış politika karar verme yaklaşımının geniş bir tartışması için bkz. Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi* (İstanbul: Der Yayınları, 2012), 301-327 ve Efeğil, *Dış Politika Analizi Ders Notları*, 105-127.

²⁴ Tayfur, “Dış Politika,” 98-101.

²⁵ Walter Carlsnaes, “Actors, Structures and Foreign Policy Analysis,” *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases*, ed. Steve Smith, Amelia Hadfield ve Tim Dunne (Oxford: Oxford University Press, 2012), 120; Karacasulu, “Dış Politika Nedir?,” 17.

²⁶ Erişen, “Dış Politika Analizi,” 247.

zaman karmaşık bir alan olagelmıştır.²⁷ Sosyal bilimlerin en kadim meselelerinden biri olan özne-yapı problemi dış politika analizinde de karşımıza çıkmaktadır. Literatürde iç ve dış faktörleri baz alarak devletlerin dış politikalarını farklı perspektiflerden analiz eden birçok çalışmanın bulunduğuna değinilmiştir. Bazı yazarlar dış politika eylemlerini açıklarken aktörleri politik eylemlerin birincil nedeni olarak görürken, diğer yazarlar yapıları öncelik vermektedirler.²⁸

Dış politikanın bu denli karmaşık bir süreç olarak resmedilmesi, bizi dış politikanın arkasındaki nedensellik ilişkileri sorgulamaya götürmektedir. Bu çerçevede, hangi aktörler ve yapılar dış politika oluşumunda etkin rol oynamaktadır? Dış politika analizinde analiz edilecek şey (*explanandum*) ile açıklayıcı faktörlerin (*explanans*) rolleri nelerdir? Bu sorulara cevap vermek için analiz düzeyi yaklaşımına ve bir devletin dış politikasının açıklanmasına yaptığı katkıya değinmek gerekmektedir.

Bu çalışmada *explanandum*, dış politika karar verme sürecinden ziyade belirli bir hedefi ya da hedefleri gerçekleştirmek için seçilen eylem/uygulama olarak dış politika anlamında kullanılmaktadır. Dış politika eylemlerini açıklayan nedensel faktörler (*explanans*) ise üç analiz düzeyinde bulunmaktadır: bireysel düzey, devlet düzeyi ve uluslararası düzey.²⁹

Bireysel düzeyde analiz, temel olarak liderlerin dış politikaya etkisini ele almaktadır. Buna göre, liderler dış politikayı oluşturmada, onların tercihleri ve davranışları dış politikayı doğrudan etkilemektedir. Birey düzeyinde analiz, liderlerin dünyayı nasıl algıladıklarına özel önem vermekte ve liderlerin kişisel özelliklerinin, değer dünyalarının, inançlarının ve ideolojilerinin dış politikayı doğrudan etkilediğini öne sürmektedir. Bireysel düzey, liderlerin içinde buldukları grup ve bürokrasinin (kurumlar) bağlamında da davranışlarını ele almaktadır. Buna göre, liderlerin içinde yer aldığı gruplar (dış politika danışmanları gibi) onların davranış ve kararlarını etkilemektedir. Devlet düzeyinde analiz, bir devletin askerî gücü, ekonomik yapısı, etnik yapısı, siyasal sistemi (demokrasi, diktatörlük vb.), kamuoyu ve çıkar grupları gibi faktörlerin etkilerine odaklanmaktadır. Yine devlet düzeyinde, özellikle dışişleri bakanlığı gibi bürokratik yapıların dış politika üzerindeki etkisi incelenmektedir. Sistem düzeyinde analiz ise, devletin üstünde yer alan

²⁷ Carlsnaes, "Actors, Structures and Foreign Policy Analysis," 114; Gözen, "Dış Politika Nedir?," 4.

²⁸ Carlsnaes, "Actors, Structures and Foreign Policy Analysis," 124.

²⁹ Analiz düzeyi yöntemini ilk kullanan isimler Kenneth Waltz ve David Singer'dır. Carlsnaes, "Actors, Structures and Foreign Policy Analysis," 116-118.

küresel-uluslararası ortamın dış politika analizinde nedensel üstünlüğüne vurgu yapmaktadır. Bu düzeyde, devletlerin iç sistemi ve liderlerin kişisel özellikleri göz ardı edilerek uluslararası sistemin yapısı ve güç dağılımının dış politikayı etkilediği öne sürülmektedir. Bir devletin dış politikası açıklanırken bu üç düzeyin birlikte ele alınmasının sağlıklı dış politika analizi yapılmasını sağlayacağı öne sürülebilir.³⁰

Carlsnaes, dış politika analizinde farklı aktör ve yapıları kapsayan analiz düzeylerinin birlikte kullanımını makul karşıladığını belirterek, *explanandum* olarak dış politika eylemlerinin analizinde birleşik yöntemi tercih ettiğini ifade etmektedir.³¹ Hill'in dış politika analizi yaklaşımı da iç ve dış dinamikleri birlikte ele alan bir noktada bulunmaktadır. Hill, analizcilerin dış dünyaya yönelik politik eylemin doğasını açığa çıkartması gerektiğini vurgulamakta; bu bağlamda eylemi hayata geçiren aktörün ihtiyaç ve durumu ile çevresel faktörlerin ilişkilendirilmesi gerektiğini belirtmektedir.³²

Hill'e göre, dış politika her ne kadar dışarıya yönelik yürütülse de içeride başlamaktadır. Bu bağlamda, dış politikanın iç toplumla ne derece ilişkili olduğu ve hangi faktörlerin dış politikanın en önemli kaynakları olduğu analiz edilmelidir.³³ Hill ayrıca, dış politika analizinde "yapı" denildiği zaman genellikle uluslararası faktörlerin anlaşıldığını ancak bunun eksik bir yaklaşım olduğunu öne sürmektedir. İç analiz düzeyinde var olan siyasi, bürokratik ve sosyal yapılar da dış politika yapımını etkilemektedir. Dış politika, farklı yapıların içine değişik biçimlerde yerleşmiş birçok aktör arasındaki karmaşık bir süreçtir. Bu süreç dinamik olup, aktörlerin ve yapıların etkileşimi sürekli olarak dönüşmelerine yol açmaktadır.³⁴

Benzer bir biçimde Ramazan Gözen de dış politikanın hem iç hem de dış alanı kapsamaları gerektiğini belirtmektedir. Gözen'e göre dış politika analizi, dış politikayı oluşturan karar alıcıları, dış politikaya etki eden toplumsal faktörleri, ideolojileri, değer yargılarını ve uluslararası alandaki güç dengelerinin tamamını içermelidir.³⁵

Öncelikle bu çalışmada Türkiye'nin dış politikası ile kastedilen bir soyutlama olarak *devlet* değil, resmî dış ilişkileri devlet adına yürüten *karar vericiler* yani Türkiye

³⁰ Erişen, "Dış Politika Analizi," 249-252; Efeğil, *Dış Politika Analizi Ders Notları*, 22-23.

³¹ Carlsnaes, "Actors, Structures and Foreign Policy Analysis," 125.

³² Hill, *The Changing Politics of Foreign Policy*, 17.

³³ Age., 21.

³⁴ Age., 26-28; Carlsnaes, "Actors, Structures and Foreign Policy Analysis," 114.

³⁵ Gözen, "Dış Politika Nedir?," 8.

Cumhuriyeti hükûmetleridir. Bu tezin konusunu oluşturan Türkiye'nin Suriye'ye yönelik dış politikası (*explanandum*) ile kastedilen ise yukarıda değinildiği gibi dış politika karar verme mekanizmasında bulunan aktörlerin aldıkları kararların vücut bulduğu ve belirli bir amaca binaen gerçekleştirilen eylemler/uygulamalardır. Türkiye'nin Suriye'ye yönelik dış politik eylemlerinin arkasındaki nedensel faktörler (*explanans*) ise analiz düzeyi yaklaşımı çerçevesinde, uluslararası (sistemik), bölgesel (sistem-altı) ve iç düzeylerde ele alınacaktır. Üç analiz düzeyinin birlikte irdelenmesi hem aktörlere hem de iç ve dış yapılara aynı anda odaklanma imkânı verdiği için Türkiye'nin Suriye'ye yönelik dış politik eylemlerinin daha geniş ve bütüncül bir perspektiften açıklanmasını sağlayacaktır. Ayrıca bu yöntem sayesinde Türkiye'nin Suriye politikası kavramsal düzlemde daha doğru bir biçimde anlamlandırılacaktır.

Çalışma boyunca, Türkiye'nin Suriye politikasının ele alındığı her alt dönem, uluslararası ortam, bölgesel ortam, Türk dış politikasının genel özellikleri ve Türkiye'nin Orta Doğu politikasıyla birlikte incelenmiştir. Böylece Türkiye'nin Suriye politikasını belirleyen dış (uluslararası ve bölgesel ortam) ile iç etkenler birlikte analiz edilmiştir. Dış politikanın sadece iç faktörlerin neticesi olarak ele alınmasının eksik değerlendirmelere ve analizlere yol açabileceğine değinilmiştir. Bu nedenle, Türk dış politikasının içerisinde cereyan ettiği küresel (sistemik) ve bölgesel (sistem-altı) ortamın ele alınması Türkiye'nin iki darbe parantezinde izlediği Suriye politikasının daha doğru bir biçimde anlaşılmasını sağlamıştır.

1.4. Çalışmanın Kavramsal Çerçevesi: Reelpolitik

Almanca güç siyaseti anlamına gelen reelpolitik, siyasette belirlenen hedeflerin başarılması için ideallerden ziyade var olan koşulların göz önünde bulundurulması ve güç kullanımına başvurulması gerektiğinin altını çizen bir kavramdır.³⁶ Reelpolitik kavramı, ilk kez Alman gazeteci ve siyasetçi Ludwig von Rochau tarafından 1853 yılında yayımlanan *Grundsätze der Realpolitik* adlı eserinde kullanılmıştır.³⁷ 19. yüzyılda yaşayan Alman devlet adamı Karl Otto von Bismarck'ın Alman birliğini sağladığı süreçte ve sonrasında uyguladığı

³⁶ Roger Scruton, *The Palgrave Macmillan Dictionary of Political Thought* (London: Palgrave Macmillan, 2007), 582; Funda Keskin, "Realpolitik," *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar, Cilt 2: 1980-2001*, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 441.

³⁷ Henry C. Emery, "What is Realpolitik?," *International Journal of Ethics*, Cilt 25, Sayı 4 (1915): 451; Jukka Leionen, *The Beginning of The Cold War as a Phenomenon of Realpolitik: U.S. Secretary of State James F. Byrnes in the Field of Power Politics 1945-1947* (Jyväskylä: Jyväskylä University Printing House, 2012), 39.

politikalar reelpolitik kavramının popülarlığını artırmıştır.³⁸ Rochau, reelpolitik kavramını daha çok iç politika için kullanırken; Bismarck, reelpolitigi dış politikanın üstünlüğü prensibiyle uluslararası politikaya da uygulamıştır.³⁹

Reelpolitik, uluslararası politikada liderlerin devletlerinin güvenliğini güç (*power*) ve güç dengesi (*balance of power*) yoluyla sağladıklarını vurgulamaktadır.⁴⁰ Bu bağlamda, reelpolitik uluslararası ilişkilerde bir davranış modeli olarak adlandırılabilir. Günümüzde realist uluslararası ilişkiler kuramı, reelpolitik kavramının modern biçimi olarak kabul edilmektedir.⁴¹

Reelpolitik kavramının Almanya’da ortaya çıkışında bazı tarihsel koşullar etkili olmuştur. İlk olarak, birçok Avrupalı ulus 19. yüzyılda bir yandan ekonomik ve politik gücünü artırırken, öbür yandan ulusal politikalarında bütünleşme sağlıyordu. Buna karşın Alman devletleri, süre giden küçük hanedan kavgaları ve çekişmeleriyle boğuşmaktaydı. Bu durum, kriz dönemlerinde Avrupalı devletlerin Alman ulusunun kaderini etkileyen kararlar almasına yol açıyordu. Alman ulusunun diğer Avrupalı devletler karşısındaki bu zayıflığı, ülkenin iç egemenliğini sağlama ve diğer büyük güçlerle eşit statüye ulaşarak dünya gücü olma arzusuna yol açmıştır.⁴²

İkinci olarak, Almanya’nın dış ülkelere politik ve ekonomik bağımlılığı sürerken Alman filozof ve şairleri siyasal yaşamın mücadelelerinden uzak duran bir düşünce dünyası kurgulamaktaydı. Alman entelektüel dünyasına hâkim olan bu idealizm, kendisini diğer uluslar arasındaki siyasal güç mücadelelerinin ve Alman devletleri arasındaki çekişmelerin üzerinde görüyordu. Her ne kadar 19. yüzyıl Alman liberalleri birleşik bir ulusal yaşamın tesisi adına mücadele etse de bu çabalar temel olarak idealist bir karaktere sahipti ve Almanya’daki mevcut zorlu koşulları yeterince göz önünde bulundurmuyordu. İdealizm ile mevcut koşullar arasındaki uçurum, Almanya’da reel duruma dayanan yeni bir politik felsefenin doğmasının önünü açmıştır. Reelpolitik düşüncenin temelleri işte bu ortamda atılmıştır. Buna göre, ülke içerisinde önceki dönemlerin hanedan çekişmelerine karşı Alman

³⁸ Scruton, *Dictionary of Political Thought*, 582.

³⁹ Leionen, *The Beginning of The Cold War*, 41.

⁴⁰ Paul R. Viotti ve Mark V. Kauppi, *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism and Beyond* (Boston: Allyn and Bacon, 1999), 492; David Robertson, *The Routledge Dictionary of Politics* (London: Routledge, 2004), 420.

⁴¹ Robertson, *The Routledge Dictionary of Politics*, 420.

⁴² Emery, “What is Realpolitik?,” 452-454.

ulusunun birliği sağlanmalı ve Alman devletlerine dayatılan İngiliz liberalizminden ziyade Alman ırkının politik tercihlerini yansıtan bir siyasal yaşam kurulmalıydı.⁴³

Alman reelpolitikiğinin gelişim sürecinde ortaya çıkan en önemli siyasal anlayış mutlakiyetçiliğin benimsenmesi ve devletin birey haklarına karşı yücetilmesi olmuştur.⁴⁴ 19. yuzyılda bu anlayışın en önemli temsilcisi Bismarck'tır. Bismarck, gençlik yıllarından itibaren Kant ve Fichte gibi ünlü filozofların öncülüğünü yaptığı Alman idealizminden etkilenmemiş ve ona şüphayle yaklaşmıştır.⁴⁵ Bismarck'ın reelpolitik anlayışının üç önemli sacayağı bulunmaktaydı: siyaset yaparken mevcut koşulların sağladığı imkânları göz önünde bulundurmak, rakibin ne söylediğinden ziyade gerçekten ne istediğine odaklanmak ve gerekli olduğunda güç kullanmaya hazır olmak.⁴⁶ Bismarck, Almanya'nın ulusal birliğini sağlamanın yolunun Prusya Kralı Wilhelm'in askerî güç yoluyla mutlak otoritesinin tesis edilmesinden geçtiğini düşünmekteydi. 1871 yılında Prusya öncülüğünde Alman birliğinin sağlanmasından sonra Bismarck, Avrupa'da statükonun devamı adına Avusturya-Macaristan ve Rusya gibi imparatorlukların milli devletlere ve devrimci hareketlere karşı korunması gerektiğini savunmuştur.⁴⁷

Reelpolitik anlayışın felsefi ve teorik alt yapısıyla kurumsallaşması 1940'lardan itibaren ortaya çıkan realist uluslararası ilişkiler kuramıyla olmuştur. Uluslararası ilişkilerde siyasal realizm, reelpolitik ve güç siyaseti eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.⁴⁸ Bernard Williams, reelpolitik kavramının uluslararası ilişkilerdeki modern versiyonu olan realizmin mottosunu "siyasetin ahlâka üstünlüğü" olarak tanımlamıştır.⁴⁹ İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan realist uluslararası ilişkiler kuramının oluşumunda, tıpkı Alman reelpolitik anlayışında olduğu gibi, idealizm karşıtlığının önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nda insanlığın uğradığı büyük felaket, uluslararası siyasetle ilgilenenleri savaş olgusu ve uluslararası sistemde barışın nasıl sağlanacağı sorunsalı üzerinde düşünmeye itmiştir. İdealistler, insan doğasının barışsever olduğunu, aklın öncülüğünde kurulacak barışçıl mekanizmalar yoluyla çevresel koşulların

⁴³ Agm., 454-455.

⁴⁴ Agm., 457-458.

⁴⁵ Hajo Holborn, "Bismarck's Realpolitik," *Journal of the History of Ideas*, Cilt 21, Sayı 1 (1960): 85.

⁴⁶ Scruton, *Dictionary of Political Thought*, 582.

⁴⁷ Holborn, "Bismarck's Realpolitik," 89-90; 95-97.

⁴⁸ Jack Donnelly, "Realizm," ev. Muhammed Ali Ağcan, *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (İstanbul: Küre Yayınları, 2013), 49; Charles S. Gochman ve Russell J. Leng, "Realpolitik and the Road to War: An Analysis of Attributes and Behavior," *International Studies Quarterly*, Cilt 27, Sayı 1 (1983): 99.

⁴⁹ Duncan Bell, *Political Thought and International Relations: Variations on a Realist Theme* (Oxford: Oxford University Press, 2009), 2.

değiştirilmesinin uluslararası sistemi ideal bir işleyişe kavuşturabileceği düşüncesini savunmuşlardır. Milletler Cemiyeti'nin (MC) kurulması bu anlayışın en somutlaşmış halidir. Kısacası idealistler, devletlerin uluslararası politikada nasıl davrandığına değil nasıl davranması gerektiğine odaklanmışlardır.⁵⁰

İki dünya savaşı arasında ütopyacı-idealistlerin kurmayı hayal ettiği barışçıl uluslararası düzen, 1930'larda Nazi Almanya'sının ve Faşist İtalya'nın uluslararası statükoyu değiştirme arzusu güden revizyonist politikaları sonucu sorgulanmaya başlamıştır. MC'nin uluslararası sorunları çözememesi ve İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi idealizmin inandırıcılığını zedelemiştir. Ulus-devletler arasında barışın nasıl sağlanacağı sorunsalıyla ortaya çıkan idealizmin bu başarısızlığı, uluslararası politikayı var olan mevcut koşulları güç ve güvenlik denkleminde değerlendiren realizmin doğuşuna neden olmuştur. Realizmin ilk kurucularından biri olan E. H. Carr, liberalizmden esinlenilerek kurulan ve devletlerin çıkarlarının uzlaşısını hedefleyen idealizmi sert bir dille eleştirmiş, Machiavelli'nin realist geleneğinden yola çıkarak uluslararası ilişkilerde var olan durumun anlaşılması için devletler arasındaki güç ve çıkar ilişkilerine bakılması gerektiğini ifade etmiştir.⁵¹

Realist uluslararası ilişkiler kuramı, Sun Tzu, Thucydides, Machiavelli, Hobbes, Rousseau, Bismarck, Cardinal de Richelieu, Clausewitz, E. H. Carr ve Hans Morgenthau gibi isimlerin yaklaşımları ve çalışmaları üzerine bina edilmiştir.⁵² Realist kuramın oluşum sürecinde özellikle Machiavelli'nin Prens adlı eserinde ortaya koyduğu düşüncelerin modern uluslararası sisteme uygulanmasının özel bir yeri bulunmaktadır. Machiavelli, yaşadığı dönemde siyasi düşüncü, geleneksel ahlak anlayışından ayrılarak Hristiyan geleneğinden kopuşu başlatmıştır. Machiavelli temel olarak, devletin ulaşmak istediği hedeflere ulaşırken gücün akıllıca kullanımı sorunu ile ilgilenmiştir.⁵³ Siyasetin kanunlarını akıl yoluyla

⁵⁰ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler* (İstanbul: ALFA Basım Yayım Dağıtım, 1997), 87-89; Atila Eralp, "Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması," *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 61-68.

⁵¹ Mustafa Aydın, "Uluslararası İlişkilerin "Gerçekçi" Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği," *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 1 (2004), 34-36; Arı, *Uluslararası İlişkiler*, 89-90; Eralp, "Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu," 68-71.

⁵² Martin Griffiths, *Rethinking International Relations Theory* (London: Palgrave Macmillan, 2011), 3.

⁵³ Howard Williams, Moorhead Wright, Tony Evans, *Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Teorisi Üzerine Bir Derleme* (Ankara: Phoenix, 2007), 103.

bulmayı hedefleyen Machiavelli'nin amacı ulusal bağımsızlığına sahip çıkabilen güçlü devleti yaratmak ve devletin bekasını devam ettirmektir.⁵⁴

Realist uluslararası ilişkiler kuramının esas aldığı Machiavelli reelpolitiği, dünyayı olması gerektiği gibi değil olduğu gibi görmüştür. Machiavelli, önce hükümdarın (prens) sonra devletin çıkarlarını her şeyin üzerinde görmüştür. Bu anlayışa göre, siyasetin gerekleri devletlerin kurallara bağlı olmayan çıkarlarından doğmakta; bu yüzden devletler rasyonel arayışlara yönelmektedir. Yine Machiavelli'nin reelpolitik anlayışında siyasetin değeri başarıyla ölçülmektedir. Bu başarı temel olarak devletin ve devletin çıkarlarının (*raison d'etat*) korunmasıdır. Uluslararası sistemin anarşik yapısının süre giden yapısı Machiavelli'nin siyasetin kanunlarıyla ilgili yaptığı çıkarımların modern döneme uygulanmasını kolaylaştırmıştır. Machiavelli'nin düşünceleri realist uluslararası ilişkiler kuramının kurucularından biri olan Hans Morgenthau'yu büyük oranda etkilemiştir.⁵⁵

Hans Morgenthau, klasik realist uluslararası ilişkiler kuramının kurucu isimlerinden birisidir. Morgenthau'nun eserlerine bakıldığında, özellikle 20. yüzyılın ilk yarısına hâkim olan ütopyacı-idealist fikirlerin dünyaya yaymak istediği iyimserliğin başarısızlığı neticesinde, uluslararası politikanın karamsar bir okuması görülmektedir.⁵⁶ Machiavelli'den etkilenen Morgenthau, uluslararası politikanın nasıl olması gerektiğinden ziyade olduğu gibi tanımlanması gerektiğini vurgulamıştır. Morgenthau, realist uluslararası ilişkiler teorisini ilk kez 1948 yılında yayımlanan "Uluslar Arasında Siyaset: Güç ve Barış için Mücadele" (*Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*) isimli kitabında formüle etmiştir. Morgenthau, tıpkı Hobbes gibi, insanın özünde bencil, güç ve iktidar peşinde koşan bir varlık olduğunu belirtmiş ve insanın bu doğasının savaşa yol açtığını ifade etmiştir.⁵⁷

Morgenthau'ya göre, uluslararası ilişkilerdeki en temel kavram güçtür ve politika güç için mücadeledir. Güç temel olarak insanın diğer insanların akılları ve eylemleri üzerindeki kontrolüdür. Morgenthau'ya göre gücün temel unsurları coğrafya, doğal kaynaklar, askerî hazırlıklılık, nüfus, ulusal karakter, ulusal moral, diplomasi ve hükümetin etkinliğidir. Uluslararası politikanın nihai hedefleri ne olursa olsun, öncelikli hedef gücün elde edilmesi,

⁵⁴ Aydın, "Uluslararası İlişkilerin "Gerçekçi" Teorisi," 44.

⁵⁵ Kenneth Waltz ve George H. Quester, *Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi*, çev. Ersin Onulduran (Ankara: A.Ü. S.B.F. Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi, 1982), 39-41; Paul R. Viotti ve Mark V. Kauppi, *International Relations Theory* (Boston: Longman, 2012), 45-46.

⁵⁶ Bell, *Political Thought and International Relations*, 7-8.

⁵⁷ Eralp, "Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu," 73.

korunması ve gerektiğinde gösterilmesidir.⁵⁸ Gücün temel parametre olduğu dünyada devletler ve devlet adamları ulusal çıkar arayışında riskleri minimize etmek ve faydaları maksimize etmek için ihtiyatlı bir biçimde davranırlar.⁵⁹

Morgenthau, realist kuramını altı ilke üzerine inşa etmiştir:

- Realizm tıpkı toplum gibi politikanın da insanın doğasında var olan objektif yasalar tarafından yönetildiğini varsaymaktadır.
- Realizmin çıkış noktası güç olarak tanımlanan çıkar kavramıdır.
- Çıkar kavramı zaman ve mekâna bağlı değildir ve politikanın özünü oluşturmaktadır.
- Evrensel ahlaki değerler devletlerin dış politika pratiklerine aynen uygulanamaz.
- Realizm devletin eylemlerini ya da ahlaki davranıp davranmadığını evrensel ahlaki ilkelere bakarak ölçmez.
- Siyasal eylemler siyasal kriterler üzerinden değerlendirilmelidir.⁶⁰

Morgenthau'ya göre, uluslararası barışın korunmasının en önemli unsurlarından biri güç dengesidir. Fakat Morgenthau güç dengesinin kendisini bizatihi barışın koruyucusu olarak görmez; ona göre güç dengesinin devamı için devletler arasında konsensüs bulunmalıdır. Güç dengesinin kurallarına uyulması noktasında devletler arasında bu dengenin korunması için ortak bir yaklaşım bulunmalıdır.⁶¹

Reelpolitik dış politika, basitçe “devletçi dış politika” şeklinde tanımlanabilir. Reelpolitik dış politikada, devlet ve devletin çıkarı her şeyin üstünde görülür ve devletin çıkarının gerçekleştirilmesi için bütün yollar mübah kabul edilir. Reelpolitik dış politika, devletlerin daimî dost veya daimî düşmanı olmadığı felsefesine dayanır ve fırsatçılığı

⁵⁸ Oktay Fırat Tanrısever, “Güç,” *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, ed. Atila Eralp (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 55-56; Gochman ve Leng, “Realpolitik and the Road to War,” 99; Aydın, “Uluslararası İlişkilerin “Gerçekçi” Teorisi,” 39.

⁵⁹ Gochman ve Leng, “Realpolitik and the Road to War,” 99.

⁶⁰ James E. Dougherty ve Robert L. Pfaltzgraff, *Contending Theories of International Relations* (Philadelphia: J. B. Lippincott Company, 1971), 75-77; Arı, *Uluslararası İlişkiler*, 233-235; Viotti ve Mark V. Kauppi, *International Relations Theory*, 51.

⁶¹ Arı, *Uluslararası İlişkiler*, 236; Dougherty ve Pfaltzgraff, *Contending Theories of International Relations*, 79.

önceler. Reelpolitik dış politikada, devletler kendileri dışındaki aktörleri potansiyel tehdit olarak görür ve kendileri dışında hiçbir aktöre güvenmezler.⁶²

Sonuç olarak, reelpolitik ya da realizmin uluslararası sistemin ve devletlerarası ilişkilerin işleyişine dair görüşleri şu şekilde özetlenebilir: realistler öncelikle uluslararası sistemin nasıl olması gerektiğine değil nasıl olduğuna odaklanırlar. Realizm, insan doğasının bencilliğinin ve uluslararası sistemi yöneten merkezi bir otoritenin yokluğunun (anarşi) siyaseti kısıtladığını öne sürmektedir. Realizm, uluslararası ilişkilerin rasyonalite ve devlet-merkeziyetçilik üzerinden şekillenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Realistlere göre, merkezi otoritenin olmadığı bu anarşik ortamda bütün devletler ahlâk yerine çıkarlarını önceler. Anarşik uluslararası sistemde devletlerin temel amacı güçlerini artırmak suretiyle güvenliklerini sağlamak ve diğer devletlerin müdahalelerine karşı hayatta kalma mücadelesi vermektir. Bu durum, askerî politikaların uluslararası siyaseti şekillendirmesine ve devletlerin bu yönde hareket etmesine neden olmaktadır.⁶³

Bu çalışma, Türkiye'nin 1960-1980 arası dönemde izlediği Suriye politikasının reelpolitik kavramsallaştırması ile açıklanabileceğini öne sürmektedir. Bu dönemde, gerek detant ortamının getirdiği yapısal değişiklik, gerek Orta Doğu bölgesel sisteminde yaşanan değişimler, gerekse iç politikada yaşanan gelişmeler Türk dış politikasının karar verme mekanizmasında bulunan aktörlerin mevcut koşullar muvacehesinde Türkiye'nin uluslararası ve bölgesel konumu yeniden belirlemelerine ve Türkiye'nin ulusal çıkarlarını değişen koşullara göre yeniden tanımlamalarına yol açmıştır. Türkiye 1960'lı ve 1970'li yıllarda Suriye politikasını şekillendirirken olması gerekenlerden ziyade mevcut koşullara odaklanmış ve Batı Blokundan ziyade kendi ulusal çıkarlarını önceleyen bir politika izlemişlerdir.

Türkiye'nin iki darbe arasında izlediği Suriye politikasını şekillendiren aktörlerin sergilediği reelpolitik yaklaşım, DP hükûmetinin 1950'li yıllarda Suriye'ye yönelik aktif Batı yanlısı ve idealist politikalarından gözle görülür bir biçimde ayrılmaktadır. Türkiye, post-DP dönemde Suriye'yi Batı ittifak sisteminin bir parçası haline getirme idealinden kesin bir biçimde vazgeçmiş ve mevcut şartlar çerçevesinde Şam'la siyasî, ekonomik ve ticarî ilişkilerini geliştirme stratejisi izlemiştir. Bu çerçevede, 1950'li yıllarda çatışmacı bir nitelik

⁶² Gözen, *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türkiye'nin Dış Politikası*, 9.

⁶³ Donnely, "Realizm," 50-51; Griffiths, *Rethinking International Relations Theory*, 3; Dougherty ve Pfaltzgraff, *Contending Theories of International Relations*, 65-66.

arz eden Türkiye-Suriye ilişkileri özellikle 1960'lı yılların ortalarından itibaren giderek normalleşmiş, 1970'li yıllarda ekonomiden ticarete birçok alanda karşılıklı iş birliği adımları atılmış ve iki ülke arasındaki uzlaşmacı hava pekişmiştir. Dolayısıyla Türkiye, 1960'lı ve 1970'li yıllarda Suriye politikasını Soğuk Savaş'ın büyük ideolojik rekabetinden ziyade gücüyle orantılı bir biçimde tanımladığı ulusal çıkarı çerçevesinde yürütmüştür.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE-SURİYE İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL ARKA PLANI: 1918-1960

2.1. Millî Mücadele Döneminde Türkiye-Suriye İlişkileri: 1918-1923

Türkiye'nin 1960-1980 yılları arasında izlediği Suriye politikasının anlamlandırılabilmesi için Türkiye-Suriye ilişkilerinin tarihsel arka planına bakılması elzemdir. İki ülke ilişkilerinin tarihsel arka planı, Türk karar vericilerin post-DP dönemde izledikleri Suriye politikasındaki sürekliliğin veya kopuşun analiz edilebilmesi için önem arz etmektedir. Çalışmanın bu bölümünde, Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'ni imzaladığı 30 Ekim 1918 tarihinden 27 Mayıs 1960 ihtilaline kadar geçen süreçte Türkiye-Suriye ilişkilerinde yaşanan gelişmeler mercek altına alınacaktır.

Suriye toprakları, 1516 yılında Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmiş ve 400 yıl boyunca Osmanlılar tarafından idare edilmiştir. Osmanlı Devleti, günümüzde Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail ve Filistin'i kapsayan *Bilad üş-Şam* topraklarını dört vilayete ayırarak yönetmiştir: Şam, Halep, Trablusşam ve Sidon (Beyrut veya Sayda). Osmanlı Devleti, Suriye toprakları üzerinde adem-i merkezi bir idare kurmuş, 18. yüzyıldan itibaren Suriye'de zayıflayan merkezi otoriteyi tesis edebilmek için yerel toplum üzerinde etkili olan âyan ve eşraf sınıfıyla iş birliği yapmıştır. Osmanlı Devleti'nin Arap topraklarına açılan kapısı konumunda bulunan Suriye, devletin geçirdiği sosyo-politik ve ekonomik dönüşüm süreçlerinden doğrudan etkilenmiştir. Hem Osmanlı klasik döneminde hem de Tanzimat döneminde uygulamaya konulan reformlar, Suriye'nin idarî yapısının yanı sıra sosyo-politik ve ekonomik dinamiklerini de şekillendirmiştir.⁶⁴

Avrupalı devletler, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artan sömürgecilik faaliyetleri neticesinde sömürge yollarındaki stratejik bölgeleri ele geçirmek, ham madde ihtiyaçlarını karşılamak ve ürettikleri mallara pazar bulmak amacıyla Osmanlı Devleti'ni açık hedef haline getirmişlerdir. Fakat Osmanlı Devleti'nin nasıl paylaşılacağı hususunda yaşanan anlaşmazlıklar, bu devletlerin kendi aralarında rekabet etmeye başlamalarına yol

⁶⁴ Osmanlı döneminde Suriye siyasetinin bir değerlendirmesi için bkz. Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık, "Osmanlı İdaresi ve Fransız Manda Yönetimi Altında Suriye," *Bağımsızlıktan Arap Baharı'na Suriye: İç ve Dış Politika*, ed. Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık (Ankara: Nobel Yayınları, 2016), 1-28.

açmıştır. Şark Meselesi ya da Doğu Sorunu olarak tanımlanan Osmanlı Devleti'nin paylaşılması meselesi, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından Avrupalı güçler arasındaki en önemli uluslararası sorunlardan biri haline gelmiştir. Bu ortamda tahta çıkan Sultan II. Abdülhamid, 19. yüzyılın son çeyreği ve 20. yüzyılın başında Orta Doğu bölgesine yönelik emperyalist emeller besleyen devletler arasında denge politikası izleyerek Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumayı başarmıştır.⁶⁵

İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC), 1908 yılında vuku bulan Jön Türk Devrimi'nin ardından iktidarı geçirmiş ve Abdülhamid yönetimine son vermiştir. Fakat İTC'nin 1909 yılından itibaren Türk milliyetçiliği ekseninde politikalar izlemesi Araplar tarafından Osmanlı Devleti'nin Türkleştirilmesi olarak yorumlanmıştır. İTC yönetiminin giderek artan milliyetçi yönelimlerine karşı Arap milliyetçiliği ivme kazanmaya başlamıştır.⁶⁶ Harbiye ve Mülkiye'de modern eğitim alan genç Arap milliyetçileri bazı gizli örgütler kurmuş ve Arapların ulusal haklarının taşıyıcılığını üstlenerek Osmanlı Devleti'nden ayrı bir Arap devleti kurulması fikrini yaymaya başlamışlardır. Bu dönemde kurulan Kahtaniyye Cemiyeti, el-Fetat ve el-Ahd gibi örgütler, Arap milliyetçiliği davası güden gizli yapıların başında gelmekteydi. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'ne karşı girişilen isyan hareketinde önemli görevler üstlenen Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal da bir el-Fetat üyesiydi.⁶⁷

İTC yönetimi, 29 Ekim 1914 tarihinde Osmanlı Devleti'ni Almanya'nın yanında resmen Birinci Dünya Savaşı'na sokmuştur.⁶⁸ İngiltere ve Fransa, Birinci Dünya Savaşı vesilesiyle Osmanlı Devleti'ni parçalamayı amaçlayan emperyalist planlarını hayata geçirmek için uygun fırsatı yakalamışlar ve 16 Mayıs 1916'da gizlice imzaladıkları Sykes-Picot Anlaşması (Küçük Asya Anlaşması) çerçevesinde Osmanlı topraklarını kendi aralarında paylaşmışlardır. İngilizler, bir yandan Osmanlı Devleti'ni parçalama planlarına öncülük ederken diğer yandan Mekke Emiri Şerif Hüseyin'i Osmanlı Devleti'ne karşı isyana

⁶⁵ Mustafa Sıtkı Bilgin, "İki Savaş Arası Dönemde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası," *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 9, Sayı 18 (Yaz 2016): 34.

⁶⁶ Ömer Kürkçüoğlu, "Development of Turkish-Arab Relations: A Historical Appraisal," *Turkey, Middle East and the Atlantic Alliance*, ed. Ali L. Karaosmanoğlu ve Seyfi Taşhan (Ankara: Foreign Policy Institute, 1987), 10; Oral Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, der. Melek Fırat (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2013), 225; Damla Aras, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları," *Beş Deniz Havzasında Türkiye*, der. Mustafa Aydın ve Çağrı Erhan (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2006), 285-286.

⁶⁷ Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2004), 121-131; M. Derviş Kılınçkaya, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2008), 73-81.

⁶⁸ Talat Yalazan, "Güney Komşumuz Suriye," *Güncel Konular*, Sayı 7 (1986): 133-134.

kışkırtmışlardır. İngiltere'nin Mısır Yüksek Komiseri Sir Henry McMahon ile Şerif Hüseyin, Haziran 1915-Haziran 1916 arasında yürüttükleri müzakerelerde, Orta Doğu'da kurulacak Büyük Arap Devletine karşılık Osmanlı Devleti'ne karşı bir Arap isyanı başlatılması hususunda anlaşmaya varmışlardır.⁶⁹

İTC yönetimi, İkinci Meşrutiyet döneminde kurulan Arap milliyetçisi örgütlerin Suriye'de yürüttüğü faaliyetlerden haberdardı. Bu nedenle, İTC'nin önde gelen liderlerinden biri olan Cemal Paşa, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının hemen ardından Şam'da bulunan 4. Ordu Komutanı olarak Suriye'ye atanmıştır. Cemal Paşa, göreve başlamasının hemen ardından Araplar ile Türkler arasındaki İslam kardeşliğini pekiştirecek politikalar izlemiş ancak Arap milliyetçilerini kazanma politikasından istediği neticeleri alamamıştır. Beyrut'taki Fransız Konsoloslugu'nda bazı Arap milliyetçilerinin Fransa ve İngiltere'yle anlaşarak Osmanlı Devleti'ne karşı isyan tertip ettiklerini gösteren birtakım belgeler ele geçiren Cemal Paşa, Arap milliyetçiliğini bertaraf etmek için harekete geçmiştir. İsyân planlarına katıldığı düşünülen Suriyeli 32 Arap milliyetçisinden 11'i Ağustos 1915'te Beyrut'ta, 21'i de Mayıs 1916'da Beyrut ve Şam'da vatana ihanet suçundan idam edilmiştir.⁷⁰ İdam cezaları, genç Arap milliyetçilerinin Osmanlı Devleti ile arasındaki bağları koparan en önemli gelişmelerden biri olmuş ve Suriyelilerin zihninde olumsuz izler bırakan tarihi bir hadise olarak kayıtlara geçmiştir.⁷¹

Şerif Hüseyin, İngiltere'nin desteğiyle 10 Haziran 1916'da Osmanlı Devleti'ne karşı bayrak açtığı el-Fetât ve el-Ahd üyeleri isyan hareketine aktif bir biçimde katılmışlardır.⁷² Şerif Hüseyin isyanı, Suriye'nin bazı bölgelerinde etkili olsa da Osmanlı'nın Arapça konuşan eyaletlerinde organize bir halk hareketine dönüşmemiştir. Hatta birçok Arap halk önderi, Osmanlı-İslâm devleti etrafında birleşmesi gereken bir dönemde isyan başlattığı gerekçesiyle Şerif Hüseyin'i ihanetle suçlamışlardır. Sonuç olarak, Şerif Hüseyin ayaklanması Haşimi ailesinin liderlik ettiği Arabistan kabilelerinin bir hareket olarak kalmış ve kitleselleşmemiştir.⁷³ Arap halklarının tamamı Şerif Hüseyin isyanını desteklemese de

⁶⁹ Bilgin, "İki Savaş Arası Dönemde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası," 35; Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye*, 223-230.

⁷⁰ Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye*, 324-342.

⁷¹ William L. Cleveland ve Martin Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 4th ed. (Boulder, Colorado: Westview Press, 2009), 154-156; Kemal Karpat, "Arap-Türk İlişkileri," *Türk Dış Politikası Tarihi* (İstanbul Timaş Yayınları, 2012), 188.

⁷² Eliezer Tauber, *The Formation of Modern Syria and Iraq* (London: Frank Cass, 1995), 7; Kılınçkaya, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*, 90-92.

⁷³ Cleveland ve Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 161.

bu hareket Türkler ve Araplar arasında hafızalardan silinmesi mümkün olmayan izler bırakmıştır. Türkler, Arapları Osmanlı'yı arkadan hançerlemekle suçlarken, Araplar Türkleri Arap ulusunu geri bırakan "Osmanlı emperyalizmi" ile suçlamışlardır. Bu tarihsel hafıza, Türkiye ile Arap dünyası arasındaki ilişkileri ilerleyen dönemlerde olumsuz etkileyen faktörlerden biri olacaktır.⁷⁴

Osmanlı Devleti, İtilaf devletleri ile 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalayarak Birinci Dünya Savaşı'nda mağlup olduğunu tasdik etmiştir. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından bir gün önce Emir Faysal'ın yönettiği Arap birlikleri Halep'e girmiş, böylece Osmanlı hâkimiyetindeki son Suriye şehri de kaybedilmiştir.⁷⁵ Mondros Mütarekesi'nde Osmanlı'nın Arap eyaletleri ve Suriye ile ilgili yer alan düzenlemeler, Osmanlı ordusunun iç düzeni sağlayacak birlikler dışında terhis edilmesini öngören 5. madde çerçevesinde yapılmıştır. Mondros'un 16. maddesinde yer alan "Suriye'deki Osmanlı garnizonlarının en yakın müttefik komutanına teslim olması ve beşinci maddede ifade edilen düzenin korunması için gereken birlikler dışında, tüm askerî unsurların Kilikya'dan çekilmesi"⁷⁶ ifadeleriyle Suriye topraklarındaki Osmanlı birliklerinin lağvedilmesi kabul edilmiştir.

Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada, İskenderun bölgesi Türk ordusunun kontrolü altında bulunmaktaydı.⁷⁷ İngiltere ve Fransa, mütarekenin hemen ardından 7. maddeyi⁷⁸ bahane ederek Kilikya ve İskenderun bölgelerini işgal etmiş ve birliklerini bu bölgelerden geri çekmeyi reddetmişlerdir. İngiltere 9 Kasım 1918'de İskenderun'u, Fransa ise 17 Aralık 1918'de Mersin ve Antep'i işgal etmiştir.⁷⁹ Böylece İtilaf devletleri, mütareke hükümlerine göre Osmanlı toprağı olarak kalması gereken Kilikya ve İskenderun bölgelerini

⁷⁴ M. Hakan Yavuz, "İkicilik (Duality): Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu (1947-1994)," *Türk Dış Politikasının Analizi*, der. Faruk Sönmezoglu (İstanbul: Der Yayınları, 1994), 245; Yücel Bozdağlıoğlu, *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity* (New York & London: Routledge, 2003), 112-114.

⁷⁵ Kılınçkaya, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*, 106.

⁷⁶ Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, "Arap Ülkeleriyle İlişkiler," *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980*, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 197.

⁷⁷ İsmail Soysal, "Turkish-Arab Diplomatic Relations After the Second World War (1945-1986)," *Studies on Turkish-Arab Relations*, Cilt 1 (1986): 250.

⁷⁸ İtilaf devletlerinin güvenliklerini tehlikede gördükleri yerleri işgal etmesine müsaade eden madde.

⁷⁹ Yavuz, *Geçmişten Geleceğe Türkiye-Suriye İlişkileri*, 227. Hatay bölgesinin Fransız işgalinin ardından durumu için bkz. Serhan Ada, *Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları), 25-30

hukuksuz bir biçimde ele geçirmişlerdir.⁸⁰ İngiltere, Fransa ile yaptığı anlaşma gereği işgal ettiği İskenderun bölgesini Kasım 1918'de Fransız kuvvetlerine bırakmıştır. Beyrut'ta bulunan Fransız Yüksek Komiseri General Gouraud, 27 Kasım 1918'de yayımladığı bir kararnameyle önceden Halep Vilayetine bağlı olan İskenderun, Antakya, Harim (Harem) ve Belen (Beylan) kazalarını birleştirerek İskenderun Sancağını kurmuştur.⁸¹

Mustafa Kemal Paşa'nın liderlik ettiği Türk milliyetçileri, mütarekenin ardından Anadolu'da Millî Mücadele'yi başlattıklarında Suriye topraklarının geleceği henüz belirsizliğini korumaktaydı. Emir Faysal, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Orta Doğu'da ortaya çıkan yeni durumu görüşmek ve bağımsız bir Arap devletinin kuruluşunu garanti altına almak üzere 18 Ocak 1919 tarihinde düzenlenen Paris Barış Konferansı'na katılmıştır. Faysal, konferans sırasında Batılı devletlerin isteği üzerine Arapların Osmanlı'ya isyan ettiklerini, şimdi sıranın kendilerine vaat edilen Büyük Arap Devleti'nin kurulmasına geldiğini ifade etmiştir.⁸² Fakat İngiltere ve Fransa'nın Sykes-Picot Anlaşması çerçevesinde Arap toprakları üzerinde manda yönetimlerinin kurulmasına karar vermeleri, Birleşik Arap Devleti hayali kuran Faysal ve Suriyeli Arap milliyetçileri için tam anlamıyla bir şok olmuştur.⁸³

Suriyeli Arap milliyetçileri, İngiltere ve Fransa'nın Suriye üzerindeki emperyalist planlarının ortaya çıkması üzerine 2 Temmuz 1919'da Suriye Ulusal Kongresi'ni toplamış, Lübnan ve Filistin dâhil olmak üzere Suriye'nin bağımsızlığını talep eden bir karar almışlardır. Arap milliyetçilerinin artan baskısı altında kalan Faysal, Eylül 1919'da bağımsızlık meselesini görüşmek için Londra'ya gitmiş ancak Başbakan Lloyd George'dan İngiltere'nin Suriye'den çekileceğini ve bölgenin Fransız kuvvetlerine bırakılacağını öğrenmiştir. İngiltere'den beklediği desteği bulamayan Faysal'ın Suriye'nin kaderini elinde tutan Fransa ile uzlaşma aramaktan başka bir yolu kalmamıştır. Faysal, Aralık 1919'da Paris'e giderek Fransa Başbakanı Georges Clemenceau ile bir araya gelmiştir. Fransa'nın Suriye üzerindeki planlarından vazgeçmeme hususunda kararlı olduğunu gören Faysal,

⁸⁰ İsmail Soysal, "Seventy Years of Turkish-Arab Relations and An Analysis of Turkish-Iraqi Relations (1920-1990)," *Between East and West Studies on Turkish Foreign Relations* (İstanbul: The Isis Press, 2001), 255; İler Türkmen, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Orta Doğu Politikası*, Ankara: BİLGESAM Yayınları, 2010, 8.

⁸¹ Yusuf Sarıay, "Atatürk'ün Hatay Politikası - I," *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, haz. Berna Türkdoğan (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2010), 367; Robert B. Satloff, "Prelude to Conflict: Communal Interdependence in the Sanjak of Alexandretta 1920-1936," *Middle Eastern Studies*, Cilt 22, Sayı 2 (Nisan 1986): 150.

⁸² Kılınçkaya, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*, 117-118.

⁸³ Tauber, *The Formation of Modern Syria and Iraq*, 118.

Clemenceau ile Fransız mandasını kabul eden bir anlaşma imzalamak zorunda kalmıştır. Suriyeli Arap milliyetçileri, Faysal-Clemenceau anlaşmasını gurur kırıcı bir gelişme olarak görmüş ve Fransız emperyalizmine silahla karşı koyma kararı almışlardır.⁸⁴

Suriye’de bu gelişmeler yaşanırken Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları Anadolu’da Batı emperyalizmine karşı ulusal kurtuluş mücadelesi vermekteydiler. Bu dönemde, Anadolu’da ve Suriye’de emperyalizme karşı ortaya çıkan direniş örgütleri arasındaki benzerlikler ve ilişkiler oldukça dikkat çekicidir.⁸⁵ Suriye ve İskenderun’daki Türkler, İngiltere ve Fransa’nın Kasım 1918’de işgallere başlaması üzerine, tıpkı güney doğu Anadolu’daki gibi, Kuvayı Milliye teşkilatları kurmaya başlamışlardır. Bu teşkilatlardan en önemlileri, Ali Şefik Bey’in (Özdemir Bey) Suriye-Filistin Müdafaa-i Kuvayı Osmaniye Cemiyeti ve Hilal Bey’in Halep Heyet-i Merkeziyesi’dir. Suriye Kuvayı Milliyesi kısa sürede Şam, Humus, Beyrut, Hama, Trablusşam ve Kuneytra gibi kentlerde şube kurarak faaliyet göstermeye başlamıştır. Faysal etrafında yer alan birçok Arap milliyetçisi, aşiret reisi ve gazeteci de emperyalist devletlerin Suriye’yi işgal etmekte kararlı olduklarını görenek direniş örgütlerine üye olmuşlardır. Suriye Kuvayı Milliye hareketi, özellikle Halep ve çevresinde oldukça etkili ve aktif olarak işgalci kuvvetlere karşı mücadele etmiştir. Suriyeli Kuvayı Milliyeciler, Gaziantep, Urfa, Adana ve Maraş’taki Fransız işgaline karşı direnen Anadolu Kuvayı Milliye teşkilatları ile koordinasyon halinde Fransızlara karşı ortak mücadele etmişlerdir.⁸⁶

Mustafa Kemal Paşa, mütarekenin ardından Suriye’de yaşanan gelişmeleri yakından takip etmiş, Arap ve Türk topraklarını kendi aralarında paylaşma kararı alan Batılı güçlerin emperyalist planlarına karşı Arap halklarının bağımsızlıklarını kazanmalarına özel bir ilgi göstermiştir. Mustafa Kemal Paşa, Temmuz 1919’da Erzurum Kongresi’nin açılış konuşması sırasında Türklerin millî mücadelesi ile ezilen diğer halkların mücadeleleri arasındaki bağlantıya vurgu yapmış ve “*Mısır, Afganistan, Irak ve Suriye halkları İngiliz ve*

⁸⁴ Kılınçkaya, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*, 130-134.

⁸⁵ Mustafa Sıtkı Bilgin, *Britain and Turkey in the Middle East: Politics and Influence in the Early Cold War Era* (London&New York: I. B. Tauris, 2007), 89; Ömer Osman Umar, “Milli Mücadele Dönemi Atatürk’ün Ortadoğu Politikası,” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 20, Sayı 1 (2010): 447-448.

⁸⁶ Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye*, 427-429; Mustafa Bıyıklı, *Batı İşgalleri Karşısında Türkiye’nin Ortadoğu Politikaları -Atatürk Dönemi-* (İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2006), 195-196.

Fransız kolonyalizmine karşı kahramanca mücadele etmektedirler” ifadelerini kullanarak Arapların millî davalarına gösterdiği yakınlığı dile getirmiştir.⁸⁷

Mustafa Kemal Paşa'nın bu sözlerinden yalnızca bir ay sonra, Eylül 1919'da Suriye'de yaşanan gelişmeler bölgede devam eden Türk etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Emperyalist devletlerin Arap topraklarını parçalamasına karşı Suriye'de oluşan tepki, bölgedeki genel havanın Türkler lehine dönmesine yol açmış ve Halep civarındaki Arap milliyetçilerinin Mustafa Kemal Paşa ile anlaştığı söylentileri yayılmıştır. İngiltere, bu söylentilerden endişe duyarken, Halep ve Şam başta olmak üzere birçok şehirde Mustafa Kemal yanlılarının dağıttıkları veya duvarlara astıkları bildirilerde Suriye halkının yabancı güçlere ve iş birlikçilere karşı mücadeleye davet edildiği görülmüştür.⁸⁸

Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın 28 Ocak 1920 tarihinde kabul ettiği Misak-ı Millînin 1. maddesinde, Mondros'un imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihinde yabancı işgali altına olan ve Arap nüfusun çoğunlukta bulunduğu toprakların kaderinin bu halkların serbestçe kullanacağı oylar neticesinde belirlenmesi gerektiği yer almıştır.⁸⁹ Türk milliyetçileri, bu madde ile Arapların self-determinasyon hakkını tanıırken, Musul ve Hatay'ı Misak-ı Millî sınırları içinde gördüklerini göstermişlerdir. Böylece Türk milliyetçilerinin Araplara yönelik politikası Misak-ı Millî ile kesinlik kazanmıştır.⁹⁰ Mustafa Kemal Paşa, 1920 yılının başlarında Suriye'de Fransızlara karşı direniş gösteren Arap kuvvetlerine yardım edilmesi talimatını vermiştir. Mustafa Kemal Paşa, Fransızların bu yardımları öğrenmesinden ve Heyet-i Temsiliye'nin zor durma düşmesinden endişe duyan Kazım Karabekir'e Şubat 1920'de gönderdiği telgrafta şu ifadeleri kullanmıştır:

“...Suriye ve Irak'ta Fransızların ve İngilizlerin aleyhine ihdas olunan harekât, düşmanların Kilikya, Maraş, Antep'teki mezalimi neticesinde harekete mecbur kalan Kuvayı Milliye'ye yardım gayesine matuftur. Filhakika, bu sayede Fransızlar Suriye'ye merbut bırakılarak Fransızları menafi-i memleketimiz için müsait şartlar arzına mecbur bırakmıştır... Bittabi böyle bir müracaatın kapısı Hükûmet merkeziye olduğu beyan edilmiştir. Suriye'de ve Irak'ta hâkim olduğumuzu gizlemekle değil

⁸⁷ Soysal, “Seventy Years of Turkish-Arab Relations,” 252.

⁸⁸ Kılınçkaya, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*, 148-149; Bıyıklı, *Batı İşgalleri Karşısında Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları*, 198-199.

⁸⁹ Soysal, “Seventy Years of Turkish-Arab Relations,” 251.

⁹⁰ Fırat ve Kürkcüoğlu, “Arap Ülkeleriyle İlişkiler,” 202.

bilakis izhar ve elimizden geldikçe fiilen ispat etmek suretiyle temin olunacağına itimat buyurmanızı rica ederim...”⁹¹

Mustafa Kemal Paşa'nın bu dönemde Araplara yönelik stratejisinin üç sac ayağı bulunmaktaydı: 1) Anadolu'nun güney sınırlarında yerli Arap halk ile iş birliği yapmak, 2) Fransızları iki bölgede savaşmak zorunda bırakarak Kilikya konusunda Türk milliyetçileriyle uygun bir anlaşma imzalamaya zorlamak, 3) Irak sınırında İngilizleri meşgul edecek sınır olayları çıkartmak.⁹²

Mustafa Kemal Paşa'nın Fransız işgalini reddeden yaklaşımı ve Suriye'nin Fransız mandası altına gireceğinin kesinleşmesi Arap milliyetçilerinin 1920 yılının başlarında Türk milliyetçileri ile iş birliğini artırmalarını sağlamıştır. Suriyeli Arap milliyetçilerini temsilen Said Haydar ve Bedi Bekdaş Beylerden oluşan bir heyet İstanbul'a hareket ederek Mustafa Kemal'e yakın kişilerle görüşmüşlerdir. Taraflar, müzakereler sonunda emperyalist güçlere karşı ortak mücadele etme ve Türk-Arap federasyonu benzeri bir siyasi yapı içinde birlikte yaşama konularında mutabık kalmışlardır.⁹³ Mustafa Kemal Paşa, 9 Mayıs 1920'de TBMM'de yaptığı konuşmada Emir Faysal'ın ve Arap milliyetçilerinin Birinci Dünya Savaşı'nda giriştikleri isyan hareketi nedeniyle pişman olduklarını ve Türk milliyetçileriyle ittifak yapmak için kendilerine başvurduklarını ifade etmiştir.⁹⁴

Mart 1920'de toplanan Suriye Kongresi, Lübnan ve Filistin dâhil olmak üzere Suriye'nin bağımsızlığını ve Faysal'ın birleşik Suriye'nin kralı olduğunu ilan ederek Fransa'ya meydan okumuştur.⁹⁵ Suriyeli Arap milliyetçileri, bağımsızlık için bu adımları atarken, 18-26 Nisan 1920 tarihlerinde düzenlenen San Remo Konferansı'nda Suriye'nin Fransız manda idaresine verilmesi kabul edilmiştir. Kral Faysal öncülüğündeki Arap milliyetçileri, Batılı devletlerin San Remo'da aldığı paylaşım kararlarını şiddetle reddetmişlerdir. Suriye direniş hareketinin 1920 yılının yaz aylarında Türk milliyetçileriyle temasları da artarak devam etmiştir. Faysal, Haziran 1920'de bir bakanını Kilikya bölgesine göndererek burada faaliyet gösteren Kuvayı Milliye komutanı ile temas kurmuş ve iki taraf arasında askerî iş birliği olanakları masaya yatırılmıştır. Faysal ayrıca, Fransızların Urfa,

⁹¹ Kılınçkaya, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*, 161.

⁹² Yavuz, *Geçmişten Geleceğe Türkiye-Suriye İlişkileri*, 239.

⁹³ Umar, “Millî Mücadele Dönemi Atatürk'ün Ortadoğu Politikası,” 450; Bıyıklı, *Batı İşgalleri Karşısında Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları*, 197-198.

⁹⁴ Ömer Osman Umar, *Türkiye-Suriye ilişkileri (1918-1940)* (Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi, 2003), 49-50.

⁹⁵ Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye*, 412-415.

Kilis ve Antep bölgesine asker ve mühimmat taşımak için kullandığı Riyak-Halep demiryolunun kullanılmasına engel olmuştur. Faysal'ın bu tutumu Anadolu'nun güneydeki Türk direnişini rahatlatırken, General Gouraud'yu büyük sıkıntıya sokmuştur. Gouraud, bu faaliyetleri nedeniyle 14 Temmuz 1920'de Faysal'ı uyarmıştır.⁹⁶

Faysal'ın San Remo kararlarını tanımama hususunda ayak diremesi üzerine sabrı tükenen Fransa, Temmuz 1920'de Suriye topraklarını tamamen kontrol altına almak amacıyla bir askerî harekât başlatmıştır. Dağınık Arap güçleri karşısında hızla ilerleyen Fransız ordusu, Yusuf el-Azme komuta ettiği Arap kuvvetlerini 24 Temmuz 1920'de Han Maysalun'da kesin yenilgiye uğratmış ve 25 Temmuz'da Şam'a girmiştir. Kral Faysal Suriye'den kaçmak zorunda kalırken Suriye'de 25 yıl sürecek olan Fransız manda dönemi başlamıştır.⁹⁷ Fransa'nın Suriye'yi tamamen kontrol altına alması Arap milliyetçilerinin Anadolu ile bağlarını koparmamıştır. Şeyh Abdülkadir Efendi, Suriye'de faaliyet gösteren bütün siyasî hareketlerin temsilcisi olarak 29 Temmuz 1920 tarihinde Şam'dan Maraş'a gelmiş ve buradaki Kuvayı Milliye temsilcileriyle bir dizi görüşme yapmıştır.⁹⁸

Suriye toprakları, 1920 yılında Fransız mandası altına girmesinin ardından 4 devlete (Şam, Halep, Alevi ve Dürzi) bölünürken, İskenderun Sancağı Halep'e bağlı özerk bir yönetim olarak kabul edilecektir.⁹⁹

İstanbul hükûmeti, Arap topraklarının İngiltere ve Fransa arasında paylaşılmasını 10 Ağustos 1920 tarihinde imzaladığı Sevr Antlaşması ile kabul etmiştir. Ancak Ankara hükûmeti Sevr Antlaşması'nı tanımadığı için Arap topraklarını paylaşım düzenlemelerini de onaylamamıştır.¹⁰⁰ Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele boyunca Suriyeli liderlerle diyalogunu kesmemiş, Ocak 1921'de Suriyeli liderlere yazdığı mektuplarda Arapların Fransızlara karşı birleşmesi çağrısında bulunmuş ve Türklerin yakın bir zamanda Suriyelilerin yardımına geleceğini bildirmiştir. Mustafa Kemal ayrıca, direniş örgütlerine yapılması planlanan yardımları görüşmek üzere Fevzi Çakmak'ı Suriye'ye göndermiştir.¹⁰¹

⁹⁶ Bıyıklı, *Batı İşgalleri Karşısında Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları*, 200.

⁹⁷ Talat Yalazan, "Güney Komşumuz Suriye'yi Tanıyor muyuz?," *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Cilt 104, Sayı 296 (1985): 48.

⁹⁸ Yavuz, *Geçmişten Geleceğe Türkiye-Suriye İlişkileri*, 244-245.

⁹⁹ İdris Demir, "Hatay Sorunu," *Ortadoğu Siyasetinde Suriye*, ed. Türel Yılmaz ve Mehmet Şahin (Ankara: Platin Yayınları, 2004); 345.

¹⁰⁰ Fırat ve Kürkçüoğlu, "Arap Ülkeleriyle İlişkiler," 202-203.

¹⁰¹ Bilgin, "İki Savaş Arası Dönemde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası," 37.

Ankara hükûmeti, 1921 yılında kuzey Suriye’de Fransızlara karşı faaliyet gösteren Kuvayı Milliye birliklerini organize etmeye devam etmiş, bölgeye askerî ve malî yardımlarda bulunmuştur. Türk ve Arap Kuvayı Milliye unsurları, Suriye’nin kuzey bölgelerinde Fransızlara karşı ortak operasyonlar düzenlemişlerdir.¹⁰² Ankara hükûmeti, 1921 yılında Halep, İdlib, Lazkiye ve İskenderun’da işgal kuvvetlerine karşı direnen Kuvayı Milliye teşkilatlarıyla ilişkilerini sürdürerek Fransızları zor durumda bırakmıştır. Ankara hükûmeti, kuzey Suriye’de Fransızlara karşı faaliyet yürüten ve zaman zaman birlikte hareket eden Hacim Paşa, İbrahim Hananu, Şeyh Salih Ali, Polat Bey ve Asım Bey gibi kişilerin yürüttükleri operasyonlara doğrudan destek vermiştir.¹⁰³

Fransa, 1921 yılından itibaren Yunanistan’ın Türkleri mağlubiyete uğratmasına ve Yunanistan-İngiltere hegemonyasının Ege Denizi’ne ve Anadolu’ya yayılmasına karşı çıkmaya başlamıştır. Müttefikler arasındaki çıkar çatışmasını fırsata çevirmek isteyen Mustafa Kemal Paşa da Sakarya Meydan Muharebesi’nin ardından İngiltere’yi yalnızlaştırmak amacıyla Fransa ile anlaşma imzalanmasına olumlu bakmaya başlamıştır. Türkiye ile Fransa arasında bu ortamda başlayan müzakereler, Türkiye adına Yusuf Kemal Bey ile Fransa adına Franklin-Bouillon arasında 20 Ekim 1921’de imzalanan Ankara İtilafnâmesi (Franklin-Bouillon Antlaşması) ile sonuçlanmıştır.¹⁰⁴

Ankara İtilafnâmesi ile Türkiye ve Fransa arasında kesin barış sağlanmış ve İtilafnâme’nin 8. maddesiyle Türkiye-Suriye sınırı düzenlemişlerdir. Bu maddeye göre, Ankara hükûmeti İskenderun Sancağının Fransız manda yönetimi altındaki Suriye’nin bir parçası olarak kalmasını kabul etmiş ve böylece Misak-ı Millî sınırlarından taviz vermiştir.¹⁰⁵ Ankara hükûmeti, İskenderun Sancağını Suriye’ye bırakmasına rağmen İtilafnâme’nin 7. maddesi ile burada yaşayan Türklerin haklarının garanti altına alınmasını sağlamıştır. Bu maddeye göre, İskenderun bölgesi için özel bir idare tesis edilmesi, bölgede

¹⁰² Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye*, 467-470; Ada, *Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)*, 40.

¹⁰³ Fransızlara karşı yürütülen ortak Türk-Arap direnişi için bkz. Umar, *Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1940)*, 154-183.

¹⁰⁴ Majid Khadduri, “The Alexandretta Dispute,” *The American Journal of International Law*, Cilt 39, Sayı 3 (1945): 406-407.

¹⁰⁵ Mehmet Gönlübol ve Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2013), 39-40; Yücel Güçlü, “The Controversy over the Delimitation of the Turco-Syrian Frontier in the Period between the Two World Wars,” *Middle Eastern Studies*, Cilt 42, Sayı 4 (2006): 642-643.

yaşayan Türklerin kültürlerini geliştirmeleri için bütün imkânların sağlanması ve Türkçe'nin resmî dil olması kabul edilmiştir.¹⁰⁶

Mustafa Kemal Paşa, Franklin-Bouillon'la yaptığı görüşmede “*İskenderun ve Antakya'yı tamamen bize ilhak edeceğiz. Bunu parçalayamayız. Esas davamız bundan ibarettir...Orada müstakil bir Türk Hükûmeti teşekkül etmelidir... Hukukumuz mahfuzdur*” sözlerini kullanarak Sancak Sorununun Türkiye açısından Ankara İtilafnâmesi ile kapanmadığını açıkça ortaya koymuştur.¹⁰⁷

İngiltere, Türk-Fransız antlaşmasına tepki gösterirken, Ankara hükûmeti antlaşmanın ardından Fransa'dan askerî destek almaya başlamıştır.¹⁰⁸ Türkiye-Fransa barışı, Mustafa Kemal Paşa'nın Suriye ile bağlarını kopardığı anlamına gelmemekteydi. Mustafa Kemal Paşa, Arap halklarının bağımsızlarını kazanmaları gerektiğine dair düşüncesini 7 Temmuz 1922 tarihinde verdiği bir demeçte açıkça beyan etmiş ve “*Türkiye'nin, girdiği kurtuluş savaşıyla Doğuda ezilen ulusların davasını da desteklemiş olduğunu*” ifade etmiştir.¹⁰⁹ Mustafa Kemal Paşa, Büyük Taarruz'un kazanılmasının ardından Eylül 1922'de Şam müftüsüne gönderdiği telgrafta Yunanlılara karşı zafer kazanıldığını bildirmiş ve İslam davasının başarıya ulaşması için camilerde mevlit okunmasını istemiştir.¹¹⁰ Bunun üzerine, 22 Eylül 1922'de Şam'da birkaç camide mevlit okunmuş, önde gelen Araplar Mustafa Kemal'e tebrik telgrafı göndermişlerdir. Beyrut'ta toplanan 10 bin altın lira da Ankara hükûmetine iletilmiştir.¹¹¹

Sonuç olarak, Mustafa Kemal Paşa Suriye'ye olan ilgisini devam ettirse de Ankara Antlaşması'nın ardından Suriye'deki direniş örgütlerine açıktan yardım edilememesi bu hareketlerin Fransa karşısında başarısız olmalarına neden olan faktörlerden biri olmuştur.¹¹²

2.2. Atatürk Döneminde Türkiye-Suriye İlişkileri: 1923-1938

Lozan Barış görüşmelerinde Türk heyetine başkanlık eden İsmet İnönü, Ocak 1923'te Türk hükûmetinin Suriye-Lübnan, Irak ve Filistin-Ürdün gibi Osmanlı Devleti'nden

¹⁰⁶ Ergünöz Akçora, “Hatay’ın Anavatana İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri,” *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, haz. Berna Türkdoğan (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2010), 343-344; Erciyes, *Orta Doğu Denklemine Türkiye-Suriye İlişkileri*, 69-70; Satloff, “Prelude to Conflict,” 152.

¹⁰⁷ Ada, *Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)*, 51-52.

¹⁰⁸ Age., 53.

¹⁰⁹ İsmail Soysal, “Türk-Arap İlişkileri (1918-1997),” *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Haz. İsmail Soysal (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999), 515.

¹¹⁰ Umar, *Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1940)*, 188-189.

¹¹¹ Bıyıklı, *Batı İşgalleri Karşısında Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları*, 204.

¹¹² Umar, *Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1940)*, 184.

koparılan topraklar üzerinde uygulanan manda rejimlerini kabul etmediğini açıkça ifade etmiştir.¹¹³ Ancak Ankara hükûmeti, 24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte emperyalist güçlerin Arap topraklarını paylaşmasını kabul etmek durumunda kalmıştır.¹¹⁴

Türkiye Cumhuriyeti, 29 Ekim 1923'te bağımsız bir ulus devlet olarak yüzünü Batı'ya dönerken, Suriye Fransız mandasına karşı bağımsızlık mücadelesini sürdürmekteydi. Mustafa Kemal, cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte yeni devletin inşasına ağırlık vermiş ve devletin bekasını garanti altına alacak politikalar izlemeye başlamıştır. Mustafa Kemal önderliğindeki yeni Türkiye, Misak-ı Milli ile belirlenen Osmanlı coğrafyası üzerindeki bütün tarihsel iddialarından vazgeçerek mevcut sınırlarını tahkim edecek statükocu bir dış politika anlayışı benimsemiştir.¹¹⁵

Batılılaşma hedefi, statükoculuğun yanı sıra genç cumhuriyetin bir diğer dış politika prensibi olmuştur. Cumhuriyetin kurucu elitleri sekülerizm, çağdaşlaşma ve yurttan sulh-cihanda sulh prensipleri çerçevesinde Doğu'dan giderek kopmuş ve kültürel ve diplomatik alanlarda Batı medeniyetinin bir parçası olmayı öncelikli hedeflerinden biri olarak belirlemişlerdir. Bu yeni yönelim, Kemalist Türkiye ile Orta Doğu ülkelerinin yollarının giderek ayrılmasına zemin hazırlamıştır.¹¹⁶ Kemalist Türkiye'nin hilafeti kaldırarak laiklik ilkesini benimsemesi, şer'i kanunları lağvederek laik kanunları uygulamaya koyması ve Arap alfabesinden Latin alfabesine geçiş yapması dinî değerlere özel önem atfeden Arap dünyası ile Türkiye arasındaki ilişkilerin bu dönemde soğumasına neden olan bir dizi gelişmeden sadece birkaçıdır.¹¹⁷

Türkiye, Batılı devletlerle Lozan Antlaşması'ndan kalan ihtilaflarını çözdükçe 1930'lu yıllardan itibaren Batı'ya daha da yakınlaşırken, Suriye'nin manda idaresi nedeniyle Batılı ülkelerle arasındaki gerginlik devam etmekteydi.¹¹⁸ Fakat Türkiye'nin 1930'lu yıllarda İngiltere ve Fransa ile ilişkilerini geliştirmesi, Suriye'nin içinde bulunduğu durumu

¹¹³ Soysal, "Seventy Years of Turkish-Arab Relations," 252.

¹¹⁴ Fırat ve Kürkçüoğlu, "Arap Ülkeleriyle İlişkiler," 202-203.

¹¹⁵ Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar* (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2015), 29; Bayram Sinkaya, "Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi," *ADAM Akademi*, Sayı 1 (2011): 81.

¹¹⁶ Gözen, *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türkiye'nin Dış Politikası*, 176-178.

¹¹⁷ The National Archives (TNA), Foreign Office (FO) 371/153039, Pattern of Turk-Arab Relations Since World War I, Intelligence Report, No. 8369, 26 Ekim 1960; Kemal Karpat, *Turkish Foreign Policy in Transition* (Leiden: E. J. Brill, 1975), 111; Karpat, "Arap-Türk İlişkileri," 189-190.

¹¹⁸ Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, 227-228.

tasvip ettiği anlamına gelmemekteydi. Türkiye, 1930'lu yıllarda uluslararası kuruluşlar bünyesinde düzenlenen toplantılarda Suriye'nin bağımsızlığına kavuşması için gerekenin yapılması çağrısında bulunarak çeşitli platformlarda Suriye'yle olan dayanışmasını göstermiştir.¹¹⁹ Suriyeli liderler de Türkiye'ye olan dostluk hislerini dönem dönem ifade etmişlerdir. Örneğin, dönemin Suriye Başbakanı Cemil Mardam, Türkiye'nin Beyrut Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin'le 1937 yılında yaptığı görüşmede Suriye hükûmetinin Türkiye'ye dostluğunu göstermek için 1937 yılında düzenlenecek olan İzmir Sergisi'ne katılma kararı aldığını ifade etmiştir.¹²⁰

İki dünya savaşı arasında Arap devletleri manda yönetimleri altında bulunduğundan Türkiye-Suriye ilişkileri Fransız mandası kanalıyla yürütülmüştür. Atatürk döneminde Türkiye-Suriye ilişkilerine Lozan Antlaşması'nda tam anlamıyla çözümlenemeyen Hatay meselesi damgasını vurmuştur. 1921 Ankara İtilafnâmesi ile Türkiye-Suriye sınırı ve İskenderun Sancağı hakkında kabul edilen hükümler, Lozan Antlaşması'nın 3. maddesi ile onaylanmıştır.¹²¹ Hataylı Türkler, Lozan Antlaşması'nın müzakere edildiği dönemde Türkiye'ye katılmak için pek çok girişimde bulunmuş ancak bu girişimlerden netice alamamışlardır. Fransız işgalinin ardından baskıya uğrayan Hataylı Türkler, Adana ve Mersin bölgelerine göç etmek zorunda kalmışlardır. Adana'ya göç eden Hataylı Türkler, 1923 yılında İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurmuş ve TBMM'ye başvurarak Türkiye'nin bir parçası olmak istediklerini bildirmişlerdir. 15 Mart 1923'te Adana'yı ziyaret eden Mustafa Kemal Paşa, Hataylılara "*Kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde esir kalmaz. Günü gelecek siz de kurtulacaksınız*"¹²² sözleriyle Hatay'a yönelik politikasını açıkça ortaya koymuştur.

Fransa, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Sancağın Suriye içindeki özerk yapısını muhafaza etmiştir. Fakat manda yönetimine karşı 1925 yılında patlak veren Büyük İsyân, Fransa'yı Suriye'de bazı idarî düzenlemeler yapmaya zorlamıştır. Bu çerçevede, Sancağın yönetimine dair bir kararname yayınlanmış, yönetsel konularda Sancağın mevcut rejimi korunmakla birlikte bölgenin Halep yerine Şam'a bağlanmasına karar verilmiştir. Arap milliyetçilerini yatıştırmak için alınan bu karar, Sancak'ta yaşayan Türklerin, Alevilerin ve Ermenilerin tepkisini çekmiştir. Türkiye, Sancak'ta yaşayan

¹¹⁹ Umar, *Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1940)*, 197.

¹²⁰ Age., 200.

¹²¹ Sarıay, "Atatürk'ün Hatay Politikası - I," 369; Satloff, "Prelude to Conflict," 152.

¹²² Sarıay, "Atatürk'ün Hatay Politikası - I," 370-371.

Türklerin bu dönemde dile getirdikleri bağımsızlık talepleriyle Şeyh Said isyanı ve Musul meselesi nedeniyle yeteri kadar ilgilenememiştir.¹²³

Türkiye ve Fransa, 30 Mayıs 1926 tarihinde imzaladıkları Dostluk ve İyi Komşuluk İlişkileri Sözleşmesi ile Türkiye-Suriye ilişkilerini etkileyen sınır, su ve demiryollarının kullanımı gibi konulara yönelik çeşitli düzenlemeler yapmışlardır. Sözleşmede, Türkiye-Suriye sınırı hakkında detaylı hükümler yer alırken, sözleşmeye eklenen bir protokolle Ankara İtilafnâmesi hükümlerinin değiştirilemeyeceği belirtilmiş ve Sancağın özel yönetimi bir kez daha garanti altına alınmıştır.¹²⁴ Türkiye, bu antlaşmanın bir Türk-Fransız girişimi olarak kalmasını istememiş ve antlaşma metninde Suriye'ye atıfta bulunulmasına özel önem vermiştir. Böylece Türkiye, Suriye'nin ulusal hassasiyetlerini gözettiğini Suriyeli siyasilere açıkça göstermiştir.¹²⁵ Türkiye ile Fransa arasında 3 Mayıs 1930 tarihinde imzalanan Tahdid-i Hudud Nihai Protokolü ile daha önceki dönemlerde imzalanan anlaşmalarla belirlenen Türkiye-Suriye sınırı bir kez daha teyit edilmiştir.¹²⁶

Mustafa Kemal Atatürk ve Türk milliyetçileri, 1918-1936 yılları arasında Millî Mücadele'nin kazanılması ve cumhuriyetin ilanının ardından ortaya çıkan iç ve dış sorunlarla meşgul oldukları için Sancak Sorununu ön plana çıkarmamış fakat Sancak'la ilgilenmeye devam etmişlerdir.¹²⁷ Atatürk, bu dönemde Sancak'ta Türk kimliğinin gelişimini yakından takip etmiş, Sancak'ta yaşayan Türk öğrenciler okumak için Türkiye'ye davet edilmiştir. Sancaklı Türkler, Antep Valisi'nin 27 Nisan 1934'te düzenlediği Sancak ziyaretini büyük bir coşku ve heyecanla karşılamışlardır.¹²⁸

Hatay'ın anavatana katılmasını kolaylaştıran gelişme, uluslararası sistemde yaşanan bir dizi kriz olmuştur. İtalya'nın 1935 yılında Habeşistan'ı işgal etmesi ve Almanya'nın Ren bölgesini silahlandırması, Fransa'nın tehdit algılamalarında önemli bir değişime neden olmuştur. Fransa, Orta Doğu'da kendisini düşman olarak gören bir Suriye yerine dost ve müttefik bir Suriye'nin ulusal çıkarları için daha uygun olduğunu düşünmeye başlamıştır. 4 Mayıs 1936'da iktidara gelen sosyalist Léon Blum hükûmeti hem ideolojik gerekçelerle

¹²³ Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, "Sancak (Hatay) Sorunu," *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980*, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 281.

¹²⁴ Sarıay, "Atatürk'ün Hatay Politikası - I," 369; Fırat ve Kürkçüoğlu, "Sancak (Hatay) Sorunu," 282; Güçlü, "The Controversy over the Delimitation of the Turco-Syrian Frontier," 645-647.

¹²⁵ Soysal, "Seventy Years of Turkish-Arab Relations," 253.

¹²⁶ Kodaman, *Fırat-Dicle Meselesi ve Türkiye-Suriye İlişkileri*, 61.

¹²⁷ Sarıay, "Atatürk'ün Hatay Politikası - I," 371-372.

¹²⁸ Khadduri, "The Alexandretta Dispute," 408-409.

hem de İtalya ve Almanya'da yükselişe geçen faşizme karşı ağırlığını Avrupa'ya kaydırmak için Suriye'deki manda yönetimini sona erdireceğini açıklamıştır. Bu gelişme, Sancak Sorununu yeniden alevlendirmiş ve gündemin üst sıralarına taşımıştır.¹²⁹

Fransız ve Suriyeli yetkililer, Suriye'nin üç yıl içinde bağımsız olmasını ve MC'ye katılmak için başvuru yapmasını öngören Dostluk ve İttifak Antlaşması'nı 9 Eylül 1936 tarihinde imzalamışlardır.¹³⁰ Fransız hükûmeti, antlaşmanın 3. Maddesi uyarınca Suriye üzerindeki hak ve yükümlülüklerini Suriye hükûmetine devretmeyi kabul etmiştir. Böylece Fransa İskenderun Sancağı üzerindeki hak ve yükümlülüklerini de doğrudan Suriye'ye devretmeyi kabul etmiş oluyordu. Fransa-Suriye antlaşması, Hatay'ın geleceğini doğrudan ilgilendirdiğinden Türk basınında ve resmî çevrelerde Sancak'ta yaşayan Türklerin akıbetine yönelik kaygıların artmasına neden olmuştur.¹³¹

Avrupa'daki siyasî ortamın Sancak Sorununun Türkiye lehine çözülmesi için fırsat yarattığını gören Atatürk, Fransa'nın Suriye'nin bağımsızlığını tanımaya karar vermesi üzerine Sancak meselesini iç ve dış kamuoyunda bilinçli bir biçimde gündeme getirmeye başlamıştır.¹³² Türkiye, Fransa'nın Sancak üzerindeki haklarını Suriye'ye devretme kararına itiraz etmiş, Misak-ı Millî sınırları içinde kabul edilen Sancak'ta yaşayan Türk çoğunluğun Suriye yönetimine girmesinden duyduğu kaygıyı açıkça dile getirmiştir.¹³³ Türkiye, Fransa-Suriye Antlaşmasına tepki göstererek İskenderun Sancağına Suriye ve Lübnan'la birlikte bağımsızlık verilmesi tezini dile getirmeye başlamış ve Sancağın bağımsızlığının Türkiye ile Fransa arasında 1921 ve 1926 tarihlerinde imzalanan antlaşmaların doğal bir sonucu olduğunun altını çizmiştir.¹³⁴

Türkiye, Sancak Sorununu siyasî kaygıların yanı sıra stratejik nedenlerle de gündeme getirmiştir. Türkiye, Doğu Akdeniz'de artan İtalyan tehdidini dikkate alarak Fransa'nın

¹²⁹ Fırat ve Kürkçüoğlu, "Sancak (Hatay) Sorunu," 283; Demir, "Hatay Sorunu," 346.

¹³⁰ İsmail Soysal, "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939)," *Belleten*, Cilt 49, Sayı 193-195 (1986): 82.

¹³¹ Gönülbol ve Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*, 148.

¹³² Sarıay, "Atatürk'ün Hatay Politikası - I," 372.

¹³³ Roberta Micallef, "Hatay Joins the Motherland," *State Frontiers: Borders and Boundaries in the Middle East*, ed. Inga Brandell (London&New York: I. B. Tauris, 2006), 145; Sayim Türkman, *ABD, Orta Doğu ve Türkiye* (Ankara: Nobel Yayınları, 2007) 100.

¹³⁴ Bilgin, *Britain and Turkey in the Middle East*, 90; Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye*, 505.

Suriye'ye bağımsızlık vermesinin ardından Hatay'ın İtalyan saldırısına maruz kalabileceğini düşünmeye başlamıştır.¹³⁵

Dönemin Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras, 26 Eylül'de MC Konseyi'nde yaptığı konuşmada Türkiye'nin Suriye'yi bağımsız bir devlet olarak görmek istediğini ancak Hatay halkına da tıpkı Suriye halkına verildiği gibi kendini yönetme hakkı verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ancak Fransız temsilcisi M. Vienot böyle bir hakkın tanınmasının manda otoritesinin dışında olduğunu belirtmiş ve Suriye topraklarının herhangi bir parçasının ayrılmasına izin vermeyen Suriye ve Lübnan İçin MC Manda Sözleşmesi'nin 4. maddesini hatırlatmıştır.¹³⁶

Türkiye, 6 Ekim 1936'da MC'ye, 9 Ekim 1936'da da Fransa'ya İskenderun Sancağının bağımsızlığının tanınmasını talep ettiği iki nota vermiştir.¹³⁷ Atatürk, Fransa'nın cevabî notası gelmeden önce 1 Kasım 1936'da TBMM'nin açılışında yaptığı konuşmada Sancak Sorununa yönelik önemli mesajlar vermiştir. Atatürk, Türkiye ile Fransa arasındaki son anlaşmazlık olarak tarif ettiği Sancak meselesinin çözülmesi gerektiğinin ve Sancağın kati surette Türklere ait olduğunun altını çizmiştir.¹³⁸ Fransa Dışişleri Bakanı M. Yvon Delbos, 10 Kasım 1936'da Türkiye'ye verdiği cevabî notada Sancağa bağımsızlık verilmesinin Suriye'nin topraklarını parçalamak anlamına geleceğini ve Fransa'nın mandater devlet olarak buna yetkisi olmadığını bildirmiştir.¹³⁹ Fakat Fransa Türkiye'nin kararlı tutumu üzerine Sancak Sorununun MC'de çözülmesini teklif etmek durumunda kalmıştır. Türkiye, bu teklifi hızla kabul etmiş ve 8 Aralık 1936'da MC'ye sorunun çözümü için başvuru yapmıştır. Bundan sonra Sancak Sorununun çözümü MC bünyesinde ele alınmaya başlanmıştır.¹⁴⁰

Sancak Sorunu, 14 Aralık 1936'da MC Konseyi'nde görüşülmeye başlanmıştır. Türkiye adına Tevfik Rüştü Aras, Fransa adına M. Viénot MC Konseyi'nde 14-16 Aralık tarihleri arasında sürdürülen görüşmelerde Sancak Sorununun çözümüne dair tezlerini

¹³⁵ Mustafa Sıtkı Bilgin, "Türkiye-Suriye İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1918-2002)," *Uluslararası Suriye Sempozyumu: Tarih, Siyaset, Dış Politika*, Basılmamış Bildiri (Ankara, 2015).

¹³⁶ Emma Lundgren Jörum, *Beyond Syria's Borders: A History of Territorial Disputes in the Middle East* (London: I. B. Tauris, 2014), 89; Khadduri, "The Alexandretta Dispute," 410.

¹³⁷ Akçora, "Hatay'ın Anavatana İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri," 351.

¹³⁸ Gönlübol ve Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*, 149.

¹³⁹ Khadduri, "The Alexandretta Dispute," 411; Sarıay, "Atatürk'ün Hatay Politikası - I," 372; Erciyes, *Orta Doğu Denkleminde Türkiye-Suriye İlişkileri*, 73.

¹⁴⁰ Akçora, "Hatay'ın Anavatana İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri," 351.

ortaya koymuşlardır.¹⁴¹ MC Konseyi, 14 Aralık'ta meselenin çözümüne dair bir rapor hazırlaması için İsveçli diplomat Sandler'i görevlendirmiş ve Sancak'taki durumun yerinde görülmesi için üç kişiden oluşan bir gözlemci heyetinin bölgeye gitmesine karar vermiştir.¹⁴² Heyet, 31 Aralık'ta Sancak'ta çalışmalarına başlamıştır. Bu sırada, Araplar Antakya'da yaptıkları bir yürüyüş sonrasında Türklere saldırmış, bunun üzerine 12 Ocak günü Hataylı Türkler düzenledikleri bir gösteri ile bağımsızlık taleplerini dile getirmişlerdir.¹⁴³

MC Konseyi'ne 27 Ocak 1937 tarihinde sunulan Sandler Raporu oy birliğiyle kabul edilmiştir.¹⁴⁴ Sandler Raporuna göre, Sancak “ayrı bir varlık” (*entité distincte*) olarak tanımlanmıştır. Raporda, MC bünyesinde kurulması teklif edilen Uzmanlar Komitesinin Sancağın nihai statüsünü ve anayasasını hazırlaması öngörülmüştür. Rapor ayrıca, Sancağın iç işlerinde bağımsız, dış işlerinde Suriye'ye bağlı olması ve MC Konseyi'nin izni olmadan Sancağın bağımsızlığına zarar verecek kararların alınmaması gibi noktaların altını çizmiştir. Raporda dile getirilen en önemli hususlardan biri Sancağın resmî dilinin Türkçe olarak belirlenmesidir. Türkiye ve Fransa'nın Konsey kararına saygılı olmaları ve silahsızlandırılan Sancağın toprak bütünlüğünü aralarında bir antlaşma yaparak garanti altına almaları Raporda temas edilen bir diğer husus olmuştur.¹⁴⁵ MC Konseyi'nin Sandler Raporunu kabul etmesinin ardından Suriye'de protesto gösterileri patlak vermiş ve Fransa yönetimi Suriye'ye ihanet etmekle suçlanmıştır. Suriye Başbakanı Cemil Mardam, Şam'da yaptığı bir konuşmada Sancağın Suriye'nin ayrılmaz bir parçası olduğunu ifade ederek kararı sert bir biçimde kınamıştır.¹⁴⁶

5 kişiden oluşan Uzmanlar Komitesinin Sancağın statüsü, anayasası ve sınırlarına dair hazırladığı 15 Mayıs 1937 tarihli rapor, 29 Mayıs 1937'de MC Konseyi'nde kabul edilmiştir. Böylece Sancağın resmî dili Türkçe, iç işlerinde özerk, dış işlerinde Suriye'ye bağlı “ayrı bir varlık” olduğu hukukî olarak da tescillenmiştir. Anayasaya göre, 40 milletvekilinden oluşan yasama organının Sancak'taki bütün etnik ve dinî cemaatlerin katılımıyla iki dereceli bir seçimin ardından oluşturulmasına karar verilmiştir. Ayrıca, statü ve anayasanın 29 Kasım 1937 tarihinde yürürlüğe girmesi öngörülmüştür. Türkiye ve Fransa

¹⁴¹ Türk ve Fransız tezleri için bkz. Khadduri, “The Alexandretta Dispute,” 412-414.

¹⁴² Soysal, “Seventy Years of Turkish-Arab Relations,” 260; Gönübol ve Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*, 150.

¹⁴³ Akçora, “Hatay'ın Anavatana İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri,” 352.

¹⁴⁴ Türkman, *ABD, Orta Doğu ve Türkiye*, 101; Demir, “Hatay Sorunu,” 349.

¹⁴⁵ Gönübol ve Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*, 151; Erciyes, *Orta Doğu Denklemi Türkiye-Suriye İlişkileri*, 76-77.

¹⁴⁶ Fırat ve Kürkçüoğlu, “Sancak (Hatay) Sorunu,” 284; Bilgin, *Britain and Turkey in the Middle East*, 90.

arasında aynı gün imzalanan bir antlaşma ile Sancağın toprak bütünlüğü ve Türkiye-Suriye sınırı garanti altına alınmıştır.¹⁴⁷ Suriyeli Arap milliyetçileri, MC kararlarına ve Türkiye-Fransa antlaşmasına sert tepki göstermiş, hatta İngiliz Konsolosuna giderek Sancak meselesi hakkında yardım istemişlerdir.¹⁴⁸ Türkiye, 30 Ağustos 1937 tarihinde İskenderun ve Antakya'da Türk konsolosluklarını resmen açarak Hatay'da daha etkin bir siyaset izlemeye başlamıştır.¹⁴⁹

MC'nin 1938 yılında yapılması planlanan seçimlerin organizasyonu için 1937 yazında Sancağa gönderdiği Seçim Komitesi, Türkiye'ye danışmadan Fransız manda yöneticileriyle birlikte bir seçim yönetmeliği hazırlamıştır. Türkiye, Sancak'taki Türkler aleyhine bazı düzenlemeler getiren bu yönetmeliğe karşı çıkararak tepki göstermiştir.¹⁵⁰ Atatürk, 29 Ekim 1937'de Fransız Büyükelçisi'ne "*Ben toprak büyütme dilekçisi değilim. Barış bozma alışkanlığım yoktur. Ancak muahedeye dayanan hakkımızın istekçisiyim, onu almazsam edemem. Büyük Meclisin kürsüsünden milletime söz verdim. Hatay'ı alacağım. Milletim benim dediğime inanır. Sözümü yerine getirmezsem onun karşısına çıkamam; yerimde kalamam*" ifadelerini kullanarak Sancak meselesinin kendisi açısından ne kadar önemli olduğunu göstermiştir.¹⁵¹ Türkiye, Fransa'nın 29 Kasım 1937'de hayata geçmesi gereken yeni rejimi ilan etmemesine sert tepki göstermiş, 29 Aralık 1937 tarihinde 1930 Türkiye-Fransa Dostluk Antlaşması'nı feshetmiştir.¹⁵²

1938 yılına gelindiğinde, Fransa ile Türkiye arasında imzalanan bütün antlaşmalara rağmen Sancağın statüsü hakkında yürütülen tartışmalar devam etmekteydi. Fransa, İkinci Dünya Savaşı'na yaklaşıldığı bir ortamda İngiltere'nin baskıları neticesinde Almanya ve İtalya tehdidine karşı Türkiye ile ilişkilerini düzeltme arayışına girmiştir. Bu bağlamda, Fransa'nın dost bir Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de yükselen İtalyan tehdidini engelleyeceği düşüncesi Hatay'ın Türkiye'ye bırakılmasını kolaylaştıran faktörlerden biri olmuştur.¹⁵³ Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras, Avrupa'da revizyonist devletlerin güçlenmeye başladığı bir ortamda, 30 Ocak 1938'de Fransız mevkidaşı ile Paris'te bir araya gelmiş ve feshedilen

¹⁴⁷ Sarıay, "Atatürk'ün Hatay Politikası - I," 381-386; Fırat ve Kürkçüoğlu, "Sancak (Hatay) Sorunu," 285-287; Micallef, "Hatay Joins the Motherland," 145.

¹⁴⁸ Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye*, 507.

¹⁴⁹ Akçora, "Hatay'ın Anavatana İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri," 353.

¹⁵⁰ Sarıay, "Atatürk'ün Hatay Politikası - I," 389.

¹⁵¹ Fırat ve Kürkçüoğlu, "Sancak (Hatay) Sorunu," 287-288.

¹⁵² Balcı, *Türkiye Dış Politikası*, 48; Sarıay, "Atatürk'ün Hatay Politikası - I," 389; Güçlü, "The Controversy over the Delimitation of the Turco-Syrian Frontier," 654.

¹⁵³ Muslih, "Syria and Turkey: Uneasy Relations," 115.

antlaşma yerine yeni bir Türk-Fransız antlaşması yapılabileceğini ifade etmiştir. Bu sırada, MC Konseyi Türkiye'nin itirazlarını olumlu karşılamış ve 31 Ocak 1938'de aldığı kararla Sancak için hazırlanan seçim yönetmeliğinde gerekli düzenlemelerin yapılmasına onay vermiştir.¹⁵⁴

MC Seçim Komisyonu gözetiminde Sancak'ta ilk tur seçimler 3 Mayıs 1938'de başlamıştır. Ancak Seçim Komisyonunda görev yapan Fransızların seçimler sırasında taraflı davranarak Türk seçmenler aleyhine attığı bazı adımlar Türkiye'nin tepkisini çekmiştir. Türkiye bunun üzerine sınıra 30 bin asker yığmıştır. Atatürk de 20 Mayıs 1938'de Mersin'de, 24 Mayıs 1938'de Adana'da askerlere resmî geçit töreni yaptırarak Fransa'ya mesaj vermiştir. Fransa, Almanya'nın Avusturya'yı işgali üzerine yeni bir durum değerlendirmesi yapmak zorunda kalmış ve Sancak'taki seçimleri 6 gün boyunca durdurma kararı alarak Türkiye'nin tepkisini çeken temsilcisini değiştirmiştir. Fransa, Türkiye'ye bir jest daha yaparak Abdurrahman Melek'i Hatay valiliğine atamıştır.¹⁵⁵ Ancak 9 Haziran 1938'de yeniden başlayan seçimlerde Türklere yönelik saldırılar ve engellemeler devam etmiştir. Bunun üzerine Türkiye, seçimlerin ertelenmesini, MC Seçim Komisyonunun Sancak'tan ayrılmasını ve sorunun Türkiye ile Fransa arasında çözülmesini teklif etmiştir. Fransa'nın bu teklifi kabul etmesi üzerine Seçim Komisyonu Hatay'dan ayrılmıştır.¹⁵⁶

Bu sırada, Türkiye ve Fransa 26 Haziran 1938'de aldıkları bir kararla Sancağın statüsü ve anayasanın takip edilmesi için yapılacak seçim işlemlerinin kontrolünü birlikte yürütmeye karar vermişlerdir.¹⁵⁷ Fransa, Türkiye'nin Sancağın güvenliğini sağlamaya katılma hususundaki talebini olumlu karşılanmış ve 3 Temmuz 1938'de imzalanan Türk-Fransız Askerî Antlaşması ile 2500 kişiden oluşan bir Türk birliğinin Sancağa konuşlanması hususunda anlaşılmıştır.¹⁵⁸ Atatürk, antlaşma imzalanır imzalanmaz Türk kuvvetlerinin Sancak'a girmesi talimatını vermiş ve ilk Türk birlikleri 4 Temmuz'da bölgeye intikal etmiştir.¹⁵⁹ Aynı gün Türkiye ile Fransa bir dostluk antlaşması imzalanmıştır. Fransa,

¹⁵⁴ Yusuf Sarıнай, "Atatürk'ün Hatay Politikası - II," *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, haz. Berna Türkdoğan (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2010), 431-432.

¹⁵⁵ Ada, *Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)*, 170-172.

¹⁵⁶ Sarıнай, "Atatürk'ün Hatay Politikası - II," 433-434.

¹⁵⁷ Akçora, "Hatay'ın Anavatana İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri," 355.

¹⁵⁸ Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye*, 507; Demir, "Hatay Sorunu," 357.

¹⁵⁹ Sarıнай, "Atatürk'ün Hatay Politikası - II," 436.

antlaşmaya göre Sancağın toprak bütünlüğünü teminat altına alan 29 Mayıs 1937 tarihli anlaşmaya uyacağını teyit etmiştir.¹⁶⁰

22 Temmuz-1 Ağustos 1938 tarihleri arasında Türkiye ve Fransa'nın gözetiminde yapılan seçimlerde, 40 kişiden oluşan Sancak Meclisi'ne 22 Türk, 9 Alevi, 5 Ermeni, 2 Arap ve 2 Rum girmeye hak kazanmıştır.¹⁶¹ Türklerin mecliste çoğunluğu oluşturması Hatay'ın Türkiye'ye katılması için gerekli olan yasal ve yönetsel alt yapıyı hazırlamıştır.¹⁶² 2 Eylül'de toplanan Meclis'te milletvekilleri Türkçe yemin ederek göreve başlamışlardır. Meclis, Sancak olarak bilinen özerk yönetimin adını Hatay olarak değiştirmiş ve Türk bayrağına benzeyen bir bayrağı Hatay Devleti'nin resmî bayrağı olarak kabul etmiştir. Abdülgani Türkmen meclis başkanı, Tayfur Sökmen devlet başkanı, Abdurrahman Melek ise başbakan seçilmiştir.¹⁶³ Hatay'ın ilk hükümeti 6 Eylül 1938'de mecliste programı okunduktan sonra güvenoyu almıştır. Aynı gün kabul edilen Hatay Anayasası'nın 1. maddesine göre devletin adı Sancak yerine Hatay Devleti, yönetim şekli ise cumhuriyet olarak kabul edilmiştir. Aynı gün alınan bir kararla, Türkiye Millî Marşı, Hatay Devleti'nin Millî Marşı olarak aynen kabul edilmiştir.¹⁶⁴

2.3. İsmet İnönü Döneminde Türkiye-Suriye İlişkileri: 1938-1950

Atatürk'ün 10 Kasım 1938 tarihinde vefat etmesinin ardından cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü döneminde Türkiye-Suriye ilişkileri Hatay Sorunu ve Soğuk Savaş ekseninde şekillenmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin duyulduğu bir ortamda, Türkiye'ye ihtiyaç duyan Fransa için Hatay Sorununun çözümünden başka bir yol kalmamıştır. Almanya'nın 15 Mart 1939'da Çekoslovakya'yı işgal etmesi Fransa'nın Alman tehdidini iyiden iyiye hissetmesine yol açmıştır. Fransa, İtalya'nın 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgal etmesi sonrasında başlayan Türkiye-İngiltere görüşmelerine katılmak istemiş fakat Türkiye Hatay meselesinin çözülmemesini gerekçe göstererek bu talebi veto etmiştir. 12 Mayıs 1939 tarihinde yayımlanan demeçle Türkiye-İngiltere ittifakı ilan edilirken, Fransa ittifaka katılabilmek için Hatay meselesinde geri adım atmak zorunda kalmıştır.¹⁶⁵ Dönemin

¹⁶⁰ Fırat ve Kürkçüoğlu, "Sancak (Hatay) Sorunu," 289.

¹⁶¹ Sarıay, "Atatürk'ün Hatay Politikası - II," 439; Erciyes, *Orta Doğu Denklemine Türkiye-Suriye İlişkileri*, 79.

¹⁶² Balcı, *Türkiye Dış Politikası*, 49.

¹⁶³ Demir, "Hatay Sorunu," 359; Gönlübol ve Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*, 154; Türkmen, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Orta Doğu Politikası*, 10.

¹⁶⁴ Akçora, "Hatay'ın Anavatana İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri," 358.

¹⁶⁵ Sarıay, "Atatürk'ün Hatay Politikası - II," 449; Erciyes, *Orta Doğu Denklemine Türkiye-Suriye İlişkileri*, 80.

Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile Fransa'nın Ankara Büyükelçisi René Massigli arasında 23 Haziran 1939'da Ankara'da imzalanan Türkiye ile Suriye Arasında Toprak Sorunlarının Çözümüne İlişkin Antlaşma ile Türkiye-Suriye sınırı yeniden düzenlenmiş ve Hatay'ın Türkiye'ye katılması kabul edilmiştir.¹⁶⁶

Hatay Meclisi, 29 Haziran 1939'da son toplantısını yapmış ve oybirliği ile Türkiye'ye katılma kararı almıştır. Türkiye'nin 7 Temmuz'da çıkardığı "Hatay Vilayeti Kurulmasına Dair Kanun" ile birlikte katılma işlemi tamamlanmıştır. Suriye, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasına tepki göstererek Fransa'ya ve MC'ye birer protesto telgrafi iletmiştir. Şam yönetimi, Hatay'ın Suriye'nin ayrılmaz bir parçası olduğunu ve katılma kararını tanımayacağını deklare etmiştir.¹⁶⁷ Suriye Meclis Başkanı Nasuhi Buhari de MC'ye gönderdiği protesto telgrafında anlaşmanın MC prensiplerine aykırı olduğunun ifade ederek ilhak kararını sert bir biçimde kınamıştır.¹⁶⁸

Suriye, İkinci Dünya Savaşı sırasında Fransa ile Almanya'nın mücadele sahasına dönerken, dönem dönem Suriye'nin bağımsızlığı gündeme gelmiştir. Türkiye'nin bu dönemde asıl kaygısı Suriye'de nasıl bir hükûmet kurulursa kurulsun Hatay'ın geri istenmemesi olmuştur.¹⁶⁹ Suriye Dışişleri Bakanlığı, 5 Temmuz 1944'te Şam'daki yabancı temsilciliklere dağıttığı resmî notta, Suriye hükûmetinin Fransa'nın Suriye adına bağımsızlıktan önce imzaladığı anlaşmalara uygun hareket edeceğini bildirmiştir. Bu beyan, Suriye'nin Hatay'ın Türkiye ile birleşmesini sağlayan 23 Haziran 1939 tarihli Türk-Fransız antlaşmasını *ipso facto* kabul etmesi anlamına gelmekteydi.¹⁷⁰ Fakat Suriye'de iş başına gelen hükûmetler halk nezdinde meşruiyetlerini artırabilmek amacıyla Sancağın Suriye'ye geri verilmesi propagandasını yapmaya başlamışlardır. Bu tutum, Türkiye-Suriye ilişkilerinin gerilmesine neden olmuştur.¹⁷¹

İngiltere, İkinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği bir ortamda Suriye ve Lübnan'ın Fransız mandasından kurtularak bağımsızlıklarını kazanmalarını ve bu yolla Arapların sempatisini kazanmak istemekteydi. İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden, İngiltere'nin

¹⁶⁶ Demir, "Hatay Sorunu," 361.

¹⁶⁷ Fırat ve Kürkçüoğlu, "Sancak (Hatay) Sorunu," 290-291; Türkman, *ABD, Orta Doğu ve Türkiye*, 103; Demir, "Hatay Sorunu," 362; Erciyes, *Orta Doğu Denkleminde Türkiye-Suriye İlişkileri*, 81.

¹⁶⁸ Bilgin, *Britain and Turkey in the Middle East*, 90.

¹⁶⁹ Avedis K. Sanjian, "The Sanjak of Alexandretta (Hatay): Its Impact on Turkish-Syrian Relations (1939-1956)," *Middle East Journal*, Cilt 10, Sayı 4 (1956): 382.

¹⁷⁰ Soysal, "Turkish-Syrian Relations (1946-1999)," 101.

¹⁷¹ Soysal, "Türk-Arap İlişkileri (1918-1997)," 517.

Ankara Büyükelçisi Maurice Peterson'a 14 Kasım 1944 tarihinde verdiği talimatta Türkiye'nin Suriye ve Lübnan'ın bağımsızlığını tanınması için faaliyette bulunmasını istemiştir. Türk Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Cevat Açıkalın, Peterson'la yaptığı görüşmede Suriyeli bazı vekillerin Hatay'ın Suriye'ye geri verilmesi yönündeki taleplerinin Türkiye'nin Suriye'yi tanınması önünde engel oluşturduğunu iletmiştir. Açıkalın ayrıca, Suriyelilerin Hatay üzerinde süregiden iddialarının Temmuz 1944'te dağıtılan diplomatik nota açık bir tezat teşkil ettiğini ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) Suriye'yi Hatay meselesi üzerinden Türkiye'ye karşı kışkırttığını ifade etmiştir.¹⁷²

Hatay meselesi, 1945 yılı boyunca Türkiye'nin Suriye politikasını belirleyen temel etken olmuştur. Bazı Suriyeli siyasetçiler, 1945 yılında Hatay'ın Suriye'ye iade edilmesi için girişimlerini sürdürmeye devam etmişlerdir. İskenderun'u Savunma Komitesi, Arap Ligi'ne başvurarak Hatay meselesinin tartışılmasını ve Hatay'ın Suriye'ye geri verilmesini talep etmiştir. Hatay meselesini ele alan Arap Ligi, bölgenin hukukî olarak Suriye'nin parçası olduğunu belirtmiş ve Hatay'ın Arap Ligi'ni ilgilendiren diğer bölgeler kadar önemli olduğunu ifade etmiştir.¹⁷³

24 Mart 1945'te Şam'da düzenlenen Hatay mitingi Türkiye-Suriye ilişkilerinin daha da gerilmesine neden olmuştur. İngiltere'nin Beyrut temsilciliği, Mayıs 1945'te hazırladığı bir raporda Hatay Sorununun iki temel nedenine değinmiştir. Bunlardan birincisi, Hatay'dan Suriye'ye göç eden Ermenilerin ve Rum Ortodoksların Sovyetler Birliği'nin etkisiyle, Suriye halkının Türkiye ile bir sorunu olmamasına rağmen, sorunu sürekli olarak gündemde tutmaları olarak belirtilmiştir. İkinci neden olarak, Hasan Cabbara, Dr. Kayalı ve Mikail İlyan gibi bazı Suriyeli siyasilerin Hatay'daki mülklerini kaybetmeleri nedeniyle Hatay meselesini gündeme getirdikleri ifade edilmiştir.¹⁷⁴

Şükrü Saraçoğlu hükûmeti, 1945 yılında Türkiye-Suriye ilişkilerinde yaşanan kilitlenmeyi çözmek için faaliyetlerini artırmış, Lübnan ve Suudi Arabistan'dan Suriye ile Türkiye arasında arabuluculuk yapmasını talep etmiştir. Türkiye, Suriye hükûmetinin Hatay'ı bir Türk vilayeti olarak kabul etmesi durumunda Suriye'nin bağımsızlığını resmen

¹⁷² Bilgin, *Britain and Turkey in the Middle East*, 91-92.

¹⁷³ Sanjian, "The Sanjak of Alexandretta (Hatay)," 382-383.

¹⁷⁴ Bilgin, *Britain and Turkey in the Middle East*, 94. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Mustafa Sıtkı Bilgin, "Hatay Meselesinin Ortaya Çıkmasında Suriye Ermenileri'nin Oynadığı Rol (1939-1946)," *Ermeni Araştırmaları II. Uluslararası Kongresi Bildirileri* (Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2007), 953-962.

tanımaya hazır olduğunu Şam yönetimine bildirmiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı Hasan Saka, Suriyeli ve Lübnanlı mevkidaşlarıyla Ağustos 1945'te bir dizi resmî görüşme gerçekleştirmiştir. Saka, Türkiye'nin Suriye'yi tanıma politikasına dair yaklaşımını mevkidaşı Cemil Mardam'a iletmiş, ancak Mardam Hatay meselesinde Suriye hükûmetini bağlayacak bir adım atmama hususunda ısrar etmiştir.¹⁷⁵ Suriye ve Lübnan hükûmetleri, 8 Ağustos 1945'te yayımladıkları ortak bildiriyle Türkiye'nin tanıma kararına karşı Suriye'nin Hatay'daki haklarından vazgeçmeyeceklerini deklare etmişlerdir.¹⁷⁶

Suriye, 1946 yılında Fransa'dan tam bağımsızlığını kazanmasının ardından Hatay meselesini üst perdeden gündeme taşıma politikası izlemiştir. Şam yönetimi, Türkiye'nin Hatay üzerindeki egemenliğinin hukuksuz olduğunu öne sürerek Hatay'ın tıpkı Filistin gibi bütün Arapları ilgilendirdiği propagandasını yapmaya başlamıştır.¹⁷⁷ Orta Doğu'da kurmayı planladığı Verimli Hilal projesinin önündeki en büyük engellerden biri olarak Hatay Sorunu'nu gören Irak Başbakanı Nuri el-Said, sorunun çözümü için arabuluculuk yapmak istemiştir. Türkiye, Nuri el-Said'in bu girişimini olumlu karşılamıştır. Nuri el-Said Türkiye, Suriye ve Lübnan arasında yürüttüğü mekik diplomasisi neticesinde tarafları 1946 yılında uzlaştırmayı başarmıştır.¹⁷⁸ Uzlaşmaya göre, Türkiye Hatay'ın ilhakını Suriye'nin resmen tanınması hususunda ısrar etmemeyi, Suriye de Hatay'a dair Türkiye'den resmî taleplerde bulunmamayı kabul etmiştir.¹⁷⁹ Türkiye, bu uzlaşmanın ardından 6 Mart 1946'da Suriye'yi resmen tanıma kararı almış ve iki ülke arasında diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Aptülahat Akşin, resmî tanıma kararının ardından Türkiye'nin ilk Şam Büyükelçisi olarak atanmıştır.¹⁸⁰

Ankara ve Şam, 1940'lı yılların ortalarından itibaren Hatay Sorununu alevlendirmekten kaçınan bir tutum benimseyerek ikili ilişkileri stabil tutmaya gayret etmişlerdir. Türkiye, Suriye'nin Hatay'ın ilhakını tanımamasını bölge üzerinde hak iddia etmedikçe sorun etmemiş, Suriye tarafı da ilhakın tanınması meselesi gündeme getirilmedikçe Hatay'ın kaybını kabullenmiştir. Dolayısıyla iki devlet arasında Hatay

¹⁷⁵ Soysal, "Turkish-Syrian Relations (1946-1999)," 101; Bilgin, *Britain and Turkey in the Middle East*, 94.

¹⁷⁶ Sanjian, "The Sanjak of Alexandretta (Hatay)," 383.

¹⁷⁷ Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler," *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980*, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 616.

¹⁷⁸ Bilgin, *Britain and Turkey in the Middle East*, 95.

¹⁷⁹ Sanjian, "The Sanjak of Alexandretta (Hatay)," 383; Alon Liel, *Turkey in the Middle East: Oil, Islam, and Politics* (London & Boulder, Colorado, Lynne Rienner Publishers, 2001), 193.

¹⁸⁰ Soysal, "Turkish-Syrian Relations (1946-1999)," 101.

meselesine dair bu dönemde bir *modus vivendi* oluşmuştur. Suriye, Türkiye'nin Hatay'daki egemenliğini kabul etmese de bölgenin kendisine geri verilmesi için herhangi bir girişimde bulunmamıştır.¹⁸¹ Suriye, bağımsızlığını takip eden ilk dönemde Türkiye'ye verdiği Hatay sözünü büyük oranda tutmuştur. Örneğin, Suriye Cumhurbaşkanı Şükrü el-Kuvvetli, bu dönemde yaptığı konuşmalarda Hatay meselesini gündeme getirmekten kaçınmıştır. Suriye, Fransız manda dönemi aleyhine 1946 yılında Birleşmiş Milletler'e (BM) ilettiği şikayetlere Hatay meselesini dâhil etmemiştir.¹⁸²

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına yaklaşıldığında SSCB tehdidini yakından hissetmeye başlamıştır. SSCB, Mart 1945'te 1925 tarihli Dostluk Antlaşması'nı artık tanımadığını bildirirken, SSCB Dışişleri Bakanı Molotov Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'le 7 Haziran 1945'te yaptığı görüşmede, Boğazlarda Sovyet üsleri kurulmasını, Kars ve Ardahan'ın Sovyetlere bırakılmasını ve Montreux Sözleşmesi'nin revize edilmesini talep etmiştir. Türkiye, bu talepleri reddetse de Rusya'nın emperyalist politikalarına yönelik olumsuz tarihsel hafızası yeniden canlanmıştır. Türkiye'nin Sovyet işgali ihtimali nedeniyle güvenlik kaygıları zirveye çıkmıştır. Sovyet tehdidi, Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte Türkiye'nin Batı'dan askerî destek arayışlarını hızlandırmış ve NATO'ya (*North Atlantic Treaty Organization*) girmeyi Türk dış politikasının en temel meselesi haline getirmiştir.¹⁸³

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından savaşa girmeme politikası sebebiyle kendisini bir yalnızlık ortamı içinde bulmuştur. Türkiye, SSCB'nin egemenlik haklarına oluşturduğu tehdit karşısında, güvenlik kaygılarını minimize etmek, uluslararası ortamda karşılaştığı yalnızlığı aşmak ve güney sınırını emniyet altına almak için Arap ülkeleriyle yakınlaşma politikası izlemeye başlamıştır.¹⁸⁴ Türkiye, Irak'la 29 Mart 1946'da Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması imzalarken, Hatay Sorununun çözümüne karşılık Suriye'ye İskenderun Limanı'nda serbest kullanım bölgesi oluşturmayı teklif etmiştir. Fakat Şam yönetimi bu teklifi kesin bir biçimde reddetmiştir.¹⁸⁵

¹⁸¹ Emma Lundgren Jörum, "The Importance of the Unimportant: Understanding Syrian Policies towards Hatay, 1939-2012," *Turkey-Syria Relations: Between Enmity and Amity*, ed. Raymond Hinnebusch ve Özlem Tür (Farnham: Ashgate, 2013), 113.

¹⁸² Jörum, *Beyond Syria's Borders*, 93-94; Jörum, "The Importance of the Unimportant," 114-115.

¹⁸³ William Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774* (London&New York: Routledge, 2013), 80-83; Kürkcüoğlu, "Development of Turkish-Arab Relations," 14.

¹⁸⁴ Fırat ve Kürkcüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler," 616.

¹⁸⁵ Sanjian, "The Sanjak of Alexandretta (Hatay)," 384.

Suriye’de yayımlanan el-Cumhuriyye Gazetesi’ne Ekim 1946’da açıklamalarda bulunan Dışişleri Bakanı Hasan Saka, Türkiye’nin dinî bağlarla Arap ülkelerine bağlı olduğunu, Arap devletlerinin yakınlaşma ve ittifak önerilerini samimiyetle kabul edeceğini ifade etmiştir.¹⁸⁶ Saka ayrıca, Türkiye’nin Suriye dâhil bütün Arap devletleriyle Türkiye-İrak antlaşması benzeri sözleşmeler imzalamak istediğini ifade etmiş ve İskenderun Limanı’na dair teklifi yinelemiştir. Ancak Şam yönetimi, Irak’ın Türkiye-İrak Antlaşması çerçevesinde Hatay’daki Türk egemenliğini kabul etmesini Arap Birliği’ne ve Suriye’ye karşı bir ihanet hareketi olarak nitelendirmiştir. 29 Kasım 1946’da Halep’te düzenlenen Hatay mitinginde Sancak’ın geri verilmesi ve sorunun Arap Ligi ve BM’de ele alınması talepleri dile getirilmiştir.¹⁸⁷

Hatay meselesi, 1947 yılında Türkiye-Suriye ilişkilerinde gündem olmaya devam etmiştir. Filistin Konferansı Suriye Delegeşi Faris Bey, 30 Ocak 1947’de Türkiye ve Suriye’nin bir araya gelerek Hatay meselesini dostça ele alabileceklerini ifade etmiştir.¹⁸⁸ Suriye Başbakanı Cemil Mardam da, Hatay meselesinin iki ülke arasında kurulacak dostane diyalog kanallarıyla çözülebileceğini ifade ederek Türkiye’ye olumlu mesaj vermiştir. Mardam ayrıca, Suriye’nin 1947 yılında Hatay meselesini Uluslararası Adalet Divanı’na (UAD) veya BM’ye taşıyacağına dair çıkan söylentileri yalanlamıştır.¹⁸⁹ Fakat Türk yetkililer Suriye’den gelen Hatay mesajlarını dikkate almamış ve meselenin müzakere konusu yapmasını kesin bir biçimde reddetmişlerdir. Dönemin Başbakanı Recep Peker, Mardam’ın açıklamaları üzerine yaptığı değerlendirmede Hatay meselesini Türkiye-Suriye ilişkilerinde bir sorun olarak görmediğini ifade etmiştir.¹⁹⁰

Türkiye, 1945-1947 yılları arasında Arap ülkelerine yönelik kısıtlı düzeyde bir yakınlaşma politikası izlerken Orta Doğu’da Batılı devletlerle aynı ekseninde hareket etmemiştir. Bu politikanın en belirgin yansıması Türkiye’nin 1947 yılında BM yapılan Filistin görüşmeleri sırasında Batı ile birlikte hareket etmemesidir.¹⁹¹ Türkiye, BM’de Filistin’in bağımsızlığını savunmuş ve Filistin’in Araplar ve Yahudiler arasında paylaşılmasını öngören taksim planına 29 Kasım 1947 tarihinde Arap ülkeleriyle birlikte

¹⁸⁶ Bilgin, *Britain and Turkey in the Middle East*, 96.

¹⁸⁷ Sanjian, “The Sanjak of Alexandretta (Hatay),” 384.

¹⁸⁸ TNA, FO 501/14, Bevin to Eyres, Şam, 8 Şubat 1947.

¹⁸⁹ Jörum, *Beyond Syria’s Borders*, 94.

¹⁹⁰ Soysal, “Turkish-Syrian Relations (1946-1999),” 102.

¹⁹¹ Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiye’nin Arap Orta Doğusu’na Karşı Politikası (1945-1970)* (Ankara: Barış Kitap, 2010), 19.

karşı oy vermiştir. Suriye Cumhurbaşkanı Şükrü el-Kuvvetli, Türkiye'nin ABD ve SSCB'ye rağmen Filistin'in taksimine karşı çıkmasından oldukça memnun olmuş ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye bir teşekkür mesajı göndermiştir.¹⁹²

Türkiye, 1947 yılında Truman Doktrini çerçevesinde ABD'den askerî ve malî yardım almaya başlamıştır. Dönemin Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, Truman yardımlarının gelmeye başlamasının hemen ardından yaptığı açıklamada Türkiye'nin Doğu Akdeniz devletleri arasında kurulacak bir organizasyona Arap devletlerinin girmesi hususunda oldukça istekli olduğunu ifade etmiştir. Suriye'de iktidarda bulunan Vatan Partisi'nin bu öneriyi olumlu karşılaması Türk basınında övgüyle karşılanmıştır. Türkiye-Suriye ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen temel sorunların çözümünde aşama kaydedilemese de bu dönemde Türkiye-Suriye ilişkileri gelişmeye başlamıştır.¹⁹³

Türkiye'nin Orta Doğu politikası 1948 yılından itibaren değişmeye başlamıştır. Truman Doktrini ile Batı'ya yakınlaşan Türkiye, Arap ülkelerinden uzaklaşmaya başlamıştır.¹⁹⁴ Türkiye'nin Orta Doğu politikasında yaşanan değişim ilk olarak Filistin meselesinde kendisini göstermiştir. 14 Mayıs 1948'de İsrail'in kurulması ve takip eden Birinci Arap-İsrail Savaşı, Filistin meselesini yeniden BM'ye taşımıştır. Türkiye, BM Genel Kurulu'nda 12 Aralık 1948 tarihinde oylanan Filistin Uzlaştırma Komisyonuna olumlu oy vermiş ve ABD ve Fransa ile birlikte bu komisyona üye olarak seçilmiştir. Türkiye, böylece Arapların reddettiği Komisyonda görev almayı kabul etmiş ve Arap ülkelerinden ayrışmaya başlamıştır.¹⁹⁵

Filistin topraklarında kurulan İsrail devletinin SSCB peyki olabileceğinden endişelenen Türkiye, ilk etapta İsrail'e soğuk yaklaşmış fakat İsrail'in bölgede Batı yanlısı bir politika izleyeceğinin ortaya çıkması üzerine 28 Mart 1949 tarihinde İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olmuştur.¹⁹⁶ Türkiye'nin İsrail'i tanımmasının arkasında yatan nedenlerin başında Sovyet tehdidi karşısında ABD'den uzaklaşmama ve Batılı ittifak sisteminin bir

¹⁹² Fahir Armaoğlu, "Türkiye - İsrail ve Filistin Meselesi," *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri* (İstanbul, IRCICA Yayınları, 2000), 200-201; Çağrı Erhan, "Türkiye'nin İsrail ile İlişkileri (1948-2001)," *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 17, ed. Hasan Celal Güzel vd. (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 252.

¹⁹³ Sanjian, "The Sanjak of Alexandretta (Hatay)," 385.

¹⁹⁴ Faruk Sönmezoğlu, *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası (1945-1991)* (İstanbul: Der Yayınları, 2016), 113; Soysal, "Turkish-Arab Diplomatic Relations After the Second World War," 252.

¹⁹⁵ Fırat ve Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler," 617.

¹⁹⁶ Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası*, 31-33; Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, 228; Michael B. Bishku, "Turkey and its Middle Eastern Neighbors since 1945," *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, Cilt 15, Sayı 3 (1992): 59-60.

parçası olabilme kaygıları gelmekteydi.¹⁹⁷ İkinci olarak, Türkiye Yahudi lobisinin ABD'deki etkinliğini göz önünde bulundurmuş, ABD'nin askerî ve malî yardımlarını engelleme potansiyeli olan Yahudi lobisinin düşmanlığına maruz kalmamak için İsrail'i tanıma kararı almıştır.¹⁹⁸

Suriyeli liderler, Arap-İsrail Savaşı sırasında ve sonrasında yaşanan süreçte Türkiye'den destek beklemişler, fakat bekledikleri desteği bir türlü bulamamışlardır. Suriye Başbakanı Cemil Mardam, Filistin'de kurulması planlanan Yahudi devletine karşı Türk Büyükelçiliği'ne giderek bizzat yardım talep etmiştir. Suriye Cumhurbaşkanı Şükrü el-Kuvvetli de Türkiye'den bu konuda defalarca yardım istediğini beyan etmiştir.¹⁹⁹ Türkiye'nin İsrail'i tanıma kararı Suriyeli liderler için tam anlamıyla hayal kırıklığı olmuştur.

Türkiye, tanıma kararını bölgedeki realitenin kabul edilmesi olarak görmekteydi. Dönemin Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, 8 Şubat 1949'da verdiği bir demeçte, "*İsrail Devleti bir vakiadır. 30'dan fazla devlet tanımıştır. Arap temsilcileri de İsrail temsilcileriyle konuşmaktadır*"²⁰⁰ sözleriyle tanıma kararının sinyalini vermişti. Fakat bir zamanlar İslam dünyasının liderliğini yapan Türklerin İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olması Arap devletlerinin tepkisine yol açmış ve Türk-Arap ilişkilerinde derin bir kırılmaya neden olmuştur. Arap ülkeleri, tanıma kararının ardından Türkiye'yi bölgede Batı çıkarlarını savunan işbirlikçi bir ülke olarak algılamaya başlamışlardır.²⁰¹

Suriye ordusunun 1948 Arap-İsrail Savaşı'nda aldığı küçük düşürücü mağlubiyet, Suriye iç siyasetini derinden sarsmıştır. Geleneksel elitlerin siyasî meşruiyetlerini yitirdiğini düşünen Suriye Ordusu, 30 Mart 1949 tarihinde harekete geçmiş ve Albay Hüsni el-Zaim öncülüğünde yaptığı darbeyle iktidara el koymuştur. Atatürk reformlarına öykünen ve Suriye'yi modern bir devlet haline getirmek isteyen Zaim, Türkiye ve Batı Bloku ile yakın ilişkiler kurmak istemiştir.²⁰² 13 Nisan 1949'da Türk gazetecilere açıklamalarda bulunan Zaim, Türkiye ile yakın ve samimi bir dostluk kurmak istediğini belirtmiş, Hatay meselesini

¹⁹⁷ Aptülahat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991), 213. Yavuz, "İkicilik (Duality): Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu," 246-247.

¹⁹⁸ Mahmut Bali Aykan, "The Palestinian Question in Turkish Foreign Policy from the 1950s to the 1990s," *International Journal of Middle East Studies*, Cilt 25, Sayı 1 (1993): 92.

¹⁹⁹ Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, 212-213.

²⁰⁰ Armaoğlu, "Türkiye - İsrail ve Filistin Meselesi," 201-202.

²⁰¹ Ayhan Kamel, "Türkiye'nin Arap Dünyası ile İlişkileri," *Dış Politika*, Cilt 4, Sayı 4 (1974): 7-8.

²⁰² Türkmen, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Orta Doğu Politikası*, 14.

Türkiye ile uzlaşarak çözebileceğini ifade etmiştir. Türkiye taraftarı bir dış politika benimseyen Zaim hükûmeti, 1 Temmuz 1949'da yaptığı açıklama ile Suriye'nin Hatay'a yönelik iddialarından vazgeçtiğini ve irredantist politikalar izlenmesini savunan siyasî partileri kapattığını açıklamıştır.²⁰³

Zaim, Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak'a Türkiye ile iyi komşuluk ilişkileri kurmak istediğini bildiren mektuplar göndermiş ve Türkiye'den Suriyeli subayların eğitimi için bir askerî misyon tahsis edilmesini talep etmiştir.²⁰⁴ SSCB tehdidine karşı Batı Blokunda yer almak isteyen Türkiye, Batı'ya olumlu yaklaşan ve komünizm karşıtı bir görüntü sergileyen Zaim'in yakınlaşma isteğini cevapsız bırakmamış ve General Kazım Orbay Suriye ordusunun modernleştirilmesine yardımcı olmak amacıyla Şam'a gönderilmiştir.²⁰⁵ Fakat Orta Doğu'da anti-Siyonizm'in, anti-emperyalizmin ve Arap milliyetçiliğinin zirvede olduğu bir dönemde Zaim'in Batı Blokuna ve Türkiye'ye yakınlaşma çabaları sonuç vermemiştir. Sami el-Hinnavi'nin 14 Ağustos 1949'da düzenlediği kanlı bir askerî darbe ile Zaim rejimi devrilmiştir. Hinnavi, Zaim'in Batı ve Türkiye yanlısı dış politikasını ihanet olarak tanımlamış ve Hatay politikasının Suriye kamuoyunca benimsenmediğini ifade etmiştir.²⁰⁶ Sonuç olarak, Suriye'de yaşanan siyasî istikrarsızlık Türkiye-Suriye ilişkilerinin sağlıklı bir zemine oturmasının önüne geçmiştir.

2.4. Demokrat Parti Döneminde Türkiye-Suriye İlişkileri: 1950-1960

DP'nin 14 Mayıs 1950'de iktidara gelmesi Suriye tarafından ilk etapta memnuniyetle karşılanmıştır. Bazı Suriyeli siyasetçilerin DP iktidarının başlarında yeni hükûmete yönelik olumlu beyan ve tutumları oldukça dikkat çekicidir. Örneğin, Kasım 1950'de Türk basınına bir demeç veren Suriye Cumhurbaşkanı Haşim el-Ataşi, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın TBMM'de yaptığı bir konuşmada Türkiye ile Arap ülkeleri arasında iyi ilişkiler kurulmasından bahsetmesini Suriye ve Arap dünyasının memnuniyetle karşıladığını ifade etmiştir. Ataşi, Aralık 1950'de verdiği bir diğer beyanatta DP iktidarını Türkiye için bir devrim olarak gördüklerini, bu devrimin dinî alanda yaşanan gelişmelerle ilgili olduğunu, DP'nin okullara din dersleri koymasını, türbeleri açmasını ve ezanı yeniden Arapça okutmasını Türklerin İslamiyete yeniden yakınlaşması olarak okuduklarını ifade etmiştir.²⁰⁷

²⁰³ Sanjian, "The Sanjak of Alexandretta (Hatay)," 386.

²⁰⁴ TNA, FO 501/14, Bevin to Man, Şam, 16 Ağustos 1949.

²⁰⁵ Bishku, "Turkish-Syrian Relations: A Checkered History," 37.

²⁰⁶ Sanjian, "The Sanjak of Alexandretta (Hatay)," 386.

²⁰⁷ Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası*, 40.

Fakat Haşim el-Ataşı'nın Türkiye için kullandığı olumlu ifadelerin Suriye'deki genel havayı yansıttığını düşünmek yanıltıcı olabilir. Nitekim Albay Edip el-Çiçekli'nin bu dönemde kansız bir darbe ile iktidarı tekeline alması Ankara ile Şam arasındaki olumlu havanın kısa bir süre sonra sona ermesine neden olmuştur.

DP döneminde Türkiye-Suriye ilişkilerinin kısa bir süre zarfında soğumasının tek nedeni Suriye siyasetinde yaşanan istikrarsızlık ve ideolojik çekişmeler değildi. DP hükûmetinin Türkiye'nin NATO üyeliğini Türk dış politikasının merkezine koyması Türkiye-Suriye ilişkilerinde yaşanan kopuşun temel nedenlerinden biridir. Batı karşıtlığı bağımsızlık döneminde Suriye dış politikasının temel yönelimi olarak tebarüz ederken, DP hükûmeti aynı dönemde SSCB tehdidine karşı Türkiye'yi ABD şemsiyesi altında Batı'nın bir parçası haline getirmek istemekteydi. DP'nin Batı ittifak sistemi içinde yer alma arzusunun temelinde iç politik kaygılar bulunmaktaydı. DP, NATO üyeliği sayesinde ülke içindeki yerleşik güçler karşısında demokratik sistemin sürekliliğini sağlamayı ve sanayi yatırımlarını hayata geçirebilmek için Amerikan ekonomik yardımlarını almayı hedeflemekteydi.²⁰⁸

DP'nin Türk dış politikasını ABD ile özdeşleştirme gayreti, Türkiye-İsrail ilişkilerine de doğrudan yansımıştır. DP hükûmeti, Yahudi lobisinin gücünü kullanarak ABD'nin askerî ve malî yardımlarını garanti altına almak istemiş ve bu minvalde İsrail'le iyi ilişkiler kurmuştur. DP iktidarının ilk yıllarında siyasî ve ekonomik alanlarda gelişen Türkiye-İsrail ilişkileri 4 Temmuz 1950 tarihinde imzalanan ticaret anlaşmasıyla taçlandırılmıştır. DP hükûmetinin İsrail'le kurduğu yakın ilişkiler doğal olarak Şam yönetimi ile Ankara'nın arasını açmıştır.²⁰⁹

DP hükûmetinin dış politika vizyonu, Türkiye'nin kısa bir süre içerisinde Orta Doğu'da Batı Blokunun güvenlik projelerinin sözcülüğünü üstlenmesine neden olmuştur. Başbakan Adnan Menderes, Orta Doğu'da izlenecek Batı yanlısı pro-aktif bir dış politikanın bölgede komünizmin yayılmasının ve SSCB'nin bölgede etkin bir aktör olmasının önüne geçeceğine inanmaktaydı.²¹⁰ CHP'nin Orta Doğu'da yaşanan gelişmelere kayıtsız kaldığını iddia eden Başbakan Menderes, bağımsızlıklarını yeni kazanan Arap devletlerine yönelik “*Big Brother* (Büyük Ağabey) Politikası” izlemeye başlamış ve bu devletlerin Türkiye

²⁰⁸ Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, 231.

²⁰⁹ Erhan, “Türkiye'nin İsrail ile İlişkileri,” 253-254; Sönmezoğlu, *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası*, 114-115.

²¹⁰ Hüseyin Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar* (Ankara: Metu Press, 2001), 38-39.

öncülüğünde Batı ittifak sistemine katılması için yoğun çaba sarf etmiştir. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü de ABD Büyükelçiliği Birinci Müsteşarı B. E. Kuniholm'a Türkiye'nin Orta Doğu bölgesinde istikrarın sağlanması için enerjik ve aktif rol almak için hazır olduğunu bildirmiştir. Böylece DP hükûmeti cumhuriyetin geleneksel dış politikasındaki statükoculuk ilkesini terk ederek Orta Doğu'da liderlik rolüne soyunmuştur.²¹¹

DP hükûmetinin Sovyet tehdidi etrafında formüle ettiği Orta Doğu politikası, Batılı devletlerin bölgeye yönelik politikalarıyla tam bir uyumluluk göstermekteydi. ABD ve İngiltere, SSCB'yi çevreleme stratejisi bağlamında Orta Doğu'da NATO benzeri bir savunma paktının kurulması için 1950'li yılların başında harekete geçmişlerdir. Bu çerçevede, gündeme gelen ilk proje 1951 yılında ortaya atılan Orta Doğu Komutanlığı'dır (*Middle East Command-MEC*).²¹² İngiltere, ABD, Fransa ve Türkiye, kurulması planlanan bölgesel savunma paktının kilit ülkesi konumunda bulunan Mısır'a 13 Ekim 1951'de Orta Doğu Komutanlığı'na katılma teklifinde bulunmuşlardır. DP hükûmeti, 15 Ekim'de bir açıklama yaparak bu paktın Orta Doğu için zorunlu ve yararlı olduğunu, Türkiye'nin de prensip olarak pakta katılma niyetinde olduğunu beyan etmiştir. Fakat Mısır topraklarındaki İngiliz askerî varlığı nedeniyle Orta Doğu Komutanlığı'na katılma teklifini kesin bir dille reddetmiştir. Mısır, DP hükûmetinin Orta Doğu'da Batı ile birlikte hareket etmesine tepki gösterirken, SSCB 24 Kasım 1951'de Türkiye'ye bir nota vererek Batı destekli savunma paktına katılma kararından duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir.²¹³

Türkiye, Orta Doğu'da Batı Bloku adına aktif politikalar izleme şartıyla 18 Şubat 1952 tarihinde NATO'ya tam üye olarak kabul edilmiş, bu tarihten sonra Batı ittifak sistemini bölgeye taşımak ve Arap ülkelerini Batı Blokuna yaklaştırmak için elinden gelen her türlü çabayı göstermiştir.²¹⁴ Türkiye'nin NATO üyeliği, Türk-Amerikan ittifakını somutlaştırırken, Türk dış politikasının ABD vesayeti altına girmesine neden olmuştur. Türkiye, ABD'nin topraklarındaki askerî üs ve tesislerden egemenliğini zedeleyecek bir biçimde yararlanmasına göz yummak zorunda kalmıştır. Hatta Türkiye'de görev yapan Amerikan personelini Türk hukuk sisteminden muaf tutan bir takım adli ayrıcalıklar

²¹¹ Hüseyin Bağcı, "Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası," *Türk Dış Politikasının Analizi*, der. Faruk Sönmezoğlu (İstanbul: Der Yayınları, 1994), 91-93.

²¹² Bishku, "Turkey and its Middle Eastern Neighbors since 1945," 56-57.

²¹³ Fırat ve Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler," 619.

²¹⁴ Gözen, *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türkiye'nin Dış Politikası*, 178-180; Karpas, *Turkish Foreign Policy in Transition*, 116.

sağlanmıştır.²¹⁵ ABD'nin Türkiye toprakları içinde bu denli özerk hareket etmesi 1960'lı yıllardan itibaren Türk kamuoyunun eleştirilerine neden olmuş, iktidara gelen hem sağ hem de sol hükûmetler bu eleştirilere kayıtsız kalamamışlardır.

ABD ve İngiltere, Orta Doğu Komutanlığı projesinin başarısızlığa uğramasının ardından, Haziran 1952'de Türkiye'nin de desteğini alarak Orta Doğu Savunma Örgütü (*Middle East Defence Organization-MEDO*) projesini ortaya atmışlardır. Fakat başta Mısır olmak üzere Arap ülkeleri komünizmden ziyade İsrail'i tehdit olarak gördükleri için Orta Doğu Savunma Örgütü projesine de rağbet etmemişlerdir.²¹⁶

DP iktidarı, Türk dış politikasını giderek Batı eksenine oturturken, Suriye'de Edip el-Çiçekli diktatörlük rejimini pekiştirmekteydi. 1952 yılında Arap Kurtuluş Hareketi (AKH) isimli bir parti kuran ve bütün siyasi partileri kapatarak iktidarı tekeline alan Çiçekli, diktatörlüğünü meşrulaştırmak için pan-Arap milliyetçisi bir söylem benimsemiş ve Suriye'nin Hatay üzerindeki iddialarına canlılık kazandırmıştır. Çiçekli, Toroslara kadar olan bölge dâhil olmak üzere Hatay'ı Suriye sınırları içinde gösteren haritalar bastırılmış ve AKH'nin programına bu bölgenin Arap toprağı olduğunu yazdırmıştır.²¹⁷ Temmuz 1953 seçimlerine katılan Çiçekli taraftarı bazı milletvekili adaylarından bazıları Hatay'ın Suriye'ye geri verilmesi gerektiğini açıkça ifade etmişlerdir.²¹⁸

DP hükûmeti, Çiçekli'nin Hatay meselesini gündeme getirmesine sert tepki göstermiştir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın direktifiyle Suriye Büyükelçisi Celal Tevfik Karasapan Türkiye'ye geri çağırılmış ve diplomatik temsil düzeyi maslahatgüzar seviyesine düşürülmüştür.²¹⁹ Hatay Sorunu, 1950'li yıllarda Türkiye-Suriye ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen faktörlerden biri olmakla birlikte dönem dönem etkisini kaybetmiştir. Örneğin, Suriye Cumhurbaşkanı Şükrü el-Kuvvetli'nin 1955-1958 yılları arasında görev yaptığı dönemde yaptığı konuşmalarda Hatay meselesini dile getirmekten özellikle kaçındığı görülmektedir.²²⁰

²¹⁵ Fahir Armaoğlu, "Yarım Yüzyılın Türk-Amerikan İlişkileri, 1947-1997 (Bir Genel Değerlendirme)," *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Haz. İsmail Soysal (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999), 425.

²¹⁶ Soysal, "Turkish-Syrian Relations (1946-1999)," 103.

²¹⁷ Soysal, "Turkish-Arab Diplomatic Relations After the Second World War," 256; Emma Lundgren Jörum, "The Role of the Origin of the State: Understanding Current Syrian Policy towards Hatay," *The Role of State in West Asia*, ed. Annika Rabo ve Bo Utas (Sweden: Alfa Print, 2002), 92.

²¹⁸ Sanjian, "The Sanjak of Alexandretta (Hatay)," 387.

²¹⁹ Soysal, "Turkish-Syrian Relations (1946-1999)," 102.

²²⁰ Jörum, *Beyond Syria's Borders*, 95.

Dwight Eisenhower'ın 1953 yılında ABD başkanı seçilmesinin ardından ABD'nin Orta Doğu politikasında köklü değişiklikler olmuştur. Eisenhower yönetimi, İngiltere ve Fransa'nın Orta Doğu'daki sömürgeci geçmişleri nedeniyle MEC ve MEDO projelerinin Araplar ülkeleri tarafından kabul edilmediğini ve Arap ülkelerinin komünizmden ziyade İsrail'i tehdit olarak görmeleri nedeniyle Batı ile bölgesel iş birliğine yanaşmadıklarını anlamıştır. Eisenhower yönetimi ayrıca, Stalin'in ölümünün ardından SSCB'nin Arap ülkelerinin ekonomik ihtiyaçlarına cevap vermek suretiyle bölgede nüfuz sahibi olmak istediğini anlamıştır. Bu değerlendirmeler Kore Savaşı'nın ardından Orta Doğu'nun artan stratejik önemiyle birleşince, Eisenhower yönetimi bölgenin uluslararası komünizm tehdidine karşı Batı ittifak sistemine entegre edilmesi için bizzat inisiyatif almaya karar vermiştir.²²¹

ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles, bu strateji değişikliği çerçevesinde, bölgedeki durumu bizzat gözlemlemek için 11-28 Mayıs 1953 tarihlerinde Mısır, İsrail, Suriye, Irak, Suudi Arabistan, İran, Hindistan, Pakistan, Yunanistan, Türkiye ve Libya'yı kapsayan bir tura çıkmıştır.²²² 26-27 Mayıs tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret eden Dulles, Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Menderes'le bir araya gelmiştir. Bayar ve Menderes, Dulles ile yaptıkları görüşmelerde uluslararası komünizmin Orta Doğu'da yayılmaması için Türkiye'nin elinden geleni yapacağını açık bir biçimde ifade etmişlerdir.²²³ Türk tarafı, Dulles'a Orta Doğu'da kurulması planlanan paktın aslî devletinin Türkiye olması gerektiğini bildirirken, Dulles Arap devletlerinin yabancılaştırılmaması gerektiğini Türk yetkililere iletmiştir.²²⁴

Dulles, Orta Doğu ziyaretinin ardından bir rapor hazırlayarak gözlemlerini aktarmıştır. Dulles, ABD'nin Sovyet yayılcılığına karşı Orta Doğu'ya daha çok askerî ve ekonomik yardım yapması gerektiğini belirtmiş ve bölgedeki bütün devletleri kapsayan bir savunma paktının kurulmasının imkânsız olduğunu öne sürmüştür. Dulles, 1 Temmuz 1953'te yaptığı konuşmada, Sovyet tehdidine karşı "Kuzey Kuşağı" kavramını dile getirmiştir. Dulles'a göre, Süveyş Kanalı bölgesi ABD'nin stratejik çıkarları açısından merkezî yerini kaybetmiş, bunun yerini SSCB'ye komşu veya yakın olan Kuzey Kuşağı

²²¹ Fırat ve Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler," 620; Hüner Tuncer, *Menderes'in Dış Politikası: Batı'nın Güdümündeki Türkiye* (İstanbul, Kaynak Yayınları, 2013), 91.

²²² Fırat ve Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler," 620.

²²³ Soysal, "Turkish-Syrian Relations (1946-1999)," 103.

²²⁴ Fırat ve Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler," 620.

lkeleri havzası almıştır. Dulles'in ortaya attığı Kuzey Kuşaağı jeopolitiğini oluşturan ülkeler olası bir Sovyet saldırısının ilk hedefi olan Türkiye, İnan, Irak, Pakistan ve Suriye idi. Dulles, Kuzey Kuşaağı lkelerinin katılacağı bir savunma paktının Orta Doğu için daha makul bir seçenek olduğunu, diğer bölge ülkelerinin ise SSCB'den ziyade İsrail tehdidine odaklandığını ifade etmiştir. Dulles ayrıca, Batı'nın bölgesel savunma paktını dayatması durumunda ters tepeceğinin, bu nedenle paktın bölge ülkelerinin girişimleriyle hayata geçirilmesi gerektiğinin altını çizmiştir.²²⁵ Bu stratejik değerlendirmeler çerçevesinde, İngiltere'nin ortaya attığı MEDO projesi Dulles Raporu'nun ardından tamamen terkedilmiştir.²²⁶

Batı'nın Orta Doğu için tasarladığı yeni savunma konseptini hayata geçirme vazifesini Türkiye stlenmiştir. DP hkmeti, Dulles'in ziyaretinin ardından Arap devletleri nezdinde savunma paktı girişimlerini hızlandırmıştır. Başbakan Menderes, Arap devletleri temsilcilerinin Orta Doğu savunma paktı hakkındaki fikirlerini almak için 12-13 Temmuz 1953 tarihlerinde Irak, Suriye, Ürdün, Suudi Arabistan, Lübnan ve Mısır temsilcileriyle Ankara'da bir araya gelmiştir. Başbakan Menderes, Başbakan Yardımcısı Fatin Rüştü Zorlu ve Dışışleri Bakanı Fuat Köprülü'nün de hazır bulunduğu toplantılarda, Orta Doğu'ya yönelik komünizm tehdidini dile getirmiş ve bölgedeki güvenlik açığının Batı ile koordinasyon halinde giderilmesinin gerekliliği üzerinde durmuştur. Menderes, Arap devletlerinin İsrail tehdidini yönelik hassasiyetlerinin farkında olmasına rağmen katılımcılara Batı ile bölgesel iş birliğine duyulan ihtiyacın öneminden bahsetmiştir. Fakat Arap lkelerinin temsilcileri Başbakan Menderes'in bu açıklamalarına rağbet etmemişlerdir.²²⁷

Arap ülkelerinden beklediği karşılığı bulamayan DP hkmetinin Batı bağlantılı bir savunma paktı kurmaya yönelik politikası iyiden iyiye belirginlik kazanırken Türkiye ile Pakistan arasında 2 Nisan 1954 tarihli Dostluk ve İşbirliği Antlaşması Karaçi'de imzalanmış ve böylece Kuzey Kuşaağı'nın iki ülkesi savunma paktının ilk zincirini oluşturmuşlardır.²²⁸ Türkiye-Pakistan antlaşmasını 19 Mayıs 1954'te imzalanan ABD-Pakistan askerî yardım

²²⁵ Tuncer, *Menderes'in Dış Politikası*, 92-93; Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası*, 52-53.

²²⁶ Bağcı, "Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası," 94.

²²⁷ Soysal, "Turkish-Syrian Relations (1946-1999)," 103.

²²⁸ TNA, FO 371/153039, Pattern of Turk-Arab Relations Since World War I, Intelligence Report, No. 8369, 26 Ekim 1960.

²²⁸ Tuncer, *Menderes'in Dış Politikası*, 95; Sönmezoğlu, *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası*, 117.

antlaşması takip etmiştir. ABD, Türkiye ve Pakistan arasında birbiri ardına imzalanan askerî yardım antlaşmaları bazı Orta Doğu ülkelerinin tepkilerine neden olmuştur.²²⁹

Orta Doğu paktı konusuna ılımlı yaklaşan Irak Başbakanı Nuri el-Said, 9-19 Ekim 1954 tarihlerinde Türkiye'ye gelerek Başbakan Menderes'le bu meseleyi masaya yatırmıştır. Türkiye ve Irak, uzun süren müzakerelerin ardından 19 Ekim 1954 tarihinde ortak bir bildiri yayımlayarak uluslararası güvenliği tehdit eden gelişmelere karşı aynı kaygıları paylaştıklarını ve Orta Doğu'da bir savunma paktı kurulması düşüncesini tamamen desteklediklerini deklare etmişlerdir. Türkiye ve Irak, 19 Ekim deklarasyonu ile diğer Arap ülkelerinin aksine Orta Doğu'da Batı ile birlikte hareket edeceklerini açıkça göstermişlerdir. Türk-Irak deklarasyonu Mısır ve Suriye gibi radikal ülkelerin büyük tepkisini çekmiş ve bölgede yeni bir fay hattı oluşmasına neden olmuştur.²³⁰

Türkiye, 1954 yılında adım adım Batı bağlantılı yeni bölgesel güvenlik mimarisini inşaya girişirken Suriye'de çalkantılı bir sürece girmişti. Edip Çiçekli'nin Şubat 1954'te patlak veren bir askerî ayaklanma ile devrilmesi neticesinde Suriye'de çok partili siyasî hayata yeniden geri dönülmüştü. Eylül 1954'te yapılan genel seçimlerden Baas Partisi ile Suriye Komünist Partisi (SKP) güçlenerek çıkmıştı. Seçimler sonucunda Halid Bektaş, Arap dünyasında parlamentoya giren ilk komünist milletvekili olurken Baas Partisi de koalisyon hükûmetlerinde yer alacak milletvekili sayısına ulaşmıştı. Baas Partisi'nin bu yükselişi Suriye dış politikasında Arap milliyetçiliğinin ve bağlantısızlığın etkisinin gözle görülür bir biçimde artmasına neden olmuştu. Bu dönemde, Suriye basınında Türkiye'nin sol hareketin güçlenmesinden endişe duyduğu ve bu durumu bahane ederek Suriye'ye müdahale edeceği yönünde haberler yer almıştı.²³¹ Sonuç olarak, 1954 yılında Türkiye Batı ile giderek bütünleşirken Suriye'de tam tersi bir trend yükselişe geçmiştir.

Türkiye, sol hareketin güçlenmesine rağmen Suriye'yi Batı kampına çekme idealizminden vazgeçmemiştir. Başbakan Menderes, savunma paktı meselesini görüşmek üzere 6-17 Ocak 1955 tarihleri arasında bir Irak, Suriye ve Lübnan'ı kapsayan bir tura çıkmıştır. Menderes, 6 Ocak'ta Orta Doğu turunun ilk durağı olan Irak'a hareket etmiş ve 6-12 Ocak tarihleri arasında Iraklı yetkililerle yoğun temaslarda bulunmuştur. 12 Ocak'ta Irak Parlamentosuna hitap eden Menderes, bölgede kurulması planlanan savunma paktının ancak

²²⁹ Bağcı, "Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası," 95.

²³⁰ Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası*, 56; Soysal, "Turkish-Syrian Relations (1946-1999)," 104.

²³¹ Arda Baş, "1957 Suriye Krizi ve Türkiye," *History Studies*, Cilt 4, Sayı 1 (2012): 93-94.

NATO ile bağlantılı olması durumunda Orta Doğu'da istikrarı sağlayabileceğini açıkça ifade etmiştir. Menderes ve Nuri el-Said arasında yapılan uzun görüşmelerin ardından Orta Doğu'nun güvenliği için iki ülke arasında bir pakt kurulmasını öngören "Türk-İrak Ortak Deklarasyonu" yayımlanmıştır. Deklarasyonda, imzalanması planlanan antlaşmanın bölge dışından (SSCB) ve bölge içinden (İsrail) gelecek saldırılara karşı iki ülke arasında iş birliğini öngördüğü bildirilmekteydi. Bağdat Paktı'na giden yolda atılan en önemli adımlardan biri olan deklarasyonda İsrail'e ayrı bir parantez açılmasının nedeni Arap medyasında savunma paktına İsrail'in de katılacağı yönünde yapılan spekülasyonlardı.²³² Menderes, Bağdat'tan ayrılmadan önce yaptığı açıklamada, Türkiye-İrak ortak savunma paktının Orta Doğu'da yeni bir döneme kapı aralayacağını ve hür dünya milletlerinin yararına olacağını ifade etmiştir.²³³

Menderes, Irak ziyaretinin ardından, Suriye Dışişleri Bakanı Faydi el-Ataşı'nın daveti üzerine, 14 Ocak 1955 tarihinde Şam'ı ziyaret etmiştir. Suriyeli devlet adamları tarafından oldukça sıcak karşılanan Menderes, Orta Doğu savunma paktı projesine karşı çıkan öğrenci birliklerinin ve Suriye meclisindeki solcu milletvekillerinin sert protestolarına maruz kalmıştır.²³⁴ Cumhurbaşkanı Haşim el-Ataşı ve Başbakan Faris el-Huri ile bir dizi görüşme gerçekleştiren Menderes, Suriye ziyaretinden umduğunu bulamamıştır. Cumhurbaşkanı Ataşı, Menderes'le görüşmesinde Suriye'ye yönelik İsrail tehdidinden ve Türkiye'nin bu tehdide karşı oynayabileceği rolden bahsederken, Menderes bölgedeki komünizm tehdidine ve anti-komünist bir savunma paktına duyulan ihtiyacı dile getirmiştir.²³⁵ Başbakan Huri de ikili görüşmede Menderes'e Hatay meselesini hatırlatmış ancak Menderes'ten sert bir tepki görmüştür.²³⁶ Tepkiler nedeniyle Suriye'de yalnızca bir gün kalabilen Menderes, 15-17 Ocak tarihlerinde Lübnan'ı ziyaret etmiş fakat beklediği desteği Beyrut'tan da alamamıştır. Suriye ve Lübnan'ın Türkiye'nin savunma paktı önerisine mesafeli yaklaşımlarının nedeni Orta Doğu'da Mısır Cumhurbaşkanı Cemal Abdülânâr'ın öncülük ettiği pan-Arap milliyetçiliği idi. Şam ve Beyrut yönetimleri Mısır'ın tepkilerini göz önünde bulundurarak savunma paktı önerilerini reddetme yoluna gitmiş ve Türkiye'nin bölgesel liderlik arayışına karşı durmuşlardır.²³⁷

²³² Armaoğlu, "Türkiye - İsrail ve Filistin Meselesi," 204.

²³³ Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, 62; Fırat ve Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler," 623.

²³⁴ Karpal, *Turkish Foreign Policy in Transition*, 118.

²³⁵ Soysal, "Turkish-Arab Diplomatic Relations After the Second World War," 256.

²³⁶ Sanjian, "The Sanjak of Alexandretta (Hatay)," 389.

²³⁷ Fırat ve Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler," 623.

Filistin davasının ve pan-Arap milliyetçiliğinin liderliğini üstlenen Nâsır, Türkiye ile Irak arasında kurulması planlanan askerî pakta sert tepki göstermiş ve Irak'ı Arap Birliği'ne ihanet etmekle suçlamıştır.²³⁸ Bununla yetinmeyen Nâsır, bölgesel gelişmeleri görüşmek üzere Arap ülkelerinin başbakanlarını 22 Ocak-6 Şubat 1955 tarihleri arasında Kahire'de düzenlenen konferansa davet etmiştir. Nâsır, toplantının açılış konuşmasında Irak yönetimini sert bir dille eleştirmiş ve Batı'nın desteklediği savunma paketi projesinin Irak'a hiçbir askerî fayda sağlamayacağını, Irak'ın zaten İngiltere ile mevcut antlaşması nedeniyle güvence altında olduğunu ve ABD'den halihazırda askerî yardım aldığını vurgulamıştır.²³⁹ Nâsır, bölgede Türkiye ile kurulacak bir savunma pakettin Arap devletlerini sömürgeleştiren ve İsrail devletini kurduran Batı ile iş birliği anlamına geleceğini savunmuştur. Kahire Radyosu da Türkiye ile ittifak kurmanın İsrail'le ittifak kurmak anlamına geleceği ve böyle bir hareketin Arap davasına ihanet olacağı propagandasını yapmıştır.²⁴⁰

Türkiye ve Irak, Arap ülkelerinin karşı duruşuna rağmen, Bağdat Paketi olarak bilinen 8 maddelik Türkiye-İrak Karşılıklı İşbirliği Antlaşmasını 24 Şubat 1955 tarihinde imzalamış ve Batı ittifak sisteminin uzantısı olan bir savunma mekanizmasını bölgeye taşımışlardır.²⁴¹ İngiltere'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra 4 Nisan 1955'te Bağdat Paketi'na üye olması paktın bölgedeki etkinliğini azaltan en kritik gelişme olmuştur. Eski sömürgeci güç olarak İngiltere'nin içinde yer aldığı Bağdat Paketi projesi, Arap ülkelerini cezbetmekten uzak kalırken, Arap olmayan Kuzey Kuşağı ülkeleri ardı ardına pakta katılmışlardır. Pakistan 23 Eylül 1955'te, İran ise 3 Kasım 1955'te Bağdat Paketi'na üye olmuşlardır. ABD, İsrail'in baskıları nedeniyle pakta resmen girmemiş ancak Bağdat Paketi bünyesinde kurulan çeşitli komisyonlara aktif olarak katılmış ve paketi güçlü bir biçimde desteklemiştir.²⁴²

Türkiye, Bağdat Paketi'nin kuruluşuyla birlikte bölgesel blok politikasında safını netleştirmiş ve bağlantısızlık gibi üçüncü yol akımlarla arasına mesafe koymuştur. 18-24 Nisan 1955 tarihinde Endonezya'nın Bandung kentinde toplanan Bağlantısız ülkeler konferansına katılan Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, 21 Nisan'da yaptığı konuşmada tarafsızlık politikasının yanlışlığını savunmuştur. Uluslararası komünizm tehdidine dikkat çeken Zorlu, tarafsızlık politikasının Sovyet yayılcılığını kolaylaştırdığını ve Türkiye'nin

²³⁸ Bağcı, "Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası," 97.

²³⁹ Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, 64.

²⁴⁰ Tuncer, *Menderes'in Dış Politikası*, 97.

²⁴¹ Bağdat Paketi'nin maddeleri için bkz. Fırat ve Kürkcüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler," 623.

²⁴² Hale, *Turkish Foreign Policy*, 92; Sönmezoğlu, *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası*, 119-120.

NATO'ya üye olmasının bekasını garanti altına alma amacına matuf olduğunu ifade etmiştir. Zorlu'nun Bandung'da bağlantısızlık hareketini tenkit etmesi, bu ülkelerde Türkiye'nin Batı yörüngesine girdiğine dair kanaati pekiştirmiştir.²⁴³ Zorlu'nun Bandung'da yaptığı açıklamalar DP hükûmetinin küresel tehdit algısının Batı ile tam anlamıyla bir uyum gösterdiğini ve uluslararası arenada kendi yolunu çizmek isteyen ülkelerin kaygılarına Batı perspektifinden baktığını açık bir biçimde ortaya koymuştur

Türkiye, Irak dışındaki Arap ülkelerinin Bağdat Paktı'na katılması için yoğun çaba harcamayı Bandung Konferansı'ndan sonra da sürdürmüştür. Cumhurbaşkanı Bayar, 22 Haziran 1955'te Lübnan'ı, 3-4 Kasım 1955'te Ürdün'ü ziyaret etmiş ve bu ülkeleri Bağdat Paktı'na katılmaya ikna etmeye çalışmıştır. Fakat Türkiye'nin bu çabaları başarısız olmuş ve Irak dışındaki bölge ülkeleri Bağdat Paktı'na katılmayı reddetmişlerdir.²⁴⁴ Arap ülkeleri, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yakın iş birliği içinde olması nedeniyle Bağdat Paktı'nı Batı sömürgeciliğinin yeni bir aracı olarak telakki etmişlerdir. Arap ülkelerinin, Türkiye'nin aksine, SSCB ile iş birliği yapmakta bir sakınca görmemeleri pakta girmemelerine neden olan bir diğer faktör olmuştur. Türkiye'nin kuruluşundan itibaren İsrail'le geliştirdiği ilişkiler ve Menderes'in İsrail'i Batı yanlısı dost bir ülke olarak görmesi Arap ülkelerinin pakta katılmamalarında ayrıca etkili olmuştur.²⁴⁵ Bu bağlamda, başta Mısır olmak üzere Arap dünyası Nuri el-Said hükûmetini Batı Blokuna katılmakla ve Siyonizm'e karşı mücadele eden Arap idealine ihanet etmekle suçlamışlardır.²⁴⁶

Bağdat Paktı, Türkiye'nin Suriye ve Mısır gibi devrimci-ilerici ülkelerle arasını açan en önemli kırılma noktası olmuştur.²⁴⁷ Bağdat Paktı'na başlangıçta çekimser yaklaşan Suriye, Batı ve İsrail karşıtlığının Orta Doğu'da bayraktarlığını üstlenen Mısır ile koordinasyon halinde Türkiye'nin bölgesel planlarına karşı çıkmaya başlamıştır. Mısır ve Suriye, 2 Mart 1955'te iki ülke arasında savunma pakti kurulmasını öngören bir anlaşma imzalamışlardır. Suudi Arabistan da bekletmeden bu anlaşmaya katıldığını açıklamıştır.²⁴⁸ Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan 6 Mart'ta yaptıkları ortak bir açıklamayla Arap dünyasını

²⁴³ Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, 59-60; Sinkaya, "Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi," 83.

²⁴⁴ Sönmezoğlu, *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası*, 122.

²⁴⁵ Gözen, *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türkiye'nin Dış Politikası*, 181.

²⁴⁶ Tuncer, *Menderes'in Dış Politikası*, 98-99.

²⁴⁷ Sönmezoğlu, *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası*, 121; Kamel, "Türkiye'nin Arap Dünyası ile İlişkileri," 10.

²⁴⁸ Bishku, "Turkish-Syrian Relations: A Checkered History," 38.

ekonomik, siyasî ve askerî açıdan güçlendirmek için anlaşmaya vardıklarını ve Bağdat Pakti'na katılmayacaklarını deklare etmişlerdir.²⁴⁹

Mısır-Suriye-Suudi Arabistan üçlüsü, Türkiye'nin başını çektiği Bağdat Pakti'na meydan okurken, Türkiye-Suriye ilişkileri de çatışmacı bir evreye girmiştir. Başbakan Menderes'in Batı eksenli aktif dış politikası, Türkiye'nin Orta Doğu'da ABD emperyalizminin jandarması rolünü üstlendiğine ve İsrail'in çıkarlarına hizmet ettiğine dair imajını pekiştirmiştir. Anti-emperyalizmi dış politika ilkelerinin başına yerleştiren Suriye, ABD sponsorluğunda kurulacak bir paktın Arap milliyetçiliği davasına zarar vereceğini ve Suriye'yi çevreleyeceğini düşündüğü için böyle bir ittifaka karşı çıkma yolunu tercih etmiştir.²⁵⁰

Başbakan Menderes, 5 Mart 1955 tarihinde yaptığı açıklamada Mısır'ı Suriye'ye baskı kurmakla suçlamış, Suriye'nin bağımsız hareket etme özgürlüğünün elinden alınmasına sessiz kalınmayacağını belirtmiş ve Suriye'yi Mısır'ın planlarına alet olmaması noktasında uyarmıştır. DP hükûmeti bununla yetinmeyerek 10 Mart'ta Mısır-Suriye-Suudi Arabistan anlaşması nedeniyle Şam yönetimine nota vermiştir. Suriye, 20 Mart'ta Türkiye'ye verdiği cevabî notada paktın Türkiye'ye değil İsrail'e karşı kurulduğunu savunmuştur. Türkiye, karşılıklı suçlamalar sürerken sınıra 15 bin asker yığmış ve Suriye'yi Türk hava sahasını ihlal etmekle suçlamıştır. DP hükûmeti, 30 Mart'ta Suriye sınırını kapatmış ve iki ülke arasında yürütülen ticari faaliyetleri yasakladığını duyurmuştur. Şam yönetimi bu karar üzerine İstanbul'daki konsoloslukunu kapatma kararı almıştır.²⁵¹

SSCB, Bağdat Pakti'nı ulusal güvenliğine yönelik bir tehdit olarak algılamış ve Orta Doğu'daki gelişmelere sessiz kalamayacağını deklare etmiştir. SSCB Dışişleri Bakanı Molotov, 16 Nisan 1955'te yaptığı açıklamada Batı emperyalizmine karşı bağımsızlıklarını korumak isteyen Orta Doğu devletlerine SSCB'nin yardım edeceği sözünü vermiştir.²⁵² Molotov ayrıca, Orta Doğu topraklarında yabancı üslerin kurulmasının ve ortaya çıkan bloklaşmanın SSCB'nin güvenliğine oluşturduğu tehdiide işaret etmiş ve bu duruma kayıtsız kalmayacaklarını açıklamıştır.²⁵³

²⁴⁹ Sönmezoğlu, *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası*, 121; Fırat ve Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler," 625.

²⁵⁰ Muslih, "Syria and Turkey: Uneasy Relations," 117.

²⁵¹ Sanjian, "The Sanjak of Alexandretta (Hatay)," 389-390.

²⁵² TNA, FO 371/153039, Pattern of Turk-Arab Relations Since World War I, Intelligence Report, No. 8369, 26 Ekim 1960.

²⁵³ Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, 68.

Bağdat Paktı ile SSCB'yi çevrelemeyi amaçlayan ABD ve İngiltere, SSCB'nin Orta Doğu'ya müdahil olma sürecini hızlandırmışlardır. Bağdat Paktı'na karşı gelen ülkelerin başını çeken Mısır, Eylül 1955'te Doğu Bloku ülkesi olan Çekoslovakya ile silah antlaşması imzalamıştır. Mısır, Çek Silah Antlaşması ile Sovyet silahlarına sahip olmaya başlarken SSCB de Bağdat Paktı'nın bölgede yol açtığı kutuplaşmadan istifade ederek Orta Doğu siyasetini askerî gücünü kullanarak etkilemeye başlamıştır.²⁵⁴

DP hükûmeti, SSCB'ye doğru kaymasına rağmen Suriye'yi Batı kampına entegre etme politikasından vazgeçmemiştir. 1955 yılının sonbaharında Kurtuluş Savaşı'nın emekli generallerinden Ali Fuat Cebesoy temaslarda bulunmak üzere Suriye'ye gönderilmiştir. Cebesoy, Cumhurbaşkanı Haşim el-Ataşi ile Şam'da yaptığı görüşmede Türkiye-Suriye ilişkilerini ve Bağdat Paktı meselesini ele almıştır. Ataşi, Türkiye ile Suriye arasındaki dostane komşuluk ilişkilerine verdiği önemi belirtse de Suriye'nin Bağdat Paktı'na girmesi hususunda herhangi bir olumlu mesaj vermemiştir.²⁵⁵

Soğuk Savaş gerilimlerinin Orta Doğu'da etkisini hissettirmeye başlaması, pan-Arap milliyetçiliğinin ve anti-emperyalizmin ideolojik taşıyıcılığını yapan Baas Partisi'nin Suriye siyasetinde giderek güçlenmesine yol açmıştır. Suriye'nin Mısır eksenli bölgesel politikası ivme kazanarak devam ederken 20 Ekim 1955'te Suriye-Mısır Karşılıklı Savunma Paktı'nın kurulduğu ilan edilmiştir. Suudi Arabistan da 27 Ekim'de pakta dâhil olmuştur. Böylece Mısır-Suriye-Suudi Arabistan üçlüsünün askerî olarak İsrail, siyasî olarak Türkiye ve Irak'a karşı inşa ettiği blok resmen kurulmuştur.²⁵⁶ Suriye, Haziran 1956'da SSCB ile bir silah antlaşması imzalayarak Mısır'dan sonra Sovyet silahlarını almaya başlayan ikinci Arap ülkesi olmuştur.²⁵⁷

Türkiye, SSCB'den silah almaya başlayan Mısır ve Suriye'nin Bağdat Paktı'na muhalefet etmeleri nedeniyle 1956 yılından itibaren Kahire ve Şam karşıtı politikalarını hızlandırmıştır. DP hükûmeti, Nâsır'ın 26 Temmuz 1956'da Süveyş Kanalı'nı millileştirmesi üzerine patlak veren buhran sırasında Mısır'a karşı bir tutum takınmıştır.

²⁵⁴ Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası*, 70-71.

²⁵⁵ Soysal, "Turkish-Syrian Relations (1946-1999)," 104.

²⁵⁶ Sanjian, "The Sanjak of Alexandretta (Hatay)," 391.

²⁵⁷ Helena Cobban, "The Nature of the Soviet-Syrian Link under Assad and under Gorbachev," *Modern Syria: From Ottoman Rule to Pivotal Role in the Middle East*, ed. Moshe Maoz, Joseph Ginat ve Onn Winckler (Brighton, Portland: Sussex Academic Press, 1999), 111.

Suriye ise, Mısır'a tam destek vermiştir.²⁵⁸ Türkiye, Batılı devletlerin Londra'da bir araya gelerek Kanal'ın geleceğini görüştükları konferanslara katılarak Batı politikalarını benimseyen bir tutum takınmıştır. 16 Ağustos 1956'da 22 devletin katılımıyla başlayan Birinci Londra Konferansına Türkiye'yi temsilen katılan Muharrem Nuri Birgi, Süveyş Kanalı'nın uluslararası bir komisyon tarafından idare edilmesini öngören Dulles planını desteklemiştir. Türkiye, ilk konferansta Kanalın uluslararası bir kurumun gözetimine verilmesini savunan 18 ülke içinde yer alarak Mısır'ın egemenlik haklarını hiçe saymış ve Batılı devletlerle tam bir iş birliği halinde hareket etmiştir.²⁵⁹

Türkiye, 19-21 Eylül 1956'da düzenlenen İkinci Londra Konferansı'nın ardından İngiltere'nin öncülük ettiği Süveyş Kanalını Kullananlar Birliğine 1 Ekim'de üye olarak Batı yanlısı tutumunu bir kez daha göstermiştir. Mısır, Batılı devletlerin Süveyş Kanalı'na yönelik tüm önerilerini reddederken Türkiye'yi Batı emperyalizminin Orta Doğu'daki uzantısı olmakla suçlamıştır.²⁶⁰

DP hükûmeti, İngiltere-Fransa-İsrail üçlüsünün Ekim 1956'da Mısır'a karşı düzenledikleri askerî operasyona uluslararası hukukun ihlal edildiğini gerekçe göstererek karşı çıksa da Mısır'ı suçlamış ve krizin müsebbibi olarak Nâsır'ı göstermiştir.²⁶¹ Bağdat Paktı ülkeleri de Süveyş'te patlak veren savaş nedeniyle 7 Kasım 1956'da Tahran'da bir araya gelerek krizi masaya yatırmışlardır. Pakt ülkeleri, İngiltere'nin davet edilmediği toplantının sonunda yayımladıkları ortak bildiriyle İsrail'in saldırısını kınamış, İngiltere ve Fransa'nın askerlerini Mısır topraklarından geri çekmelerini ve Mısır'ın bağımsızlığına, egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı göstermelerini istemiştir.²⁶² Başbakan Menderes, Tahran toplantısında İngiltere'nin Bağdat Paktı'ndan çıkartılmasını engellerken,²⁶³ bildirinın İngiltere ve Fransa'yı kınamaktan kaçınması pakta dâhil olmayan Arap devletleri üzerinde ciddi bir etki oluşturmaya mâni olmuştur.²⁶⁴

Süveyş Krizi boyunca dengeli bir politika takip eden DP hükûmeti, hem iç kamuoyunda hem de Arap dünyasında İsrail'e karşı artan tepkiler nedeniyle 26 Kasım

²⁵⁸ Philip Anderson, "Summer Madness: The Crisis in Syria, August-October 1957," *British Journal of Middle Eastern Studies*, Cilt 22, Sayı 1/2 (1995): 22.

²⁵⁹ Tuncer, *Menderes'in Dış Politikası*, 117; Fırat ve Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler," 627-628.

²⁶⁰ Bağcı, "Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası," 108.

²⁶¹ Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası*, 98-99.

²⁶² Tuncer, *Menderes'in Dış Politikası*, 119; Hale, *Turkish Foreign Policy*, 93.

²⁶³ Sönmezoğlu, *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası*, 124.

²⁶⁴ Fırat ve Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler," 629.

1956'da Tel Aviv Büyükelçisini geri çekme kararı almıştır.²⁶⁵ Ancak Türkiye'ye geri çağrılan Büyükelçi Şevket İstinyeli İsrail'den ayrılmadan önce İsrail Dışişleri Bakanlığı'na verdiği izahatta bu kararın İsrail'e karşı alınmadığını, esas olarak Bağdat Paktı'nı güçlendirmeyi amaçladığını ve Türkiye'nin İsrail'le siyasî ve ticarî ilişkilerini bozmak istemediğini bildirmiştir. İstinyeli'nin İsrail makamlarına yaptığı izahatın İsrail gazetelerinde yayımlanması Türkiye'nin Araplara yaptığı jestin samimiyetinin sorgulanmasına yol açmıştır.²⁶⁶ Sonuç olarak Türkiye, Süveyş buhranı sırasında Batı çıkarlarını gözeten bölgesel politikalarını sürdürürken, SSCB de Mısır ve Suriye'ye askerî desteğini artarak devam etmiştir.²⁶⁷ Bu çerçevede, Süveyş Krizi Türkiye ve Suriye'nin farklılaşan blok politikalarını iyice netleştiren bir olay olmuştur.

Irak, Süveyş buhranına denk gelen günlerde ABD ve İngiltere gizli servislerinin desteğiyle Suriye rejimini devirmek için bir askerî darbe komplosu hazırlamıştır. Suriye İstihbarat Şefi Abdülhamid el-Serrac, Suriye'nin eski diktatörü Edip el-Çiçekli ve bazı muhafazakâr siyasetçilerin karıştığı komployu başarılı bir biçimde deşifre etmiştir. Başarısız darbe komplosu, Suriye'de sol siyasetin daha da güçlenmesini ve Suriye'nin Batılı devletlere karşı SSCB'ye yönelişini hızlandırmıştır.²⁶⁸ Bishku'ya göre, DP hükûmeti Suriye için hazırlanan darbe planına doğrudan katılmasa da Şam'daki Mısır taraftarı radikal sol rejimin gizli yollardan devrilmesine onay veren bir tutum takınmıştır.²⁶⁹

İngiltere ve Fransa, Süveyş buhranının ardından Orta Doğu'daki hegemonik pozisyonlarını kaybederken, ABD ve SSCB arasında cereyan eden süper güç rekabeti bölgeyi tamamen etkisi altına almıştır. ABD ve SSCB'nin bölgesel müttefikleri konumunda bulunan Türkiye ve Suriye, bu rekabetin bölgesel uzantıları olarak giderek sivrilmişlerdir. İki ülkenin karşılıklı tehdit algılamaları 1957 yılında zirveye çıkarak tarafları çatışmanın eşiğine kadar sürüklemiştir. Türkiye-Suriye ilişkilerinde 1957 yılı önemli gelişmelerin yaşandığı bir kriz yılı olarak hafızalara kazınmıştır.

²⁶⁵ Bishku, "Turkish-Syrian Relations: A Checkered History," 39.

²⁶⁶ M. Hakan Yavuz ve Mujeeb R. Khan, "Turkish Foreign Policy toward the Arab-Israeli Conflict: Duality and the Development (1950-1991)," *Arab Studies Quarterly*, Cilt 14, Sayı 4 (1992): 74; Armaoğlu, "Türkiye - İsrail ve Filistin Meselesi," 207; Tuncer, *Menderes'in Dış Politikası*, 120.

²⁶⁷ Reem Abou-El-Fadl, "Turkey's Cold War Alliance: Nation-building and the Utility of the 1957 Syrian Crisis," *Turkey-Syria Relations: Between Enmity and Amity*, ed. Raymond Hinnebusch ve Özlem Tür (Farnham: Ashgate, 2013), 44.

²⁶⁸ Andrew Rathmell, *Secret War in the Middle East: The Covert Struggle for Syria, 1949-61* (London: I.B. Tauris Publishers, 1995), 111-124.

²⁶⁹ Bishku, "Turkish-Syrian Relations: A Checkered History," 38.

İngiltere ve Fransa'nın Süveyş buhranının akabinde bölgeden çekilmesiyle oluşan güç boşluğunu doldurmak isteyen ABD Başkanı Dwight Eisenhower, 5 Ocak 1957'de ABD Kongresi'ne gönderdiği mesajda Orta Doğu coğrafyasının Amerikan çıkarları için hayati öneme sahip olduğunun altını çizmiş ve uluslararası komünizmin kontrol ettiği ülkelerin saldırılarından korunmak isteyen Orta Doğu ülkelerine talep etmeleri durumunda askerî güç yardımı yapılmasını teklif etmiştir.²⁷⁰ 9 Mart 1957'de uygulamaya konulan Eisenhower Doktrini, SSCB'nin yanı sıra Mısır ve Suriye'de güç kazanan radikal Arap milliyetçiliğinin de bölgedeki etkinliğini kısıtlamayı hedeflemekteydi. Türkiye başta olmak üzere Bağdat Paktı ülkeleri Eisenhower Doktrinini büyük bir coşkuyla karşılarken, Mısır ve Suriye doktrini emperyalizmin Orta Doğu'daki yeni uzantısı olarak tanımlayan açıklamalarda bulunmuşlardır.²⁷¹

DP hükûmetinin doktrine olumlu yaklaşımı iç politikadaki gelişmelerle doğrudan ilişkiliydi. Başbakan Menderes, Eisenhower Doktrinini Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde Türkiye'ye sağlanan askerî ve malî yardımların genişletilmiş bir biçimi olarak görmekte ve doktrinin Türkiye'nin içine girdiği ekonomik darboğazı aşmasına yardım edeceğini düşünmekteydi.²⁷² ABD'nin ekonomik yardımlarına büyük ihtiyaç duyan DP hükûmeti, doktrinin Orta Doğu'da siyasî istikrara katkı sağlayacağını savunmuş ve Türkiye'nin doktrini sadece desteklemediğini aynı zamanda bölgede uygulanması için hazır olduğunu açıklamıştır. Böylece DP hükûmeti Türkiye'nin ulusal çıkarlarını ABD'nin ulusal çıkarlarıyla özdeş gördüğünü Eisenhower Doktrini vesilesiyle bir kez daha ispatlamıştır.²⁷³

Eisenhower Doktrini, Soğuk Savaş rüzgarlarının Orta Doğu'da iyiden iyiye esmeye başlamasına ve bölgesel kutuplaşmanın derinleşmesine neden olmuştur. ABD ve Türkiye, 1957 yılında Suriye'nin bir Sovyet peykine dönüştüğüne ve Batı yanlısı ülkeleri tehdit ettiğine kesin kanaat getirmişlerdir.²⁷⁴ Türkiye, 1957 yılının ilk aylarından itibaren Mısır ve Suriye'nin bölgesel güvenliğe oluşturdukları tehdidi yüksek perdeden dile getirmeye ve ABD'nin Bağdat Paktı'na katılması hususunda ısrar etmeye başlamıştır.²⁷⁵ Bu dönemde Türkiye'de görev yapan ABD'li diplomat William A. Helseth, Başbakan Menderes ve

²⁷⁰ Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, 84-85; Tuncer, *Menderes'in Dış Politikası*, 124.

²⁷¹ Bishku, "Turkish-Syrian Relations: A Checkered History," 39-40; Sönmezoğlu, *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası*, 126-127.

²⁷² Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, 85-86.

²⁷³ Tuncer, *Menderes'in Dış Politikası*, 126-127; El-Fadl, "Turkey's Cold War Alliance," 45-46.

²⁷⁴ Kushner, "Conflict and Accommodation in Turkish-Syrian Relations," 85.

²⁷⁵ El-Fadl, "Turkey's Cold War Alliance, 46-47.

Dışişleri Bakanı Zorlu'nun özellikle Suriye'nin Türk topraklarına yönelik bir saldırı düzenleyebileceğinden endişe ettiklerini, bu minvalde sadece ABD'nin bu saldırıyı engelleyebileceğine inandıklarını ifade etmiştir.²⁷⁶ Sonuç olarak, Washington yönetimi Orta Doğu'da artan komünizm tehdidine karşı Bağdat Paktı'na daha aktif bir biçimde destek vermesi gerektiğini düşünmeye başlamış, 3-6 Haziran 1957 tarihleri arasında Karaçi'de düzenlenen Bağdat Paktı toplantısında paktın Askerî Komitesine resmen katılma kararı almıştır.²⁷⁷

Orta Doğu'da Batı yanlısı ve Batı karşıtı kamplar arasında yaşanan mücadele, 1957 yılında bir dizi bölgesel krizin patlak vermesine neden olmuştur. Ürdün Kralı Hüseyin ile Başbakan Nabulsi arasında komünizme karşı alınacak tedbirler konusunda Nisan 1957'de anlaşmazlık çıkmıştır. Kral Hüseyin, Suriye'nin ülkesindeki komünist komploları desteklediğini gerekçe göstererek anayasayı askıya almış ve olağanüstü hal ilan etmiştir.²⁷⁸ Bunun üzerine Kral'a bağlı askerler ile solcu unsurlar arasında çatışmalar başlamış ve Genelkurmay Başkanı Ali Ebu Nuvar Suriye'ye iltica etmiştir. Nuvar'ın yerine genelkurmay başkanı olarak atanan General Hayarî de kısa bir süre sonra Suriye'ye kaçmış, iki eski genel kurmay başkanı buradan Ürdün'e karşı Mısır-Suriye kampının propagandasını yapmaya başlamışlardır. Nuvar ve Hayarî'nin Suriye'den yürüttükleri propaganda faaliyetleri Ürdün-Suriye-Mısır hattında gerilimi artırmıştır.²⁷⁹ Suriye'nin Kral Hüseyin'i devirmesinden endişelenen DP hükûmeti Suriye sınırına asker yığarak Şam yönetimine göz dağı vermiştir.²⁸⁰

Ürdün olaylarına müdahil olan Suriye'nin SSCB ile ilişkilerini sıkılaştırması bölgesel krizi daha da derinleştirmiştir. Suriye Savunma Bakanı Halid el-Azm, 24 Temmuz 1957'de Moskova'yı ziyaret etmiş ve 6 Ağustos 1957 tarihinde SSCB-Suriye Ekonomik ve Teknik İşbirliği Antlaşması'nı imzalamıştır.²⁸¹ Suriye, bu antlaşma uyarınca SSCB'den iki denizaltı, çok sayıda MIG-17 uçağı, askerî mühimmat ve 140 milyon dolarlık ekonomik yardım almayı garantilemiştir.²⁸² Suriye'nin Ürdün olaylarındaki parmağı ve SSCB ile imzaladığı antlaşma, Washington ve Ankara'nın Suriye'nin Sovyet peykine dönüştüğüne

²⁷⁶ Rıfat N. Bali (ed.), *American Diplomats in Turkey Oral History Transcripts (1928-1997) Vol. I* (İstanbul: Libra Yayınları, 2011), 214.

²⁷⁷ Fırat ve Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler," 630.

²⁷⁸ Anderson, "Summer Madness: The Crisis in Syria," 24.

²⁷⁹ Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası*, 105.

²⁸⁰ Kushner, "Conflict and Accommodation in Turkish-Syrian Relations," 86.

²⁸¹ Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası*, 106.

²⁸² Baş, "1957 Suriye Krizi ve Türkiye," 97.

dair kanaatlerini pekiştirmiştir. SSCB-Suriye antlaşmasının hemen ardından, Şam yönetiminin 13 Ağustos 1957’de üç ABD’li diplomatı Türkiye ve Irak’ın desteğiyle darbe organize ettikleri gerekçesiyle sınır dışı etmesi ABD ile Suriye arasındaki tansiyonu bir anda artırmıştır.²⁸³ Bu olaydan sadece dört gün sonra Suriye ordusunda yaşanan tasfiye hareketi neticesinde ılımlı bir kişi olarak bilinen Genelkurmay Başkanı General Nizamettin’in yerine komünist eğilimleriyle tanınan Afif el-Bizri gelmiştir. DP hükûmeti, bu olayı Suriye’nin kesin olarak bir Sovyet peyki haline geldiği şeklinde yorumlamıştır.²⁸⁴ Türkiye, Suriye’ye bölgedeki mevcut rejimleri yıkmayı planlayan silahlı bir ifsat merkezi, Baas Partisi’ne de komünist cephenin bir uzantısı olarak davranmaya başlamıştır.²⁸⁵

Irak Kralı Faysal ve Ürdün Kralı Hüseyin 22 Ağustos 1957’de Türkiye’yi ziyaret ederek Suriye’de yaşanan gelişmelerden duydukları kaygıyı DP hükûmetiyle paylaşmışlardır.²⁸⁶ ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Loy Henderson da 24 Ağustos’ta Türkiye’ye gelerek Türkiye-İrak-Ürdün görüşmelerine katılmıştır.²⁸⁷ DP’li liderler, Henderson’a Türkiye’nin Suriye kaynaklı yıkıcı faaliyetleri sona erdirecek bir askerî müdahaleye katılmaktan büyük memnuniyet duyacağını iletmışlerdir.²⁸⁸ Mısır, Henderson’ın ziyaretine sert tepki göstermiş, Henderson’ı darbe uzmanı olarak tanımlayarak Suriye’yi içeriden yıkamayan ABD’nin Suriye’nin komşularını kışkırttığını iddia etmiştir.²⁸⁹ Henderson, Türkiye ziyaretinin ardından hazırladığı raporda Suriye’nin SSCB’den çok miktarda silah tedarik ettiğini ve komşu Arap ülkelerindeki rejimleri devirmek için propaganda merkezine dönüştüğünü ifade etmiştir.²⁹⁰

Washington yönetimi, Henderson’ın ziyaretinin hemen ardından, 5 Eylül 1957 tarihinden itibaren Suriye tehdidine karşı Irak, Ürdün ve Lübnan’a geniş kapsamlı askerî yardımlarda bulunmaya başlamıştır. Türkiye de Suriye’ye karşı tutumunu sertleştirerek Türkiye-Suriye sınırına asker yığmaya başlamıştır. Türkiye, bu kapsamda sınıra 33 bin askerden oluşan bir motorize birlik konuşlandırmıştır.²⁹¹ SSCB ve Mısır, ABD silah

²⁸³ Bishku, “Turkish-Syrian Relations: A Checkered History,” 40.

²⁸⁴ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (Cilt I-1914-1980)* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994), 507; İbas, “Türkiye-Suriye İlişkilerinin Tarihi,” 64; Anderson, “Summer Madness: The Crisis in Syria,” 25.

²⁸⁵ Karpat, *Turkish Foreign Policy in Transition*, 120.

²⁸⁶ Ahmet Emin Dağ, *Suriye* (İstanbul: İ.H.H. Yayınları, 2004), 163.

²⁸⁷ Soysal, “Turkish-Syrian Relations (1946-1999),” 105.

²⁸⁸ El-Fadl, “Turkey’s Cold War Alliance,” 48; Anderson, “Summer Madness: The Crisis in Syria,” 28.

²⁸⁹ Fırat ve Kürkçüoğlu, “Arap Devletleriyle İlişkiler,” 630.

²⁹⁰ Tuncer, *Menderes’in Dış Politikası*, 128-129; Kürkçüoğlu, *Türkiye’nin Arap Orta Doğusu’na Karşı Politikası*, 107-108.

²⁹¹ Tuncer, *Menderes’in Dış Politikası*, 129; Erciyes, *Orta Doğu Denklemi Türkiye-Suriye İlişkileri*, 47.

yardımlarına denk gelen bu tutumu Suriye'ye yönelik askerî müdahalenin hazırlığı olarak yorumlamışlardır.²⁹² SSCB Başbakanı Bulganin, Türkiye'ye 10 Eylül'de Suriye sınırına yapılan askerî yığınmaktan SSCB'nin duyduğu rahatsızlığı belirten bir nota vermiştir. Bulganin, Suriye'ye yapılacak olası bir saldırıda Moskova'nın buna karşı çıkacağını ifade ederek Türkiye'yi tehdit etmiştir.²⁹³ Türk Savunma Bakanlığı, 14 Eylül'de yaptığı açıklamada Suriye sınırına askerî yığınak yapıldığı iddialarını yalanlamış ve sınırdaki askerî hareketliliğin NATO manevraları olduğunu beyan etmiştir.²⁹⁴

Türkiye-Suriye sınırında yaşanan gelişmeler, kısa sürede bloklar arası bir mücadelenin fitilini ateşlemiştir. 19 Eylül'de BM Genel Kurulu'nda konuşan ABD Dışişleri Bakanı Dulles, Türkiye'nin kuzeyden Sovyet, güneyden Suriye tehdidi ile çevrelendiğini ifade ederek Türkiye'nin güvenlik kaygılarını anlayışla karşıladıklarını ifade etmiştir. SSCB Dışişleri Bakanı Gromiko, 20 Eylül'de Dulles'a verdiği cevapta SSCB'nin Orta Doğu'nun daimî bir çatışma alanı haline getirilmesine müsaade etmeyeceğini ifade etmiştir.²⁹⁵ Karşılıklı suçlamaların devam ettiği bir ortamda, 21 Eylül'de Lazkiye Limanı'na ulaşan bir Sovyet filosu SSCB'nin Suriye ile dayanışmasının sembolü olmuştur.²⁹⁶ Başbakan Menderes, 30 Eylül'de Bulganin'e verdiği cevapta Moskova yönetiminin iddialarını kesin bir dille reddetmiş ve Türkiye'nin Suriye'ye saldırma gibi bir niyetinin olmadığını ifade etmiştir. Menderes, SSCB'nin Suriye'ye sağladığı silahlardan Türkiye'nin duyduğu endişeyi dile getirerek, Türkiye'nin SSCB ile iyi ilişkiler kurmak istediğini ancak Moskova'nın izlediği politikaların buna mâni olduğunu belirtmiştir.²⁹⁷

Suriye, 8 Ekim'de Türkiye'ye nota vererek DP hükûmetini sınırda olay çıkarmak, sınıra askerî yığınak yapmak ve Suriye hava sahasını ihlal etmekle suçlamıştır.²⁹⁸ Türkiye, cevabî notasında sınırdaki askerî hareketliliğin güvenlik önlemi olduğunu, Suriye'nin bu konuda takındığı tutumu egemenlik haklarına saldırı olarak yorumladığını bildirmiştir.²⁹⁹ SSCB lideri Nikita Kruşçev'in 9 Ekim'de The New York Times Gazetesi'ne verdiği demeçte Türkiye'nin olası bir savaşta bir gün bile dayanamayacağını söylemesi Washington

²⁹² Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, 91-92.

²⁹³ Dağ, *Suriye*, 163; İbas, "Türkiye-Suriye İlişkilerinin Tarihi," 65. Sönmezoğlu, *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası*, 128.

²⁹⁴ Tuncer, *Menderes'in Dış Politikası*, 130.

²⁹⁵ Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası*, 111.

²⁹⁶ Soysal, "Turkish-Syrian Relations (1946-1999)," 106.

²⁹⁷ Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, 94; Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 508-509.

²⁹⁸ Baş, "1957 Suriye Krizi ve Türkiye," 103; Tuncer, *Menderes'in Dış Politikası*, 131.

²⁹⁹ Fırat ve Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler," 631; El-Fadl, "Turkey's Cold War Alliance," 49.

yönetiminin tepkisini çekmiştir. ABD Dışışleri Bakanı Dulles, 10 Ekim’de düzenlediği basın toplantısında Türkiye’nin bir NATO üyesi olarak Sovyet tehdidine karşı yalnız olmadığını açıkça beyan etmiştir.³⁰⁰ Mısır lideri Nâsır da Türkiye ile Suriye arasında tırmanan gerilime sessiz kalmamış ve 13 Ekim 1957’de Lazkiye’ye 2000 Mısır askeri göndererek Şam yönetimi ile dayanışma göstermiştir.³⁰¹ Türkiye’ye desteğini göstermek isteyen ABD de balistik füze taşıyan Canberra Kruvazörü’nü 18 Ekim 1957 tarihinde İzmir Limanı’na göndermiştir.³⁰²

Türkiye-Suriye krizi, ABD ve SSCB’nin müdahil olmasıyla uluslararası bir soruna dönüşmüştür. Sorunu BM’ye taşıyan Suriye ve SSCB, 22 Ekim 1957’de BM Genel Kurulu’nda ABD ve Türkiye’yi uluslararası barışı tehlikeye atmakla suçlamışlardır. Suriye, Suudi Arabistan’ın arabuluculuk önerilerini reddederken, DP’nin genel seçimleri kazanmasıyla Türkiye soruna yönelik sert tutumunu yumuşatmaya başlamıştır.³⁰³ Dışışleri Bakanlığı Genel Sekreteri Selim Sarper, Suriye’nin Ankara Büyükelçisi ile birkaç kez bir araya gelerek Türkiye’nin sorunun çözümünü istediğini ifade ederek karşı tarafı ikna etmeye çalışmıştır.³⁰⁴

Türkiye ve Suriye, BM Genel Kurulu’nda karşılıklı tezlerini ortaya koymuşlar ve krizin çözümüne yönelik tasarılarının kabul edilmesi için çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Bu sırada, Endonezya’nın girişimiyle her iki taraf da tasarılarını geri çekmiş ve buhran çözüm yoluna girmeye başlamıştır.³⁰⁵ Kruşçev ve Bulganin’in Türkiye’nin Moskova Büyükelçiliğinde düzenlenen 29 Ekim cumhuriyet resepsiyonuna katılması krizin yumuşamasını sağlayan en önemli gelişmelerden biri olmuştur.³⁰⁶ 30 Ekim’de bir açıklama yapan Suriye Dışışleri Bakanlığı Türkiye-Suriye sınırındaki gerginliğin azaldığını bildirmiştir.³⁰⁷ Türkiye-Suriye krizinin yumuşaması kasım ayını bulmuştur. SSCB Başbakanı Bulganin, Kasım 1957’de Başbakan Menderes’e gönderdiği mektupta SSCB-Türkiye ilişkilerinin geliştirilmesine yönelik olumlu mesajlar vermiştir. SSCB’nin karşı

³⁰⁰ Hale, *Turkish Foreign Policy*, 95; Bağcı, “Demokrat Parti’nin Ortadoğu Politikası,” 115-116.

³⁰¹ Anderson, “Summer Madness: The Crisis in Syria,” 36.

³⁰² Soysal, “Turkish-Syrian Relations (1946-1999),” 106.

³⁰³ Sönmezoğlu, *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası*, 130.

³⁰⁴ Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950’li Yıllar*, 97.

³⁰⁵ Kürkçüoğlu, *Türkiye’nin Arap Orta Doğusu’na Karşı Politikası*, 113-115.

³⁰⁶ Fırat ve Kürkçüoğlu, “Arap Devletleriyle İlişkiler,” 631.

³⁰⁷ Tuncer, *Menderes’in Dış Politikası*, 132.

tavrını yumuşatmasıyla birlikte Türkiye-Suriye gerginliği de kendiliğinden azalmış ve Türkiye sınırdaki askerî unsurlarını geri çekmeye başlamıştır.³⁰⁸

Türkiye'nin Suriye üzerinde kurduğu baskı, Suriye iç siyasetini doğrudan etkilemiş ve komünistlerin Baasçılar aleyhine güçlenmesine neden olmuştur. Komünistlerin darbe yoluyla iktidara el koymasından endişelenen Baas Partisi, çareyi Nâsır liderliğindeki Mısır'la birleşme çabalarını hızlandırmakta bulmuştur. Baas Partisi'nin öncülüğünde Mısır'la yürütülen birlik görüşmeleri neticesinde 1 Şubat 1958'de Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin (BAC) kurulduğu ilan edilmiştir. BAC'ın Suriye'de komünizmin önüne geçeceğini düşünen DP hükûmeti, Mısır-Suriye birliğine karşı sert bir tepki göstermemiştir.³⁰⁹ Dışişleri Bakanı Zorlu, BAC'ın kurulmasından kısa bir süre önce yaptığı açıklamada Araplar arasındaki ilişkilerin güçlenmesinin eğer bölgedeki Sovyet etkisini engelleyecekse ve özellikle Suriye'nin Sovyet Blokundan uzaklaşmasını sağlayacaksa memnuniyetle karşılanacağını ifade etmiştir. Türkiye, 11 Mart 1958'de birliği resmen tanıma kararı almıştır.³¹⁰ Ancak BAC'ın radikal pan-Arap milliyetçisi ve anti-Batı dış politikasına karşın Türkiye'nin Orta Doğu'da kendisini Batı çıkarlarının savunucusu olarak konumlandırması nedeniyle ilişkilerde herhangi bir gelişme olmamıştır.³¹¹

Bağdat Paketi'nin tek Arap ülkesi konumunda bulunan Irak'ta 14 Temmuz 1958'de monarşinin kanlı bir darbe neticesinde devrilmesi, DP hükûmetinin Orta Doğu'da izlediği aktif politikaya darbe vuran en kritik olay olmuştur.³¹² İhtilalin ardından, SSCB-Irak diplomatik ilişkileri yeniden restore edilirken, Irak ile BAC arasında 19 Temmuz 1958'de bir savunma paketi imzalanmıştır.³¹³ DP hükûmeti, Irak ihtilalini Bağdat Paketi'ne karşı dışarıdan tertiplenen bir komplo olarak tanımlamıştır. Türkiye, krallık rejiminin devrilmesinin ardından Irak'a askerî müdahalede bulunmayı düşünmüş ancak ABD tarafından engellenmiştir.³¹⁴ Irak'ta yaşanan gelişmeler üzerine Bağdat Paketi'nin merkezi Ekim 1958'de Bağdat'tan Ankara'ya taşınmıştır. Irak, 24 Mart 1959'da Bağdat Paketi'nden çekildiğini açıklamış, bunun üzerine pakt 21 Ağustos 1959'da CENTO (*Central Treaty*

³⁰⁸ Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası*, 116-118.

³⁰⁹ Karpat, *Turkish Foreign Policy in Transition*, 121.

³¹⁰ Sönmezoğlu, *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası*, 131.

³¹¹ Kushner, "Conflict and Accommodation in Turkish-Syrian Relations," 86.

³¹² Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, 99.

³¹³ Sönmezoğlu, *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası*, 132.

³¹⁴ Tuncer, *Menderes'in Dış Politikası*, 137-138.

Organization) adını almıştır. Irak'ın çökmesiyle Bağdat Paktı'nın Arap dünyasıyla ilişkisi tamamen kopmuş ve Menderes'in Orta Doğu politikası büyük bir darbe almıştır.³¹⁵

Irak ihtilali, Orta Doğu bölgesel sisteminde adeta bir depreme yol açmıştır. Irak ihtilalinin ardından, Ürdün ve Lübnan'da Arap milliyetçilerinin mevcut Batı yanlısı rejimler üzerindeki tazyikleri artmaya başlamıştır. Lübnan Cumhurbaşkanı Kemil Şemun, Nâsır taraftarlarının başlattıkları silahlı mücadele nedeniyle ABD'den, Ürdün Kralı Hüseyin de ülkesindeki karışıklıklar nedeniyle İngiltere'den yardım istemiştir. ABD, Eisenhower Doktrini çerçevesinde Lübnan'ın bağımsızlığını korumak maksadıyla 15 Temmuz 1958 tarihinde Beyrut kıyılarına deniz birlikleri gönderirken, İngiltere de Kral Hüseyin'in çağrısı üzerine 17-18 Temmuz'da Kıbrıs'taki üslerden Ürdün'e asker sevkiyatı yapmıştır.³¹⁶

DP hükûmeti, ABD ve İngiltere'nin Batı yanlısı ülkeleri korumaya yönelik politikalarını koşulsuz bir biçimde desteklemiştir. DP hükûmeti, ABD'nin Lübnan çıkarmasını Eisenhower Doktrininin tatbik edilmesi olarak yorumlamış ve Lübnan'ın radikal akımlardan korumak amacıyla gerçekleştirdiği askerî müdahaleyi memnuniyetle karşıladığını dile getirmiştir. Türkiye, ABD'nin Lübnan çıkarması sırasında İncirlik Üssü'ne 5 bin asker göndermesine ve Üssü aktif bir biçimde kullanmasına müsaade etmiştir.³¹⁷ Dışişleri Bakanı Zorlu, arzu etmesi durumunda ABD'ye Lübnan müdahalesinde Türk Hava Kuvvetleri ile yardımcı olunabileceğini,³¹⁸ İngiltere'ye de talep ederse Ürdün'e Türk askerinin gönderilebileceğini açıkça iletmiştir.³¹⁹ CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, DP hükûmetinin Lübnan krizi sırasında TBMM'nin izni olmadan NATO üslerini ABD'nin kullanımına açmasını sert bir dille eleştirmiştir.³²⁰

Türkiye'nin Lübnan ve Ürdün krizlerinde, izlediği mutlak Batı yanlısı politika çerçevesinde, topraklarındaki NATO üslerini Amerikan kuvvetlerine açması Arap ülkelerinin üslere yönelik menfi algısını pekiştirmiştir.³²¹ DP hükûmetinin üs politikasının yanı sıra, Lübnan buhranında Batı yanlısı Kemil Şemun rejimini destekleyerek Araplar arası ihtilaflara müdahil olması Batı karşıtı Arap devletleri nezdinde Türkiye'nin ABD

³¹⁵ Karpat, *Turkish Foreign Policy in Transition*, 122; Fırat ve Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler," 633.

³¹⁶ Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası*, 130; Soysal, "Turkish-Arab Diplomatic Relations After the Second World War," 257

³¹⁷ Tuncer, *Menderes'in Dış Politikası*, 139-141.

³¹⁸ Fırat ve Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler," 634.

³¹⁹ Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, 99-100.

³²⁰ Bishku, "Turkish-Syrian Relations: A Checkered History," 40.

³²¹ Kamel, "Türkiye'nin Arap Dünyası ile İlişkileri," 11-12.

güdümünde hareket eden bir maşa olduğu algısını güçlenmiştir.³²² DP hükûmeti, BAC'ın kurulması, Irak ihtilali, Lübnan ve Ürdün krizlerinin ardından Arap devletlerine artık güvenemeyeceğini düşünerek İsrail'le yakınlaşmaya başlamıştır. İsrail Başbakanı David Ben Gurion, 1959 yılında Başbakan Menderes ile Ankara'da bir dizi gizli görüşme gerçekleştirmiştir. Menderes ve Ben Gurion, iki ülke arasındaki ekonomik, siyasî, askerî ve istihbarat iş birliğini geliştirme kararı almışlardır. Ben Gurion, Washington'dan ekonomik yardım alması hususunda Türkiye'yi destek olacağını bildirirken, Menderes, İsrail'in NATO'ya girmek için sarf ettiği çabaları destekleme sözü vermiştir.³²³

DP hükûmeti, 1950'li yıllarda Orta Doğu'da aşırı Batı yanlısı olarak tanımlanabilecek aktif bir dış politika izlemiştir. Türkiye, 1954 yılında başlayan Cezayir bağımsızlık savaşında Fransa'nın tarafını tutmaktan çekinmemiş, 1955 yılında Cezayir meselesinin BM'de görüşülmesine karşı oy kullanmıştır.³²⁴ Türkiye'nin ABD ile tam bir uyum içinde yürüttüğü bu aktif politika, Türkiye'nin Orta Doğu'daki imajına ciddi manada zarar vermiş ve Arap ülkelerini Türkiye'den uzaklaştırmıştır. Arap ülkeleri, DP hükûmetinin Orta Doğu'ya Batı perspektifinden yaklaşması nedeniyle Türkiye'yi Batı emperyalizminin bölgedeki uzantısı ve jandarması olarak görmüşlerdir. Türkiye 1950'li yıllarda Arap Orta Doğusu'nda aktif bir dış politika izlemesine rağmen bölge ülkelerinden uzaklaşmıştır.³²⁵

Sonuç olarak, Türkiye-Suriye ilişkilerinin tarihsel arka planını 1918-1946 ve 1946-1960 olmak üzere iki temel döneme ayırabiliriz. Osmanlı Devleti'nin Orta Doğu'dan çekilmesiyle başlayan ilk dönemde, Suriye ve Anadolu'da Batı emperyalizmine karşı mücadele eden yerel direniş örgütleri arasındaki iş birliği ve koordinasyon dikkat çekicidir. Bu dayanışma, 1921 Ankara İtilafnâmesi'ne kadar devam etmiştir. Türkiye, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte yüzünü Batı medeniyetine dönmüştür. Suriye ise bu dönemde Fransız manda yönetimi altına girmek zorunda kalmıştır. Atatürk döneminde Türkiye-Suriye ilişkileri Suriye adına karar verme yetkisine sahip olan mandater devlet Fransa üzerinden yürütülmüştür. Fakat Atatürk, Fransa ile imzalanan antlaşmalarda Suriye ibaresinin özellikle kullanılmasına özellikle hassasiyet göstererek Suriye'nin bağımsızlığına

³²² Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası*, 142-143.

³²³ Hasan Kösebalaban, *Turkish Foreign Policy: Islam, Nationalism and Globalization* (New York: Palgrave Macmillan, 2011), 81-82; Erhan, "Türkiye'nin İsrail ile İlişkileri," 255.

³²⁴ Fırat ve Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler," 634.

³²⁵ Mehmet Şahin, "Türkiye'nin Orta Doğu Politikası: Süreklilik ve Değişim," *Akademik Orta Doğu*, Cilt 4, Sayı 2 (2010): 12.

verdiği önemi göstermiştir. Türkiye, bu dönemde uluslararası platformlarda Arap ülkelerinin bağımsızlığına kavuşması gerektiğini de açıkça dile getirmiştir.

Türkiye ve Suriye birer ulus devlet formunu alırken Birinci Dünya Savaşı'nın bıraktığı kötü anılar iki ülke ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen faktörlerin başında gelmekteydi. Türk milliyetçileri, Birinci Dünya Savaşı sırasında vuku bulan Arap isyanını bir arkadan bıçaklama ve ihanet hareketi olarak hafızlarına kazırken, Suriyeli Arap milliyetçileri isyanı ulusal bağımsızlık yolunda atılan meşru bir adım olarak görmüşlerdir. Türkiye-Suriye ilişkilerini etkileyen bir diğer husus, Türkiye Cumhuriyeti'nin laik bir devlet olarak kurulması ve Arap halklarının bu durumu geleneksel İslami prensiplere ihanet olarak görmesi olmuştur.

Suriyeli yönetici elitlerin manda döneminde Türkiye politikasını şekillendiren asıl olay Hatay meselesi olmuştur. Fransız manda idaresinin Türkiye'nin 1939 yılında Hatay'ı ilhak etmesine göz yumması Suriyeliler tarafından asla kabul görmemiş ve en sert biçimde protesto edilmiştir. Suriye'nin bağımsızlığını kazandığı 1946 yılından itibaren Türkiye-Suriye ilişkilerine büyük oranda Hatay meselesi damgasını vurmuştur. Bağımsızlık sonrasında iktidara gelen bazı Suriyeli siyasîlerin dönem dönem Türkiye ile anlaşmak suretiyle Hatay meselesini çözme gayretleri ülke içinde yaşanan siyasî istikrarsızlık nedeniyle başarısız olmuştur. Türkiye'nin 1949 yılında İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olması, Türkiye-Suriye ilişkilerinde kırılmaya yol açan bir diğer olumsuz gelişme olarak kayıtlara geçmiştir.

DP yönetimindeki Türkiye'nin 1950'li yılların başından itibaren Orta Doğu'da Batı'nın çıkarlarını garanti altına alacak bir askerî pakt kurma çabası içerisine girmesi, Türkiye-Suriye ilişkilerinin çatışmacı bir evreye girmesine yol açmıştır. DP hükûmetinin 1950'li yıllarda Suriye politikasını şekillendiren birincil etken Orta Doğu'da Batı bağlantısını ve Batı çıkarlarını ön plana çıkarması olmuştur. DP hükûmetinin Bağdat Paketi'nin kuruluşuna öncülük ederek bölgesel güvenlik mimarisini Batı lehine dönüştürmek istemesi Suriye'yi SSCB ve Mısır eksenine itmiştir. Uluslararası komünizmden ziyade İsrail'i aslî tehdit olarak gören Suriye'nin bu dönemde SSCB'den askerî ve malî yardım alması, Türkiye'nin güneyden ve kuzeyden kuşatıldığını düşünmesine ve güvenlik kaygılarının artmasına neden olmuştur.

Ankara, 1950'li yılların ikinci yarısından itibaren Suriye'yi SSCB'nin Orta Doğu'daki silah deposu ve uydusu olarak görürken Şam yönetimi Türkiye'yi bölgede Batı'nın jandarması rolünü üstlenen bir ülke olarak tavsif etmiştir. DP hükûmeti, 1950'li yıllarda Suriye'yi Batı Bloğunun bir parçası haline getirebilmek için aktif Batı yanlısı ve idealist bir politika izlemiştir. Fakat Baas Partisi'nin yükselişe geçerek Suriye dış politikasını Arap milliyetçiliği ve bağlantısızlık ilkeleri üzerine oturtması DP'nin bu politikasını başarısızlığa uğratmıştır. 1950'li yılların ikinci yarısında ABD ve SSCB taraftarı olan bölge ülkeleri arasında artan gerilimler, Türkiye-Suriye ilişkilerine de doğrudan yansımıştır. Türkiye ve Suriye, 1957 yılında savaşın eşiğine kadar sürüklenmişlerdir. DP hükûmeti, Mısır ve Suriye'nin oluşturduğu radikal cumhuriyetçi kampa karşı, Batı yanlısı muhafazakâr monarşilerin yanında yer alan bir politika izlemiş ve Araplar arası mücadelelere doğrudan taraf olmuştur. 27 Mayıs 1960 ihtilalinin ardından, DP'nin 1950'li yıllarda izlediği agresif Suriye politikasında gözle görülür bir değişim meydana gelecektir. Çalışmanın bir sonraki bölümünde Türkiye'nin 1960'lı yıllarda izlediği Suriye politikasına ve bu politikanın içerisinde vuku bulduğu yapısal ortama temas edilecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1960-1971 ARASI DÖNEMDE TÜRKİYE’NİN SURİYE POLİTİKASI

3.1. TÜRKİYE’NİN SURİYE POLİTİKASINI BELİRLEYEN ETKENLER

3.1.1. Uluslararası Ortam

1960’lı yıllar uluslararası politikada önemli kırılmaların yaşandığı bir dönemdir. 1950’lilerde uluslararası sisteme “statüko” hâkimken, 1960’lar “değişim” yılları olmuştur.³²⁶ 1960’lı yıllarda iki kutuplu küresel sistem ve süper güç rekabeti varlığını devam ettirse de ABD ile SSCB arasında yaşanan sorunların uzlaşma yoluyla çözüme kavuşturulması eğiliminin ortaya çıkması ve yaşanan gerilimlerin azaltılması politikasının benimsenmesi çerçevesinde bu dönem detant (yumuşama) olarak adlandırılmıştır. Detant döneminde, süper güçler arasındaki ilişkiler yumuşamış ve bu güçlerin başını çektiği bloklara mensup ülkeler arasında imzalanan siyasal, ekonomik, kültürel ve teknolojik anlaşmaların sayısı gözle görülür bir biçimde artmıştır.³²⁷

Ekim 1962’de patlak veren Küba Füze Krizi, ABD ve SSCB’yi nükleer bir savaşın eşiğine kadar getirmiş ve Soğuk Savaş gerilimlerini rafa kaldıran yumuşama dönemini başlatmıştır.³²⁸ ABD’nin Türkiye’ye yerleştirdiği Jüpiter füzelerine karşılık, SSCB’nin Küba’ya güdümlü nükleer füzeler konuşlandırmaya başlaması neticesinde iki süper güç arasında ciddi bir kriz patlak vermiştir.³²⁹ SSCB lideri Nikita Kruşçev, ABD Başkanı John F. Kennedy’ye 27 Ekim 1962’de bir mesaj göndermiş ve Sovyetlerin Küba’daki füzelerine karşılık ABD’nin Avrupa’daki müttefik ülkelerdeki ve özellikle Türkiye’deki füzelerini kaldırmasını istemiştir.³³⁰ İki süper gücü karşı karşıya getiren Küba Krizi, Kennedy ile Kruşçev arasında 28 Ekim’de varılan uzlaşmayla sona ermiş ve ABD Türkiye topraklarında bulunan 15 Jüpiter füzesini tek taraflı olarak kaldırmayı kabul etmiştir.³³¹ Bu çerçevede,

³²⁶ Oya Akgönenç Mughisuddin, *Turkey and the Middle East: Systemic and Subsystemic Determinants of Policy 1960-1975* (Ankara: Foreign Policy Institute, 1993), 49.

³²⁷ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994* (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2012), 445-446.

³²⁸ Melek Fırat, “Kıbrıs Sorununun Türk Dış Politikasına Etkileri (1955-1997),” *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Haz. İsmail Soysal (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999), 557.

³²⁹ Hale, *Turkish Foreign Policy*, 99.

³³⁰ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995), 705.

³³¹ Çağrı Erhan ve Özge Özkoç, “Yirminci Yüzyılda Uluslararası Siyaset,” *Uluslararası İlişkilere Giriş*, ed. Şaban Kardaş ve Ali Balcı (İstanbul: Küre Yayınları, 2014), 36; Kösebalaban, *Turkish Foreign Policy*, 93.

Washington ve Moskova'nın muhtemel krizleri engellemek için doğrudan iletişime geçmesini sağlayan "Sıcak Hat" (*Hotline*) Anlaşması 20 Haziran 1963 tarihinde imzalanmıştır.³³²

Küba Krizi'nin ardından küresel siyasetin en önemli gündem maddesi nükleer silahların kısıtlanması meselesi olmuş, bu minvalde nükleer bir savaşın önüne geçmek amacıyla ABD ile SSCB arasında 5 Ağustos 1963 tarihinde Nükleer Denemelerin Kısmen Yasaklanması Anlaşması (*PTBT-Partial Test Ban Treaty*), 1 Temmuz 1968 tarihinde ise Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması (*NPT-Non-Proliferation Treaty*) imzalanmıştır.³³³

Soğuk Savaş'ın ortaya çıkardığı güç dengesi (*balance of power*) sistemi, kısa bir süreliğine uluslararası sistemi stabilize etmeyi başarmış ancak 1960'lı yıllarda büyük ya da küçük bütün devletler sistemden memnuniyetsizlik duymaya başlamışlardır. Süper güçler, çatışmalı durumlarda ittifak yaptıkları küçük devletleri yeterince kontrol edememekten, küçük devletler ise komşularıyla ya da diğer uluslararası aktörlerle ilişkilerinde süper güçlerin karar alma ve hareket özgürlüklerini kısıtlamalarından memnun değillerdi. Dolayısıyla, 1960'larda neredeyse bütün uluslararası aktörlerin statükodan şikâyeti su yüzüne çıkmıştır. Bu ortamda, küçük devletler bir bloğa mensup olmanın getirdiği avantajları ve dezavantajları sorgulamaya başlamış, bu sorgulama iç politikada da ciddi tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur.³³⁴

ABD'nin Küba Füze Krizi neticesinde nükleer silahlarını tek taraflı olarak Türkiye'den çekmesi, yine ABD'nin 1965 Hindistan-Pakistan Savaşı'nda Pakistan'a silah ambargosu uygulaması, süper güçlerin Afrika'ya yaptıkları müdahaleler ve SSCB'nin 1968'de Çekoslovakya'yı işgal etmesi gibi olaylar küçük devletlerin uluslararası sistemi, bu sistem içindeki pozisyon ve rollerini yeniden değerlendirmelerine yol açmıştır. Küçük ve orta ölçekli devletler blok politikasının daha çok büyük güçlerin çıkarlarına hizmet ettiğini düşünmeye başlamışlardır. Bu durum, bir bloğa bağlı olan bu devletleri, BM Genel Kurulu'nda kendi meselelerini daha fazla ulusun desteklemesi için esnek politikalar izlemeye itmiştir.³³⁵

³³² Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası İlişkilere Giriş* (İstanbul: Der Yayınları, 2009), 86.

³³³ Uçarol, *Siyasi Tarih*, 706; Sönmezoğlu, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, 92-94.

³³⁴ Mughisuddin, *Turkey and the Middle East*, 58-59.

³³⁵ Age., 59-60.

Detantın bir diğer özelliği, Batı Blokunun liderliğini yapan ABD'nin gücünün azaldığı bir dönem olmasıdır. Güneydoğu Asya'da komünizmin yayılmasını engellemek için 1960'ların başında girilen Vietnam Savaşı, ABD için tam bir bataklığa dönüşmüştür. ABD'nin Şubat 1968'de Tet saldırısında yenilgiye uğraması ABD ve dünya kamuoyunu derinden sarsmıştır. Yenilginin yanı sıra, ABD askerlerinin Vietnam'da yaptığı sivil katliamlar başta ABD iç kamuoyu olmak üzere dünya çapında infiale neden olmuştur. Bu ortamda Vietnam'dan çekilme kararı alan ABD Başkanı Richard Nixon, 1969 yılında komünizmle mücadelede her ülkenin kendi başına davranması gerektiğini ve ABD'nin dünyanın uzak bölgelerinde artık jandarma görevi üstlenemeyeceğini deklare etmiştir.³³⁶

ABD'nin dünya siyasetindeki gücü bu dönemde kısmen azalırken Soğuk Savaş'ın iki kutuplu düzenine karşı çıkan Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) ve Fransa'nın etkinlikleri artmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak, yumuşama döneminde güney ülkelerinin artan ekonomik bilinçleri bazı politik sonuçlar doğurmuş, bu sonuçlar neticesinde dünya sisteminde yeni aktörler ortaya çıkmıştır. Ekonomik alanda "77'ler Grubu", siyasi alanda ise "Bağlantısızlar" Üçüncü Dünya ülkelerinin yükselen bilincinin temsilcileri olmuştur. Bu ülkeler, ekonomik kalkınma meselesini dünya siyasetinin gündemine sokmuş ve çapraz ittifak ilişkilerinin geliştirilmesine katkı sağlamışlardır.³³⁷

1960'lı yıllarda, devletler arasında karşılıklı bağımlılığın artması ve ikincil devletlerin uluslararası sistemin işleyişi açısından önemlerinin artması iki kutuplu dengenin gevşemesini sağlayarak daha kompleks ve çok boyutlu bir küresel yapının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.³³⁸ Dünya ülkeleri ekonomik ve siyasi olarak birbirlerine daha bağımlı hale gelirken, yumuşamanın sağladığı ortamdan yararlanan küçük devletler rakip bloktaki ülkelerle ekonomik ve siyasi ilişkiler geliştirmişlerdir.³³⁹ Bu merkezkaç hareketi, iki blok lideri arasında rekabete yol açarak hem bloklara dâhil olan orta ve küçük devletlerin hem de blok dışı ülkelerin bağımsız hareket etmelerini kolaylaştırmıştır. ABD ve SSCB'nin rakip blokta yer alan ülkelerle diyalog kurarak birbirlerine zarar vermeye çalışmaları, bu ülkelerin rekabet ortamından faydalanmalarını kolaylaştırmıştır. Türkiye de 1960'lı yılların ortalarından itibaren uluslararası sistemdeki rekabet ortamından faydalanarak ekonomik ve

³³⁶ Oran, "Dönemin Bilançosu," 658.

³³⁷ Aydın, "Determinants of Turkish Foreign Policy," 115-116.

³³⁸ Mustafa Aydın, *Turkish Foreign Policy: Framework and Analysis*, SAM Papers No.1 (Ankara: Center for Strategic Research, 2004), 61; Mustafa Aydın, "Determinants of Turkish Foreign Policy: Changing Patterns and Conjunctures during the Cold War," *Middle Eastern Studies*, Cilt 36, Sayı 1 (2000): 115.

³³⁹ Aydın, *Turkish Foreign Policy*, 61-62.

siyasal kazançlar elde etme politikası izleyen ülkelerden biri olmuştur.³⁴⁰ 1950'li yıllarda katı blok politikası izleyen Türkiye, Küba Füze Krizi'nin ardından bu politikanın ulusal güvenliğini tehlikeye attığının farkına varmıştır. Türkiye, özellikle 1960'lı yılların ortalarından itibaren uluslararası yumuşamanın etkisiyle daha esnek ve çok yönlü bir dış politika benimsemiş ve ABD ile arasına mesafe koymaya başlamıştır. Detant ortamının da etkisiyle ABD-Türkiye ilişkileri daha sağlıklı bir zemine otururken, Türk karar vericiler başta SSCB olmak üzere Arap ülkeleriyle ilişkileri geliştirme stratejisi izlemeye başlamışlardır. Dolayısıyla uluslararası ortamda vuku bulan yapısal değişiklikler, Türkiye'nin hareket serbestisini artırmış ve 1960'lı yılların ikinci yarısında Suriye ile ilişkilerini uzlaşma ve normalleşme zeminine taşımasını kolaylaştırmıştır.

3.1.2. Bölgesel Ortam

Detant döneminde, tıpkı küresel sistemde olduğu gibi, Orta Doğu bölgesel sisteminde de önemli kırılmalar meydana gelmiştir. 1948 Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra, Arap Orta Doğu'sunun siyasal sisteminde 1950'ler boyunca meydana gelen radikal dönüşümlerin 1960'lı yıllarda devam ettiği görülmektedir. Mısır, Suriye ve Irak'ta bağımsızlıktan hemen sonra iktidarı elinde tutan geleneksel siyasi elitlerin Batı emperyalizmiyle mücadelede yetersiz kalmaları ve İsrail karşısında 1948 yılında aldıkları küçük düşürücü yenilgi, bu elitlerin toplum nezdindeki meşruiyetlerine büyük darbe vurmuştur. Mısır, Suriye ve Irak'ta yönetici elitlere karşı toplumun alt katmanlarından yükselen muhalefet dalgası, pan-Arap milliyetçiliği ve sosyalizmi temsil eden genç kuşak askerlerin darbeler yoluyla iktidarı ele geçirmelerine zemin hazırlamıştır. 1950'li ve 1960'lı yıllarda Mısır, Irak ve Suriye'de vuku bulan askerî darbeler, Orta Doğu'da Batı emperyalizmine ve İsrail'e karşı radikal bir bloğun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Mısır ve Suriye, radikal bloğun başını çeken iki ülke olarak ön plana çıkmışlardır. Kahire ve Şam, 1950'li yıllarda izledikleri pan-Arap milliyetçisi dış politika yoluyla Türkiye'nin öncülük ettiği Bağdat Paketi'nin bölgede yerleşmesini başarılı bir biçimde engellemişlerdir.³⁴¹

³⁴⁰ Oran, "Dönemin Bilançosu," 657-658.

³⁴¹ Mısır'da 23 Temmuz 1952'de Cemal Abdülnasır ve arkadaşlarının gerçekleştirdiği Hür Subaylar darbesi, Irak'ta 14 Temmuz 1958'de General Abdülkerim Kasım öncülüğünde yapılan darbe, yine Irak'ta 8 Şubat 1963'te vuku bulan Baas darbesi ile Suriye'de 8 Mart 1963'te yapılan Baas darbesi, Orta Doğu siyasetinde esen devrimci dalgayı göstermesi bakımından önemlidir. 1952 Hür Subaylar darbesi ve 1958 Abdülkerim Kasım darbesi ile Mısır ve Irak'ta monarşiler devriler yerlerine cumhuriyet ilan edilmiştir. Arthur Goldschmidt Jr. ve Lawrence Davidson, *Kısa Orta Doğu Tarihi*, çev. Aydemir Güler (İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2007), 394-403; William L. Cleveland, *Modern Orta Doğu Tarihi*, çev. Mehmet Harmancı (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008), 359-367.

1960'lar boyunca, Orta Doğu'nun üç önemli ülkesi olan Mısır, Irak ve Suriye'de iktidarı ellerinde tutan radikal askerî rejimler, bir yandan köklü ekonomik ve siyasi reformlara girişirken, öbür yandan pan-Arap milliyetçiliği ve anti-emperyalizm odaklı dış politikalarıyla Batılı devletlerin Orta Doğu'daki hegemonyasına meydan okumuşlardır. Nâsır yönetimindeki Mısır ile Baas Partisi'nin hâkimiyetindeki Suriye ve Irak, Orta Doğu'nun geleneksel monarşileri olarak adlandırılan Suudi Arabistan, Ürdün ve Kuveyt gibi ülkeleri tehdit etmeye başlamışlardır. Askerî rejimlerin idare ettiği radikal-milliyetçi kamp (Mısır, Irak, Suriye) ile monarşiyle yönetilen muhafazakâr kamp (Suudi Arabistan, Ürdün, Kuveyt) arasında ideolojik bir savaş patlak vermiştir.³⁴²

Muhafazakâr monarşilerin Batı yanlısı politikalarına karşılık, radikal cumhuriyetler Filistin davasının, anti-emperyalizmin, anti-Siyonizm'in ve pan-Arabizmin bayraktarlığını üstlenerek Bağlantısızlar ve SSCB ekseninde dış politika izlemişlerdir. Malcolm Kerr, Soğuk Savaş'ın etkisiyle Arap Orta Doğu'sunda askerî rejimler ile monarşiler arasında meydana gelen bu kamplaşmayı "Arap Soğuk Savaşı" olarak kavramsallaştırmıştır.³⁴³

1960'lı yıllarda Mısır, Irak ve Suriye'deki radikal rejimlerin monarşilere karşı izlediği revizyonist politikaların Orta Doğu'da birçok gerilimin fitilini ateşlediği görülmektedir. Nâsır'ın bütün Arapları tek çatı altında birleştirmeyi hedefleyen devrimci pan-Arap milliyetçiliği doktrini, 1950'lerin ikinci yarısından itibaren ve 1960'lar boyunca bütün Arap Orta Doğu'sunu etkisi altına almıştır.³⁴⁴ Nâsır çağı olarak adlandırılan bu dönemde Mısır'ın izlediği agresif dış politika Lübnan, Ürdün ve Yemen gibi kırılgan ülkelerin siyasi buhranlarla çalkalanmalarına neden olmuştur.³⁴⁵

Nâsır'ın agresif dış politikası zaman zaman askerî müdahaleleri beraberinde getirmiştir. Nâsır, Yemen'de patlak veren iç savaşa Arap birliğinin savunucusu olarak doğrudan müdahil olmuştur. Nâsır, Ekim 1962'de bir grup asker darbe yoluyla iktidarı ele geçirerek cumhuriyet ilan edince eski rejimin lideri olan İmam Muhammed el-Bedr'in öldüğünü varsayarak yeni rejimi büyük bir sevinçle selamlamıştır. Fakat Bedr darbeden sağ kurtularak Zeydi kabileleri etrafına toplamış ve Nâsır'ın desteklediği askerî rejimle savaşmaya başlamıştır. Ürdün ve Suudi Arabistan gibi geleneksel monarşilerin desteğini

³⁴² Mughisuddin, *Turkey and the Middle East*, 60-61.

³⁴³ Bkz. Malcolm Kerr, *The Arab Cold War: Gamal 'Abd al-Nasir and His Rivals, 1958-1970* (New York: Oxford University Press, 1971).

³⁴⁴ Peter Mansfield, *Ortadoğu Tarihi*, çev. Ümit Hüsrev Yolsal (İstanbul: Say Yayınları, 2012), 350-385.

³⁴⁵ Cleveland, *Modern Orta Doğu Tarihi*, 367-374.

arkasına alan İmam Bedr ve taraftarları ile Nâsırcı subaylar arasındaki iç savaş beş yıl sürmüştür. Bu süreçte, toplam 70 bin Mısır askerî Yemen iç savaşına müdahil olmuştur.³⁴⁶ Yemen müdahalesi, Nâsır'ın pan-Arapçılık siyasetinin Orta Doğu'da sıcak çatışmayı tetikleyebileceğini göstermesi bakımından son derece önemlidir.

Orta Doğu bölgesel sisteminde 1960'lı yıllarda yaşanan gerginlikleri tetikleyen yalnızca Nâsır'ın izlediği saldırgan politikalar değildi. Şubat 1963'te düzenlediği darbeyle Irak'ta iktidarı ele geçiren Baas Partisi, Kuveyt üzerindeki tarihsel egemenlik haklarını yeniden gündeme getirmiş ve iki ülke arasındaki sınır kapısının kaldırılmaması halinde Kuveyt'i işgal etmekle tehdit etmiştir. 1960'lı yıllar, Irak ile İran arasındaki ilişkilerin de gerildiği bir dönem olmuştur. Şattül Arap sınırının belirlenmesi, Irak'ın Baas ideolojisini İran'a ihraç etmeye çalışması, Irak-SSCB yakınlaşması ve İran-İsrail ittifakı gibi konular Bağdat ve Tahran yönetimleri arasındaki ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur.³⁴⁷ Irak Baas rejiminin izlediği revizyonist politikalar, Orta Doğu bölgesel sisteminin daha da istikrarsızlaşmasına yol açmıştır.

Baas Partisi'nin Mart 1963'te iktidarı ele geçirdiği bir diğer ülke olan Suriye ise geleneksel kampın önemli ülkelerinden biri olan Ürdün'e yönelik saldırgan politikalar izlemiştir. Baas rejimi, Filistinlileri Ürdün Kralı Hüseyin'e karşı kışkırtarak bu ülke içinde nüfuz elde etmeye gayret etmiştir. 1960'lı yılların Arap Orta Doğu'sunda radikal ve ılımlı blok arasında olduğu kadar, radikal ülkelerin kendi aralarında giriştikleri hegemonya mücadelelerinin de bölgesel gerginlikleri artırdığı gözlemlenmektedir. Nâsır ile Irak ve Suriye'deki Baasçı liderler arasındaki bölgesel rekabet, Orta Doğu bölgesel sistemindeki bölünmeleri daha da derinleştirmiştir. Irak ile Suriye arasında ne zaman birleşik bir devlet kurulması söz konusu olsa, Nâsır duruma müdahil olarak iki ülke arasındaki birlik çalışmalarını sabote etmiştir. Bölgesel aktörlerin çatışan Arap birliği vizyonları, bu dönemde hem Mısır'ın hem de Irak'ın ortaya attığı birlik projelerinin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur.³⁴⁸

Filistin davası ve Arap milliyetçiliği üzerinden bölgesel düzeni tehdit eden radikal revizyonist rejimlerin İsrail ile çatışmaya girmesi kaçınılmazdı. Haziran 1967'de patlak veren Altı Gün Savaşı (Haziran Savaşı) Orta Doğu bölgesel sistemini bu dönemde etkileyen

³⁴⁶ Goldschmidt Jr. ve Davidson, *Kısa Orta Doğu Tarihi*, 423-424; Cleveland, *Modern Orta Doğu Tarihi*, 350.

³⁴⁷ Mughisuddin, *Turkey and the Middle East*, 60.

³⁴⁸ Age., 61-62.

en önemli kırılma noktası olmuştur. Mısır, Suriye ve Ürdün ordularının İsrail karşısında aldığı küçük düşürücü yenilgi ve İsrail'in topraklarını yaklaşık üç kat artırması, birçok Arap devletinin iç ve dış politikasını alt üst eden bir dönüm noktası olmuştur. Arap devletlerinin yanı sıra, İran ve Türkiye gibi ülkeler de Haziran Savaşı'nın ortaya çıkardığı yeni bölgesel denklemden doğrudan etkilenmişlerdir. Savaş neticesinde Arap ülkelerinde vuku bulan hadiseler, Türk ve İran dış politikalarını etkileyen dışsal faktörlere dönüşmüştür. Sonuç olarak, Haziran Savaşı Orta Doğu'daki bütün bölgesel aktörleri üzerinde derin izler bırakan bir hadise olmuştur.³⁴⁹

Türkiye'nin 1960'lı yıllarda izlediği Suriye politikası yukarıda ele alınan çalkantılı bölgesel ortamdan doğrudan etkilenmiştir. Türkiye, 1960'lı yılların başında Suriye politikasını oluştururken Nâsır ve pan-Arap milliyetçiliğini göz önünde bulundurmıştır. Türkiye, Şam'da iktidara gelen hükûmetlere Nâsır'ın öncülük ettiği Arap birliği projelerinden uzak kaldıkları ölçüde olumlu yaklaşırken, Nâsır'ı Suriye'de güçlendirecek her gelişmeyi ulusal güvenliğine tehdit olarak algılamıştır. Dolayısıyla Türkiye 1960'lı yılların ilk yarısında Suriye'yi Orta Doğu'nun radikal kampından uzaklaştıran gelişmeleri ulusal çıkarlarına uygun bulmuştur.

1960'lı yılların ikinci yarısına gelindiğinde Türkiye'nin bölgeye yönelik bakışında köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Kıbrıs meselesi nedeniyle dış politikasında köklü bir revizyona giden Türkiye, Suriye'de radikal milliyetçi unsurların güçlenmesini tehdit olarak görmekten vazgeçmiştir. Türkiye, 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda Mısır ve Suriye'de radikal rejimlerin iktidarda bulunmasına rağmen Arap devletlerine yakın olarak nitelendirilebilecek bir politika izlemiştir. Türkiye'nin Arap-İsrail ihtilafına yönelik Arap taraftarı bir pozisyon benimsemesini Türkiye-Suriye ilişkilerinin normalleşmesine katkıda bulunmuştur. Türkiye, kritik dönemlerde İsrail ile arasına mesafe koyabileceğini Suriye'ye ispat etmiş, bu tutum Şam yönetimi tarafından da olumlu karşılanmıştır.

3.1.3. İç Ortam

Yukarıda, Türk dış politikasının yapısal boyutunu oluşturan “dış ortam” (uluslararası ve bölgesel konjonktür) mercek altına alındı. Bu kısımda, 1960-1971 arasında Türk dış politikasının “iç ortamı” ele alınacaktır. Başta Türk dış politikasına yön veren aktörler olmak üzere, dış politikayı etkileyen iç faktörler ile dış politikanın temel yönelimlerinin ele

³⁴⁹ Age., 62.

alınması Türkiye'nin Suriye politikasının anlamlandırabilmesi için önemli bir çerçeve çizmektedir.

3.1.3.1. Dönemin Aktörleri

Millî Birlik Komitesi (MBK) adını taşıyan bir cunta, 27 Mayıs 1960 tarihinde kansız bir darbeyle iktidara el koyarak DP iktidarını devirmişdir. Modern Türkiye tarihinin emir-komuta zinciri dışında düzenlenen ilk ve tek askerî darbesi olan 27 Mayıs'ın Türk siyasî hayatı üzerindeki en önemli etkisi, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) iç siyaseti dizayn eden bir vesayet odağı olarak ortaya çıkmasını ve bu rolün kurumsal altyapısını hazırlaması olmuştur.³⁵⁰ Bu bağlamda, ilk olarak 4 Ocak 1961 tarihinde kabul edilen TSK İç Hizmet Kanunu ile TSK'nın ilerleyen dönemlerde siyasete yapacağı müdahalelerin yasal alt yapısı oluşturulmuştur.³⁵¹

27 Mayıs'tan sonra yapılan hukukî düzenlemeler, TSK'nın siyasî rejimin bekçisi ve en güçlü ortağı olmasını sağlarken, aynı zamanda dış politika yapımına etki eden özerk bir aktöre dönüşmesine de zemin hazırlamıştır. Bu yolda atılan en önemli adım, 9 Temmuz 1961 tarihinde yapılan halk oylamasıyla kabul edilen 1961 Anayasası'dır.³⁵² 1961 Anayasası, TSK'nın vâsi statüsünü anayasal bir zemine kavuşturmuş, Anayasanın 111. maddesine göre genelkurmay başkanı, üst düzey komutanlar ve bakanların katılımıyla Millî Güvenlik Kurulu (MGK) ihdas edilmiştir. Başkanlığını asker kökenli cumhurbaşkanının üstlendiği MGK'nın asıl görevi ulusal güvenliği ilgilendiren kararlar almak ve bu kararların koordinasyonunda kabineye yardım etmektir. Fakat ulusal güvenlik kavramının çok geniş bir biçimde tanımlanması TSK'nın sivil siyaset üzerindeki vesayetçi rolünü pekiştirmiştir. Mart 1962'de kabul edilen bir kanun tasarısıyla MGK'nın yetki ve nüfuz alanı genişletilmiştir. Buna göre, karar tartışmalarına danışmanlık yapma yetkisi verilen MGK, kabine çalışmalarına ve dış politika meselelerine doğrudan müdahale eden bir organa dönüşmüştür.³⁵³

³⁵⁰ 27 Mayıs sonrasında Türk Silahlı Kuvvetleri birçok hizbe bölünmüştü. Bu hizbiplerin siyasal ajandaları arasında da bir bütünlük bulunmuyordu. 27 Mayıs 1960-12 Mart 1971 yılları arasında ordunun iç siyasetteki etkinliğinin detaylı bir tartışması için bkz. Kurtuluş Kayalı, *Ordu ve Siyaset, 27 Mayıs – 12 Mart* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012) ve Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)* (İstanbul: Hil Yayınları, 2007), 205-353.

³⁵¹ Kösebalaban, *Turkish Foreign Policy*, 89.

³⁵² Sönmezoğlu, *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası*, 39.

³⁵³ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2008), 156-157; Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 356-357; Balcı, *Türkiye Dış Politikası*, 110.

Askerin dış politika yapımına müdahil olmasını sağlayan bir diğer kurum, 1961 Anayasası ile ihdas edilen ve 150 üyeden oluşan Cumhuriyet Senatosu olmuştur. MBK üyeleri, 450 sandalyeli Millet Meclisi ile birlikte Büyük Millet Meclisi'ni oluşturan Senato'ya hayat boyu senatör olarak kabul edilmişlerdir.³⁵⁴ Seçilmiş milletvekillerini denetleme görevi üstlenen ve içerisinde çok sayıda askerin bulunduğu Senato, dış politika yapımına doğrudan müdahalede bulunan bir organ olarak tebarüz etmiştir. Senato'da bulunan askerler, daha sonra iktidara gelen sivil hükümetlerin bazı politikalarını keyfi ve ulusal çıkarı aykırı olmakla suçlayarak MGK ve Senato'nun bu konudaki rollerini hatırlatmaktan kaçınmamışlardır.³⁵⁵ Yine Anayasa'nın 110. maddesine göre, Genelkurmay Başkanı'nın görev ve yetkilerinde Milli Savunma Bakanı yerine Başbakan'a karşı sorumlu tutulması Genelkurmay'ın bağımsız bir bakanlık gibi hareket etmesine neden olmuş ve TSK'nın siyasal otorite karşısında özerkliğini artırmıştır.³⁵⁶

Ekim 1961'de yapılan seçimlere kadar iktidarı elinde tutan MBK, bu tarihten sonra başlayan koalisyonlar döneminde kimin hükümet kuracağına doğrudan karar veren bir kuruma dönüşmüş ve siyasi partilerin hareket alanının sınırlarını çizmiştir.³⁵⁷ Bu çerçevede, 10 Ekim 1965'te düzenlenen genel seçimler sonucunda iktidara gelen ve 12 Mart 1971 muhtırasına kadar işbaşında kalan Süleyman Demirel'in Adalet Partisi (AP), TSK'nın çizdiği sınırları aşmaya muktedir olamamıştır.³⁵⁸

Ordu'nun dış politika yapımındaki etkisi belirgin olmakla birlikte, 1960'lı yıllarda Türk dış politikasını sadece askerlerin şekillendirdiğini düşünmek yanlıştır. 1961-1965 yılları arasında başbakanlık görevini yürüten İsmet İnönü, bu dönemde Türk dış politikasına damga vuran aktörlerden biri olmuştur. Örneğin, Türkiye ile ABD arasında Johnson Mektubu nedeniyle yaşanan krizi bizzat İnönü yönetmiş, Ağustos 1964'te Kıbrıs'a düzenlenen hava müdahalesinin MGK'nın itirazlarına rağmen daha kısa sürede bitirilmesini yine İnönü sağlamıştır. İsmet İnönü'nün yanı sıra, bu dönemde dış politika yapımını

³⁵⁴ Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, 155.

³⁵⁵ Balcı, *Türkiye Dış Politikası*, 111.

³⁵⁶ Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, 157.

³⁵⁷ 27 Mayıs darbesinden sonra iktidarı ele alan I. Cemal Gürsel hükümeti 30 Mayıs 1960-5 Ocak 1961 tarihlerinde, II. Cemal Gürsel hükümeti ise 5 Ocak-20 Kasım 1961 tarihleri arasında iktidarda kalmıştır. Türkiye, Ekim 1961 seçimlerinden sonra dört yıl boyunca koalisyonlar tarafından yönetilmiştir. I. İnönü Hükümeti (CHP-AP Koalisyonu) 20 Kasım 1961-25 Haziran 1962, II. İnönü Hükümeti (CHP-CKMP-YTP Koalisyonu) 25 Haziran 1962-25 Aralık 1963, III. İnönü Hükümeti (CHP-Bağımsızlar Koalisyonu) 25 Aralık 1963-20 Şubat 1965 ve Suat Hayri Ürgüplü Hükümeti (Bağımsızlar-AP-YTP-CKMP-MP) 20 Şubat-27 Ekim 1965 tarihleri arasında görev yapmıştır. Bu dönemde iş başına gelen hükümetlerin bir tablosu için bkz. Oran, "Dönemin Bilançosu," 665-666; ayrıca Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 361-362.

³⁵⁸ Balcı, *Türkiye Dış Politikası*, 110.

etkileyen başka sivil aktörler de bulunmaktadır. 1965'ten sonra dış politika yapımında Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ve Başbakan Süleyman Demirel ön plana çıkmışlar ve Türk dış politikasını çok yönlülük, ulusal çıkar ve pragmatizm ilkeleri ekseninde şekillendirmişlerdir.³⁵⁹ Başbakan Demirel, ABD ile ilişkilerin gerildiği bir dönemde Washington ile Ankara arasında 1950'lerde imzalanan antlaşmaların tek çatı altında toplanmasını sağlayan en önemli aktör olmuştur.³⁶⁰

Asker ve sivil aktörlerin yanı sıra, 1960'lı yıllarda “kamuoyu” faktörü de dış politika yapımını iç düzeyde önemli ölçüde etkilemiştir. Kamuoyu, 1961 Anayasasının temel hak ve özgürlükleri genişleten “liberal” niteliği vesilesiyle oluşan siyasal özgürlük ortamında o zamana kadar dar bir elit çevrenin yürüttüğü ve rejimin tabusu olarak kabul edilen dış politika konularını açıkça tartışmaya başlamıştır.³⁶¹ Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) TBMM'ye girmesi ve Yön ve Forum dergilerinin anti-emperyalist tutumları, bu dönemde Batı merkezli dış politikanın sorgulanmasına ve Batı Bloku dışındaki ülkelerle ilişkilerin geliştirmesi gerektiğine dair yeni bir söylemin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Basın ve kamuoyunun dış politika hakkında görüşlerini açıkça ifade etmeye başlaması siyasal iktidarların bu kanaatleri göz önünde bulundurmaya zorlamıştır.³⁶² Bu dönemde Türkiye'yi meşgul eden Kıbrıs buhranı ve Johnson Mektubu gibi konularda Türk kamuoyu hükûmete sesini duyurmaya gayret etmiştir. ABD-Türkiye ilişkilerini sorgulayan sivil eylemler ve öğrenci gösterileri, kamuoyu faktörünün 1960'larda dış politika yapımını etkilemesine zemin hazırlamıştır.³⁶³

Türk dış politikasına 1960'lı yıllarda yön veren aktörlerin Suriye'ye yönelik yaklaşımlarının DP hükûmetinden açıkça ayrıştığı gözlemlenmektedir. Bu dönemde iktidara gelen MBK, İnönü, Ürgüplü ve AP hükûmetlerinin dış politika yaklaşımları DP'nin Suriye'yi Batı perspektifinden okuyan agresif dış politika yaklaşımından farklılaşmaktadır. DP'nin ardından Türk dış politikasının karar verme mekanizmasında yer alan aktörler, Suriye'yi Batı Blokunun bir parçası haline getirmekten tamamen vazgeçmişlerdir. Bu tutum

³⁵⁹ Demirel'in dış politika felsefesiyle ilgili bkz. Fırat Purtaş, “Süleyman Demirel'in Dış Politika Felsefesi,” *Türk Dış Politikası (1919-2012)*, ed. Haydar Çakmak (Ankara: Platin Yayınları, 2008), 577-585; Ercüment Yavuzalp, *Liderlerimiz ve Dış Politika* (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1996), 111-148; Gökhan Kılıçoğlu, “Süleyman Demirel'in Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları,” *Liderlerin Dış Politika Felsefeleri ve Uygulamaları*, ed. Haydar Çakmak (İstanbul: Doğu Kitabevi, 2013), 67-80.

³⁶⁰ Balcı, *Türkiye Dış Politikası*, 112-113.

³⁶¹ Aydın, *Turkish Foreign Policy*, 62-63.

³⁶² İlhan Uzgel, “TDP'nin Oluşturulması,” *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980*, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 78-79; Sönmezoğlu, *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası*, 39; Aydın, *Turkish Foreign Policy*, 64-65.

³⁶³ Hüner Tuncer, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türk Dış Politikası* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014), 23; Balcı, *Türkiye Dış Politikası*, 111-112.

değişikliği Türkiye-Suriye ilişkilerinin özellikle 1960'lı yılların ikinci yarısında normalleşmesine katkı sağlamıştır. Aktörlerin yanı sıra, bu dönemde oluşan ABD aleyhtarı kamuoyu, karar vericilerin Arap-İsrail ihtilafında Araplara yakın bir pozisyon almasına yol açmış, böylece Türkiye-Suriye ilişkileri de kamuoyu faktöründen dolayı olarak olumlu yönde etkilenmiştir.

3.1.3.2. Dönemin Türk Dış Politikası

Baskın Oran, 1960'lı yılların “Türkiye gibi bir Orta Büyüklükte Devlet (OBD) için dış politika kararlarının alınması ve uygulanması bakımından tam bir görelî özerlik devri” olduğunu belirtmektedir.³⁶⁴ Ali Balcı ise, 1960'lı yıllarda Türk dış politikasının “ABD ve NATO'ya sadakatin hemen yanı başında sürdürülen çok taraflı bir dış politika” olarak nitelendirilebileceğini ifade etmektedir.³⁶⁵

Türk dış politikasının 1950'li yıllardan farklılaşmasına ve karar vericilerin çok yönlü dış politikaya geçmesine neden olan iki temel olay Küba Krizi ve Johnson Mektubu olmuştur. Yukarıda değinildiği gibi, Washington yönetimi Ekim 1962'de patlak veren Küba Krizi sırasında Moskova ile anlaşarak Türkiye'de bulunan Jüpiter füzelerini tek taraflı olarak geri çekme kararı almıştır. O zamana kadar ABD ve NATO'nun ulusal güvenliğini koruyacağına mutlak surette inanan Türkiye, ilk kez ulusal güvenliğinin Washington yönetimince pazarlık konusu yapıldığını görmüş ve SSCB tehdidi karşısında yalnız bırakılma ihtimaliyle karşı karşıya kalmıştır. Türkiye, Küba buhranı vesilesiyle kendi iradesi dışında vuku bulabilecek bir nükleer savaşın hedefi olma riskini derinden hissetmiştir. Bu durum, Türk karar vericileri Türkiye'nin ulusal çıkarlarını doğrudan ilgilendiren konularda önce tek başına daha sonra müttefiklerinin durumunu gözeterek hareket etmeye itmiştir.³⁶⁶

1962 yılından itibaren süper güçler arasındaki ilişkilerin yumuşaması, Soğuk Savaş'ın cephe ülkelerinden biri olan Türkiye'nin SSCB'den kaynaklanan askerî tehdidi daha az hissetmesine yol açmıştır. Bu bağlamda, ABD-SSCB ilişkilerinde yaşanan yumuşama Türk dış politikasının manevra alanını genişletmiş ve Türk karar vericiler

³⁶⁴ Oran, “Dönemin Bilançosu,” 673.

³⁶⁵ Balcı, *Türkiye Dış Politikası*, 109.

³⁶⁶ Çağrı Erhan, “ABD ve NATO'yla İlişkiler,” *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980*, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 685; Aydın, *Turkish Foreign Policy*, 71-72.

Türkiye'nin ulusal güvenliğini tehlikeye atmadan SSCB ve bağlantısız ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye başlamışlardır.³⁶⁷

1963 yılından itibaren Türk dış politikasının en önemli gündem maddesi Kıbrıs meselesi olmuştur. Kıbrıs Cumhurbaşkanı Başpiskopos Makarios'un 1963 yılında Kıbrıs Anayasasında Rumlar lehine bazı değişiklikler yapmak istemesine Kıbrıs Türk topluluğu karşı çıkmış ve Ada'da çatışmalar patlak vermiştir. Rumların 1964 yılında Türklere karşı giriştiği sistemik etnik temizlik politikası Türkiye'yi harekete geçirmiş ve Türk uçakları Ada üzerinde alçak uçuş yapmıştır. ABD Başkanı Lyndon B. Johnson'ın Türkiye'nin Kıbrıs'a askerî müdahalede bulunmayı planladığı bir ortamda Başbakan İsmet İnönü'ye gönderdiği mektup Türkiye'de büyük bir hayal kırıklığına yol açmıştır. Başkan Johnson, 5 Haziran 1964 tarihli mektubunda Türkiye'nin Kıbrıs'a tek taraflı müdahale etmesi durumunda meydana gelebilecek bir Sovyet işgalinde ABD ve NATO'nun Türkiye'yi savunamayabileceğini ve Türkiye'nin Amerikan silahlarını Kıbrıs'ta kullanmasına müsaade edilemeyeceğini açıkça ifade ederek Türk hükûmetini uyarmıştır.³⁶⁸

Tarihe Johnson Mektubu olarak geçen hadise, Türkiye'nin Batı yanlısı dış politikasında ve Türk-Amerikan ittifakında tam anlamıyla bir dönüm noktası olmuştur.³⁶⁹ Başbakan İnönü, Başkan Johnson'a 13 Haziran'da yazdığı cevabî mektubunda Türkiye ile ABD arasında bir takım fikir ayrılıkları olduğunu belirterek, Türkiye'nin Kıbrıs meselesinde haklı taraf olarak Yunanistan'a karşı desteklenmesini gerektiğini ifade etmiştir. İnönü, 21 Haziran'da ABD'yi ziyaret ederek Başkan Johnson'la bir araya gelmiştir. Ancak İnönü ne mektubundan ne de ABD ziyaretinden beklediği sonuçları alamamıştır.³⁷⁰ Sonuç olarak, Johnson Mektubu Türk karar vericilerde ve kamuoyunda NATO'nun Türkiye'den ziyade ABD'nin çıkarlarına hizmet eden bir örgüt olduğuna dair bir kanaatin oluşmasına yol açmıştır. Türk karar vericiler, bu tarihten sonra ABD ve Batı Blokuna mutlak bağımlılık yerine, SSCB ve Doğu Bloku ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmeyi hedefleyen çok boyutlu dış politika izlemeye başlamışlardır. Kıbrıs buhranı ve Johnson Mektubu, 1965 yılında iktidara

³⁶⁷ Hale, *Turkish Foreign Policy*, 104.

³⁶⁸ Kösebalaban, *Turkish Foreign Policy*, 95.

³⁶⁹ Armaoğlu, "Yarım Yüzyılın Türk-Amerikan İlişkileri," 426.

³⁷⁰ Mehmet Seyfettin Erol, "İsmet İnönü Hükûmeti Dış Politikası," *Türk Dış Politikası (1919-2012)*, ed. Haydar Çakmak (Ankara: Platin Yayınları, 2008), 575.

gelen Adalet Partisi'nin benimsediği çok boyutlu dış politika yaklaşımını doğrudan etkilemiştir.³⁷¹

1960'ların ortasından itibaren izlenmeye başlanan çok boyutlu dış politikanın, DP'nin 1950'li yıllarda takip ettiği mutlak Batı yanlısı dış politikadan bir sapma olduğu aşikârdır. 27 Mayıs darbesinin arka planında DP'nin izlediği dış politikanın herhangi bir etkisi bulunmasa da darbe gecesi Albay Alparslan Türkeş'in okuduğu bildiride, Türkiye'nin Batı ittifakına (NATO ve CENTO) olan bağlılığının altı özellikle çizilmiştir. Yeni rejimin darbenin hemen akabinde ABD ile müttefiklik ve dostluk ilişkisini vurgulamasının en önemli nedeni hiç şüphesiz askerî ve ekonomik yardım alma kaygısıydı.³⁷²

27 Mayıs ihtilali, Türkiye'nin Batı ile kurduğu ittifak ilişkisine zarar vermemiştir. Ancak Cemal Gürsel başkanlığında kurulan birinci MBK hükûmetinin programına bakıldığında çok yönlü dış politika anlayışının izlerini görmek mümkündür. Hükûmet programında, Batı ile ilişkilerin eşitlik ve egemenlik zemininde sürdürülmesine ve Türk milletinin ulusal çıkarlarına atıf yapılması Türk dış politikasında yaşanan üslup değişikliğine işaret etmektedir.³⁷³ MBK hükûmetinin programında, Türkiye'nin dünya barışına katkı sağlamak amacıyla BM, NATO ve CENTO ittifakları içinde yer aldığı belirtildikten sonra dış politika ile ilgili şu ifadeler yer almıştır:

“Türkiye, bulunduğu ittifaklar haricinde kalan devletler ile de münasebetlerini Birleşmiş Milletler prensiplerine uygun olarak giriştiği taahhütler çerçevesinde geliştirmek azmindedir... Diğer komşu memleketler, bu arada hususiyle büyük kuzey komşumuz Sovyetler Birliği ile münasebetlerimizi karşılıklı saygı esasına müstenit iyi komşuluk çerçevesinde ilerletmeyi samimiyetle arzu etmekteyiz. Ancak dünyada istikrar ve barışın kurulması ve gerginliğin izalesi yolunda sarf edilegelen gayretlerin semere vermesi ile bu arzumuzun tahakkuku kolaylaşmış olacaktır...”³⁷⁴

Gürsel hükûmetinin dış politika programında, Sovyetler Birliği'nin yanı sıra Afrika, Latin Amerika ve Uzak Doğu ülkeleriyle olan ilişkilerin de geliştirileceğinin altı

³⁷¹ Tuncer, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, 31-48; Erhan, “ABD ve NATO'yla İlişkiler,” 685-691.

³⁷² İhtilal bildirisinde dış politika hakkında şu ifadeler kullanılmıştır: “Müttefiklerimize, komşularımıza ve bütün dünyaya hitap ediyoruz. Gayemiz, BM Anayasası'na ve insan hakları ilkelerine tamamiyle uymaktır. Büyük Atatürk'ün ‘yurtta sulh, cihanda sulh’ ilkesi bayrağımızdır. Bütün ittifaklarımıza ve yükümlülüklerimize sadığız. NATO'ya inanıyoruz ve bağlıyız. CENTO'ya bağlıyız. Tekrar ediyoruz, düşüncelerimiz yurtta sulh, cihanda sulh'tür.” Tuncer, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türk Dış Politikası*, 19-20.

³⁷³ Sönmezoğlu, *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası*, 41-42.

³⁷⁴ *Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetleri (1960-1978)*, Cilt 2 (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1978), 6.

çizilmiştir.³⁷⁵ Özetle, MBK hükûmetinin dış politika anlayışının üç temel ilke üzerine inşa edildiği görülmektedir: eşitlik ve egemenlik ilkeleri çerçevesinde Batılı ülkelerle ilişkileri sürdürmek, Sovyetler Birliği ve Bağlantısız ülkelerle iş birliğini geliştirmek ve Üçüncü Dünya ülkelerinin bağımsızlık savaşlarını desteklemek.³⁷⁶

Ekim 1965'te iktidara gelen Süleyman Demirel hükûmetinin dış politika programında daha da belirginleşen çok boyutlu dış politikaya şu şekilde yer verilmiştir:

“Türkiye'nin muhtelif bölgesel anlaşmalara dâhil olması, dış siyasetinde zümreci bir görüşle hareket edeceğimiz, anlamına gelemmez. Son yıllarda vuku bulan milletlerarası gelişmelerin mütebariz vasfı, mahiyeti ne olursa olsun münhasır blok mefhumunun dünya realitelerine uygun düşmediğinin anlaşılmasıdır. Bir ittifaka veya ideolojiye bağlı olmak, başka bir ittifaka veya ideolojiye mensup olan veya bugün ekseriyeti teşkil eden tarafsız memleketlerle münasebetlerin geliştirilmesine mâni değildir. Bilakis, bütün memleketler arasında münasebetlerin ve işbirliğinin artması, gerginliğin azalmasına ve barışı takviye edecek karşılıklı bir itimat havasının doğmasına yardım etmektedir. Bu zihniyetle, Türkiye'nin bütün devletlerle azami ölçüde ilişkilerini arttırmasının her bakımdan faydalı olacağına inanmaktayız ve bu inanç bu alandaki icraatımızda bize rehber olacaktır.”³⁷⁷

AP'nin hükûmet programında yer alan bu ifadeler, dış politikanın üç ana özelliğini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bunlardan ilki, Türkiye'nin kendisini Batılı ittifakın bir parçası olarak gördüğüdür. İkincisi, “başka ittifak ve ideolojiler” olarak işaret edilen SSCB ve komünist ülkelerle ilişkilerin geliştirileceğinin altının çizilmesidir. Üçüncüsü, ABD ve SSCB'nin öncülük ettiği bloklara dâhil olmayan tarafsız ülkelerle ilişkilerin geliştirilmek istenmesidir.³⁷⁸

Türk dış politikasında ortaya çıkan bu yeni yönelim kendisini dış politika uygulamalarında göstermiştir. Türkiye, ABD ile ilişkilerini daha sağlıklı bir zemine oturtarak Ocak 1965'te ABD'nin talep ettiği Çok Taraflı Nükleer Kuvvet'e (*Multilateral Force-MLF*) katılmayı reddetmiş, bunun yanı sıra Eylül 1965'te ABD'nin Vietnam'da güç kullanmasına BM'de karşı çıkmıştır. Eylül 1968'de ABD ile yaptığı anlaşmayla NATO Kuvvetler Statüsü Sözleşmesini (*Status of Forces Agreement-SOFA*) kendi lehine değiştiren

³⁷⁵ Age., 6-7.

³⁷⁶ Melek Fırat, *1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu* (Ankara: Siyasal Yayınevi, 1997), 36.

³⁷⁷ Kemal Girgin, *T.C Hükûmetleri Programlarında Dış Politikamız (70 Yılın Panoraması) 1923-1993* (Ankara: Dışişleri Bakanlığı Yayınları, 1993), 52-53.

³⁷⁸ Balcı, *Türkiye Dış Politikası*, 108.

Türkiye, 3 Temmuz 1969'da kısaca OSİA olarak bilinen Ortak Savunma İşbirliği Anlaşmasını (*Joint Defense Agreement*) imzalayarak toplam 91 ikili anlaşmayı tek çatı altında toplamış ve ABD'nin topraklarındaki askerî üsleri alan dışı amaçlarla kullanmasını yasaklamıştır.³⁷⁹

Türkiye, ABD'den aldığı ekonomik yardımların azalması nedeniyle ortaya çıkan ekonomik ihtiyaçlarının, Kıbrıs meselesinin ve hem sol hem de sağ kamuoyundaki anti-Amerikan dalganın etkisiyle 1960'lı yılların ortasından itibaren SSCB ile yakınlaşmaya başlamıştır.³⁸⁰ Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in 30 Ekim-6 Kasım 1964 tarihlerinde düzenlediği Moskova ziyareti sırasında Türkiye-SSCB Kültürel-Bilimsel İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Erkin'in ardından, Başbakan Suat Hayri Ürgüplü Ağustos 1965'te Moskova'ya üst düzey bir ziyarette bulunmuştur. SSCB Dışişleri Bakanı Gromiko'nun Mayıs 1965'te, SSCB Başbakanı Aleksey Kosigin'in Aralık 1966'da yaptıkları Türkiye ziyaretlerine, Eylül 1967'de Başbakan Demirel, Temmuz 1968'de Dışişleri Bakanı Çağlayangil ve Kasım 1969'da Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay karşılık vermişlerdir. Karşılıklı ziyaretler neticesinde iki ülke arasındaki ilişkiler ivme kazanmış, bu minvalde SSCB'nin Kıbrıs politikası Türkiye lehine değişirken ekonomik ilişkilerde de belirgin bir artış yaşanmıştır.³⁸¹

Türkiye, 1967'den itibaren SSCB'den gelen kredi ve yardımları kabul etmeye başlamış, 25 Mart 1967 tarihinde SSCB'yle imzalanan Ekonomik-Teknik İşbirliği Anlaşması ile Aliğa Petrol Rafinerisi, Seydişehir Alüminyum Fabrikası, İskenderun Demir-Çelik Fabrikası gibi yedi sanayi kuruluşu inşa edilmiştir. 1960'ların sonuna gelindiğinde 1000 kadar Sovyet ekonomi danışmanı Türkiye topraklarında bulunurken Ankara, Moskova'dan en fazla yardım alan az gelişmiş ülkelerden biri olmuştur.³⁸² Türkiye-SSCB ticareti bu dönemde ikiye katlanırken, Demirel hükûmeti SSCB'ye bağlı olan Polonya ve Arnavut gibi Doğu Avrupa ülkeleriyle de çeşitli ticaret anlaşmaları imzalamıştır.³⁸³ Türkiye-SSCB ilişkilerinin 1965 yılından itibaren normalleşmesi, Türkiye-Suriye ilişkilerine de yansımış ve iki ülke arasındaki ilişkiler uzlaşmacı bir nitelik kazanmıştır. SSCB ile ekonomik ilişkilerini geliştiren Türkiye, bu dönemde Türkiye-ABD ilişkileri gerilirken,

³⁷⁹ Oran, "Dönemin Bilançosu," 674.

³⁸⁰ Aydın, *Turkish Foreign Policy*, 73; Kösebalaban, *Turkish Foreign Policy*, 100-101.

³⁸¹ Erel Tellal, "SSCB'yle İlişkiler," *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980*, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 775-778.

³⁸² Agm., 782.

³⁸³ Kösebalaban, *Turkish Foreign Policy*, 101.

Suriye ile arasındaki ihtilafli konuların çözümü için oldukça yapıcı bir tutum benimsemiştir. Türkiye-SSCB ekonomik ilişkilerinin gelişmesi, Türkiye'nin Arap-İsrail ihtilafında Suriye'nin de içinde bulunduğu Arap devletlerine yakın durmasını kolaylaştırmıştır. Türkiye, bölgeye yönelik değişen tutumunu ilk olarak 1967 Haziran Savaşı ve takip eden süreçte izhar etmiştir.

1960'lı yıllarla ilgili altı çizilmesi gereken hususlardan biri, Kemalist siyasal rejimin dış politika üzerindeki etkisinin kesintisiz bir biçimde devam etmesidir. Atatürk'ün ve cumhuriyetin kurucu kadrolarının temellerini attıkları dış politika ilkeleri bu dönemde Türk dış politikasının omurgasını oluşturmayı sürdürmüştür. 1960'lı yıllarda uluslararası ortamda yaşanan gelişmelerle birlikte Türk dış politikasında çok boyutlu bir eğilim ortaya çıksa da bu eğilim Türkiye'nin Batıcı ve statükocu dış politika çizgisinde köklü bir değişikliğe neden olmamıştır. TSK'nın dış politika karar verme sürecindeki etkinliği ve sivil siyaset üzerindeki vesayetçi rolü de cumhuriyet rejiminin dış politika ilkelerinin devamlılığını sağlayan faktörlerden biri olmuştur. Bu dönemde kurulan hükûmetlerin programlarında “yurtta sulh, cihanda sulh” mottosuna mutlak surette yer verilmiştir.³⁸⁴

3.1.3.3. Dönemin Orta Doğu Politikası

Yukarıda değinildiği gibi, DP iktidarının 1950'li yıllarda Orta Doğu politikasını Batı'ya endekslemesi, Türkiye'nin bölge ülkeleri tarafından ABD maşası olarak nitelendirilmesine neden olmuştur. Türkiye, 1960'lı yılların ortasından itibaren sistemik (detant), sistem-altı (Kıbrıs meselesi) ve iç (sol ve İslami kesimlerin yükselişi, ekonomik ihtiyaçlar) faktörlerin etkisiyle uluslararası konumunu ve mevcut politikalarını yeniden değerlendirmiş ve Arap ülkeleriyle yakınlaşmaya başlamıştır. Özellikle Kıbrıs sorununda ABD ve Batı Blokundan beklediği desteği bulamayan Türkiye, bu eksikliği Arap ülkeleriyle kurduğu yakın diplomatik ilişkiler yoluyla dengelemeye çalışmıştır. Araplar arası çatışmalarda tarafsızlık politikası benimseyen, bölge meselelerinde Batı ile arasına mesafe koyan ve Arap-İsrail ihtilafında Araplara yakın bir pozisyon benimseyen Türkiye, Orta Doğu'da çok boyutlu dış politikayı hayata geçirmeyi başarmıştır.³⁸⁵

³⁸⁴ Mehmet Seyfettin Erol ve Osman Nuri Beyhan, “Dış Politikanın Belirlenmesi Sürecinde Siyasal Rejimlerin Rolü ve Türkiye Örneği,” *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi Cilt I*, ed. Ertan Efeğil ve Rıdvan Kalaycı (Ankara: Nobel Yayınları, 2012), 347-352.

³⁸⁵ Ramazan Gözen, “Türkiye'nin Orta Doğu Politikası: Gelişimi ve Etkenleri,” *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 17, ed. Hasan Celal Güzel vd. (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 237; Ali Karaosmanoğlu, “Turkey's Policy in the Middle East,” *Studies on Turkish-Arab Relations*, Cilt 1 (1986): 159-160; Mustafa Sıtkı Bilgin, “Orta

Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik yeni dış politikasının ilk sinyalleri 27 Mayıs ihtilaliyle birlikte gelmeye başlamıştır. MBK üyelerinin büyük çoğunluğu, DP'nin Türk dış politikasını haddinden fazla Batı'ya bağladığını, dış politikada çeşitliliğe önem verilmesi gerektiğini ve ilerici Arap devletleri ile ulusal kurtuluş mücadelesi besleyen milletlerin yanında durulması gerektiğini düşünmekteydi.³⁸⁶ Bu bağlamda, Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik değişen politikasının ilk işaretini MBK hükûmeti vermiştir. MBK'nın hükûmet programında, bir taraftan Türkiye'nin NATO ve CENTO'ya bağlılığı ilan edilirken, diğer taraftan Arap devletleriyle ilişkilerin geliştirilmek istediği açıkça ifade edilmiştir. MBK hükûmeti, bu politika yoluyla Türkiye'nin Orta Doğu'da Batı'nın maşası olarak hareket ettiği imajını değiştirmek ve Kıbrıs meselesinde Arap devletlerinin desteğini kazanmak istemiştir.³⁸⁷ Devlet Bakanı Mustafa Amil Artus, birinci Cemal Gürsel hükûmetinin programını 11 Temmuz 1960'da okumuş ve yeni hükûmetin Orta ve Yakın Doğu memleketlerine karşı alaka ve yakınlık duyduğunu belirten şu ifadeleri kullanmıştır:

“...Arap memleketlerinin hürriyet ve istiklal içinde refah yolunda ilerlemelerine devam etmelerini kuvvetle arzu etmekteyiz. Bu münasebetle şunu da belirtmek isteriz ki, B.A.C ve Irak ile mevcut ananevi dostluk bağlarımızın daha da kuvvetlenmesi hususunda bu iki komşumuzla karşılıklı anlayış içinde bulunduğumuzu görmekten büyük bir memnuniyet duymaktayız.”³⁸⁸

MBK hükûmetinin Orta Doğu ülkelerine yönelik yakınlaşma politikası dönemin basınında da yer bulmuştur. Cumhuriyet Gazetesi yazarlarından M. Piri, 14 Temmuz 1960 tarihli makalesinde hükûmet programında yer alan dış politika yaklaşımının DP'nin Arap Orta Doğu'suna yönelik dış politikasından açık bir biçimde farklılaştığını ifade etmiştir. Piri, MBK programının DP'nin Orta Doğu'daki dostluklara zarar veren mutlak Batı yanlısı politikadan açıkça ayrıştığını ifade etmiştir. Piri'ye göre, MBK'nın hükûmet programı DP'nin Arap ülkelerinin bağımsızlık mücadelesine destek vermeyen ve Cezayir'in Fransa'ya karşı başlattığı özgürlük mücadelesinde Fransa'yı destekleyen tavrını tasvip etmediğini açıkça göstermiştir.³⁸⁹

Doğu'da Gelişen Türk-İngiliz Münasebetlerinin Tarihi Seyri (1938-1960),” *Milletlerarası Orta Doğu: Kaos mu, Düzen mi Konferansı Bildirileri*, ed. Ali Ahmet Beyoğlu vd. (İstanbul: Tatav Yayınları, 2004), 157-168.

³⁸⁶ Sönmezoglu, *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası*, 42; Bishku, “Turkey and its Middle Eastern Neighbors since 1945,” 62-63.

³⁸⁷ Bishku, “Turkish-Syrian Relations: A Checkered History,” 41.

³⁸⁸ *Cumhuriyet*, 12 Temmuz 1960, 5; Girgin, *T.C Hükümetleri Programlarında Dış Politikamız*, 35.

³⁸⁹ M. Piri, “İnkılâp Hükümetinin dış politikası,” *Cumhuriyet*, 14 Temmuz 1960, 3.

Bazı MBK üyeleri, 16 Eylül 1960'da yayımladıkları bildiriyle Cezayir'in özgürlük mücadelesini desteklediklerini açıkça deklare etmişlerdir. 20 Aralık 1961'de BM'de yapılan oylamada da Cezayir'in self-determinasyon hakkını destekleyen Türkiye, 5 Temmuz 1962'de Cezayir'i tanıyan ve diplomatik ilişki kuran ilk ülkelerden biri olmuştur.³⁹⁰ Koalisyon hükûmetleri döneminde de Arap ülkelerine verilen olumlu mesajlar devam etmiştir. Birinci İnönü koalisyon hükûmeti programında Orta ve Yakın Doğu memleketlerine duyulan ilgi ve yakınlık belirtilerek, Arap memleketlerine yönelik dostluk hislerine ve iyi temennilere yer verilmiştir. Programda, Türkiye ile Suriye arasında başlayan normalleşmeye de şu sözlerle temas edilmiştir: “*Sınır komşularımız Irak ve Suriye ile aramızda mevcut dostluk bağlarının daha da kuvvetlenmesi hususunda karşılıklı anlayış içinde bulunduğumuzu görmekten büyük memnuniyet duymaktayız*”.³⁹¹

Türkiye'yi Orta Doğu ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye zorlayan asıl olay, 18 Aralık 1965'te BM Genel Kurulu'nda Rum tarafının tezlerini destekleyen 2077 sayılı Kıbrıs kararının kabul edilmesi olmuştur. Türkiye'nin Kıbrıs tezlerine tamamen aykırı olan bu karar, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin egemen bir devlet olduğunu ilan ederek Kıbrıs'a dışarıdan müdahale edilmesine imkân sağlayan 1959 Londra antlaşmalarını bir nevi geçersiz kılmıştır. Türkiye, Üçüncü Dünya ve Arap ülkelerinin bu kararı desteklemesi nedeniyle büyük bir hayal kırıklığına uğramıştır.³⁹² Burada asıl ilginç olan gelişme, Türkiye'nin Batı Bloku ülkeleri tarafından da yalnız bırakılmasıdır. Oylamada, sadece ABD, İran, Pakistan ve Arnavutluk Türk tezlerini desteklemişlerdir.³⁹³ Türkiye, 18 Aralık 1965'te BM Genel Kurulu'nda karşılaştığı tablo karşısında Batı ekseninde yürüttüğü dış politikanın kendisini uluslararası platformlarda diplomatik yalnızlığa ittiğini fark etmiş, SSCB ve Arap ülkeleriyle arasında köprü kurması gerektiğini anlamıştır.³⁹⁴ Bu bağlamda, Türkiye 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren Orta Doğu'da Batı Bloku lehine savunma ittifakı kurma arayışından kesin olarak vazgeçerek bölgesel statükoyu kabullenmiş ve Arap ülkeleriyle farklılıklarını azaltma politikası izlemeye başlamıştır.³⁹⁵ Türkiye'nin bölge politikasındaki

³⁹⁰ Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, “Arap Devletleriyle İlişkiler,” *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980*, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 786; Soysal, “Seventy Years of Turkish-Arab Relations,” 290; Tuncer, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, 21.

³⁹¹ Girgin, *T.C Hükûmetleri Programlarında Dış Politikamız*, 38.

³⁹² Fırat ve Kürkçüoğlu, “Arap Devletleriyle İlişkiler,” 733-734; Tuncer, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, 114.

³⁹³ Yavuz, “İkicilik (Duality): Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu,” 248.

³⁹⁴ Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, 233; Kamel, “Türkiye'nin Arap Dünyası ile İlişkileri,” 12.

³⁹⁵ Kushner, “Conflict and Accommodation in Turkish-Syrian Relations,” 87.

bu realist dönüşüm, Türkiye-Suriye ilişkilerine de olumlu bir biçimde yansımış ve iki ülke arasındaki sorunlar diyalog yoluyla ele alınmaya başlanmıştır.

Ekim 1965'te iktidara gelen AP, Kıbrıs meselesinin yanı sıra dinî ve kültürel faktörlerin etkisiyle de Arap ülkeleriyle yakınlaşma politikası izlemiştir. AP hükûmetin İslami eğilimleri, Türkiye'nin Arap dünyasıyla yakınlaşmasını sağlayan en önemli etkenlerden biri olmuştur. AP hükûmeti döneminde Arap dünyasına yönelik izlenen yakınlaşma politikası, Türkiye'nin ABD'den bağımsız hareket etmesi bağlamında sol kamuoyuna, İslami hassasiyetleri nedeniyle sağ kamuoyuna hitap etmiştir. Türkiye, NATO üyesi olmayan Arap ülkeleri nezdinde önceki dönemlerde yaşadığı izolasyonu aşmak suretiyle müttefiklerine karşı pazarlık gücünü artırmak istemiştir.³⁹⁶ Bu bağlamda, AP hükûmetinin diğer hükûmetlere kıyasla en büyük başarılarından biri Orta Doğu'daki devrimci-ilerici ülkelerle ilişkilerini geliştirmesi ve Türkiye'nin olumsuz imajını silmesi olmuştur.³⁹⁷ Geçmiş dönemlerde kurulan hükûmetlerin programlarına kıyasla AP hükûmetinin programında Arap ülkelere yönelik kullanılan dilde görülen değişim oldukça dikkat çekicidir:

“Orta Doğu'daki ve Magrip'teki kardeş Arap ve Müslüman memleketleri ile her türlü şüphe ve tereddütten uzak, hakiki ve yakın bir dostluk kurmak ve çeşitli sahalarda verimli bir işbirliğini gerçekleştirmek başlıca amaçlarımızdan biri olacaktır. Bütün Arap memleketleri ile gelişen münasebetlerimiz çerçevesinde, diplomatik temsilciliklerin bu memleketlerin hepsinde karşılıklı olarak en yüksek seviyeye ulaşmış olmasını memnuniyetle karşılıyor ve olumlu bir adım telakki ediyoruz. Arap memleketleri meşru davalarında Türkiye'nin anlayış ve desteğine güvenebilirler.”³⁹⁸

Demirel hükûmeti, 1966 yılının başından itibaren Arap devletleriyle ilişkilerin geliştirilmesi için özel çaba harcamış ve Orta Doğu ülkelerine bir dizi üst düzey ziyaret düzenlemiştir. Yine birçok Arap devlet lideri bu dönemde Türkiye'ye gelmiştir. 7-11 Şubat 1966'da Irak Başbakanı Adnan el-Paçacı Türkiye'yi ziyaret etmiş ve Kıbrıs meselesinde Türkiye'yi destekleyen bir konuşma yapmıştır. Dışişleri Genel Sekreteri Haluk Bayülken, Mart 1966'da Mısır'a bir ziyaret düzenlemiş ve iki ülke arasında bir ticaret anlaşması

³⁹⁶ TNA, FO 371/155826, Relations between Turkey and the Arab World, Allen to Stewart, Ankara, 19 Temmuz 1966.

³⁹⁷ Fırat, *1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, 239.

³⁹⁸ *Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetleri (1960-1978)*, 129-130.

imzalanmıştır. 15 Nisan'da bir parlamento heyeti Suudi Arabistan'a giderken, Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil 23-26 Mayıs'ta Irak'ı ziyaret etmiştir. 29 Ağustos'ta Suudi Arabistan Kralı Faysal Türkiye'ye gelmiş, 1-6 Aralık tarihlerinde Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay Tunus'a resmî bir ziyarette bulunmuştur.³⁹⁹ Bütün bu ziyaretler, 1950'li yıllarda dar bir çerçevede kalan Türkiye'nin Orta Doğu politikasının 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren çeşitlendiğini açık bir biçimde göstermektedir.

Türkiye'nin Kıbrıs meselesinde Arap devletlerinin desteğini alabilmek için 1966 yılı boyunca izlediği yeni Orta Doğu politikası, 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda BM'de takındığı tutumla iyice belirginleşmiştir. Türkiye, Yugoslavya'nın hazırladığı ve İsrail'in işgal ettiği Arap topraklarından çekilmesini öngören karar tasarısına BM Genel Kurulu'nda olumlu oy vermiştir.⁴⁰⁰ Bunun yanı sıra, 24 Temmuz 1967'de İstanbul'da toplanan Türkiye, İran ve Pakistan devlet başkanları ekonomik ve kültürel iş birliğini artırmayı hedefleyen Kalkınma için Bölgesel İşbirliği (KİBİ/RCD) örgütüne öncülük ederek CENTO dışında yeni bir yapı kurmuşlardır.⁴⁰¹ AP hükûmeti, 1968 yılında Diyarbakır'da yapılması planlanan NATO tatbikatını provokatif niteliği ve Türk-Arap ilişkilerine zarar verebileceği gerekçesiyle reddetmiştir.⁴⁰²

AP hükûmeti, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın laiklik ilkesine aykırı olduğunu ileri sürmesine rağmen, 22-26 Eylül 1969 tarihleri arasında Fas'ın başkenti Rabat'ta düzenlenen ilk İslam Zirve Konferansı'na dışişleri bakanı düzeyinde ve gözlemci statüsüyle katılarak dış politikada çok boyutluluğa ne kadar önem verdiğini göstermiştir. Ancak Çağlayangil, Türkiye'nin konferans faaliyetlerine seküler yapısına ve BM kararlarına uyduğu nispette uyacağını ifade etmiştir.⁴⁰³ Türkiye, Rabat toplantısı sonrasında yayımlanan ve tüm katılımcı ülkelerin İsrail'le diplomatik ilişkileri kesmesi çağrısında bulunan karar tasarısına karşı çıkmış, böylece Arap-İsrail ihtilafında denge politikası izlediğini göstermiştir.⁴⁰⁴

3 Kasım 1969'de Meclis'te okunan II. Demirel hükûmetinin programında dış politikadaki çok boyutlu ilişkilerin Orta Doğu ülkeleriyle sürdürüleceğine dair şu ifadeler yer almıştır:

³⁹⁹ Tuncer, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, 116; Fırat ve Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler," 789.

⁴⁰⁰ Fırat ve Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler," 790; Türkmen, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Orta Doğu Politikası*, 20.

⁴⁰¹ Aydın, *Turkish Foreign Policy*, 75-76; Tuncer, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, 123-124.

⁴⁰² Kösebalaban, *Turkish Foreign Policy*, 102.

⁴⁰³ Tuncer, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, 121-122; Fırat ve Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler," 792.

⁴⁰⁴ Karpat, *Turkish Foreign Policy in Transition*, 131.

“Tarihi ve manevi bağlarımız bulunan Arap ülkeleri ile samimiyete ve dostluğa müstenit münasebetler tesis ve idame edilmesi için sarf ettiğimiz gayretler karşılıklı anlayış içerisinde başarılı sonuçlar vermektedir. Bu münasebetleri daha verimli hale getirmek için çalışacağız. Hükûmetimiz, daima açıklamış olduğu üzere, ihtilafların kuvvet istimali suretiyle halli; kuvvet yolu ile toprak kazancı sağlanması ve müzakere pozisyonu takviyesi ve emrivakilerin çözümlere esas olarak ileri sürülmesi metotlarına muarızdır. Bu itibarla Orta-Doğu bölgesinde barış ve istikrarın tesisine hizmet etmesi düşünülecek herhangi bir çözümün Arap memleketlerinin meşru hak ve menfaatlerini vikaye etmesi gerekeceği kanaatindeyiz. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu ve Güvenlik Konseyi kararları; Orta Doğu ihtilafının barışçı yoldan çözümü istikametinde gösterilecek çabalar için müsait ve ölçülü bir zemin teşkil ettiği görüşündeyiz.

Türkiye; bu yöndeki gayretleri teşvik etmeğe devam edecektir. ... İran ve Pakistan ile gerek CENTO ve RCD gibi teşekküller içinde çok taraflı olarak, gerek karşılıklı münasebetler çerçevesinde ikili olarak yürütmekte olduğumuz işbirliği zihniyeti her alanda semerelerini vermeye devam edecektir.”⁴⁰⁵

Türkiye, 1965’ten itibaren izlediği Arap ülkeleriyle yakınlaşma politikasının faydasını Kıbrıs meselesinde bu devletlerin kısmi desteğini alarak görmüştür. Mısır, Suriye, Irak, Cezayir, Ürdün, Fas ve Kuveyt, 8-10 Eylül 1970 tarihlerinde Zambiya’nın başkenti Lusaka’da düzenlenen Bağlantısızlar Konferansı’nda Başpsikopos Makarios’un Kıbrıs meselesi hakkında Rum tezlerini destekleyen bir karar aldırmasına karşı çıkmışlardır. Arap devletleri ayrıca, Konferans süresince Türkiye’nin Kıbrıs tezlerini destekleyen açıklamalar yapmışlardır. Böylece 1950’li yıllarda Arap devletlerinin Kıbrıs konusunda desteğini alamaya Türkiye, Mısır ve Suriye gibi radikal Arap ülkelere yönelik yakınlaşma politikasının neticesini hazır bulunmadığı bir toplantıda Türk tezlerinin savunulması ile almıştır.⁴⁰⁶

Sonuç olarak, DP hükûmetinin 1950’li yıllarda Batı ile kurduğu sıkı ilişkiler bağlamında Orta Doğu politikasını şekillendirmesi Türkiye’nin Arap ülkeleriyle ilişkilerini bozarken, 1960’lı yılların ortalarından itibaren Batı Blokundan kısmen uzaklaşılması Türkiye ile Arap ülkeleri arasında bir yakınlaşma dönemine kapı aralamıştır. Bu dönemde

⁴⁰⁵ *Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetleri (1960-1978)*, 179.

⁴⁰⁶ Kürkcüoğlu, *Türkiye’nin Arap Orta Doğusu’na Karşı Politikası*, 11-12; Fırat ve Kürkcüoğlu, “Arap Devletleriyle İlişkiler,” 792-793; Balcı, *Türkiye Dış Politikası*, 128.

Türkiye ile SSCB arasında görülen yakınlaşma, Türkiye'nin 1950'li yıllarda ilişkilerinin kötü olduğu Mısır ve Suriye gibi radikal Arap ülkeleriyle ilişkilerinin normalleşmesini sağlayan bir diğer etken olmuştur. Böylece bir yandan Batı faktörü Türkiye-Suriye ilişkilerini doğrudan belirlemekten uzak kalırken, diğer yandan SSCB faktörü Türkiye-Suriye ilişkilerini olumsuz yönde etkileme özelliğini kaybetmiştir.⁴⁰⁷ Türkiye'nin bu dönemde Suriye'nin de aralarında bulunduğu radikal Arap devletleriyle yakınlaşmak istemesi, Türk dış politikasının 1950'li yıllardan ne derece farklılaştığını açıkça göstermektedir. Türkiye, Haziran Savaşı sırasında NATO müttefiki ABD'ye üslerini açmazken, radikal neo-Baas rejiminin iktidarda olduğu Suriye'ye yakın bir duruş sergilemekten kaçınmamıştır.

3.2. DÖNEMİN GELİŞMELERİ VE TÜRKİYE'NİN SURİYE POLİTİKASI

3.2.1. 27 Mayıs Sonrasında Türkiye'nin Suriye Politikası

Suriye, 27 Mayıs ihtilali vuku bulduğu sırada, BAC'ın bir parçası durumundaydı. Dolayısıyla, Türkiye'nin 27 Mayıs sonrasında izlediği Suriye politikası Türkiye-Mısır ilişkileri bağlamında şekillenmiştir. Feroz Ahmad, MBK'nın radikal kanadını temsil eden Alparslan Türkeş ve Orhan Erkanlı gibi subayların askerî rejimlerin hâkim olduğu Mısır, Suriye ve Irak gibi komşu ülkelerdeki gelişmelerden etkilenmiş olabileceklerinden bahsetmektedir.⁴⁰⁸ Melek Fırat da, MBK içindeki radikal kanadın Bağılantısız ülkelere sempati duymasını ve Batı'dan daha bağımsız bir dış politika vizyonunu savunmasını DP iktidarına gösterilen tepkinin yanı sıra radikallerin ülke içinde hayata geçirmek istedikleri köklü siyasî, ekonomik ve sosyal reformların bir uzantısı olarak değerlendirmektedir.⁴⁰⁹

İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir Bernard Burrows'un hazırladığı Türkiye 1960 Yıllık Raporu'nda Ahmad'ın ve Fırat'ın yorumlarını destekleyen ifadeler bulunmaktadır. Burrows, MBK'nın radikal kanadını oluşturan 14'lerin dış politika yaklaşımının ılımlı kanattan farklılaştığını, bu grubun şayet tasfiye edilmeseydi ya da MBK içinde kalmaya devam etseydi Türkiye'nin dış politika yönelimini etkileyebileceğini ve Türkiye'yi Batı'nın kararlı bir partneri olmaktan çıkartabileceğini belirtmiştir. Burrows ayrıca, bu radikal subaylarla yakın ilişkileri olan genç entelektüeller arasında bağılantısızlık ve Afro-

⁴⁰⁷ Kürkcüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası*, 147.

⁴⁰⁸ Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, 152.

⁴⁰⁹ Fırat, *1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, 29-30.

Avrasyacılık akımının oldukça güçlü olduğundan bahsetmektedir.⁴¹⁰ Gazeteci Cyrus Leo Sulzberger de The New York Times Gazetesi'nin 25 Şubat 1961 tarihli nüshasında kaleme aldığı makalede MBK'dan tasfiye edilen radikal kanadın Batı yanlısı bir dış politika yerine tarafsızlık yanlısı olduğunu belirtmiştir.⁴¹¹ Radikallerin MBK içindeki gücü göz önünde bulundurulduğunda, birinci Cemal Gürsel hükûmetinin BAC ve Irak'la ilişkileri geliştirmek için attığı adımlar ve emperyalizme karşı bağımsızlık mücadelesi veren ulusların destekleneceğine dair verilen beyanatlar daha anlamlı hale gelmektedir.

MBK hükûmetinin Dışişleri Bakanı Selim Sarper, 1 Haziran 1960 tarihinde düzenlediği basın toplantısında, Türk dış politikasında Batı Bloku ile kurulan ittifak noktasında hiçbir değişim olmayacağını söyledikten sonra "*Müstakil ve Hükûmran Türk devletinin politikasının tatbikatının nüanslarında bazı farklar olabilir*" ifadesini kullanmıştır. Sarper'in basın toplantısında Orta Doğu'da daha aktif bir politika takip edilip edilmeyeceğine yönelik bir soruya "*Yapıcı ve müsbet manada evet. Ancak bu, komşularımızın iç işlerine müdahale mânâsına alınmamalıdır*"⁴¹² cevabını vermesi yabancı ülke temsilcilerinin dikkatini çekmiştir.

Mısır Cumhurbaşkanı Nâsır, MBK yönetimindeki Türkiye'nin Arap ülkelerine yönelik yeni yaklaşımını olumlu karşılamıştır. Türkiye'nin Kahire Büyükelçiliği Müsteşarı İlder Türkmen, Nâsır başta olmak üzere Mısırlı yetkililerin 27 Mayıs ihtilalinden sonra Türkiye'ye karşı iyi niyet ve kardeşlikle dolu bir tutum benimsediklerini ve iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi gerekliliğinden bahsettiklerini bildirmiştir. Türkmen, Nâsır ve Mısırlı liderlerin şaşkıncu bir biçimde Türkiye'nin NATO üyeliğini anlayışla karşıladıklarını ve Türkiye'nin güvenliğinin BAC'ın güvenliği için esas olduğunu kendisine ilettiliklerini ifade etmiştir.⁴¹³

İngiliz Büyükelçisi Burrows ve İngiliz Diplomat Francis Brown, 7 Temmuz'da Dışişleri Bakanı Sarper'le bir araya gelerek yeni rejimin dış politika yaklaşımı hakkında bilgi almak istemişlerdir. Toplantıda, Sarper'in 1 Haziran'da dış politika üzerine verdiği demeç gündeme gelmiştir. Brown, Sarper'in basın toplantısında kullandığı "*nüans*" ifadesi ile kastedilen şeyin Türkiye'nin Araplara yönelik politika değişikliği olduğunu ve bu değişikliğin ilk hedefinin, CENTO ve Ürdün'le olan ilişkileri zedeledikten, Türkiye-BAC

⁴¹⁰ TNA, FO 371/160212, Annual Political Report for 1960, Burrows to Foreign Office, Ankara, 6 Ocak 1961.

⁴¹¹ C. L. Sulzberger, "When No News Is Good News in Turkey," *The New York Times*, 25 Şubat 1961, 20.

⁴¹² *Milliyet*, 2 Haziran 1960, 1, 5.

⁴¹³ TNA, FO 371/153040, Crowe to Beith, Kahire, 16 Haziran 1960.

ilişkilerini düzeltmek olduğu kanaatine ulaştığını ifade etmiştir. Brown ayrıca, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Zeki Kuneralp'in Burrows'la gerçekleştirdiği bir diğer görüşmede dış politikadaki nüans farkı ile kastedilen ülkenin Mısır olabileceğini söylediğini not etmiştir.⁴¹⁴ Dönemin diplomatik belgelerine yansıyan bu bilgiler, Türkiye'nin post-DP dönemde Orta Doğu'daki radikal devletlere yönelik değişen politikasını göstermesi bakımından önemlidir.

Cemal Gürsel, BAC ve Irak'la ilişkilerin geliştirilme isteğinin açıkça vurgulandığı hükümet programının okunmasından iki gün sonra, 13 Temmuz 1960'da Yunanistan'ın Ethnos Gazetesi'ne yeni iktidarın dış politika yaklaşımıyla ilgili bir demeç vermiştir. Gürsel, BAC ve Irak'la ilişkilerin geliştirmesi hakkında sorulan soruyu şu şekilde yanıtlamıştır:

“Prensibimiz: Yurtta sulh cihanda sulhtur. Bütün devletlerle iyi ilişkiler idame etmeye çalışmaktayız. Bu itibarla, bölgemiz içinde bulunan Ortaşark devletleriyle ve aramızda birçok tarihi ve manevi bağlar bulunan kardeş ve komşu Irak ve Birleşik Arap Cumhuriyeti ile ilişkilerimizi inkişaf ettirmeye çalışmamızdan tabii bir şey olamaz.”⁴¹⁵

Gürsel'in hükümet programında Arap ülkeleri hakkında yer alan olumlu ifadeleri mülakat esnasında bir kez daha tekrar etmesi, MBK'nın bu konudaki kararlılığının bir göstergesi olarak nitelendirilebilir. MBK hükümetinin Irak ve BAC'la ilişkileri geliştirmeye verdiği önem karşılık bulmuş ve bu devletler millî bayramlarına katılmak üzere Türkiye'den heyetler davet etmişlerdir.⁴¹⁶

ABD ile SSCB arasında bu dönemde yaşanan kısa süreli yumuşama, Türkiye'nin Arap devletleriyle ilişkilerinin olumlu bir biçimde seyretmesini sağlayan gelişmelerden biri olmuştur. SSCB'nin 27 Mayıs sonrasında Türkiye ile iyi ilişkiler kurabilmek için ekonomik yardım teklifinde bulunması ve önceki dönemlerde Türkiye'yi NATO'dan çıkarmaya yönelik ikna çabalarından vazgeçmesi bloklar arası ilişkilere olumlu yansımıştır. Bu bağlamda, MBK hükümeti Batı ittifakına bağlı olmasına rağmen SSCB ve Doğu Blokuna yakın ülkelerle gerilim yaşamaktan kaçınan bir politika tercih etmiştir. Bu yönelim, Türkiye'nin Arap ülkelerine karşı benimsediği yeni yaklaşımı da doğrudan etkilemiştir.⁴¹⁷

⁴¹⁴ TNA, FO 371/153039, Brown to Hiller, Ankara, 8 Temmuz 1960.

⁴¹⁵ *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1960, 5.

⁴¹⁶ *Milliyet*, 22 Temmuz 1960, 1.

⁴¹⁷ C. L. Sulzberger, “When No News Is Good News in Turkey,” *The New York Times*, 25 Şubat 1961, 20.

Ancak Türkiye'nin Arap ülkelerine yönelik yeni politikası beklenen sonucu vermemiş ve BAC-Türkiye ilişkilerinde yaşanan bahar havası kısa sürmüştür. BAC'ın tek siyasi partisi konumunda bulunan Milli İttihat Partisi'nin 18 Temmuz 1960'da Kahire'de düzenlenen kongresinde Hatay'ın Suriye eyaletine bağlanması hakkında alınan kararda “İskenderun’un Birleşik Arap Cumhuriyetine iadesini garantilemek için resmî ve gayri resmî metotların kullanılması”⁴¹⁸ ifadelerinin alması BAC-Türkiye ilişkilerinin bir anda gerilmesine neden olmuştur. Diplomatik çevreler, kararı “küstahlık” olarak nitelmiş ve SSCB'nin kararın alınmasına tesir etme ihtimali üzerinde durduklarını belirtmişlerdir. MBK çevreleri ise, Arap ülkelerine yönelik izlenen yakınlaşma politikasına böyle bir kararla mukabelede bulunulmasını üzüntüyle karşıladıklarını ifade etmişler ve Hatay'la ilgili bir teklif gelmesi durumunda sert bir biçimde karşılık verileceğinin altını çizmişlerdir.⁴¹⁹

MBK Sözcüsü Albay Sami Küçük, 22 Temmuz'da düzenlediği basın toplantısında gazetecilerin Hatay konusunda sorduğu soruya diplomatik bir dille şu cevabı vermiştir: “Biz, hükümet programında açıklandığı gibi Birleşik Arap Cumhuriyeti ile mevcut ananevi dostluk anlayışı çerçevesinde karşılıklı haklarımıza tarafların hürmet edeceklerine ve bunu gölgelendirmekten sakınacaklarına inanıyoruz.”⁴²⁰ Hatay'ın anavatana ilhakının 21. yıldönümü kutlamaları hasebiyle Hatay'a giden MBK üyesi Mucip Ataklı ise kongrede alınan karara daha sert bir tepki göstermiştir. Ataklı, Hatay meselesiyle ilgili şunları söylemiştir:

“Bazı çatlak seslerin, Türk Hatay hakkındaki ilhak talebini biz gaflet olarak telakki ediyoruz. Asırlara varan birlik, dostluk ve komşuluk ve iyi niyet temennilerimizin gaflet, dalalet ve ham hayal peşinde koşan kimseler tarafından istismar edilmesine asla tahammülümüz yoktur. Hatay Türkiye'nin ve Türklüğün kalbini besleyen şah damardır”⁴²¹

Milli İttihat Partisi'nin Hatay kararına en sert tepkiyi 29 Temmuz'da Hatay'ı ziyaret eden Cemal Gürsel vermiştir. Gürsel:

“Hatay hakkında son günlerde bazı söylentiler, bazı yazılar ve bazı dedikodular var. Şunu biz de herkes de bütün dünya da bilmelidir ki Hatay Türk'tür ve Hatay vatan bütünlüğünün ayrılmaz bir cennet parçasıdır. Vatan verilemez, şantajlar uğruna

⁴¹⁸ *Milliyet*, 19 Temmuz 1960, 3.

⁴¹⁹ *Milliyet*, 22 Temmuz 1960, 1.

⁴²⁰ *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1960, 5.

⁴²¹ *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1960, 5.

verilemez. Böyle bir tehlike belirirse ölümü göze almak vazifemizdir... Hatay'a bir el uzanırsa, Erzurumlu, Sivaslı, Edirneli, Ankaralı, İzmirli, İstanbullu bütün vatandaşlar oraya koşacak ve bu eli mutlak kıracaktır.”⁴²²

Milli İttihat Partisi'nin doğrudan Nâsır'ın kontrolünde olması, MBK'nın karşı tarafın iyi niyetini sorgulamasına neden olmuştur. Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hasan İstinyeli, 1960 yılının ikinci yarısında Suriye'de Hatay mitingleri tertip edilmesi ve Suriye gazeteleri ile Arabın Sesi radyosunda Hatay meselesi hakkında kışkırtıcı yayınlar yapılması üzerine 2 Aralık'ta bir açıklama yapmıştır. İstinyeli konuyla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır:

“Hatay meselesi bundan birkaç ay evvel yine Birleşik Arap Cumhuriyeti tarafından ortaya atılmıştı. Devlet ve Hükûmet Başkanımız Cemal Gürsel 29/07/1960 günü İskenderun'da söyledikleri nutukta Birleşik Arap Cumhuriyetine en güzel cevabı vermişti. Bu kere de hükûmetimiz bu mesele üzerinde büyük bir hassasiyetle durmaktadır ve Kahire Büyükelçimize gereken teşebbüsleri yapması hususunda talimat verilmiştir.”⁴²³

Dışişleri Bakanı Selim Sarper, İstinyeli'nin açıklamasından bir gün sonra İngiliz Büyükelçisi Burrows'la bir görüşme yapmıştır. Sarper, Nâsır'ın Suriye'deki en önemli temsilcisi olan Abdülhamid Serrac'ın Hatay'ın BAC'a dâhil edilmesi yönünde verdiği bir beyanata değinmiş ve Kahire Büyükelçisi'ne bu meseleyle ilgili Nâsır'la görüşme talimatı verdiğini söylemiştir. Sarper, Türkiye-BAC ilişkilerinin geliştirilmek istendiği bir zamanda Hatay meselesinin gündeme getirilmesinin Türk kamuoyunu üzdüğünü ve hükûmetin işini zorlaştırdığını belirtmiştir. Sarper ayrıca, Hatay meselesinde protesto olarak algılanabilecek bir dil kullanmaktan özellikle kaçındığını ve Nâsır'ın Türkiye'nin Arap ülkelerine yönelik aktif politikasını bölgesel liderliğini tehdit eden bir gelişme olarak algıladığını ifade etmiştir.⁴²⁴

Hatay meselesinin yeniden gündeme gelmesiyle İstanbul Üniversitesi Öğrenci Birliği sert bir deklarasyon yayımlarken;⁴²⁵ Türk basını, Hatay'a yönelik taleplerin devam etmesi

⁴²² *Cumhuriyet*, 30 Temmuz 1960, 5; ayrıca bkz. TNA, FO 371/153048, Brown to Foreign Office, 30 Temmuz 1960.

⁴²³ *Milliyet*, 3 Aralık 1960, 5.

⁴²⁴ TNA, FO 371/153048, Burrows to Foreign Office, Ankara, 5 Aralık 1960.

⁴²⁵ *Milliyet*, 7 Aralık 1960, 1.

durumunda Ankara'nın İsrail'le ilişkilerini güçlendirme yoluna gidebileceği dillendirilmeye başlamıştır.⁴²⁶

19 Aralık 1960'ta İskenderun'daki Atatürk heykelinin bombalı saldırıya uğraması Türk kamuoyunda büyük bir infiale yol açmış ve İstanbul, Ankara, İzmir ve Hatay gibi şehirlerde olayı lanetleyen gösteriler düzenlemiştir. MBK'nın üç üyesi olayı soruşturmak üzere Hatay'a gitmiş, Cemal Gürsel de Hataylılara gönderdiği mesajla olayı sert bir biçimde kınamıştır.⁴²⁷ Dönemin basınında Suriye'nin Hatay üzerindeki iddiaları nedeniyle bu saldırının faili olabileceği yönünde haberler yer alırken, Ankara'da okuyan Arap öğrenciler Gürsel'e bir telgraf göndererek olayı kınamış ve olayın Türk-Arap kardeşliğini ve dostluğunu bozmak için planlandığını belirtmişlerdir.⁴²⁸ Dışişleri Bakanı Sarper, İngiliz Büyükelçisi Burrows'la 29 Aralık'ta yaptığı görüşmede bombalama olayının failinin aslen Arap olan ve kardeşi Suriye istihbaratına çalışan bir Türk vatandaşı olduğunu söylemiştir.⁴²⁹

Atatürk heykelinin bombalanması olayından sonra yaşanan bazı olaylar, Türkiye-BAC ilişkilerinin olumsuz bir biçimde seyretmesine neden olmuştur. Türk basını ve çeşitli öğrenci birlikleri, Ocak 1961'de Kahire'de düzenlenen Afro-Asyalı Kadınlar Konferansının sonuç bildirisinde ve Şubat 1961'de yine Kahire'de düzenlenen Arap Ligi Avukatları Konferansında Hatay'ın BAC'a geri verilmesinin talep edilmesini sert bir biçimde protesto etmişlerdir.⁴³⁰

Genelkurmay Başkanlığı İstihbarat Başkanı General Refik Kurttekin, 2 Şubat'ta İngiliz Askerî Ataşesi ile yaptığı görüşmede, Türkiye-Suriye sınırındaki Rus faaliyetlerinden dolayı Ankara'nın duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Kurttekin, üç Rus istihbaratçısının Suriye'de diplomatik makamlara atandığını ifade ederek, Türkiye'nin bu faaliyetlerden duyduğu rahatsızlığın altını çizmiştir.⁴³¹ Türkiye'nin Şam Konsolosluk Ataşesi Sadi Aktaş ile diplomatik kurye olarak görev yapan emekli Albay Mehmet Ali Bozok'un Suriye'de casusluk yaptıkları gerekçesiyle 11 Mayıs 1961'de sınır dışı edilmesi Türkiye-BAC

⁴²⁶ TNA, FO 371/153048, British Embassy Ankara to Foreign Office, 10 Aralık 1960.

⁴²⁷ *Milliyet*, 20 Aralık 1960 ve 21 Aralık 1960.

⁴²⁸ TNA, FO 371/153048, British Embassy Ankara to Foreign Office, 21 Aralık 1960.

⁴²⁹ TNA, FO 371/153048, Burrows to Foreign Office, Ankara, 3 Ocak 1961.

⁴³⁰ Hatay meselesinin gündeme gelmesinin Türkiye'de yol açtığı tepkiyi ele alan bir makale için bkz. Jay Walz, "Arabs Eye Hatay Province as Turks Glare Back," *The New York Times*, 26 Şubat 1961, 7.

⁴³¹ TNA, FO 371/160218, British Embassy Ankara to Foreign Office, 11 Şubat 1961.

ilişkilerinin daha da gerilmesine ve Türkiye'nin BAC'a yönelik güvensizlik hislerinin artmasına neden olmuştur.⁴³²

Sonuç olarak, 27 Mayıs darbesi sonrasında MBK hükûmetinin girişimleriyle başlayan Türkiye-BAC yakınlaşması, Nâsır'ın Hatay meselesini gündeme getirmesiyle kısa bir süre sonra son bulmak zorunda kalmıştır. Suriye makamları, kısa süreli yakınlaşmanın ardından Hatay meselesi ekseninde ilişkilerin yeniden gerilmesi nedeniyle Türkiye'ye eğitim için gelmek isteyen öğrencilere kısıtlamalar koymuştur.⁴³³ Eylül 1961'den itibaren Suriye'de Nâsırcı ve Nâsır karşıtı hizipler arasında cereyan eden iktidar mücadelesi ve takip eden darbeler sarmalı, Türkiye'nin Suriye politikasının inişli çıkışlı bir seyir izlemesine yol açacaktır.

3.2.2. Suriye'de Gerçekleştirilen Askerî Darbeler

3.2.2.1. Ayrılıkçı Darbe (28 Eylül 1961)

Modern Orta Doğu tarihinde ilk kez iki bağımsız devletin gönüllü olarak birleşmesiyle kurulan BAC, 1 Şubat 1958-28 Eylül 1961 tarihleri arasında varlığını devam ettirmiştir. Suriye tarafı adına müzakereleri yürüten Baas Partisi, görüşmeler esnasında federal birlik istemesine rağmen zayıf konumu ve parçalı liderliği nedeniyle Nâsır'ın sunduğu bütün koşulları kabul etmek zorunda kalmıştır.⁴³⁴ Nâsır'ın öne sürdüğü şartların - Suriye'deki (Baas Partisi dâhil) tüm siyasi partilerin faaliyetlerine son vermesi, ordunun siyasetten uzak durması, koşulsuz ve tam birlik- kabul edilmesiyle birliğin kurulması mümkün olmuştur.⁴³⁵ 21 Şubat 1958'de Mısır ve Suriye'de yapılan referandum sonucunda hem BAC'ın kuruluşu hem de Nâsır'ın cumhurbaşkanlığı %99,9'luk bir oranla kabul edilmiştir.⁴³⁶

Geniş yetkilerle donatılan Cumhurbaşkanı Nâsır'ın altında, Baas Partisi liderlerinden Ekrem Hurani cumhurbaşkanı yardımcısı, Salah Bitar devlet bakanı olurken Mişel Eflak

⁴³² *The New York Times*, 12 Mayıs 1961, 3; TNA, FO 371/160806, British Embassy Ankara to Foreign Office, 16 Mayıs 1961.

⁴³³ *Milliyet*, 18 Mart 1961, 3.

⁴³⁴ Itamar Rabinovich, *Syria under the Ba'ath 1963-66: Army-Party Symbiosis* (Jerusalem: Israel University Press, 1972), 15.

⁴³⁵ Malik Mufti, *Sovereign Creations: Pan-Arabism and Political Order in Syria and Iraq* (New York: Cornell University Press: 1996), 93; Tabitha Petran, *Syria* (London: Ernest Benn Limited, 1972), 125.

⁴³⁶ Sabahattin Şen, *Orta Doğu'da İdeolojik Bunalım: Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi* (İstanbul: Birey Yayıncılık, 2004), 212-222.

kabinede yer almamıştır.⁴³⁷ Kendilerini Arap birliği düşüncesinin felsefi mimarları olarak gören ve birlik içinde önemli ideolojik roller üstleneceklerini düşünen Baasçı liderler, ilk etapta önemli makamları elde etmelerine rağmen, Nâsır'ın karizmatik liderliği karşısında BAC içinde bekledikleri siyasi etkinliği bir türlü kazanamamışlardır.⁴³⁸

Nâsır, BAC'ın ilan edilmesinden sonra Suriyeli komünistleri tasfiye etmekle işe başlamış, daha sonra geleneksel toprak sahibi elitlerin gücünü kırmak için 27 Eylül 1958'de Toprak Reformu Kanunu'nu hayata geçirmiştir. Nâsır'ın mutlak liderliği ve merkeziyetçi eğilimi, kısa süre içerisinde Baas Partisi'yle ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştur. Nâsır, Suriye'nin iç işlerini kontrol edebilmek için sadık bağlılarından biri olan ve polisiye tedbirleriyle tanınan Albay Abdülhamid Serrac'ı İçişleri Bakanı olarak atamıştır. Bu atama, Suriye'deki özgür siyasal ortamın yok olmasına yol açarken, Suriye kamuoyunda ve Baas Partisi içinde rahatsızlığa neden olmuştur. Bunun yanı sıra, Nâsır'ın şüphelendiği birçok Baasçı subayı Kahire'ye getirtmesi, yurtdışına sürmesi ya da hapse atması birliğin sorgulanmasına neden olmuştur.⁴³⁹ Hurani, Eflak ve Bitar, 1959 yılının başında otoriter bir hale bürünmeye başlayan idari yapıya karşı, Nâsır'a gücün daha dengeli paylaşılmasını öngören 6 kişilik Yürütme Otoritesi kurmasını teklif etmişlerdir. Nâsır, Baasçıların kendisini Yürütme Otoritesi'nin başkanı olarak göstermesine rağmen gücü paylaşmak istemediği için bu teklifi kesin bir dille reddetmiştir.⁴⁴⁰

Suriye'de birliğe karşı artan hoşnutsuzluk, Nâsır'ın faturayı Baas Partisi'ne kesmesine neden olmuştur. Nâsır, Milli İttihat Partisi'nin 9445 koltuklu yerel komitelerinin oluşturulması için Temmuz 1959'da yapılan seçimlerde büyük çoğunluğu muhafazakârlardan oluşan bağımsız adayları desteklemiş ve Baas Partisi'nin sadece 200'e yakın koltuk kazanmasına zemin hazırlamıştır.⁴⁴¹ Bu durum, Baas Partisi'nin BAC'a olan

⁴³⁷ Patrick Seale, *Asad of Syria: Struggle for the Middle East* (Berkeley: University of California Press, 1989), 58; Mufti, *Sovereign Creations*, 121-122; Petran, *Syria*, 128-129.

⁴³⁸ Rabinovich, *Syria under the Ba'ath*, 16-17.

⁴³⁹ Baasçı subaylar, Mısırlı meslektaşlarının kendilerine yönelik olumsuz tutumlarından büyük rahatsızlık duymaktaydı. Mısırlı subayların Baasçılara yönelik tavrı, Mişel Eflak ve Salah Bitar'ın Baas Partisi'ni Nâsır'ın isteği üzerine lağvetmesinin yol açtığı hayal kırıklığıyla birleşince bu rahatsızlık daha da artmıştı. Heterodoks dini azınlıklara mensup, yaşları 28 ile 38 arasındaki 5 Baasçı subay 1960 yılının başında gizli Askerî Komiteyi kurdu. Askerî Komite'nin 5 üyesinden üçü Alevi, ikisi İsmaili kökenliydi. Alevi üyeler Yarbay Muhammed Umran, Binbaşı Salah Cedid ve Yüzbaşı Hafız Esed'di. İsmaili üyeler ise Binbaşı Ahmed el-Mir ve Yüzbaşı Abdülkerim el-Cundi'ydi. 8 Mart 1963 tarihinde gerçekleştirilen darbeden sonra Suriye siyasi tarihini Askerî Komite üyeleri şekillendirecektir. Bkz. Seale, *Asad of Syria*, 60-64. Daniel Pipes'a göre Askerî Komitenin kuruluş yılı 1959'dur. Bkz. Daniel Pipes, *Greater Syria: The History of an Ambition* (Oxford: Oxford University Press, 1990), 156.

⁴⁴⁰ Petran, *Syria*, 135.

⁴⁴¹ Mufti, *Sovereign Creations*, 122-123; Rabinovich, *Syria under the Ba'ath*, 16-17; Petran, *Syria*, 134.

bağlılığını zayıflatırken, partinin önemli isimlerinden Ekrem Hurani federal bir yapıya geçilmesi çağrısında bulunmuştur. Bu çağrı ters teperek Nâsır'ın sağ kolu konumunda bulunan General Abdülhakim Amr'ın süper yetkilerle donatılarak Ekim 1959'da Suriye'ye gönderilmesi ile sonuçlanmıştır. Amr'ın Suriye'ye gönderilmesi bardağı taşıran son damla olmuş, Hurani ve Bitar'ın yanı sıra Baasçı bakanlar kabineden istifa etmişlerdir.⁴⁴²

Amr olayından sonra, Suriye'yi doğrudan yönetme arzusu iyiden iyiye gün yüzüne çıkan Nâsır, BAC'ın üçüncü kuruluş yıldönümünde yaptığı konuşmada, “*Onlar eskiden milli vahdet istiyorlardı. Şimdi siyasi parti istiyorlar. Prensipleri çiğnediler. Onlara nasıl inanalım?*” ifadelerini kullanarak Baas Partisi'ni aleni bir biçimde eleştirmiştir.⁴⁴³

Nâsır'ın Temmuz 1961'de ilan ettiği “sosyalist kararnameleler” BAC'ın yıkılma sürecindeki en önemli kilometre taşlarından biri olmuştur. Bu kararnamelerle Suriye'de faaliyette bulunan bankalar, sigorta şirketleri ve üç endüstriyel fabrika millileştirilmiş, 24 farklı endüstriyel fabrika ise yarı-millileştirilmiştir. Kararnamelerle işçilere şirket yönetiminde temsil hakkı verilmiş ve elde edilen kârların yüzde 25'inin işçilere aktarılması planlamıştır. Suriye'de yerel kapitalist sınıfa mensup yaklaşık 17 bin kişi sosyalist kararnamelerden olumsuz etkilenirken, işçi sınıfı da beklediği faydayı elde edememiştir. Uygulamada yaşanan sıkıntılar ve işçilerin daha önce elde ettikleri hakları kaybedecekleri korkusu sosyalist kararnamelerin cazibesini kaybetmesine neden olmuştur. Ayrıca, işçiler Nâsır'ın bu hamlesini bürokrasinin daha da güçlendirilmesi ve sendikal hakların engellenmesi olarak görmüşlerdir.⁴⁴⁴

Nâsır'ın Ağustos 1961'de Suriye ve Mısır'daki yerel hükûmetleri tek çatı altında birleştiren ve Suriye'yi eyaletlere ayırarak her eyaleti doğrudan Kahire'ye bağlayan adem-i merkezileşme yasası geniş kitlelerin muhalefetine neden olmuştur. Suriyeli siyasetçiler, bu yasayı Mısır'ın Suriye'yi kolonileştirmesi olarak değerlendirmişlerdir. Adem-i merkezileşme yasası, BAC'ın dağılmasına neden olan en önemli gelişmelerden biri olmuştur.⁴⁴⁵ Büyük umutlarla kurulan BAC, üç yıl içerisinde Mısır'ın Suriye'yi ilhak ettiği otoriter bir tek adam rejimine dönüşmüştür. Bu ortamda, Suriyeli muhafazakâr subaylardan

⁴⁴² David Roberts, *The Ba'th and Creation of Modern Syria* (London&Sydney: Croom Helm, 1987), 48; Seale, *Asad of Syria*, 59.

⁴⁴³ *Milliyet*, 12 Mart 1961, 3.

⁴⁴⁴ Petran, *Syria*, 139-140; Rabinovich, *Syria under the Ba'th*, 18.

⁴⁴⁵ Petran, *Syria*, 145; Mufti, *Sovereign Creations*, 133.

oluşan bir cuntanın, 28 Eylül 1961 tarihinde yaptığı başarılı darbe, Suriye'nin BAC macerasını sona erdirmiştir.⁴⁴⁶

Arap Soğuk Savaşının geleneksel monarşiler cephesinde yer alan Ürdün ve Suudi Arabistan, “ayrılıkçı darbe”yi planlayan cuntayı doğrudan desteklemiştir.⁴⁴⁷ Nâsır, 28 Eylül hareketini “gerici, ayırıcı ve emperyalist ayaklanma” olarak tanımlayarak şiddetle lanetlemiştir.⁴⁴⁸ Suriye’de bulunan Birinci Orduya darbeyi bastırma talimatı veren Nâsır, harekete katılmayan Halep ve Lazkiye’yi kurtarmak için harekete geçmiş ve Lazkiye’ye 120 kişiden oluşan bir paraşütçü birliği indirmiştir. Fakat Halep ve Lazkiye’deki garnizon komutanlarının Şam yanlılarının safına geçmesiyle güç kullanma hamlesinin ve askerî müdahalenin başarısızlıkla sonuçlanacağını anlayan Nâsır, Suriye’deki durumu kabullenmek zorunda kalmıştır.⁴⁴⁹ BAC’ın dağılması Nâsır’ın liderliğini yaptığı pan-Arabizm davasına büyük bir darbe vurmuştur.⁴⁵⁰

Yarbay Abdülkerim Nahlavi öncülüğünde düzenlenen 28 Eylül darbesinin arkasında yer alan asıl gücün, Nâsır’ın sosyalist reformlarından olumsuz etkilenen burjuva sınıfı ile bu sınıfın ordu içindeki uzantıları olduğu görülmektedir.⁴⁵¹ Darbeyi başaran cunta iki ana unsurdan oluşmaktaydı: Suriye burjuvazisinin desteklediği sağcı Haydar el-Kuzbari ve Faysal Sırrı el-Hüseyini hizbi ile kişisel hırsları nedeniyle Abdülkerim Nahlavi hareketine katılan subaylar. İkinci grup, birliğin reforma tabi tutulmasını isteyen Faiz er-Rıfai ve Muhib el-Hindi gibi askerleri de içermekteydi.⁴⁵²

Ayrılıkçı darbenin Suriye’de neredeyse hiçbir direnişle karşılaşmamasının nedeni, soldan sağa bütün siyasi partilerin, askerî elitlerin ve burjuvazinin Nâsır’ın otokratik yönetiminden kurtulmak istemeleriydi. Suriye siyasetinin önden gelen 63 siması (Baasçı liderler Ekrem Hurani ve Salah Bitar dâhil olmak üzere) 10 Kasım 1961’de Mısır’dan ayrılmayı ve Suriye’nin bağımsızlığını yeniden kazanmasını onaylayan bir ulusal bildiri

⁴⁴⁶ Darbenin ilk saatlerinde okunan bildirilerde Araplara yapılan çağrılar kısa bir süre sonra Suriyeliler olarak değiştirilmiştir. Bu değişim darbenin BAC’tan ayrılmaya yönelik bir hareket olduğu kanaatini güçlendirmiştir. Darbe esnasında okunan bildiriler için bkz. *Vatan*, 29 Eylül 1961, 5.

⁴⁴⁷ Petran, *Syria*, 150.

⁴⁴⁸ Şen, *Orta Doğu’da İdeolojik Bunalım*, 224; Petran, *Syria*, 149.

⁴⁴⁹ *The Guardian*, 30 Eylül 1961, 1; *Vatan*, 30 Eylül 1961, 5; *Ulus*, 30 Eylül 1961, 5. BAC’ın sona ermesine rağmen, Nâsır ülkesi için bu ismi kullanmaya devam etmiştir. Nâsır’ın ölümünden sonra iktidara gelen Enver Sedat, 1971 yılında Mısır ismini tekrar kabul etmiştir. Bu çalışmada, ayrılıkçı darbeden sonraki dönem için BAC yerine Mısır ismi kullanılacaktır.

⁴⁵⁰ *The New York Times*, 30 Eylül 1961, 2.

⁴⁵¹ Raymond Hinnebusch, *Syria: Revolution From Above* (Londra ve New York: Routledge, 2001), 41; *The New York Times*, 30 Eylül 1961, 24.

⁴⁵² Rabinovich, *Syria under the Ba’th*, 18-20.

yayımladılar. Fakat kısa bir süre sonra ayrılıkçı rejime karşı hoşnutsuzluk ortaya çıkmaya başlayınca, darbeyi planlayan unsurlar kendilerini bir ikilem içinde buldular. Başarısız birlik tecrübesinden sonra Suriyeli siyasetçilerin ulusal kimlikleri güçlenirken, Arap birliği çağında Nâsır'dan ayrılan bir darbeye ideolojik zemin bulmakta zorlanıyorlardı. Bu ikilemin farkında olan Nâsır, Şam'daki ayrılıkçı rejimi yıpratmak için sert bir propaganda savaşı başlatmıştır. Kısa bir süre sonra bu durum, darbeci hiziplerin aslında darbeye yer almadıklarını ve Arap birliğini savunduklarını iddia etmelerine neden olmuştur.⁴⁵³

Şamlı geleneksel ailelerden birine mensup olan Dr. Mamun el-Kuzbari, ayrılıkçı dönemin ilk hükûmetini 29 Eylül 1961'de kurulmuştur. Darbenin başarıya ulaşmasında büyük rol oynayan Şamlı subaylardan Haydar el-Kuzbari ve Faysal Sırrı el-Hüseyini Kuzbari'yi desteklemiştir. Kuzbari, kabinede Başbakanlık, Dışişleri Bakanlığı ve Savunma Bakanlığı görevlerini üstlenmiştir.⁴⁵⁴ Kuzbari hükûmeti ilk iş olarak 4 ay içinde ülkenin seçimlere gideceğini deklare etmiştir.⁴⁵⁵ Suriye'yi Mısır ekseninden koparmayı hedefleyen ayrılıkçı darbe etkilerini dış politikada da hissettirmiş; Kuzbari hükûmeti, ilk baştan itibaren Nâsır'ı dengeleyebilmek için darbenin sponsorlarından biri olan Ürdün'le yakınlaşma politikası izlemiştir.⁴⁵⁶

Ürdün, ayrılıkçı rejime olan desteğini Kuzbari hükûmetini ilk tanıyan ülke olarak göstermiştir. Kral Hüseyin, ayrılıkçı rejimin Nâsır yanlılarınca devrilme ihtimaline karşı Ürdün ordusunu sınıra doğru harekete geçirirken, Batılı devletlerin yeni rejimi tanınması ve desteklemesi için yoğun çaba harcamıştır.⁴⁵⁷ 4 Ekim 1961'de Amerikan ve İngiliz büyükelçileriyle bir araya gelen Kral Hüseyin, Ürdün'ün yeni rejimi desteklemek zorunda olduğunu, Nâsır'ın Suriye'de yeniden hâkimiyet kurma çabasının engellenmesini bir ölüm kalım meselesi olarak gördüğünü ve bunun için gerekirse askerî müdahalede bulunacağını bildirmiştir.⁴⁵⁸

Kuzbari hükûmeti, Arap milliyetçiliğinin cari ideoloji olduğu bir çağda Nâsır'ın propaganda savaşına mukabelede bulunabilecek bir durumda değildi. Nitekim Kuzbari'nin Ürdün'le yakınlaşma girişimi sonuç vermemiştir. Yeni rejimin, Arap milliyetçiliğinin

⁴⁵³ Mufti, *Sovereign Creations*, 134-135; Rabinovich, *Syria under the Ba'th*, 20.

⁴⁵⁴ *Cumhuriyet*, 30 Eylül 1961, 3.

⁴⁵⁵ *Akşam*, 2 Ekim 1961, 1; *Cumhuriyet*, 1 Ekim 1961, 1.

⁴⁵⁶ Mufti, *Sovereign Creations*, 135-136; *Milliyet*, 16 Ekim 1961, 5.

⁴⁵⁷ *The Foreign Relations of the United States (FRUS)*, 1961-1963, Volume XVII, Near East, 1961-1962, ed. Nina J. Noring (Washington: Government Printing Office, 1994), Document 111 ve Document 116.

⁴⁵⁸ TNA, FO 371/158790, Henniker Major to Foreign Office, Amman, 4 Ekim 1961.

yegâne lideri Nâsır'a karşı geleneksel monarşilerle ittifak kurma arayışı, darbe sonrasında sosyalizm karşıtı geleneksel sınıfın güçlenmesiyle birleşince hükûmetin meşruiyet zemini giderek zayıflamaya başlamıştır. 21 Kasım'da cunta içi bir tasfiye hareketiyle Mamun el-Kuzbari iktidardan uzaklaştırılırken Haydar el-Kuzbari, Faysal Sırrı el-Hüseyni gibi birçok isim tutuklanmıştır. Bu tasfiye hareketi, darbenin içinde yer alan Abdülkerim Nahlavi hizbinin Kuzbari'yi suçlayarak kendisini ayrılıkçı hareketten ayırıştırmasını sağlamıştır.⁴⁵⁹

21 Kasım'da sivil siyasete yeniden müdahale eden ordu, etkili ve bütünleşik bir liderliğinin olmaması nedeniyle iktidarı doğrudan üzerine almaya cesaret edememiş ve parlamento seçimlerinin yapılmasına razı olmuştur. Burjuva sınıfını temsil eden partiler, 1 Aralık 1961'de düzenlenen seçimlerde 155 sandalyeden 86'sını kazanmayı başarmışlardır. Halk Partisi liderlerinden Nazım el-Kudsi 14 Aralık'ta cumhurbaşkanlığı makamına gelirken, Mamun el-Kuzbari meclis başkanlığı, Maruf el-Davalibi ise başbakanlık görevini üstlenmiştir. Kudsi ve Davalibi, ayrılıkçı dönemin ruhuna uygun adımlar atmış ve Nâsır'ın hayata geçirdiği toprak reformunu ve sosyalist kararnamele Şubat 1962'de parlamentoda iptal ettirmişlerdir.⁴⁶⁰

Sosyo-ekonomik alanda yeniden sağ politikalar izlemeye başlayan Davalibi hükûmeti, Arap birliği meselesinde Suriye'nin pozisyonu netleştirmek zorundaydı. Nâsır'ın Suriye içerisindeki hizipler üzerinde etkinliğini çok iyi bilen Kudsi ve Davalibi hem iç rakiplerini hem de Nâsır'ı dengelemek için Abdülkerim Kasım liderliğindeki Irak'la yakınlaşma politikası izlemeye başlamışlardır.⁴⁶¹ Nazım el-Kudsi ve Abdülkerim Kasım, 12 Mart 1962'de Suriye-Irak sınırında bulunan Rutba şehrinde bir araya gelerek Suriye-Irak ittifakını görüşmüşlerdir. Kudsi ve Davalibi'nin iç ve dış politikada izlediği stratejiler hem iç politikada hem de dış politikada ciddi eleştirilere maruz kalmalarına neden olmuştur. Baasçılar ve Nâsırcılar, Davalibi hükûmetinin sosyo-ekonomik politikalarına karşı çıkarken; Nâsır, ayrılıkçı rejimi emperyalizme ajanlık yapmakla ve işçi ve köylülere ihanet etmekle suçlamıştır.⁴⁶² Ayrılıkçı darbe, Orta Doğu'da Nâsır'ın liderliğine vurulan bir darbe olarak kayıtlara geçmesine rağmen Suriyeli geleneksel elitler baskı ortamına daha fazla dayanamamış ve Davalibi 25 Mart'ta istifa etmek zorunda kalmıştır. Suriye siyasetinin başat

⁴⁵⁹ Petran, *Syria*, 152-154.

⁴⁶⁰ Rabinovich, *Syria under the Ba'ath*, 26-30.

⁴⁶¹ *Cumhuriyet*, 4 Kasım 1961, 3; Şen, *Orta Doğu'da İdeolojik Bunalım*, 224.

⁴⁶² Petran, *Syria*, 154;

gücü olan ordu 28 Mart 1962 tarihinde bir kez daha harekete geçerek yeni bir askerî darbeyle yönetime el koymuş ve ayrılıkçı rejimi devirmiştir.

3.2.2.2. Türkiye'nin Politikası

Türkiye, seçim arifesinde olmasına rağmen 28 Eylül 1961'de vuku bulan ayrılıkçı darbeyle yakından ilgilenmiştir. MBK hükûmeti, ayrılıkçı darbeye yönelik politikasını oluştururken ilk etapta ihtiyatlı davranmış ve darbenin kim tarafından hangi politik saiklerle gerçekleştirildiğinin netleşmesini beklemiştir. Darbe haberinin Ankara'ya ulaşmasıyla birlikte Başbakan Cemal Gürsel, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay'la bir toplantı yapmıştır. Bakanlar Kurulu da darbe haberi üzerine toplanmış, Başbakan Yardımcısı Orgeneral Fahri Özdilek Suriye'deki durumun dikkatle takip edildiğini belirtmiştir. Dışişleri Bakanlığı'nın 28 Eylül'de yayımladığı ilk resmî bildiri, Türkiye'nin ayrılıkçı darbeye yönelik ihtiyatlı tutumunun izleri görülmektedir:

“Güney komşumuz Suriye'de silahlı kuvvetlerin idareyi ele almağa müteveccih bir ihtilal hareketine tevessül ettiği öğrenilmiştir. Milletlerin ve komşu memleketlerin hürriyet ve istiklallerine riayetkâr bulunan Türkiye, bu hareketi Suriye'nin bir iç meselesi olarak görmekte ve hükûmetimiz durumun inkişafını yakından ve hassasiyetle takip etmektedir.”⁴⁶³

Washington yönetimi, ayrılıkçı darbenin hemen ardından Türkiye, Ürdün ve İsrail'i Suriye'ye müdahale etmemeleri hususunda uyarıcı telgraflar göndermiştir.⁴⁶⁴ İngiltere Büyükelçisi Burrows, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreter Vekili M. Hayta ile 29 Eylül günü öğle saatlerinde bir görüşme yaparak Suriye'de yaşanan gelişmeleri ele almıştır. Burrows, Hayta'ya Dışişleri Bakanlığı'nın yaptığı açıklamada ihtilalin BAC yerine Suriye'nin bir iç işi olarak nitelendirilmesinin özel bir anlam taşıyıp taşımadığını sormuştur. Hayta, bildiriye geçen Suriye ifadesinin tamamen coğrafi anlamda kullanıldığını ve özel bir önemi olmadığını belirtmiştir. Burrows, bu izahatın kendisinde muğlak bir “nüans” izlenimi bıraktığının altını çizmiştir. Burrows ayrıca, darbenin düzenlenmesinde Türkiye'nin

⁴⁶³ *Ulus*, 29 Eylül 1961, 1; *Akşam*, 29 Eylül 1961, 1; Ayrıca bkz. TNA, FO 371/158788, Burrows to Foreign Office, Ankara, 29 Eylül 1961.

⁴⁶⁴ *The Foreign Relations of the United States (FRUS)*, 1961-1963, Volume XVII, Near East, 1961-1962, ed. Nina J. Noring (Washington: Government Printing Office, 1994), Document 110.

herhangi bir etkisinin olmadığını ve komünizm etkisinden uzak bir Suriye'nin yeniden kurulmasına MBK hükûmetinin olumlu bakacağını raporlamıştır.⁴⁶⁵

MBK hükûmeti, Burrows-Hayta görüşmesinin ardından, akşam saatlerinde Suriye'yi tanıma kararı aldığını duyurmuştur.⁴⁶⁶ Böylece Türkiye, Mısır'ın tepkisinden çekinen ABD'nin yeni rejimi tanıma noktasında kararsız olduğu bir ortamda,⁴⁶⁷ Ürdün'den sonra ayrılıkçı rejimi resmen tanıyan ikinci devlet olmuştur.⁴⁶⁸ Türkiye'nin yeni rejimi tanıma kararı ulusal ve uluslararası basında geniş yer bulmuştur.⁴⁶⁹ Burrows, 30 Eylül'de üst düzey bir Dışişleri Bakanlığı yetkilisiyle tanıma kararı üzerine yaptığı görüşmenin ardından hazırladığı notta, tanıma kararının Türkiye'nin iç politikasıyla ilgili olmadığını ifade etmiş, Kuzbari hükûmetinin Şam'da kontrolü tamamen ele almasının ve yeni yönetimin milliyetçi bir eğilime sahip olup komünizm taraftarı olmamasının Ankara'nın kararında etkili olduğunun altını çizmiştir.⁴⁷⁰

Ürdün Kralı Hüseyin, Batılı devletlerin ayrılıkçı rejime yönelik tutumlarının netleşmediği bir ortamda, Türkiye'nin hızlı tanıma kararı almasını çok önemli bir adım olarak nitelendirmiştir.⁴⁷¹ ABD'li kaynaklar, yeni Suriye rejiminin Nâsır'ın bölgedeki etkinliğine ve prestijine darbe vururken Suudi Arabistan, Ürdün, Lübnan ve Türkiye'yle ilişkilerinin iyi olmasını beklediklerini belirtmişlerdir.⁴⁷² Ayrıca, Washington yönetiminin erken tanıma hususunda gösterdiği gecikme nedeniyle ortaya çıkabilecek dezavantajı, ayrılıkçı rejimi hemen tanıyan ve yeni rejimle dostça ilişkiler kurmak isteyen Türkiye ve Ürdün üzerinden giderebileceği dönemin diplomatik belgelerine yansımıştır.⁴⁷³

MBK hükûmetinin Kuzbari'nin kurduğu ayrılıkçı hükûmeti süratle tanıması Nâsır'ı kızdırmıştır. Mısır, 30 Eylül'de Türkiye ve Ürdün'le diplomatik ilişkilerini kesme kararı

⁴⁶⁵ TNA, FO 371/158788, Burrows to Foreign Office, Ankara, 29 Eylül 1961.

⁴⁶⁶ TNA, FO 371/158788, Burrows to Foreign Office, Ankara, 29 Eylül 1961.

⁴⁶⁷ *The Foreign Relations of the United States (FRUS)*, 1961-1963, Volume XVII, Near East, 1961-1962, ed. Nina J. Noring (Washington: Government Printing Office, 1994), Document 113 ve Document 117.

⁴⁶⁸ Tanıma kararı için bkz. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Numarası: 162.50.15, 29 Eylül 1961. Bu dipnottan itibaren eğik çizginin (/) sol tarafı fon kodunu, sağ tarafı ise yer numarasını ifade edecektir.

⁴⁶⁹ Bkz. *Vatan*, 30 Eylül 1961, 1; *Cumhuriyet*, 30 Eylül 1961, 1; *Milliyet*, 30 Eylül 1960, 1; *The Guardian*, 30 Eylül 1961, 1; *The New York Times*, 30 Eylül 1961, 1.

⁴⁷⁰ TNA, FO 371/158790, Burrows to Foreign Office, Ankara, 30 Eylül 1961.

⁴⁷¹ TNA, FO 371/158788, Henniker Major to Foreign Office, Amman, 30 Eylül 1961.

⁴⁷² *The Foreign Relations of the United States (FRUS)*, 1961-1963, Volume XVII, Near East, 1961-1962, ed. Nina J. Noring (Washington: Government Printing Office, 1994), Document 114.

⁴⁷³ *The Foreign Relations of the United States (FRUS)*, 1961-1963, Volume XVII, Near East, 1961-1962, ed. Nina J. Noring (Washington: Government Printing Office, 1994), Document 115.

almıştır.⁴⁷⁴ Nâsır taraftarı olduğundan şüphelenilen şahıslar, Mısır'ın bu kararından saatler sonra Türkiye'nin Beyrut Büyükelçiliğine bomba atmışlardır.⁴⁷⁵ Dışişleri Bakanlığı, Mısır'ın ikili ilişkileri kesme kararı üzerine yaptığı açıklamada karardan üzüntü duyulduğunu, Nâsır'ın Suriye'deki durumu kabul ettiğini ve tanıma kararının Suriye ile komşuluk ve dostluğun icabı olduğunu ifade etmiştir.⁴⁷⁶ Suriye Başbakanı Mamun el-Kuzbari, Türkiye-Mısır ilişkilerinin gerildiği bir ortamda, Başbakan Cemal Gürsel'e erken tanıma kararından dolayı 1 Ekim'de bir teşekkür telgrafi göndermiştir.⁴⁷⁷

Bakanlar Kurulu, Mısır'ın Türkiye ile ilişkilerini kesmesi üzerine 1 Ekim'de bir toplantı yapmıştır. Toplantıdan ayrılan Dışişleri Bakan Vekili Mehmet Baydur, gazetecilerin Mısır'ın Türkiye ile ilişkileri kesmesinin erken tanıma kararının bir sonucu olup olmadığına yönelik sorusuna “*Erken değil. Suriye hükûmetini tanımamız için efkârı umumiye taraftardı ve müsaitti*” şeklinde cevap vermiştir.⁴⁷⁸ MBK hükûmeti, Mısır'ın sert tutumuna aynen mukabelede bulunmuş ve Kahire ile diplomatik ilişkileri kesme karar almıştır. 2 Ekim'de Dışişleri Bakanlığı'na davet edilen Mısır Büyükelçisi Ali Kemal Fehmi'ye Mısır'la münasebetlerin kesildiği bildirilmiştir.⁴⁷⁹

Dışişleri Bakanı Selim Sarper, Türkiye-Mısır krizinin derinleştiği sırada BM Genel Kurulu'na katılmak üzere New York'ta bulunmaktaydı. Sarper, 2 Ekim'de BM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada Suriye'deki ayrılıkçı rejimin erken tanınmasına ve Mısır'la ilişkilerin gerilmesine yönelik şu ifadeleri kullanmıştır:

“Orta Doğu'da sulh, istikrar ve terakkinin yerleşmesini hassaten arzu eden Türkiye, Arap komşuları arasında ahenk içinde ve kardeşçe iş birliği bağları kurulmasını görmekle bahtiyar olacaktır. Bundan birkaç yıl önce güney komşumuz Suriye, Mısır'la birleşmeye karar vermişti. Geçen hafta Suriyeli komşularımız yeniden eski, ayrı ve müstakil devlet statüsüne dönmek hususundaki kararlarını ilan etmişlerdir. Eskiden olduğu gibi bu defa da tutumumuz ilgili milletlerin kararını tanımak olmuştur. Tutumumuzun herhangi bir kimseye müteveccihmiş gibi yanlış tefsir edilmesini anlayamayız. Birleşik Arap Cumhuriyetinin Hükûmetimizle

⁴⁷⁴ TNA, FO 371/158789, Arthur to Foreign Office, Kahire, 1 Ekim 1961; *Akşam*, 2 Ekim 1961, 5; *The New York Times*, 2 Ekim 1961, 1; *The Guardian*, 2 Ekim 1961, 1.

⁴⁷⁵ *Milliyet*, 2 Ekim 1961, 1; *Ulus*, 3 Ekim 1961, 1; *The Guardian*, 4 Ekim 1961, 9.

⁴⁷⁶ Dışişleri Bakanlığı'nın yayımladığı bildirinin tam metni için bkz. TNA, FO 371/158790, Burrows to Foreign Office, Ankara, 2 Ekim 1961; *Vatan*, 2 Ekim 1961, 5; *Ulus*, 2 Ekim 1961, 1, 5.

⁴⁷⁷ *Akşam*, 2 Ekim 1961, 1; *Ulus*, 2 Ekim 1961, 1, 5.

⁴⁷⁸ *Milliyet*, 2 Ekim 1961, 1.

⁴⁷⁹ *Vatan*, 3 Ekim 1961, 1; *Ulus*, 3 Ekim 1961, 5.

ilişkilerini kesmek kararını ancak üzüntü ile öğrenmiş bulunuyoruz. Diplomatik münasebetler muvakkaten kesilmiş olsa dahi Türk milleti Birleşik Arap Cumhuriyeti halkına karşı en samimi dostluk ve iyi niyet duyguları beslemeğe devam edecektir.”⁴⁸⁰

Selim Sarper’in açıklamalarıyla Türkiye’nin ayrılıkçı darbeye yönelik politikası netlik kazanmıştır. Kuzbari hükûmeti, MBK’nın Suriye’nin Mısır’dan bağımsızlaşmasına olumlu yaklaşmasını ve üst makamlarca bu tutumunu ikrar etmesini memnuniyetle karşılamıştır. Başbakan Kuzbari, 5 Ekim 1961’de Milliyet Gazetesi’nden Mehmet Ali Kışlalı’ya özel bir demeç vererek Türkiye’yle eski anlaşmazlıkları unutmak ve iyi ilişkiler kurmak istediklerini belirtmiştir. Kuzbari, Türkiye’nin yeni hükûmeti tanıyan ilk iki ülkeden biri olması nedeniyle duyduğu memnuniyeti mülakatta bir kez daha dile getirmiştir.⁴⁸¹ MBK üyeleri ve Bakanlar Kurulu, 6 Ekim’de ortak bir toplantı yaparak Suriye’deki son gelişmeleri görüşmüş, bu sırada Ankara’ya Nâsır’ın ayrılıkçı hükûmeti tanıdığı haberi ulaşmıştır. Nâsır bir açıklama yaparak, Suriye’nin BM’ye ve Arap Birliği’ne üye olmasına engel olmayacağını resmen deklare etmiştir.⁴⁸²

Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Namık Kemal Yolga, 10 Ekim’de Burrows’la yaptığı görüşmede ayrılıkçı rejimi erken tanıma nedenini Suriye’de oluşabilecek güç boşluğunu Sovyetlerin doldurmasını engellemek olarak açıklamıştır. Yolga, Türkiye’nin bölgede komünizm etkisinin artmasını büyük bir tehlike olarak gördüğünü, bu çerçevede yeni Suriye hükûmetine her türlü siyasi desteği vermeye hazır olduklarını ifade etmiştir. Yolga ayrıca, Hüsnü-el Zaim döneminde Türkiye ile Suriye arasında komünizme karşı istihbarat alanında iş birliği yapıldığını, yeni dönemde benzer bir iş birliğinin yeniden tesis edilmesini beklediğini ifade etmiştir.⁴⁸³

Aynı gün Paris’te NATO Siyasi Komite toplantısında Suriye meselesi masaya yatırılmış, toplantıya Türkiye’yi temsilen katılan Münir Pertev Subaşı, erken tanıma kararının Türkiye-Suriye arasında ilerleyen dönemde dostça ilişkiler kurabilmek için alındığını söylemiş ve önceki dönemlerde Sovyetlerin Suriye’ye sızma faaliyetlerinden

⁴⁸⁰ *Ulus*, 3 Ekim 1961, 5.

⁴⁸¹ *Milliyet*, 5 Ekim 1961, 1.

⁴⁸² *Vatan*, 7 Ekim 1961, 3; *Milliyet*, 8 Ekim 1961, 5.

⁴⁸³ TNA, FO 371/157828, Burrows to Foreign Office, Ankara, 10 Ekim 1961.

bahsetmiştir.⁴⁸⁴ Suriye ile ilişkilerine ivme kazandırmak isteyen MBK Bakanlar Kurulu, 11 Ekim'de Şam'da bir büyükelçilik açılmasına karar vermiştir.⁴⁸⁵

MBK hükûmetinin ayrılıkçı darbeyi Suriye'nin iç işi olarak görmesinin ve yeni rejimi hızla tanıma kararı almasının arkasında yatan birincil neden, öncelikle iç ortamda yaşanan aktör değişimidir. DP'nin Batı ittifak sistemine sıkı sıkıya bağlı olması ve Orta Doğu'da Batı çıkarlarının koruyucusu olarak hareket etmesi Suriye'yle ilişkilerin bozulmasına ve 1957 Krizi'nin yaşanmasına neden olmuştu. MBK hükûmeti, yukarıda belirtildiği gibi, DP'nin aksine Orta Doğu'da Batı'dan daha özerk hareket etmek ve komşularıyla arasını düzeltmek istemekteydi. Bu nedenle, Türk dış politikasının karar verme mekanizmasını elinde bulunduran MBK hükûmetinin DP'den farklılaşan dış politika yaklaşımı, Türkiye'nin 28 Eylül darbesi sonrası Suriye politikasını belirleyen başlıca etken olmuştur. İngiliz Büyükelçisi Burrows, 5 Ekim'de düzenlenen ve kısıtlı sayıda üyenin katıldığı CENTO toplantısında, erken tanıma kararının Türk Dışişleri Bakanlığı'ndan ziyade MBK'nın inisiyatifiyle alındığını belirterek MBK'nın karar verme sürecindeki merkezî rolüne işaret etmiştir.⁴⁸⁶

MBK hükûmetinin ayrılıkçı rejimi erken tanıma kararının kendisini DP'den ayırttırmaya matuf bilinçli bir politik tercih olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim MBK üyelerinden Kadri Kaplan darbeden dört yıl sonra kaleme aldığı bir yazıda bu hususun altı açıkça çizmiştir. Kaplan, 25 Şubat 1965 tarihli Milliyet Gazetesi'nde yayımlanan makalesinde MBK'nın dış politika anlayışının DP'den farklı olduğunu ve Türk dış politikasına şahsiyet kazandırmayı amaçladığını ifade etmiştir. Kaplan, kurtuluş mücadelesi veren ulusları destekleme ve yeni Suriye hükûmetini ABD'den önce tanıma kararlarını "*enerjik ve serbest iradeli teşebbüsler*"⁴⁸⁷ olarak tanımlamıştır. İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Dennis Allen, Türk dış politikası üzerine 1965 yılında hazırladığı raporda Türkiye'nin Suriye'de iktidara gelen ayrılıkçı hükûmeti tanıma kararı almasını bu dönemde Türk dış politikasındaki tek kayda değer inisiyatif olarak nitelendirmiştir.⁴⁸⁸

Bölgesel düzeyde Nâsır etkeni, Türkiye'nin ayrılıkçı darbeye yönelik politikasını ikincil olarak etkilemiştir. Dönemin belgelerine bakıldığında, Türkiye'nin Nâsır'ın bölgede

⁴⁸⁴ TNA, FO 371/157828, Tomlinson to Hiller, Paris, 10 Ekim 1961.

⁴⁸⁵ T.C. Resmî Gazete, Sayı 10932, 14 Ekim 1961.

⁴⁸⁶ TNA, FO 371/157827, Burrows to Foreign Office, Ankara, 6 Ekim 1961.

⁴⁸⁷ Kadri Kaplan, "Dış Politikada Görüş Ayrılıklarının Açığa Çıkması," *Milliyet*, 25 Şubat 1965, 2.

⁴⁸⁸ TNA, FO 371/180153, Turkish Foreign Policy, Allen to Stewart, Ankara, 3 Şubat 1965.

izlediği radikal pan-Arabizm politikasından duyduğu rahatsızlık açık bir biçimde görülmektedir. Türkiye, Mısır'ın Hatay meselesini sürekli olarak gündeme getirmesinden, Nâsır'ın Kıbrıs meselesi bağlamında Başpiskopos Makarios'la kurduğu yakın ilişkiden ve EOKA'ya verdiği açık destekten rahatsızlık duymaktaydı.⁴⁸⁹ Türkiye, ilişkilerinin bir türlü düzelmediği Nâsır'ın ayrılıkçı darbe neticesinde Suriye üzerindeki nüfuzunu kaybetmesinden memnuniyet duymuştur. MBK hükûmeti, ayrılıkçı darbeyi bölgesel güç dengesi sisteminde Mısır'ın başını çektiği radikal kampın aleyhine bir gelişme olması ve Nâsır'ın bölgesel hegemonyasını aşındırması nedeniyle olumlu karşılamıştır. MBK hükûmeti, Nâsır'ın etkisine kapalı olan yeni Suriye hükûmetiyle dostça ilişkiler kurmak suretiyle güney sınırındaki güvenlik tehdidini bertaraf edebileceğini ve Hatay meselesini uzlaşma yoluyla çözebileceğini düşünmüştür.

Uluslararası düzeyde, Türkiye'nin komünizm tehdidinden duyduğu endişe ayrılıkçı rejimin erken tanınmasında etkili olmuştur. Namık Kemal Yolga'nın ve Münir Pertev Subaşı'nın yaptıkları açıklamalar, Türkiye'nin yeni rejimle ilişkilerini iyileştirmek suretiyle Sovyet etkisinin Suriye'de önüne geçmek istediğini göstermektedir. Sonuç olarak, BAC döneminde iki ülke arasında Hatay meselesi nedeniyle kısa süreliğine gerilen ilişkiler, Türkiye'nin ayrılıkçı rejimi en erken tanıyan iki ülkeden biri olmasından sonra pozitif bir biçimde gelişmeye başlamıştır.

Türkiye'nin ayrılıkçı darbe sonrasında Suriye'ye yönelik izlediği olumlu politika, iki ülke arasında önceki yıllarda sorun yaratan meselelerin çözümü için olumlu bir havanın oluşmasını sağlamıştır. Bu sorunlu alanlardan ilki, iki ülke arasındaki uzun sınır nedeniyle önlenemeyen kaçakçılık olayları ve sınırın iki yakasındaki insanların illegal geçiş trafiğidir. Sınırdaki vuku bulan illegal geçişler, dönem dönem kaçakların sınır muhafızlarıyla çatışması veya mayına basarak hayatlarını kaybetmesi gibi olumsuz olaylara yol açmaktaydı. Bu tip hadiseler, iki ülke ilişkilerinin gergin olduğu dönemlerde ciddi sorunlar yaratmaktaydı. Örneğin, Şam yönetimi Bağdat Paketi'nin imzalandığı dönemde Türkiye sınırına yakın bölgelerde bulunan Kürt aşiretlere Türkiye lehine casusluk yaptıkları gerekçesiyle sıkı kontroller uygulamıştı. Suriye ayrıca, Türkiye'yi sınırdaki Türkmenleri Suriye aleyhine kışkırtmakla suçlamıştı. Türk ve Suriyeli yetkililer, bu tip sınır olaylarının önüne geçmek için ayrılıkçı darbenin hemen ardından Kasım 1961'de bir araya gelerek sorunu masaya yatırmışlardır. Taraflar, görüşmeler sırasında sınır boyunda yaşayan Suriyelilere verilen

⁴⁸⁹ TNA, FO 371/158788, Minute by J. Foster, Eastern Department, Londra, 3 Ekim 1961.

geçiş iznine dair sorunları çözüme kavuşturmuşlardır. Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkilerin 1960'lı yılların başında yumuşamasıyla sınırda yaşanan olaylarda gözle görülür bir azalma yaşanmıştır.⁴⁹⁰

Türkiye ile Suriye arasında ayrılıkçı darbe sonrasında oluşan olumlu hava bu dönemde yeni yeni gündeme gelmeye başlayan Keban Barajı'nın inşası ve akarsuların paylaşımı meselesinde de etkisini göstermiştir. Türkiye ile Suriye arasında Fırat Nehri suyunun paylaşımı konusunda 1962 yılının başlarında başlayan ilk görüşmeler oldukça olumlu geçmiş, taraflar Fırat havzası hakkında görüş alışverişinde bulunmuşlardır.⁴⁹¹ Dönemin başında, Türkiye'nin Fırat Nehri üzerine yapılması planlanan baraj ve elektrik santrallerin inşa bedellerine Suriye ve Irak'ın da dâhil olacağına dair haberler yapılmıştır. İnönü hükûmetinin Türkiye ve Suriye'yi su baskınlarından koruması hedeflenen barajlar ve iki ülkeye elektrik sağlaması öngörülen enerji santralleri hakkında Suriye ve Irak nezdindeki girişimleri olumlu karşılanmıştır.⁴⁹²

3.2.2.3. 28 Mart 1962 Darbesi

14 Aralık 1961'de kurulan Davalibi hükûmetinin Nâsır karşıtı ittifak arayışı ve anti-sosyalist ideolojik yönelimi, Suriye'deki radikal siyasal dinamikleri yeniden harekete geçirmiştir. 28 Eylül darbesinin lideri olan Abdülkerim Nahlavi bir kez daha harekete geçerek, 28 Mart 1962'de "düzeltme hareketi" olarak adlandırdığı bir darbeye iktidarı ele geçirmiştir. Darbe sonrasında Cumhurbaşkanı Kudsi tutuklanırken, Başbakan Davalibi'nin görevine son verilmiştir.⁴⁹³ Şamlı subayların liderliğini yapan Nahlavi'nin 28 Mart darbesinin başını çekmesi, ordu içinde Şamlı subaylarla Şamlı olmayan unsurlar arasındaki gerginliğin tırmanmasına neden olmuştur.⁴⁹⁴ Ordudaki Nâsırcıların, Askerî Komitenin, bazı Baasçıların ve General Zahreddin'e bağlı subayların güçlerini hissettirmeye başlaması ve Nâsır'ın süregiden propaganda savaşı, birkaç ay önce ayrılıkçı darbeye öncülük eden

⁴⁹⁰ Kushner, "Conflict and Accommodation in Turkish-Syrian Relations," 92-93.

⁴⁹¹ Murhaf Jouejati, "Water Politics as High Politics: The Case of Turkey and Syria," *Reluctant Neighbor: Turkey's Role in the Middle East*, ed. Henri J. Barkey (Washington: U.S. Institute of Peace Press, 1996), 136, Tuğba Evrim Maden, "Türkiye-Suriye İlişkilerinde Suyun Rolü," *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 35 (2011): 35.

⁴⁹² *Milliyet*, 5 Şubat 1962, 1.

⁴⁹³ Karol R. Sorby, "The Separatist Period in Syria, 1961-1963," *Asian and African Studies*, Cilt 18, Sayı 2 (2009): 159

⁴⁹⁴ 28 Eylül'deki darbeyi yapan cuntanın içinde Şamlı subayların ağırlıkta olması ordu içindeki hiziplerde rahatsızlığa yol açmıştı. Nahlavi, diğer hizipleri yatıştırmak için Dürzi General Abdülkerim Zahreddin'i Genelkurmay Başkanlığına atayarak bu rahatsızlığı önlemeye çalışmıştı. Nikolaos van Dam, *The Struggle for Power in Syria, Politics and Society under Asad and the Ba'th Party* (London: I.B. Tauris, 2011), 29.

Nahlavi'nin artık ayrılıkçı rejimi sürdüremeyeceğini anlayarak fikrini değiştirmesine ve Nâsır yanlısı bir tutum takınmasına neden olmuştur.⁴⁹⁵

Nahlavi'nin ikinci darbesi, birçok hizbe bölünen Suriye ordusu içinde büyük bir kırılmaya neden olmuş ve Suriye'nin çeşitli kentlerine yayılan bir dizi olayın fitilini ateşlemiştir.⁴⁹⁶ Nahlavi hareketine karşı harekete geçen Baasçı ve Nâsırcı subaylar, 31 Mart'ta Hama'da Cesim Elvan liderliğinde bir darbe girişiminde bulunmuştur. Fakat bu girişim, Şamlı subaylar ile Şamlı olmayan subayları kanlı bir iç hesaplaşmanın eşiğine getirmiştir. Muhtemel çatışmayı önlemek için 1 Nisan 1962'de Humus'ta farklı hizipleri bir araya getiren bir askerî kongre toplanmıştır.⁴⁹⁷

Askerî Kongre sonucunda, Nahlavi ve Elvan'ın yurtdışına sürgün edilmesi kararlaştırılmış fakat Elvan bu kararı kabul etmeyerek 2 Nisan'da Halep'te bir darbe girişimine daha liderlik etmiştir. 1 Nisan kararlarına sadık kalan ordunun toplu olarak Elvan'a karşı çıkması darbe girişiminin başarısız olmasının en temel nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kargaşa ortamında hiçbir hizip iktidarı üstlenmeye cesaret edememiş ve General Zahreddin'le iş birliği yapan Nazım el-Kudsi cumhurbaşkanlığına geri dönmüştür. Kudsi-Zahreddin ittifakı neticesinde Beşir Azma 16 Nisan 1962'de yeni hükûmeti kurmuş ve Mısır'la ilişkileri düzeltmek için toprak kanununun revize edilmesi ve yeniden birlik çağrısında bulunma gibi bazı adımlar atmıştır. Fakat Nâsır, ayrılıkçı rejimin devam ettiği gerekçesiyle Azma hükûmetinin attığı bu adımları yetersiz bularak reddetmiştir.⁴⁹⁸ Nâsır, Nahlavi'nin ikinci darbesinden sonra patlak veren Hama ve Halep kalkışmalarını doğrudan desteklemiştir.⁴⁹⁹

Kudsi ve Zahreddin, Nâsır'ı yatıştırma politikasının başarısızlığını görerek bir kez daha taktik değiştirmiş ve Suriye'nin iç işlerine karıştığı gerekçesiyle Nâsır'ı Arap Birliği'ne şikâyet etmişlerdir. Bununla yetinmeyen Kudsi-Zahreddin ikilisi, 13 Eylül 1962'de Baasçıların ve Nâsırcıların azılı düşmanı olarak bilinen Halid el-Azm'ı kabineyi kurmakla görevlendirmişlerdir.⁵⁰⁰ Bu arada, Abdülkerim Nahlavi gizlice Suriye'ye dönerek Baasçı ve Nâsırcı hiziplere ittifak teklif ederek yeni bir askerî darbe arayışına girişmiştir. Baasçı ve

⁴⁹⁵ Mufti, *Sovereign Creations*, 137.

⁴⁹⁶ Roberts, *The Ba'ath and Creation of Modern Syria*, 51-52; Petran, *Syria*, 155.

⁴⁹⁷ Rabinovich, *Syria under the Ba'ath*, 32-33; Sorby, "The Separatist Period in Syria," 160-161

⁴⁹⁸ Mufti, *Sovereign Creations*, 137-138; Rabinovich, *Syria under the Ba'ath*, 34-35.

⁴⁹⁹ Petran, *Syria*, 156-157.

⁵⁰⁰ Mufti, *Sovereign Creations*, 138-139.

Nâsırcı subayların ilk etapta verdikleri sözleri tutmayarak Nahlavi'yi yalnız bırakmaları neticesinde bu girişim boşa çıkmıştır. Baasçılar ve Nâsırcılar gün geçtikçe güçlenirken, Halid el-Azm görevi devraldıktan sonra ülkede Nâsır lehine bazı gösteriler düzenlenmiştir.⁵⁰¹ Nâsırcı dalga önü alınamaz boyuta ulaştınca, hükûmet birlik taraftarı unsurlara tavizde bulunarak bazı askerî pozisyonları birlik taraftarlarına vermiştir. Arap birliği politikası yoluyla meşruiyetini artırmak isteyen Cumhurbaşkanı Kudsi son bir şans olarak Irak'ta 8 Şubat 1963'te iktidarı ele geçiren Baasçı hükûmete birlik önerisinde bulunmuş fakat bu tekliften de bir netice alamamıştır.⁵⁰²

28 Eylül 1961 darbesinden 8 Mart 1963 darbesine kadar geçen sürece bakıldığında, Suriye'de Nâsırcı siyasetin gittikçe güç kazandığı görülmektedir. Bu durum, Suriye'nin geleneksel krallıklar ile radikal cumhuriyetler arasında bir mücadele sahasına dönüşmesine yol açmıştır. Ayrılıkçı dönemde Suriye siyasetini kaosa sürükleyen Mısır'la birleşip birleşmeme ikilemi, askerî ve sivil unsurlarıyla Suriye siyasetinin adeta felç olmasına neden olmuştur. Birçok hizbe bölünen Suriye ordusunun siyaseti doğrudan dizayn etmede ısrar etmesi, ülkedeki istikrarsızlığı ve siyasal buhranı daha da derinleştirmiştir. Bu kaotik ortamda Baasçı, Nâsırcı ve bağımsız subayların öncülüğünü yaptığı bir cunta, 8 Mart 1963'te bir darbe yaparak ayrılıkçı rejime son verdiklerini ilan etmişlerdir. Suriye siyasi tarihine "Baas darbesi" olarak geçen bu hareket, Suriye'nin kısa bir zaman içerisinde Baas Partisi öncülüğünde bir tek parti rejimine geçmesine ve o tarihe kadar kesintilerle devam eden demokratik-çoğulcu siyasal yaşamın bir daha geri dönülmemek üzere son bulmasına neden olmuştur.

3.2.2.4. Türkiye'nin Politikası

Ayrılıkçı darbe sonrasında iktidara gelen Kuzbari hükûmetiyle yakın ilişkiler kuran Türkiye, 28 Mart darbesine oldukça itidalli yaklaşmış ve yaşanan gelişmeleri yakından takip etmiştir.⁵⁰³ Dışişleri Bakanlığı Enformasyon Dairesi, başta Şam radyosu olmak üzere çeşitli haber ajanslarından derlediği haberler yoluyla 28 Mart darbesini yapan aktörleri, darbenin nedenlerini ve gelişimini anlık olarak raporlamıştır.⁵⁰⁴ 28 Mart sabahı, Şam radyosundan yapılan bir yayından edinilen bilgiye göre, Suriye'de idareyi ele alan grubun ayrılıkçı

⁵⁰¹ Petran, *Syria*, 162-165.

⁵⁰² Mufti, *Sovereign Creations*, 140-141.

⁵⁰³ TNA, FO 371/164378, Burrows to Foreign Office, 28 Mart 1962.

⁵⁰⁴ BCA, 030.01.0.0/63.389.2, 28 Mart 1962.

darbeyi yapan grup olduğu anlaşılmıştır.⁵⁰⁵ Darbe neticesinde Cumhurbaşkanı Kudsi, Başbakan Davalibi ve bakanlar istifa ederken, ülkede olağanüstü hal ilan edilmiştir.⁵⁰⁶

Abdülkerim Nahlavi liderliğindeki cunta, yayımladığı bildiriye hükûmetin sosyo-ekonomik politikalarını eleştirmiş, müspet tarafsızlık siyaseti izleyeceğini belirtmiş, Arap birliği için gayret edeceğini açıklamış ve Mısır'la sıkı ilişkiler kurmayı hedeflediğini deklare etmiştir.⁵⁰⁷ Darbe sonrasında yayımlanan bildirimler, 28 Mart darbesini düzenleyenlerin Nâsır'ın temel doktrinlerinden etkilendiği ve darbenin Nâsır'ın itibarını artırdığı şeklinde yorumlanmıştır.⁵⁰⁸

Darbe haberinin Ankara'ya ulaşmasıyla birlikte Türkiye-Suriye sınırı kapatılırken,⁵⁰⁹ cuntanın yayımladığı bildirinin Arap birliğine ve Mısır'a yönelik olumlu mesajlar taşıması, Türkiye'nin tutumunu belirleyen en önemli etken olmuştur. Başbakan İsmet İnönü, Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay, İçişleri Bakanı Ahmet Topaloğlu ve Milli Savunma Bakanı İlhami Sancar darbe haberi üzerine acil bir toplantı yaparak Suriye meselesini görüşmüşlerdir. Sunay toplantı çıkışında yaptığı açıklamada “*Suriye olaylarını görüştük. Hâdiselerin inkişafını bekliyoruz*” demiştir.⁵¹⁰ Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hasan İstinyeli, 28 Mart'ta yaptığı açıklamada darbeyi Suriye'nin iç işi olarak gördüklerini ve yeni rejimi tanımak için herhangi bir nedenin bulunmadığını ifade etmiştir.⁵¹¹

Başbakan İsmet İnönü başkanlığında 29 Mart'ta toplanan Bakanlar Kurulu, Suriye'de yaşanan gelişmeleri masaya yatırmış, İçişleri Bakanı Ahmet Topaloğlu ve Dışişleri Bakan Vekili Turhan Feyzioğlu kabineye konu hakkında izahatta bulunmuşlardır.⁵¹² Suriye'nin Ankara Büyükelçisi Seyid Müeyyed el-Azm ise aynı gün Akşam Gazetesi'ne verdiği demeçte darbenin Türkiye-Suriye ilişkilerini gölgelemeyeceğini ve tamamıyla Suriye'nin iç politikasıyla ilgili olduğunu belirterek Ankara'nın kaygılarını gidermeye çalışmıştır.⁵¹³

⁵⁰⁵ BCA, 030.01.0.0/63.389.2, 28 Mart 1962.

⁵⁰⁶ BCA, 030.01.0.0/63.389.2, 28 Mart 1962.

⁵⁰⁷ *Akşam*, 29 Mart 1962, 1, 5; BCA, 030.01.0.0/63.389.2, 28 Mart 1962.

⁵⁰⁸ BCA, 030.01.0.0/63.389.2, 28 Mart 1962, 19.

⁵⁰⁹ *Ulus*, 29 Mart 1962, 5.

⁵¹⁰ *Akşam*, 29 Mart 1962, 1.

⁵¹¹ *Milliyet*, 29 Mart 1962, 5.

⁵¹² *Milliyet*, 30 Mart 1962, 5.

⁵¹³ *Akşam*, 30 Mart 1962, 1.

Suriye’de darbe sonrası karmaşa devam ederken, 30 Mart’ta Suriye askerlerinin Akçakale sınır karakoluna saldırdığına ve Nusaybin’e giden trene ateş açtığına dair haberler basında yer almıştır.⁵¹⁴ İçişleri Bakanı Ahmet Topaloğlu, Türkiye-Suriye sınırında vuku bulan olaylarla ilgili 31 Mart’ta yaptığı açıklamada “*Bunlar basit birer sınır olayıdır. Suriye makamları, Türk sınır makamlarından özür dilemişler ve mesele kapanmıştır*”⁵¹⁵ ifadelerini kullanarak hükûmetin olayı büyütme istemediğini göstermiştir. Ulaştırma Bakanlığı da Suriye askerlerinin Türk trenine ateş açtığına dair basında yer alan haberlerin doğru olmadığına dair bir açıklama yapmıştır. Açıklamada, “*Suriyeliler tarafından bir şahsın taş atması neticesi tren lokomotifinin camı kırılmış ve durum hükûmet makamlarına bildirilmiştir*”⁵¹⁶ ifadelerine yer verilmiştir.

Türkiye’nin yeni rejimi tanımaya yönelik tutumu tam olarak netlik kazanmazken, Şam’da iktidarı ele geçiren cuntaya karşı Hama ve Halep’te bazı birliklerin isyan etmesi neticesinde Suriye ordusunun ikiye bölünmesi Türk basınında geniş yer bulmuştur.⁵¹⁷ Nâsır yanlısı ordu birliklerinin 2 Nisan’da Halep’te harekete geçmesi nedeniyle, Suriye’nin yeniden Nâsır’ın kontrolüne girip girmeyeceği gündeme gelirken, aynı gün Türkiye-Suriye sınırı tekrar kapatılmıştır.⁵¹⁸ The Times Gazetesi’nde çıkan bir haberde, Suriye’de Nâsır’a yakın bir hükûmetin iş başına gelmesinin Türkiye’nin hoşuna gitmeyecek bir gelişme olacağına ve 28 Eylül darbesi sonrasında gelişmeye başlayan Türkiye-Suriye ilişkilerine büyük darbe vuracağına yer verilmiştir.⁵¹⁹

Şam Büyükelçisi Şinasi Orel, 2 Nisan’da Başbakan İsmet İnönü’ye mahsus acil bir şifreli telgraf göndererek Suriye’deki son durum hakkında detaylı bilgi vermiştir. Nâsır taraftarı olmayan güvenilir bir kişiden Suriye ordusunun durumuyla ilgili aldığı bilgileri aktaran Orel, Suriye’nin kuzeyinde bulunan ordu birliklerine liderlik eden kişinin Halep radyosuna verdiği demeçte Nâsır ile birleşmek istemediğini beyan ettiğini aktarmıştır.⁵²⁰ 2 Nisan’da İngiliz Büyükelçisi Burrows’la görüşen Genelkurmay İstihbarat Daire Başkanı, Suriye’de yaşanan gelişmeleri yakından takip ettiklerini ifade etmiş ve Halep’te ortaya çıkan

⁵¹⁴ *Milliyet*, 31 Mart 1962, 1.

⁵¹⁵ *Milliyet*, 1 Nisan 1962, 7.

⁵¹⁶ *Milliyet*, 1 Nisan 1962, 7.

⁵¹⁷ *Milliyet*, 2 Nisan 1962; *Cumhuriyet*, 3 Nisan 1962; *Akşam*, 2-3 Nisan 1962; *Ulus*, 3 Nisan 1962; *Vatan*, 3 Nisan 1962.

⁵¹⁸ *Akşam*, 3 Nisan 1962, 5; *Milliyet*, 3 Nisan 1962, 5.

⁵¹⁹ *The Times*, 3 Nisan 1962.

⁵²⁰ BCA, 030.01.0.0/71.449.6, 2 Nisan 1962.

isyan hareketinin Şam'dakine kıyasla Batı çıkarları açısından daha zararlı olduğunu söylemiştir.⁵²¹

Halep'te isyan eden Nâsırcı subayların 3 Nisan'da teslim olmasıyla Suriye'de sükûnet sağlanmış ve Nâzım el-Kudsi yeniden cumhurbaşkanlığına gelmiştir. Türkiye, Suriye'de eski rejimin yeniden ihdas edilmesini memnuniyetle karşılamıştır. Başbakan İnönü başkanlığında 3 Nisan'da toplanan Bakanlar Kurulu, Nâzım el-Kudsi'nin yeniden cumhurbaşkanlığına gelmesini ve Suriye'de yaşanan son gelişmeleri görüşmüştür.⁵²² Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hasan İstinyeli, Suriye buhranının sona ermesi üzerine 4 Nisan'da Türk basınına konuyla ilgili bir demeç vermiştir. Birkaç gün önce Suriye'de meydana gelen darbeye ilgili ihtiyatlı bir açıklama yapan İstinyeli, eski aktörlerin yeniden iş başına gelmesine ve Suriye'de sükunetin sağlanmasına yönelik olarak şu ifadeleri kullanmıştır:

“Suriye’de cereyan eden olaylar şüphesiz bu memleketin bir iç meselesidir. Ancak kendisiyle uzun bir müşterek hududumuz ve karşılıklı menfaatlerimiz bulunan bu dost ve komşu memlekette huzursuzluk doğuran olayların dikkat ve ilgi ile takip etmemizden daha tabii bir şey olamaz. Bu itibarla, Suriye’nin kısa bir zamanda tekrar huzura kavuşmasını büyük memnuniyetle karşıladık. Komşu ve dost Suriye Devletinin istikrar içinde ve refah ve saadet yolunda ilerlemesi en samimi arzu ve temennimizdir.”⁵²³

Türkiye, her ne kadar Nâzım el-Kudsi'nin cumhurbaşkanlığına geri dönmesini olumlu karşılasa da Suriye'nin gittikçe Nâsır yanlısı bir çizgiye kaymasından rahatsız olmuştur. Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, İngiliz Büyükelçisi Burrows'la Haziran 1962'de bir araya gelerek Suriye'deki gelişmeleri görüşmüştür. Erkin, Mısır ve Suriye arasında federasyon kurulacağına dair basında çeşitli spekülasyonların yer aldığı bir döneme denk gelen görüşmede, Nâsır'ın Suriye'yi güçlü bir biçimde etkilemeye devam ettiğini ve Mısır'ın Suriye dış politikasını şekillendirdiğini dile getirmiştir. Erkin, Burrows'a 1 Nisan 1962'de dışişleri bakanı olmasından itibaren Türkiye-Suriye ilişkilerini geliştirmek için elinden geleni yaptığını, Suriyeli yetkililerin bu tutumunu bildiğini ancak çabalarının beklediği karşılığı bulmadığını söylemiştir.⁵²⁴

⁵²¹ TNA, FO 371/164379, Burrows to Foreign Office, 2 Nisan 1962.

⁵²² *Cumhuriyet*, 4 Nisan 1962, 1.

⁵²³ *Ulus*, 5 Nisan 1962, 5; *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1962, 5.

⁵²⁴ TNA, FO 371/163835, Burrows to Jamieson, Ankara, 12 Haziran 1962.

Yukarıda değinildiği gibi, Suriye 28 Mart darbesinden sonra Orta Doğu'daki geleneksel ve radikal kamplar arasındaki güç mücadelesinin doğrudan yansıdığı bir arenaya dönüşmüştür. 28 Mart darbesinin ardından Suriye'nin Nâsır eksenine doğru kayması, ayrılıkçı rejimle iyi ilişkiler geliştiren Ürdün Kralı Hüseyin'i de ciddi manada rahatsız etmiştir. Amman yönetimi, Suriye'yi yeniden Nâsır'ın kontrolüne sokacak bir grubun iktidarı ele geçirmesi durumunda Suriye'ye askerî müdahale tehdidinde bulunmuştur.⁵²⁵ 28 Mart darbesi sonrasında Suriye'de ortaya çıkan kaotik durumu değerlendiren bazı diplomatik çevreler, Kral Hüseyin'in kendisine dost unsurları Şam'da iktidara getirmek üzere Suriye'ye askerî müdahalede bulunması durumunda Türkiye'nin de kuzey Suriye'yi işgal etme ihtimalinden bahsetmeye başlamışlardır.⁵²⁶

Dışişleri Bakanı Erkin, Suriye'nin Londra Büyükelçisi ile yaptığı görüşmede, Türkiye'nin Halep üzerinde planları olduğuna dair çıkan söylentileri “*absürd*” olarak nitelendirmiş ve bu inancı ortadan kaldırmak için elinden geleni yapacağını ifade etmiştir.⁵²⁷ İngiliz diplomatik makamları, Erkin'in Suriye makamlarına herhangi bir müdahalede bulunmama hususunda teminat vermesine rağmen Suriye'de meydana gelebilecek bir parçalanma ya da iç kargaşa durumunda Türkiye'nin kuzey bölgelerine askerî müdahalede bulunabileceğini bir süre daha raporlamaya devam etmişlerdir.⁵²⁸

Türkiye'nin 28 Eylül darbesi ile 28 Mart darbesine yönelik politikası arasında belirgin bir farklılık gözlenmektedir. Türkiye, 28 Eylül darbesi sonrasında iktidara gelen Kuzbari hükûmetini ilk tanıyan ülkelerden biri olurken, 28 Mart darbesi sonrasında iktidarı ele geçiren yeni rejimi tanımak için herhangi bir adım atmamıştır. İngiliz Ulusal Arşivi'nde ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde yer alan belgelere ve dönemin haber kaynaklarına bakıldığında, bu politikayı belirleyen en önemli etkenin bölgesel düzeyde Nâsır faktörü olduğu görülmektedir. Türkiye, Şam'da iktidarı ele geçiren yeni rejimin Nâsır yanlısı bir tutum takınması nedeniyle 28 Mart hareketine karşı mesafeli durmuştur. Ankara, darbe

⁵²⁵ TNA, FO 371/164095, Morris to Foreign Office, Amman, 2 Nisan 1962; TNA, FO 371/164380, Morris to Foreign Office, Amman, 10 Nisan 1962; *The Foreign Relations of the United States (FRUS)*, 1961-1963, Volume XVII, Near East, 1961-1962, ed. Nina J. Noring (Washington: Government Printing Office, 1994), Document 212.

⁵²⁶ TNA, FO 371/164381, Bromley to George, Şam, 3 Mayıs 1962. Türkiye'nin iç karmaşa nedeniyle Suriye'ye askerî müdahalede bulunma ihtimali Amerikan belgelerinde ilk olarak Mart 1962'de dillendirilmiştir. Bkz. *The Foreign Relations of the United States (FRUS)*, 1961-1963, Volume XVII, Near East, 1961-1962, ed. Nina J. Noring (Washington: Government Printing Office, 1994), Document 212. İngiltere'nin Şam Büyükelçisi Thomas Browley, Türkiye'nin Suriye'ye müdahale etme ihtimalini haziran ayına kadar raporlamaya devam etmiştir. Bkz. TNA, FO 371/164095, Figg to Foreign Office, Şam, 25 Haziran 1962.

⁵²⁷ TNA, FO 371/163835, Burrows to Jamieson, Ankara, 12 Haziran 1962.

⁵²⁸ TNA, FO 371/164390, Minford to Figg, Ankara, 16 Temmuz 1962.

sonrasında iktidarın Nâsır yanlıları ile Nâsır karşıtları arasında bir süreliğine gidip gelmesi nedeniyle ihtiyatlı bir politika benimsemiş, bu politika yapılan resmî açıklamalara da yansımıştır. İnönü hükûmeti, Halep'te Nâsır yanlısı ordu birliklerinin başlattığı isyanın başarısızlığa uğramasını ve hemen sonrasında Nazım el-Kudsi'nin cumhurbaşkanlığına geri dönmesini ise memnuniyetle karşılamıştır. Ancak Nâsır'ın Suriye üzerindeki etkisinin giderek artırması Türkiye'nin güney sınırında güvenlik kaygılarını yeniden artıran bir gelişme olmuştur.

Nâsır faktörünün yanı sıra, dış politika karar verme mekanizmasının merkezinde bulunan aktörlerin dış politika yaklaşımı Türkiye'nin 28 Mart darbesine yönelik politikasını iç ortamda belirleyen en önemli etken olmuştur. İnönü hükûmetinin, tıpkı MBK hükûmeti gibi, DP'nin Orta Doğu politikasından farklı bir anlayışa sahip olduğu gözlemlenmektedir. DP iktidarı, 1958 ihtilali neticesinde Bağdat'taki müttefik rejimin devrilmesi karşısında Irak'a askerî müdahalede bulunmayı düşünürken; İnönü hükûmeti 28 Mart darbesinin Türkiye'ye yakınlık duyan aktörleri tasfiye etmesine rağmen agresif bir politika izlememiştir. İnönü hükûmeti, 28 Mart darbesinin Nâsır yanlılarını Şam'da iktidara taşıma hamlesi olduğunu anlamasına rağmen, Suriye'ye karşı saldırgan bir tutum benimsememiş ve durumun netleşmesini beklemiştir. Bu tutum, aradan henüz iki yıl geçmesine rağmen, Türk karar vericilerin DP'nin Suriye politikasından oldukça uzaklaştığını açık bir biçimde göstermektedir.

Türkiye'nin 28 Mart darbesine yönelik politikasının oluşumunda TSK'nın da karar verme sürecinde yer aldığı görülebilir. Başbakan İnönü'nün 28 Mart darbesinin haberinin ulaşması üzerine Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın da katıldığı bir toplantı yapması darbeye yönelik hükûmet politikasının oluşumunda TSK'nın da rol aldığını ortaya koymaktadır. Nitekim Sunay toplantı çıkışında basın mensuplarına yaptığı açıklamada Suriye'deki gelişmelerin yakından takip edildiğini beyan etmiştir. TSK'nın yanı sıra, Dışişleri Bakanlığı'nın yaptığı resmî açıklamalar, Bakanlığın 28 Mart darbesine yönelik politikanın oluşum sürecinde yer aldığına işaret etmektedir.

Türkiye'nin 28 Mart darbesinin ardından izlediği Suriye politikasını belirleyen bir diğer etken uluslararası düzeyde Soğuk Savaş'ın etkilerini tüm hızıyla devam ettirmesidir. Türkiye, Şam'da iktidarı ele alan subayların Nâsır yanlısı olması nedeniyle Suriye'nin yeniden SSCB eksenli bir dış politikaya yönelebileceğini düşünmüştür. Türk Genelkurmay Başkanlığı yetkilisinin Halep'te gelişen ayaklanmayı Batı çıkarları açısından daha tehlikeli

gördüğünü belirtmesi bu yaklaşımın bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Fakat Nâzım el-Kudsi'nin öncülük ettiği mutedil yönetimin kontrolü ele alması ve Halep ayaklanmasının bastırılması Türkiye'nin Soğuk Savaş'tan kaynaklanan endişelerini bir nebze de olsa gidermiştir.

Türkiye'nin 28 Mart darbesinden sonra Suriye'ye yönelik agresif bir tutum benimsememesi ve Kudsi'nin cumhurbaşkanlığına gelişini olumlu karşılaması Hatay meselesinde de etkisini göstermiştir. Türk Dışişleri Bakanlığı'nın girişimleri neticesinde Suriye'de her yılın 29 Kasım günü tertip edilen Hatay mitinglerinin 1962 yılında düzenlenmesinin önüne geçilmiştir. İnönü hükûmeti, Şam yönetiminin Hatay meselesine yönelik tavrını memnuniyetle karşılamış ve Türkiye-Suriye ilişkilerine zarar vermemek için Hatay'la ilgili miting düzenlenmemesi hususunda çeşitli ikazlarda bulunmuştur.⁵²⁹ Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, 9 Ocak 1963'te TBMM'de Türk dış politikası üzerine yaptığı konuşmada Suriye ile ilişkilere de değinmiş ve “*komşumuz Suriye ile aramızdaki münasebetlerin gittikçe artan bir şekilde kuvvetlenmekte olduğunu söylemekten memnunluk duyuyorum*” ifadelerini kullanmıştır.⁵³⁰

3.2.2.5. Baas Darbesi (8 Mart 1963)

8 Mart 1963 ihtilali, Suriye siyasi tarihinin en kritik dönüm noktası olarak tavsif edilebilir. “Baas darbesi” olarak tarihe geçen ihtilal hareketi, Baas Partisi'nin Suriye siyasetini şekillendiren başat aktöre dönüşmesine zemin hazırlamış ve 1946'dan beri kesintilerle devam eden demokratik-çoğulcu siyasi sisteme tamamen son vermiştir.⁵³¹ 8 Mart darbesi, Suriye'nin tek parti rejimine geçişini simgelerken ülkenin sosyo-ekonomik ve siyasi yapısını yüzyıllardır şekillendiren Sünni burjuva sınıfının da tasfiye sürecini başlatmıştır. Nazım el-Kudsi, Maruf el-Davalibi, Mamun el-Kuzbari ve Halid el-Azm gibi Suriye siyasetinin geleneksel figürleri darbe sonrasında siyaset arenasından silinirken, kırsal tabanlı heteredoks dini azınlıklara mensup Baasçı Askerî Komite iktidarı tekeline almıştır. 8 Mart darbesi sonrasında siyasi liderliğin yaşadığı bu dönüşüm, Alevilerin Suriye'nin yeni yöneticileri olarak ortaya çıkmalarıyla sonuçlanmış ve etkileri günümüze kadar devam eden Alevi-Sünni geriliminin temellerini atmıştır.

⁵²⁹ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Dönem:1, Cilt:11, Birleşim 76, 18 Haziran 1963, 596.

⁵³⁰ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem:1, Cilt:10, Birleşim 27, 9 Ocak 1963, 689.

⁵³¹ 1963 darbesinin Suriye'nin sosyo-ekonomik ve siyasi sisteminde yol açtığı yapısal değişikliklerin bir değerlendirmesi için bkz. Hinnebusch, *Syria: Revolution From Above*, 44-60.

8 Mart darbesini hızlandıran en önemli olay, Irak Baas Partisi'nin 8 Şubat 1963'te gerçekleştirdiği darbeyle Bağdat'ta yönetime el koymasındır.⁵³² Albay Ziyad el-Hariri liderliğinde harekete geçen Suriyeli subaylar, Irak'ta vuku bulan darbeden tam bir ay sonra gerçekleştirdikleri darbeyle ayrılıkçı rejime son verdiklerini ilan etmişlerdir. 8 Mart darbesini organize eden cuntanın farklı ajandalara sahip üç hizipten müteşekkil olduğu görülmektedir: liderliğini Albay Raşid el-Kutani ve Albay Muhammed es-Sufi'nin yaptığı Nâsırcılar; Hafız Esed, Salah Cedit, Muhammed Umran, Ahmed el-Mir ve Abdülkerim el-Cundi'den oluşan Baasçı Askerî Komite ve darbenin liderliğini yapan Albay Ziyad el-Hariri ve Albay Luayy el-Ataşi gibi isimlerin başını çektiği bağımsızlar.⁵³³ Darbenin yürütülmesinde aktif rol alan ve cunta içi mücadeleler neticesinde kısa bir süre sonra iktidarı tamamen ele geçirecek olan Askerî Komite, Mişel Eflak ve Salah Bitar gibi sivil liderlerine 8 Mart ihtilalinin hazırlık aşamasında bilgi verme ihtiyacı hissetmemiştir.⁵³⁴ Bu tutum, Baasçı subayların partinin sivil liderliğinden bağımsız hareket ettiklerini ortaya koymaktadır. Baasçı subayların bu tavrı, ilerleyen dönemde parti içinde bir güç mücadelesine ve bir dizi tasfiye hareketine yol açacaktır.

Cumhurbaşkanı Nâzım el-Kudsi, Başbakan Halid el-Azm ve Genelkurmay Başkanı Zahreddin başta olmak üzere ayrılıkçı rejimin önde gelen pek çok ismi 8 Mart darbesinin başarıya ulaşmasıyla birlikte tutuklanmışlardır. Cuntanın üç hizbine mensup 20 kişiden oluşan Ulusal Devrim Komuta Konseyi (UDKK) ile ona bağlı hareket eden hükûmet hızlı bir biçimde iktidarı devralmıştır. 20 koltuklu UDKK'da Baas Partisi 12 kişiyle temsil edilirken, kalan 8 koltuk Nâsırcı ve bağımsız subaylara tahsis edilmiştir.⁵³⁵ UDKK liderliğine saygın bir isim olan Albay Luayy el-Ataşi getirilmiş, darbe sonrasında ilk kabine Baasçı liderlerden Salah Bitar'ın başbakanlığında 9 Mart'ta kurulmuştur.⁵³⁶ Darbenin lideri Ziyad el-Hariri generalliğe terfi ettirilerek Genelkurmay Başkanlığına getirilirken, Muhammed es-Sufi Savunma Bakanı, Raşid el-Kutani ise Genelkurmay Başkan Yardımcısı olmuştur.⁵³⁷

⁵³² Seale, *Asad of Syria*, 75-76; Rabinovich, *Syria under the Ba 'th*, 44.

⁵³³ Roberts, *The Ba 'th and Creation of Modern Syria*, 54; Mufti, *Sovereign Creations*, 146-147; Rabinovich, *Syria under the Ba 'th*, 45.

⁵³⁴ Mufti, *Sovereign Creations*, 148.

⁵³⁵ Seale, *Asad of Syria*, 78; Rabinovich, *Syria under the Ba 'th*, 52-53.

⁵³⁶ Roberts, *The Ba 'th and Creation of Modern Syria*, 55.

⁵³⁷ Seale, *Asad of Syria*, 79.

Darbenin hemen akabinde yayımlanan bildirilere bakıldığında, yeni rejimin ilk iş olarak Arap arasında birlik çağrısı yaptığı ve kendisini Mısır, Irak, Yemen ve Cezayir gibi “özgürleşmiş” ilerici devletlerin bir üyesi olarak ilan ettiği görülmektedir.⁵³⁸ Darbe bildirisinde Irak ve Mısır’la birleşme meselesinin altının özellikle çizilmesi, ayrılıkçı rejimin kurulmasıyla kesintiye uğrayan Arap birliği projesini yeniden gündemin ilk sırasına taşımıştır.

Askerî Komite üyeleri, BAC tecrübesi nedeniyle Nâsır’a mesafeli olsalar da darbeden hemen sonra Şam’da patlak veren birlik gösterileri ve UDKK’da yer alan Nâsırcı subayların etkinliği Mısır’la birlik görüşmelerine girilmesini bir zorunluluk haline getirmiştir.⁵³⁹ Bu çerçevede, Mısır, Suriye ve Irak arasında 14 Mart-17 Nisan 1963 tarihleri arasında Kahire’de üç tur halinde (14-16 Mart, 19-20 Mart ve 6-17 Nisan) Üçlü Birlik Görüşmeleri yapılmıştır.⁵⁴⁰ 14 Mart’ta başlayan ön görüşmelere, Nâsır’ın Suriye ve Irak delegasyonlarına yönelik küçük düşürücü ve alaycı tavırları damgasını vurmuştur. Nâsır, Suriye’de iktidara paydaş olan Baasçıların ayakta kalabilmek ve yeni rejimi stabilize etmek için kendisine muhtaç olduklarını düşünmekteydi. Nâsır, bu nedenle görüşmeler sırasında Baas Partisi’ni BAC’a ihanet etmekle ve oportünizmle suçlamış ve Baasçılara baskı yaparak kendisine yakın kişilere UDKK ve kabinede daha çok koltuk verilmesi talebinde bulunmuştur. Nâsır’ın bu müdahaleleri Suriye içindeki iktidar mücadelesini kızıştırdı, Suriyeli Nâsırcılar Mısır’la kurulacak birliğin içeride Baas’a karşı kendi pozisyonlarını tahkim edeceğini ve Baas’ı siyaseten yok edeceğini düşünmekteydi.⁵⁴¹

Askerî Komite’nin yanı sıra, Mişel Eflak ve Salah Bitar da Nâsır’ın tavırlarını Baas Partisi’ne yönelik güvensizliğinin bir işareti olarak algılamışlardır. Bu güvensizlik ortamı, ihtilalin hemen akabinde cuntayı oluşturan hiziplerin birbirine düşmesine neden olmuştur. Suriye’nin egemenliğini ve yeni rejimi tehlikeye atmayacaklarını Nâsır’a göstermek isteyen Baasçılar, Mısır’da sürgünde bulunan bazı Nâsırcı siyasilerin 14 Mart’ta Suriye’ye girişine izin vermemişlerdir.⁵⁴² Mısır’la birlik görüşmeleri devam ederken Baasçılar ile Nâsırcılar arasında patlak veren iktidar mücadelesi bazı Nâsırcıların tepki olarak kabineden istifa etmesine neden olmuştur. Nâsırcı subaylardan bazılarının UDKK’dan istifa etmesinin

⁵³⁸ Rabinovich, *Syria under the Ba’th*, 50.

⁵³⁹ Age., 54-55.

⁵⁴⁰ Age., 59. Malik Mufti, Itamar Rabinovich’ten farklı olarak, birlik turlarının 14-17 Mart, 19-21 Mart ve 6-14 Nisan tarihlerinde yapıldığını belirtmektedir. Bkz. Mufti, *Sovereign Creations*, 150.

⁵⁴¹ Mufti, *Sovereign Creations*, 150-151; Seale, *Asad of Syria*, 81-82; Petran, *Syria*, 168-169.

⁵⁴² *Cumhuriyet*, 15 Mart 1963, 5.

hemen ardından Halep ve Şam'da 3 Nisan'da patlak veren Nâsır yanlısı gösteriler, Baasçuların 4-5 Nisan tarihlerinde Nâsırcılara bazı tavizler vermesine neden olmuştur. Baas'ın verdiği tavizler Kahire'deki birlik görüşmelerinin 6 Nisan'da yeniden başlamasını sağlamıştır.⁵⁴³

6 Nisan'da başlayan üçüncü tur görüşmeler, 17 Nisan'da Suriye, Irak ve Mısır arasında Federal Birlik Anlaşması'nın (Üçlü Anlaşma) imzalanmasıyla sona ermiştir.⁵⁴⁴ Anlaşma neticesinde, Nâsır'ın başkanlığında federal bir birlik kurulduğunu deklare edilirken federal hükûmetin dış ilişkiler, savunma, ekonomik planlama ve eğitim gibi pek çok alanı kontrol etmesi hususunda anlaşma sağlanmıştır. Bununla birlikte, tam birlik için 25 aylık bir geçiş süreci belirlenmiş ve 5 ay içerisinde Üçlü Anlaşma ve Başkanlık makamı için referandum yapılmasına karar verilmiştir.⁵⁴⁵ Fakat UDDK'nın Baasçı ve Nâsırcı hizipleri arasında yeniden alevlenen iktidar mücadelesi, 17 Nisan anlaşmasının 10 gün gibi kısa bir sürede çökmesine ve Mısır-Suriye ilişkilerinin yeniden gerilmesine neden olmuştur.

Baasçular, Şam'da iktidara tamamen hâkim olabilmek amacıyla 28 Nisan-2 Mayıs tarihleri arasında Suriye ordusundan 50 Nâsırcı subayı tasfiye edince Nâsırcı Savunma Bakanı Muhammed es-Sufi ve Genelkurmay Başkan Yardımcısı Raşid el-Kutani ile kabinede bulunan Nâsırcı beş bakan istifa etmişlerdir.⁵⁴⁶ UDKK ve kabinede Nâsırcuların zayıflaması, yeni rejimin gittikçe Baasçı bir ton kazanmasına yol açarken,⁵⁴⁷ Baasçı İçişleri Bakanı Emin el-Hafız, Halep ve Şam'da 8 Mayıs'ta patlak veren Nâsır yanlısı protesto gösterilerini kanlı bir biçimde bastırmıştır.⁵⁴⁸ Hafız, bu olaydan sonra Luayy el-Ataşı'nın yerine UDKK Başkanlığına ve Genelkurmay Başkanlığına getirilmiş ve Baas rejiminin en güçlü isimlerinden biri haline gelmiştir.⁵⁴⁹ Baasçuların Nâsırcuları tasfiye etmesi, Nâsır'ın Baas Partisi'ne karşı şiddetli bir propaganda savaşına başlamasına yol açmıştır. UDKK'daki gücünü iyiden iyiye pekiştiren Askerî Komite, Nâsırcı gösterilere karşı kullanmak ve Nâsırcı subaylara karşı rejimi korumak amacıyla 30 Haziran 1963'te Ulusal Muhafızlık adlı bir paramiliter örgüt kurmuştur.⁵⁵⁰

⁵⁴³ Rabinovich, *Syria under the Ba'th*, 59-62.

⁵⁴⁴ Mufti, *Sovereign Creations*, 152.

⁵⁴⁵ Roberts, *The Ba'th and Creation of Modern Syria*, 55; Petran, *Syria*, 169.

⁵⁴⁶ Seale, *Asad of Syria*, 82; Mufti, *Sovereign Creations*, 153; *Milliyet*, 4 Mayıs 1963, 1.

⁵⁴⁷ Rabinovich, *Syria under the Ba'th*, 62-63.

⁵⁴⁸ Roberts, *The Ba'th and Creation of Modern Syria*, 56; Rabinovich, *Syria under the Ba'th*, 65.

⁵⁴⁹ Petran, *Syria*, 170.

⁵⁵⁰ Rabinovich, *Syria under the Ba'th*, 68.

Nâsırcıları saf dışı bırakan Askerî Komite, gözünü UDKK'nın diğer bileşeni olan bağımsız subaylara çevirmiş, 23 Haziran-8 Temmuz arasında iki hizip arasında açık bir iktidar mücadelesi cereyan etmiştir. Ziyad Hariri, diplomatik bir ziyaret için Cezayir'de bulunduğu sırada 23 Haziran'da taraftarları önemli askerî pozisyonlardan alınmış, kendisine de Washington'a askerî ateşe olarak atandığı tebliğ edilmiştir. Ancak Hariri Washington'a gitmeyi reddederek Şam'a dönmüş ve kendisine bağlı askerî birlikleri harekete geçirmiştir. İki hizip kanlı bir çatışmanın eşiğine gelirken, Askerî Komite'nin gücü karşısında başarısızlığa uğrayacağını anlayan Hariri, 8 Temmuz'da Paris'e gitmeyi kabul ederek Şam'dan ayrılmıştır.⁵⁵¹ Böylece 8 Mart hareketini organize eden cuntanın Nâsırcı ve bağımsız unsurları tasfiye edilmiş ve cunta içinde cunta olarak adlandırılabilir olan Askerî Komite iktidarı tekeline almıştır. İktidarı ele geçiren Askerî Komite üyelerinin heterodoks dini azınlık kimlikleri, ilerleyen yıllarda Suriye toplumu içerisinde Sünni İslam'dan beslenen bir muhalefet dalgasının ortaya çıkmasına ve güçlenmesine yol açacaktır.

Askerî Komite'nin darbeyi birlikte planladığı hizipleri ordudan ve siyasetten tasfiye etmesi güvende olduğu anlamına gelmemekteydi. Daha önce ayrılıkçı rejime karşı Nisan 1962'de Halep'te bir isyana öncülük eden ünlü Nâsırcı Cesim Elvan Baasçıları ortadan kaldırmak ve Mısır'la birlik kurmak amacıyla 18 Temmuz 1963'de Şam'da bir darbe girişiminde bulunmuş fakat bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁵⁵² Elvan hareketinin kanlı bir biçimde bastırılması, Suriye'de Nâsırcılık hareketinin sonu olurken, siyasal iktidar tamamen Askerî Komitenin kontrolüne girmiştir. Elvan'ın başarısız darbe girişiminden sonra Nâsırcıların tamamen tasfiye edilmesi üzerine Mısır-Suriye ilişkileri de kopmuştur. Nâsır, 22 Temmuz 1963'te yaptığı konuşmada Üçlü Anlaşmadan çekildiğini ilan etmiş ve Baasçıları faşizmle suçlamıştır.⁵⁵³ Baas Partisi'ne eleştirilerini sürdüren Nâsır, İskenderiye Üniversitesi'nde 28 Temmuz'da yaptığı bir diğer konuşmada daha da ileri gitmiş ve heterodoks kimlikleri nedeniyle Baasçıları dinsizlik ve sapıklıkla suçlamıştır.⁵⁵⁴ Sonuç olarak, 8 Mart darbesi Suriye'yi Mısır'la yeniden birleştirmek için yapılan bir hamle olarak başlamış ancak cuntayı oluşturan hiziplerin çatışması neticesinde Suriye'yi birkaç ay gibi kısa bir süre içerisinde bambaşka bir yola sokmuştur.

⁵⁵¹ Age., 68-70; *Milliyet*, 9 Temmuz 1963, 7.

⁵⁵² Seale, *Asad of Syria*, 83; Petran, *Syria*, 169-170.

⁵⁵³ Mufti, *Sovereign Creations*, 157; *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1963, 3; *Ulus*, 24 Temmuz 1963, 3; *Vatan*, 24 Temmuz 1963, 1, 5.

⁵⁵⁴ Rabinovich, *Syria under the Ba'ath*, 70-72.

3.2.2.6. Türkiye'nin Politikası

Suriye, 8 Mart darbesinin hemen akabinde kara sınırlarını ve hava alanlarını komşu ülkelere kapatırken, Ankara Şam'da vuku bulan gelişmeleri dikkatli bir biçimde takip etmiştir. Darbe bildirilerini yayımlayan radyolarda, Irak'ta gerçekleştirilen Baas darbesine atıfta bulunulması, "birlik, hürriyet ve sosyalizm" sloganlarına yer verilmesi ve ihtilal bildirilerinin Irak ve Mısır radyolarından büyük coşkuyla naklen yayınlanması darbenin Arap birliğini tesis etmek amacıyla ayrılıkçı siyasilere karşı yapıldığını netleştirmiştir. Mısır'la birliğe karşı olan ve Nâsır karşıtlığıyla tanınan Halid el-Azm hükûmetinin devrildiğinin kısa bir süre içinde anlaşılması, Ankara'nın darbeye yönelik ilk tutumunu doğrudan etkilemiştir. Şam'daki Türk Büyükelçiliğinin bulunduğu binanın üçüncü katında ikamet eden Başbakan Halid el-Azm, darbeden kısa bir süre sonra eşi ve iki kızıyla birlikte Türk Büyükelçiliğine sığınmış ve Büyükelçi Şinasi Orel'e siyasi iltica talebinde bulunmuştur. Türk makamları bu talebi hızlı bir biçimde kabul ederken, olay dönemin basınında geniş yer bulmuştur.⁵⁵⁵

Başbakan İsmet İnönü, Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay ve Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin darbe haberi üzerine 8 Mart günü sabah saatlerinde bir toplantı yapmışlardır. Toplantıdan ayrılan Dışişleri Bakanı Erkin yaptığı açıklamada "*Bu bir birlik ve sosyalizm hareketidir, yayılıyor. Herhalde şu anda muvaffakiyet kesbetmek üzeredir. Nâsırcı olduğu söylenebilir*" ifadelerini kullanmıştır.⁵⁵⁶ Bakanlar Kurulu, aynı gün Suriye olaylarını görüşmek için 15:30'da başlayan kısa süreli bir toplantı yapmıştır. Toplantıdan ayrılan Başbakan İnönü, basın mensuplarına Suriye'deki durumu yakından izledikleri açıklamıştır. Suriye sınırında bulunan illerin valileri de darbe haberi üzerine alarma geçerek sınırda emniyet tedbirleri almışlardır. Şanlıurfa'da yapılan üst düzey toplantıya Mardin, Gaziantep, Hatay ve Urfa valileri katılmışlardır.⁵⁵⁷

Dışişleri Bakanı Erkin, Suriye Büyükelçisi Müeyyed el-Azm ile 9 Mart'ta bir görüşme yaparken, Dışişleri Bakanlığı aynı gün yayımladığı bildiriye Halid el-Azm ve aile çevresinin iltica taleplerinin kabul edilmesinin Suriye'deki yönetim değişikliğiyle bir ilgisi olmadığı belirtmiştir. Bildiriye, iltica talebinin kabulü şu ifadelerle gerekçelendirilmiştir:

⁵⁵⁵ *Akşam*, 9 Mart 1963, 1; *Ulus*, 9 Mart 1963, 1; *Cumhuriyet*, 9 Mart 1963, 1; *Milliyet*, 9 Mart 1963, 1.

⁵⁵⁶ *Milliyet*, 9 Mart 1963, 5; *Cumhuriyet*, 9 Mart 1963, 5; Türkiye'nin 8 Mart darbesinden sonra Nâsırcıların Suriye'de güçlendiğine dair kanaatiyle ilgili ayrıca bkz. TNA, FO 371/170596, Man to Foreign Office, Ankara, 9 Mart 1963.

⁵⁵⁷ *Milliyet*, 9 Mart 1963, 5.

“8 Mart günü Suriye’de vuku bulan ihtilal üzerine, Başbakan Halit el Azm, eşi ve iki kızı ile birlikte, Büyükelçiliğimizin birinci ve ikinci katlarını işgal ettiği binanın üçüncü katındaki ikametgahından inerek Büyükelçiliğimize iltica etmiştir... Gerek milletimizin herkesçe bilinen tarihi gelenekleri, gerek mümasil hallerde, keza herkesçe malum devletlerarası gelenek ve tatbikat muvacehesinde bu ilticaların kabulü hükümetimizce yerine getirilmesi zaruri olan manevi bir vecibe telakki edilmiştir. Bahis konusu ilticaların kabulü ile Suriye’deki idare değişikliğine karşı Hükümetimizin tutumu arasında herhangi bir münasebet olmadığını söylemeğe hacet yoktur. Suriye’deki ihtilali Cumhuriyet Hükümeti, komşu ve dost memleketin bir iç meselesi telakki etmekte olup vaziyetin tavazzuhunu müteakip icap eden kararı ayrıca ittihaz edecektir.”⁵⁵⁸

Orta Doğu’nun radikal kampını oluşturan Irak, Mısır ve Yemen yeni rejimi tanıyan ilk devletler olmuşlardır. Buna karşılık, Türkiye 28 Mart darbesinden sonra olduğu gibi yeni rejimi tanımak için herhangi bir adım atmamıştır.⁵⁵⁹ Ankara, 8 Mart darbesiyle birlikte Suriye’de inisiyatifin Arap birliği taraftarlarına geçmesini Nâsır’ın zaferi olarak algılamıştır. Nitekim darbeye yönelik ilk resmî tepkiler, İnönü hükümetinin Nâsır’ın Suriye’ye yeniden hâkim olma ihtimali üzerine beliren hassasiyetini göstermektedir.

8 Mart darbesinden sonra Halid el-Azm’ın Türk Büyükelçiliğine sığınması üzerine Şam’da bulunan Nâsır taraftarları büyükelçilik önünde eski rejim aleyhtarı gösteriler düzenlenmişlerdir. Suriye Başbakanı Salah Bitar, Milliyet Gazetesi’nden Turhan Aytul’a 10 Mart’ta verdiği demeçte yeni hükümetin “hürriyet, birlik ve kalkınma” prensiplerine muvafık politikalar izleyeceğini ve Türkiye ile eskisinden daha iyi ilişkiler kurmaya çalışacaklarını ifade etmiştir.⁵⁶⁰ Bitar hükümeti ayrıca, darbe sonrasında Hatay meselesini gündeme getirmemeye özellikle dikkat etmiştir.⁵⁶¹ İnönü hükümeti, Suriye’de kurulan yeni hükümetin Türk Büyükelçiliği önünde geniş güvenlik önlemleri alarak protestoların taşkınlığa dönüşmesini engellemesini ve Bitar’ın Türkiye ile ilişkilerin geliştirileceğine dair verdiği beyanatı olumlu karşılanmış ve 11 Mart’ta yeni rejimi tanıma kararı almıştır.⁵⁶²

⁵⁵⁸ *Ulus*, 10 Mart 1963, 7; *Akşam*, 10 Mart 1963, 1; *Cumhuriyet*, 10 Mart 1963, 7.

⁵⁵⁹ *Milliyet*, 10 Mart 1963, 5.

⁵⁶⁰ *Milliyet*, 11 Mart 1963, 1.

⁵⁶¹ TNA, FO 371/170594, Monthly Review of Events in Syria Report for March 1963, Şam, 26 Nisan 1963; *Milliyet*, 12 Mart 1963, 1

⁵⁶² TNA, FO 371/170604, Man to Foreign Office, Ankara, 11 Mart 1963; *Milliyet*, 12 Mart 1963, 1.

İçişleri Bakanı ve Hükûmet Sözcüsü Hıfzı Oğuz Bekata, 11 Mart'ta Bakanlar Kurulu toplantısı sonrasında yaptığı açıklamayla tanıma kararını resmen deklare etmiştir.⁵⁶³ Türkiye'nin yeni rejimi tanınmasının nedenlerinden bir tanesi de Baas Partisi ile Nâsır arasındaki gerginlik ve Arap birliği konusundaki fikir ayrılıkları nedeniyle Mısır-Suriye ilişkilerinin kısa sürede düzelmeyeceği düşüncesidir. Nitekim dönemin yazarları da bu görüşü dile getirmişlerdir.⁵⁶⁴ Abdi İpekçi, Milliyet Gazetesi'ndeki Durum köşesinde kaleme aldığı 13 Mart tarihli başyazısında Nâsır'ın ve Baas'ın Arap birliğine yönelik farklı vizyonlara sahip olduklarını şu ifadelerle açıklamıştır:

“[Baasçılar] Arap birliğinin, üye ülkelerin otonomisini koruyarak gerçekleştirilmesini istemekte, bu bakımdan bu birliği birbiri içinde erimiş ülkeler olarak tasarlayan Nâsır'dan ayrılmaktadırlar. Zira bu şeklin, Nâsır'ın veya Mısır'ın hâkimiyeti altına girmekten başka bir şey olmadığına inanmaktadırlar. Bu itibarla gerek Irak, gerek Suriye'de ihtilalle birlikte sokaklarda dolaştırılan Nâsır resimleri, radyolarda çalınan Mısır marşları aslında sembolik bir nitelik taşımaktan ileri gitmemektedir. Nitekim Irak ihtilalinden bu yana bir ay geçtiği halde yeni rejimle Nâsır arasında büyük bir kaynaşmanın olmadığı görülmüştür. Bu, Suriye'de de böyle olacaktır.”⁵⁶⁵

Bitar hükûmetinin olumlu tutumu ve Baas-Nâsır geriliminin yanı sıra, Küba Füze Krizi'nin devam eden etkileri de İnönü hükûmetinin Şam'da iktidarı ele geçiren yeni rejime yönelik ılımlı politikasını etkilemiştir. Dışişleri Bakanı Erkin, Mısır-İrak-Suriye birlik görüşmelerinin Kahire'de devam ettiği esnada, Türkiye'nin Arap devletleriyle ilişkilerine dair bir demeç vermiştir. Erkin, 1 Nisan'da Türkiye'den kaldırılması planlanan Jüpiter füzelerini görüşmek üzere İtalya'ya resmî bir ziyarette bulunmadan önce havalimanında basın mensuplarına “*Arap Birliğiyle ve diğer Arap memleketleri ile dostluk kurmayı arzu ederiz. Bizce iyi bağlar kurulması için hiçbir mâni yoktur. Nitekim Irak'la dostça temaslara başladık. Şam Elçiliğimize sığınan Suriye'nin eski Başbakanının da memleketimize gelmesinde bir mahzur yoktur. Yeter ki, gerekli müsaadeyi temin edebilsin*” ifadelerini

⁵⁶³ *Akşam*, 12 Mart 1963, 1; *Ulus*, 12 Mart 1963, 1.

⁵⁶⁴ Kayhan Sağlamer darbenin hemen ertesi günü Cumhuriyet Gazetesi'nde kaleme aldığı yazısında Nâsır'ın ve Baas'ın Arap birliğine yaklaşımlarındaki farklılıklara dikkat çekmiştir. Kayhan Sağlamer, “Şimdi Ne Olacak? Suriye'deki İhtilalin İçyüzü ve Ortadoğu'ya Getirdiği Yeni Durum,” *Cumhuriyet*, 9 Mart 1963, 1, 5.

⁵⁶⁵ Abdi İpekçi, “Güneyimizde Önemli Gelişmeler,” *Milliyet*, 13 Mart 1963, 1.

kullanarak hükûmetin kritik bir süreçte Arap devletleriyle ilişkileri bozmak istemediğini göstermiştir.⁵⁶⁶

11 Mart'ta Şam'da iktidarı ele alan yeni hükûmeti tanıyan Türkiye, 17 Nisan 1963'te Mısır, Irak ve Suriye arasında imzalanan Federal Birlik Anlaşmasına doğrudan tepki göstermemiştir. Başbakan İnönü'nün damadı Metin Toker'in Akis Dergisi'nin 19 Nisan tarihli sayısında yayımlanan makalesi dış basın tarafından Türkiye'nin Üçlü Federasyona yönelik tutumunun bir yansıması olarak görülmüştür. Toker, makalesinde Türkiye'nin Arapların meselelerine geçmiş dönemde dostça yaklaştığını belirttiikten sonra, federasyonun Suriye ve Irak'la uzun bir kara sınırına sahip olan Türkiye için yeni bir durum yarattığını belirtmiştir. Toker, Suriye ve Irak'ın Nâsır gibi Türkiye'ye yönelik düşmanca politikalar izleyip izlemeyeceğini sorduktan sonra, böyle bir gelişmenin meydana gelmesi durumunda Türkiye'nin pasif davranmayacağını ve dış politikasında gerekli değişiklikleri hızlıca hayata geçireceğinin altını çizmiştir. Toker, güney sınırlarında Türkiye'ye düşmanca politikalar izleyen bir devletin kurulmasının Türkiye'nin güvenliğini tehdit edeceğini vurgulayarak İsrail, Suudi Arabistan ve Ürdün ile yakın ilişkiler geliştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Toker'in İsrail'le ilişkilerin geliştirilmesine yönelik ifadeleri, Başbakan İnönü'nün Türkiye-İsrail ilişkilerini geliştirmek istemesinin bir yansıması olarak algılanmıştır.⁵⁶⁷

Türkiye'nin Suriye politikası inişli çıkışlı bir şekilde seyrederken, TSK bünyesindeki askerî birliklere bildiri dağıtan "Genç Kemalistler Ordusu" isimli bir cuntanın 21 Nisan 1963'te deşifre edilmesi iç siyaseti yeniden hareketlendirmiştir.⁵⁶⁸ 26 Nisan'da CHP grup toplantısında konuşan Başbakan İnönü, 14'ler ve 22 Şubatçılar olarak bilinen Talât Aydemir cuntasından bazı isimlerin TSK içinde yaşanan olaylarla ilgili olduklarına dair açıklamalarda bulunmuştur.⁵⁶⁹ İç siyasette yaşanan bu gelişmeler, Türkiye'nin kısa bir süreliğine içerideki olaylara yoğunlaşmasına neden olmuştur.

Dışişleri Bakanlığı'nın 27 Nisan'da yayımladığı bildiriyle sürpriz bir biçimde Türkiye ile Mısır arasında Eylül 1961'de kesilen diplomatik ilişkilerin yeniden kurulması hususunda anlaşma sağlandığı duyurmuştur. Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Haluk Kura, Üçlü Federasyon'la ilgili bir açıklama yapmış ve "*Bu yeni gelişmenin, ilgili üç memleket halkının*

⁵⁶⁶ *Milliyet*, 19 Mart 1963, 1.

⁵⁶⁷ 20 Nisan 1963 tarihli *The Times* kopyaları, TNA, FO 371/169519, 25 Nisan 1963.

⁵⁶⁸ *Milliyet*, 22 Nisan 1963, 1.

⁵⁶⁹ *Milliyet*, 27 Nisan 1963, 1.

iradelerinin serbestçe tezahürünü sağlayacak ve demokratik müesseselerinin kurulmasına imkân verecek şekilde gerçekleşeceğini memnuniyetle karşıladık” ifadelerini kullanmıştır.⁵⁷⁰

The Times Gazetesi’nde yer alan bir haberde, Dışişleri Bakanlığı’nın bildirisine değinilerek Türkiye-Mısır ilişkilerinin yeniden kurulma nedeni olarak Bağdat hükûmetiyle Kuzey Irak’taki Kürt bölgesi arasında devam eden özerklik görüşmelerinin Türkiye’yi kaygılandırması gösterilmiştir.⁵⁷¹

İç ve dış politikada bu gelişmeler yaşanırken, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Home 28-29 Nisan tarihlerinde Ankara’ya resmî bir ziyarette bulunarak Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Başbakan İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin’le bir dizi görüşme gerçekleştirmiştir.⁵⁷² Lord Home ve Erkin, 29 Nisan’da bir araya gelerek Orta Doğu’da yaşanan son gelişmeleri masaya yatırmışlardır. Erkin, Home’un Arap birliği görüşmelerini gündeme getirmesi üzerine, İran’ın Kürtleri Irak merkezi hükûmetine karşı isyana teşvik edip etmediğini sormuştur. Erkin, Irak hükûmetinin kendi sunduğu koşullar çerçevesinde Kürtleri otonomi konusunda ikna etmek için çaba sarf ettiği yönünde bir izlenimi olduğunu belirtmiş, Irak hükûmetinin mevcut 14 eyalet yerine ülkeyi 4 veya 5 bölgeye ayırmak istediğini, bu bölgelerden birinin Kürt bir vali yönetiminde Kürtçe eğitim veren, müstakil polisi ve hükûmeti olan bir Kürt bölgesi olabileceğini ifade etmiştir. Erkin ayrıca, Arap birliği görüşmeleri hakkında da görüşlerini beyan etmiş ve bölgede yaşanan son gelişmelerin Nâsır’ın güç ve prestijini artırdığının altını çizmiştir.⁵⁷³

Bu dönemde, bazı öğrenci çevrelerinde ayrılıkçı Kürt milliyetçiliği faaliyetlerinin baş göstermesi ve Hakkari’de bazı kişilerin Molla Mustafa Barzani ile bağlantılı olduğu gerekçesiyle tutuklanması İnönü hükûmetinin Kürt meselesine yönelik hassasiyetini artırmıştır.⁵⁷⁴ SSCB, 9 Temmuz 1963’te Kuzey Irak’taki Kürt isyancılara karşı “soykırım” politikaları izledikleri gerekçesiyle Irak, İran, Türkiye ve Suriye’yi uyararak bu ülkelerin Kuzey Irak’a müdahalesinin Orta Doğu’da barışı tehlikeye atacağını ifade etmiştir.⁵⁷⁵ Başbakan İnönü, 17 Temmuz’da yaptığı açıklamada, Kürt isyanının Irak’ın iç meselesi olduğunu belirtirken, Türk yetkililer Güneydoğu Anadolu bölgesindeki Kürtlerin devlete

⁵⁷⁰ *Cumhuriyet*, 28 Nisan 1963, 7.

⁵⁷¹ *The Times*, 30 Nisan 1963.

⁵⁷² *Milliyet*, 30 Nisan 1963, 1.

⁵⁷³ TNA, FO 371/169522, Record of Conversation between the Foreign Secretary and the Turkish Foreign Minister, Ankara, 30 Nisan 1963.

⁵⁷⁴ İnönü hükûmetinin Kürt meselesinin gündeme gelmesiyle ilgili rahatsızlığı için bkz. TNA, FO 371/169555, Allen to Foreign Office, Ankara, 23 Mayıs 1963.

⁵⁷⁵ *The New York Times*, 10 Temmuz 1963, 3.

sâdik olduğunu, Türkiye-Irak sınırındaki önlemlerin zararlı sızma faaliyetlerinin önüne geçmek için alındığını ifade etmişlerdir. Arap birliği projesine de değinen İnönü, Türkiye'nin Arap komşularıyla dost olmayı sürdüreceğini ifade etmiş, Mısır-Suriye-Irak arasındaki birlik görüşmelerine yönelik soruya Türkiye'nin gelişmeleri ilgiyle ve sakinlik içinde izlediği cevabını vermiştir.⁵⁷⁶

Türkiye'nin 8 Mart darbesi sırasında ve sonrasında uyguladığı politikayı öncelikli olarak bölgesel etkenlerin belirlediği ifade edilebilir. Türk dış politikasının karar verme mekanizmasının merkezinde bulunan İnönü hükûmeti, Nâsırcı unsurların Baas darbesinin ardından Suriye'de iktidara paydaş olmasından ilk etapta endişe duymuş ve yeni rejimi tanıma noktasında acele etmemiştir. Fakat Türkiye'ye olumlu mesajlar veren Baas Partisi'nin kısa sürede yeni rejimin en etkin gücü olarak ortaya çıkması, 8 Mart hareketine karşı Ankara'nın kaygılarını bir nebze de olsa gidermiştir. Başbakan Salah Bitar'ın Türkiye ile yakın ilişkiler geliştirmek istediklerini beyan etmesi, Türkiye'nin 8 Mart rejimini tanımasını kolaylaştıran önemli bir gelişme olmuştur.

Türkiye, 16 Mart'ta Mısır-Suriye-Irak arasında başlayan birlik görüşmelerini güney sınırında beliren bir güvenlik tehdidi olarak algılamıştır. Türkiye, olası bir federal Arap birliğini Yemen'e askerî müdahalede bulunan Nâsır'ın Orta Doğu'daki bölgesel konumunu daha da güçlendireceği için endişeyle karşılamıştır. Türkiye, Mısır-Irak-Suriye arasında kurulan Üçlü Federasyon'a yönelik tutumunu Kürt meselesinin gündeme gelmesi nedeniyle yumuşatmıştır. İnönü hükûmetinin Üçlü Federasyon hakkında anlaşmadan 10 gün sonra yaptığı açıklamalar ve Mısır'la diplomatik ilişkileri restore etme kararının alınması Irak'ta gelişen Kürt isyanının Ankara'da yol açtığı yeni güvenlik kaygısının bir neticesi olarak değerlendirilebilir. İnönü hükûmeti, dönemin basınına ve arşiv kaynaklarına yansıdığı üzere, Üçlü Federasyon'un Kürt özerkliğini engelleyeceğini düşünerek Nâsır'a ve Arap birliğine yönelik tutumunu yumuşatma yoluna gitmiştir.

Türkiye'nin Baas darbesi ve sonrasında izlediği Suriye politikasının karar verme mekanizmasında bulunan İnönü hükûmetinin dış politika anlayışının izlerini taşımaktadır. Başbakan İnönü, tıpkı 28 Mart darbesinin hemen ardından olduğu gibi, 8 Mart darbesinden sonra da Orta Doğu'da yaşanan gelişmeleri dikkatle takip etmiş ve fevri politikalar izlemekten kaçınmıştır. İnönü, Türkiye'nin ulusal çıkarını ve güvenliğini pekiştirecek

⁵⁷⁶ *The New York Times*, 18 Temmuz 1963, 3.

adımlar atmaya özen göstermiş, farklı parametreleri değerlendirdikten sonra uzun zamandır ikili ilişkilerin gergin seyrettiği Mısır lideri Nâsır'la yeniden ilişki kurmaktan imtina etmemiştir. Türkiye'nin 8 Mart darbesi ve sonrasında izlediği dış politikayı etkileyen aktörlerden biri de TSK olmuştur. Başbakan İnönü'nün 8 Mart darbesinin ardından Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'la birlikte Suriye'deki gelişmeleri masaya yatırması, TSK'nın dış politika yapım sürecindeki rolünün devam ettiğini göstermektedir.

Türkiye'nin 8 Mart darbesine yönelik politikasını uluslararası düzeyde Soğuk Savaş dinamikleri belirlemiştir. Türkiye, Suriye'de sosyalist bir iktidarın iş başına gelmesi nedeniyle yeni kurulan rejimi tanıma noktasında kısa bir tereddüt yaşasa da Küba Füze Krizi'nin süregiden etkileri hükûmetin Suriye'ye ve Mısır-Irak-Suriye arasındaki birlik arayışlarına yönelik politikasını yumuşatmasına neden olmuştur. Türk yetkililerin birlik görüşmeleri sırasında verdiği beyanatlar ve Mısır'la ilişkilerin restore edilmesi Türkiye'nin Küba Füze Krizi'nin etkilerini göz önünde bulundurduğunu açıkça göstermektedir.

3.2.2.7. Baas Darbesi Sonrasında Türkiye'nin Suriye Politikası

Türkiye'nin 8 Mart darbesi ve Üçlü Federasyon görüşmelerinin başarısızlığa uğramasının ardından ikili ilişkilerde yaşanan çeşitli sorunlara rağmen Suriye yönetimine karşı saldırgan bir tutum takınmaktan kaçındığı ve uzlaşma politikasını ön plana çıkardığı görülmektedir. Ancak Suriye Baas Partisi tüzüğünde Hatay'ın Arap vatanının bir parçası olarak gösterilmesi,⁵⁷⁷ ve Suriye'de basılan resmî haritalarda Hatay'ın Suriye sınırları içinde gösterilmesi Hatay meselesinin 8 Mart darbesinden sonra dönem dönem gündeme gelmesine neden olmuştur. Örneğin, Cumhuriyet Senatosu İçel Üyesi Cavit Tefik Okyayuz, Cumhuriyet Senatosu'nun 18 Haziran 1963 tarihli oturumunda Hatay meselesini gündeme getirerek Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'den sözlü izahat istemiştir. Okyayuz, Kasım 1962'de Şam Turizm Dairesi Müdürlüğü'nün hazırladığı bir turistik haritada Hatay'ın Suriye sınırları içinde gösterilmesi hususunda Dışişleri Bakanlığı Enformasyon Dairesi Başkanı Bülent Kestilli'nin olayı matbaa hatasına bağlayan açıklamasını eleştirmiştir.⁵⁷⁸ Konuyla ilgili söz alan Erkin, Senato'da şu konuşmayı yapmıştır:

“Suriye'nin istiklâlini kazandığı tarihten beri, Hatay ile ilgili birtakım iddiaların, zaman zaman, ortaya atıldığı görülmüştür. Bu iddialar, Türkiye-Suriye

⁵⁷⁷ İbas, “Türkiye-Suriye İlişkilerinin Tarihi, 59.

⁵⁷⁸ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Dönem:1, Cilt:11, Birleşim 76, 18 Haziran 1963, 595.

münasebetlerine uzun yıllardan beri arız olan soğukluk, itimatsızlık hisleri ile devamlı surette tahrik edilmiştir. Hükûmetimiz de bu konuda, bir taraftan, Suriye'de birtakım şahıslar tarafından devam ettirilmek istenen, yersiz davranışların Türkiye-Suriye münasebetlerini haleldar etmemesini sağlayacak sabır ve anlayışı gösterirken, diğer taraftan da, bu gibi hâdiselerin, zuhuru halinde, Suriye Hükûmetini yakın bir komşuya yaraşır bir şekilde, dostane uyarma gayretlerine devam etmiştir. Nitekim, Sayın İçel Senatörünün bahsetmiş oldukları turistik harita ve diğer neşriyat üzerinde de hassasiyetle durularak zamanında gerekli teşebbüsler yapılmıştır...

Muhterem Senatörün bu meselede gösterdiği haklı, hassasiyeti tamamiyle yerinde buluyoruz. Sadece, bu meselede üzülmemelerini rica ediyorum. Bu nevi hâdiseler daima vuku bulabilir. Suriyeliler tarafından harita tanzimi, gösteri yapılması veya hattâ demeç verilmesi gibi, fiilî bir netice vermiyeceği aşikâr bulunan ve olsa olsa, bir nevi izaç gayretleri diye tavsif edilebilecek olan bu konuya, fazla önem affetmemekle beraber, gelişmeleri yakından takibediyoruz ve icabında gerekli teşebbüslerde bulunarak hataların düzeltilmesine çalışıyoruz.”⁵⁷⁹

Dışişleri Bakanı Erkin, görüldüğü gibi Hatay meselesiyle ilgili Suriye hükûmetini doğrudan suçlamaktan kaçınan bir dil kullanmış ve iki ülke arasındaki ilişkilerin gerilmesine yol açacak ifadeler kullanmaktan özellikle kaçınmıştır. Erkin'in bu konuşması, DP sonrası dönemde Türkiye'nin Suriye'yle gerginliği tırmandırmaktan kaçınan mutedil politikasının bir yansıması olarak nitelendirilebilir. Hafız Esed'in 1972 yılında Hatay mitinglerini yasaklamasına kadar geçen süreçte Hatay meselesi dönem dönem gündeme gelmeye devam edecektir.⁵⁸⁰

Türk dış politikasında 1960'ların ortasından itibaren Batı merkezli dış politikadan çok boyutlu dış politikaya doğru bir geçiş yaşandığına yukarıda değinilmişti. 1964 yılından itibaren ağırlaşan Kıbrıs sorunu, ABD ve İngiltere gibi müttefik devletlerin Kıbrıs meselesinde Türkiye'nin ulusal çıkarlarını önemsememesi ve Rum tarafının Komünist, Arap ve Afro-Asyalı devletlerden sağladığı destek Türkiye'nin içinde bulunduğu uluslararası izolasyonu fark etmesine neden olmuştur. İnönü hükûmeti, 1964 yılından itibaren dış politika ufkunu genişletmeye başlamış ve SSCB'nin başını çektiği Doğu Blokunun yanı sıra Bağlantısız, Arap ve Müslüman devletlerle ilişkilerini gözden geçirmeye ve yeni bağlantılar

⁵⁷⁹ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Dönem:1, Cilt:11, Birleşim 76, 18 Haziran 1963, 596.

⁵⁸⁰ Türkmen, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Orta Doğu Politikası*, 15.

tesis etmeye kesin olarak karar vermiştir.⁵⁸¹ Türkiye'nin Batılı devletlere ve özellikle ABD'ye olan ekonomik bağımlılığının Kıbrıs meselesinde manevra alanını kısıtlaması, Türk karar vericileri ekonomik ilişkileri geliştirmek için dış politikada bağlantıları çeşitlendirmeye iten bir diğer nokta olmuştur.⁵⁸² Değişen güvenlik algıları ve artan ekonomik ihtiyaçlar, Türkiye'nin bu dönemde izlediği Suriye politikasını şekillendiren temel faktörler olmuştur.

Türk dış politikasındaki yeni yönelimin ilk uygulayıcıları, III. İnönü koalisyon hükûmeti ve büyük oranda AP'nin desteğiyle kurulan Suat Hayri Ürgüplü hükûmetidir.⁵⁸³ İnönü ve Ürgüplü hükûmetleri, Türkiye'nin Kıbrıs meselesi nedeniyle NATO ittifakı içinde yaşadığı izolasyonu dengeleyebilmek için NATO dışında yer alan ülkelere yönelik açılım ve normalleşme politikası izlemişlerdir. İnönü ve Ürgüplü hükûmetleri, Türkiye'nin Orta Doğu ve Suriye politikasını Türk dış politikasının genel yöneliminde yaşanan bu kırılmaya paralel olarak şekillendirmişlerdir. Türkiye, bu dönemde Kıbrıs meselesinde Suriye'den beklediği desteği bulamamasına ve iki ülke arasındaki uzlaşmazlıkların devam etmesine rağmen Şam yönetimiyle kriz ortamına girmekten özellikle kaçınmış ve uzlaşma kanallarını açık tutma gayretinde olmuştur. Bu bağlamda, Türkiye'nin DP sonrası dönemde Suriye'ye yönelik uzlaşmacı politikasının 1964 yılı itibarıyla devam ettirildiği görülmektedir.

1964 yılı boyunca, Türkiye-Suriye ilişkilerinin ana gündem maddesini Kıbrıs meselesi oluşturmuştur. İnönü hükûmeti, Amerikan askerlerinin Türk ve Rum cemaatleri arasında Ocak 1964'ten itibaren artan gerginliğin engellenmesi için Kıbrıs'ta kurulması planlanan NATO Barış Gücü'ne katılmasına olumlu yaklaşırken;⁵⁸⁴ Şam yönetimi, ABD ve NATO askerlerinin Kıbrıs'a konuşlandırılmasının İsrail'i güçlendireceğini öne sürerek bu plana karşı olduğunu açıklamıştır.⁵⁸⁵ Başbakan İnönü, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale etmesi durumunda Suriye'nin Hatay'a saldırabileceğine yönelik Temmuz 1964'te basında yer alan haberler hakkında yaptığı açıklamada “*bu haberleri yorumlamaya değer bulmadığını*”⁵⁸⁶ söyleyerek Suriye'yi resmen protesto etme yolunu tercih etmemiştir.

⁵⁸¹ TNA, FO 371/180153, Turkish Foreign Policy, Allen to Stewart, Ankara, 3 Şubat 1965.

⁵⁸² TNA, FO 371/180150, Turkey: Annual Review for 1964, Allen to Walker, Ankara, 6 Ocak 1965.

⁵⁸³ CHP ve Bağımsızların katılımıyla kurulan III. İnönü hükûmeti, 25 Aralık 1963-20 Şubat 1965 tarihleri arasında görev yapmıştır. Bağımsız Suat Hayri Ürgüplü hükûmeti Bağımsızlar, AP, CKMP, YTP ve MP'nin katılımıyla kurulmuş ve 20 Şubat-27 Ekim 1965 tarihleri arasında iktidarda kalmıştır.

⁵⁸⁴ *Milliyet*, 30 Ocak 1964, 1.

⁵⁸⁵ Bkz. *The New York Times*, 3 Şubat 1964, 9 ve *The New York Times*, 7 Şubat 1964, 2.

⁵⁸⁶ *The Times*, 29 Temmuz 1964.

The Times Gazetesi, Türkiye'nin 9 Ağustos 1964'te Kıbrıs'a gerçekleştirdiği kısmi hava müdahalesine Arap ülkeleri arasında sadece Mısır'ın ve Suriye'nin karşı çıktığı haberine yer vermiştir.⁵⁸⁷ İnönü hükûmeti, Şam yönetiminin Kıbrıs meselesine yönelik tutumunu yakından takip etmeyi sürdürmüştür. Şanlıurfa Valisi Nizamettin Hazar, İçişleri Bakanlığı'na 27 Ağustos 1964 tarihinde gönderdiği bilgi notunda, Kıbrıs'ta başlayan çatışma ortamından Şam yönetiminin endişe duyduğunu, Suriye halkının Baas rejiminin Kıbrıslı Rumlara yakın politikalar izlemesini onaylamadığını ve vuku bulacak bir çatışmada halkın Türkiye'yi destekleyeceğini belirtmiştir.⁵⁸⁸ İnönü hükûmeti, sınır valilerinin Suriye'nin Rum tarafını desteklediğini bildiren uyarılarına rağmen Şam yönetimine karşı sert bir yaklaşım içerisine girmemiştir.

İnönü hükûmeti, 1964 yılının sonlarından itibaren Arap ülkeleriyle iyi ilişkiler tesis etmeye yönelik diplomatik girişimlerini hızlandırmıştır. Senatör Sadi Koçaş, CHP Mardin Milletvekili Vahap Dizdaroğlu ve Gazeteci Nilüfer Yalçın'dan oluşan üç kişilik bir iyi niyet heyeti, Türk-Arap ilişkilerini geliştirmek ve Kıbrıs meselesi hakkında Türkiye'nin görüşlerini anlatmak üzere 28 Aralık 1964-19 Ocak 1965 tarihleri arasında Irak, Kuveyt, Ürdün, Suriye ve Lübnan'ı kapsayan bir tura çıkmıştır.⁵⁸⁹ İyi niyet heyetinin ziyareti, Türkiye'nin uzun bir aradan sonra Suriye'yle kurduğu ilk üst düzey temas olması ve tarafların düşüncelerini karşılıklı olarak ortaya koymaları bakımından büyük önem arz etmektedir.

İyi niyet heyeti, 12-15 Ocak tarihleri arasında gerçekleştirdiği Şam ziyareti sırasında Suriye Devlet Başkanı Emin el-Hafız ve Planlama Bakanı General Gassan Haddad ile bir dizi görüşmede bulunmuştur. Koçaş başkanlığındaki heyet, Şam'da bulunduğu süre içerisinde Filistinli mültecilerin kamplarını ziyaret ederek Filistinlilerin durumu hakkında detaylı bilgi almıştır. 14 Ocak'ta Şam'da düzenlenen basın toplantısı sırasında gazetecilere dağıtılan bildiride, iyi niyet heyetinin amacı Türkiye ile dost ve kardeş İslam ülkeleri arasında yeniden iyi ilişkiler tesis etmek ve Türkiye ile Suriye arasında zaman zaman ortaya çıkan fikir ayrılıklarını ortadan kaldırmak olarak belirtilmiştir. Bunun yanı sıra, Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki görüşlerini aktarmak ve yok edilmekle karşı karşıya kalan yüzbinlerce Kıbrıslı Müslüman Türkün haklarını korumak istediği ifade edilmiştir. Koçaş, Şam'da düzenlediği basın toplantısında Hatay'la ilgili yöneltilen bir soruya iyi niyet heyetinin

⁵⁸⁷ *The Times*, 4 Eylül 1964.

⁵⁸⁸ BCA, 030.01.0.0/72.454.7, 27 Ağustos 1964.

⁵⁸⁹ *Milliyet*, 9 Aralık 1964, 1.

misyonunun siyasi olmadığını ve bu konuyu tartışma yetkisinin bulunmadığını söyleyerek cevap vermiş, iki ülke temsilcilerinin uygun bir toplantıda bu konuyu tartışabileceğini dile getirmiştir.⁵⁹⁰

Şam'da resmî temaslarını sürdüren Koçaş, ziyareti boyunca sürekli olarak Türkiye'nin İsrail'i tanıma kararı nedeniyle şikayetlerle karşılaştığını belirtmiştir. Türkiye-İsrail ilişkilerinin abartıldığını ve Türkiye'nin Süveyş Krizi'nden sonra İsrail Büyükelçisini geri çağırıldığını söyleyen Koçaş, “*Türkiye İsrail'i asla desteklememiştir ve hiçbir zaman desteklemeyecektir*”⁵⁹¹ ifadelerini kullanarak Suriye'den bütün Arap ülkelerine üst perdeden olumlu mesajlar vermiştir. Koçaş, Arap ülkelerinin Türk düşmanlarını desteklemesini veya onlara silah vermesini istemediğini ifade ederek Kıbrıs konusunda Ankara'nın Arap devletlerinden beklentilerini de açıkça ortaya koymuştur.⁵⁹²

Suriye Devlet Başkanı Emin el-Hafız, iyi niyet heyetiyle görüşmesi sonrasında bir basın bildirisi yayımlamıştır. Bildiride, Kıbrıs'ın askerî ittifaklar ve bloklar için bir üs olmaması gerektiğine duyulan inancın altı çizilmiş ve Suriye'nin Kıbrıs halkının dışarıdan hiçbir yabancı müdahale ve baskı olmaksızın kendi kaderini tayin (self-determinasyon) hakkını desteklediği ifade edilmiştir.⁵⁹³ Türkiye'nin Şam Büyükelçiliği Müsteşarı, İngiliz Büyükelçiliğinde görev yapan bir diplomatla yaptığı görüşmede, ziyaretin bir başarı kabul edilip edilmeyeceğini değerlendirmek için erken olduğunu söylemiş, ziyareti uzun bir sürecin ilk adımı olarak nitelendirmiştir. Yetkili ayrıca, Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerini kesmek gibi bir adım atmayacağını zaten böyle bir adımın Arapları tatmin etmeyeceğini ifade etmiştir.⁵⁹⁴

Sadi Koçaş, Orta Doğu turunu tamamlamasının ardından 21 Ocak 1965'te Cumhuriyet Senatosu'nda bir konuşma yapmış ve Senato üyelerine ziyaretleri hakkında detaylı bilgi aktarmıştır. Koçaş, konuşmasının başında tur süresince buldukları ülkelerde yaptıkları cami ziyaretleri esnasında halkın kendilerine tezahüratta bulunduğuna, dualar ettiğine ve imamların vaazlarını kesmek suretiyle Türklerin İslamiyet'e ve İslam alemine

⁵⁹⁰ TNA, FO 371/180155, The Visit of a Turkish Goodwill Delegation to Syria, Evans to Walker, Şam, 28 Ocak 1965.

⁵⁹¹ *Milliyet*, 16 Ocak 1965, 5.

⁵⁹² TNA, FO 371/180155, The Visit of a Turkish Goodwill Delegation to Syria, Evans to Walker, Şam, 28 Ocak 1965.

⁵⁹³ *Milliyet*, 14 Ocak 1965, 1, 5.

⁵⁹⁴ TNA, FO 371/180155, The Visit of a Turkish Goodwill Delegation to Syria, Evans to Walker, Şam, 28 Ocak 1965.

yaptıkları hizmetlerden bahsetmeye başladıklarına değinmiştir. Koçaş, Türk-Arap ilişkilerinin gelişmesini istemeyenlerin Arap devletleri nezdinde olumsuz propaganda faaliyetlerinde bulunduğu altını çizmiş, İsrail basınının iyi niyet heyetiyle ilgili yalan haberler yaptığını ve bu haberlerde ziyaretlerin Arap ülkeleriyle ilişkileri geliştirmekten ziyade sadece Kıbrıs meselesine münhasırmış gibi yansıtıldığından yakınmıştır.⁵⁹⁵

Koçaş, konuşması sırasında Türk-Arap ilişkilerini etkileyen pek çok meseleye temas ettikten sonra Hatay meselesine de bir parantez açmıştır. Temasları sırasında resmî sıfatı olan hiçbir devlet görevlisinin Hatay meselesine temas etmediğini özellikle ifade eden Koçaş, biri Şam'da biri de Beyrut'ta olmak üzere iki gazetecinin Hatay'la ilgili sordukları sorulara ise bu konunun iyi niyet heyetinin misyonu dışında olduğu cevabını verdiğini belirtmiştir.⁵⁹⁶ Koçaş'ın turu kısa vadede Ankara'nın beklediği neticeleri vermese de Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkilerinde yeni bir tutum takınacağı sinyallerini veren önemli bir adım olmuştur.

İyi niyet heyetinde yer alan Milliyet Gazetesi muhabiri Nilüfer Yalçın da Orta Doğu turu sonrasında gazetesinde izlenimlerini aktardığı bir yazı dizisi kaleme almıştır. Yalçın, Orta Doğu ülkelerine yaptıkları ziyaretler sırasında resmî makamların Hatay meselesini gündeme getirmediğini ifade etmiştir. Yalçın, sadece Suriye hükûmetinin Türkiye'nin daha iyi ilişkiler kurma ve sıkı iş birliği yapma isteğini "iyi komşuluk kaidelerine riayet edilmesine" bağladığını dile getirmiştir.⁵⁹⁷ Yalçın, Suriye'nin Türkiye'ye yönelik tutumunun kısmen kendi iç problemlerinin ağırlığından, kısmen Mısır-Suriye çekişmesinden kaynaklandığını da ayrıca not etmiştir.⁵⁹⁸

İyi niyet heyetiyle ilk adımı atan Türkiye, bu dönemde Filistin meselesi üzerinden Arap devletleriyle yakınlaşma isteğini en üst düzeyde dile getirmiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, 1 Şubat 1965'te yaptığı açıklamada Türkiye'nin Filistinli mültecilerin trajedisine gösterdiği ilginin Ankara ile Arap devletleri arasındaki eski

⁵⁹⁵ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Dönem:1, Cilt:23, Birleşim 27, 21 Ocak 1965, 289-290.

⁵⁹⁶ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Dönem:1, Cilt:23, Birleşim 27, 21 Ocak 1965, 291.

⁵⁹⁷ Nilüfer Yalçın, "5 Ortadoğu Ülkesine Yapılan İyi Niyet Gezisinin Işığında Türk-Arap İlişkileri-2," *Milliyet*, 11 Şubat 1965, 5.

⁵⁹⁸ Nilüfer Yalçın, "5 Ortadoğu Ülkesine Yapılan İyi Niyet Gezisinin Işığında Türk-Arap İlişkileri-2," *Milliyet*, 11 Şubat 1965, 5.

anlaşmazlıkların çözümüne yardımcı olabileceğini ve bu ülkelerle yakın ve dostça ilişkiler kurulmasını sağlayabileceğini ifade etmiştir.⁵⁹⁹

AP'nin desteğiyle kurulan ve Süleyman Demirel'in Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olarak görev aldığı Ürgüplü hükûmeti döneminde de takip edilen mutedil Suriye politikası kaldığı yerden devam etmiştir. 20 Şubat 1965'te kurulan Ürgüplü hükûmetinin programında dış politika ile ilgili yer alan “*Dış siyasetimizin temel prensiplerinden biri karşılıklı saygı, itimat ve eşit haklara istinad eden komşu devletlerle iyi geçinmek, iş birliğini artırmak, bölgemizde gerginliğe ve ihtilaflara yol açacak durumları önlemektir*” ve “*Yakın-Doğudaki ve Magripteği Arap memleketleri ile münasebetlerimizde bilhassa son zamanlarda vuku bulan müsbet inkişafları memnuniyetle karşılıyoruz. Bu inkişafların devamının faydalı olacağına inanıyoruz*”⁶⁰⁰ ifadeleri yeni hükûmetin Suriye ile sorun yaşamak istemediğini ve ilişkilerin geliştirilmesine önem verdiğini açık bir biçimde göstermektedir.

Ürgüplü hükûmetinin Dışişleri Bakanı Hasan Esat Işık, Türk dış politikasının çok yönlülüğe geçişinde önemli katkıları bulunan aktörlerin başında gelmektedir. Işık, Batı ile ilişkilere önem vermekle birlikte, Türkiye'nin çıkarlarının ABD ile her zaman örtüşemeyebileceğini, bu minvalde dünyanın çeşitli bölgelerindeki ülkelerle ikili ilişkilerin geliştirilmesinin Türkiye'nin çıkarları açısından elzem olduğuna inanmaktaydı.⁶⁰¹ Arap ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi bu politikanın önceliklerinden biri olmuştur. Işık, Tunuslu gazetecilere 26 Mart 1965'te İstanbul'da verdiği demeçte, Türkiye'nin İsrail ile kurduğu ilişkilerin Arap devletlerinin çıkarlarına aykırı bir istikamette gelişmeyeceğini ve Türkiye'nin tıpkı bütün diğer ülkelerle olduğu gibi İsrail'le de normal ilişkilere sahip olduğunu ifade etmiştir. Suriye, Türkiye'nin Arap dünyası ile ilişkilerini normalleştirme arayışını yakından izlemiştir. Suriye Dışişleri Bakanı Hasan Mureyvet, 28 Haziran 1965'te Anadolu Ajansı'na verdiği demeçte “*Bizim tutumumuz, Türkiye'nin İsrail ile olan ilişkileriyle bağlantılıdır. Eğer Türkiye bu ilişkilerinde samimî olmazsa, Türkiye ile Suriye arasında arzu edilen seviyedeki münasebetlerin tesisi zor olacaktır*”⁶⁰² sözleriyle ilişkilerin gelişmesi için Türkiye'den beklentilerini ortaya koymuştur.

⁵⁹⁹ Süha Bölükbaşı, “Behind the Turkish-Israeli Alliance: A Turkish View,” *Journal of Palestine Studies*, Cilt 29, Sayı 1 (1999): 26.

⁶⁰⁰ Girgin, *T.C Hükûmetleri Programlarında Dış Politikamız*, 48.

⁶⁰¹ Yavuz, “İkicilik (Duality): Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu,” 248.

⁶⁰² Armaoğlu, “Türkiye - İsrail ve Filistin Meselesi,” 210.

İstanbul Milletvekili Fahrettin Kerim Gökay, Suriye Devlet Başkanı Emin el-Hafız'ın Mayıs 1965'te Beyrut'ta katıldığı bir tören sırasında yaptığı konuşmada “*Gelecek sene bu töreni Hatay'da kutlamak bizim için en büyük ümittir*” sözleri üzerine, 6 Mayıs 1965'te TBMM'de söz alarak Hatay meselesine değinmiştir. Gökay, konuşmasında Suriye liderinin açıklamasının komşuluk ilkeleriyle bağdaşmadığını belirttiikten sonra hükûmetin konuyla ilgili tepki göstermesini beklediklerini ifade etmiştir.⁶⁰³ Fakat Ürgüplü hükûmeti, Baas rejiminin Hatay meselesini gündeme getirmesine rağmen Suriye ile gerginliğe yol açacak herhangi bir adım atmaktan kaçınmıştır. Bazı siyasilerin hükûmetin Suriye'ye dönük pasif tavrına gösterdikleri tepki burada altı çizilmesi gereken husustur. Gerçekten de dış politikada çok yönlülüğü benimseyen Türkiye, Suriyeli siyasilerin Hatay meselesini dile getirmelerine rağmen Şam yönetimine karşı agresif bir tutum benimsememiştir.

Türkiye'nin bu dönemde Suriye'yle kriz çıkarmama politikasını devam ettirdiği bir diğer konu emlak meselesi olmuştur. Suriye, BAC döneminde hayata geçirilen 27 Eylül 1958 tarihli Toprak Reformu Kanunu kapsamında, 1961 yılından itibaren Suriye'de arazisi bulunan Türklerin mallarına el koyma kararı almıştı.⁶⁰⁴ Bu uygulama, Türkiye ile Fransa arasında 1921 yılında imzalanan ve Suriye makamlarının da tasdik ettiği Ankara İtilafnâmesi ile malları garanti altına alınan Türklerin haklarının çiğnenmesi anlamına gelmekteydi.⁶⁰⁵ Suriye makamları, Ocak 1964'ten itibaren Toprak Reformu uygulaması kapsamında binlerce Türkün toprağına el koymaya başlamıştır.⁶⁰⁶ 1965 yılına gelindiğinde Suriye'nin Türk mallarına el koyduğuna yönelik haberler dönemin basınında yer almaya devam etmiştir.⁶⁰⁷

Mardin Milletvekili Mehmet Ali Arıkan, 12 Mayıs 1965'te TBMM'de yaptığı konuşmada Ürgüplü hükûmetinin emlak meselesinde izlediği pasif politikayı sert bir biçimde eleştirmiştir. Arıkan, şu sözlerle hükûmete yüklenmiştir:

⁶⁰³ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem:1, Cilt:38, Birleşim 99, 6 Mayıs 1965, 575.

⁶⁰⁴ *Milliyet*, 12 Haziran 1961, 1; *Milliyet*, 13 Haziran 1961, 5.

⁶⁰⁵ Türkiye ile Fransa arasında 20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara Anlaşması'nın 13. maddesinde Türkiye ya da Suriye sınırları içinde kalıp öbür tarafta malı bulunan kişiler hakkında dair şöyle bir karar alınmıştır: “Yerleşik ya da göçebe halktan, belirlenen sınır çizgisinin her iki tarafında bulunan çayırlardan yararlanma ya da mülkiyet hakkına sahip olanlar haklarını eskiden olduğu gibi kullanmayı sürdürecektir. Bunlar işletme ihtiyaçları için özgürce ve hiçbir gümrük vergisi ya da çayır için resim, veya başka bir ücret vermeksizin sınır çizgisinin bir yanından öteki yanına hayvanlarını ve yavrularını, araç ve gereçlerini, tohumlarını ve ürünlerini götürebileceklerdir. Bunlara ilişkin vergi ve resimleri oturdukları ülkede ödemekle yükümlüdürler.” Bkz. Yavuz, *Geçmişten Geleceğe Türkiye-Suriye İlişkileri*, 253.

⁶⁰⁶ *Milliyet*, 11 Ocak 1964, 7; *Milliyet*, 30 Ocak 1964, 1.

⁶⁰⁷ *Cumhuriyet*, 4 Nisan 1965, 4; *Milliyet*, 13 Mayıs 1965, 3.

“Şimdi öğreniyoruz ki, Haziran sonuna kadar Suriye’de dâva ikame etmeyen Türklerin toprakları tamamen Suriye toprağı olarak kabul ve ilân olunacak ve Türklere hiçbir hak tanınmayacaktır, Yine öğreniyoruz ki bâzı cenup vilâyetleri milletvekili ve senatörleriyle arazi sahiplerinden bir kısmının yaptıkları müracaatlar karşısında Hariciyemizin takındığı tavır son derece acıdır. Hariciyemiz ilgililere bir dernek kurmalarını ve işi bu dernek marifetiyle takip etmelerini tavsiye etmiştir. Hayır arkadaşlarım. Bu iş bir dernekle halledilecek bir iş değildir. Bu iş Hükûmet işi, Devlet işidir. Hükûmetimizin meseleyi derhal ele alması ve gerekirse Türkiye'deki Suriye topraklarına el koyup mukabelei bilmisilde bulunması iktiza eder, aksi halde tarihî mesuliyetten kimse kendisini kurtaramaz.”⁶⁰⁸

Ürgüplü hükûmeti döneminde gündeme gelen bir diğer konu, Türkiye-Suriye sınır sorunudur. Suriyeli kaçakçılarını, Türkiye sınırında yakalanan 200 koyunu geri almak için 25 Mayıs 1965’te Halepli-Sucu sınır karakoluna baskın yapmaları neticesinde iki askerin hayatını kaybetmesi, bir askerin ise yaralanması Türkiye-Suriye ilişkilerinin kısa bir süreliğine gerilmesine neden olmuştur.⁶⁰⁹ Hükûmet, olayın protesto edilmesi için Şam Büyükelçisi Sadi Eldem’e talimat vererek Suriye’den suçluların cezalandırılmasını, öldürülen askerlerin cesetlerinin verilmesini ve askerler için ailelerine tazminat ödenmesini talep etmiştir.⁶¹⁰

Eldem, 26 Mayıs’ta Suriye Dışişleri Bakan Vekili Velid Talip ile bir görüşme yaparken, Türk ve Suriyeli yetkililer de Halep’te konuyla ilgili bir toplantı düzenlemişlerdir.⁶¹¹ Türk heyeti başkanı olarak toplantıya katılan Hatay Valisi Hakkı Albayrakoğlu, 27 Mayıs’ta yaptığı açıklamada Suriye tarafının Türk heyetinin sunduğu şartları kabul ettiğini, iki heyet arasında imzalanan protokole göre olaya karışan suçluların mahkemeye sevk edileceğini ve şehit olan askerlerin ailelerine tazminat ödeneceğini ifade etmiştir.⁶¹² Suriye hükûmeti de aynı gün yaptığı açıklamayla iki ülkenin acil bir konferans toplamak suretiyle sorunu dostça çözmesinden duyduğu memnuniyeti kamuoyu ile paylaşmıştır.⁶¹³

⁶⁰⁸ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem:1, Cilt:39, Birleşim 102, 12 Mayıs 1965, 90-91.

⁶⁰⁹ TNA, FO 371/180933, Mackie to Foreign Office, Ankara, 28 Mayıs 1965. Türkiye-Suriye sınırında özellikle kaçakçılık nedeniyle küçük çaplı sınır hadiseleri dönem dönem meydana gelmiştir. Bkz. *Milliyet*, 30 Ağustos 1962, 1; *Milliyet*, 4 Eylül 1963, 1; *Milliyet*, 5 Eylül 1963, 7.

⁶¹⁰ TNA, FO 371/180933, Mackie to Foreign Office, Ankara, 28 Mayıs 1965.

⁶¹¹ *Milliyet*, 27 Mayıs 1965, 1.

⁶¹² *Milliyet*, 28 Mayıs 1965, 3; TNA, FO 371/180933, Mackie to Foreign Office, Ankara, 28 Mayıs 1965.

⁶¹³ *The New York Times*, 28 Mayıs 1965, 7.

Baas darbesi sonrası dönemde yaşanan bir diğer önemli gelişme, Türkiye-Suriye ilişkilerinde su meselesinin yeniden gündeme gelmesidir. 1964 yılında Fırat Nehri üzerine yapılması planlanan Keban Barajı'nın ön çalışmalarının başlaması üzerine, Irak ve Suriye yönetimleri barajın sulama projelerini ve tarımsal faaliyetlerini olumsuz yönde etkileyeceğini iddia etmişlerdir.⁶¹⁴

Türkiye, Irak ve Suriye teknik heyetlerini Keban Barajı hakkında bilgi vermek ve görüş alışverişinde bulunmak amacıyla toplantıya davet etmiştir. Türk ve Iraklı yetkililer arasında 22-27 Haziran 1964, Türk ve Suriyeli yetkililer arasında 5-14 Eylül 1964 tarihleri arasında Ankara'da bir dizi görüşme gerçekleştirilmiştir.⁶¹⁵ Türk ve Suriyeli yetkililer, görüşmeler sırasında, Keban ve Tabka barajları hakkında fikir alışverişinde bulunmuş, Suriye tarafı Fırat Vadisi Projesi çerçevesinde hayata geçirmeyi planladığı sulama hedeflerini Türk heyetine iletmiştir. İki ülke temsilcileri ayrıca, üç ülke temsilcilerinin katılımıyla ilerleyen dönemlerde düzenli toplantılar düzenlenmesi hususunda mutabık kalmışlardır.⁶¹⁶ Bu çerçevede, Türkiye ile Suriye arasında Fırat sularının paylaşımının değerlendirilmesi için Ortak Teknik Komite (OTK) kurulmasına karar verilmiş, ayrıca Irak'ın da bu komiteye dâhil edilmesi hususunda anlaşmaya varılmıştır.⁶¹⁷

Türkiye, Keban Barajı'nın yapım aşamasında Suriye ve Irak'la azami düzeyde ilişki kurma ve tarafları bilgilendirme eğiliminde olmuştur. Barajın inşası ve finansmanı için kredi arayışlarıyla ilgili 11 Ocak 1965'te bir açıklama yapan dönemin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Hüdayi Oral şu ifadeleri kullanmıştır:

“Bütünü ile 3 milyar 215 milyon lira yatırımı gerektiren Keban Baraj ve Hidroelektrik tesislerinin dış finansmanı ve Fırat sularından Türkiye-Irak ve Suriye'nin adil ölçüler içinde faydalanması konusunda dış temaslar olumlu safhaya girmiştir. Bu amaçla, Washington'da yapılan toplantıda beş yıllık planda, elektrik sektörü ve Keban projesinin ekonomik ve teknik cephesi şümulü olarak takdim edilmiştir. Irak ve Suriye hükümetlerine de Keban projesi gönderilmiştir.”⁶¹⁸

⁶¹⁴ *The Guardian*, 28 Eylül 1964, s. 11; *The Times*, 29 Eylül 1964.

⁶¹⁵ Vefa Toklu, “Türk Dış Politikasında Su Sorunu,” *21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası*, ed. İdris Bal (İstanbul: Alfa Yayınları, 2001), 540; Ali İhsan Bağış, “Turkey's Hydropolitics of the Euphrates-Tigris Basin,” *International Journal of Water Resources Development*, Cilt 4, Sayı 43 (2012): 74.

⁶¹⁶ Ayşegül Kibaroğlu, “Fırat-Dicle Havzası Sınırtaşan Su Politikalarının Evrimi: İşbirliği için Fırsatlar ve Tehditler,” *Orta Doğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 43 (2012): 74.

⁶¹⁷ Jousejati, “Water Politics as High Politics,” 136; Maden, “Türkiye-Suriye İlişkilerinde Suyun Rolü,” 35.

⁶¹⁸ *Milliyet*, 12 Ocak 1965, 1.

Irak ve Suriye, Türkiye'nin iyi niyetli yaklaşımına rağmen, su sorununu uluslararasılaştırma gayretinde olmuşlar ve Türkiye'nin Keban Barajı'nın finansmanı için Dünya Bankası ve Amerikan Uluslararası Kalkınma Ajansı'ndan (*United States Agency for International Development-USAID*) almayı planladığı kredilerin engellenmesi için bu kurumlar nezdinde 1965 yılında çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır.⁶¹⁹ Türkiye ise, kredi bulunamaması durumunda baraj inşasına kendi imkanlarıyla devam edeceğini ilan etmiştir.⁶²⁰ Şam yönetimi, Keban Barajı'nın inşasına Arazi Islah Genel Kurumu (*General Organization for Land Development-GOLD*) projesine ve Tabka Barajı'nın inşasına başlayarak mukabelede bulunmuştur.⁶²¹

1965 yılının eylül ayında Türkiye, Suriye ve Irak temsilcilerinin katılımıyla Bağdat'ta Fırat sularının paylaşımı konulu üçlü bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Taraflar, görüşmeler boyunca Keban, Tabka ve Hadisa barajlarına dair teknik bilgi paylaşımında bulunmuşlardır. Türkiye, toplantıda kurulması planlanan OTK'nın ortak akarsuların yıllık ortalama su potansiyelini tespit etmesi, daha sonra üç ülkenin sulama ihtiyacının belirlenmesi ve sonuç olarak su paylaşımı için bir anlaşmanın formüle edilmesini önermiştir.⁶²² Ancak OTK'nın hukuki yetkileri ve Fırat ve Dicle havzalarının ilişkilendirilmesi hakkında ortaya çıkan görüş ayrılıkları nedeniyle görüşmeler tıkanmıştır.⁶²³

Görüşmelerin tıkanmasının bir diğer nedeni, Türkiye'nin Fırat sularını "sınır aşan sular" kategorisinde kabul ederek kıyıdaş ülkelere istediği miktarda su vermek istemesi, buna karşılık Irak ve Suriye'nin Fırat sularını "uluslararası sular" olarak kabul etmesi ve eşit paylaşım talep etmesiydi.⁶²⁴ Ayrıca, Suriye'nin Hatay üzerindeki egemenlik iddiası nedeniyle Asi ve Fırat akarsularının paylaşımını ilişkilendirmeyi reddetmesi de görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanmasını etkilemiştir.⁶²⁵

⁶¹⁹ İlder Turan, "The Water Dimension in Turkish Foreign Policy," *Turkey's Water Policy: National Frameworks and International Cooperation*, ed. Ayşegül Kibaroglu, Annika Kramer ve Waltina Scheumann (Berlin-Heidelberg, Springer-Verlag, 2011), 186.

⁶²⁰ *Milliyet*, 23 Ocak 1965, 1; *The Guardian*, 29 Ocak 1965, 15.

⁶²¹ Bishku, "Turkish-Syrian Relations: A Checkered History," 43.

⁶²² Bağış, "Turkey's Hydropolitics of the Euphrates-Tigris Basin," 578.

⁶²³ Ayşegül Kibaroglu, "Cooperation for Development: Emerging Frameworks for Sharing Benefits in the Euphrates-Tigris Basin," *Boğaziçi Journal*, Cilt 20, Sayı 1-2 (2006): 136.

⁶²⁴ Joueji, "Water Politics as High Politics," 136-137.

⁶²⁵ Ali Çarkoğlu ve Mine Eder, "Water Conflict: The Euphrates and Tigris Basin," *Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power*, ed. Barry Rubin ve Kemal Kirişçi (İstanbul: Boğaziçi University Press, 2002), 320.

Kıyıdaş devletlerin liderleri, 1960'lı ve 1970'li yıllarda sınır aşan sular meselesini ekonomik ve teknik hedefleri dahilinde bir mesele olarak görmüş ve konunun resmî teknik delegasyonlar tarafından ele alınmasını uygun görmüşlerdir.⁶²⁶ Su sorunu, bu dönemde zaman zaman gündeme gelmekle birlikte, asıl olarak 1980'li yıllardan itibaren teknik bir mesele olmaktan çıkarak siyasi bir soruna evrilmiş ve bir güvenlik meselesi olarak Türkiye-Suriye ilişkilerini olumsuz yönde etkilemeye başlamıştır.⁶²⁷ Su sorunu, özellikle 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren Türkiye ile Suriye arasında farklılaşan ve uzlaştırılmayan yaklaşımlar nedeniyle bir yıpratma savaşına dönüşecektir.⁶²⁸ 1980'li yıllarda artan PKK terörü ve Suriye-PKK ilişkilerinin ortaya çıkması, Türkiye'nin su ve terör arasında bağ kurmasına ve Orta Doğu politikasında suyu bir araç olarak kullanmasına yol açacaktır.⁶²⁹

Sonuç olarak, Türkiye Baas darbesinin ardından yaşanan süreçte Suriye'ye yönelik mutedil politikasını sürdürmüştür. Bu dönemde iktidarda olan İnönü ve Ürgüplü hükûmetleri, Kıbrıs, Hatay, emlak ve su gibi sorunlara rağmen Suriye'ye yönelik uzlaşmacı bir politika izlemişlerdir. Bu politika, daha önce de ifade edildiği gibi dönemin bazı muhalif milletvekillerinin sert eleştirilerine konu olmuştur.

3.2.2.8. Neo-Baas Darbesi (23 Şubat 1966)

Baas darbesi, Suriye siyasetine beklenen istikrarı getirmekten uzak kalmıştır. Yukarıda değinildiği gibi, 8 Mart darbesinden sonra Nâsırcı ve bağımsız subayların tasfiye edilmesiyle siyasi iktidar Baas Partisi'nin tekeline girmiştir. Fakat rakip siyasal hiziplerin siyaset arenasından silinmesiyle birlikte partinin sivil ve askerî kanatları arasında yeni bir iktidar mücadelesi patlak vermiştir. Baas Partisi'nin geleneksel liderliğini oluşturan sivil kanat (Eflak-Bitar) ile Askerî Komite üyeleri arasında baş gösteren iktidar mücadelesi, 23 Şubat 1966 tarihinde Salah Cedit'in önderlik ettiği bir darbeye sivil kanadın tasfiyesiyle sonuçlanmıştır. Neo-Baas darbesi olarak adlandırılan bu hareket, Suriye rejiminin radikal sol bir hüviyet kazanmasına yol açarken, darbeden sonra Salah Cedit ile Hafız Esed arasında

⁶²⁶ Ayşegül Kibaroglu ve Tuğba Evrim Maden, "An Analysis of the Causes of Water Crisis in the Euphrates-Tigris River Basin," *Journal of Environmental Studies and Sciences*, Cilt 4, Sayı 4 (2014): 349.

⁶²⁷ Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler," *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar*, Cilt 2: 1980-2001, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 140; Ayşegül Kibaroglu ve Sezin İba Gürsoy, "Water-energy-food nexus in a transboundary context: the Euphrates-Tigris river basin as a case study," *Water International*, Cilt 40, Sayı 5-6 (2015): 830.

⁶²⁸ Şahin, "Suriye'nin Su Sorunu," 118.

⁶²⁹ Fırat ve Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler," *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar*, Cilt 2, 140.

patlak veren yeni iktidar mücadelesi, Esed'in 13 Kasım 1970'te kansız bir darbe ile iktidara el koyması ve Suriye tarihindeki askerî darbeler parantezini kapatmasıyla neticelenmiştir.

8 Mart 1963 darbesinden sonra Baasçı liderlerden Salah Bitar hükûmeti kurarak başbakanlık görevini üstlense de darbenin arkasındaki asıl güç olan Askerî Komite siyasetteki ağırlığını yavaş yavaş hissettirmeye başlamıştır. Askerî Komite üyeleri, orta sınıftan gelen Sünni kökenli Nâsırcı ve bağımsız unsurların saf dışı bırakılmasının ardından orduda boşalan kadroları doldurabilmek ve ordu içindeki güçlerini tahkim edebilmek amacıyla kendi kabilelerinden, aşiretlerinden ve bölgelerinden gelen Alevi, Dürzi ve İsmailileri ordu kademelerine yerleştirmişlerdir.⁶³⁰ Askerî Komite, bununla yetinmeyerek kırsaldan gelen Baas gençliğini ve yedek subayları kitlesel olarak orduya almıştır. Askerî Komitenin bu stratejisi, Alevilerin orduda nüfuslarıyla ters orantılı bir şekilde ağırlık kazanmalarına ve ordunun yeni rejimi muhafaza eden bir aparata dönüşmesine yol açmıştır.⁶³¹ Örneğin, 18 Temmuz 1963'te patlak veren Cesim Elvan ayaklanmasını bastıran askerî birliklerin çoğunluğu Alevi mezhebine mensuptu. 8 Mart darbesinden bir süre sonra Salah Cedit'in Genelkurmay Başkanı, Hafız Esed'in Hava Kuvvetleri Komutanı, Muhammed Umran'ın ise Şam'ın güneyinde bulunan 70. Zırhlı Birlik Komutanı olması da Suriye ordusunun Baas Partisi'nin kontrolüne girmesini ve Alevilerin orduyu domine etmesini sağlayan bir diğer gelişme olmuştur.⁶³²

Suriye ordusu bünyesinde bu gelişmeler yaşanırken, Baas Partisi içinde ciddi bir ideolojik bölünme ortaya çıkmıştır. Partinin geleneksel liderleri Mişel Eflak ile Salah Bitar, klasik Baas doktrinini devam ettirmek suretiyle Nâsır'la federal birlik için anlaşma, ılımlı sosyalist politikalar izleme ve demokratik özgürlükleri koruma stratejisi izlerken; daha radikal-sol bir söylem benimseyen ve Arap birliği ideali yerine sosyalist düşüneyi önceleyen kırsal tabanlı genç Marksistler partide güçlerini hissettirmeye başlamışlardır. Genç Baasçılar, eski kuşak geleneksel liderlerinin aksine, Marksizm'e daha fazla önem veriyor ve sınıf mücadelesi kavramını ön plana çıkartıyorlardı. Bu grubun liderliğini Yasin el-Hafız, İlyas Murkus, Abdülkerim Zuhur, Hamud es-Sufi gibi isimler yapmaktaydı. Bu radikal grubun yanı sıra, Arap birliğinden önce Suriye'de sosyalist bir devrim

⁶³⁰ Petran, *Syria*, 171.

⁶³¹ Hinnebusch, *Syria: Revolution From Above*, 44-46.

⁶³² Van Dam, *The Struggle for Power in Syria*, 31-33.

gerçekleştirilmesini hedefleyen ve “Bölgeciler”⁶³³ olarak adlandırılan bir hizip de parti içinde sesini duyurmaya başlamıştı. Üçü de doktor olan Yusuf Zuayyin, İbrahim Mahus ve Nureddin Ataşi’nin başını çektiği “Bölgeciler”, Askerî Komite ve taraftarlarıyla ittifak kurmuştur. Deyr ez Zor ve Huran bölgesinden gelen bazı alt sınıf Sünni isimlerle ittifak yapan Askerî Komite ve yeni kuşak Baasçıların başlıca özellikleri, heterodoks dini azınlık kökenli olmaları ve Sünnilerin siyasetteki geleneksel hegemonyasına karşı kırsal sınıfın başkaldırısını simgelemeleriydi.⁶³⁴

Yeni kuşak Marksistler ve Bölgeciler, Mısır-Suriye-Irak birliğinin çökmesinden hemen sonra her Arap ülkesinin öncelikle kendi içinde sosyalizmi hayata geçirmesi gerektiğini, ardından Arap birliğinin daha sağlıklı bir biçimde kurulacağını düşünmekteydiler. Dolayısıyla, önceliğin Arap birliği yerine sosyalist reformlara verilmesi gerektiğine inanmaktaydılar. Parti içindeki eski ve yeni kuşak arasında baş gösteren bu ideolojik rekabet, 5-23 Ekim 1963 tarihlerinde Şam’da düzenlenen Baas Partisi 6. Ulusal Kongresi’nde iyice belirginleşmiştir.⁶³⁵

6. Ulusal Kongre’de alınan kararlar, Baas Partisi’nin ideolojik dönüşümünde büyük rol oynamıştır. Kongreye Marksistlerin ve Bölgecilerin aldıkları kararlar damga vurmuştur. Yeni kuşak radikal sol unsurlar, geleneksel Baas ideolojisine Marksist-Leninist doktrini aşılmalı ve bilimsel sosyalizm, halk kurtuluş savaşı ve sınıf mücadelesi gibi kavramlar parti ideolojisine eklenmiştir.⁶³⁶ Kongrede yaşanan en önemli gelişmelerden bir tanesi de tek ülkede sosyalizm yaklaşımının Arap milliyetçiliğinin önüne geçmesi olmuştur. Baas Partisi’nde iyice güçlenen bu yeni eğilimi temsil eden grup “neo-Baas” olarak adlandırılmıştır.⁶³⁷ Kongrede ciddi eleştirilere maruz kalan Mişel Eflak yeniden parti genel sekreteri seçilmeyi başarsa da Salah Cedid, Emin el-Hafız, İbrahim Mahus ve Yusuf Zuayyin gibi radikal isimler partide önemli makamlar elde etmişlerdir.⁶³⁸ Kongrede dış politika ile

⁶³³ Baas Partisi’nin örgütlenme yapısına bakıldığında Mişel Eflak liderliğindeki Ulusal Komutanın altında Irak, Suriye, Ürdün, Lübnan ve Suudi Arabistan’da bulunan Bölgesel Komutalar bulunmaktaydı. Baas içinde yeni güçlenen ekibe Bölgeciler denilmesinin bir nedeni de Suriye Bölgesel Komutanlığında güçlenerek Mişel Eflak’ın kontrol ettiği Ulusal Komutayla rekabete girmeleridir.

⁶³⁴ Petran, *Syria*, 172; Şen, *Orta Doğu’da İdeolojik Bunalım*, 236-237.

⁶³⁵ Özge Özkoç, *Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika* (Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları, 2008), 134-135.

⁶³⁶ Kongreye Askerî Komitenin müttefikleri olan Marksistler tarafından hazırlanan, özellikle Yasin el-Hafız’ın düşüncelerini formüle eden “Bazı Teorik Öneriler” başlıklı metin damga vurmuştur. Seale, *Asad of Syria*, 88-89.

⁶³⁷ Avraham Ben-Tzur, “The Neo-Ba’th Party of Syria,” *Journal of Contemporary History*, Cilt 3, Sayı 3 (1968): 161-181; Özkoç, *Suriye Baas Partisi*, 135-136; Petran, *Syria*, 173.

⁶³⁸ Roberts, *The Ba’th and Creation of Modern Syria*, 59; Petran, *Syria*, 173; Seale, *Asad of Syria*, 88.

ilgili kararlar da alınmış, Bağlantısızlar Hareketi ve SSCB ile ilişkilerin geliştirileceğinin özellikle altı çizilmiştir.⁶³⁹

Baas Partisi içinde yaşanan rekabet, Askerî Komite üyelerini de doğrudan etkileyerek bir dizi mücadelenin fitilini ateşlemiştir. 1963 ortalarından itibaren Suriye ordusunda anti-Sünni mezhepçi ayrımcılık gözle görülür bir hal almıştır. Askerî okullara öğrenci alımlarında Alevi, Dürzi, İsmaili ve Hristiyanlara öncelik tanınırken, Sünnilerin bu okullara girişi bilinçli bir biçimde engellenmiştir. Özellikle Şam ve çevresinde bulunan askerî birlikler büyük çoğunlukla Alevilere emanet edilirken, Sünni subaylar başkentten uzaktaki birliklere gönderilmiştir. Salah Cedit, Hafız Esed ve Muhammed Umran gibi önde gelen Askerî Komite üyeleri ordudaki konumlarını garanti altına alabilmek için Alevileri kilit noktalara getirmişlerdir. Orduda Alevilerin ağırlık kazanmaya başlaması Emin el-Hafız'ı rahatsız etmiş, bu rahatsızlık Muhammed Umran ile Emin el-Hafız arasında açık bir gerilime dönüşmüştür. Alevi Umran ile Sünni Hafız arasında baş gösteren iktidar mücadelesinde Umran'ın açıkça mezhepçi bir dil kullanması ve Alevi, Dürzi ve İsmailileri göreve çağırması Baas rejimi için büyük bir şok olmuştur. Alevi Askerî Komite üyeleri de Umran'ın açık mezhepçi söylemini kabul edilemez bulmuşlardır. Salah Cedit ve Hafız Esed'in desteğini arkasına almayı başaran Emin el-Hafız, Umran'ı tasfiye etmeyi başarmıştır. İktidar mücadelesini kaybeden Umran, Aralık 1964'te İspanya'ya büyükelçi olarak gitmeyi kabul etmiştir.⁶⁴⁰

Umran-Hafız mücadelesi, Askerî Komitede suların durulduğu anlamına gelmemekteydi. Yeni mücadele, Salah Cedit ile Eflak-Bitar ikilisinin desteklediği Emin el-Hafız arasında patlak vermiştir.⁶⁴¹ 1965 yılının ortalarından itibaren Emin el-Hafız mezhepçilik meselesini gündeme getirmeye başlamış ve Salah Cedit'i ordu içinde Alevi yapılanması inşa etmekle suçlamıştır. Hafız'ın Cedit'e yönelik suçlamaları, ordu kademelerindeki Alevilerin Cedit safında, Sünnilerin ise Hafız safında toplanmasına neden olmuştur. Suriye ordusundaki Sünni subaylar, Emin el-Hafız'ın etrafında birleşerek Alevilere karşı bir blok inşasına girişmişlerdir. Bu gelişme Alevi, Dürzi⁶⁴² ve İsmaililerin

⁶³⁹ Özkoç, *Suriye Baas Partisi*, 137.

⁶⁴⁰ Van Dam, *The Struggle for Power in Syria*, 34-40.

⁶⁴¹ Seale, *Asad of Syria*, 99-100; Petran, *Syria*, 180.

⁶⁴² Dürzi subayların liderliğini yapan kişi 8 Mart darbesinde aktif rol oynayan, 23 Şubat darbesinde de başı çeken Binbaşı Selim Hatum'dur. Hatum, 23 Şubat darbesinden sonra Cedit ile bir iktidar mücadelesine girecek ve kaybedecektir. Hatum, Cedit liderliğinde kurulan neo-Baas rejimini mezhepçilikle suçlayacaktır. Daniel Pipes, "The Alawi Capture of Power in Syria," *Middle Eastern Studies*, Cilt 25, Sayı 4 (1989): 429-450.

Cedid'in etrafında kenetlenmesine yol açmıştır. Böylece ordu, Sünniler ile heterodoks dini azınlıklar arasında iki kampa bölünmüştür. Askerî Komitenin kendilerinden bağımsız hareket etmesini artık kabul edilemez bulan Eflak-Bitar ikilisi, Cedid-Hafız mücadelesini fırsata çevirmek istemiştir. Askerî Baasçıları kontrol altına almakta kararlı olan geleneksel liderler, Emin el-Hafız'ın daha önce tasfiye ettiği Muhammed Umran'ı ülkeye geri çağırması ve Savunma Bakanı olarak atamışlardır. Emin el-Hafız, Bölgecileri tasfiye etmek için yapılan bu atamayı olumlu karşılamıştır. Eflak-Bitar-Hafız üçlüsü, Alevi birini Savunma Bakanı yaparak Cedid'in çevresindeki Alevi bloku parçalamayı planlamışlardır. Fakat Sünni subayların yanı sıra Alevi subayların büyük çoğunluğu da Umran'ın savunma bakanı olarak atanmasını memnuniyetsizlikle karşılamışlardır. Umran tercihi, Aleviler arasındaki bütünlüğü bozmak bir tarafa, açık mezhepçi bir hareket niteliğinde olduğu için ordudaki mezhepsel gerginliği daha da artırmıştır.⁶⁴³

Eflak-Bitar-Hafız üçlüsü ile Bölgeciler arasında süregiden çekişme, radikal grubun tasfiyesini gündeme getirince, Salah Cedid Şam etrafında konuşlanan Alevi ve Dürzi birlikleri harekete geçirmiş ve 23 Şubat 1966'da gerçekleştirdiği kanlı darbe neticesinde yönetime el koymuştur.⁶⁴⁴ Darbeden sonra Emin el-Hafız yaralı olarak ele geçirilirken, ordudaki Sünni hizipler ile Umran'a yakın kişiler siyasetten tasfiye edilmişlerdir. Neo-Baas darbesi, partinin kurucuları olan Eflak-Bitar ikilisinin de devre dışı bırakılmasına yol açmıştır. Eflak ve Bitar, darbe sonrasında Irak'a iltica etmek ve Irak Baas Partisinde siyasi faaliyetlerine devam etmek zorunda kalmışlardır.⁶⁴⁵ Geleneksel liderliğin tasfiyesiyle radikal sol ideolojiden beslenen ve kırsal, heterodoks ve askerî niteliğiyle öne çıkan neo-Baas rejimi Suriye'nin tek hâkimi olmuştur. Sünni unsurların darbe neticesinde ordudan atılmalarıyla heterodoks dini azınlıklar ordunun kontrolünü tamamen ele geçirmişlerdir.

Hafız Esed ile Salah Cedid'in öncülük ettiği Aleviler, 23 Şubat darbesi sonrasında Suriye siyaseti şekillendiren en önemli toplumsal güç olarak ortaya çıkmışlardır. Cedid, Alevi kimliği nedeniyle iktidarı doğrudan üzerine almaya cesaret edememiş ve devlet başkanlığını Nureddin Ataçi'ye bırakmıştır. 23 Şubat darbesinden sonra kurulan kabine, Suriye tarihinin gördüğü en radikal hükûmet olarak kayıtlara geçerken, Yusuf Zuayyin

⁶⁴³ Bu dönemde Suriye ordusunda yaşanan mezhepsel mücadeleler hakkında detaylı bilgi için bkz. Van Dam, *The Struggle for Power in Syria*, 42-47.

⁶⁴⁴ Neo-Baas darbesi, Suriye'de vuku bulan 13. darbe olarak tarihe geçmiştir. Petran, *Syria*, 182; Seale, *Asad of Syria*, 101-102.

⁶⁴⁵ Özkoc, *Suriye Baas Partisi*, 138.

Başbakan, İbrahim Mahus Dışişleri Bakanı, Hafız Esed ise Savunma Bakanı olarak görev almışlardır.⁶⁴⁶

Sosyalizmi ve ulusal kalkınmayı önceleyen neo-Baas rejimi, Sovyetler Birliği ve Üçüncü Dünya ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesini dış politikasının merkezine koymuştur. Radikal neo-Baas iktidarı, dünya siyasetinde Mao'nun liderliğindeki Çin'in yükseldiği bir döneme denk gelmiştir. Bu dönemde Çin komünizmi ve Mao'nun köylü devrimiyle ilgili düşünceleri Üçüncü Dünya ülkelerini derinden etkilemekteydi. Bu bağlamda, sosyo-politik düzlemde kırsal tabandan beslenen neo-Baas rejimi döneminde Çin-Suriye ilişkilerinde bir yakınlaşma dönemi başlamıştır.⁶⁴⁷ SSCB de radikal Marksist eğilimlere sahip olan neo-Baas rejiminin komünizmden hoşlanmayan geleneksel Baas liderliğini tasfiye etmesini olumlu karşılamıştır. SSCB-Suriye yakınlaşması çerçevesinde, üst düzey bir Sovyet heyeti 24 Mart 1966 tarihinde Şam'ı ziyaret ederken, Suriyeli yetkililer 18 Nisan'da Moskova'ya iade-i ziyarette bulunmuşlardır. Karşılıklı ziyaret trafiği, iki ülke arasında askerî, siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine yönelik çeşitli anlaşmaların imzalanması ile neticelenmiştir.⁶⁴⁸

Neo-Baas rejiminin dış politikada hayata geçirdiği en önemli açılımlardan biri Nâsır'la diplomatik ilişkileri yeniden tesis etmesi olmuştur. SSCB Başbakanı Kosigin, Mayıs 1966'da Mısır'a düzenlediği ziyaret sırasında ilerici Arap devletlerinden oluşan bir cephenin ön adımı olarak Mısır-Suriye ilişkilerinin yeniden güçlendirilmesi için Nâsır'ı teşvik etmiştir. SSCB'nin girişimiyle Mısır-Suriye diplomatik ilişkileri yeniden restore edilirken, Nâsır Suriye'yi beş yıl sonra tanıma kararı almıştır. Neo-Baas rejimi, Mısır, Cezayir ve Yemen gibi ilerici devletlerle koordinasyonu artırmak istediğini deklare ederek Nâsır'ın tanıma jestine karşılık vermiştir. Başbakan Zuayyin de neo-Baas'ın amacının Arap birliğini sağlamak, yurttan sosyalizm için mücadele ederken, dünyada emperyalizme ve gericiliğe karşı mücadele etmek olduğunu ilan etmiştir.⁶⁴⁹

Neo-Baas rejiminin radikal-devrimci dış politikasının uygulama sahası ise Filistin olmuştur. Neo-Baas rejimi, Orta Doğu'daki ilerici ve sosyalist rejimlerle iş birliği yapmak ve halk kurtuluş savaşı başlatmak suretiyle Filistin'in kurtarılabilceğine inanmaktaydı. Neo-Baas rejimi, bu inancını pratiğe taşıyarak Mısır'la yakınlaşmaya başlamış ve iki ülke

⁶⁴⁶ Petran, *Syria*, 182; Seale, *Asad of Syria*, 105-106.

⁶⁴⁷ Özkoç, *Suriye Baas Partisi*, 140-141.

⁶⁴⁸ Petran, *Syria*, 184; Özkoç, *Suriye Baas Partisi*, 145.

⁶⁴⁹ Petran, *Syria*, 184.

arasında 1966 yılında İsrail'e karşı bir savunma paktı imzalanmıştır.⁶⁵⁰ Neo-Baas rejiminin radikal ideolojik dış politika yönelimi, Suriye'nin 1967 yılında İsrail'le savaşa sürüklenmesine yol açan asıl faktör olmuştur. Salah Cedit'in başını çektiği rejimin Haziran Savaşı'nda İsrail karşısında aldığı küçük düşürücü yenilgi, Cedit ile Esed'in arasını açan en önemli gelişmelerden biri olmuş ve ikili arasında Suriye tarihinin son iktidar mücadelesi yaşanmıştır. Cedit, Baas Partisi'nin sivil kanadı üzerinde gücünü tahkim ederken; Esed, partinin askerî kanadını tamamen kontrolü altına almıştır. İki Alevi Baasçı arasında yaşanan mücadeleyi 13 Kasım 1970'te kansız bir darbeyle iktidara el koyan Esed kazanmış ve Suriye'de Esed hanedanlığı dönemi başlamıştır.

3.2.2.9. Türkiye'nin Politikası

Suriye'de neo-Baas darbesi vuku bulduğu sırada, Türkiye'de Süleyman Demirel liderliğindeki Adalet Partisi iktidardaydı. 23 Şubat darbesi de tıpkı daha önceki darbeler gibi Türk basınında geniş yer bulmuş ve Şam'da iktidarı ele geçiren grubun Baas Partisi'nin radikal kanadına mensup subaylar olduğu dönemin gazetelerine yansımıştır.⁶⁵¹ Darbe sonrasında Türkiye-Suriye sınırı kapatılırken,⁶⁵² dönemin basını darbe bildirisinde “*Arap dünyasındaki bütün ihtilalci teşekkülleri, Siyonizm ve emperyalizmle mücadeleye ve Anavatan topraklarının gasp edilmiş kısımlarını kurtarmaya çağırıyoruz*” ifadelerinin yer almasını Hatay'a yönelik bir tehdit olarak algılamıştır.⁶⁵³

Suriye'nin Ankara Büyükelçisi Edip Asfari, 26 Şubat'ta Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Haluk Bayülken'i ziyaret ederek Şam'da yaşanan darbenin bir rejim değişikliği anlamına gelmediğini, yaşanan olayların parti içi bir gelişme olduğunu ifade etmiştir. Asfari, bu nedenle Türkiye'den yeni hükûmeti resmen tanıma talebinde bulunmayacaklarını bildirmiştir.⁶⁵⁴ Asfari, Bayülken'e Suriye'nin izleyeceği yeni dış politika hakkında da geniş bilgi vermiş, yeni rejimin Türkiye politikasında herhangi bir değişiklik olmayacağını iletmiştir.⁶⁵⁵

Türkiye'nin neo-Baas darbesine yönelik tutumuna bakıldığında, 1965 yılının başından itibaren değişen Orta Doğu politikasının etkisi açıkça gözlemlenmektedir.

⁶⁵⁰ Özkoç, *Suriye Baas Partisi*, 146.

⁶⁵¹ Bkz. 24 ve 25 Şubat 1966 tarihli Cumhuriyet, Milliyet, Ulus, Akşam ve Vatan gazeteleri.

⁶⁵² *Ulus*, 24 Şubat 1966, 3; *Milliyet*, 24 Şubat 1966, 1; *Vatan*, 24 Şubat 1966, 1.

⁶⁵³ *Cumhuriyet*, 24 Şubat 1966, 1; *Akşam*, 25 Şubat 1966, 1.

⁶⁵⁴ *Milliyet*, 27 Şubat 1966, 7.

⁶⁵⁵ *Cumhuriyet*, 27 Şubat 1966, 1.

Ankara'nın 23 Şubat darbesine yönelik tutumu 1961, 1962, 1963 yılında gerçekleştirilen darbelere yönelik tutumundan bazı farklılıklar göstermektedir. Örneğin, Demirel hükûmeti daha önceki hükûmetlerin aksine darbenin ardından Suriye'deki durumu görüşmek için Bakanlar Kurulunu acil toplantıya çağırılmamıştır. Dışişleri Bakanlığı yetkilileri de gazetecilerin ısrarlı sorularına rağmen Suriye'deki gelişmelerle ilgili açıklama yapmaktan kaçınmışlardır.

Türkiye'nin 23 Şubat darbesine yönelik "tepkisizlik politikası" izlemesinin çeşitli nedenleri bulunmaktadır. İlk olarak, Kıbrıs meselesi Türkiye'nin Orta Doğu ve Suriye politikasında güvenlik ve ulusal çıkar önceliklerini tamamen değiştirmiştir. Türkiye, 1960'lı yılların başında Şam'da vuku bulan askerî darbeleri, Nâsır'ın ve pan-Arap milliyetçiliğinin bu ülkede güç kazanıp kazanmaması üzerinden okumuş ve darbelere yönelik politikasını Şam'da iş başına gelen hükûmetlerin Mısır'la kurduğu ilişki düzeyine göre belirlemiştir. 1960'ların ikinci yarısından itibaren bölgesel düzeyde Kıbrıs meselesi, Türkiye'nin Suriye politikasını belirleyen başlıca etken olmuştur.

Ankara, Kıbrıs meselesinde Suriye'nin de içinde bulunduğu Arap ülkelerinin desteğini kazanabilmek ve Batılı müttefiklerini dengeleyebilmek için bu ülkelerle yakınlaşma stratejisi izlemeye başlamış ve komşu ülkeleri rahatsız edebilecek tutum ve politikalarından kaçınmaya özen göstermiştir. Önceki yıllarda Orta Doğu'nun radikal kampını güçlendiren gelişmelere endişeyle yaklaşan Türkiye, 23 Şubat darbesiyle radikal bir grubun Şam'da iktidarı ele geçirmesine ses çıkarmamıştır. Türkiye, neo-Baas rejiminin Mısır, Yemen ve Cezayir gibi radikal kampla iş birliğini artıracaklarını açıklamasına rağmen herhangi bir tepki göstermemiştir.

İkincisi, uluslararası düzeyde Soğuk Savaş'ın yumuşama evresine girmesiyle AP hükûmetinin Batı Bloku dışında yer alan ülkelerle yakınlaşma stratejisi izlemeye başlaması, Türkiye'nin 23 Şubat darbesine yönelik tutumunu belirleyen bir diğer etken olmuştur. Neo-Baas rejiminin SSCB, Çin ve Bağlantısızlarla ilişkilerini geliştireceğini deklare etmesi önceki dönemlerin aksine Ankara'da güvenlik kaygılarının oluşmasına yol açmamıştır. Zira bu dönemde Türkiye de Doğu Bloku ve Bağlantısızlarla ilişkilerini sıkılaştırma stratejisi izlemekte ve özellikle Türkiye ile SSCB arasında üst düzey diplomatik ziyaretler gerçekleştirilmekteydi.⁶⁵⁶

⁶⁵⁶ TNA, FO 371/185826, Mackie to Eden, Ankara, 22 Şubat 1966.

Küba Füze Krizi ve Johnson Mektubu neticesinde ABD'ye güvenilmemesi gerektiğini anlayan Türkiye, bu dönemde bir yandan ABD'nin isteğine aykırı olarak NATO üyeleri arasında çok taraflı nükleer güç kurulmasını öngören MLF'ye katılmayı reddederken, diğer yandan üst düzey ziyaretlerle SSCB ile yakın temas kurmuştur. Türkiye, 1960'lı yılların ikinci yarısında Orta Doğu'da Batı bloku lehine faaliyet göstermekten vazgeçmiş ve Suriye gibi SSCB'ye yakın ülkelerle ilişkilerini normalleştirme arayışına girmiştir. Dolayısıyla, SSCB yanlısı ve komünistlerin ağırlıkta olduğu radikal bir rejimin Şam'da iktidarı ele geçirmesi önceki yılların aksine Türkiye'yi rahatsız etmemiştir.

Üçüncüsü, iç politikada yaşanan değişim Türkiye'nin Suriye'ye yönelik yeni tutumunu etkilemiştir. Hem MBK hükûmeti hem de İnönü hükûmetleri döneminde Suriye'de vuku bulan askerî darbelerden hemen sonra Bakanlar Kurulu toplanarak gelişmeleri masaya yatırırken, 23 Şubat darbesinden sonra Başbakan Süleyman Demirel Bakanlar Kurulunu toplama ihtiyacı duymamış, resmî makamlar da darbeye yönelik olumlu ya da olumsuz herhangi bir açıklama yapmamışlardır. Neo-Baas darbesi, Türk kamuoyunun Johnson Mektubu'nun içeriğini öğrenmesinden sadece bir ay sonra vuku bulduğunun altı çizilmelidir. AP iktidarı, Türk kamuoyunun Batı ile ilişkilerde hassas olduğu dönemde, Şam'da radikal bir rejimin iş başına gelmesine rağmen agresif politikalar benimsememiştir. Bu tutum, AP hükûmetinin Orta Doğu'ya yönelik yakınlaşma politikasının uzantısı olarak değerlendirilebilir.

3.2.2.10. Neo-Baas Darbesi Sonrasında Türkiye'nin Suriye Politikası

Neo-Baas darbesi sonrasında yaşanan süreçte Türkiye-Suriye ilişkilerine bakıldığında, darbeden kısa bir süre sonra Hatay meselesinin yeniden gündeme geldiği görülmektedir. Hatay Milletvekili Reşat Mursaloğlu, Suriye'de faaliyet gösteren İskenderun Sancağını Kurtarma Cemiyeti'nin bu dönemde organize ettiği Hatay mitinglerine işaret ederek Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in bu mitingleri Suriye ile kurulan iyi komşuluk ve dostluk ilişkileriyle nasıl telif ettiğine dair bir soru önergesi vermiştir. Çağlayangil, 17 Mart 1966'da Mursaloğlu'nun soru önergesine verdiği yazılı cevapta hükûmetin bu konu hakkındaki tutumunu şu şekilde açıklamıştır:

“Hükûmetimiz Güney komşumuz Suriye ile dostane münasebetlerin geliştirilmesi arzusundadır. Türkiye ile Suriye milletleri arasında çok eski ve tarihî dostluk bağlarının idamesinin karşılıklı iyi niyet ve anlayışla gerçekleşebileceği şüphesizdir. Ancak Suriye'nin Türkiye ile olan münasebetlerinde Hatay önemli bir yer işgal

etmektedir. Daha ziyade iç politika mülâhazaları ile Suriye zimamdarları ve politikacıları bu meseleyi her vesile ile ortaya atmakta, hattâ Hükümet programlarına ithal etmekte ve «Filistin'le birlikte gasbedilmiş Arap toprağı İskenderun'un» kuvvet zoru ile geri alınacağını ifade etmektedirler...

«İskenderun Sancağını Kurtarma Cemiyeti» Hatay konusunda, özellikle Hataylı Suriyelilerin ve bâzı aydınların kurmuş oldukları bir özel dernektir. Bu derneğin Suriye resmî makamlarınca açık surette desteklendiğı bilinmemekle beraber, para yardımı gördüğüne dair bâzı haberler vardır. Bu cemiyetin Hatay için yaptığı faaliyet ve nümayişlerin Suriye makamlarının müdahalesi dışında cereyan ettiği anlaşılmaktadır. Ancak dâhilî ve demagojik alanda istismara pek müsait bir konu olan Hatay mevzuunda resmî makamların bu derneğin faaliyetini durdurmak hususunda müşkülâtla karşılaştıkları intibai edinilmektedir.⁶⁵⁷

Çağlayangil, açıklamadan hemen anlaşılabilceğı üzere, Hatay meselesi üzerinden Suriye'yle ilişkileri bozmaktan özellikle kaçınan bir dil kullanmıştır. Çağlayangil'in Hatay konusunda Baas rejimini doğrudan suçlayan ifadeler kullanmaktan kaçınması, hatta bu hususta rejimi mazur gören bir üslup benimsemesi, AP hükümetinin iki ülke arasındaki sorunlu meseleleri bir kenara bırakarak Şam yönetimiyle ilişkilerini iyileştirmek istediğini açıkça göstermektedir.

AP hükümeti, Türkiye-İsrail ilişkilerinin de Arap devletlerini rahatsız etmemesi için dikkatli bir dil kullanmış ve bu ilişkinin Türk-Suriye ilişkilerini gölgelememesi için özel bir gayret göstermiştir. Dışişleri Bakanı Çağlayangil, 23 Mayıs 1966 tarihinde yaptığı açıklamada “*Türkiye'nin İsrail ile olan normal münasebetleri Arap devletlerinin aleyhine gelişmeyecektir*”⁶⁵⁸ sözleriyle Türkiye'nin Arap devletleriyle olan ilişkilerine verdiği önemi ifade etmiştir.

1966 yılının ikinci yarısında, Türkiye'nin Suriye politikası iki devlet arasındaki resmî rutin ilişkiler çerçevesinde gelişmiştir. AP hükümeti, iki ülke arasında uzun yıllardır sorun çıkaran sınır sorununun çözümü için bu dönemde inisiyatif almaya karar vermiştir. Türkiye ve Suriye temsilcileri, hudut nirengi bağlantısı ile harita yapımı için hudut hattında karşılıklı

⁶⁵⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:3, Cilt:5, Birleşim 74, 28 Mart 1966, 651.

⁶⁵⁸ Armaoğlu, “Türkiye - İsrail ve Filistin Meselesi,” 212.

olarak yapılacak uçuşlarda uygulanacak esaslar hakkında 4 Haziran 1966 tarihinde bir anlaşma imzalamışlardır.⁶⁵⁹

AP hükûmetinin yapıcı politikasına rağmen, sorunlu alanların Türkiye-Suriye ilişkilerini olumsuz yönde etkilemeye devam ettiği görülmektedir. Bu sorunların başında emlak meselesi gelmekteydi. Türkiye, Suriye’de yaşayan Türklerin topraklarına el koyulma kararından vazgeçilmemesi ve Suriye makamları nezdinde yapılan girişimlerinden netice alınamaması üzerine Şam yönetimine misilleme yapma kararı almıştır. AP hükûmeti, Türkiye’de malı bulunan Suriyelilerin arazilerini satmasını ve devretmesini 26 Haziran 1966’da çıkardığı ara kararname ile durdurmuştur.⁶⁶⁰ Dışişleri Bakanı Çağlayangil, Cumhuriyet Senatosu Urfa Üyesi İbrahim Ethem Karakapıcı’nın emlak meselesine dair soruya 29 Ağustos 1966’da verdiği yazılı cevapta konuya ilgili şu ifadeleri kullanmıştır:

“Hükûmetimiz, Suriye Hükûmeti ile olan emlak ihtilâfının müzakere yolu ile halli için teşebbüslerine önemle devam edegelmiş, ancak bunlardan bugüne kadar müspet bir netice alınamamıştır. Bu durum muvacehesinde, vatandaşlarımızın hukukunu korumak gayesiyle mukabele bilmişil yoluna gidilmek zarureti hâsıl olmuş ve Türkiye’de bulunan Suriye emval ve emlakının tasfiyesine mütedair olarak 1062 sayılı Kanuna istinaden hazırlanan bir yönetmelik Bakanlar Kuruluna sunulmuştur. Hükûmetimiz, halen Danıştay’a tetkik edilmekte olan, yönetmeliği hukukî formalitelerinin tekemmülünü müteakip tatbikte kararlıdır.”⁶⁶¹

AP hükûmeti, 1 Ekim 1966 tarihinde yayımladığı “Suriye Uyrukluların Mallarının Tesbiti ve Bu Mallara el Konulması Hakkında Yönetmelik” başlıklı kararnamemle Türkiye’de yaşayan Suriye uyruklu özel ve tüzel kişilerin bütün mallarına el koymuştur.⁶⁶² Suriye, Toprak Reformu’nun Türklere ve Suriyelilere eşit olarak uygulandığını öne sürerek Ankara’nın kararını sürpriz olarak nitelendirmiştir. Şam yönetimi ayrıca, Suriye’deki Türklere ait taşınır ve taşınmaz malları bir sonraki duyuruya kadar resmen dondurma kararı aldığını duyurmuştur.⁶⁶³

⁶⁵⁹ BCA, 030.18.01.02/199.69.15, 4 Ekim 1966.

⁶⁶⁰ TNA, FO 371/186905, Goulden to Edes, Ankara, 28 Haziran 1966; *Milliyet*, 27 Haziran 1966.

⁶⁶¹ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Dönem:1, Cilt:37, Birleşim 1, 1 Kasım 1966, 27.

⁶⁶² *T.C. Resmî Gazete*, Sayı 12428, 17 Ekim 1966; *Milliyet*, 18 Ekim 1966, 3.

⁶⁶³ TNA, FO 371/186905, Winchester to Brant, Şam, 25 Ekim 1966.

AP hükûmeti, emlâk meselesinde Şam'a karşı atılan olumsuz adımlara rağmen, Suriye ile ilişkilerini iyileştirme isteğini sürdürmüştür. Dışişleri Bakanı Çağlayangil, Suriyelilerin mallarına el koyulmasının ardından Şam yönetimine sorunun müzakere yoluyla çözülmesini istediğini bildirmiştir. Çağlayangil, “*Aramızda münasebetler düzelmiştir. Her gün de selâha gidiyor. Bu emlak meselesinde bir çıban, bir pürüz kalmazın*”⁶⁶⁴ ifadelerini kullanarak Suriyelilere çağrıda bulunmuştur. Suriyeli yöneticilerin Çağlayangil'in çağrısına olumlu cevap vermesiyle iki ülke arasında müzakere zemini oluşmuştur.

AP hükûmeti, emlâk sorununun çözümü için müzakere kanallarının açılmasının ardından, 30 Kasım 1966 tarihinde çıkardığı bir kararnameyle Türkiye'deki fakülte ve yüksekokullarda eğitim gören Suriye uyruklu öğrencilerin banka hesaplarından ayda 350 lira eğitim ve geçim masraflarını temin edebilmeleri için 1 Ekim tarihli kararnameden muaf tutulmalarına karar vermiştir.⁶⁶⁵ Bu karardan yaklaşık bir ay sonra, iki ülke arasındaki “*mevcut iyi münasebetlere*” atıfta bulunarak başlayan 19 Kasım 1966 tarihli “Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti Arasında Uyuşturucu Madde Kaçakçılığı ile Mücadelede İşbirliği Protokolü” imzalanmıştır.⁶⁶⁶ Hem 30 Kasım tarihli kararname hem de uyuşturucu protokolü Türkiye-Suriye ilişkilerinin tamamen kopmadığını gösteren gelişmelerdir.

Neo-Baas darbesi sonrası dönemde, Türkiye ile Suriye arasında su sorunu çerçevesinde bazı olumlu gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Türkiye, Keban Barajı'nın yapımı sırasında Amerikan Uluslararası Kalkınma Ajansı (USAID) ile Dünya Bankası'na kredi başvurusunda bulunduğunda yanıt olarak kıyıdaş devletlerle müzakere edilmesi ve bu devletlerin isteklerinin karşılanması gerektiği yanıtını almıştır.⁶⁶⁷ Türkiye, 31 Ağustos 1966 tarihinde USAID ile imzaladığı 40 milyon dolarlık kredi anlaşmasında, Irak ve Suriye hükûmetleriyle su sorunu hususunda görüşmeler yapacağını, bu devletleri mağdur etmeyeceğini ve baraj rezervuarının ilk dolumu sırasında kıyıdaş devletlere yeterli miktarda su bırakacağını tek taraflı olarak taahhüt etmiştir. Kıyıdaş devletlere verilecek su miktarı, USAID ile imzalanan protokolde saniyede 350 m³ olarak belirlenirken, Türkiye yapılan

⁶⁶⁴ Çağlayangil, emlâk meselesine dair 1966 yılında Suriye nezdinde bulunduğu faaliyetlere ve çözüm çabalarına, 10 Haziran 1968'de aleyhine verilen gensoru önerisi nedeniyle TBMM'deki oturum sırasında değinmiştir. Bkz. *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem:3, Cilt:28, Birleşim 74, 10 Haziran 1968, 30.

⁶⁶⁵ BCA, 030.18.01.02/201.81.17, 11 Kasım 1966; *T.C. Resmî Gazete*, Sayı 12482, 20 Aralık 1966.

⁶⁶⁶ BCA, 030.18.01.02/202.3.7, 9 Ocak 1967; Protokolün detayı için bkz. *T.C. Resmî Gazete*, Sayı 12533, 21 Şubat 1967.

⁶⁶⁷ Turan, “The Water Dimension in Turkish Foreign Policy, 181.

görüşmeler neticesinde Suriye ve Irak'a jest olarak önce 400 m³ daha sonra 450 m³ su vermeye başlamıştır.⁶⁶⁸

AP iktidarı döneminde, Türkiye-Suriye ilişkilerinde normalleşmeyi sağlayan asıl olay, Haziran 1967'de patlak veren Arap-İsrail Savaşı'nda Ankara'nın Arap devletlerine yakın bir politika takip etmesi olmuştur. Çalışmanın bu kısmında Altı Gün Savaşı (Haziran Savaşı) ve Türkiye'nin savaş süresince ve sonrasında izlediği politikaya değinilecektir.

3.2.3. 1967 Arap-İsrail Savaşı (Altı Gün/Haziran Savaşı)

3.2.3.1. Savaşın Nedenleri

Arap-İsrail ihtilafının neden olduğu karşılıklı güvensizlik iklimi, Haziran Savaşı'ndan önceki süreçte bölgesel aktörlerin davranışlarını derinden etkilemekteydi. İsrail, SSCB ile yakın ilişkiler kuran Arap ülkelerinin silahlanma faaliyetlerinden endişe ediyor ve daimî olarak varoluşsal bir güvensizlik hissi taşıyordu. Arap tarafı ise, İsrail karşısında aldığı 1948 yenilgisini ve İsrail'in İngiltere ve Fransa'yla birlikte düzenlediği 1956 Süveyş saldırısını bir türlü unutamıyordu. Araplar ayrıca, İsrail'i Batı emperyalizminin bölgedeki uzantısı olarak görüyor ve İsrail'in yeni Yahudi yerleşimleri için Arap toprakları üzerinde yayılmacılığını sürdüreceğini düşünüyorlardı. Bu bağlamda, Nâsır'ın temsil ettiği pan-Arap milliyetçiliği ideolojisinin en önemli bileşenini Filistin'in özgürleştirilmesi ve İsrail'in Araplar için oluşturduğu tehdidin ortadan kaldırılması oluşturuyordu.⁶⁶⁹

1960'lı yılların başında Irak ve Suriye'de Baas Partisi'nin iktidara gelmesi, Orta Doğu siyasetinde İsrail karşıtlığı üzerinden meşruiyet devşiren radikal cumhuriyetlerin oluşturduğu cephenin güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Radikal kampın harekete geçirdiği bölgesel dinamikler, Batı ittifakı sayesinde ayakta kalan Suudi Arabistan, Ürdün ve Kuveyt gibi geleneksel monarşilerin kendilerini tehdit altında hissetmelerine yol açmıştır. Bu endişe, Nâsır'ın 1962 yılında Yemen'de giriştiği askerî harekâtla somutlaşmış ve radikal cumhuriyetçi kampın lideri Mısır ile geleneksel monarşiler kampının lideri Suudi Arabistan arasındaki rekabeti zirveye taşımıştır. Radikal kampa mensup ülkeler muhafazakâr

⁶⁶⁸ B. Erdem Denk, *Ortadoğu'da Su Sorunu Bağlamında Dicle ve Fırat* (Ankara: Serajans Stratejik Araştırma ve Kültür Yayınları, 1997), 37; Tür, "Türkiye-Suriye İlişkileri: Su Sorunu," 107-108; Gün Kut, "Burning Waters: The Hidropolitics of the Euphrates and Tigris," *New Perspectives on Turkey*, Cilt 9 (1993): 4.

⁶⁶⁹ Cleveland ve Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 337.

monarşileri İsrail'e arka çıkan Batı ile iş birliği yapmakla suçlamakta ve bu ülkeleri dış politikada zor duruma düşürmekteydi.

1956 yılında vuku bulan Süveyş krizinden sonra Arap devletleri ile İsrail arasında yaşanan sınır çatışmalarının (özellikle Suriye-İsrail sınırındaki çatışmalar) Haziran Savaşı'na giden yolun taşlarını döşediği ifade edilebilir. 1962 yılından itibaren, İsrail ile Arap devletleri arasındaki sınır çatışmalarının mahiyetinde ciddi bir değişim ortaya çıkmıştır. Bu değişimde, el-Fetih ve Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) ortaya çıkması⁶⁷⁰ kadar Cezayir'in Temmuz 1962'de Fransa'dan bağımsızlığını kazanması da etkili olmuştur. Cezayir'in bağımsızlığını kazanması benzer bir sürecin Filistin'de de yaşanacağına yönelik inancı tahkim etmiş ve radikal Arap ülkelerini İsrail'e saldırma konusunda cesaretlendirmiştir. Bu gelişme, Suriye ile İsrail arasındaki gerginliği daha da artırmıştır. Mart 1962'de İsrail-Suriye sınırında yaşanan çatışmalar neticesinde, İsrail ve Suriye askerlerinden hayatını kaybedenler olmuş, artan gerilim üzerine BM Güvenlik Konseyi (BMGK) olaylara müdahil olarak taraflar arasında ateşkes yapılmasını sağlamıştır.⁶⁷¹

İsrail-Suriye sınır çatışmaları 1962 yılının ikinci yarısı ile 1963 yılı boyunca yer yer devam ederken, 1964 yılından itibaren Arap-İsrail ilişkilerine su meselesi damgasını vurmuştur. Arap ülkeleri, İsrail'in 1964 yazında hayata geçirdiği Ulusal Su Şebekesi projesiyle Şeria Nehri sularının yüzde 40'ını kendine ayıracağını duyurmasına büyük tepki göstermişlerdir. 13-17 Ocak 1964'te toplanan Birinci Arap Zirvesi sonunda yayımlanan bildiriye, İsrail'in su projesi Siyonist yayılcılığın bir parçası ve Araplara yönelik bir saldırı olarak nitelendirilmiştir.⁶⁷² Dolayısıyla sınır çatışmaları ve su sorunu taraflar Arap-İsrail çatışmasına gidildiği bir ortamda taraflar arasındaki güvensizlik hislerini kamçılayan iki kritik gelişme olmuştur.

⁶⁷⁰ El-Fetih, Yaser Arafat liderliğindeki bir grup Filistin milliyetçisi üniversite öğrencisi tarafından 1950'lerin ikinci yarısında Kuveyt'te kurulmuştur. Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) ise 28 Mayıs-3 Haziran 1964 tarihlerinde Doğu Kudüs'te yapılan kongre neticesinde kurulmuş, aynı kongrede 29 maddelik Filistin Milli Misakı kabul edilmiştir. Misak ile Filistin'in kurtarılmasının bütün Arapların sorumluluğu olduğu belirtilirken Filistin'in kurtarılması meşru savunma olarak görülmüştür. Kongrede, Balfour Deklarasyonu ve 1947 BM taksim kararı da reddedilmiştir. FKÖ'nün ilk lideri, Ahmet Şukeyri'dir. İlk etapta, el-Fetih ile Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) arasında ayrılıklar bulunmaktaydı. 1967 Arap-İsrail Savaşı, FKÖ'yü derinden sarsmış, Ahmet Şukeyri istifa etmiş ve FKÖ el-Fetih'in kontrolüne girmiştir. El-Fetih lideri Yaser Arafat, Şubat 1969'da FKÖ'nün başına geçmiştir. Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)* (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1989), 220-225.

⁶⁷¹ Türel Yılmaz, *Uluslararası Politikada Ortadoğu (Birinci Dünya Savaşından 2000'e)* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2004), 147.

⁶⁷² Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 230-233.

İsrail-Ürdün, İsrail-Suriye ve İsrail-Lübnan sınır çatışmaları 1965 yılı boyunca tüm hızıyla devam etmiştir. Bu sınır çatışmalarının İsrail açısından en kaygı verici olanı *fedayin* olarak adlandırılan el-Fetih gerillalarının düzenledikleri sabotaj saldırılarıydı. El-Fetih'in eylemleri, 1966 yılının ilk aylarından itibaren Ürdün'den Suriye'ye kaymıştır. Radikal neo-Baas rejimi, İsrail'e saldırı düzenlemesi için el-Fetih'e açık destek vermeye başlamıştır.⁶⁷³ İsrail, Suriye'nin el-Fetih'e desteğine sessiz kalmamış, İsrail savaş uçakları 14 Temmuz 1966'da Suriye'yi bombalamıştır. Suriye, krizi BMGK'ya taşımış, fakat Ürdün'ün sunduğu İsrail'i kınama tasarısı 3 Ağustos'ta yapılan oylamada yeterli desteği alamamıştır. BMGK'nın İsrail'in saldırganlığına gereken tepkiyi göstermemesi Şam'ın tepkisini çekmiş, Dışişleri Bakanı İbrahim Mahus 16 Ağustos'ta yaptığı açıklamada “*Bundan sonra Suriye şikayetlerini milletlerarası forumlara götürmeyecektir. Fakat her İsrail saldırısına, işgal edilmiş topraklarda acımasızca cevap verecektir*”⁶⁷⁴ sözleriyle Suriye'nin savaşa hazır olduğunu ilan etmiştir.

Suriye-İsrail gerginliği tırmanırken, Başbakan Yusuf Zuayyin 11 Ekim'de Şam radyosunda yaptığı konuşmada el-Fetih'in sabotaj ve gerilla faaliyetlerini açık bir biçimde destekleyen ifadeler kullanmıştır. Rejimin resmî yayın organı el-Baas Gazetesi de 12 Ekim tarihli sayısında İsrail'e yapılacak saldırı için bütün hazırlıkların tamamlandığını yazmıştır. Neo-Baas rejimi, “halk kurtuluş savaşı” konsepti çerçevesinde işçi ve köylülerden kurduğu Halk Ordusu için seferberlik ilan ederken, Suriye Hava Kuvvetleri de olası bir savaşa karşı alarma geçmiştir. İsrail, 12 Ekim'de Suriye'nin agresif tutumunu BMGK'ya taşıdıysa da SSCB vetosu nedeniyle buradan istediği kararı çıkartamamıştır.⁶⁷⁵

Mısır ve Suriye, Suriye-İsrail ilişkilerinin gerildiği bir ortamda, İsrail'den gelen herhangi bir saldırıyı kendilerine karşı yapılmış kabul edeceklerini varsayan bir askerî ittifak anlaşmasını 4 Kasım 1966'da imzalamışlardır. Anlaşmaya göre, iki ülkenin genelkurmaylarının koordinasyonunu sağlamak amacıyla Ortak Askerî Komutanlık

⁶⁷³ Suriye, 23 Şubat neo-Baas darbesinden sonra el-Fetih'e olan desteğini artırırken, Devlet Başkanı Nurettin el-Ataşi ve Savunma Bakanı Hafız Esed, İsrail'e karşı saldırgan bir dil kullanıyordu. Suriye'nin el-Fetih'e sağladığı askerî destek, İsrail'in 16 Mayıs 1966'da Suriye'yi BMGK'ya şikâyet etmesine neden olmuştur. Suriye'nin Fetih'e yaptığı yardımlar Nasır'ı da harekete geçirmiş ve Mısır da örgütü desteklemeye başlamıştır. Neo-Baas darbesi sonrası yaşanan Mısır-Suriye yakınlaşması Filistin meselesini de doğrudan etkilemiş ve Filistinli gerilla grupları 1967 yılında İsrail'e saldırılarını artırmışlardır. Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 225.

⁶⁷⁴ Age., 235.

⁶⁷⁵ Age., 235-238.

kurulması üzerinde de mutabık kalınmıştır.⁶⁷⁶ İsrail-Suriye sınırında tankların müdahil olduğu çatışmaların Ocak 1967'de alevlenmesiyle bölgenin ciddi bir krize sürüklediği ve tarafların savaşın eşiğinde olduğu dönemin basınında yer almıştır.⁶⁷⁷ Suriye, çatışmalar sürerken, Kasım 1966'da imzalanan Mısır-Suriye paktının devreye gireceğini deklare etmiş, Nâsır da kardeş Suriye'ye mutlaka destek olacaklarını açıklamıştır. Mısır'dan sonra Bağdat yönetimi de Suriye'yi destekleyen açıklamalarda bulunmuştur. 1956 yılından beri görülen en şiddetli ve ciddi İsrail-Suriye çatışması ise 7 Nisan 1967 tarihinde patlak vermiştir. Bu çatışmada iki tarafın hava kuvvetleri karşı karşıya gelirken, Suriye vuku bulan küçük çaplı hava savaşı sırasında 6 Rus yapımı MİG uçağını kaybetmiştir.⁶⁷⁸ Şam'dan yapılan açıklamada ise Suriye'nin 4 uçağına karşılık İsrail'in de 4 uçağıın düşürüldüğü ifade edilmiştir.⁶⁷⁹

Mısır lideri Nâsır, çatışmalar karşısında Şam'la dayanışma göstermesine rağmen İsrail'le savaşa girmeye istekli görünmemekte ve uluslararası konjonktürün uygun hale gelmesini beklemekteydi. Zira bu sırada, Mısır ordusunun önemli bir kısmı Suudi Arabistan ve Ürdün'ün desteklediği kralcılara karşı cumhuriyetçiler safında Yemen'de savaşmaktaydı. Mısır'ın İsrail'in Arap topraklarına yönelik saldırılara etkili tepki göstermemesi, Nâsır'ın BM barış gücünün arkasına saklanan bir görüntü vermesine neden olurken, Mısır ordusu Yemen'de tutunmaya çalışmaktaydı. İsrail'e karşı takındığı pasif tutum ve Yemen'in Mısır için adeta bir bataklığa dönüşmesi, Nâsır'ın bölgesel liderlik iddiasının sarsılmasına yol açmaktaydı.⁶⁸⁰

1967 Mayıs'ında Suriye-İsrail sınır çatışmalarının şiddetlenmesi, savaş tehlikesinin iyiden iyiye belirginleşmesine neden olmuştur. Suriye, İsrail'i yeni bir Süveyş harekâtı hazırlığı içinde olmakla suçlarken, İsrail yaptığı açıklamada Suriye'den gerilla saldırılarının devam etmesi durumunda geniş çapta askerî müdahalenin zorunlu olacağını açıklamıştır.⁶⁸¹ Mayıs 1967'de Orta Doğu'daki güç dengesi Arapların lehine görünmekteydi. İsrail, uluslararası konjonktür gereği İngiltere ve Fransa'nın askerî desteğini alamazdı. İsrail'in güvенеbileceği en güçlü müttefik konumunda bulunan ABD ise Vietnam Savaşı'yla

⁶⁷⁶ Age., 220.

⁶⁷⁷ Bkz. *Milliyet*, 10 Ocak 1967, 3; *Milliyet*, 17 Ocak 1967, 3.

⁶⁷⁸ *Milliyet*, 8 Nisan 1967, 3.

⁶⁷⁹ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 238-240.

⁶⁸⁰ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset Savaş ve Diplomasi, Cilt 1*, 6. Baskı (Bursa: Dora Yayınları, 2014), 289-290.

⁶⁸¹ *Milliyet*, 17 Mayıs 1967, 3.

meşguldü. Arap devletleri ise SSCB'nin yaptığı yardımlarla askerî kapasitelerini güçlendirmiş, bu durum Şam ve Kahire'nin askerî durumlarını abartılı bir biçimde değerlendirmesine ve mevcut güç dengesini kendi lehlerine kullanabileceklerini düşüncelerine neden olmuştur.⁶⁸²

SSCB ve Suriye istihbaratlarının, İsrail'in Suriye'ye karşı geniş çaplı ani bir askerî saldırı hazırlığında olduğu hakkında Nâsır'a verdiği yanlış istihbarat bilgisi Altı Gün Savaşı'nın fitilini ateşlemiştir.⁶⁸³ Nâsır, hiçbir gerçekliği bulunmayan bu bilgi üzerine harekete geçerek 14 Mayıs 1967'de Sina Yarımadası'na askerî yığınak yapmaya başlamıştır. Yemen'de zor durumda kalan Nâsır, bu hamleyle kardeş bir Arap ülkesine karşı İsrail tehdidine tereddütsüz karşılık verdiğini göstererek pan-Arap milliyetçisi duyguları harekete geçirmeyi ve bölgede gittikçe azalan prestijini yeniden artırmayı hedeflemiştir. Nâsır, bu stratejisinde başarılı olmuş ve birçok Arap şehirlerinde İsrail saldırganlığına karşı Nâsır'ı destekleyen halk gösterileri patlak vermiştir.⁶⁸⁴

İsrail Başbakanı Levi Eşkol, 14 Mayıs'ta yaptığı açıklamada, Filistinli gerillaların saldırılarına devam etmesi durumunda Suriye'ye askerî müdahalede bulunacaklarını söylemiştir.⁶⁸⁵ Mısır basını, İsrail'in Suriye'ye saldırması durumunda Mısır'ın yardım konusunda tereddüt etmeyeceğini duyururken, 16 Mayıs'ta Mısır ve Suriye olağanüstü hâl ilan etmiş, Suriye topçu birlikleri de İsrail sınırına doğru harekete geçmiştir. Ürdün de bu gelişmeler üzerine 17 Mayıs'ta seferberlik ilan etme kararı almıştır.⁶⁸⁶

Nâsır, 18 Mayıs'ta savaşa giden yolda ikinci önemli adımını atarak Şubat 1957'den beri Mısır-İsrail sınırında faaliyet gösteren BM barış gücünün (*UNEF-United Nations Emergency Forces*) çekilmesi için BM Genel Sekreteri U Thant'a çağrıda bulunmuştur.⁶⁸⁷ Neo-Baas rejiminin Nâsır'ı İsrail'e karşı pasif davranmakla ve "BM Barış Gücü'nün etekleri altına saklanmakla" suçlaması Nâsır'ın U Thant'a yaptığı çağrıda etkili olmuştur.⁶⁸⁸

⁶⁸² Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası*, 150.

⁶⁸³ İsrail'in Suriye sınırına yığınak yaptığına dair bu istihbaratın ilk olarak 13 Mayıs'ta Kahire'yi ziyaret eden SSCB parlamento heyeti tarafından Nâsır'a verildiği belirtilmektedir. Bkz. Yılmaz, *Uluslararası Politikada Ortadoğu*, 149-150.

⁶⁸⁴ Cleveland ve Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 338.

⁶⁸⁵ Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası*, 150.

⁶⁸⁶ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 240-241; Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası*, 151.

⁶⁸⁷ Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası*, 151-152; Goldschmidt Jr. ve Davidson, *Kısa Orta Doğu Tarihi*, 427.

⁶⁸⁸ Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 535.

U Thant, aynı gün yaptığı açıklamada UNEF'in tarafların isteği üzerine Sina'da bulunduğunu, bu talebin ortadan kalması nedeniyle barış gücünün bölgeden çekileceğini ifade etmiştir. U Thant, BMGK'ya danışma gereği duymadan beklenmedik bir hızla Nâsır'ın talebini kabul etmiş ve UNEF birlikleri Sina'dan çekilmeye başlamıştır. 188 km'lik Mısır-İsrail sınırının Mısır tarafında konuşlanmış bulunan 3393 BM askeri ve Şarm el-Şeyh'teki BM birliği 19 Mayıs'ta çekilme işlemini tamamlamıştır. Mısır birlikleri Şarm el-Şeyh'teki BM mevzilerini işgal ederken, 188 km'lik sınır boyunca İsrail ve Mısır kuvvetleri karşı karşıya kalmıştır.⁶⁸⁹ Irak ve Kuveyt, bu gelişmeler üzerine (Mısır, Suriye ve Ürdün'den sonra) olası bir savaşa karşı seferberlik ilan ederken, FKÖ de 8 bin kişiden oluşan milis gücünün Mısır, Suriye ve Irak'ın hizmetine girmek için hazır olduğunu ilan etmiştir.⁶⁹⁰

Nâsır'ın savaş öncesi attığı üçüncü ve son adım, İsrail'in Akabe Körfezi'nden Kızıldeniz'e çıkışını sağlayan Tiran Boğazı'nı 22 Mayıs'ta kapattığını duyurması olmuştur. Böylece İsrail'in Kızıldeniz'le bağlantısı kesilmiş ve İsrail gemileri Akabe Körfezi'ne hapsedilmiştir. Nâsır'ın uluslararası bir su yolunu kapatması ABD ve İngiltere'nin tepkisine yol açarken, SSCB yaptığı açıklamada olası bir savaşta Arap devletlerini destekleyeceğini deklare etmiştir.⁶⁹¹

Mısır-İsrail gerginliğinin azaltılması için BM nezdinde yapılan girişimlerden sonuç alınamamıştır. Nâsır, gerginliği her geçen gün biraz daha tırmandırma stratejisi izlemiş ve yapılacak bir savaşta asıl hedefin İsrail'i yok etmek olacağını açıkça beyan etmiştir. 26-28 Mayıs günlerinde Moskova'yı ziyaret eden Mısır ve Suriye heyetleri, İsrail'e destek veren ABD'ye karşı SSCB ile dayanışmalarını göstermişlerdir.⁶⁹² 10 Sovyet savaş gemisinin 30 Mayıs-7 Haziran tarihleri arasında Türk boğazlarından geçerek Akdeniz'e konuşlanacağı açıklanırken, buna mukabil Amerikan 6. Filosu'nun Girit civarında toplanacağını duyurulmuştur. Süper güçlerin duruma müdahil olması, Orta Doğu'da yaşanan krizin ciddiyetinin boyutunu ve savaşın artık bir an meselesi olduğunu açıkça göstermekteydi.⁶⁹³

İsrail'e karşı ortaya çıkan Mısır-Suriye cephesi Ürdün'ü de harekete geçirmiş, 30 Mayıs'ta Kahire'yi ziyaret eden Kral Hüseyin, Nâsır'la askerî ittifak anlaşması imzalamıştır.

⁶⁸⁹ Mansfield, *Ortadoğu Tarihi*, 387; Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 290; Cleveland ve Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 338.

⁶⁹⁰ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 242.

⁶⁹¹ *Milliyet*, 24 Mayıs 1967, 1; Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, 705.

⁶⁹² Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 291; Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 243-245.

⁶⁹³ Kürkcüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası*, 152-153.

Arap ülkeleri arasında İsrail'e karşı yükselen dalga burada durmamış, 4 Haziran'da Irak hükûmeti de Mısır-Ürdün anlaşmasına katıldığını duyurmuştur.⁶⁹⁴ Fakat Mısır, Suriye, Irak ve Ürdün arasında kurulan savunma paktı, bu ülkeler arasında gerçek bir iş birliği olduğu anlamına gelmemektedir. Zira bölgesel ajandaları farklı olan bu ülkeler arasında tam bir uzlaşma ve koordinasyon bulunmuyordu. Bu yapay ittifakın koordinasyonsuzluğu Arap ülkelerinin Haziran Savaşı'nda aldığı yenilginin en önemli nedenlerinden biri olacaktır.⁶⁹⁵

Arap ülkelerinin İsrail'i çevreleme stratejisi tüm hızıyla devam ederken, İsrail'deki siyasi partiler Araplara karşı takınılacak tavrı tartışmaktaydılar. Nihayetinde Levi Eşkol başkanlığında (komünistler hariç) bütün siyasi partilerin katıldığı geniş tabanlı bir ulusal birlik koalisyonu 31 Mayıs'ta kurulmuş ve Savunma Bakanlığı'na şahin kanadın öncü isimlerinden Moşe Dayan getirilmiştir. Dayan'ın Savunma Bakanlığına getirilmesi, İsrail'in Arap devletlerine karşı güç kullanımına başvuracağını kesinleştirmiştir. Bölgedeki askeri durum hakkında 3 Haziran 1967'de kabineye bilgi veren Dayan'a gerekli görmesi durumunda Arap ülkelere karşı harekete geçme yetkisi verilmiştir.⁶⁹⁶

Arap devletlerinin ve İsrail'in attığı bu adımlar, Orta Doğu'da yeni bir savaşı kaçınılmaz hale gelmiştir. Olası bir savaşta galibiyetten emin olan Arap devletleri, ilk saldırıyı İsrail'in yapmasını ve bu yolla dünya kamuoyu nezdinde haksız bir konuma düşmesini bekleme stratejisi izlerken, beklenen savaş 5 Haziran sabahı İsrail Hava Kuvvetlerinin ani saldırısıyla patlak vermiştir.

3.2.3.2. Savaşın Gelişimi ve BM Kararları

Haziran Savaşı öncesinde tarafların askerî durumu mukayese edildiğinde Arap ülkelerinin İsrail'e kıyasla daha güçlü olduğu görülmektedir. İsrail'in 246 bin asker, 300 uçak ve 800 tankına karşılık Arap ülkeleri toplam 537 bin asker, 957 uçak ve 2904 tanka sahipti.⁶⁹⁷ Fakat rakamların Arapların lehine görünmesi İsrail'in birkaç gün gibi kısa bir süre içerisinde büyük bir askerî zafer kazanmasının önüne geçemeyecektir. Fakat İsrail'in başarısında ABD ve İngiltere'nin yaptığı askerî yardımların rolü yadsınamaz. Washington

⁶⁹⁴ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 705; Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası*, 153.

⁶⁹⁵ Mansfield, *Orta Doğu Tarihi*, 387; Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 292.

⁶⁹⁶ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 246; Goldschmidt Jr. ve Davidson, *Kısa Orta Doğu Tarihi*, 428.

⁶⁹⁷ Türkman, *ABD, Orta Doğu ve Türkiye*, 270.

ve Londra yönetimleri, Haziran Savaşı öncesinde ve sırasında İsrail'e ciddi manada yardım yapmışlardır.⁶⁹⁸

İsrail'in hava saldırısı, 5 Haziran sabahı Kahire 07.30'da başlamıştır. Mısır'ın tahmin etmediği bir saatte ve beklemediği bir istikametten başlayan saldırı tam bir sürpriz olmuştur. Mısır, 7.30 gibi erken bir saatte İsrail saldırısı ummadığı için hava savunma radarları kapalı bulunmaktaydı. Bunun yanı sıra, Mısır olası bir saldırıyı doğudan (İsrail tarafından) ya da kuzeyden (Akdeniz'den) beklenmekteydi. Fakat ilk hava saldırısı Batı istikametinden yapılmış, harekât esnasında da İsrail jetleri belirli bölgelerde sinyallerini keserek uçmuşlardır. İsrail jetleri, Mısır hava üslerini doğrudan hedef almış, savaşın henüz başlangıcında 280 Mısır uçağını yerde, 20'sini de havada imha etmeyi başarmıştır. Suriye ve Ürdün'ün aynı hava saldırısında toplam 70 uçağı tahrip edilirken, İsrail sadece 19 uçak kaybetmiştir. İsrail'in ani hava saldırısı neticesinde daha savaşın ilk gününde Arap ülkelerinin hava kuvvetleri büyük oranda yok edilmiştir. İsrail'in havada sağladığı bu üstünlük Mısır, Suriye ve Ürdün ordularıyla giriştiği kara savaşında İsrail birliklerine önemli bir avantaj sağlayacaktır.⁶⁹⁹

İsrail, hava saldırısıyla eş zamanlı olarak üç tümenini harekete geçirmiş, Sina Yarımadası üzerinde bulunan üç ana yol üzerinde üç kademede konuşlanan Mısır ordusuna kara saldırısı başlatmıştır.⁷⁰⁰ İsrail-Mısır cephesinde 5-8 Haziran tarihleri arasında yaşanan yoğun çatışmalar neticesinde tüm Sina Yarımadası İsrail ordusunun kontrolüne girmiştir. Böylece İsrail, Şarm el-Şeyh dâhil tüm yarımadayı ele geçirerek Süveyş Kanalı'na dayanmıştır.⁷⁰¹ İsrail-Mısır cephesinde cereyan eden çarpışmalarda, Mısır ordusundan 11 bin civarında asker hayatını kaybetmiş yaklaşık 5 bin asker de rehin düşmüştür. Mısır ordusu, Sina Yarımadasındaki askerî teçhizatının da yüzde 80'ini kaybetmiştir. Buna karşılık, İsrail sadece 275 asker kaybederken 800 askeri de yaralanmıştır. İsrail-Ürdün cephesinde 5-7 Haziran arasında yaşanan savaşta, Ürdün güçleri Doğu Kudüs ve Batı Şeria'dan (Ramallah, Tulkarim, Kalkilya, Cenin ve Nablus) tamamen atılmıştır. Moşe Dayan, İsrail ordusunun işgal ettiği Eski Kudüs'teki Ağlama Duvarı önünde bir konuşma yapmış ve “2000 yıllık rüyamız gerçekleşti, buraya döndük bir daha ayrılmayacağız”

⁶⁹⁸ Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 294.

⁶⁹⁹ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 248-250; Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, 706.

⁷⁰⁰ Türkman, *ABD, Orta Doğu ve Türkiye*, 271.

⁷⁰¹ *Milliyet*, 8 Haziran 1967, 1.

ifadelerini kullanmıştır.⁷⁰² Ürdün ordusu, İsrail kuvvetleriyle vuku bulan çarpışmalarda 10-15 bin civarında asker kaybetmiştir. Ateşkes Ürdün cephesinde 7 Haziran'da, Sina cephesinde ise 8 Haziran'da yürürlüğe girmiştir.⁷⁰³

Savaşın patlak verdiği 5 Haziran sabahından itibaren Suriye cephesine hâkim olan sessizlik dikkat çekicidir. İsrail, Mısır ve Ürdün ordularını yenilgiye uğrattıktan sonra, 9 Haziran'dan itibaren bütün gücüyle Suriye'ye saldırmıştır. İsrail'in 9 Haziran günü sabah saatlerinde başlayan hava ve kara saldırısı Golan Tepelerini hedef almıştır. Şam radyosunun 10 Haziran sabahı (gerçek olmamasına rağmen) Kuneytra'nın düştüğünü açıklaması üzerine Şam'dan yardım alamayacağını düşünen Suriye birlikleri bölgeden çekilmeye başlamışlardır. İsrail ordusu aynı gün gün Kuneytra kentini ele geçirerek Golan Tepelerinde tam hâkimiyet sağlamıştır. Suriye'nin 1956'dan beri topçu birliklerini konuşlandırmak suretiyle İsrail'i bombaladığı kritik bir bölge böylece İsrail'in kontrolüne girmiştir. Suriye'nin Golan Tepelerinde konuşlanan 18 topçu taburundan 15'i imha edilmiş, 80 Suriye tankı da tahrip edilmiştir. Suriye ordusu, 2 günlük savaşın sonunda 2500 kayıp, 5000 yaralı ve 591 esir verirken; İsrail ordusunda bu rakam 115 ölü ve 306 yaralıydı. SSCB, İsrail'in Golan Tepelerini ele geçirmesi üzerine Tel Aviv'le diplomatik ilişkilerini keserken, 10 Haziran günü saat 16.30'da İsrail-Suriye ateşkesi yürürlüğe girmiş ve Altı Gün Savaşı sona ermiştir.⁷⁰⁴

Haziran Savaşı, ABD ve SSCB'nin müttefikleri arasında patlak verdiği için iki süper gücün savaşa müdahil olması kaçınılmazdı. ABD, İngiltere ve Batı Almanya savaş başlar başlamaz tarafsızlıklarını ilan ederken, BMGK acil olarak toplanmış ve çatışan taraflar arasında ateşkes sağlanması için çalışmalara başlamıştır.⁷⁰⁵ ABD ile SSCB arasında Küba Krizi sonrasında kurulan hat ilk kez Haziran Savaşı sırasında kullanılmıştır. ABD, ateşkesin sağlanması için SSCB'nin desteğini almaya çalışmış ve Moskova'ya savaşa girmeyeceğine dair teminat vererek hemen yapılacak bir ateşkese taraftar olduğunu açıklamıştır. İsrail'in Suriye'yi işgal etmesinden endişelenen Moskova yönetimi, Washington'ın Tel Aviv'e baskı yapmasını istemiştir. SSCB, İsrail'in Suriye'yi işgal etmesi durumunda savaşa müdahil olacağını belirterek ABD'ye ultimatoma vermiştir. ABD Başkanı Johnson, bu gelişme

⁷⁰² *Milliyet*, 8 Haziran 1967, 1.

⁷⁰³ Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 294-295. Savaşın gelişimi ve cephe savaşlarının detayları için bkz. Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 248-255.

⁷⁰⁴ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 256-257; Türkman, *ABD, Orta Doğu ve Türkiye*, 272; Petran, *Syria*, 199-200.

⁷⁰⁵ *Milliyet*, 6 Haziran 1967, 1.

üzerine 6. Filo'yu Suriye kıyılarına gönderirken,⁷⁰⁶ BMGK da ateşkes çalışmalarına hız vermiştir.

BMGK, 6 Haziran'da oybirliğiyle aldığı 233 sayılı kararla tarafları çatışmaları durdurmaya ve ateşkes ilan etmeye davet etmiştir. Fakat ateşkes kararının yürümemesi üzerine, SSCB'nin girişimiyle tarafları ateşkese uymaya çağırarak 234 sayılı karar 7 Haziran'da oybirliği ile alınmıştır. SSCB, bu girişimle savaş alanında koruyamadığı Arap müttefiklerini diplomatik alanda yalnız bırakmamak ve bir an önce hezimetten kurtarmak ve bir an önce hezimetten kurtarmak istemiştir.⁷⁰⁷

Ürdün 7 Haziran'da, Mısır ise 8 Haziran'da BMGK'nın ateşkes kararlarını kabul ettiklerini duyurmuşlardır. Suriye de 9 Haziran'da 233 ve 234 sayılı kararları, İsrail'in de uyması koşuluyla kabul ettiğini ilan etmiştir. Fakat İsrail 7 Haziran'da Arap ülkelerinin ateşkese kabul etmeleri durumunda BMGK kararlarına uyacağını deklare etmesine rağmen sözünde durmamış ve Suriye'ye yönelik saldırılarını sürdürmüştür. Bu durum, BMGK üyelerinden SSCB, Bulgaristan ve Hindistan'ın sert tepkisine yol açarken, 9 Haziran'da alınan 235 sayılı kararla İsrail-Suriye çatışmalarının acilen durdurulması çağrısında bulunulmuştur. Ancak İsrail bu karara da uymamış ve 10 Haziran'da Kuneytra'yı işgal etmiştir. SSCB, bu gelişme üzerine sert bir bildiri yayımlayarak İsrail'le diplomatik ilişkilerini kestiğini duyurmuş ve İsrail'in ateşkese kabul etmemesi durumunda yaptırım tehdidinde bulunmuştur. İsrail, bu tepki üzerine 10 Haziran günü saat 16.30'dan itibaren Suriye cephesindeki bütün askerî faaliyetlerini durdurmak durumunda kalmıştır.⁷⁰⁸ Başbakan Levi Eşkol, Dışişleri Bakanı Ebba Eban ve Savunma Bakanı Moşe Dayan gibi önde gelen İsrailli siyasetçiler savaşın hemen ardından verdikleri beyanatlarda İsrail'in savaşta kazandığı topraklardan asla çekilmeyeceğini tüm dünyaya ilan etmişlerdir.⁷⁰⁹

Arapların savaşı kaybetmesi SSCB açısından büyük bir prestij kaybı olurken BMGK'da istediği adımları atamayan Moskova yönetimi, BM Genel Kurulu'nu toplantıya çağırarak suretiyle savaş sonrası durumu şekillendirmek istemiştir.⁷¹⁰ SSCB'nin çağrısı üzerine 17 Haziran'da toplanan BM Genel Kurulu, 21 Temmuz'a kadar bir dizi toplantı

⁷⁰⁶ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 263-264.

⁷⁰⁷ Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 303.

⁷⁰⁸ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 264-265.

⁷⁰⁹ *Cumhuriyet*, 13 Haziran 1967, 1.

⁷¹⁰ *Cumhuriyet*, 16 Haziran 1967, 1.

yapmıştır.⁷¹¹ Genel Kurul'da yapılan toplantılarda Filistin meselesi hakkında bir dizi karar alınmıştır. Bu kararlardan ilki Filistinli mültecilerin durumunun iyileştirilmesini öngören 2252 (ES-V) sayılı karar 4 Temmuz 1967 tarihinde 2 çekimsere karşı 116 oyla kabul edilmiştir.⁷¹² Aynı gün, 20 çekimsere karşı 99 oyla kabul edilen 2253 (ES-V) sayılı kararla İsrail'in Kudüs'ü kendi topraklarına katmak için aldığı tedbirler reddedilmiştir. ABD, 2253 sayılı karara çekimser oy kullanırken, İsrail'in bu kararı tanımayacağını ilan etmiştir. Bunun üzerine harekete geçen Pakistan'ın hazırladığı 2254 (ES-V) sayılı karar tasarısı 14 Temmuz'da 18 çekimsere karşı 99 oyla kabul edilmiştir. İsrail kınayan 2254 sayılı kararla, İsrail'in Kudüs'le ilgili aldığı tedbirlerin geri çekilmesi ve Kudüs'ün statüsünün değiştirilmesine yönelik her türlü adımdan kaçınılması öngörülmüştür.⁷¹³ Fakat İsrail'in işgal ettiği topraklardan geri çekilmesine yönelik karar tasarısı Genel Kurul'da bir türlü üçte iki çoğunluğu yakalayamamış ve bu konu 21 Temmuz'da BMGK'ya havale edilmiştir.⁷¹⁴

Mısır, 5 Kasım 1967 tarihinde BMGK'ya başvurarak İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesini talep etmiştir. Mısır, başvurusunda İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmemesinin Orta Doğu'da tehlikeli bir durum ortaya çıkardığını belirterek konunun BMGK'da görüşülmesi talebinde bulunmuştur. BMGK'nın daimî ve geçici üyeleri 9, 16, 20 ve 22 Kasım tarihlerinde konuyu görüşmek için bir araya gelmişlerdir. Görüşmeler başladığında Konsey'in önünde geçici üyelerden Hindistan, Mali ve Nijerya'nın hazırladığı Üçlü Tasarı ile daimî üye ABD'nin sunduğu iki ayrı tasarı bulunmaktaydı. İki tasarı özü itibarıyla birbirine yakın olmakla birlikte Üçlü Tasarı daha dengeli bir dil üzerine kurulmuştu.⁷¹⁵ İngiltere, Arap devletleriyle görüşükten sonra, Üçlü Tasarı'nın özellikle giriş kısmında bazı değişiklikler içeren yeni bir tasarıyı 16 Kasım'da Güvenlik Konseyi'ne sunmuştur. İngiltere'nin bu hamlesinin ardından Hindistan-Mali-Nijerya üçlüsü tasarılarını geri çektiklerini ve İngiltere'nin tasarısını destekleyeceklerini deklare etmişlerdir. İngiliz temsilci Lord Caradon'ın hazırladığı 242 sayılı karar tasarısı 22 Kasım 1967 tarihinde oy

⁷¹¹ Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası*, 155; Yılmaz, *Uluslararası Politikada Ortadoğu*, 157.

⁷¹² Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 266.

⁷¹³ Yılmaz, *Uluslararası Politikada Ortadoğu*, 158-159; Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 267-269.

⁷¹⁴ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 273.

⁷¹⁵ Age., 274.

birliği ile kabul edilmiştir. Suriye hariç Arap ülkelerinin olumlu tavrı nedeniyle SSCB de tasarıya olumlu oy kullanmıştır.⁷¹⁶

Arap-İsrail ihtilafı tarihinin en kritik dönüm noktalarından biri olan 242 sayılı kararla bölgede savaş yoluyla toprak kazanılmasının kabul edilemeyeceğinin ve bölgedeki devletlerin güvenlik içinde yaşayabilecekleri adil ve sürekli bir barış ihtiyacının üzerinde durduktan sonra⁷¹⁷ toplam üç paragraftan oluşan aşağıdaki esaslar ilan edilmiştir:

- İsrail'in son savaşta işgal ettiği topraklardan çekilmesi,
- Savaş durumuna son verilmesi. Bölgedeki devletlerin egemenlik, toprak bütünlüğü ve siyasi bağımsızlığının, kuvvet tehdidinden ve kullanımından uzak olarak, güvenli ve tanınmış sınırlar içinde barış içinde yaşama hakkının tanınması,
- Uluslararası su yollarında seyrüsefer serbestisinin garanti altına alınması,
- Mülteci sorununun adil bir biçimde çözülmesi,
- Askerden arındırılmış bölgeler kurmak suretiyle bölge devletlerinin toprak bütünlüğünün ve bağımsızlığının garanti altına alınması,
- BM Genel Sekreteri'nin bu esaslar çerçevesinde kalıcı barışı sağlamak üzere bir özel temsilci görevlendirmesi.⁷¹⁸

BMGK'nın 242 sayılı kararı taraflarca daha ilk günden itibaren farklı yorumlanmış ve bugüne kadar tarafların tezlerini güçlendirmek adına kararın farklı maddelerini ön plana çıkarmalarına neden olmuştur. SSCB ve Arap ülkeleri, "İsrail'in savaşta işgal ettiği topraklardan çekilmesine" öncelik verirken, İsrail "güvenli ve tanınmış sınırlar" ibaresini vurgulayarak işgal altındaki topraklardan çekilmesinin Arap ülkeleriyle imzalanacak nihai barış anlaşmasına endeksli olduğunu ileri sürmüştür.⁷¹⁹ Suriye, 242 sayılı kararı tamamen reddetmiş ve Filistinlilerin silahlı mücadelesini desteklemeye devam edeceğini duyurmuştur. Nâsır, 242 sayılı kararı eleştirerek İsrail'i tanımayacağını ve İsrail gemilerinin Süveyş Kanalı'ndan geçmesine müsaade etmeyeceğini ilan etse de SSCB'nin baskısıyla İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi koşuluyla barış çabalarını destekleyeceğini ifade

⁷¹⁶ Yılmaz, *Uluslararası Politikada Ortadoğu*, 161; Goldschmidt Jr. ve Davidson, *Kısa Orta Doğu Tarihi*, 438.

⁷¹⁷ Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 303.

⁷¹⁸ Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası*, 156; Yılmaz, *Uluslararası Politikada Ortadoğu*, 162; Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 303-304.

⁷¹⁹ Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 303; Goldschmidt Jr. ve Davidson, *Kısa Orta Doğu Tarihi*, 438-439.

etmiştir.⁷²⁰ Her ne kadar 242 sayılı karar pek çok tartışmaya konu olsa da ilerleyen süreçte Arap-İsrail ihtilafının çözüm çabalarında kilit taşı olmaya uzun bir süre daha devam edecektir.

3.2.3.3. Savaşın Sonuçları

Haziran Savaşı neticesinde, Arap-İsrail çatışması dünyanın en aktüel konularından biri haline gelmiştir. Dünya kamuoyunun dikkatinin bölgeye yönelmesiyle birlikte Orta Doğu bölgesi 20. yüzyılın Balkanları olarak nitelendirilmeye başlanmıştır.⁷²¹ Haziran Savaşı'nın en önemli neticesi Mısır, Ürdün ve Suriye'nin İsrail'e karşı toprak kaybetmesidir. İsrail, savaştan önce 20.719 km² olan topraklarına 61.180 km²'lik Sina Yarımadası, 5879 km²'lik Batı Şeria, 1149 km²'lik Golan Tepeleri ve 362 km²'lik Gazze Şeridi olmak üzere toplam 68.570 km² ekleyerek topraklarını yaklaşık olarak dörde katlamıştır.⁷²² Haziran Savaşı, İsrail sınırları içindeki 300 bin Arap nüfusa 1 milyon yeni kişinin eklenmesine neden olmuştur.⁷²³ Savaşın bir diğer önemli neticesi yeni bir mülteci dalgasına yol açmasıdır. Ürdün, Batı Şeria ve Gazze'den gelen 300 bin mülteciyi kabul etmek zorunda kalırken, Golan Tepelerinden kaçan 80 bin kişi Suriye içlerine doğru göç etmek durumunda kalmıştır. Mısır da göç dalgasından payına düşeni almıştır. İsrail'in Sina Yarımadasını işgal etmesinin ardından bu bölgede ikamet eden Araplar Mısır'ın farklı bölgelerine göç etmişlerdir.⁷²⁴

Haziran Savaşı, Arap ülkelerinde büyük bir psikolojik yıkımın yaşanmasına yol açmıştır. Arap ülkeleri, Haziran Savaşı'ndan önce İsrail'in nasıl ortadan kaldırılacağı meselesine yoğunlaşırken, savaştan sonraki hedef ortaya çıkan hezimetin nasıl telafi edileceği ve kaybedilen toprakların nasıl geri alınacağı olmuştur. Arap ülkeleri, 1948 Savaşı'nın ardından İsrail'i sadece geçici bir olgu olarak görürken, Haziran Savaşı'ndan sonra İsrail realitesiyle yüzleşmek zorunda kalmışlardır. Bu bağlamda, Arap ülkelerinin İsrail politikası Haziran Savaşı'ndan sonra derin bir kırılma yaşamış, bu kırılma Filistinlilerin İsrail'le mücadelesinde yeni yollar aranmasına zemin hazırlamıştır.⁷²⁵

Altı Gün Savaşı Orta Doğu siyasetinde adeta depreme yol açmıştır. 1948 Arap-İsrail Savaşı'nı kaybeden geleneksel elitleri tasfiye ederek Mısır, Suriye ve Irak'ta iktidarı ele

⁷²⁰ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 276-277; Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 305.

⁷²¹ Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası*, 157-158.

⁷²² Yılmaz, *Uluslararası Politikada Ortadoğu*, 152; Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 296.

⁷²³ Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 302; Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 257.

⁷²⁴ Cleveland ve Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 339.

⁷²⁵ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 259; Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 299-300.

geçiren askerî elitler, 1967 Savaşı'ndan sonra meşruiyetlerini tamamen yitirmişlerdir. 11 Haziran sabahı itibarıyla askerî rejimlerin, tıpkı selefleri olan geleneksel rejimler gibi, yolsuzluklara bulaşmış, fonksiyonsuz ve yetersiz oldukları anlaşılmıştır. Mısır, Suriye ve Irak'ta iktidar koltuğunda oturan askerî rejimlerin sosyalist politikalarının ve radikal milliyetçi söylemlerinin Filistin'i kurtaramayacağı halk kitleleri tarafından açık bir biçimde anlaşılmıştır.⁷²⁶

Haziran Savaşı, Mısır'ın liderliğini yaptığı radikal Arap devletlerinin Filistin'i kurtarmak bir tarafa İsrail karşısında kendi topraklarını dahi koruyamadıklarını göstermiştir. Savaş, Filistinli direniş gruplarının ülkelerini kendi başlarına kurtarmaları gerektiğini anlamalarına ve Arap devletlerinden bağımsız hareket etmeye başlamalarına zemin hazırlamıştır.⁷²⁷ Savaşın sonra gerilla örgütlerinin Filistinli kimlikleri güçlenirken, FKÖ içinde yoğun tartışmalar yaşanmış ve örgüt Kahire merkezli elit bir hareket olmaktan çıkara gerçek bir direniş hareketine dönüşmüştür.⁷²⁸ Bu dönüşümü sağlayan en önemli gelişme, FKÖ'nün Haziran Savaşı'ndan sonra el-Fetih'in kontrolüne girmesidir. FKÖ lideri Ahmet Şukeyyri, Şubat 1969'da görevinden istifa etmiş ve yerine el-Fetih lideri Yaser Arafat seçilmiştir.⁷²⁹

Haziran Savaşı, Mısır lideri Nâsır'ın Orta Doğu'daki karizmasına ölümcül bir darbe vurmuştur. Filistin'i kurtarmak için yola çıkan fakat büyük bir hezimet yaşayan Nâsır, 9 Haziran sabahı radyodan halka hitap ederek istifa ettiğini duyurmuştur.⁷³⁰ Mısır halkı bu haber üzerine sokaklara dökülerek Nâsır'ı istifadan caydırmak için gösteriler düzenlemiş, bunun üzerine Nâsır kararından vazgeçerek görevine geri dönmüştür.⁷³¹ Nâsır, Haziran Savaşı'nın ardından eski bölgesel gücüne bir daha ulaşamamıştır. Nâsır, savaşta aldığı ağır yenilginin ve ülkesinin içine düştüğü ekonomik yıkımın üstesinden gelebilmek için önceden kıyasıyla rekabet ettiği Suudi Arabistan ve Kuveyt gibi petrol zengini monarşilerden yardım almak zorunda kalmıştır. Arap birliği iddiasından vazgeçen Nâsır, SSCB'nin Mısır ordusu

⁷²⁶ Cleveland ve Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 341-342.

⁷²⁷ Mansfield, *Ortadoğu Tarihi*, 427; Goldschmidt Jr. ve Davidson, *Kısa Orta Doğu Tarihi*, 440.

⁷²⁸ Cleveland ve Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 359.

⁷²⁹ Goldschmidt Jr. ve Davidson, *Kısa Orta Doğu Tarihi*, 440; Mansfield, *Ortadoğu Tarihi*, 392-393.

⁷³⁰ *Milliyet*, 10 Haziran 1967, 1; *Cumhuriyet*, 10 Haziran 1967, 1.

⁷³¹ Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 298; Mansfield, *Ortadoğu Tarihi*, 389.

içinde daha önce hiç olmadığı kadar etki kazanmasına da rıza göstermek zorunda kalmıştır.⁷³²

3.2.3.4. Türkiye'nin Politikası

Haziran Savaşı'ndan önceki sürece bakıldığında, Türkiye'nin Suriye'ye yönelik yapıcı politikasını devam ettirdiği görülmektedir. AP hükûmeti, Suriye hükûmetinin resmî daveti üzerine, 8 Mart ihtilalinin dördüncü yıldönümü kutlamalarına bakan düzeyinde katılma kararı almış ve Devlet Bakanı Kâmil Ocak ile Erzincan Milletvekili Hüsamettin Atabeyli'yi 7 Mart 1967 tarihinde Şam'a göndermiştir.⁷³³ Bakan düzeyinde yapılan bu ziyaret, Türkiye'nin çok boyutlu dış politika kapsamında Şam yönetimiyle ilişkilerini geliştirme ve normalleşme arayışının bir yansıması olarak nitelendirilebilir.

Türkiye, Altı Gün Savaşı'na giden yolda Arap devletleri ile İsrail arasındaki gerilimi yakından takip etmiş ve bölgede yaşanan gelişmeleri anlık olarak gözlemlemiştir. Türkiye'nin Orta Doğu ülkelerinde görev yapan büyükelçiler, 22 Mayıs'ta iki gün sürecek bir toplantı için Ankara'ya gelmiş ve Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Zeki Kuneralp başkanlığında Orta Doğu krizini masaya yatırmışlardır.⁷³⁴ Türkiye, Nâsır'ın 22 Mayıs'ta Akabe Körfezi'ni İsrail gemilerine kapatmasına sessiz kalarak Arap devletlerini karşısına almak istemediğini dolaylı olarak göstermiştir.⁷³⁵ Mısır, Suriye ve Irak büyükelçileri, 23 Mayıs'ta Türk Dışişleri Bakanlığını ziyaret ederek bölgede yaşanan kriz karşısında Türkiye'nin Arap ülkelerini desteklemesini talep etmişlerdir.⁷³⁶ MGK da Orta Doğu buhranını ele alırken, 27 Mayıs'ta toplanan Bakanlar Kurulu'nun ardından yapılan resmî açıklamayla Türkiye'nin Arap ülkelerinin hassasiyetlerini dikkate aldığı ve dostluk ilişkilerinin gözetildiği ifade edilmiştir.⁷³⁷ Açıklamada bölgede yaşanan krize şu sözlerle temas edilmiştir:

“Hükûmetimiz, Orta Doğu buhranının gelişmesini büyük bir dikkatle izlemektedir. Bölgede barış ve güvenliğin hâkim olmasına büyük önem atfeden ve bu yolda her zaman elinden gelen gayreti sarfetmekten geri kalmamış olan Türkiye'nin barışı

⁷³² Nâsır, Mısır ordusunu eski kapasitesine ulaştırabilmek için SSCB'den yardım istemek zorunda kalmıştır. Bu yardım talebinden sonra Mısır'da bulunan 3000 SSCB askerî danışmanın sayısı 10 bine çıkmıştır. Mansfield, *Ortadoğu Tarihi*, 390.

⁷³³ BCA, 030.18.01.02/204.19.17, 7 Mart 1967.

⁷³⁴ *Milliyet*, 23 Mayıs 1967, 1, 7.

⁷³⁵ Bishku, “Turkish-Syrian Relations: A Checkered History,” 41.

⁷³⁶ Karpat, *Turkish Foreign Policy in Transition*, 130.

⁷³⁷ Çağrı Erhan ve Ömer Kürkçüoğlu, “İsrail’le İlişkiler,” *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980*, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 797.

tehdid edici durumların meydana gelmesinden ciddi endişe duyacağı tabiidir. Türkiye, barışın ihlaline yol açacak bütün hareketlerden kaçınılması lüzumuna kani bulunarak buhrana son verecek gayretleri desteklemektedir. Türk Hükûmeti her zaman olduğu gibi bu kere de buhrana sebebiyet veren durumun mütalaasında Birleşmiş Milletler Yasası ile hak ve adalet prensiplerine dayanmak gerektiği inancındadır. Bu arada, hükûmetimiz komşuları ile iyi dostluk münasebetleri çerçevesi içerisinde Türkiye ile Arap memleketleri arasında mevcut yakın ilişkileri de göz önünde bulundurmaktadır.”⁷³⁸

Dışişleri Bakan Vekili ve İçişleri Bakanı Faruk Sükan, 29 Mayıs'ta TBMM'de bir konuşma yaparak Arap-İsrail buhranının aşamaları hakkında detaylı bilgi vermiş, 27 Mayıs'ta yayımlanan bildiriye atıfla, ayak sesleri duyulan savaşa ilgili Türkiye'nin barışçıl tutumu hakkında şu ifadeleri kullanmıştır:

“Şurası söylenebilir ki, bölgede ve bölge dışında ne Sovyetlerin ve Amerikalıların, ne de Arap devletleri ve İsrail'in silahlı çatışmaya müncer olabilecek bir ihtilâfta menfaatleri olamayacağı kanaati yaygındır. Türkiye'nin menfaatlerinin de bu bölgenin sulh ve güvenlik içinde bulunmasında olduğu aşikârdır... Şunu teyiden arz etmek isterim ki, buhranın her safhası ve inkişafı, hükûmetimiz tarafından gayet yakinen, ciddiyetle ve soğukkanlılıkla takip edilmektedir. Bölgemizde sulh ve sükûnun hâkim kılınması hususunda müteyakkız bulunmaktayız.”⁷³⁹

Sükan, aynı gün Milliyet Gazetesi'nin ABD'nin Türkiye'deki NATO üslerini kullanmak için herhangi bir talepte bulunup bulunmadığına yönelik sorusu üzerine, Amerika'nın bu konuda kesinlikle bir teklifi ve telkini olmadığını belirtmiştir. Sükan, “Türkiye kararlarını müstakilen ve Türk milletinin menfaatleri zaviyesinden mütalaa ederek verir ve verecektir” sözleriyle⁷⁴⁰ Türkiye'nin bölgede yaşanması muhtemel bir çatışmada ABD'den bağımsız hareket etme iradesine sahip olduğunu ve ABD'den ziyade kendi ulusal çıkarlarını öncelediğini açıkça ortaya koymuştur. Türkiye'nin bu iradesi, Washington'da da yankı bulmuştur. Dönemin Amerikan belgelerinde Türkiye'nin Arap devletlerine karşı

⁷³⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:2, Cilt:17, Birleşim 109, 29 Mayıs 1967, 423; Ayrıca bkz. Milliyet, 29 Mayıs 1967, 1,7.

⁷³⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:2, Cilt:17, Birleşim 109, 29 Mayıs 1967, 423.

⁷⁴⁰ Milliyet, 30 Mayıs 1967, 1.

girişilecek askerî bir harekate büyük ihtimalle topraklarını açmayacağına dair yorumların yer aldığı görülmektedir.⁷⁴¹

Mısır'ın resmî gazetesi olarak kabul edilen el-Ahram'da 31 Mayıs'ta yer alan bir haberde, NATO üyesi Türkiye'nin Arap-İsrail uyuşmazlığında Arapların yanında yer aldığına dair bir haber yapılmıştır. Gazete, Türkiye'nin Arap ülkelerine yapılacak bir saldırıda NATO üslerinin kullanılmasına izin vermeyeceğini ve üslerin kendi kontrolünde kalacağını Mısır'a bildirdiğini, ayrıca Suriye sınırına askerî yığınak yapmayacağına dair Arap ülkelere söz verdiğini yazmıştır.⁷⁴² Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, bu haberi 2 Haziran'da doğrulamıştır.⁷⁴³ Çağlayangil, savaş başlamadan hemen önce Arap ülkelerinin büyükelçileriyle Ankara'da bir araya gelmiş ve Türkiye'nin komşularına yönelik düşmanca bir tutum içinde olmayacağını ve topraklarındaki NATO üslerinin Arap ülkelere karşı kullanılmayacağını büyükelçilere iletmıştır. Çağlayangil ayrıca, Şam yönetimine sınıra asker konuşlandırılmayacağını özel olarak garantisini vererek,⁷⁴⁴ Türkiye'nin Suriye'ye yönelik dostane bir politika izlediğini açıkça göstermiştir. Türk kamuoyunun Haziran ayı başında taraflar arasında artan gerginlik neticesinde Arap devletlerine yönelik sempatinin artması, CHP'nin tarafsızlık çağrılarına rağmen, AP hükûmetinin giderek Arap yanlısı bir tutum benimsemesini sağlayan gelişmelerden biri olmuştur.⁷⁴⁵

Bakanlar Kurulu, 5 Haziran'da savaşın patlak vermesi üzerine Süleyman Demirel başkanlığında 1,5 saat süren bir toplantı yapmıştır. Toplantıdan ayrılan Çağlayangil, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın makamına gitmeden önce Hariciye Köşkü'nde basın mensuplarıyla buluşarak Türkiye'nin savaşa yönelik politikası hakkında bilgi vermiştir. Çağlayangil, Suriye sınırına asker yığılmayacağını, savaşta Amerikan üslerinin bir emrivaki ile kullanılmayacağını ve Türkiye'nin Araplarla olan anlaşmalarına sadık kalacağını ifade etmiştir.⁷⁴⁶ Başbakan Süleyman Demirel de Bakanlar Kurulu toplantısından sonra gazetecilere yaptığı açıklamada Türkiye için endişe edilecek bir durum olmadığını altını çizmiş ve “*Orta Doğu bölgesinde daha önceden başlamış olan ihtilaf bir silahlı çatışma haline gelmiştir. Ümit ederiz ki bu çatışma kısa zamanda sulha çevrilebilsin. Hükûmet*

⁷⁴¹ *The Foreign Relations of the United States (FRUS)*, 1964-1968, Volume XIX, Arab-Israeli Crisis and War, 1967, ed. Harriet Dashiell Schwar (Washington: Government Printing Office, 2004), Document 126.

⁷⁴² Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası*, 164; Ayrıca bkz. *Ulus*, 1 Haziran 1967, 1; *Milliyet*, 1 Haziran 1967, 1, 7.

⁷⁴³ *Milliyet*, 3 Haziran 1967, 7.

⁷⁴⁴ Kushner, “Conflict and Accommodation in Turkish-Syrian Relations,” 88.

⁷⁴⁵ Karpas, *Turkish Foreign Policy in Transition*, 130.

⁷⁴⁶ *Cumhuriyet*, 6 Haziran 1967, 7; *Ulus*, 6 Haziran 1967, 7; *Milliyet*, 6 Haziran 1967, 1.

olayları yakından takip ediyor, etmeye de devam edecek” demiştir. Başbakan Demirel ve Cumhurbaşkanı Sunay akşam saatlerinde Arap-İsrail Savaşı’nı görüşmek üzere bir toplantı yapmışlardır.⁷⁴⁷

Haziran Savaşı’nın patlak vermesinin ardından yapılan ilk resmî açıklamalar, Türkiye’nin değişen Orta Doğu politikasını açıkça ortaya koymaktadır. 1950’lilerde vuku bulan bölgesel kriz ve çatışmalarda Arap ülkelerinin hassasiyetlerini dikkate almayan ve mutlak Batı yanlısı politikalar izleyen Türkiye, Haziran Savaşı’nın hemen başlangıcında ABD ile aynı safta görünmemek için azami gayret göstermiş ve Arap ülkelerinin endişelerini gideren bir politika benimsemiştir.

Savaşın patlak vermesinin hemen akabinde Şam radyosundan Türkçe yayınlar yapılmak suretiyle Suriye’nin Türkiye’den yardım istediğine ve Türk milletini İsrail’e karşı savaşa davet ettiğine yönelik haberler yapıldığı Türk basınına yansımıştır.⁷⁴⁸ Çağlayangil, 5 Haziran günü TBMM’de yaptığı konuşmada Türkiye’nin savaşa yönelik tutumunu bir kez daha açıklamıştır:

“Hükümetimiz, birkaç hafta evvel başlayan buhranın silahlı bir çarpışmaya müncer olmaması ve ihtilafın diplomasi yoluyla sona erdirilmesi gayesiyle, elinden gelen gayreti sarf etmiş ve bu maksatla ilgili taraflar nezdinde, gerekli itidal tavsiyesinde ve teşebbüslerde bulunmuştur. Bu gayretlerimiz 27 Mayıs 1967 tarihli Hükümet açıklamasında belirtilen esaslar çerçevesinde yürütülmüştür. Gerek müttefiklerimizle gerek komşularımızla bu mesele üzerinde geniş görüş teatisinde bulunulmuştur.

Çarpışmaların devam etmesinin dünya barışı için bir tehlike teşkil edeceği kanaatindeyiz. Bu itibarla, bu safhada bile barışın teatisi için gayretlerimize devam edeceğimiz tabidir. Bu buhranın geniş ihtilâtlara meydan vermeden kısa bir zamanda yatışacağı, ümit ve temennisini muhafaza ediyoruz. Hâdiseler geliştikçe, Yüksek Meclise bilgi verilecektir. Bulduğumuz bölgede patlak veren bu buhran sırasında hâdisatı yakından ve durumun gerektirdiği teyakkuzla takip etmekte olduğumuzu Yüksek Heyetinize arz etmek isterim.”⁷⁴⁹

⁷⁴⁷ *Cumhuriyet*, 6 Haziran 1967, 7.

⁷⁴⁸ Bkz. *Cumhuriyet*, 6 Haziran 1967, 7 ve *Cumhuriyet*, 7 Haziran 1967, 1.

⁷⁴⁹ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem:2, Cilt:18, Birleşim 113, 5 Haziran 1967, 6-7; Ayrıca bkz. TNA, Foreign and Commonwealth Office (FCO) 9/620, Allen to Foreign Office, Ankara, 6 Haziran 1967.

⁷⁴⁹ Cleveland ve Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 362.

Bakanlar Kurulu, savaşın gidişatını görüşmek üzere 6 Haziran'da 3 saat 45 dakika süren bir toplantı yapmıştır. Bakanlar Kurulunun ardından basın mensuplarının sorularını yanıtlayan Hkmet Sözcüsü ve Devlet Bakanı Seyfi ztrk, Türkiye'nin müsaadesi olmadan Amerikan üslerinin asla kullanılamayacağını beyan etmiş ve hkmetin politikasını “*Tutumumuza tarafsızlık da denemez, taraflılık da. Barışın tesisi için tüm gücümüzle çalışıyoruz. Gayet vakur, vatanperver bir tutum içindeyiz*” sözleriyle özetlemiştir.⁷⁵⁰ ağlangil de 6 Haziran'da Cumhuriyet Senatosu'nda yaptığı konuşmada savaşın gidişatıyla ilgili açıklamalarda bulunurken, Türkiye'nin politikasıyla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır:

“Hkmetimiz, buhranın silhl bir çatışmaya müncer olmaması ve ihtilfin diploması yoluyla sona erdirilmesi gayesiyle elinden gelen gayreti sarf etmiş ve taraflara itidal tavsiyesinden geri kalmamıştır. Bu gayretlerimiz 27 Mayıs 1967 tarihli Hkmet açıklamasında belirtilen esaslar çerçevesinde yrtlmştir. Hkmetimiz, buhranın bütün safhalarında gerek müttefiklerimiz; gerek komşularımızla görüş teatilerinde bulunmuştur.

Açıklanan tutumu muvacehesinde Türk Hkmetinin, çarpışmaların biran evvel durdurulmasına matuf gayretleri memnuniyetle karşıladığını ve desteklediğini huzurunuzda kaydetmek isterim. Temennimiz barışın hak ve adaleti koruyacak şekilde en kısa zamanda yeniden teesssdr. Bu, aynı zamanda buhranın daha geniş ihtiltlara meydan vermemesini sağlayacak bir yol olacaktır.”⁷⁵¹

Cumhuriyet Senatosu'nun tabii yesi konumunda bulunan MBK yelerinden Ahmet Yıldız, ağlayangil'in izahatını tatmin edici bulmamıştır. Söz hakkı alan Yıldız, Arap-İsrail ihtilafının tarihsel gelişimine uzun uzun değindikten sonra, Filistin meselesinde Batı'yı, Rusya'yı ve İsrail'i suçlayıcı ifadeler kullanmış, hkmetin Türkiye'de bulunan NATO üslerinin yanı sıra Amerikan üslerinin ve tesislerinin de Arap-İsrail ihtilafına müdahalede kullanılmasına müsaade etmemesi gerektiğini söylemiştir. Bu hususta hkmetten henüz bir açıklama yapılmadığını belirten Yıldız, Türkiye topraklarındaki üslerin bir oldu-bitti ile Arap devletlerine karşı kullanılmasının Türkiye'yi iradesi dışında olayların içine srklenebileceğinin ve Türkiye'nin uzun vadeli çıkarlarını zedelenebileceğinin altını çizmiştir. Yıldız ayrıca, Arap-İsrail ihtilafında asıl suçlunun İsrail olduğunu, İsrail'in uluslararası hukuku daimî olarak ığnediğini ve Orta Doğu'da izlediği politikanın Yunan

⁷⁵⁰ *Milliyet*, 7 Haziran 1967, 1; *Ulus*, 8 Haziran 1967, 7.

⁷⁵¹ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Dönem:1, Cilt:40, Birleşim 66, 6 Haziran 1967, 393.

Megalo İdeasını anımsattığını belirterek hükûmeti dikkatli olmaya davet etmiştir.⁷⁵² Yıldız'ın açıklamaları, DP hükûmetinin 1950'li yıllarda izlediği mutlak Batı yanlısı dış politikanın neden olduğu travmanın bir yansıması olarak kabul edilebilir.

Çağlayangil, Yıldız'a cevap vermek için yeniden söz almış ve NATO üslerinin yanı sıra Amerikan üslerinin ve tesislerinin de sürpriz bir biçimde kullanılmasının söz konusu olmayacağını ifade ederek eleştirilere şu yanıtı vermiştir:

“...Bugünkü iktidarımız zamanında memlekette mevcut NATO anlaşmasının 3. maddesinin askerî kolaylıklar anlaşmasına tevfikan vücuda getirilmiş müşterek tesislerin Türk Hükûmetinin arzu, rıza ve muvafakatı hilafında herhangi bir olup bittiye meydan vermesine imkân yoktur. Bugünkü mekanizma buna müsait değildir. Sadece Sayın Yıldız değil, sadece Yüksek Heyetinizi değil bu konuyla ilgili her tarafı temin etmek isterim ki, bu hususta müsterih olabilirler.”⁷⁵³

6 Haziran'da Senato'da yaşanan Çağlayangil-Yıldız tartışması dönemin basınında geniş yer bulurken, ana muhalefet partisi lideri İsmet İnönü, aynı gün yaptığı açıklamayla hükûmetin izlediği barışçıl politikayı desteklediğini ve Türkiye'nin bölge barışı için tarafsızlık politikası izlemesi gerektiğini ifade etmiştir.⁷⁵⁴ Dışişleri Bakanı Çağlayangil, 7 Haziran'da CHP, TİP ve Güven Partisi (GP) adına TBMM'de söz alan bazı milletvekillerinin Türkiye'deki üslerin devam eden Arap-İsrail Savaşı'nda kullanılabileceğine dair şüphelerini dile getirmesi üzerine, 8 Haziran'da TBMM'de bu eleştirilere cevap vermiş ve hükûmetin tesislere yönelik tutumunun bir kez daha altını çizmiştir:

“Bunlar, müşterek üs ve tesislerdir ve Türkiye'nin iradesi dışında, Türkiye'nin menfaatleri ile politikası ile bağdaşmayacak şekilde kullanılmaları asla mevzu bahis değildir, asla mümkün değildir... Muhterem arkadaşlarım, sunu açıkça belirtmek isterim ki, bu üslerin hükûmetin haklarımızı ihlâl ettiği veya şu bu maksatlar için kullanılacağı şüphesi ne Orta Doğu devletlerinde, ne de bunu kullanmak istediği iddia olunan devletlerde, ne de Türk Hükûmetinde yoktur... Özgür, itibarlı bir devlet olarak Türkiye'nin nüfuzu her gün artmakta iken kendi içimizde Türkiye'nin bağımsızlığından şüphe edilmesinden ve bu şüphelerin, sistematik bir şekilde,

⁷⁵² *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Dönem:1, Cilt:40, Birleşim 66, 6 Haziran 1967, 394-396.

⁷⁵³ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Dönem:1, Cilt:40, Birleşim 66, 6 Haziran 1967, 397.

⁷⁵⁴ *Milliyet*, 7 Haziran 1967, 1; *Cumhuriyet*, 7 Haziran 1967, 7; *Ulus*, 7 Haziran 1967, 1, 7.

tekrarından nasıl bir fayda elde edilebileceğini ve ne fayda beklendiğini Yüce Meclisin takdirine bırakıyorum.”⁷⁵⁵

Çağlayangil, 10 Haziran günü devam eden İsrail-Suriye çatışmaları üzerine bir açıklama daha yapmış ve Türkiye'nin BMGK'nın öngördüğü ateşkese uyulmasını istediğini ve “*kuvvet kullanılarak arazi kazancı sağlanması ve pozisyon takviyesi yoluna gidilmesine karşı*” olduğunu belirtmiştir.⁷⁵⁶ Türkiye, başta Suriye olmak üzere, ağır kayıplara veren Arap ülkelerine 11 Haziran'dan itibaren Kızılai kanalıyla yardımlarda bulunmuş; bu ülkelere yiyecek, giyecek ve ilaç malzemesi göndermiştir.⁷⁵⁷ Türkiye'nin üç ülkeye yaptığı yiyecek yardımının tutarı 100 bin doları bulurken, savaştan sonra buna 500 bin dolarlık bir yardım daha ilave edilmiştir.⁷⁵⁸

12 Haziran'da Dünya Gazetesi'ne bir röportaj veren Çağlayangil, BMGK'dan geçen ateşkes kararına tarafların uymasından duyduğu memnuniyeti belirttikten sonra bunu yeterli görmediklerini ve Orta Doğu'da istikrarlı ve sürdürülebilir bir barışın tesis edilmesinin dünya barışının en temel unsurlarından biri olduğunu vurgulamıştır. Çağlayangil, bir daha böyle bir buhranın patlak vermemesi için dünya devletlerinin Arap ülkelerinin meşru haklarını koruyan adil ve haklı bir barışın sağlanması için yardımcı olmaları gerektiğini hatırlatmıştır.⁷⁵⁹ Çağlayangil, Türkiye'nin bu tutumunu 13 Haziran'da Brüksel'de yapılan NATO Bakanlar Konseyi toplantısında şu sözlerle tekrar dile getirmiştir:

“İhtilafların hallinde ve siyasî avantajlar sağlanmasında, kuvvete müracaat etmek şayanı kabul bir yol değildir. Orta Doğu'da hakkaniyete müstenid bir barışın bir an evvel tesisine büyük önem veren Türkiye, olayları izlerken Arap ülkeleriyle arasında mevcut yakın ve dostane ilişkileri de göz önünde bulundurmuştur. Bu dostane ilişkilerin, bölgede barış ve sükûnun tesisinde de faydalı olacağı inancındadır.”⁷⁶⁰

Haziran Savaşı sırasında ABD ekseninde görünmemeye özel gayret gösteren Türkiye, savaş sonrasında da bu tutumunu devam ettirmiştir. Arap ülkelerinin birçoğuyla diplomatik ilişkilerini kesmiş bulunan Washington, bu ülkelerle ilişkilerini Türkiye üzerinden yürütmek istemiştir. ABD, Türkiye'den Irak'taki haklarını koruması için yardım

⁷⁵⁵ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem:2, Cilt:18, Birleşim 115, 8 Haziran 1967, 168-169.

⁷⁵⁶ *Ulus*, 11 Haziran 1967, 1,7; *Cumhuriyet*, 11 Haziran 1967, 1.

⁷⁵⁷ *Cumhuriyet*, 12 Haziran 1967, 1; *Vatan*, 14 Haziran 1967, 5; *Ulus*, 12 Haziran 1967, 1.

⁷⁵⁸ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 273.

⁷⁵⁹ TNA, FCO 9/620, Allen to Foreign Office, Ankara, 13 Haziran 1967.

⁷⁶⁰ Armaoğlu, “Türkiye - İsrail ve Filistin Meselesi,” 219.

ricasında bulunmuştur. Fakat AP hükûmeti, Türkiye'nin ABD haklarını temsil etmesinin Irak'la mevcut dostluğu bozacağını ve Irak kamuoyunda tepki doğuracağını öne sürerek bu teklifi kesin bir dille reddetmiştir.⁷⁶¹

İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliğinde görev yapan John Christopher Edmonds, Londra'ya gönderdiği 13 Haziran tarihli telgrafta, AP hükûmetinin savaş sırasında üsleri ABD'ye kullandırmama kararlılığına atıfta bulunarak Türkiye'nin bölgede Batı veya NATO kulübünün bir üyesi olarak görünmek istemediğini, bu sebeple Arap-İsrail ihtilafının çözümü için yapılacak müzakerelerde rol oynamasının zor olduğunu ifade etmiştir. Edmonds, Türkiye'nin (Kıbrıs meselesi çerçevesinde) Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmek için aşırı hassas davrandığına, Ankara'nın bu hassasiyeti nedeniyle İsrail'e baskı uygulamak için Arap ülkelere katılabileceğine değinmiştir. Edmonds, böyle bir gelişmeyi Orta Doğu'da Rus çıkarlarına hizmet edeceği için asıl tehlike olarak gördüğünün altını çizmiş ve SSCB'nin Arap ülkeleri üzerindeki yayılmacı niyetleri konusunda Türkiye'nin uyarılmasının Ankara'nın çizgisini değiştirebileceğini ifade etmiştir. Edmonds ayrıca, Ankara'nın SSCB'nin Arap ülkelere yaptığı yardımların Türkiye için oluşturduğu tehlikenin farkına varması durumunda İsrail'le ilişkileri bozmanın gerçek çıkarlarına aykırı olduğu sonucuna ulaşabileceğini ifade etmiştir.⁷⁶² Edmonds'un yorumlarından anlaşıldığı üzere, Türkiye'nin Arap ülkelerinin hassasiyetlerini gözeten yeni tutumu Batılı müttefiklerinde rahatsızlığa yol açmıştır.

AP hükûmeti, savaş sonrasında SSCB'nin BM Genel Kurulu'nu acil toplantıya çağırma kararını desteklemiştir.⁷⁶³ Dışişleri Bakanı Çağlayangil, 18 Haziran'da BM Genel Kurulu'na katılmak üzere Atatürk Havalimanından hareket etmeden önce bir açıklama yapmış ve Arap-İsrail görüşmelerinin başlayabilmesi için İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁷⁶⁴ Başbakan Demirel de, İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmeyeceğini açıklayan İsrail Başbakanı Levi Eşkol'un tutumu hakkında 19 Haziran'da yöneltilen soruya "*Zorla toprak alınmasına taraftar değilim. Bu yol açılırsa dünyanın sonu bulunmaz. Herkes tedirgin olur*"⁷⁶⁵ cevabını vererek Türkiye'nin politikasını bir kez daha beyan etmiştir. Edmonds, Demirel'in bu ifadesini Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in çizgisiyle

⁷⁶¹ *Cumhuriyet*, 13 Haziran 1967, 1; TNA, FCO 9/620, Edmonds to Lucas, Ankara, 13 Haziran 1967.

⁷⁶¹ Cleveland ve Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 362.

⁷⁶² TNA, FCO 9/620, Edmonds to Lucas, Ankara, 13 Haziran 1967.

⁷⁶³ *Cumhuriyet*, 17 Haziran 1967, 1; *Ulus*, 17 Haziran 1967, 3.

⁷⁶⁴ *Milliyet*, 19 Haziran 1967, 9; *Cumhuriyet*, 19 Haziran 1967, 7.

⁷⁶⁵ *Cumhuriyet*, 20 Haziran 1967, 1

uyumlu fakat Türklerin gerçeklerle yüzleşmeyi reddetmeye devam etmesi şeklinde yorumlamıştır.⁷⁶⁶

15-21 Haziran tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret eden İran Şahı Muhammet Rıza Pehlevi'nin Cumhurbaşkanı Sunay'la görüşmesinde ana gündem maddesini Haziran Savaşı oluşturmuştur. Görüşmenin ardından 21 Haziran'da yayımlanan ortak bildiride Türkiye'nin Arap ülkelerine yakın tutumu bir kez daha dile getirilmiştir. Bildiride, "*İki Devlet Başkanı, milletlerarası münasebetlerde kuvvet istimali suretiyle toprak ve siyasi avantaj kazanılmasına karşı olduklarını bir kere daha beyan etmişlerdir. İki Devlet Bakanı, Araplara olan dostluklarını teyit etmişler ve onların meşru haklarının korunmasına atfettikleri önemi belirtmişlerdir*"⁷⁶⁷ ifadeleriyle Arap ülkeleriyle olan dayanışma ortaya konulmuştur.

Çağlayangil, 22 Haziran 1967'de Genel Kurul'da yaptığı konuşmada Türkiye'nin kuvvet yoluyla toprak kazanılmasının karşısında olduğunu ifade etmiş, Türk milletinin Kudüs'teki kutsal yerlere karşı büyük ilgisi olduğunu ve bu sebeple İsrail'in Kudüs'te olduğu yapıma girişimlerini tasvip etmediklerini duyurmuştur. Çağlayangil ayrıca, Türkiye'nin Arap halklarına beslediği derin dostluk ve sempatinin de altını çizmiştir.⁷⁶⁸ Çağlayangil bu tarihi konuşmasında şu ifadeleri kullanmıştır:

"Geleceği bizi çok yakından ilgilendiren bir bölgedeki bu durum, bizi son derece üzmüştür. Türkiye'nin politikası daima bütün komşuları ve bölge memleketleri ile siyasî bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne riayet etme şartına dayanan iyi münasebetler geliştirmeğe yönelmiştir. Bilhassa Arap memleketlerini bize bağlayan çeşitli tarihi ve kültürel bağlar vardır. Halihazırda, bütün bu memleketler ile, bölgemizin barış ve istikrarına ve herkes için faydalı işbirliğini geliştirmeye matuf müşterek arzuyu ifade eden ve derin yakınlık esasına dayanan samimi münasebetlerimiz mevcuttur. Şimdi yeni sıkıntı ve ızdırapla karşılaşmış bulunan ve 20 yıldan fazla bir müddetten beri endişe ve hüznün verici bir geçmişi olan bir milyondan fazla mültecinin dramına, adalet ve nesafete uygun bir hal şekli bulunmasını daima destekledik."⁷⁶⁹

Çağlayangil, Arap devletlerini destekleyen konuşmasında, Türkiye'nin kuvvet yoluyla toprak kazanımını kabul etmeyeceğini ve bu bağlamda İsrail'in işgal ettiği

⁷⁶⁶ TNA, FCO 9/620, Edmonds to Lucas, Ankara, 20 Haziran 1967.

⁷⁶⁷ *Ulus*, 22 Haziran 1967, 1, 7.

⁷⁶⁸ Fırat ve Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler," 790; Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 273; *Ulus*, 23 Haziran 1967, 1, 7.

⁷⁶⁹ *Milliyet*, 23 Haziran 1967, 7.

topraklardan geri çekilmesi için BM Genel Kurulu'nun ısrarcı olması gerektiğinin altını yeniden çizmiştir.⁷⁷⁰ Türkiye, Çağlayangil'in konuşmasının ardından, BM Genel Kurulu'nda yapılan oylamalarda Arap tezlerini destekleyen bir politika izlemiştir. Türkiye, Filistinli mültecilerin durumunun iyileştirilmesini öngören 4 Temmuz tarihli 2252 (ES-V) sayılı karara, Kudüs'ün statüsünün değiştirilmesine karşı çıkan 2253 (ES-V) sayılı karara ve 14 Temmuz tarihli 2254 (ES-V) sayılı karara olumlu oy vermiştir. Türkiye, Genel Kurulun oy çokluğunu sağlayamadığı karar tasarılarında da Arap ülkelerinin yanında yer almıştır. Türkiye böylece ABD ve İngiltere'den ayrı politikalar izleyebileceğini göstermiş ve Arap ülkelerini destekleyen tarafsız ülkelerle birlikte hareket etmiştir.⁷⁷¹

27-30 Haziran tarihleri arasında Fransa'ya resmî bir ziyaret gerçekleştiren Cumhurbaşkanı Sunay, Fransa Başkanı General De Gaulle ile Orta Doğu buhranı hakkında fikir teatisinde bulunmuştur. Görüşme sonrasında yayımlanan 30 Haziran tarihli Türk-Fransız ortak bildirisinde, iki ülkenin de İsrail'in askerî yollarla toprak işgalini kabul edilemez bulduklarının altı çizilmiştir.⁷⁷² Fransız tarafının, Cumhurbaşkanı Sunay'ın Orta Doğu hakkındaki görüşlerini kendi pozisyonuna oldukça yakın bulduğu dönemin arşiv belgelerine yansımıştır.⁷⁷³ Sunay'ın ortaya koyduğu tavır, AP hükûmetinin Haziran Savaşı'na yönelik politikasının cumhurbaşkanlığı düzeyinde de kabul gördüğünü göstermektedir.

Başbakan Demirel, Türkiye'nin BM'deki tutumuyla ilgili 7 Temmuz 1967'de düzenlediği basın toplantısında şu ifadeleri kullanmıştır:

“Türkiye, Ortadoğu'nun barış ve istikrarı ile birinci derecede ilgilenen bir devlettir. Bu itibarla, İsrail ile Arap memleketleri arasında vuku bulan son silahlı çatışmayı yakından ve endişe ile izledik... Türkiye, Genel Kurul'daki müzakere ve çalışmalar sırasında, Ortadoğu'da barışı, adalet ve nesafet prensipleri dairesinde yeniden tesise mâtuf teşebbüsleri kuvvetle desteklemiş ve bazı teşebbüslerde bizzat insiyatif almıştır. Şu anda bütün temennimiz dost ve kardeş Arap memleketlerinin meşru ve haklı menfaatlerinin bugünkü şartlardan zarardide olmaksızın çıkması noktasında

⁷⁷⁰ Kürkcüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası*, 166.

⁷⁷¹ Age., 166.

⁷⁷² *Milliyet*, 1 Temmuz 1967, 7.

⁷⁷³ TNA, FCO 9/622, Reilly to Brown, Paris, 5 Temmuz 1967.

toplanktır. Barışın tesisi için son muhasemat neticesi, İsrail tarafından işgal edilmiş olan Arap topraklarının tahliyesinin şart olduğu kanaatindeyiz.”⁷⁷⁴

AP hükümetinin Haziran Savaşı’ndan sonra kamuoyu önünde dile getirdiği tezleri kapalı diplomatik toplantılarda da savunduğu görölmektedir. Dışışleri Bakanı Çağlayangil, 16-21 Temmuz tarihlerinde Türkiye’ye resmî bir gezi düzenleyen İngiltere Devlet Bakanı Fred Mulley ile Orta Doğu buhranını detaylı bir biçimde ele almıştır. Çağlayangil, 17 Temmuz’da yapılan görüşmede, güç kullanımı yoluyla siyasi avantaj sağlanmasına ve toprak kazanılmasına izin verilmemesi gerektiğinin altını çizdikten sonra ileride bir rol oynama ihtimaline karşı Türkiye’nin iki tarafın da güvenine sahip olmak istediğini ifade etmiştir. Kudüs’e ayrı bir parantez açan Çağlayangil, dört buçuk asırlık Türk hakimiyeti ve kutsal mekanların varlığı nedeniyle Kudüs meselesinin Türkiye’yi ciddi anlamda endişelendirdiğini belirtmiştir.⁷⁷⁵ Çağlayangil ve Mulley, 18 Temmuz’da bir görüşme daha yapmış, Çağlayangil bu görüşmede Kudüs meselesini yeniden gündeme getirerek bu konunun Orta Doğu’daki genel barışının bir parçası haline getirilmesinin tehlikeli olabileceğini ifade ederek sorunun çözümünün aciliyetine dikkat çekmiştir.⁷⁷⁶

Haziran Savaşı ve sarsıntılarının devam ettiği süreçte Cumhuriyet Senatosu’nda Hatay meselesinin gündeme geldiği görölmektedir. Hatay Senatörü Mustafa Deliveli, 29 Haziran’da Senato’da yaptığı konuşmada Suriye resmî makamlarınca yayımlanan ve turistlere dağıtılan haritalarda Hatay’ın Suriye toprakları içinde gösterildiğini belirterek Suriye hükümetini ve Arapları hedef alan sert sözler kullanmıştır.⁷⁷⁷ Fakat Hatay meselesinin iç politikada gündeme gelmesi AP hükümetinin BM’deki Arap yanlısı politikasını etkilememiştir. Hükümet, savaş öncesinde benimsediği politikasını BM Genel Kurulu oturumlarında devam ettirmiştir. Türkiye’nin Başbakan, Dışışleri Bakanı ve Cumhurbaşkanı düzeylerinde belirttiği görüşler, devletin bütün kademelerinin uygulanan politikayı benimsediğini göstermektedir.

Türkiye’nin Altı Gün Savaşı sırasında ve sonrasında İsrail işgallerine karşı takındığı net tutum ve Arap ülkelerinin haklarını ABD’ye rağmen savunması Arap devletlerinin övgüsünü kazanmıştır. Mısır’ın Ankara Büyükelçisi Abbas el-Shafî, 13 Haziran’da Dışışleri

⁷⁷⁴ *Vatan*, 8 Temmuz 1967, 5.

⁷⁷⁵ TNA, FCO 9/631, Record of Conversation between Fred Mulley and Ihsan Sabri Caglayangil, Ankara, 17 Temmuz 1967.

⁷⁷⁶ TNA, FCO 9/631, Record of Conversation between Fred Mulley and Ihsan Sabri Caglayangil, Ankara, 18 Temmuz 1967.

⁷⁷⁷ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Dönem:1, Cilt:42, Birleşim 79, 29 Haziran 1967, 89-90.

Bakanlığı aracılığıyla Türk milletine bir mesaj yayınlayarak Türkiye'nin savaş süresince Araplara gösterdiği ilgiye ve verdiği desteğe teşekkür etmiştir.⁷⁷⁸ Mısır lideri Nâsır da Cumhurbaşkanı Sunay'a bir mesaj göndererek Altı Gün Savaşı'nda Arap ülkeleriyle gösterilen dayanışma nedeniyle Türkiye'ye teşekkür etmiştir.⁷⁷⁹

Suudi Arabistan Kralı ve Lübnan Başbakanı da Başbakan Demirel'e Türkiye'nin tutumuyla ilgili bir teşekkür mesajı göndermiş ve minnetlerini dile getirmişlerdir.⁷⁸⁰ Ankara, savaş süresince izlediği politikanın karşılığını almış, Arap ülkeleri İngiltere ve ABD'ye petrol ihracatını durdururken Türkiye'yi bu karardan muaf tutmuşlardır.⁷⁸¹

Suriye, Türkiye'nin Haziran Savaşı politikasına kayıtsız kalmamıştır. Şam yönetiminin Türkiye'nin politikasını takdir etmesi iki ülke ilişkilerinin girdiği yeni evreyi göstermesi bakımından önemlidir. Dönemin Suriye Dışişleri Bakanı İbrahim Mahus, 21 Ağustos 1967'de yaptığı açıklamada Türkiye'ye yönelik övgü dolu ifadeler kullanmıştır:

“Türkiye'nin son buhran sırasında Arap milletini gerek Birleşmiş Milletler'de, gerek bu teşkilat dışında desteklemesi, Suriye halkında takdir ve şükran duyguları yaratmıştır... Türkiye'nin, Arap devletlerinin haklı davasına devamlı destekte bulunmasının, diğer dost devletlerle birlikte bu alanda faaliyet sarfetmesinin, saldırının izlerinin silinmesine, dolayısıyla iki memleket arasında dostluk ve komşuluk münasebetlerinin kuvvetlendirilmesine ve Orta Doğu'da adil bir barışın yeniden kurulmasına katkısı olacağına inanıyoruz.”⁷⁸²

Arap ülkeleri, Türkiye'nin takip ettiği politikayı takdir etmeye uzun bir süre devam etmişlerdir. Mısır hükûmeti sözcüsü Hasan el-Zeyyad, 17 Kasım 1967'de yaptığı açıklamada Türkiye'nin Altı Gün Savaşı'ndaki tutumunu “*iftihar verici*” olarak tanımlamıştır.⁷⁸³ Türkiye, Suriye ile ilişkilerini geliştirme noktasında ortaya koyduğu iradenin samimiyetini Haziran Savaşı vesilesiyle Şam yönetimine göstermiştir. Türkiye'nin uzun yıllar boyunca gerçek bir yakınlık kurmakta zorlandığı Mısır ve Suriye'nin, AP hükûmetinin Haziran Savaşı politikasına verdiği olumlu karşılık, 1965'ten beri değişen Türk dış politikasının Arap ülkelerinde de karşılık bulmaya başladığını göstermektedir.

⁷⁷⁸ *Milliyet*, 14 Haziran 1967, 7.

⁷⁷⁹ *Milliyet*, 15 Haziran 1967, 1.

⁷⁸⁰ *Milliyet*, 15 Haziran 1967, 7.

⁷⁸¹ *Milliyet*, 22 Haziran 1967, 7.

⁷⁸² Kürkcüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası*, 168; Armaoğlu, “Türkiye - İsrail ve Filistin Meselesi,” 222; Liel, *Turkey in the Middle East*, 194.

⁷⁸³ Kürkcüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası*, 168.

AP hükûmetinin Haziran Savaşı politikasını belirleyen birincil etken arşiv belgelerine de yansıdığı üzere Kıbrıs meselesidir. Türkiye'nin Kıbrıs meselesi bağlamında uluslararası destek arayışı, AP hükûmetinin İsrail'e karşı Arap devletlerine yakın bir politika izlemesini sağlamıştır.⁷⁸⁴ Johnson Mektubunun ardından ABD'ye güveni sarsılan ve Batı Bloku yerine kendi ulusal çıkarlarını öncelemeye başlayan Türkiye'nin 1965 yılından itibaren benimsediği yeni Orta Doğu politikası Haziran Savaşı'nda ilk başarılı sınavını vermiştir. Türkiye, topraklarındaki üsleri savaş süresince ABD'ye kullandırmama ve İsrail'in yayılmacı politikalarına karşı çıkma noktasında ısrar ederek Suriye ile ilişkilerine ne derece önem verdiğini ortaya koymuştur.

AP hükûmetinin savaş süresince ve sonrasında neo-Baas rejimi yönetimindeki Suriye'nin de içinde bulunduğu radikal Arap ülkelerine ilk kez bu denli destek vermesi, Türkiye'nin Orta Doğu'da değişen tehdit algısını göstermesi bakımından önemlidir. Kıbrıs meselesinin Türkiye'nin ulusal çıkarlarının merkezine oturması, Nâsırcı pan-Arap milliyetçiliğini, Suriye'nin SSCB yanlısı dış politikasını ve Hatay meselesini Ankara'nın tehdit sıralamasında iyice alt sıralara itmiştir. Bu çerçevede, Türkiye Kıbrıs meselesi ekseninde ulusal çıkarlarını korumak için Batı Bloku ile arasına gerektiğinde mesafe koyabileceğini Suriye'ye göstermiştir. Önceki dönemlerde Türkiye ile ilişkilerini normalleştirmek için Türkiye-İsrail ilişkilerinin mahiyetine işaret eden Şam yönetimi, Türkiye'nin ilk kez İsrail'e samimi olarak karşı çıkmasından oldukça memnun olmuştur.

Türkiye'nin Haziran Savaşı'nda izlediği politikayı iç düzeyde belirleyen etken AP hükûmetinin çok yönlü dış politika anlayışı olmuştur. Başbakan Demirel ve Dışişleri Bakanı Çağlayangil, savaş sürecinde ve sonrasında dış politikanın yürütülmesinde ön plana çıkmışlardır. AP hükûmetinin yanı sıra MGK, Dışişleri Bakanlığı, siyasi partiler ve Cumhuriyet Senatosu da dış politika oluşum sürecine müdahil olarak uygulanacak politikayı etkilemeye çalışmışlardır. Kamuoyu faktörü, Türkiye'nin politikasını belirleyen bir diğer iç etken olarak karşımıza çıkmaktadır. AP hükûmeti, hem temsil ettiği tabanın dinî hassasiyetlerini hem de sol kamuoyunun anti-empyralist tutumunu göz önünde bulundurarak savaş boyunca Arap yanlısı olarak tavsif edilebilecek bir politika izlemiştir.

⁷⁸⁴ TNA, FCO 9/633, Davidson to Wright, Londra, 5 Haziran 1967; Ayrıca bkz. TNA, FCO 9/614, Turkey: Annual Review for 1967, Allen to Brown, Ankara, 5 Ocak 1968.

Bu dönemde anti-Amerikan hissiyatın yükselişte olduğu Türk kamuoyu, AP hükûmetinin politikasından memnuniyet duymuştur.⁷⁸⁵

AP hükûmetinin izlediği politikaya dinî faktörlerin etkisini anlamak için AP Balıkesir Milletvekili Mevlüd Yılmaz'ın 8 Haziran 1967'de TBMM'de yaptığı konuşma oldukça aydınlatıcıdır. Yılmaz, İsrail'e karşı dinî tonu ağırlıklı bir konuşma yapmış ve Arap devletlerine destek çağrısında bulunmuştur. Yılmaz, savaşı şu sözlerle yorumlamıştır:

“1948 senesinde suni olarak ortaya çıkarılan ve Orta Doğuda İslâm âleminin göbeğine kama gibi saplanan batılların ileri karakol vazifesini gören İsrail Devleti, hudutlarını (Nil'den Fırat'a kadar) genişletmek maksadiyle zaman zaman tecavüzlere girişmekte, Orta Doğu'da huzursuzluğun başlıca kaynağı olmakta, sık sık bu bölgede buhranlar meydana getirmektedir. Son olarak komşumuz Suriye'ye karşı yine tecavüzlerde bulunmuş, bundan sonra hâdiseler bir birini takibederek nihayet bugünkü duruma gelmiştir... Türkiye olarak kendilerine tarihen ve dinen bağlı olduğumuz Araplara anlayış göstermek vazifemizdir...”

Suni Yahudi Devleti hiçbir zaman bizim yanımızda olmamıştır. Birleşmiş Milletlerde Kıbrıs dâvamızda aleyhimize oy kullanıldığını hatırdan çıkarmamak lâzımdır. Yahudi'nin gözü yalnız Arap âleminde değildir. Yahudi İslam'ın ve Türklüğün en büyük düşmanıdır. Bunların hedefi her yerde İslam'ı yıkmaktır... Unutmamalıdır ki, bu savaşı başlatan sebepler arasında (din de vardır!) Ve savaş aynı zamanda Müslümanlarla Siyonistler savaşı mahiyetindedir...Türk Hükûmetinin Filistin meselesinde Arapların yanında olmasından daha tabii bir şey olamaz. Orta Doğu'da hâdiseler çıktığından beri Müslüman Türk Milletinin kalbi Arap kardeşleriyle beraberdir. Türkiye'de hükûmetler bundan böyle hâkim kanaat ve hissiyata hürmetkar ve riayetkâr olmaya mecburdur. Biz her ne suretle olursa olsun harbin Arapların lehine neticeleneceği ümidini taşıyoruz ve yine katiyetle inanıyoruz ki, bir gün İsrail Devleti diye bir şey ortada kalmıyacaktır.”⁷⁸⁶

Türkiye'nin Haziran Savaşı politikasını yapısal olarak belirleyen etken uluslararası sistemde yaşanan yumuşama olmuştur. Türkiye, detantın meydana getirdiği uluslararası ortamdan faydalanarak Haziran Savaşı vesilesiyle çok boyutlu dış politikasını uygulama fırsatı bulmuştur. Türkiye'nin Şam yönetiminin baş müttefiki konumunda bulunan SSCB ile Mart 1967'de imzaladığı 200 milyon dolarlık endüstriyel yardım anlaşmasının etkilerinin

⁷⁸⁵ Erhan ve Kürkcüoğlu, “İsrail’le İlişkiler,” 796-797.

⁷⁸⁶ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem:2, Cilt:18, Birleşim 115, 8 Haziran 1967, 166-167.

devam ettiği bir süreçte,⁷⁸⁷ Haziran Savaşı patlak vermiştir. Uluslararası yumuşamadan istifade eden Türkiye'nin SSCB ve Doğu Bloku ülkeleriyle ekonomik ve siyasi ilişkilerini geliştirmesinin, AP hükûmetinin savaş sırasında ve sonrasında Suriye'nin yanında durmasını kolaylaştıran bir diğer etken olduğu rahatlıkla ifade edilebilir.

3.2.3.5. Haziran Savaşı Sonrasında Türkiye'nin Suriye Politikası

1967 Haziran Savaşı'ndan 1970 Ürdün buhranına kadar geçen sürece bakıldığında, Türkiye'nin Orta Doğu politikasının gözle görülür bir biçimde Arap taraftarı bir çizgiye oturduğu görülmektedir.⁷⁸⁸ Türkiye, Haziran Savaşı'nın ardından Suriye'ye yönelik yapıcı politikasını devam ettirmiş ve iki ülke arasındaki problemlerin çözümü için azami düzeyde gayret sarf etmiştir. Bu yaklaşım, ilk olarak iki ülke arasında dönem dönem krize yol açan emlak meselesinde tebarüz etmiştir. Türkiye ile Suriye arasında gelişen ilişkiler çerçevesinde önceki yıllardan kalan emlak sorununun çözmek üzere ilk müzakereler 9-27 Eylül 1968 tarihleri arasında Ankara'da yapılmıştır.⁷⁸⁹ Türk ve Suriyeli yetkililer, olumlu geçen görüşmelerin ardından 23 Şubat-7 Mart 1970 tarihleri arasında ikinci tur görüşmeler için Şam'da bir araya gelmişlerdir.⁷⁹⁰ Emlak meselesinin diyalog yoluyla ele alınması 1970 yılında hız kesmeden devam etmiştir. Türk ve Suriyeli yetkililerin katılımıyla kurulan Ticaret ve Maliye Alt Tapu Komisyonu, 22 Haziran-3 Temmuz 1970 tarihleri arasında Ankara'da bir araya gelmiştir. Komisyon toplantısının ardından yaptığı açıklamada aşağıdaki hususlara temas etmiştir:

“Karşılıklı anlayış ve iyi niyet havası içinde geçen toplantılar sırasında Suriye Tarım Reformu Kanununun şumulüne giren Türk vatandaşlarına verilecek tazminatın ödenmesi şekli ile ilgili meseleler ile vâdesi faiz hesap açılması, transfer vesaire incelenmiştir. Taraflar toplantılar sonunda önümüzdeki sonbaharda umumî heyet toplantılarına kadar bu konulardaki incelemelerin tamamlanmasını kararlaştırmıştır.”⁷⁹¹

Türkiye, Haziran Savaşı'nın ardından Orta Doğu'da yaşanan güncel gelişmeler karşısında da Arap ülkelerine yakın pozisyonunu devam ettirmiştir.⁷⁹² Türkiye, İsrail ile

⁷⁸⁷ TNA, FCO 9/614, Turkey: Annual Review for 1967, Allen to Brown, Ankara, 5 Ocak 1968.

⁷⁸⁸ TNA, FCO 9/1308, Turkey: Annual Review for 1969, Sarell to Stewart, Ankara, 1 Ocak 1970.

⁷⁸⁹ BCA, 030.18.01.02/269.51.16, *Türkiye-Suriye Emlak Müzakereleri Hakkında Gerekçe*, 12 Temmuz 1971.

⁷⁹⁰ BCA, 030.18.01.02/245.9.9, 3 Şubat 1970; BCA, 030.18.01.02/269.51.16, *Türkiye-Suriye Emlak Müzakereleri Hakkında Gerekçe*, 12 Temmuz 1971

⁷⁹¹ *Milliyet*, 10 Temmuz 1970, 9.

⁷⁹² TNA, FCO 9/1091, Turkey: Annual Review for 1968, Allen to Stewart, Ankara, 2 Ocak 1969.

Arap devletleri arasında zaman zaman patlak veren çatışmalarda ve misillemelerde neredeyse her defasında İsrail'i protesto etmiştir.⁷⁹³ Örneğin, Dışişleri Bakanı Çağlayangil İsrail'in 28 Aralık 1968'de Beyrut Havalimanı'na düzenlediği saldırıyı sert bir biçimde kınamıştır.⁷⁹⁴ AP hükûmeti ayrıca, ABD'nin Basra Körfezi'nde Türkiye'nin de katılımıyla bir pakt kurulacağını duyurmasını derhal yalanlamış, NATO Başkomutanlığı'nın Ekim 1968'de Diyarbakır ve Suriye sınırı civarında yapmayı planladığı "Orient Ekspres" isimli tatbikatı Arap devletleri nezdinde tepki doğurabileceğini gerekçe göstererek bütün ısrarlara rağmen reddetmiştir.⁷⁹⁵ Türkiye, Suriye'nin Çekoslovakya'dan aldığı 4 L-29 tipi jet eğitim ve keşif uçağının 30 Kasım 1969'da Esenboğa Havaalanında bakım ve ikmallerinin yapılmasına izin vermekte de sakınca görmemiştir.⁷⁹⁶

Türkiye, bu dönemde Hatay meselesi nedeniyle Suriye ile ilişkilerini bozmak istemediğini en üst düzeyde açıkça göstermiştir. Cumhuriyet Senatosu Hatay Üyesi Mustafa Deliveli, Beyrut Havaalanından İstanbul'a gelen yolculara Hatay'ı Suriye topraklarından gösteren harita dağıtıldığına dair basında yer alan haberler üzerine konuyu 13 Ocak 1970'te Senato'ya taşıyarak Suriye'yi kınayan bir konuşma yapmıştır.⁷⁹⁷ Deliveli'den sonra, Hatay Devleti'nin ilk Cumhurbaşkanı ve Kontenjan Senatörü Tayfur Sökmen söz almış ve Suriye'nin Hatay'ı haritalarında kendi topraklarının bir parçası olarak gösterdiğini belirttikten sonra, bu iddianın haksızlığı üzerine meselenin tarihsel gelişimini aktaran bir değerlendirme yapmıştır. Daha sonra Suriye'de yaşayan Türk azınlığın yaşadığı sorunlara dikkat çeken Sökmen, mevcut hükûmetin tıpkı Kıbrıs gibi bu konuya ilgi göstermesini istemiştir.⁷⁹⁸

İki senatörün konuşmasını ardından izahatta bulunmak için söz alan Dışişleri Bakanı Çağlayangil, Türk dış politikasının yönelimi çerçevesinde Suriye ile ilişkilere önem verdiklerini ve Hatay meselesinin büyütülmemesi gerektiğinin altını çizen bir konuşma yapmıştır. Çağlayangil:

"Suriye Türkiye'nin komşusu bir memlektir. Suriye ile müşterek kültür, müşterek tarihimiz ve bunun izleri vardır. Her iki memleketin iyi münasebet yürütmesinde karşılıklı menfaatler de vardır. Türkiye için bir Hatay dâvası, Hatay ihtilâfı yoktur.

⁷⁹³ Fırat ve Kürkcüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler," 790.

⁷⁹⁴ TNA, FCO 9/1093, Dodds to O'Brien, Ankara, 9 Ocak 1969.

⁷⁹⁵ Kürkcüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası*, 169.

⁷⁹⁶ *Milliyet*, 2 Aralık 1969, 11; *The New York Times*, 2 Aralık 1969, 20.

⁷⁹⁷ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt:55, Birleşim 24, 13 Ocak 1970, 189-190.

⁷⁹⁸ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt:55, Birleşim 24, 13 Ocak 1970, 191-192.

Hatay, bildiğimiz tarihî seyri içinde meşru, haklı ve yine tarihi sebeplerle bugünkü statüsüne kavuşmuştur. Hatay'ı kendi mülkü içine alan harita yapmak kolay, fakat Hatay'ı Türkiye'den koparmak muhaldir. Bu itibarla biz münasebetlerimizde, Suriye ile aramızda bir Hatay ihtilâfı olduğunu hiçbir zaman kabul etmedik ve etmeyiz...

Biz, rejimleri farklı da olsa komşularımızla, bölgemizdeki devletlerle, uluslararası taahhütlerimizin bize serbest bıraktığı sahalarda iyi ilişkiler kurmayı, blokçu ve zümreci olmamayı prensip sayan bir siyaset izlediğimiz için, Suriye ile aramızdaki bu ihtilâfın hallini kültür anlaşması akdi sırasında veya diğer sebeplerle mütaaddit defalar hassasiyetle izlemiştir... Arkadaşlarım kendileri de ifade buyurdular, bu haksız ve mesnetsiz iddialar bizi müdafaaya dahi sevk etmeyecek kadar endişeden âridir. Bir sözümü tekrar edeyim; Hatay'ı kendi haritası içine almak kolay, ama Türk haritasından koparmak muhaldir, sayın arkadaşlarım.⁷⁹⁹

Bu dönemde, Türkiye ve Suriye temsilcilerinin ortak katılımıyla Ankara, Halep ve Gaziantep'te düzenlenen toplantılarla sınır sorununun çözümü için önemli mesafeler kat edilmiştir. Türk ve Suriyeli yetkililer, 28 Ağustos 1969 tarihinde Ankara'da yaptıkları toplantıda “Türkiye-Suriye Hududunda Harita Yapımı İçin Hava Fotoğraflarının Alımı Hakkında Teknik İşbirliği Protokolü” imzalamışlardır.⁸⁰⁰ Türkiye-Suriye sınır sorununu görüşmek üzerine iki ülke temsilcilerinden oluşan Türkiye-Suriye Teknik Karma Komisyonu 11 Mayıs 1970'te Gaziantep'te bir araya gelmiştir.⁸⁰¹ İçişleri, Dışişleri, Milli Savunma ve Jandarma Genel Komutanlığı temsilcilerinin katılımıyla yapılan üst düzey toplantının ardından 22 Mayıs'ta bir açıklama yapılmış ve kaybolan sınır taşlarının yeniden dikilmesi ile sınır boyunca işletilen arazilerin boşaltılması gibi hususlarda tam bir mutabakat sağlandığı ilan edilmiştir.⁸⁰²

⁷⁹⁹ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt:55, Birleşim 24, 13 Ocak 1970, 193.

⁸⁰⁰ BCA, 030.18.01.02/245.7.7, 17 Ocak 1970; *T.C. Resmî Gazete*, Sayı 13524, 20 Haziran 1970.

⁸⁰¹ BCA, 030.18.01.02/250.32.2, 13 Mayıs 1970.

⁸⁰² *Milliyet*, 23 Mayıs 1970, 4. AP iktidarının sınır ihtilafının çözümü hususunda başlattığı çalışmalar, 12 Mart rejiminin kurulmasının ardından 29 Mayıs-9 Haziran 1971 tarihinde Halep'te düzenlenen toplantılarda netice vermiştir. Türkiye-Suriye Hudut Komisyonu toplantısının sonunda “Türkiye-Suriye Hudut Komisyonu Halep Toplantısı Protokolü” başlıklı belge imzalanmış ve iki ülke arasındaki sınır meselesi ortadan kalkmıştır. Anlaşmanın detayları için bkz. BCA, 030.18.01.02/271.65.16, 4 Eylül 1971; *T.C. Resmî Gazete*, Sayı 13993, 21 Ekim 1971.

3.2.4. 1970 Ürdün Buhranı (Kara Eylül Olayları) ve Suriye Müdahalesi

3.2.4.1. Buhranın Nedenleri

Arap devletlerinin Filistin'i kurtaramayacağına inanılması üzerine Filistinli gerilla örgütlerinin bu devletlerden bağımsız hareket etmeye başlamasının Haziran Savaşı'nın en önemli sonuçlarından biri olduğuna yukarıda değinilmişti. Bu bağlamda, Filistinliler 1967 hezimetinden sonra Filistin davasının kendi eylemleriyle yaşatılabileceğine inanmış ve mülteci kamplarının boğucu ortamından yılan binlerce genç, gerilla örgütlerine katılmaya başlamıştır. Orta Doğu'da bir zamanlar Nâsır'ın üstlendiği İsrail karşıtı aktivizmi devralan Filistinli gerillalar, 1954-1962 yılları arasında Fransa'ya karşı verdiği başarılı mücadeleyle özgürlüğüne kavuşan Cezayir ulusal direniş hareketini örnek almıştır. Fakat Cezayir direnişi ile Filistin direnişi arasındaki en bariz fark, Cezayirlilerin mücadelelerini kendi topraklarında vermeleri, Filistinlilerin ise bu mücadeleyi kendi ülkeleri dışında yürütmek zorunda olmalarıydı. Filistinli gerillalar, operasyon yapabilmek için İsrail'le sınırı olan Arap devletlerinin topraklarında üslenmek zorundaydılar.⁸⁰³

Filistinli gerillaların İsrail'e karşı üs olarak kullandığı ülkelerin başında Ürdün Krallığı gelmekteydi. 1948'de vuku bulan Birinci Arap-İsrail Savaşından sonra mülteci konumuna düşen 1 milyon 300 bin Filistinlinin yaklaşık 700 bini Ürdün topraklarında yaşamaktaydı.⁸⁰⁴ Yurtlarını İsrail'den geri almak için gerilla savaşı başlatan direniş örgütleri, Ürdün'deki mülteci kamplarından militan devşirmekte ve sızma operasyonları için oldukça uygun olan Ürdün-İsrail sınırını kullanmaktaydı. Filistinli gerillaların operasyonlarına karşı sert mukabelede bulunan İsrail, Ürdün topraklarına sık sık misilleme saldırıları düzenleyerek Ürdün hükûmetini zor durumda bırakmaktaydı. Ürdün Kralı Hüseyin, İsrail'le barışçıl yollardan anlaşmaya meyilli olduğu halde, ülkesinde konuşlanmış bulunan ve Arap dünyasında popülaritesi oldukça yüksek olan gerillaların “devlet içinde devlet” gibi hareket etmesi ve barışçıl bir çözüme kati surette karşı çıkması nedeniyle bir türlü istediği politikaları hayata geçirememekteydi.⁸⁰⁵

⁸⁰³ Cleveland ve Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 362.

⁸⁰⁴ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 294.

⁸⁰⁵ Kürkcüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası*, 183-184.

Kral Hüseyin, 6 Kasım 1967 tarihinde Georgetown Üniversitesi'nde verdiği konferansta Arap devletlerinin İsrail realitesini kabul etmesi gerektiğini fakat bunun 1947, 1949, 1967 yıllarındaki sınırlardan hangisine göre olacağını netleşmesi gerektiğini söylemiştir.⁸⁰⁶ Kral Hüseyin, Ürdün'ün barışçıl çözüm noktasında ısrarcı olduğunu 28 Nisan 1969'da düzenlediği Washington ziyareti sırasında 6 maddelik bir barış planı açıklayarak göstermiştir. Bölgedeki ülkelerin egemenliğinin, toprak bütünlüğünün ve bağımsızlığının altını çizen ve BMGK'nın 242 sayılı kararına oldukça benzeyen bu barış planı, Ürdün'ün radikal Arap devletlerinin ve FKÖ'nün İsrail politikasından kopuşunun göstergesi olmuştur.⁸⁰⁷ Kral Hüseyin tarafında bu gelişmeler yaşanırken, Ürdün içinde faaliyette bulunan Filistinli gerilla örgütleri, 1970 yılına gelindiğinde mülteci kamplarını devletten bağımsız olarak yönetmekte, İsrail'e yönelik bağımsız eylemler gerçekleştirmekte ve Ürdün kanunlarını tanımayan davranışlar sergilemekteydiler.⁸⁰⁸

Ürdün buhranının ilk belirtileri Haziran 1970'te kendisini göstermiştir. Filistinli gerillalar ile Ürdün ordusu arasında başkent Amman'ın 16 km güneyinde bulunan Zerka mülteci kampında 7 Haziran 1970'de başlayan çatışmalara önce Marksist-Leninist Filistin Halk Kurtuluş Cephesi (FHKC),⁸⁰⁹ daha sonra Yaser Arafat liderliğindeki el-Fetih katılmış ve çatışmalar Amman'a sıçramıştır. Yaser Arafat ile Kral Hüseyin mültecilerin kamplarına geri dönmelerini ve siyasi mahkumların serbest bırakılmasını öngören bir anlaşma imzaladıysa da FHKC bu anlaşmayı tanımayarak saldırılarını artırarak devam etmiştir. Fakat Arafat'ın baskılarına dayanamayan FHKC lideri George Habaş, 11 Haziran'da çatışmalara son vermeyi kabul etmek zorunda kalmış, böylece Ürdün İç Savaşı'nın ilk aşaması kapanmıştır.⁸¹⁰

FKÖ-FHKC ile Ürdün ordusu arasında yaşanan çatışma, Filistinli gerilla gruplarının Ürdün içinde ayrı bir otorite gibi hareket etmeye başladığını göstermesi bakımından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu çerçevede, Filistinli gerilla grupları Haziran ayında vuku bulan çatışmaların ardından 6 kişilik bir Yürütme Komitesi kurarak iki taraf arasındaki ilişkileri düzenlemek üzere Ürdün hükûmetiyle görüşmelere başlamışlardır.⁸¹¹ Arap

⁸⁰⁶ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 295.

⁸⁰⁷ Yılmaz, *Uluslararası Politikada Ortadoğu*, 170-171.

⁸⁰⁸ Cleveland ve Buntun, *A History of the Modern Middle East*, 362.

⁸⁰⁹ Haziran Savaşı'ndan sonra kurulan FHKC'nin liderliğini Ortodoks Hristiyan olan Dr. George Habaş yapmaktaydı.

⁸¹⁰ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, 711-712.

⁸¹¹ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 296.

Birliği'nin Mısır, Libya, Cezayir ve Sudan temsilcilerinden oluşan bir arabulucu heyetiyle iştirak ettiği gürüşmeler neticesinde, gerilla gruplarına Ürdün içerisinde hareket serbestisi tanıyan, gerillaların İsrail'e düzenlenecek eylemlerde Ürdün topraklarını kullanmasını onaylayan ve gerillaların Ürdün'ün güvenliğine ve düzenine saygı göstereceklerini garanti altına alan 16 maddelik bir anlaşma hükümet ile gerillalar arasında 10 Temmuz 1970'te imzalanmıştır.⁸¹²

Fakat bu anlaşma Ürdün ordusu ile gerillalar arasındaki gerilimi yatıştırmakta başarısız olmuş ve Ağustos 1970'te çatışmalar yeniden baş göstermiştir.⁸¹³ Çatışmaların yeniden başlamasına Mısır, Irak ve Suriye'nin FKÖ gerillalarını kullanarak Haşimi monarşisini devirme ve Ürdün'ü Filistinliler için yurt yapma çabası içerisinde girmesi neden olmuştur.⁸¹⁴

Dönemin ABD Dışışleri Bakanı William Rogers'ın hazırladığı ve modern Orta Doğu tarihine Rogers Planı olarak geçen barış girişimi, buhranın patlak vermesine yol açan en önemli gelişmelerden biri olmuştur. Rogers, 25 Haziran 1970 tarihinde yaptığı basın toplantısında, ABD'nin BMGK'nın 242 sayılı kararı çerçevesinde Orta Doğu'da kalıcı barışı sağlamak üzere girişimde bulunacağını deklare etmiştir. Rogers, bu girişim çerçevesinde Mısır Dışışleri Bakanı Mahmud Riyad'a 19 Temmuz'da bir mektup göndermiştir. 25 Temmuz'da mektubun içeriğinin kamuoyuna açıklanmasıyla muhtevası belli olan Rogers Planı'na göre, Mısır ile İsrail arasında 1967 Savaşı'ndan sonra devam eden sınır çatışmalarına son verilerek ateşkes sağlanması ve İsrail, Mısır ve Ürdün arasında BM Özel Temsilcisi Gunnar Jarring aracılığıyla barış görüşmelerine başlanması öngörülmekteydi. Rogers Planı, barış görüşmelerinin amacını, 242 sayılı karar çerçevesinde İsrail'in Haziran Savaşı'nda işgal ettiği topraklardan çekilmesinin ardından adil ve kalıcı bir barışın tesis edilmesi ve İsrail, Mısır ve Ürdün'ün birbirlerinin egemenliklerini, toprak bütünlüklerini ve bağımsızlıklarını tanımları temeline oturtmuştu.⁸¹⁵

Mısır lideri Nâsır, sürpriz bir adım atarak 23 Temmuz'da Rogers Planı'nı kabul ettiğini açıklamıştır. Nâsır'ı barışçıl politikaları uzun süredir dillendiren fakat bir türlü uygulama fırsatı bulamayan Kral Hüseyin izlemiştir. İsrail, Mısır ve Ürdün'den sonra yaptığı

⁸¹² Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 712.

⁸¹³ Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 162-163.

⁸¹⁴ Yılmaz, *Uluslararası Politikada Ortadoğu*, 171-173.

⁸¹⁵ Kürkcüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası*, 184; Goldschmidt Jr. ve Davidson, *Kısa Orta Doğu Tarihi*, 446.

açıklamayla Rogers Planı'na olumlu yaklaştığı ilan etmiştir. Suriye, Irak ve Filistinli gerillalar ise planı kesin bir biçimde reddetmişlerdir. Arap-İsrail ihtilafının barışçıl çözümünü öngören plana Arap milliyetçiliğinin ve Filistin davasının uzun yıllardır bayraktarlığını yapan Nâsır'ın olumlu yaklaşması Filistinli gerillalar üzerinde adeta şok etkisi yaratmıştır.⁸¹⁶

Nâsır'ın tutumunda yaşanan değişiklik üzerine Marksist-Leninist FHKC, Filistin davasını dünyaya duyurabilmek adına uçak kaçırma eylemleri düzenlemeye başlamıştır. FHKC militanları, Eylül 1970'de kaçırdıkları dört uçağı Ürdün'e indirmiş ve yaptıkları açıklamada Ürdün topraklarını "özgürleştirilmiş topraklar" olarak tanımlamışlardır. Uçak kaçırma eylemleriyle iyice zor durumda kalan Kral Hüseyin, (Mısır dâhil) dünya kamuoyunun gerillaların eylemlerine tepki göstermesini fırsata çevirmek istemiş ve ne pahasına olursa olsun gerilla örgütlerinin gücünü kırmaya karar vermiştir. Hüseyin'in ülkesinde otoritesini yeniden tesis etmek için gerillalara karşı giriştiği askerî harekât modern Orta Doğu tarihine Kara Eylül olarak geçen olayların fitilini ateşlemiştir.⁸¹⁷

3.2.4.2. Buhranın Gelişimi ve Suriye Müdahalesi

Kral Hüseyin, Ürdün ordusu ile Filistinli gerillalar arasında süregiden çatışmayı çözüme noktasında kararlı olduğunu 16 Eylül'de attığı adımla göstermiştir. Kral Hüseyin'in isteğiyle 16 Eylül'de Tuğgeneral Muhammed Davud başbakanlığında askerî bir hükûmet kurulmuş ve ülke genelinde sıkıyönetim ilan edilmiştir. İlk sıkıyönetim bildirisinde ülkede düzeni bozanların demir yumrukla ezileceğinin altının çizilmesiyle hükûmetin gerillalara müdahale edeceği belli olmuş, buna mukabil gerilla örgütleri FKÖ Başkanı Arafat'ın liderliğinde toplanarak savaş kararı almışlardır. Arafat, Davud hükûmetini faşizmle suçlarken sol eğilimli sendikalar da Amman halkını genel greve çağırmışlardır.⁸¹⁸

Kral Hüseyin'in egemenliğini kısıtlayan ve istediği politikaları izlemesine mani olan gerillaların bertaraf edilmesi için 17 Eylül'de orduya talimat vermesi üzerine Kara Eylül olarak tarihe geçecek olan kanlı çatışmalar başlamıştır. 17 Eylül'de Amman'da sokağa çıkma yasağı ilan edilmiş, Ürdün havaalanı dışarıya kapatılmış ve Ürdün ordusu, gerilla grupları ile mülteciler arasında fark gözetmeksizin bütün Filistinlileri hedef alan

⁸¹⁶ Goldschmidt Jr. ve Davidson, *Kısa Orta Doğu Tarihi*, 446-447; Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası*, 185.

⁸¹⁷ Cleveland ve Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 362.

⁸¹⁸ *Vatan*, 17 Eylül 1970, 1, 5; *Milliyet*, 17 Eylül 1970, 1, 9; *Cumhuriyet*, 17 Eylül 1970, 7.

operasyonlar başlatmıştır. Ordu, Amman'ın içinde ve çevresinde bulunan mülteci kamplarını havadan ve karadan bombalarken, bu saldırılarla eş zamanlı olarak ülke genelinde gerillalara karşı operasyonlar düzenlenmiştir. Ürdün buhranının patlak vermesi üzerine Irak ve Suriye yönetimleri, Kral Hüseyin'i uyararak müdahale tehdidinde bulunmuşlardır.⁸¹⁹ Ürdün ise Şam yönetimine çatarak, “gerillalara serbestlik tanımalarını isteyenler kendi ülkelerinin topraklarını gerillalara versinler” diyerek tepki göstermiştir.⁸²⁰ Mısır lideri Nâsır, Kral Hüseyin'e bir mesaj göndererek yaşananların Araplar için utanç vesilesi olduğunu ve çatışmaların derhal durdurulması gerektiğini belirtmiştir.⁸²¹ Nâsır ayrıca, taraflarla görüşmek üzere Genelkurmay Başkanı Muhammed Sadık'ı Ürdün'e göndermiştir.⁸²²

Müdahalenin ikinci gününde çatışmalar ülke geneline yayılırken Ürdün ordusunun kontrolü sağlamaya başladığına ve gerillaların direnişinin kırıldığına dair haberler basında yer almıştır. Suriye Devlet Başkanı Nureddin Atâşi, Filistin ihtilal hareketini korumak için her türlü imkânı kullanacağını ve gerekirse kanını akıtacağını ilan etmiştir.⁸²³ Libya hükûmeti, Ürdün'e yaptığı her türlü yardımı kestiğini açıklarken, Cezayir hükûmeti buhrana çare bulunması çağrısında bulunmuştur. ABD ve İngiltere, Ürdün'deki vatandaşlarını tahliye edebilmek için Akdeniz'deki varlığını artırırken, SSCB de yaptığı bir açıklamayla Ürdün hükûmeti ve gerillaları anlaşmaya davet etmiş aksi halde ABD'nin duruma müdahale edebileceği uyarısında bulunmuştur.⁸²⁴

Mısır lideri Nâsır, 19 Eylül'de radyodan yayımlanan konuşmasında taraflara ateşkes çağrısında bulunmuştur. Kral Hüseyin'in ateşkesi kabul ettiği haberleri basında yer alırken, gerillaların milliyetçi bir rejim kurulana kadar çatışmaya devam edeceğini açıklaması üzerine Mısır'ın çabaları sonuç vermemiştir.⁸²⁵ Bu sırada, ağır silahlarla donatılan Suriye ordusu Ürdün sınırına yığınak yapmaya başlamıştır. ABD Başkanı Nixon, Suriye ve Irak'ın Filistinli gerillaları desteklemesi durumunda Amerika'nın Kral Hüseyin'i korumak için

⁸¹⁹ Cleveland ve Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 362; *Milliyet*, 18 Eylül 1970, 1, 9.

⁸²⁰ *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1970, 7.

⁸²¹ Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası*, 186.

⁸²² *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1970, 7.

⁸²³ *Cumhuriyet*, 19 Eylül 1970, 1, 7.

⁸²⁴ *Milliyet*, 19 Eylül 1970, 1, 9.

⁸²⁵ *Ulus*, 20 Eylül 1970, 1.

Ürdün'e müdahale edebileceğini açıklamıştır. SSCB Komünist Partisi'nin resmî yayın organı Pravda ise Ürdün olaylarından dolayı ABD ve İsrail'i suçlamıştır.⁸²⁶

Ürdün buhranı, süper güçlerin de müdahil olduğu bir evreye girerken, Suriye ordusunun 200-300 tanklık bir kuvvetle 20 Eylül'de sınırı geçerek Filistinli gerillaların safında Ürdün birlikleriyle çatışmaya başlaması buhran süresince yaşanan en kritik gelişme olmuştur.⁸²⁷ Suriye'nin askerî müdahalesi üzerine, Amman radyosundan Kral Hüseyin'in bildirisi okunmuş ve Suriye kuvvetlerinin Ürdün'e girdiği duyurulmuştur: Bildiride, "Ürdün'ün ulusal varlığını ve bütün Arap ulusunun direnmesini hedef alan bir komployla karşı karşıya bulunduğumuz şu anda İsrail yöneticilerinin değil, Şam yöneticilerinin ve Suriyeli kasapların alçakça bir saldırısına uğrayarak şaşırдық. Suriye topraklarımıza bir zıhlı birlik gönderdi" ifadelerine yer verilmiştir.⁸²⁸ Ürdün Genel Askerî Valisi Mareşal Mecali'nin de radyodan bir bildirisi yayımlanmış ve "Şu anda şiddetli savaşlar cereyan etmektedir. Bu alçakça saldırının sorumlusu Suriye yöneticileridir. Ülkemizi bütün gücümüzle ve kanımızın son damlasına kadar savunacağız"⁸²⁹ sözleriyle Suriye müdahalesine tepki gösterilmiştir. Suriye Devlet Başkanı Nureddin Atâşi ise, Suriye'nin Ürdün'e askerî müdahalede bulunduğuna yönelik iddiaları kesin bir dille reddetmiştir.⁸³⁰

Kral Hüseyin, Suriye'nin askerî müdahalesiyle zor durumda kalmış ve ABD, İngiltere, Fransa ve SSCB'den Suriye işgalini kınamaları talebinde bulunmuştur.⁸³¹ Kral Hüseyin, dört büyük ülkenin yanı sıra İsrail'den yardım almak için anlaşmaya varmıştır.⁸³² Şam yönetiminin askerî müdahale kararının ardından buhran daha da derinleştirirken, Suriye ordusu 21 Eylül'de Ürdün'ün ikinci büyük şehri olan ve Amman'a 80 km uzaklıkta bulunan İrbid'i ele geçirmiştir.⁸³³ ABD Dışişleri Bakanı Rogers, Kral Hüseyin'in çağrısı üzerine, Ürdün'ü korumaya kesin kararlı olduklarını açıklarken, Akdeniz'de bulunan 6. Filo İsrail açıklıklarına doğru hareket etmiştir.⁸³⁴

⁸²⁶ *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1970, 1, 9; *Vatan*, 21 Eylül 1970, 1; *Milliyet*, 20 Eylül 1970, 1, 9.

⁸²⁷ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 297; *Cumhuriyet*, 21 Eylül 1970, 1; *Ulus*, 21 Eylül 1970, 1.

⁸²⁸ *Cumhuriyet*, 21 Eylül 1970, 7; *Vatan*, 21 Eylül 1970, 5.

⁸²⁹ *Milliyet*, 21 Eylül 1970, 1.

⁸³⁰ *Cumhuriyet*, 21 Eylül 1970, 7.

⁸³¹ TNA, FCO 17/1044, Gillmore to Tripp, Amman, 20 Eylül 1970.

⁸³² Seale, *Asad of Syria*, 159-160; Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 163-164.

⁸³³ *Ulus*, 22 Eylül 1970, 1; *Cumhuriyet*, 22 Eylül 1970, 7.

⁸³⁴ Yılmaz, *Uluslararası Politikada Ortadoğu*, 173; *Milliyet*, 22 Eylül 1970, 1, 9.

Kral Hüseyin, Nâsır'ın Suriye müdahalesinin ardından uluslararası bir nitelik kazanan buhranın çözümü için 21 Eylül'de gönderdiği ikinci mesajın ardından ateşkes ilan etmiştir.⁸³⁵ Fakat Kral Hüseyin'in ateşkes çağrısı gerillaların çatışmaları devam ettirme kararlılığı nedeniyle başarısız olurken, Nâsır'ın çağrısıyla 9 Arap ülkesinin liderlerinin katılımıyla 22 Eylül tarihinde Kahire'de Arap Zirvesi toplanmıştır. Toplantıya Ürdün Kralı Hüseyin ile FKÖ lideri Yaser Arafat katılmazken, Sudan Cumhurbaşkanı Cafer el-Nimeyri başkanlığında 4 kişilik bir heyetin ateşkesi sağlamak üzere Ürdün'e gitmesi kararlaştırılmıştır.⁸³⁶

ABD ile SSCB arasında buhran üzerine yapılan görüşmeler neticesinde SSCB'nin Suriye'ye baskı yapması, Ürdün ordusunun Suriye birlikleri karşısında başarılı bir direniş göstermesi ve Şam yönetiminin ABD-İsrail saldırısına maruz kalmaktan endişelenmesi neticesinde Suriye ordusu 22 Eylül'de Ürdün'den çekilmeye başlamıştır.⁸³⁷ Mısır'ın gönderdiği barış komisyonunun Ürdün'de yaptığı görüşmeler başarılı olmuş ve hükûmet güçleri ile gerillalar arasında 23 Eylül'de ateşkes sağlanmıştır.⁸³⁸

Kral Hüseyin ve Arafat, 27 Eylül'de Kahire'de bir anlaşma imzalayarak binlerce kişinin hayatına mal olan Ürdün iç savaşını resmen sona erdirmişlerdir. 14 maddelik anlaşmada, derhal ateşkes ilan edilmesi, propaganda savaşına son verilmesi, ordunun kışlasına geri dönerken gerillaların şehirlerden çekilerek İsrail sınırındaki mevzilere konuşlanmaları, tarafların esirleri serbest bırakmaları ve anlaşmanın uygulanmasını takip etmek üzere tarafların birer temsilcisinin bulunduğu bir komitenin kurulması karara bağlanmıştır.⁸³⁹ FHKC lideri George Habaş, buhranı sona erdiren 27 Eylül tarihli anlaşmayı tanımayarak Avrupa'da terör faaliyetleri yürütecek olan Kara Eylül örgütünü kurmuştur.⁸⁴⁰ Kral Hüseyin-Arafat anlaşmasının imzalanmasından bir gün sonra, Mısır lideri Nâsır geçirdiği kalp krizi neticesinde hayatını kaybetmiştir. Nâsır'ın ölümü, Orta Doğu siyasetini derinden sarsan bir gelişme olmuştur.

⁸³⁵ *Cumhuriyet*, 22 Eylül 1970, 7.

⁸³⁶ Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 164.

⁸³⁷ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 298; Seale, *Asad of Syria*, 160.

⁸³⁸ *Milliyet*, 24 Eylül 1970, 1, 9.

⁸³⁹ *Milliyet*, 28 Eylül 1970, 1, 11.

⁸⁴⁰ Yılmaz, *Uluslararası Politikada Ortadoğu*, 171-173; Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 299.

3.2.4.3. Buhranın Sonuçları

Ürdün buhranının en önemli sonucu, Filistinli gerillaların kontrol altına alınması neticesinde Kral Hüseyin'in hem iç otoritesini pekiştirmesi hem de Orta Doğu'da barışçıl çözüme yakın olan Arap devletlerini rahatlatması olmuştur. Suriye dışındaki Arap devletleri, uzun bir süredir radikal tutumları ve eylemleriyle Filistin davasını zor duruma düşüren FKÖ'ye karşı Kral Hüseyin'in askerî harekâtına herhangi bir müdahalede bulunmamış ve onu serbest bırakmışlardır. Kara Eylül olayları, Filistinli gerillaların gücünü kırmış ve gerilla faktörü etkisini kaybetmeye başlamıştır.⁸⁴¹

FKÖ, Kara Eylül olaylarından sonra, karargâhını ve operasyon üssünü Lübnan'a taşımak zorunda kalmıştır.⁸⁴² 1970'li yılların ilk yarısı boyunca FKÖ içindeki ve dışındaki gerilla grupları uçak kaçırma, havalimanı bombalama ve İsrail'de intihar saldırısı gerçekleştirme gibi bir dizi eyleme imza atmışlardır. Bu olaylardan en kötü üne sahip olanı, 1972 yılında düzenlenen Münih Olimpiyatlarına katılan İsrail olimpiik takımının rehin alınması ve kurtarma operasyonu sırasında katledilmesidir. İsrail, bu eylemlere Avrupa ve Beyrut'ta yaşayan Filistinli liderlere suikast yaparak karşılık vermiş, Lübnan ve Ürdün'e hava saldırıları düzenleyerek birçok Filistinliyi katletmiştir. FKÖ'nün genel merkezini Beyrut'a taşıması, Lübnan toplumunu derinden etkilemiş ve İsrail'in ilerleyen yıllarda Lübnan'a müdahale etmesine zemin hazırlamıştır.⁸⁴³

Ürdün buhranının en önemli neticelerinden biri de Suriye'de Hafız Esed'e iktidar yolunu açan gelişmeleri tetiklemesi olmuştur. Buhrana müdahil olan Suriye birliklerinin Ürdün ordusu karşısında başarısızlığa uğraması ve Nâsır'ın Amerikan müdahalesi ihtimalinin belirmesiyle Şam'a baskı yapması üzerine Suriye'nin Ürdün'den çekilmek zorunda kalması neo-Baas rejimi içinde çatlağa yol açmıştır. Neo-Baas rejiminin iki güçlü adamı konumunda bulunan Salah Cedid ile Hafız Esed arasında dış politika meselelerinin etkisiyle başlayan çekişme, 30 Eylül 1970'te düzenlenen Baas Partisi Ulusal Kongresinde iyice gün yüzüne çıkmıştır. Bu kongrede, Baas'ın sivil kanadı Cedid'i desteklerken, askerî kanat Esed etrafında kenetlenmiştir. Esed, kongrede tasfiye edilme ihtimaliyle yüz yüze

⁸⁴¹ Kürkcüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası*, 187.

⁸⁴² Mansfield, *Ortadoğu Tarihi*, 430.

⁸⁴³ Cleveland ve Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 363.

kalınca harekete geçmiş ve 13 Kasım 1970'te kansız bir darbe ile eski yoldaşı Cedid'i devirerek iktidara el koymuştur.⁸⁴⁴

3.2.4.4. Türkiye'nin Politikası

Türkiye ve Ürdün, 1950'lerden itibaren Orta Doğu'da yakın ilişkileri olan iki devlet olagelmışlerdir. AP hükûmeti, Ürdün'ün Haziran Savaşı'nın ardından Rogers Planı'nı kabul ederek Arap-İsrail ihtilafının çözümünde barışçıl yolu seçmesini olumlu karşılamıştır.⁸⁴⁵ Dışişleri Bakanı Çağlayangil, 30 Temmuz 1970'te yaptığı açıklamada Ürdün'ün Rogers Planı'na olumlu yaklaşmasıyla ilgili “*Amerikan planı, Orta Doğu ihtilafının halli için yeni ümitlerin doğmasına yol açmıştır. Birleşik Arap Cumhuriyeti ve Ürdün Hükûmetlerinin bu teklife karşı takındıkları olumlu tutumu bu alanda yapıcı bir adım olarak görüyor ve takdirle karşılıyoruz*”⁸⁴⁶ ifadelerini kullanarak Amman yönetiminin Orta Doğu'da izlediği politikadan duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.

Türkiye, Ürdün buhranı süresince takip ettiği politikayla Arap devletleri nezdinde Haziran Savaşı'ndan sonra ikinci başarılı sınavını vermiştir. Türkiye, Ürdün buhranı sırasında Amerikan uçaklarının İncirlik Üssü'nü kullanmasına izin vermezken, limanlarını da 6. Filo'ya açmamıştır.⁸⁴⁷ Türkiye, Orta Doğu'da ABD ile birlikte hareket etmeme ve topraklarındaki üslerin Arap ülkelerine karşı kullanılmasına izin vermeme politikasında ısrarcı olduğunu Ürdün buhranı vesilesiyle net bir biçimde göstererek Suriye'ye değişen dış politikasını bir kez daha ispatlamıştır.

Ürdün buhranından önce yaşanan süreçte, Türkiye topraklarında bulunan Amerikan üslerinin yeniden gündeme geldiği görülmektedir. Washington yönetimi, Ürdün buhranı patlak vermeden önce yaşanan çatışmalar ve uçak kaçırma eylemleri nedeniyle bazı önlemler almaya karar vermiş, bu çerçevede 9 Eylül'de 6 Amerikan nakliye uçağını İncirlik Üssü'ne göndermiştir.⁸⁴⁸ Dışişleri Bakanlığı Amerikan uçaklarının İncirlik'e gelmesi üzerine 10 Eylül'de açıklama yapma ihtiyacı hissetmiş ve uçakların askerî amaçlar veya Filistinli

⁸⁴⁴ Seale, *Asad of Syria*, 163-164.

⁸⁴⁵ Karpas, *Turkish Foreign Policy in Transition*, 132.

⁸⁴⁶ Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası*, 189.

⁸⁴⁷ Bishku, “Turkish-Syrian Relations: A Checkered History,” 42.

⁸⁴⁸ *The Foreign Relations of the United States (FRUS)*, 1969-1976, Volume XXIV, Middle East Region and Arabian Peninsula, 1969-1972; Jordan, September 1970, ed. Linda W. Qaimmaqami ve Adam M. Howard (Washington: Government Printing Office, 2008), Document 213.

gerillalara müdahale için kullanılmayacağını altını çizen bir beyanat yayımlamıştır. Dışişleri açıklamasında şu ifadelere yer verilmiştir:

“Söz konusu nakliye uçakları, Ürdün’e kaçırılmış uçaklarda bulunan ve gittikçe artan sıkıntı ve perişanlığa duçar olan yolculara, serbest bırakıldıklarında veya müsaade edildiğinde, gerekli gıda ve sağlık yardımını yapabilmek ve gerektiğinde yolcuları süratle nakletmek üzere yetkili makamlarımızın müsaadesi ile İncirlik’e inmiş bulunmaktadır.

Tamamen insani gayretler için ve Milletlerarası Kızılhaç Teşkilatı ile işbirliği halinde gelen ve bu maksatla kullanılacak malzemeyi hâvi bulunan bu uçakların Filistinli gerillalara karşı veya başka askerî maksatlar için kullanılacağı yolundaki haberler gerçeklere tamamen aykırıdır.”⁸⁴⁹

ABD Savunma Bakanı Melvin Laird, Ürdün buhranının patlak verdiği 17 Eylül günü bir açıklama yaparak Amerikan vatandaşlarını tahliye etmek için İncirlik Üssü’nde bulunan nakliye uçaklarını kullanmayı düşündüklerini açıklamıştır. Laird’in açıklamasıyla Türkiye’deki Amerikan üslerinin durumu bir kez daha tartışmaların merkezine oturmuştur.⁸⁵⁰ Laird’in açıklama yaptığı gün, Washington’da Başkan Nixon’ın Ulusal Güvenlik Danışmanı Henry Kissinger başkanlığında Ürdün buhranı hakkında bir toplantı yapılmıştır. Toplantıda, Ürdün buhranına askerî müdahalede bulunulması durumunda İncirlik Üssü’nün kullanımının gündeme geldiği, operasyonun yürütülebilmesi için İncirlik’in en uygun üs olarak değerlendirildiği ve konu hakkında Türk yetkililerle görüşülmesi fikrinin ortaya atıldığı görülmektedir. Ancak Kissinger, Türkiye hakkında bu konuda şüpheleri olduğunu dile getirmiş ve Ürdün’e müdahale için Yunanistan ve Kıbrıs’ın kullanılmasının daha uygun olacağını ifade etmiştir.⁸⁵¹

Türkiye, Filistinli gerillaların Kral Hüseyin’i devirme girişimine sıcak bakmasa da, buhranın kısa bir süre içinde Araplar arası bir mahiyet kazanması nedeniyle ABD’nin

⁸⁴⁹ *Milliyet*, 11 Eylül 1970, 9. Türkiye’nin bu açıklamayı yaptığı sırada Washington’da Ürdün buhranının görüşüldüğü bir toplantı yapılmaktaydı. Toplantıda ABD’nin Ürdün’e olası askerî müdahalesi ve Türkiye’deki üsler konusu gündeme gelmiş ve ABD’li yetkililer, Türkiye’nin topraklarındaki üslerin askerî amaçlarla kullanımına büyük ihtimalle izin vermeyeceğini ifade etmişlerdir. *The Foreign Relations of the United States (FRUS)*, 1969-1976, Volume XXIV, Middle East Region and Arabian Peninsula, 1969-1972; Jordan, September 1970, ed. Linda W. Qaimmaqami ve Adam M. Howard (Washington: Government Printing Office, 2008), Document 222.

⁸⁵⁰ *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1970, 9.

⁸⁵¹ *The Foreign Relations of the United States (FRUS)*, 1969-1976, Volume XXIV, Middle East Region and Arabian Peninsula, 1969-1972; Jordan, September 1970, ed. Linda W. Qaimmaqami ve Adam M. Howard (Washington: Government Printing Office, 2008), Document 254.

desteklediği Amman yönetimine doğrudan destek olarak anlaşılabilir açıklamalar yapmaktan özellikle kaçınmıştır.⁸⁵² Türkiye'nin ilk resmî açıklaması, Ürdün hükûmeti ile Filistinli gerillalar arasında çatışmaların başlamasından bir gün sonra yapılmıştır. Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Oktay İşcen, 18 Eylül'de yaptığı açıklamada Türkiye'nin “*Ürdün olaylarını büyük bir dikkat ve üzüntüyle izlediğini*” belirtmiş ve Araplar arasındaki anlaşmazlıklarda taraf olmayacağını ifade etmiştir.⁸⁵³ İşcen ayrıca, Şam radyosunun ABD'nin İncirlik'te bulunan 3 nakliye uçağı ile Ürdün kuvvetlerine mühimmat yardımı yaptığına dair haberini yalanlanmış ve Türkiye topraklarında bulunan NATO üslerinin Araplara karşı kullanılmasına müsaade edilmeyeceği açıkça beyan etmiştir.⁸⁵⁴ İşcen'in açıklamalarıyla Kissinger'ın Türkiye'nin üslerin kullanımına olumlu yaklaşmayacağına yönelik öngörüsü doğru çıkmıştır.

Dönemin Amerikan belgelerinde, bazı ABD'li yetkililerin 18 ve 19 Eylül günleri yaptıkları toplantılarda İncirlik Üssü'nü olası Ürdün müdahalesi için en uygun ve kısa mesafeli üs olarak tanımladıkları ve üs meselesini enine boyuna tartıştıkları görülmektedir. Ancak Türkiye'nin üslerin kullanımına ısrarla izin vermemesi ABD'li yetkililerin müdahale planlarını olumsuz yönde etkilemiştir.⁸⁵⁵

Türkiye, Ürdün hükûmetinin 20 Eylül'de ilettiği ilaç talebine hızla olumlu yanıt vermiştir.⁸⁵⁶ Türk Kızılay'ı, gerekli hazırlıklarından sonra çatışmalar sırasında yaralananlara iletmek üzere yiyecek, ilaç ve tıbbi malzeme taşıyan bir uçağı birkaç gün içinde Ürdün'e göndermiştir.⁸⁵⁷ AP hükûmeti, Suriye'nin Ürdün müdahalesi hakkında ilk açıklamasını ise 22 Eylül günü yapmıştır. Konuyla ilgili yapılan açıklamada şu ifadeler yer verilmiştir:

“Türk Hükûmeti, dost Ürdün milletini bölücü bir istikamete yönelen iç savaşın devamından ve kardeş Arap kanının dökülmesinden büyük üzüntü duymakta ve gelişmeleri endişe ile takip etmektedir. Türkiye, Ürdün olaylarını bu ülkenin kendi meselesi olarak telakki etmekte ve bu sebeple dış müdahalelerin durumu

⁸⁵² Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası*, 189-190.

⁸⁵³ *Cumhuriyet*, 19 Eylül 1970, 7; *Vatan*, 19 Eylül 1970, 1; *Milliyet*, 20 Eylül 1970, 9.

⁸⁵⁴ Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası*, 192; *Vatan*, 19 Eylül 1970, 1; *Milliyet*, 19 Eylül 1970, 9.

⁸⁵⁵ *The Foreign Relations of the United States (FRUS)*, 1969-1976, Volume XXIV, Middle East Region and Arabian Peninsula, 1969-1972; Jordan, September 1970, ed. Linda W. Qaimmaqami ve Adam M. Howard (Washington: Government Printing Office, 2008), Document 264 ve Document 267.

⁸⁵⁶ *Milliyet*, 22 Eylül 1970, 9.

⁸⁵⁷ *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1970, 1.

ağırlaştırmaktan başka, çatışmaların bir an evvel nihayetlenmesi için girişilen gayretlerin başarıya ulaşmasını da engelleyeceğine kani bulunmaktadır.”⁸⁵⁸

Türkiye'nin Suriye müdahalesine yönelik resmî bildirisinin çok önemli bir ayrıntıyı barındırdığı görülmektedir. Ankara'nın “dış müdahalelere karşı” olduğunu açıklaması hem o günlerde konuşulan ABD'nin olası Ürdün müdahalesine hem de Suriye'nin mevcut müdahalesine işaret etmekteydi.⁸⁵⁹ Böylece Türkiye, ABD ile Suriye müdahalesini aynı kefeye koyan bir açıklama yapmış ve Ürdün buhranında doğrudan Washington'un safında görünmekten kaçınmıştır. Savunma Bakanı Ahmet Topaloğlu'nun ve Oktay İşcen'in Amerikan AP Ajansı'nın 18 Amerikan uçağının Ürdün'e müdahale etmek üzere İncirlik Üssü'ne hareket ettiği yönündeki haberini 22 Eylül'de yalanlamaları,⁸⁶⁰ Türkiye'nin bölgede ABD'ye angaje bir görüntü vermek istemeyen politikasını açıkça ortaya koymaktadır.

Suriye, AP hükûmetinin Ürdün buhranı öncesinde ve buhran süresince takip ettiği dengeli politikayı ve Ürdün'e askerî müdahalede bulunmayı düşünen ABD ile aynı paralelde hareket etmemesini, tıpkı Haziran Savaşı'nda olduğu gibi, memnuniyetle karşılamıştır. Suriye'nin Ankara Büyükelçisi Salah Terazi, 23 Eylül'de Ankara'da düzenlediği basın toplantısında Suriye hükûmeti adına bir bildiri okumuştur. Terazi, Ürdün buhranı nedeniyle Washington'ı suçlamış ve 6. Filo'nun Akdeniz'den ayrılması çağrısında bulunmuştur. Şam yönetiminin Ankara'nın politikasını takdir ettiğini belirten Terazi, gazetecilerin İncirlik Üssü'yle ilgili sorusuna “*Suriye kamuoyu, İncirlik üssünü Adana olarak bilir. Ben geçen hafta Suriye'deydim. Yabancı kaynaklardan Amerikan kuvvetlerinin geldiğini öğrendik. Türk hükûmeti, bu haberleri tekzip edince (Suriye) kamuoyu müsterih oldu*” cevabını vermiştir.⁸⁶¹

BM'nin 25. kuruluş yıldönümü hasebiyle 25 Eylül'de New York'ta bulunan Dışişleri Bakanı Çağlayangil, Genel Kurul'da yaptığı konuşmada Ürdün İç Savaşı'nı “*dramatik bir gelişme*” olarak tanımladıktan sonra “*en içten dileğim bu kardeş kavgasının bir an önce son bulmasıdır*” demiştir.⁸⁶² İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği'nde görev yapan J. Dodds, 29 Eylül tarihinde Londra'ya gönderdiği telgrafta Türkiye'nin Ürdün buhranı süresince takip ettiği politikayla ilgili şu hususların altını çizmiştir:

⁸⁵⁸ *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1970, 1, 7; TNA, FCO 17/1179, Sarell to FCO, Ankara, 28 Eylül 1970.

⁸⁵⁹ Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası*, 190.

⁸⁶⁰ *Milliyet*, 23 Eylül 1970, 1; *Ulus*, 24 Eylül 1970, 1.

⁸⁶¹ *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1970, 7.

⁸⁶² *Ulus*, 26 Eylül 1970, 3; *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1970, 3.

- Ürdün buhranının patlak vermesinin ardından yaptığı açıklamalar, Türkiye'nin Arap-İsrail ihtilafına doğrudan müdahil olmak istemediğini göstermektedir.
- Türkiye, Ürdün'e 20 ton gıda ve sağlık malzemesi göndermiştir.
- Basında özellikle sol gazetelerde yer alan yazılar Ürdün buhranı ile ilgili Batı emperyalizmini suçlamakta ve Batılı devletlerin çatışmalara müdahil olmasına karşı çıkmaktadır.
- Türk kamuoyu, Türkiye'nin topraklarındaki üsleri ABD'ye açmak suretiyle dolaylı olarak ya da buhrana yönelik inisiyatif olarak olaylara müdahil olmasını istememektedir.⁸⁶³

6. Filo'nun Komutanı Campbell Kidd, Kasım 1970'te Cumhuriyet Gazetesi'ne verdiği demeçte Ürdün buhranı esnasında ABD'nin Türk limanlarını kullanmak için başvurduğunu ancak Türk makamlarının diplomatik formaliteleri uzatarak buna izin vermediğini ifade etmiştir. Kidd, özellikle İskenderun Limanı'nın kullanılmamasının kendilerini buhran sırasında oldukça güç durumda bıraktığını açıklamıştır.⁸⁶⁴

AP hükûmetinin Ürdün buhranının patlak verdiği andan itibaren izlediği politikanın iki temel özelliği olduğu ifade edilebilir: 1) Batı'nın Türkiye topraklarındaki üsleri Arap ülkelerine müdahale için kullanmasına izin vermeme, 2) Araplar arasındaki ihtilafa müdahil olmayarak geleneksel ve radikal kamp arasında denge politikası izleme. İlk olarak Türkiye, dönemin basınında ABD'nin Türkiye'deki üsleri kullandığına yönelik çıkan haberleri buhranın patlak verdiği andan itibaren ısrarla yalanlayarak Arap ülkelerine "ABD maşası" olmadığını göstermek istemiştir. Bu çerçevede, Türkiye Haziran Savaşı'ndan itibaren izlediği üs politikasında ısrarcı olduğunu ve bu kararın konjonktürel olmadığını Arap devletlerine ispat etmiştir. İkincisi, Türkiye Ürdün hükûmeti ile önce Filistinli gerillalar daha sonra Suriye ordusu arasında cereyan eden çatışmalarda taraf tutmaktan ısrarla kaçınarak Ürdün ve Suriye'ye eşit mesafede durmuş ve geleneksel kamp ile radikal kamp arasında denge politikası izlemiştir.

Türkiye'nin Ürdün buhranı süresince izlediği Suriye politikasını öncelikli olarak bölgesel düzeyde Kıbrıs meselesi üzerinden anlamlandırmak gerekmektedir. 8-10 Eylül 1970 tarihleri arasında Zambiya'nın başkenti Lusaka'da düzenlenen Bağlantısızlar

⁸⁶³ TNA, FCO 17/1179, Middle East Crisis: Reactions in Turkey, Dodds to Evans, Ankara, 29 Eylül 1970.

⁸⁶⁴ Kürkcüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna Karşı Politikası*, 192.

Konferansında Suriye'nin de içinde bulunduğu Arap ülkelerinin Makarios'un Kıbrıs konusunda alınmasını istediği kararları reddettiğine dönemin Orta Doğu politikasının ele alındığı kısımda değinilmişti. Suriye'nin Lusaka'da Türkiye yanlısı bir tavır takınmasının Ankara'nın bir hafta sonra patlak veren Ürdün buhranında izlediği politikayı doğrudan etkilediği ifade edilebilir. Türkiye, Haziran Savaşı'ndan itibaren Orta Doğu'ya yönelik değişen dış politikasının Kıbrıs konusunda kendisine sağladığı faydayı görmüş ve Ürdün buhranı sırasında Suriye'yi küstürecek bir politika izlemekten kaçınmıştır.

Türkiye'nin Ürdün buhranında izlediği politika, iç düzeyde dış politika karar verme sürecini yöneten AP hükûmetinin dış politika prensipleri etrafında şekillenmiştir. AP hükûmetinin Kıbrıs meselesinde Arap ülkelerinin desteğini alabilmek için izlediği çok yönlü dış politika çerçevesinde "Araplar arası ihtilaflara müdahil olmama" ve "Orta Doğu'da ABD ile aynı kare içinde yer almama" prensiplerini Ürdün buhranı esnasında başarıyla tatbik ettiği görülmektedir. Bu tutum, Türkiye'nin 1950'lerde DP iktidarında izlediği politikalardan belirgin bir biçimde ayrılmaktadır. DP hükûmeti, 1957 yılında patlak veren Ürdün buhranı sırasında Nâsır'ın başını çektiği radikal Arap devletlerine karşı muhafazakâr kampın kilit temsilcilerinden biri olan Ürdün'ü doğrudan desteklemiştir. Türkiye, Suriye destekli isyancılara karşı Kral Hüseyin'in yardımına koşan İngiltere'ye askerî destek teklifinde bulunurken, Suriye sınırına asker yığarak Şam yönetimine gözdağı vermiştir. Türkiye'nin 1957 buhranı sırasında Batı'yla birlikte hareket etmesi, daha önce değinildiği gibi Orta Doğu'daki imajını ciddi manada zedelemiştir. AP hükûmeti, bu tecrübe ışığında, 1970 buhranında muhafazakâr kamp ile devrimci kamp arasında denge politikası izlemiş ve Suriye'nin askerî müdahalesine orantılı bir tepki gösterirken, 22 Eylül'de yaptığı açıklamada ABD ve Suriye'yi aynı kefeye koyan bir tutum sergilemiştir. Suriye, Ankara'nın Haziran Savaşı'nda olduğu gibi Ürdün buhranı süresince üslerini Batılı güçlere kullandırmama hususunda gösterdiği hassasiyeti takdirle karşılamıştır.

Türkiye'nin Ürdün buhranında izlediği politikayı iç düzeyde etkileyen faktörlerden biri de kamuoyu olmuştur. Johnson Mektubu sonrasında, Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinin, NATO üyeliğinin ve ülke topraklarında bulunan Amerikan üslerinin sağ ve sol çevrelerde yoğun bir biçimde tartışıldığı ve bu çerçevede öğrenci hareketlerinin yükseldiği dönemin basınında açıkça görülmektedir. AP hükûmeti, kamuoyunun Türk-Amerikan ilişkileri hususunda hassas olduğu bir döneme denk gelen Ürdün buhranında kamuoyunun tepkisini göz önünde bulundurarak ABD ve Batı yanlısı bir tutum takınmaktan kaçınmıştır. AP

hükûmeti, ABD'nin Türkiye'deki üsleri kullanmasına müsaade etmeyerek bağımsız dış politikadan taviz vermeyeceğini iç kamuoyuna göstermek istemiştir.

Türkiye'nin Ürdün buhranı sırasında ABD'den bağımsız hareket etmesini sağlayan yapısal etken ise uluslararası ortamda Batı ve Doğu Blokları arasında yaşanan yumuşamadır. Türkiye, detantın orta ve küçük büyüklükteki devletler için getirdiği hareket özgürlüğünden istifade ederek, Ürdün buhranında Batıyla birlikte hareket etmemiştir. Ayrıca, Ürdün buhranı Türkiye'nin SSCB ve Doğu Bloku ülkelerine yönelik politikasının olumlu yönde geliştiği bir döneme denk gelmiştir. Başbakan Demirel, buhranın patlak vermesinden bir hafta önce Türkiye'yi ziyaret eden Belçika Başbakanı onuruna verdiği yemekte yaptığı konuşmada Doğu-Batı ilişkilerinde yaşanan yumuşamanın Avrupa barışına katkı sağladığını belirttikten sonra “SSCB ve sosyalist ülkelerle ilişkilerimizin gelişmesine büyük önem atfediyoruz” ifadelerini kullanmıştır.⁸⁶⁵ AP hükûmeti, SSCB'nin Orta Doğu'daki en önemli müttefiklerinden biri olan Suriye'nin Ürdün müdahalesine karşı agresif bir tutum takınmayarak Moskova ve sosyalist ülkelerle ilişkilerini bozmak istememiştir.

Türkiye'nin Ürdün buhranı sırasında izlediği Suriye politikası iki ülke arasındaki pürüzlü alanların giderilmesini kolaylaştıran bir rol oynamıştır. Emlâk ihtilafının çözümü için 11-26 Şubat 1971 tarihleri arasında Türkiye ile Suriye arasında üçüncü tur görüşmeler gerçekleştirilmiştir.⁸⁶⁶ Görüşmeler sırasında, Karma Emlâk Komisyonunun kuruluş, görev ve çalışma usulleri konusunda karşılıklı hazırlanan tasarılar müzakere edilmiştir. Heyetler, Toprak Reformu sonucunda mallarına el konulan Türklere ödenecek tazminat ve Türkiye-Suriye sınırından geçiş konularını da ele almışlardır. Türk heyeti, Türkiye-Suriye arasındaki emlâk meselesinin çözülmesine dair bir sözleşme tasarısını Suriye tarafına vermiştir. Sözleşme tasarısının giriş kısmında iki ülke arasındaki iyi komşuluk ilişkilerini geliştirme amacına atıfta bulunulmuştur.⁸⁶⁷ Görüşmeler sonunda, iki heyet arasında emlâk meselesine dair 26 Şubat 1971 tarihli “Kısıtlayıcı Tedbirlerin Kısmen Kaldırılması Hakkında Protokol” üzerinde mutabakat sağlanmıştır.⁸⁶⁸ Bu protokolle Türk ve Suriye vatandaşlarının taşınır malları üzerindeki tedbirler karşılıklı olarak kaldırılmış ve Suriye tarafı mallarına el koyduğu Türklere ilk ödemeleri yapmaya başlamıştır.

⁸⁶⁵ *Milliyet*, 11 Eylül 1970, 9.

⁸⁶⁶ BCA, 030.18.01.02/261.7.13, 3 Şubat 1971.

⁸⁶⁷ BCA, 030.18.01.02/269.51.16, *Türkiye-Suriye Emlâk Müzakereleri Hakkında Gerekçe*, 12 Temmuz 1971.

⁸⁶⁸ BCA, 030.18.01.02/263.16.10, 18 Mart 1971.

Türkiye'nin 1960-1971 döneminde Suriye'ye yönelik dış politika uygulamalarını belirleyen etkenlere bakıldığında, uluslararası (yapısal-sistemik) faktörlerin doğrudan etkili olduğu görülmektedir. Türkiye, Johnson Mektubunun ardından, detantın sağladığı görece özerklik ortamından istifade etmeye karar vermiş ve uluslararası konumunu yeniden yorumlayarak mutlak Batı yanlısı politikalar izlemekten vazgeçmiştir. Türk karar vericiler, 1960'lı yılların ortalarından itibaren çok boyutlu dış politikayı uygulamaya başlayarak NATO'dan kopmadan SSCB'nin başını çektiği Doğu Bloku, Bağlantısızlar ve Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye gayret etmişlerdir. Türkiye'nin başta SSCB olmak üzere Arap ülkeleriyle ilişkilerini normalleştirme arayışı, Türkiye-Suriye ilişkilerine pozitif bir biçimde yansımıştır. SSCB ile ekonomik ve siyasi ilişkilerini iyileştiren Türkiye, Haziran Savaşı ve Ürdün buhranı sürecinde Suriye'ye yönelik son derece yapıcı ve olumlu politikalar izlemiştir. Suriye, Türk dış politikasındaki bu yeni yönelime kayıtsız kalmamış ve Türkiye'nin değişen tutumunda duyduğu memnuniyetle açıkça dile getirmiştir.

Türkiye'nin 1960'ların ilk yarısındaki Suriye politikasını bölgesel (sistem-altı) düzeyde belirleyen etken Arap Soğuk Savaşı olmuştur. Türkiye, Nâsır'ın liderliğini yaptığı radikal bloğun bölgesel güç dengesi sistemini kendi lehine değiştirme çabalarından rahatsızlık duymuştur. Türkiye, Yemen'e askerî müdahalede bulunan Nâsır'ın Suriye'de güç kazanarak güney sınırlarına yerleşmesini ulusal güvenliğine tehdit olarak algılamıştır. Türkiye bu çerçevede, Suriye'de 1961, 1962 ve 1963 yıllarında art arda vuku bulan askerî darbelerle yönelik politikasını bu darbelerin radikal cumhuriyetler ile muhafazakâr monarşiler arasındaki bölgesel güç dengesine yaptığı etkiyi dikkate alarak formüle etmiştir.

Türkiye, 28 Eylül 1961 tarihli ayrılıkçı darbe sonrasında Nâsır aleyhtarları grupların Şam'da iş başına gelmesinden memnuniyet duymuş ve Ürdün'den sonra yeni rejimi resmen tanıyan ikinci ülke olmuştur. Türkiye, Suriye'nin Mısır'dan ayrılmasını Nâsır'ın hegemonya arayışına darbe vuran ve bölgesel güç dengesinde Mısır'ı zayıflatan bir gelişme olarak okumuştur. 28 Mart 1962 ve 8 Mart 1963 darbelerinden hemen sonra Nâsırcı unsurların Suriye'de güçlenmesi Türkiye'nin güvenlik kaygılarını artırmıştır. Bu nedenle, Türkiye iktidarı ele geçiren hükûmetleri tanıma noktasında acele etmemiştir. Suriye'nin Nâsır eksenine kaymasını bölgesel güç dengesinin Mısır lehine bozulması olarak okuyan ve güney sınırlarına yönelik bir tehdit olarak algılayan Türkiye, 1960'ların ilk yarısında Suriye'de Nâsır'ın etkisini zayıflatacak gelişmeleri ulusal çıkarlarına uygun bulduğu için olumlu karşılamıştır.

1965 yılından itibaren Türkiye'nin Suriye politikasını bölgesel düzeyde belirleyen etken Kıbrıs meselesi olmuştur. Kıbrıs konusunda Arap ülkelerinin desteğini almak isteyen Türkiye, uluslararası ortamın sağladığı hareket serbestisinin de etkisiyle Orta Doğu politikasında köklü bir değişikliğe gitmiştir. Bu bağlamda, Türkiye 23 Eylül 1966'da Şam'da vuku bulan neo-Baas darbesi neticesinde SSCB yanlısı bir rejimin iktidara gelmesine tepki göstermemiştir. Türkiye, darbe sırasında "nötr" bir pozisyon alarak Suriye ile ilişkilerini bozacak söylemler geliştirmekten kaçınmıştır. Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na yönelik değişen dış politikası, en kritik sınavını 1967 Haziran Savaşı sırasında vermiştir. Kıbrıs meselesi nedeniyle Nâsır ve pan-Arap milliyetçiliğinden kaynaklanan tehdit algısını bir kenara bırakan Türkiye, savaş süresince Arap ülkelere yakın bir tutum sergilemiştir. Türkiye, gerekli gördüğü durumlarda bölgede ABD'den bağımsız hareket edebileceğini Suriye'ye göstermiştir. Türkiye'nin Haziran Savaşı politikası Mısır ve Suriye başta olmak üzere Arap ülkelerinin takdirini kazanmıştır. Suriye, 1970 yılında Zambiya'nın başkenti Lusaka'da düzenlenen Bağılantısızlar Konferansı'nda Türkiye'nin Kıbrıs tezlerine destek vermiştir. Suriye'nin Kıbrıs jesti, Türkiye'nin 1970 Ürdün buhranında izlediği dengeli dış politikayı doğrudan etkileyen bir gelişme olmuştur.

Türkiye'nin 1960'lı yıllarda izlediği Suriye politikasının 1950'lilerden açıkça ayrıştığı görülmektedir. Bu değişimi iç düzeyde belirleyen etken dış politika karar verme mekanizmasında yer alan aktörlerde yaşanan değişimdir. 1960'lı yıllar boyunca Türkiye'yi yöneten MBK, İnönü, Ürgüplü ve AP hükûmetleri, DP hükûmetine kıyasla Suriye'ye yönelik daha statükocu ve ulusal çıkarları önceleyen bir dış politika izlemişlerdir. MBK hükûmetinin ayrılıkçı darbeden sonra iktidara gelen yeni rejimi ABD'den önce tanıması Türkiye'nin aldığı önemli bağımsız dış politika kararlarından biridir. İsmet İnönü'nün 28 Mart 1962 ve 8 Mart 1963 darbelerinden sonra Mısır'a yakın unsurların Şam'da güçlenmesine rağmen mutedil politikalar takip etmesi, Adnan Menderes'in Irak'ta monarşiyi deviren 1958 ihtilalinden sonra izlediği agresif politikadan açıkça farklılaşmaktadır.

Ekim 1965 seçimlerinde muhafazakâr kitlenin oylarıyla iktidara gelen AP hükûmetinin Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye özel önem vermesi Türkiye'nin Suriye politikasını olumlu yönde etkilemiştir. AP hükûmeti, Haziran Savaşı sırasında ABD'nin çekincelerine rağmen Suriye ile dayanışma göstermekten imtina etmemiştir. Yine AP hükûmeti, 1957 Ürdün buhranı sırasında Suriye sınırına asker yığan DP hükûmetinin aksine,

1970 Ürdün buhranında dengeli bir politika izlemiş ve Suriye ile ilişkilerini olumsuz yönde etkileyecek politikalar izlemekten bilinçli bir biçimde kaçınmıştır.

1960'lı yıllarda Hatay meselesinin Türkiye-Suriye ilişkilerini olumsuz yönde etkilediği fakat iki ülkenin bu sorun nedeniyle ciddi bir kriz yaşamaktan kaçındıkları görülmektedir. Dönemin gelişmelerine bakıldığında, Hatay meselesi nedeniyle yaşanan en ciddi krizin Temmuz 1961'de MBK döneminde patlak verdiği, takip eden yıllarda Hatay meselesinin iki ülke arasındaki ilişkilerde krize yol açmadığı söylenebilir. Hatta Türkiye'nin girişimleriyle 1962 yılında Suriye'de Hatay mitinglerinin düzenlenmesinin önüne geçilmiştir. Her ne kadar Suriyeli devlet adamlarının veya sivil toplum kuruluşlarının zaman zaman Hatay'la ilgili talepleri gündeme gelse de Türkiye bu konuda aşırı sert bir tutum takınmamayı tercih etmiştir. Yine neo-Baas'ın iktidara gelmesinden sonra TBMM'de Hatay meselesine değinen Dışişleri Bakanı Çağlayangil, bu konuda mevcut iktidarı mazur gören bir dil kullanmıştır. Hatay meselesinin çözülememiş olması, Türkiye'nin Haziran Savaşı'nda Suriye'yi desteklemesini engellemediği gibi, 1970 Ürdün buhranında Suriye'yi zor durumda bırakacak bir tutum takınmasına da neden olmamıştır. Sonuç olarak, Türkiye 1960-1971 arası dönemde Hatay konusunda taviz vermese de Suriye'yle ilişkilerini sadece bu meseleye indirgemek istemediğini açıkça göstermiştir.

Türkiye'nin 1960-1971 döneminde Suriye politikasını açıklamak için birbiriyle etkileşim halinde olan uluslararası, bölgesel ve iç etkenleri birlikte ele almak gerekmektedir. Türkiye'nin bu dönemde Suriye'ye yönelik dış politika uygulamalarının arkasında yatan ana motivasyon reelpolitik kavramsallaştırmasıyla açıklamak mümkündür. 1960'lar boyunca Türk dış politikasını şekillendiren karar vericiler, 1950'lerin aktif Batı yanlısı ve idealist yaklaşımından hızla uzaklaşarak Suriye'ye yönelik statükocu bir tutum benimsemişlerdir. Türkiye, post-DP dönemde bölgesel güvenlik mimarisini Batı ekseninde dizayn etme arayışından kesin olarak vazgeçmiş ve bölgedeki reel durumu göz önünde bulundurarak politikalarını şekillendirmiştir. Türkiye, 1960'larda Suriye'yle yaşadığı ikili problemleri Soğuk Savaş bağlamına oturtmaktan kaçınmış ve Şam yönetimiyle gücüyle orantılı olarak tanımladığı ulusal çıkarları ekseninde ilişkilerini yürütme gayreti içinde olmuştur. Türkiye'nin post-DP dönemde Suriye politikasına damgasını vuran bu reelpolitik yaklaşım, 1960'ların ilk yarısında vuku bulan darbeler sırasında, Haziran Savaşı ve Ürdün buhranı süreçlerinde dönemin aktörlerinin yaptığı resmî açıklamalara hâkim olan dilden kolayca anlaşılmalıdır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1971-1980 ARASI DÖNEMDE TÜRKİYE’NİN SURİYE POLİTİKASI

4.1. TÜRKİYE’NİN SURİYE POLİTİKASINI BELİRLEYEN ETKENLER

4.1.1. Uluslararası Ortam

1970’li yıllar uluslararası sistemde değişimin ve yumuşamanın devam ettiği bir zaman aralığı olmuştur. Bu dönemde nükleer silahların sınırlandırılması ve denetimi konusunda önemli gelişmeler yaşanmış ve süper güçler bu konuda birçok anlaşma üzerinde mutabakat sağlamışlardır. Örneğin ABD, SSCB ve İngiltere’nin öncülüğünde deniz dibinde, okyanus yatağında ve yer altında nükleer silahları yasaklayan çok taraflı Deniz Yatağı Anlaşması (*Seabed Arms Control Treaty*) 11 Şubat 1971’de,⁸⁶⁹ biyolojik silahların geliştirilmesini, üretimini ve saklanması yasaklayan Biyolojik Silahlar Konvansiyonu (*Biological Weapons Convention*) 10 Nisan 1972’de imzalanmıştır.⁸⁷⁰

Nükleer silahlar konusunda 1970’li yıllarda yaşanan en önemli gelişme, ABD ile SSCB arasında nükleer bir savaşa sürüklenme tehlikesine karşı 17 Kasım 1969 tarihinde Helsinki’de başlayan Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmelerinin (*SALT-Strategic Arms Limitation Talks*) netice vermesidir. ABD Başkanı Richard Nixon ile SSCB Komünist Partisi Genel Sekreteri Leonid Brejnev, SALT-1 olarak bilinen Stratejik Saldırı Silahlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Bazı Tedbirler Hakkında Geçici Anlaşması ile Anti-Balistik Füze Anlaşmasını 26 Mayıs 1972 tarihinde Moskova’da imzalamışlardır.⁸⁷¹ ABD ve SSCB, SALT-1 Anlaşması ile esas olarak nükleer saldırı silahlarına karşı savunma silahları üretmeme hususunda mutabakat sağlamışlardır.⁸⁷² SALT-1 Anlaşmasının oluşturduğu olumlu hava neticesinde iki devlet arasında 21 Kasım 1972’de SALT-2 görüşmelerine başlanmıştır.⁸⁷³ Fakat SALT-2 görüşmeleri, SALT-1’e göre daha uzun sürmüştür. ABD Başkanı Jimmy Carter ile SSCB Komünist Partisi Genel Sekreteri Brejnev SALT-2 Anlaşmasını yaklaşık 7 yıl sonra 18 Haziran 1979 tarihinde imzalayabilmişlerdir. Fakat

⁸⁶⁹ Denizyatağı Anlaşması için bkz. Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 471-472.

⁸⁷⁰ Sönmezoğlu, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, 84; Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 453.

⁸⁷¹ Uçarol, *Siyasi Tarih*, 707; Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, 581.

⁸⁷² Sönmezoğlu, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, 40.

⁸⁷³ Uçarol, *Siyasi Tarih*, 708.

SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmesi üzerine ABD Senatosu SALT-2 Anlaşmasını onaylamamıştır.⁸⁷⁴ SSCB'nin Afganistan işgali, detantı sona erdiren en kritik olaylardan biri olmuştur.

1970'li yıllarda süper güçler cephesine bakıldığında, ABD'nin Vietnam Savaşı nedeniyle dünya siyasetindeki itibarının gerilemeye devam ettiği görülmektedir. Vietnam Savaşı'nın ABD'nin imajına verdiği zararı sona erdirmek isteyen ABD Başkanı Nixon, 1968'den itibaren benimsediği yeni strateji çerçevesinde, Amerikan askerlerinin kademeli olarak Vietnam'dan çekileceğini ilan etmiştir. Nixon ayrıca, ABD-SSCB ilişkilerinde yumuşama yaşandığı bir ortamda, 1972 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'ne resmî bir ziyarette bulunmuş ve Washington ile Pekin arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasını sağlamıştır. ABD-ÇHC diplomatik ilişkilerinin kurulması, ABD'nin Vietnam'dan çıkışını kolaylaştıran bir gelişme olurken, Vietnam Savaşı'nın sona erdirilmesi için atılan en önemli adımlardan biri Paris'te Ocak 1973'te imzalanan ateşkes anlaşması olmuştur.⁸⁷⁵

1973 Paris Anlaşması ile ABD'nin Vietnam'dan tamamen çekilmesi, savaş tutsaklarının karşılıklı olarak iade edilmesi, genel seçimler için Kuzey ve Güney Vietnam arasında görüşmelere başlanması gibi konular üzerinde mutabık kalınmıştır. Kuzey Vietnam, ABD'nin Vietnam'dan çekilmesinin hemen ardından, Mart 1975'te ABD tarafından desteklenen Güney Vietnam'a saldırmış ve bir ay gibi kısa bir süre içinde zafer ilan etmiştir. Kuzey Vietnam'ın savaşı kazanmasının ardından Kuzey ile Güney arasında başlayan birleşme çalışmaları Temmuz 1976'da başarıya ulaşmış ve Vietnam Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilan edilmiştir. Vietnam'da sosyalizmin yayılmasını engelleyemeyen Washington yönetimi, Vietnam Savaşı ile ulaşmak istediği hedefleri gerçekleştirememiş ve 60 bin civarında askerini kaybetmiştir.⁸⁷⁶

1970'li yıllar, uluslararası politikada ABD'nin gücünün gerilemesine karşılık SSCB'nin etkinliğini artırdığı bir zaman dilimi olmuştur. SSCB, bu dönemde tıpkı ABD gibi, az gelişmiş ülkeler üzerinde nüfuz kazanmak için dış yardım yapma stratejisi izlemeye başlamış, Orta Doğu'da askerî üsler elde etmiş ve uçak gemileri yapmak suretiyle Akdeniz'e açılmıştır. Bu gelişmelerin yanı sıra, 1979'da Afganistan'ı işgal eden SSCB, Hint Okyanusu havzasına da yerleşmeyi başararak stratejik açıdan önemli bir kazanç sağlamıştır.⁸⁷⁷

⁸⁷⁴ Erhan ve Özkoç, "Yirminci Yüzyılda Uluslararası Siyaset," 37; Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 466.

⁸⁷⁵ Erhan ve Özkoç, "Yirminci Yüzyılda Uluslararası Siyaset," 36-37.

⁸⁷⁶ Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 531-532.

⁸⁷⁷ Oran, "Dönemin Bilançosu," 659.

1970’li yıllarda yaşanan bir diğer önemli gelişme, eski kolonilerin bağımsızlıklarını kazanmaları süreciyle (*decolonization*) birlikte ortaya çıkan yeni devletlerin uluslararası kurumlarda seslerini duyurmaya başlamaları olmuştur.⁸⁷⁸ Bu çerçevede, Bağlantısızlar Hareketi’nin yeni bir dinamizm kazandığı ve uluslararası politikada etkinlik alanını genişlettiği görülmektedir. 1973 Petrol Krizi’nden sonra giderek ön plana çıkan Bağlantısızlar, dünya sistemindeki ekonomik adaletsizliğe itiraz etmiş ve Doğu-Batı çelişkisi yerine Kuzey (Zenginler)-Güney (Yoksullar) ayrımını vurgulamaya başlamışlardır. Bu bağlamda, BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) çatısı altında Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen (UYED) kavramı ortaya atılmıştır. Bağlantısızlar ayrıca, Arap-İsrail çatışmasının yumuşama evresine girdiği ve Vietnam Savaşı’nın sona erdiği bir dönemde gelişmiş ülkelerle birlikte dünyadaki ekonomik eşitsizliklerin masaya yatırıldığı “Kuzey-Güney Diyaloğu” toplantısını Aralık 1975’te Paris’te düzenlemeyi başarmışlardır.⁸⁷⁹

1970’lerde uluslararası ortamda yaşanan en önemli gelişme, Doğu-Batı blokları arasındaki ilişkileri belirli ilkeler etrafında düzenleyerek detantı kurumsallaştıran Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansının (AGİK) 22 Kasım 1972’de Helsinki’de başlamasıdır.⁸⁸⁰ Soğuk Savaş’ın en kapsamlı toplantısı olan AGİK’in yolunu açan gelişme, Willy Brandt’ın Batı Almanya Şansölyesi olmasının ardından, *ostpolitik* (doğu politikası) çerçevesinde Doğu Almanya’yı reddetme politikasını terk etmesi ve SSCB’nin başını çektiği Varşova Paktı ülkeleriyle ilişkilerini normalleştirme stratejisi izlemeye başlaması olmuştur. Brandt’ın Batı Almanya’nın uzun süredir ihtilaflara konu olan doğu sınırlarını Varşova Paktı ülkeleriyle 1970-1973 yılları arasında yaptığı bir dizi anlaşmayla kabul etmesi, bloklar arası yumuşamanın gelişmesini sağlayan kritik bir olay olmuştur. SSCB, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Avrupa’da ve Doğu Almanya’da elde ettiği kazanımlarını Batı Blokuna tescil ettirmek için bu gelişmeyi bir fırsat olarak görmüş ve AGİK toplantısına iştirak etme kararı almıştır.⁸⁸¹

22 Kasım 1972-30 Temmuz 1975 tarihleri arasında 35 ülke temsilcisinin katılımıyla beş aşamada gerçekleştirilen AGİK görüşmeleri sonunda, Doğu ve Batı blokları arasındaki ilişkilerin yürütülmesine dair temel prensiplerin benimsendiği fakat uyulma zorunluluğu

⁸⁷⁸ Erhan ve Özkoç, “Yirminci Yüzyılda Uluslararası Siyaset,” 37.

⁸⁷⁹ Oran, “Dönemin Bilançosu,” 660.

⁸⁸⁰ Uçarol, *Siyasi Tarih*, 709.

⁸⁸¹ Oran, “Dönemin Bilançosu,” 657.

olmayan 1 Ağustos 1975 tarihli Helsinki Nihai Senedi (Helsinki Antlaşması) adlı detant belgesi imzalanmıştır.⁸⁸² Helsinki Nihai Senedi ile 1960'larda başlayan uluslararası yumuşama süreci rayına oturmuş ve yumuşamanın kuralları resmen belirlenmiştir.⁸⁸³ Helsinki Nihai Senedi, sepet olarak adlandırılan üç ana bölümden müteşekkildi. İlişkilerde riayet edilecek temel ilkeleri belirleyen “Avrupa’da Güvenliğe İlişkin Sorunlar” ve “Güvenlik Getirici Tedbirler, Güvenlik ve Silahsızlanmanın Bazı Yönleri Hakkında Belge” birinci sepeti, “Ekonomi, Bilim, Teknoloji ve Çevre Alanlarında İşbirliği” ikinci sepeti, “İnsani ve Öteki Alanlarda İşbirliği” üçüncü sepeti oluşturan başlıklardı. Bunlara ilaveten, “Akdeniz’de Güvenlik ve İşbirliğine İlişkin Sorunlar” ve “Konferansın Sürdürülmesi” başlığı altında iki bölüm daha bulunmaktaydı.⁸⁸⁴

Helsinki Nihai Senedine imza atan ülkeler, devletlerin eşitliğine ve egemenliğine saygı duyulması, sınırların dokunulmazlığı,⁸⁸⁵ devletlerin iç işlerine müdahale edilmemesi, ihtilafların barışçıl çözümü, kuvvet kullanımından kaçınılması, ticari ilişkilerin geliştirilmesi, iki süper güç arasında silahsızlanma görüşmelerinin devam etmesi, uluslararası hukuk kurallarından kaynaklanan yükümlülüklerin yerine getirilmesi ve din, vicdan, düşünce ve ifade özgürlüğü gibi temel insan haklarına saygı gösterilmesi gibi ilkeler üzerinde ittifak sağlamışlardır.⁸⁸⁶ AGİK ve Helsinki Nihai Senedi, bloklar ve devletler arası ilişkilerde yeni mekanizmaların kurulmasını sağlamıştır. Bu çerçevede, AGİK Anlaşmasının uygulanmasını izlemek ve bloklar arası ilişkilerin devamlılığını sağlamak üzere 35 devlet arasında düzenli olarak AGİK izleme toplantıları yapılması kararlaştırılmıştır. İzleme toplantılarının ilki 1977’de Belgrad’da, ikincisi ise 1979’da Madrid’de düzenlenmiştir.⁸⁸⁷

Yukarıda değinilen gelişmelerin dışında, 1970’li yıllarda uluslararası ekonomik bağımlılık armış ve uluslararası ekonomik ilişkiler yeni formlar kazanmıştır. ABD’nin 1971 yılında doların değerini altına endekslemekten vazgeçtiğini açıklamasıyla Bretton Woods sisteminin çökmesi küresel ekonomiyi derinden sarsan bir gelişme olmuştur. 1973 Arap-İsrail Savaşı’ndan sonra yaşanan petrol krizi, Batılı ülkeleri enerji harcamalarını arttırmaya zorlarken, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ülkeleri Tek Pazar düşüncesinden bir

⁸⁸² Uçarol, *Siyasi Tarih*, 709; Oran, “Dönemin Bilançosu,” 657.

⁸⁸³ Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 455.

⁸⁸⁴ Age., 457.

⁸⁸⁵ Bu karar SSCB için Avrupa’da İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan statükonun tescili anlamına gelmekteydi.

⁸⁸⁶ Uçarol, *Siyasi Tarih*, 709; Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 457-458.

⁸⁸⁷ Uçarol, *Siyasi Tarih*, 710.

süreliliğine vazgeçerek korumacı politikalara yönelmişlerdir. Almanya ve Japonya, bu dönemde dünya ölçeğinde ekonomik olarak hızla güçlenen devletler olarak ABD karşısında sivrilmışlerdir.⁸⁸⁸

Sonuç olarak, 1970’li yıllar dünya düzeninde ciddi değişimlerin yaşandığı, AGİK çerçevesinde bloklar arası yumuşamanın etkisinin daha fazla hissedildiği ve küçük ve orta ölçekli devletlerin manevra kabiliyetlerinin arttığı bir dönem olmuştur. Küresel arenada yaşanan tüm bu gelişmeler, Türkiye’nin Suriye politikasına doğrudan etki etmiştir. 12 Mart muhtırasından sonra iktidara gelen Erim hükümetleri dışında, 1970’li yıllarda Türk dış politikasının karar verme mekanizmasında yer alan sağ ve sol tandanslı bütün aktörlerin uluslararası yumuşamadan daha fazla istifade etme arayışı içinde oldukları açıkça görülmektedir. Türk siyasilere kurumsallaşan detant hakkında artan farkındalığı Türkiye’nin Suriye ve Arap ülkeleriyle iş birliği yapmasını kolaylaştıran bir faktör olmuştur. Kıbrıs meselesi ekseninde ABD ile artan gerilim neticesinde sıkılaştıran Türkiye-SSCB ilişkileri, küresel petrol krizinin yol açtığı ekonomik ihtiyaçlar ve artan uluslararası ekonomik bağımlılık, Türkiye’nin 1970’ler boyunca Suriye’ye yönelik yapıcı politikasının yapısal boyutunu oluşturan parametreler olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.1.2. Bölgesel Ortam

1970’li yıllarda uluslararası sistemde detant kurumsallaşırken, Orta Doğu bölgesel sistemi kargaşa ve yenilenme olarak adlandırılabilir bir döneme girmiştir. Bu dönemde, 1950’li ve 1960’lı yıllarda yaşanan dönüşümler bir yönüyle devam ederken, diğer taraftan yeni bölgesel dinamikler ortaya çıkmıştır.⁸⁸⁹ Geleneksel elitleri darbeler yoluyla devirerek Mısır, Irak ve Suriye’de iktidarı ele geçiren ve radikal Arap milliyetçiliği ile sosyalizmin bayraktarlığını üstlenen askerî elitlerin inşa ettikleri otoriter rejimler 1970’lerde iktidarda kalmaya devam etmişlerdir. Muhafazakâr monarşiler cephesinde ise Suudi Arabistan, Ürdün ve Kuveyt gibi devletler bu dönemde bölgesel ağırlıklarını artırmışlardır. Mısır lideri Nâsır’ın 28 Eylül 1970 tarihinde hayatını kaybetmesi, muhafazakâr monarşiler ile radikal cumhuriyetler arasındaki mücadelenin seyrini değiştiren ve bölgesel güç dengesi sistemini etkileyen en önemli kırılma noktası olmuştur. Nâsır’ın ardından 15 Ekim 1970 tarihinde

⁸⁸⁸ Erhan ve Özkoç, “Yirminci Yüzyılda Uluslararası Siyaset,” 37.

⁸⁸⁹ Cleveland ve Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 369.

cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturan Enver Sedat'ın İsrail'i tanınması ve ABD ile ittifak kurması radikal kampın bölgesel konumunu sarsmıştır.

1970'li yıllar Filistin meselesi ve Arap-İsrail ihtilafı etrafında kritik gelişmelerin yaşandığı bir dönem olarak kayıtlara geçmiştir. Mısır ve Suriye'nin ortak bir planla 6 Ekim 1973'te İsrail'e saldırmasıyla patlak veren Ekim/Yom Kippur Savaşı, Arap devletlerinin kısmi başarılarına rağmen İsrail'in galibiyetiyle sonuçlanmıştır.⁸⁹⁰ Savaş sırasında ABD'nin İsrail'e açık bir biçimde silah sevkiyatı yapmasına öfkelenen Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Birliği (*Organization of Arap Petroleum Exporting Countries-OAPEC*),⁸⁹¹ ABD başta olmak üzere Batılı ülkelere petrol ambargosu uygulama kararı almıştır. Ambargonun yanı sıra, üretici devletlerin petrol fiyatlarına zam yapması, dünya piyasalarını sarsmış ve bu devletler petrol pazarının ve fiyat denetiminin kontrolünü ellerine geçirmişlerdir. Petrol faktörü, bu hamlenin ardından Orta Doğu siyasetine stratejik bir silah olarak ilk kez girerken, petrol fiyatlarında yaşanan devrim Suudi Arabistan ve Kuveyt gibi petrol devlerinin Orta Doğu'daki etkinliklerinin artmasına zemin hazırlamıştır.⁸⁹²

1970'li yıllarda Orta Doğu'da güç dengelerini alt üst eden en kritik gelişmelerden biri, Mısır Cumhurbaşkanı Enver Sedat'ın İsrail'le ayrı bir barış anlaşması imzalaması ve ABD ile ittifak kurarak Mısır'ı SSCB ekseninden koparmasıdır. Sedat, Nâsır'dan geriye kalan devasa ekonomik ve diplomatik problemleri çözerek ülkesini içine düştüğü zor durumdan kurtarmayı temel strateji olarak belirlemiştir. Sedat'a göre İsrail'e karşı benimsenen uzlaşmaz tavır, Mısır'ın askerî harcamalarını artırarak ekonomiye büyük bir yük getirmekteydi. Ayrıca, Mısır'ın İsrail'e karşı daimî olarak düşmanlık göstermesi Süveyş Kanalı'nın açılmasını geciktirmekte, turizm ve yabancı yatırımlardan beklenen ekonomik gelirin de elde edilmesini engellemekteydi. Mısır'ın ekonomisini düzeltmek için acil olarak İsrail'le barış yapması gerektiğini anlayan fakat diplomatik ortamın müsait olmadığını gören Sedat, İsrail'in müzakere pozisyonunu değiştirebilmek için ABD'nin desteğini almak istemiştir.⁸⁹³ SSCB'den bağımsız hareket edebileceğini ispatlayarak Washington yönetimini Arap-İsrail ihtilafına diplomatik müdahalede bulunmaya zorlama stratejisi benimseyen Sedat, Mısır'da bulunan 17-20 bin civarındaki Sovyet askerî personelini Temmuz 1972'de

⁸⁹⁰ Mansfield, *Ortadoğu Tarihi*, 414.

⁸⁹¹ 1968 yılında kurulan OAPEC'in ilk üyeleri Suudi Arabistan, Kuveyt ve Libya'ydı. Daha sonra örgüte 1970'te Cezayir, Bahreyn, Katar ve BAE, 1972'de Irak, Suriye ve Mısır katılmıştır. Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 320.

⁸⁹² Mansfield, *Ortadoğu Tarihi*, 396-404.

⁸⁹³ Cleveland ve Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 374.

ülkesinden çıkartarak ABD'ye mesaj vermiştir.⁸⁹⁴ Fakat bu karardan birkaç hafta sonra Kara Eylül Örgütü'nün Münih Yaz Olimpiyatlarında İsrail olimpiik takımının rehin alarak katletmesi Sedat'ın jestini boşa çıkarmıştır.⁸⁹⁵

Sedat'ın beklediği Amerikan diplomatik müdahalesi 1973 Yom Kippur Savaşı'nda İsrail'e karşı rüşünü ispat etmesinin ardından gelmiştir. Savaşı diplomatik olarak elini güçlendirmek için bir araç olarak gören Sedat, Eylül 1975'te Mısır ile İsrail arasında imzalanan İkinci Ayırma Anlaşmasından sonra ABD ile yakınlaşma politikası izlemeye başlamıştır. İsrail'e kaybedilen toprakları geri almak için ABD'nin arabuluculuğuna ihtiyaç duyan Sedat, Mısır-SSCB Dostluk ve İşbirliği Anlaşması'nı Mart 1976'da feshetmiş ve silah ihtiyacı için Batılı devletlerden yardım almaya başlamıştır.⁸⁹⁶ İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi gerektiğini söyleyen ve bir Filistin yurdundan bahseden Jimmy Carter'ın 1977 yılında başkan seçilmesi Orta Doğu'da barış umutlarını artırmıştır.⁸⁹⁷ Sedat'ın Kasım 1977'de Kudüs'ü ziyaret etmesi ve İsrail parlamentosu Knesset'te bir konuşma yapması Orta Doğu siyasetinde adeta bomba etkisi yaratmıştır. Sedat'ın İsrail'i *de facto* tanınması anlamına gelen bu ziyaret, Arap Birliği ülkelerinin Mısır'la diplomatik ilişkileri dondurmasına neden olurken, İsrail Başbakanı Menahem Begin Aralık 1977'de Mısır'ı ziyaret ederek Sedat'la Orta Doğu barışını görüşmüştür.⁸⁹⁸

Sedat ve Begin, ABD Başkanı Carter'ın arabuluculuğunda 5-17 Eylül 1978 tarihleri arasında ABD'de bir araya gelmiş ve uzun müzakereler sonunda "Orta Doğu Barışı İçin Çerçeve Anlaşması" ve "Mısır-İsrail Barışı İçin Çerçeve Anlaşması" alt başlıklarından oluşan Camp David Anlaşmalarını imzalamışlardır.⁸⁹⁹ Camp David süreci, Mısır'ın İsrail'i resmen tanımasına giden sürecin kilometre taşı olmuştur. 26 Mart 1979'da "Mısır-İsrail Barış Anlaşması" adını taşıyan nihai sözleşmenin imzalanmasının ardından iki devlet arasında karşılıklı diplomatik ilişkiler kurulmuş ve büyükelçiler atanmıştır.⁹⁰⁰ Arap dünyasının en büyük ülkesi konumunda bulunan ve Nâsır döneminde Filistin davasının liderliğini üstlenen Mısır'ın İsrail'i resmen tanıması, Filistin'in kurtarılması için verilen mücadelede başı çeken bir ordunun devre dışı kalması anlamına gelmekteydi. Mısır'ın

⁸⁹⁴ Yılmaz, *Uluslararası Politikada Ortadoğu*, 177; Mansfield, *Ortadoğu Tarihi*, 412.

⁸⁹⁵ Cleveland ve Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 375.

⁸⁹⁶ Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 327-328.

⁸⁹⁷ Mansfield, *Ortadoğu Tarihi*, 420.

⁸⁹⁸ Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 329-331.

⁸⁹⁹ Mansfield, *Ortadoğu Tarihi*, 423.

⁹⁰⁰ Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 332-336.

Filistin davasından vazgeçmesi ve Arap Birliği'nin Mısır'ı üyelikten atması Arap Orta Doğusu'nun güç dengesini derinden sarsan bir kırılma noktası olmuştur.⁹⁰¹ Mısır'ın Arap dünyasının liderliğini üstlenme iddiasından vazgeçmesi, bu dönemde giderek güçlenen Irak ve Suriye'nin ön plana çıkmalarına ve liderlik koltuğuna oturabilmek için birbirleriyle mücadele etmelerine yol açmıştır.⁹⁰²

1973 Savaşı'nda Mısır'la ittifak kuran Hafız Esed, eski müttefiki Sedat'ın İsrail'le imzaladığı barış anlaşmasına karşı çıkararak Mısır'ın Arap Birliği'nden atılmasına öncülük etmiştir. Suriye'nin İsrail'e karşı mücadelesinde Mısır'ı kaybetmesi daha fazla silahlanmasına neden olmuştur. Suriye, bu silahlanma hamlesi ekseninde Arap dünyasının askerî gücü olma rolüne soyunmuştur. Sedat örneğinin bir daha yaşanmaması için Arap ülkelerinin İsrail'e vereceği tepkileri Suriye yürüngesinde tutmaya çalışan Esed, bu amacına ulaşmak için etkin bir bölgesel politika izleyerek Lübnan, Ürdün ve FKÖ üzerinde hâkimiyetini pekiştirecek hamleler yapmıştır.⁹⁰³

1970'lerde Orta Doğu siyasetinde Suriye'nin yanı sıra ağırlığını hissettirmeye başlayan bir diğer devlet Irak olmuştur. 1972 yılında Irak Petrol Şirketi'nin millileştirilmesi ve petrol fiyatlarında 1973-1974 yıllarında yaşanan artış Irak ekonomisinin ivme kazanmasını sağlamıştır.⁹⁰⁴ Petrol satışlarından elde ettiği kazançlarla silah teknolojisini geliştiren Saddam Hüseyin rejimi, Mısır-İsrail barışına sert tepki göstermiş ve Mısır'ın Arap Birliği'nden çıkarılmasında Suriye ile birlikte hareket etmiştir. Irak, bu dönemde Kuveyt üzerinde tarihsel hakları olduğu iddiasını dile getirmeye devam etmiş, 1973 yılında Kuveyt'in sınır bölgesini işgal ederek Basra Körfezi'nde bulunan iki adanın kendisine bırakılması için baskı yapmıştır. 1975 Cezayir Anlaşması ile Şattül Arap meselesinde İran'la uzlaşan Irak, bu tarihten sonra İran ve Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmek suretiyle bölgesel liderlik rolünü elde etmek istemiştir.⁹⁰⁵

Yukarıda değinilen gelişmelerin yanı sıra, bölgede hüküm süren otoriter rejimlerin kötü ekonomi yönetimi, servetin adaletsiz dağılımı ve demokrasi eksikliği gibi sorunlar İslami kuruluşların 1970'lerde siyasi protesto için tek mecra haline dönüşmesine yol açmıştır. Bağımsızlık sonrası dönemde Orta Doğu'ya ithal edilen Batılı ideolojilerin bölge

⁹⁰¹ Cleveland ve Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 372.

⁹⁰² Mansfield, *Ortadoğu Tarihi*, 395.

⁹⁰³ Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 141-142.

⁹⁰⁴ Mansfield, *Ortadoğu Tarihi*, 405.

⁹⁰⁵ Fırat ve Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler," 787; Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 465.

toplumlarına mutluluk ve refah getirmemesi, İslami bir uyanışın başlamasına ve İslam'dan beslenen siyasal aktivitelerin artmasına neden olmuştur. Uzun yıllardır Batı'nın Orta Doğu'daki en önemli müttefiklerinden biri konumunda bulunan Pehlevi hanedanının 1979 yılında İran devrimi ile yıkılması İslami uyanışın Orta Doğu'da ne derece etkili olabileceğini göstermesi bakımından tarihi bir gelişme olmuştur.⁹⁰⁶ Suriye Müslüman Kardeşler Örgütünün Suriye Baas rejimine karşı 1970'li yılların ikinci yarısında başlattığı ve 1982 Hama Katliamına kadar devam eden ayaklanma da otoriter rejimlere karşı İslami uyanışın bir tezahürü olarak değerlendirilebilir.

Orta Doğu 1970'li yıllarda birçok çatışmaya ve iç savaşa sahne olmuştur. Örneğin, Sünnilerin hâkimiyetindeki Irak Baas rejimi ile hem İran'ın desteklediği Molla Mustafa Barzani'nin Kürt hareketi hem de Şiiler arasında bu dönemde bir dizi çatışma yaşanmıştır.⁹⁰⁷ 1975 yılında Lübnan'da patlak veren ve 15 yıl süren iç savaş, Suriye başta olmak üzere İsrail ve FKÖ gibi aktörler üzerinde derin etkiler bırakan ve bölgesel dengeleri sarsan kritik gelişmelerden biri olmuştur.

1970'lerde Orta Doğu'da vuku bulan olaylar, Türkiye'nin Suriye politikasını belirleyen bölgesel etkenleri teşkil etmiştir. Örneğin, Mısır'ın 1972 yılında ABD ile yakınlaşmak için Sovyet danışmanlarını sınır dışı etmesi, Türk karar vericilerde benzer bir gelişmenin Suriye'de de meydana gelebileceğine yönelik bir beklenti oluşturmuştur. Bu bağlamda, Ferit Melen hükûmeti Şam yönetimine yönelik olumlu mesajlar vermeye başlamıştır. Yine Mısır'ın 1978-1979 yıllarında İsrail'le barış masasına oturması, Türkiye ile Suriye arasındaki yakınlaşma sürecini pekiştiren bir gelişme olmuştur. Ecevit hükûmeti, Mısır-İsrail Barış Anlaşmasına yönelik kaygılarını dile getirmiş, Arap ülkelerinin ve FKÖ'nün Filistin meselesinin çözümünde dışlanmaması gerektiğinin altını çizerek Suriye'nin hassasiyetlerine hitap etmiştir. Suriye'nin 1970'li yıllarda bölgesel liderlik arayışına girmesi ve dış politikasında öncelikli olarak İsrail'in gücünü dengelemeye ve Lübnan'da nüfuz kazanmaya odaklanması Türkiye-Suriye ilişkilerini etkileyen bir diğer gelişme olmuştur. Suriye lideri Esed'in İsrail'e karşı koyma stratejisi çerçevesinde Türkiye ile gerginlik yaşamaktan kaçınması iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesine katkı sağlamıştır.

⁹⁰⁶ Cleveland ve Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 370-371.

⁹⁰⁷ İran, Barzani'ye verdiği desteği Irak'la 1975 yılında imzaladığı Cezayir Anlaşmasından sonra kesmiş ve Barzani sürgüne gitmek zorunda kalmıştır. Mansfield, *Ortadoğu Tarihi*, 406.

4.1.3. İç Ortam

4.1.3.1. Dönemin Aktörleri

Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç ve üç kuvvet komutanı, 12 Mart 1971’de hükûmete verdiği muhtırayla sivil siyasete müdahale etmiş ve 1969 seçimlerinden zaferle çıkarak tek başına iktidara gelen AP lideri Süleyman Demirel’i istifa etmek zorunda bırakmışlardır. 12 Mart muhtırası, TBMM’nin açık kalmasına ve siyasi partilerin faaliyetlerinin devamına izin vermesine rağmen demokratik siyasetin bir kez daha zarar görmesine neden olmuş ve 27 Mayıs’tan sonra TSK’nın siyaset kurumu üzerindeki vesayetçi rolünü pekiştirmiştir. 27 Mayıs darbesiyle yönetime doğrudan el koyan TSK, 12 Mart muhtırasının ardından olası bir idari başarısızlıktan endişe ettiği için iktidarı doğrudan üstlenememiş ve iktidarı partiler üstü sivil bir hükûmete bırakarak perde arkasında kalmayı tercih etmiştir.⁹⁰⁸

TSK, 1940’lı yıllarda CHP’de siyaset yapan, daha sonra DP ve AP’yle uyumlu çalışan Profesör Nihat Erim başbakanlığında bir teknokrat hükûmetinin kurulmasına 26 Mart 1971’de izin vermiştir.⁹⁰⁹ Türkiye, 14 Ekim 1973’te yapılan genel seçimlere kadar geçen süreçte halk desteğine sahip olmayan ara dönem hükûmetleri tarafından yönetilmiştir.⁹¹⁰ Bu durum, TBMM’de çoğunluğa sahip olan AP’nin TSK güdümünde hareket eden Erim hükûmetlerini yıpratmasına ve seçimlere kadar geçen süreçte siyasi hayatın adeta felç olmasına neden olmuştur.⁹¹¹

1970’li yıllara bakıldığında, dış politika yapımında TSK’nın kısıtlayıcı etkisinin devam ettiği görülmektedir. TSK’nın yanı sıra, serbest seçimlerin ardından iktidara gelen sivil aktörler de dış politika yapımında inisiyatif alarak etkili olmuşlardır. Dönemin önde gelen siyasi liderlerinden biri olan Bülent Ecevit, merkez-sol ideolojik yönelimi ve bağımsız dış politika anlayışı çerçevesinde iktidara geldiği dönemlerde Türk dış politikasını

⁹⁰⁸ Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, 178.

⁹⁰⁹ Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007), 142-143.

⁹¹⁰ 12 Mart muhtırasından sonra iktidara sırasıyla şu hükûmetler gelmiştir: I. Nihat Erim Hükûmeti 26 Mart 1971-3 Aralık 1971, II. Nihat Erim Hükûmeti 11 Aralık 1971-22 Mayıs 1972, Ferit Melen Hükûmeti (AP-CHP-MGP) 22 Mayıs 1972-15 Nisan 1973, Naim Talu Hükûmeti (AP-CGP-MGP) 15 Nisan 1973-26 Ocak 1974. bkz. Hüner Tuncer, *İki Darbe Arasında Türk Dış Politikası (1971-1980)* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014), 19.

⁹¹¹ TNA, FCO 9/1606, Turkey: Annual Review 1971, Sarell to Douglas-Home, Ankara, 1 Ocak 1972. Erim’den sonra hükûmeti kuran Melen ve Talu, Demirel ile daha uyumlu çalışmıştır. Ara dönemde gücün yavaş yavaş TSK’dan AP’ye kayması hakkında bkz. Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, 374-385.

şekillendiren başlıca aktörlerden biri olmuştur.⁹¹² Mayıs 1972’de İsmet İnönü’nün yerine CHP Genel Başkanı seçilen Ecevit, sefelinin ihtiyatlı dış politika yaklaşımına karşı, Türkiye’nin süper güçlere karşı daha etkin ve çok boyutlu bir dış politika izlemesi gerektiğini savunmuştur. Ecevit, Türk dış politikasını tamamen NATO’ya endekslemenin zorunlu olmadığını belirtmiş, bu çerçevede gerekli gördüğünde Batı’ya karşı risk almaktan kaçınmamıştır.⁹¹³

Ecevit, 1972 yılında kaleme aldığı “Dış Politika” başlıklı makalesinde, ekonomi-dış politika ilişkisine de vurgu yapmış, Türkiye’nin ulusal güvenliğin yanında ekonomiyi de dış politikanın merkezine yerleştirmek suretiyle güçleneceğini ifade etmiştir. Osmanlı döneminde verilen kapitülasyonlar örneğinden yola çıkan Ecevit, Batılı devletlere ekonomik tavizler verilmemesi gerektiğinin altını özellikle çizmiş, duygusal ve ideolojik dış politikanın Türkiye’ye zarar vereceğini söylemiştir.⁹¹⁴ Ecevit, Türkiye’nin ulusal güvenliğinin ve ulusal çıkarının sadece NATO’ya bağlanmasının doğru olmadığını ve Türkiye’nin ekonomik gücüyle orantılı yeni bir savunma doktrini geliştirmesi gerektiğinin üzerinde durmuştur.⁹¹⁵

Ecevit, başbakan olarak görev yaptığı CHP-MSP (Milli Selamet Partisi) koalisyonu döneminde⁹¹⁶ dış politika yapımında ön plana çıkan en önemli aktör olmuştur. Fakat TSK Ecevit’i ulusal güvenlik meselelerinde kısıtlarken, koalisyon ortağı Necmettin Erbakan’ın İslam dünyasına duyduğu özel ilgi de Ecevit’in bu bölgeye yönelik politikalarda etkisini kısıtlamıştır.⁹¹⁷ 1978 yılında yeniden başbakan olan Ecevit, Kıbrıs müdahalesinin ABD ile ilişkileri aşındırdığı bir ortamda Ulusal Savunma ve Dış Politika Doktrinini geliştirerek savunma sanayiinde farklı ülkelerle iş birliği arayışına girmiştir. Ecevit, bu yolla Türkiye’nin ulusal güvenliğini sağlayabileceğini öne sürmüştür.⁹¹⁸ Ecevit, bu doktrinin bir uzantısı olarak, Türkiye’nin (Batı Bloku ile ilişkilerini kesmeden) bölge merkezli bir dış politika

⁹¹² Bülent Ecevit’in dış politika felsefesinin bir değerlendirmesi için bkz. Mehmet Seyfettin Erol, “Bülent Ecevit’in Dış Politika Felsefesi,” *Türk Dış Politikası (1919-2012)*, ed. Haydar Çakmak (Ankara: Platin Yayınları, 2008), 586-591.

⁹¹³ Aydın, *Turkish Foreign Policy*, 78.

⁹¹⁴ Bülent Ecevit, *Dış Politika ve Kıbrıs Dosyası* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011), 35-45.

⁹¹⁵ Bülent Ecevit, *Türkiye 1965-1975* (Ankara: Raşan Ecevit-Bülent Ecevit Bilim Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları, 2015), 138-140.

⁹¹⁶ CHP-MSP koalisyonu, 26 Ocak 1974-17 Kasım 1974 tarihleri arasında iktidarda kalmıştır.

⁹¹⁷ Balcı, *Türkiye Dış Politikası*, 137.

⁹¹⁸ İlhan Uzgel, “Türkiye’de Yeni Ulusal Savunma Doktrini,” *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980*, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 674; *The Foreign Relations of the United States (FRUS), 1977-1980, Volume XXI, Cyprus; Turkey; Greece 1973-1976*, ed. David Zierler (Washington: Government Printing Office, 2014), Document 21.

izleyerek ve özellikle komşu devletlerle ilişkilerini geliştirerek güvenliğini garanti altına alabileceğini vurgulamıştır. Tarih ve coğrafyayı bir ülkenin dış politikasının ayrılmaz parçaları olarak gören Ecevit, Türkiye'nin tarihsel ve coğrafi olarak bir Balkan, Orta Doğu ve Doğu Akdeniz ülkesi olduğunu ve temel olarak bu havzada bulunan ülkelerle ilişkilerini geliştirmesi gerektiğini belirterek Türk dış politikasına yeni boyutlar kazandırmıştır.⁹¹⁹

1970'lerde Türk dış politikasını şekillendiren bir diğer lider Necmettin Erbakan'dır. Orta Doğu'da İslami uyanışın yükseldiği bir dönemde Türk siyasetinde parlayan ve İslamcı hareketin liderliğini üstlenen Erbakan, Türkiye'nin İslam ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmesine özel önem vermiş ve "şahsiyetli dış politika" söylemi etrafında anti-Batı, anti-empyralist ve anti-Siyonist bir dış politika yaklaşımı geliştirmiştir.⁹²⁰ MSP, 1970'li yıllarda kurulan koalisyon hükûmetlerinin anahtar partisi olmuş; Erbakan, CHP-MSP koalisyonunun yanı sıra, I. ve II. Milliyetçi Cephe (MC) hükûmetlerinde başbakan yardımcılığı görevinde bulunmuştur. Erbakan'ın dış politika yaklaşımı, birlikte koalisyon kurduğu Ecevit ve Demirel'in özellikle Batı'ya ve Orta Doğu'ya yönelik dış politika uygulamalarını etkilemiştir.

AP lideri Süleyman Demirel'in öncülüğünde MSP ve MHP'nin katılımıyla kurulan MC koalisyonları döneminde⁹²¹ de TSK'nın dış politika üzerindeki kısıtlayıcı etkisi devam etmiştir. MC hükûmetlerini Ecevit'in kurduğu koalisyonlardan ayıran en önemli husus, TSK'nın dış politika yapımına etkisine neredeyse hiç itiraz edilmemesidir. MC hükûmetinin paydaşları konumunda bulunan MHP ve AP içindeki bir grup milletvekilinin TSK'nın dış politika üzerindeki belirleyiciliğini benimsediği görülmektedir. MC hükûmetleri döneminde, Erbakan İslam dünyasıyla ilişkilerin geliştirilmesinde kilit bir rol oynarken, Başbakan Demirel ve Dışişleri Bakanı Çağlayangil de dış politika yapımında önemli görevler üstlenmiştir.⁹²²

⁹¹⁹ Balcı, *Türkiye Dış Politikası*, 133-134; Ecevit'in dış politika felsefesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Esra Çayhan, "Bülent Ecevit'in Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları," *Liderlerin Dış Politika Felsefeleri ve Uygulamaları*, ed. Haydar Çakmak (İstanbul: Doğu Kitabevi, 2013), 86-92 ve Yavuzalp, *Liderlerimiz ve Dış Politika*, 149-195.

⁹²⁰ Mehmet Seyfettin Erol, "Necmettin Erbakan'ın Dış Politika Felsefesi," *Türk Dış Politikası (1919-2012)*, ed. Haydar Çakmak (Ankara: Platin Yayınları, 2008), 592-596; Barış Doster, "Necmettin Erbakan'ın Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları," *Liderlerin Dış Politika Felsefeleri ve Uygulamaları*, ed. Haydar Çakmak (İstanbul: Doğu Kitabevi, 2013), 86-92, Yavuzalp, *Liderlerimiz ve Dış Politika*, 93-115.

⁹²¹ Süleyman Demirel başbakanlığında iki kez Milliyetçi Cephe Hükûmeti kurulmuştur. I. MC Hükûmeti (AP-MSP-MHP-CGP) 31 Mart 1975-21 Haziran 1977, II. MC Hükûmeti (AP-MSP-MHP) ise 21 Temmuz 1977-5 Ocak 1978 tarihleri arasında görev yapmıştır.

⁹²² Balcı, *Türkiye Dış Politikası*, 137-138.

Sonuç olarak, 1970’li yıllarda koalisyon ortağı olan Ecevit, Demirel ve Erbakan gibi liderler Türkiye’nin Batı’dan daha bağımsızlık ve çok yönlü dış politika izlemesini isteyen aktörler olarak ön plana çıkmışlardır. Bu dönemde, sağ ve sol ideolojik kamplar etrafında siyasi faaliyetlerin aşırı bir biçimde artması ve Kıbrıs meselesi ekseninde ortaya çıkan anti-Amerikan kamuoyu hassasiyeti, karar vericileri iç ortamda etkileyen diğer faktörlerdir.⁹²³

1970’li yıllarda Türk dış politikasının karar verme mekanizmasının merkezinde bulunan aktörlerin dış politika felsefeleri Türkiye’nin Suriye politikasını doğrudan etkilemiştir. Erim hükümetlerinin ardından iktidara gelen hem sağ hem de sol hükümetler Arap ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesine özel önem vermişlerdir. Özellikle Bülent Ecevit’in bölge merkezli ve ekonomi temelli dış politika yaklaşımı, Türkiye-Suriye ilişkilerinin uzlaşma zeminine oturarak normalleşmesini sağlamıştır. Ecevit döneminde iki ülke arasında gerçekleştirilen üst düzey ziyaretler neticesinde bir ticaret anlaşması imzalanmış ve ekonomik ilişkiler gözle görülür bir biçimde gelişmiştir.

4.1.3.2. Dönemin Türk Dış Politikası

Türk dış politikasında 1960’lı yıllarda başlayan çok yönlülük ve özerklik, 1971-1980 yılları arasında artarak devam etmiştir. Türkiye, bu dönemde Kıbrıs sorunu bağlamında yaşanan gelişmeler çerçevesinde ABD ve NATO ile ilişkilerini gözden geçirmiş, Batı Bloku’na ekonomik ve siyasî bağımlılığını azaltacak somut politikalar üretme arayışına girmiştir. Dolayısıyla 1970’li yıllar Türkiye’nin Batı ile ilişkilerinde “kararlılık yılları” olarak adlandırılmıştır.⁹²⁴ Bu dönemin tek istisnası, 1971-1973 yılları arasında devam eden 12 Mart ara rejimidir. 12 Mart muhtırasının ardından Türk dış politikasında çok yönlülük kesintiye uğramış ve dış politikada bir durgunluk süreci başlamıştır.⁹²⁵ Bu durumun en önemli nedeni, 12 Mart muhtırası sonrasında kurulan ara rejim hükümetlerinin halk desteğine sahip olmaması nedeniyle dış politikada inisiyatif almaktan kaçınmalarıdır.⁹²⁶

14 Ekim 1973 seçimlerinin CHP-MSP koalisyonunu iktidara taşımasıyla birlikte çok yönlü dış politika yeniden canlılık kazanmaya başlamıştır. 1970’lerde Türk siyasetine damga vuran en önemli iki lider -Ecevit ve Demirel- kurdukları koalisyon hükümetlerinin

⁹²³ Aydın, “Determinants of Turkish Foreign Policy,” 119.

⁹²⁴ Mehmet Seyfettin Erol, “1971-1980 Dönemi Türk Dış Politikası,” *Osmanlı’dan İkininli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi (İç ve Dış Politika)*, ed. Adem Çaylak vd. (Ankara: Savaş Yayınevi, 2009), 521.

⁹²⁵ Fırat, “Kıbrıs Sorununun Türk Dış Politikasına Etkileri,” 559; Aydın, *Turkish Foreign Policy*, 76.

⁹²⁶ Aydın, “Determinants of Turkish Foreign Policy,” 126.

programlarında çok yönlü dış politikayı özellikle vurgulamışlardır.⁹²⁷ Fakat 1970’li yıllarda güçlenen çok yönlü dış politika eğilimi, Türkiye’nin Batı ile kurumsal bağlarını koparma amacına matuf olarak yürütülmemiştir. Dolayısıyla Türkiye’nin siyasal rejiminin ana eksenini oluşturan Batıcılık bu dönemde Türk dış politikasında bir devamlılık unsuru olarak varlığını sürdürmüştür.⁹²⁸

1970’li yıllarda Türk dış politikasında çok boyutlu yaklaşımın en önde gelen uygulayıcısı 1973 seçimlerinden zaferle çıkan Bülent Ecevit olmuştur.⁹²⁹ Yukarıda da değinildiği gibi, Ecevit Türkiye’nin NATO ve ABD ittifakına karşı çıkmamakla birlikte, Türkiye’nin ekonomik ve güvenlik alanlarında Batı’yla mutlak bağımlılık ve eşitsizlik ilişkisi içinde dış politika izlemesini eleştirmiştir. Bu çerçevede, Ocak 1974’te iktidara gelen CHP-MSP koalisyon hükûmeti programında koalisyonun çok boyutlu dış politika anlayışı şu şekilde ifade edilmiştir:

“...Hükûmetimiz, özellikle müttefiklerimizle, komşu ülkelerle ve aramızda tarihsel, geleneksel ve manevi bağlar bulunan ülkelerle iyi ilişkilerin geliştirilmesine büyük önem vermektedir” ve “Türk Milleti ulusların özgürlüğü ve sömürgeciliğin tasfiyesi hareketine öncülük etmiş millet olarak, bağımsızlığına yeni kavuşmuş veya kavuşması çabasında olan ülkelere özel bir yakınlık duymaktadır.”⁹³⁰

1970’li yıllarda Türk karar vericilerin detanttan azami düzeyde istifade etmeye kararlı oldukları görülmektedir. Başbakan Ecevit, Kıbrıs müdahalesinden iki hafta önce, 3 Temmuz 1974’te TBMM’de detant ortamıyla birlikte Türk dış politikasının değişen dinamiklerini ele alan uzun bir konuşma yapmıştır. Ecevit, yumuşama döneminde Türk dış politikasına dair şu ifadeleri kullanmıştır:

“...Detant, güçlü devletler, bloklar arasındaki gevşeme, rahatlama, hiç şüphesiz dünyada barış isteyen bütün uluslar için, o arada Türk Ulusu için çok olumlu bir gelişmedir... Detantı ve detantın doğal sonuçları olarak ortaya çıkan dengeli kuvvet indirimi gibi eğilimleri içtenlikle benimsiyoruz ve destekliyoruz... bir yandan da, Türkiye’nin hem bütün komşularıyla karşılıklı güvenliğe ve saygıya dayanan sıkı dostluk ilişkileri kurmasını, hem de ihtiyaç halinde kendi savunmasını kendi başına

⁹²⁷ Tuncer, *İki Darbe Arasında Türk Dış Politikası*, 25-33.

⁹²⁸ Mehmet Seyfettin Erol ve Emre Ozan, “Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim,” *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği*, ed. Ertan Efeğil ve Mehmet Seyfettin Erol (Ankara: Barış Platin Yayınları, 2012), 257-260.

⁹²⁹ Balcı, *Türkiye Dış Politikası*, 133.

⁹³⁰ Girgin, *T.C Hükûmetleri Programlarında Dış Politikamız*, 74.

yapabilmek bakımından gücünü artırmasını gerekli görüyoruz. Bir başka deyişle, bir yandan NATO içindeki yerimizi sağlamlaştırırken, bir yandan da ulusal savunma gücümüzü artırmaya ve bütünlüğünü, bölünmezliğini kabul ettiğimiz detanta kendi bölgemizde kendi katkımızı artırmaya çalışıyoruz...”⁹³¹

Ecevit, yaptığı konuşmada çok yönlü dış politika yaklaşımı üzerine dünyanın çeşitli bölgelerindeki ülkelerden örnekler vermiştir:

“...Türkiye yalnız Orta Doğu’daki yakın komşularıyla değil, dünya siyasetinde, uluslararası ilişkilerde gitgide önemi artan Afrika ülkeleriyle de ilişkilerini büyük ölçüde geliştirme ihtiyacını, zorunluğunu duymaktadır. Bugün bir dünya parlamentosu haline gelen Birleşmiş Milletlerde güçlü olabilmenin vazgeçilmez bir koşulu Afrika ile dost olabilmektir... Sovyetler Birliği ile ve sosyalist Balkan ülkeleriyle dostluk ilişkilerimizi ve birçok alanlarda işbirliğimizi geliştirmeyi, yalnız kendi ulusal yararımız ve bütün komşularımızla iyi geçinme ilkimiz açısından değil, bölge ve dünya barışına daha çok katkıda bulunabilmemiz açısından da gerekli görüyoruz... Türkiye, dünyada önemi gitgide artan ve yakın tarih içerisinde çok sıkı dostluk ilişkilerinin hatırasını taşıdığı Japonya ile de daha yakın bir işbirliği kurma arzusundadır.”⁹³²

20 Temmuz ve 14 Ağustos 1974 tarihlerinde gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekâtı, 1970’li yıllarda Türk dış politikasının yönelimini belirleyen en kritik dönüm noktası olmuştur.⁹³³ Harekât sonrasında ABD’nin Türkiye’ye silah ambargosu uygulama kararı alması çok yönlü dış politika uygulamalarını zorunluluk haline getirmiştir. Bu çerçevede, 1970’lerin ikinci yarısında Süleyman Demirel başbakanlığında kurulan MC hükûmetlerinin programlarında çok boyutlu dış politika yaklaşımının altının çizildiği görülmektedir. 31 Mart 1975’te göreve başlayan I. MC hükûmeti programında Türkiye’nin NATO ittifakına bağlılığı belirtildikten sonra, detant çerçevesinde “*milletlerarasındaki çok yönlü ve değişik ilişkilerin geliştirileceği*” ve “*bölge ve dünya barışının ön planda tutulacağı*”⁹³⁴ ifade edilmiştir.

⁹³¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:4, Cilt:6, Birleşim 105, 3 Temmuz 1974, 363.

⁹³² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:4, Cilt:6, Birleşim 105, 3 Temmuz 1974, 366-367.

⁹³³ Aydın, *Turkish Foreign Policy*, 78-80; Kıbrıs Barış Harekâtı ile ilgili bkz. Melek Fırat, “Yunanistan’la İlişkiler,” *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980*, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 739-749; Tuncer, *İki Darbe Arasında Türk Dış Politikası*, 41-56.

⁹³⁴ Girgin, *T.C Hükûmetleri Programlarında Dış Politikamız*, 80-81.

MC hükûmeti Dışişleri Bakanı Çağlayangil, 22 Şubat'ta 1976'da TBMM'de yaptığı konuşmada Türkiye'nin detant bağlamında değişen uluslararası konumuna ve izlediği bölge odaklı çok yönlü dış politikaya dair önemli açıklamalarda bulunmuştur. Çağlayangil,

“Hedefleri hızla değişen bir milletlerarası siyasî ortam içinde yaşamaktayız. Bu ortamın gerçeklerine kendimizi uydurma zarureti karşısında, dış siyasetimizin temel hedeflerine bağlı kalmakla beraber çalışmalarımızı günün değişmiş şartlarına cevap veren yeni kavramlar çerçevesinde yürütmemiz gerekmektedir... Bir taraftan yumuşama havası ve buna bağlı milletlerarası işbirliğinin icapları diğer taraftan ülkelerin «bağlantılılığı, yani «interdependence» şartlarının daha belirgin bir şekilde hissedilmeye başlanması, bugüne kadar alışlagelmiş milletlerarası komşuluk mefhumuna farklı ve daha geniş anlamlar katmıştır. Bu durum, özel jeopolitik mevki dolayısıyla Türkiye'yi daha geniş bir kavram çerçevesinde bölgesel bir dış siyaset yürütmeye sevk etmektedir... Batı camiasıyla olan ilişkilerimizi de, değişik politik şartlarda yeni bir siyasî kavram çerçevesi içinde görmekteyiz. Şüphesiz bu kavram soğuk harp devrindeki düşünce tarzından çok değişiktir. Türkiye'nin Batı ile kurduğu bağları ve özellikle ittifak bağlarını, detente şartları içinde mütalâa etmemiz ve değerlendirmemiz gerekiyor...”⁹³⁵

21 Temmuz 1977'de kurulan II. MC hükûmetinin programında da çok yönlü dış politikanın açık bir biçimde zikredildiği görülmektedir. Programda Türk dış politikasının temel ilkeleriyle ilgili şu ifadeler yer verilmiştir:

“Şahsiyetli, kararlı, gerçekçi, çok yönlü ve dengeli bir dış politika gereği olarak dış ilişkilerimiz, hak ve menfaatlere karşılıklı saygı esasına dayalı şekilde geliştirilecek, çeşitlendirilecek ve yoğunlaştırılacaktır. Bu ilişkilerin aynı zamanda, tarafların millî yararları doğrultusunda müşahhas bir muhteva kazanmasına ve böylece uluslararası istikrar ve işbirliğine de yardımcı olmasına gayret edeceğiz...Bölge dışındaki bağlantısız ülkelerle ve özellikle bağımsızlıklarına yeni kavuşan ülkelerle ilişkilerimizi geliştirmeğe ve genişletmeye önem vereceğiz.”⁹³⁶

Türkiye'nin 1970'li yıllarda yaşadığı ekonomik buhran, Türk dış politikasının yönelimini belirleyen iç etkenlerden biri olmuştur.⁹³⁷ Türkiye'nin bu dönemde ekonomisini modernleştirmek için hayata geçirdiği Beş Yıllık Planlar ve Yunanistan'la yaşanan gerilim neticesinde artan silahlanma ihtiyacı ekonomiyi doğrudan etkileyen başlıca faktörler

⁹³⁵ *Dış Siyaset Belgeleri-I (31 Mart 1975-1 Mart 1976)* (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1976), 194-196.

⁹³⁶ Girgin, *T.C Hükümetleri Programlarında Dış Politikamız*, 87, 89.

⁹³⁷ Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, 236.

olmuştur.⁹³⁸ 1970'ten sonra ücretlerin/maaşların yüksek tutulması ve tarıma sübvansiyon uygulanması gibi popülist politikalar enflasyonu, ithalatı ve dış borcu hızlı bir biçimde artırmış,⁹³⁹ 1973 yılında patlak veren petrol krizi, Türkiye'yi derinden sarsarak ekonominin krize girmesine neden olmuştur.⁹⁴⁰ Dünya genelinde artan petrol fiyatları, Türkiye'nin petrol faturasını dört katına çıkarmış ve ithalat giderlerinin ciddi oranlarda artmasına neden olmuştur. Petrol fiyatlarında yaşanan artış yurtdışında çalışan işçilerden gelen dövizlerde yaşanan azalmayla birleşince petrol giderleri ihracatın yüzde 16,8'inden yüzde 49,1'ine yükselmiştir.⁹⁴¹

1973 petrol krizinden sonra Türkiye'nin döviz krizi ve dış ticaret açığı iyice belirginleşmiş, 1972-1977 yılları arasında dış ticaret açığı 667 milyon dolardan 4 milyar doların üzerine çıkmıştır. Kıbrıs müdahalesinin getirdiği harcamalar ve Amerikan ambargosu nedeniyle dış kredilerin askıya alınması ekonomik krizi daha da şiddetlendirmiştir. Türkiye, 1970'li yıllarda Ecevit ve Erbakan gibi liderlerin IMF'ye olumsuz yaklaşımı ve Batılı devletlerin borç vermeye yanaşmamaları nedeniyle dış borçlar bir kenara, borçların faizlerini ödeyemez bir noktaya gelmiştir. Koalisyon hükümetleri, bu ortamda Batı'dan alamadıkları ekonomik yardımlar ve süregiden borç krizi nedeniyle yüzünü SSCB'ye ve İslam dünyasına dönmek durumunda kalmışlardır. Ancak bu strateji, ekonomisi iflas etmeye başlayan Türkiye'nin içerisine girdiği yapısal krizi çözemeyince, Kasım 1979'da iktidara gelen Demirel hükümeti IMF'ye başvurmak zorunda kalmış ve 24 Ocak 1980'de IMF'nin dayattığı program çerçevesinde ekonomiyi yeniden yapılandırmayı kabul etmiştir. Türkiye, bu kararın ardından iflastan kurtulabilmek için tarihinin en büyük dış borcunu almıştır.⁹⁴²

1970'li yıllarda Türkiye'nin bağımsız, çok yönlü ve özerk dış politika anlayışı, dış politika uygulamalarına da yansımıştır. Bu anlayışın tek istisnası yukarıda ifade edildiği üzere Erim hükümetleridir. 12 Mart muhtırası sonrasında TSK'nın hükümeti kurmakla görevlendirdiği Nihat Erim, 1970'li yıllarda dış politikada ABD ve Batı Blokuna bağımlı hareket eden yegâne aktör olmuştur. NATO Genel Sekreter Yardımcısı Manlio Brosio'nun yardımcılığını yapan Osman Olcay'ın I. Nihat Erim hükümetinde dışişleri bakanı olarak

⁹³⁸ Aydın, "Determinants of Turkish Foreign Policy," 131.

⁹³⁹ Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, 209-210; Oran, "Dönemin Bilançosu," 661.

⁹⁴⁰ Liel, *Turkey in the Middle East*, 4; Aydın, "Determinants of Turkish Foreign Policy," 131.

⁹⁴¹ Oran, "Dönemin Bilançosu," 663.

⁹⁴² Balcı, *Türkiye Dış Politikası*, 151-153. 24 Ocak 1980 Kararları ile ilgili bkz. Oran, "Dönemin Bilançosu," 665.

görev alması bu açıdan manidardır. İktidara tutunabilmek için ABD desteğine ihtiyaç duyan Erim, Washington yönetiminin baskıları doğrultusunda Haziran 1971'den itibaren haşhaş ekimini ve afyon üretimini tamamen yasaklamıştır.⁹⁴³

Ocak 1974'te iş başı yapan CHP-MSP koalisyonu, Washington'ın itirazlarına rağmen 1 Temmuz 1974'te haşhaş ekimini yeniden serbest bırakmıştır.⁹⁴⁴ Amerikan Kongresi, tepki çeken bu karar sonrasında, 2 Temmuz'da aldığı bir kararla Türkiye'ye verilen borçları dondurmuş, ekonomik ve askerî yardımları da askıya almıştır.⁹⁴⁵ Ancak Ecevit hükûmeti yasadışı yollarla uyuşturucu kaçakçılığı yapılmasına karşı Türkiye'nin gerekli bütün önlemleri aldığını belirterek afyon kararından geri dönmemiştir.⁹⁴⁶ ABD'nin Türkiye'yi cezalandırmak için aldığı kararlar hükûmetin ve kamuoyunun tepkisine yol açmış ve Washington yönetiminin NATO müttefiki Türkiye'nin ulusal çıkarlarını önemsemediği düşüncesini pekiştirmiştir.⁹⁴⁷

Türkiye'nin 14 Ağustos 1974 tarihinde Kıbrıs'a başlattığı ikinci operasyon, bu dönemde ABD-Türkiye ilişkilerinin krize girmesine yol açan asıl gelişme olmuştur. Müdahaleye büyük tepki gösteren Amerikan Kongresi, Washington'daki Rum lobisinin yoğun faaliyetleri neticesinde, Türkiye'nin Kıbrıs'ta ABD silahlarını izinsiz kullandığını gerekçe göstererek 19 ve 24 Eylül tarihlerinde Türkiye'ye silah ambargosu uygulamaya karar vermiştir.⁹⁴⁸ ABD Başkanı Ford'un, 30 Aralık 1974'te kararları onaylamasıyla ambargo yasalastırılmıştır. 5 Şubat 1975'te yürürlüğe giren ve üç yıl devam eden ambargo boyunca Türkiye'ye silah satışını durdurulurken, 200 milyon dolarlık Amerikan askerî yardımı da askıya alınmıştır. Bunun yanı sıra, Türkiye parasını ödediği silahları teslim alamamış ve elindeki Amerika menşeli silahlara yedek parça sağlayamamıştır.⁹⁴⁹ Bu dönemde iktidara gelen I. MC hükûmeti, ABD'nin ambargo kararına sert tepki göstermiş ve 1969 yılında imzalanan Ortak Savunma İşbirliği Anlaşması'nı (OSİA) 25 Temmuz 1975'te askıya almıştır. Türkiye topraklarındaki Amerikan üslerinin ve istihbarat merkezlerinin

⁹⁴³ Tuncer, *İki Darbe Arasında Türk Dış Politikası*, 57-58; Erol, "1971-1980 Dönemi Türk Dış Politikası," 523.

⁹⁴⁴ Erol, "1971-1980 Dönemi Türk Dış Politikası," 525; Fırat, "Kıbrıs Sorununun Türk Dış Politikasına Etkileri," 560.

⁹⁴⁵ Tuncer, *İki Darbe Arasında Türk Dış Politikası*, 58.

⁹⁴⁶ Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler," 702-703.

⁹⁴⁷ Aydın, *Turkish Foreign Policy*, 77.

⁹⁴⁸ Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler," 706, ABD'nin silah ambargosunun Türkiye üzerindeki etkisi için bkz. *The Foreign Relations of the United States (FRUS)*, 1969-1976, Volume XXX, Greece; Cyprus; Turkey, 1973-1976, ed. Laurie van Hook (Washington: Government Printing Office, 2007), Document 217.

⁹⁴⁹ Tuncer, *İki Darbe Arasında Türk Dış Politikası*, 58-59.

faaliyetleri durdurulurken, İncirlik Üssü'nün kullanımı sadece NATO faaliyetleri ile sınırlandırılmıştır.⁹⁵⁰

Türkiye'nin kararlı tutumu neticesinde tavrını yumuşatmak zorunda kalan Amerikan Kongresi, Ağustos 1977'de Türkiye'ye 175 milyon dolarlık askerî yardım yapılmasına onay vermiştir. ABD Başkanı Carter'ın Kongre üzerindeki etkisini artırmasıyla 12 Eylül 1978'de ambargo tamamen kaldırılmıştır.⁹⁵¹ Bu dönemde yaşanan en önemli gelişmelerden biri 1979 yılında İran'da patlak veren devrim hareketinin, Türkiye'nin Orta Doğu'daki jeopolitik önemini artırmasıdır. Washington yönetiminin Orta Doğu'daki en önemli müttefiklerinden biri olan İran'ı kaybetmesi Türkiye'nin bölgede elini güçlendiren bir gelişme olmuştur. Bu bağlamda, ABD ile Türkiye arasında üslerin kullanımını düzenleyen ve dokuz maddelik esas anlaşma ile 3 tamamlayıcı anlaşmadan oluşan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (SEİA) 29 Mart 1980'de imzalanmıştır.⁹⁵²

SEİA uyarınca, ABD'nin Türkiye'ye askerî yardımları garanti altına alınırken, ABD'nin Türkiye topraklarındaki üs ve tesisleri NATO amaçları dışında tek taraflı olarak kullanması kesin bir biçimde yasaklanmıştır. Türkiye'deki üs ve tesislere aynı rütbede Türk ve Amerikan komutanların atanması ve eş güdümlü yönetim üzerinde mutabık kalınmış ancak üs ve tesislerin iç ve çevre güvenliği ile düzeni tamamen Türk komutana bırakılmıştır.⁹⁵³

1970'li yıllar, Türkiye'nin Kıbrıs müdahalesi ve takip eden silah ambargosu nedeniyle ABD ile ciddi krizler yaşadığı buna karşılık SSCB ile siyasi ve ekonomik iş birliğini artırdığı bir dönem olmuştur.⁹⁵⁴ Bu bağlamda yaşanan ilk gelişme, Yüce Sovyet Prezidyum Başkanı Nikolay Podgorni'nin 11-17 Nisan 1972 tarihleri arasında düzenlediği Türkiye ziyareti sırasında iki ülke arasında "İyi Komşuluk ve Dostça İşbirliği İlkeler Bildirgesi"nin imzalanmasıdır.⁹⁵⁵ ABD ve NATO'dan beklediği siyasi ve ekonomik desteği alamayan Türkiye, özellikle 1970'li yılların ikinci yarısında girdiği ekonomik kriz ve borç sarmalından kurtulabilmek için SSCB'yle siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirme ihtiyacı

⁹⁵⁰ Balcı, *Türkiye Dış Politikası*, 145; Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler," 707.

⁹⁵¹ Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler," 709-710; Armaoğlu, "Yarım Yüzyılın Türk-Amerikan İlişkileri," 428.

⁹⁵² Tuncer, *İki Darbe Arasında Türk Dış Politikası*, 63-64.

⁹⁵³ SEİA'nın detayı için bkz. Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler," 711-714.

⁹⁵⁴ Erol, "1971-1980 Dönemi Türk Dış Politikası," 523.

⁹⁵⁵ Tuncer, *İki Darbe Arasında Türk Dış Politikası*, 66.

hissetmiştir.⁹⁵⁶ Bu çerçevede, iki ülke arasında sanayi yatırımlarının geliştirilmesini hedefleyen “İkinci Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması” 9 Haziran 1975 tarihinde Moskova’da imzalanmıştır. SSCB Başbakanı Aleksey Kosigin, 26-29 Aralık 1975 tarihleri arasında Ankara’ya resmî bir ziyarette bulunmuş ve iki ülke arasındaki iş birliğinin geliştirilmesine verdiği önemi dile getirmiştir. Gelişen SSCB-Türkiye ilişkileri askerî alanda da etkisini göstermiş ve Genelkurmay Başkan Yardımcısı Kenan Evren Nisan 1976’da kalabalık bir heyetle Moskova’yı ziyaret etmiştir. Dışişleri Bakanı Çağlayangil’in 13-18 Mart 1977 tarihleri arasında düzenlediği Moskova’ya ziyareti sırasında imzalanan “Bilimsel ve Teknik İşbirliği Anlaşması” Türkiye-SSCB ilişkilerine yeni bir boyut kazandırmıştır.⁹⁵⁷

Dönemin Başbakanı Ecevit’in SSCB’yi Türkiye’nin ulusal çıkarlarına tehdit olarak görmemesi ve asıl tehdidin Batı’dan geldiğine inanması iki ülke ilişkilerinde gözle görülür bir iyileşme sağlamıştır.⁹⁵⁸ SSCB ve Doğu Blokuyla yakınlaşmaya önem veren Ecevit’in 21-25 Haziran 1978 tarihlerinde düzenlediği Moskova ziyareti sırasında imzalanan “İyi Komşuluk ve Dostça İşbirliği Siyasal Belgesi” ile iki ülke arasındaki ilişkilerin ekonomiden kültüre kadar birçok alanda geliştirilmesi hususunda mutabık kalınmıştır.⁹⁵⁹ Bu dönemde SSCB ile 1,3 milyar dolarlık bir ekonomik yardım anlaşması imzalayan Türkiye, 1978 yılına gelindiğinde SSCB’den en fazla dış destek alan az gelişmiş/gelişmekte olan ülkeler sıralamasında birinciliğe oturmuştur. Aynı yıl Türkiye, SSCB’den 3,8 milyar dolar yardım almak için bir protokol imzalamış, 5 Haziran 1979’da imzalanan bir başka anlaşmayla Ankara ile Moskova arasındaki ekonomik ilişkiler en üst seviyeye çıkmıştır. SSCB, anlaşma çerçevesinde Türkiye’de nükleer santral kurmayı, Sovyet destekli kurulan mevcut sanayi tesislerini geliştirmeyi ve Türkiye’ye 8 milyar dolar kredi vermeyi kabul etmiştir.⁹⁶⁰ Fakat SSCB’nin Aralık 1979’da Afganistan’ı işgal etmesi Ankara’nın tarihi korkularının yeniden uyanmasına neden olmuştur. Afganistan işgali, Türkiye-SSCB ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen bir kırılma noktası olmuştur.⁹⁶¹

Türkiye, 1970’li yıllarda yürüttüğü çok yönlü dış politika çerçevesinde Doğu Blokunun yanı sıra Bağlantısız ülkelerle de ilişkilerini güçlendirerek Batı’ya olan

⁹⁵⁶ *The Foreign Relations of the United States (FRUS)*, 1977-1980, Volume XXI, Cyprus; Turkey; Greece 1973-1976, ed. David Zierler (Washington: Government Printing Office, 2014), Document 24.

⁹⁵⁷ Tellal, “SSCB’yle İlişkiler,” 778-780.

⁹⁵⁸ *The Foreign Relations of the United States (FRUS)*, 1977-1980, Volume XXI, Cyprus; Turkey; Greece 1973-1976, ed. David Zierler (Washington: Government Printing Office, 2014), Document 107.

⁹⁵⁹ Tuncer, *İki Darbe Arasında Türk Dış Politikası*, 69.

⁹⁶⁰ Tellal, “SSCB’yle İlişkiler,” 782-783.

⁹⁶¹ Tuncer, *İki Darbe Arasında Türk Dış Politikası*, 70; Erol, “1971-1980 Dönemi Türk Dış Politikası,” 535.

bağımlılığını azaltma stratejisi izlemiştir. Türkiye, CHP-MSP koalisyonu döneminde Filipinler'e karşı mücadele eden Müslüman Moro Kurtuluş Cephesini ve Etiyopya'ya karşı bağımsızlık mücadelesi veren Eritre'yi desteklemiştir. Türkiye ayrıca, (12 Mart yönetimi dışında) 1970'li yıllarda BM'deki Portekiz-Mozambik geriliminde Mozambik'in tarafını tutmuştur.⁹⁶² Ocak 1978-Kasım 1979 tarihleri arasında iktidarda kalan Ecevit hükûmeti, Güney Afrika'nın sömürgesi konumunda bulunan Namibya için BM'de kurulan konseyin ilk başkanı olmuş ve bu ülkeye maddi katkılarda bulunmuştur. Türkiye ulusal kurtuluş mücadelesi veren hareketlere de destek olmuş ve Zimbabwe adıyla bağımsızlığını kazanacak olan Rodezya'da beyaz azınlık yönetimine karşı mücadele eden ZANU ve ZAPU gerillalarına 300 bin dolar yardımda bulunmuştur.

Türkiye'nin 1970'li yıllar boyunca izlediği bağımsız dış politika Washington'ı ciddi manada rahatsız etmiştir. 1979 İran Devrimi ve SSCB'nin Afganistan'ı işgali, Türkiye'nin Orta Doğu'daki stratejik önemini artırmıştır. İran Devrimi sürecinde ve sonrasında iktidara gelen Ecevit ve Demirel hükûmetlerinin Amerikan taleplerine soğuk yaklaşımları ve Batı ekseninde bölgesel politika izleme noktasında isteksizlik göstermeleri ABD'nin Türkiye'nin bölgesel konumunu yeniden değerlendirmesine yol açmıştır.⁹⁶³ ABD'nin Türkiye'yi kendisine daha bağımlı bir aktör haline getirme ve bölgesel planları için kontrol altında tutma isteği 12 Eylül 1980 darbesinin arkasında yatan en önemli dış faktörlerden biri olmuştur.

4.1.3.3. Dönemin Orta Doğu Politikası

1965-1971 yılları arasında tek başına iktidarda kalan AP'nin Orta Doğu ülkelerine yönelik yakınlaşma politikası, 12 Mart muhtırasından sonra kurulan ara rejim hükûmetleriyle birlikte bir süreliğine kesintiye uğramıştır.⁹⁶⁴ Türkiye'nin ABD ile bağlarını yeniden güçlendirmek isteyen 12 Mart yönetimi, İslam Konferansı Örgütü'nün (İKÖ) kuruluşuna mesafeli bir tutum takınmış ve Mart 1972'de İslam Konferansı Yasası imzaya açıldığında bu yasanın laiklik ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle imzalamaktan kaçınmıştır.⁹⁶⁵ Suriye ve Irak'ta Baas rejimlerinin SSCB ile ilişkilerini güçlendirmesi 12 Mart yönetimini rahatsız etmiş, öbür taraftan ABD ile ilişkilerini tamir etmeye başlayan Enver Sedat yönetimiyle iyi ilişkiler kurulmuştur.⁹⁶⁶ Genel olarak ABD ekseninde dış

⁹⁶² Oran, "Dönemin Bilançosu," 677; Tuncer, *İki Darbe Arasında Türk Dış Politikası*, 110-111.

⁹⁶³ Kösebalaban, *Turkish Foreign Policy*, 108; Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, 206-207.

⁹⁶⁴ Fırat ve Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler," 793; Tuncer, *İki Darbe Arasında Türk Dış Politikası*, 86.

⁹⁶⁵ Soysal, "Seventy Years of Turkish-Arab Relations," 294.

⁹⁶⁶ Türkmen, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Orta Doğu Politikası*, 22.

politika izleyen 12 Mart rejimi, Orta Doğu ülkelerinin yanı sıra Üçüncü Dünya ülkeleriyle de ilişkilerini kısmen askıya almış ve Portekiz'in sömürge ülkelerinde izlediği politikaları BM'de kınamaktan kaçınan bir tutum takınmıştır.⁹⁶⁷

12 Mart rejiminin uygulamaları Ocak 1974'te kurulan Ecevit hükûmetinin çok yönlü dış politikaya geri dönmesiyle birlikte sona ermiş ve Arap ülkeleriyle cumhuriyet tarihinin şahit olmadığı düzeyde yakın ilişkiler kurulmuştur.⁹⁶⁸ Petrol krizi, Kıbrıs müdahalesi ve Amerikan ambargosu bu dönemde Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'yla yakınlaşmasına neden olan başlıca gelişmelerdir. Dönemin hükûmetleri, Türkiye'nin enerji ihtiyacını karşılamak ve petrol fiyatlarının olağanüstü artışı nedeniyle yaşanan dış ticaret açığını kapatmak için Arap ülkeleriyle ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesine özel önem vermişlerdir.⁹⁶⁹ Bu çerçevede atılan en önemli adım, Türkiye ile Irak arasında 1973 yılında yapımına başlanan Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı'nın 1977'de tamamlanması ve petrol pompalamaya başlamasıdır.⁹⁷⁰ Bu hat sayesinde Türkiye hem kira geliri elde etmiş hem de petrol ihtiyacının üçte ikisini karşılamıştır.⁹⁷¹

Uluslararası ortamda detantın kurumsallaşma evresine girmesi, Türkiye'nin 1970'li yıllarda Arap ülkeleriyle ilişkilerini sıkılaştırmasını olanak sağlayan yapısal etken olmuştur. Bu dönemde koalisyon hükûmetlerine ortaklık eden Ecevit, Demirel ve Erbakan gibi aktörlerin dış politika anlayışları da Arap Orta Doğu'suna yönelik pozitif politikayı iç düzeyde belirleyen başlıca iç etken olmuştur.

Yukarıda değinildiği gibi, CHP-MSP Koalisyonu Başbakanı Ecevit, Türkiye'nin ulusal güvenliğini sağlamak ve ekonomiyi güçlendirmek için bölge merkezli bir dış politika izlenmesi ve komşularla ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini savunuyordu. Ecevit, 3 Temmuz'da TBMM'de yaptığı konuşmada Orta Doğu politikasına ayrı bir parantez açmış ve Türkiye'nin bir yönüyle Orta Doğu ülkesi olduğunun altını çizerek bölgeye verdiği önemi şu sözlerle dile getirmiştir:

“Batı ile ilişkilerimiz dışında Orta Doğu ülkeleriyle ilişkilerimize de; esasen son yıllarda, 12 Mart sonrası rejim döneminde bile büyük gelişmeler gösteren Orta Doğu

⁹⁶⁷ Balcı, *Türkiye Dış Politikası*, 129.

⁹⁶⁸ Erol, “1971-1980 Dönemi Türk Dış Politikası,” 524.

⁹⁶⁹ Tuncer, *İki Darbe Arasında Türk Dış Politikası*, 88; Balcı, *Türkiye Dış Politikası*, 149; Aykan, “The Palestinian Question in Turkish Foreign Policy,” 97.

⁹⁷⁰ Gözen, “Türkiye'nin Orta Doğu Politikası,” 238; Türkmen, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Orta Doğu Politikası*, 22.

⁹⁷¹ Tuncer, *İki Darbe Arasında Türk Dış Politikası*, 91.

lkeleriyle ilişkilerimize daha somut bir muhteva, bir içerik kazandırmaya çalışıyoruz. Orta Doğu Arap lkeleriyle ilişkilerimiz, tarihin derinliklerine inen manevî yakınlığımız dolayısıyla son yıllarda daha çok manevî yönden büyük gelişmeler göstermiştir... Hkmetimiz Orta Doğu Arap devletleriyle ekonomik ilişkilere büyük ağırlık vermek kararındadır. Aramızdaki tarihî ve manevî bağlara bu ekonomik işbirliği de eklenince, bundan hem Türkiye'nin, hem de bütünü ile Orta Doğu'nun kazanılı çıkacağına inanmaktadır."⁹⁷²

Ecevit, konuşmasında Türkiye'nin Batı'nın bölgedeki maşası olarak hareket etmeyeceğini ve bazı hkmetlerin Orta Doğu'da düştüğü hataya dşmeyeceklerini vurgulamıştır:

"Türkiye, hem bir Orta Doğu ülkesidir, hem de bir Avrupa ülkesidir; hatt siyasal bağlantıları dolayısıyla, coğrafi mevkiine rağmen bir Batı Avrupa lkesidir. Türkiye, bir yandan Batı Avrupalı demokratik uluslar topluluğu içindeki yerini güçlendirmeye çalışmakta bir yandan da Orta Doğu'daki doğal yerini, bütün Orta Doğu'nun yararına daha çok değerlendirmeye çalışmaktadır. Fakat, bunu yaparken Hkmet olarak bir Őeye büyük zen göstermekteyiz ve göstereceğiz. Orta Doğu lkeleriyle, Arap lkeleriyle ilişkilerimizde hiçbir zaman Batı'nın Orta Doğudaki bir sözcüsü gibi davranmayacağız."⁹⁷³

Ecevit, konuşması sırasında Türk dış politikasının genel erevesi içinde İsrail'le ilişkileri kesmeyeceklerini ifade etse de Filistinlilere verdiği açık desteği şu sözlerle deklare etmiştir:

"Orta Doğu'da, Devlet olarak Hkmet olarak izlediğimiz barışçı politikanın doğal bir sonucu olarak İsrail'le diplomatik ilişkilerimizi sürdürüyor olmakla birlikte Arap dostlarımızın Birleşmiş Milletler kararlarıyla de tescil edilen meşru haklarını açığa destekliyoruz ve bu haklar gerçekleşinceye kadar destekleyeceğiz. Ayrıca, Filistin halkının ulusal egemenlik hakkını desteklemeyi de kendi bağımsızlık anlayışımızın doğal bir gereği saymaktayız."⁹⁷⁴

⁹⁷² *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem:4, Cilt:6, Birleşim 105, 3 Temmuz 1974, 365.

⁹⁷³ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem:4, Cilt:6, Birleşim 105, 3 Temmuz 1974, 366.

⁹⁷⁴ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem:4, Cilt:6, Birleşim 105, 3 Temmuz 1974, 368.

Ecevit hükûmetinden sonra kurulan MC hükûmetleri döneminde de Türkiye'nin Arap ülkelerine yönelik olumlu politikası devam etmiştir. I. MC hükûmeti programının dış politika bölümünde en uzun değinilen kısım Türkiye'nin Orta Doğu politikası olmuştur:

“Türkiye'nin Suudi Arabistan, Mısır, Lübnan, Kuveyt, Ürdün ve Orta Doğu'nun tarihi ve kültürel bağlarla bağlı olduğumuz diğer ülkeleri ile mevcut özel bağlarına da büyük değer vermekteyiz. Bugünkü durumda, tarihin, ortak değerlerin ve coğrafyanın meydana getirdiği bu yakınlık, halen büyük tehlikelere maruz bulunan bütün Orta Doğu bölgesinin güvenliği bakımından, her zamankinden daha büyük değer ve önem kazanmış bulunuyor. Manevi bağların olduğu kadar, ortak yararların da tesis ettiği sağlam bir zemine dayanan bu ilişkilerimizin hızla geliştirilmesi hususunda çok canlı bir politika izleyeceğiz. Siyasi ve kültürel bağların yanında, kurulmakta olan iktisadi bağlar da Türkiye ile kardeş Arap ülkeleri arasındaki iş ve anlayış birliğini gittikçe güçlendirmektedir.”⁹⁷⁵

21 Temmuz 1977'de kurulan II. MC hükûmeti programının dış politika ile ilgili bölümünde “Müslüman ülkeler” ibaresinin kullanılması oldukça dikkat çekicidir. Programda Türkiye'nin Orta Doğu politikasına dair şu ifadeler kullanılmıştır:

“Tarihi ve manevi bağlarla bağlı bulunduğumuz Müslüman ülkelerle ilişkilerimizi, yeni yaklaşımlarla sağlam temeller üzerinde geliştirmek ve bu ülkelerle aramızdaki işbirliğine her sahada ve bu arada sanayi ve teknoloji alanında yoğun bir muhteva kazandırmak için gayret sarf edeceğiz ve gerekli bütün girişimlerde bulunacağız. İslam Konferansına üye ülkelerle ilişkilerimizin de bu çerçevede içinde değerlendirilmesine ve geliştirilmesine önem vereceğiz. Orta Doğu ihtilafının çözümü için temel şartların her şeyden önce ilk adım olarak işgal edilen toprakların terk edilmesi ve Filistin halkının kendi devletini de kurmasını ihtiva eden meşru milli haklarının tanınması olduğu görüşündeyiz.”⁹⁷⁶

Arap ülkeleriyle ilişkileri geliştirme stratejisinin başarıyla tatbik edildiği dönemin dış politika uygulamalarına bakıldığında rahatlıkla görülmektedir. Türkiye, Arap-İsrail ihtilafında Arap devletlerine yakın durmayı sürdürmüş ve 1973 Yom Kippur Savaşı'nda İsrail'e yardım götürmek isteyen Amerikan uçaklarının İncirlik Üssü'nü kullanmasına izin vermemiştir. Türkiye, savaş sırasında Suriye ve Irak'a yardım götüren Sovyet uçaklarına

⁹⁷⁵ Girgin, *T.C Hükûmetleri Programlarında Dış Politikamız*, 80-81.

⁹⁷⁶ Age., 89.

hava sahasını açarak Arap devletlerine olan desteğini göstermiştir.⁹⁷⁷ Türkiye'nin Arap ülkeleriyle yakınlaşma politikası Kıbrıs Barış Harekati'nda etkisini göstermiş ve Libya Devlet Başkanı Muammer Kaddafi savaş sırasında yakıt bulmakta zorlanan Türk uçaklarına yakıt ikmali sağlamıştır.⁹⁷⁸

Yom Kippur Savaşı'nın ardından patlak veren petrol krizi, 1970'li yıllarda Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkilerini etkileyen en önemli faktörlerden biri olmuştur. Türkiye'nin artan ekonomik ihtiyaçları bu dönemde Arap ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesini bir zorunluluk haline getirmiştir.⁹⁷⁹ Türkiye'nin Yom Kippur Savaşı sırasında Arap devletleriyle gösterdiği dayanışma, OAPEC'in Türkiye'yi petrol ambargosundan muaf tutmasını sağlamıştır.⁹⁸⁰

1974 Kıbrıs müdahalesi sonrasında Türk-Amerikan ilişkilerinin bozulması ve Erbakan'ın Milli Selamet Partisi'nin iç politikada güçlenmesi Türkiye'nin İslami kimliğini daha çok vurgulamasına ve İslam dünyasıyla ekonomik ve siyasi ilişkiler geliştirmek için İKÖ'ye yönelik pro-aktif bir politika benimsemesine yol açmıştır.⁹⁸¹ Türkiye, 1975 yılında Cidde'de düzenlenen İKÖ Dışişleri Bakanları Konferansına ilk kez dışişleri bakanı düzeyinde katılmıştır. Kıbrıs Türk tarafı da İKÖ toplantısına konuk sıfatıyla davet edilmiştir. Dışişleri Bakanı Çağlayangil ve Rauf Denктаş, İKÖ toplantısında Türk tezlerini açıklayan konuşmalar yapmış, konferans sonrasında yayımlanan bildiride Kıbrıs meselesinde Türkiye'yi destekleyen ifadelere yer verilmiştir.⁹⁸²

Türkiye, 12-15 Mayıs 1976 tarihleri arasında 7. İKÖ Dışişleri Bakanları Konferansına ev sahipliği yapmış, Başbakan Demirel de toplantıda bir konuşma yaparak Filistin meselesinde Araplarla birlikte hareket etmeye devam edeceklerini açıklamıştır. Uzun yıllardır laiklik ilkesi nedeniyle İKÖ'ye mesafeli yaklaşan Türkiye'nin İKÖ toplantısına ev sahipliği yapması İslam dünyası ile gelişen ilişkileri göstermesi bakımından oldukça önemlidir.⁹⁸³ Türkiye'nin İKÖ politikası Kıbrıs meselesinde olumlu sonuçlar vermeye

⁹⁷⁷ Bishku, "Turkish-Syrian Relations: A Checkered History," 42.

⁹⁷⁸ Tuncer, *İki Darbe Arasında Türk Dış Politikası*, 90.

⁹⁷⁹ İsmail Soysal, "Yakın Tarihin Işığında Türk-Arap İlişkileri (1970-1990)," *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri* (İstanbul, IRCICA Yayınları, 2000), 239-240; Fırat ve Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler," 617.

⁹⁸⁰ Fırat ve Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler," 795; Kösebalaban, *Turkish Foreign Policy*, 110.

⁹⁸¹ Aras, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları," 290; Fırat ve Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler," 793; Bishku, "Turkey and its Middle Eastern Neighbors since 1945," 67.

⁹⁸² Tuncer, *İki Darbe Arasında Türk Dış Politikası*, 90-91.

⁹⁸³ Balcı, *Türkiye Dış Politikası*, 148-149.

devam etmiş ve Kıbrıs Türk Müslüman topluluğu 1979'da Fas'ta düzenlenen toplantıda konuk statüsünden gözlemci statüsüne yükseltilmiş ve Rumların ekonomik boykotundan zarar gören Kıbrıs Türklerine yardım çağrısı yapılmıştır.⁹⁸⁴

Bu dönemde Filistin mücadelesine aktif destek veren Türkiye, Ocak 1975'te Filistin Kurtuluş Örgütünü (FKÖ) Filistin halkının tek temsilcisi olarak resmen tanımış ve örgütle Kahire'deki elçiliği aracılığıyla diplomatik ilişki kurmuştur. Başbakan Ecevit'in resmî davetlisi olarak Türkiye'ye gelen FKÖ lideri Yaser Arafat, 5 Ekim 1979'da örgütün Ankara ofisinin açılışını bizzat yapmıştır.⁹⁸⁵ Türkiye, BM Genel Kurulu'nda 10 Kasım 1975'te oylanmış ve Siyonizm'i ırkçılığın bir türü olarak kabul eden karar tasarısına da olumlu oy kullanmıştır.⁹⁸⁶ Türkiye, Mısır'ın 1978 Camp David Anlaşmalarını ve 1979 Mısır-İsrail Barış Anlaşmasını imzalayarak İsrail'i tanımasını değerlendirirken Arap devletlerinin tepkisini göz önünde bulundurmamıştır. Türkiye Orta Doğu'daki bu gelişmeleri olumlu karşılamamıştır. Dönemin Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün, Mısır-İsrail barışının ardından yaptığı açıklamada Filistin meselesine adil bir çözüm bulunması için FKÖ'nün devre dışı bırakılmaması gerektiğini belirterek, Türkiye'nin örgüte olan desteğini göstermiştir.⁹⁸⁷

Türkiye, 1970'lerde Arap ülkeleriyle ilişkileri geliştirirken Türk-İran ilişkilerinde beklenen iyileşme sağlanamamıştır. Şah rejiminin Irak'taki Kürt grupları desteklemeye devam etmesi ve ABD'den aldığı silahlarla Orta Doğu'da jandarma rolüne soyunması bu dönemde Türkiye'nin İran'a yönelik güvenlik endişelerini artırmıştır. 1975 Cezayir Anlaşması, Türkiye-İran ilişkilerinin kısa bir süreliğine iyileşmesini sağlasa da bu durum uzun sürmemiştir.⁹⁸⁸ Ecevit hükûmeti, 1979 İran İslam Devrimi'ni ilk etapta olumlu karşılamış ve yeni rejimi kuruluşundan iki gün sonra 13 Şubat 1979'da tanıma kararı almıştır. İran'ın Batı ittifakından kopmasından memnun olan Ecevit hükûmeti, Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün'ü Haziran 1979'da Tahran'a göndermiş ve iki ülke arasında bir petrol anlaşması imzalanmıştır.⁹⁸⁹

⁹⁸⁴ Soysal, "Seventy Years of Turkish-Arab Relations," 294-295; Fırat ve Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler," 793-794; Tuncer, *İki Darbe Arasında Türk Dış Politikası*, 92.

⁹⁸⁵ Erhan ve Kürkçüoğlu, "İsrail'le İlişkiler," 780; Soysal, "Seventy Years of Turkish-Arab Relations," 292; Aykan, "The Palestinian Question in Turkish Foreign Policy," 99.

⁹⁸⁶ Soysal, "Seventy Years of Turkish-Arab Relations," 292.

⁹⁸⁷ Erhan ve Kürkçüoğlu, "İsrail'le İlişkiler," 780-781; Tuncer, *İki Darbe Arasında Türk Dış Politikası*, 92.

⁹⁸⁸ Atay Akdevelioğlu ve Ömer Kürkçüoğlu, "İran'la İlişkiler," *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980*, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 801-803.

⁹⁸⁹ Tuncer, *İki Darbe Arasında Türk Dış Politikası*, 95; Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, "İran'la İlişkiler," 803-806.

Kasım 1979'a gelindiğinde Tahran'daki Amerikan büyükelçiliğinin öğrenciler tarafından basılmasıyla patlak veren rehine krizi, olaydan birkaç gün sonra iktidara gelen Demirel hükûmetinin Tahran yönetimini sert bir biçimde eleştirmesine ve ikili ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. Fakat Demirel hükûmeti, Humeyni rejimiyle yaşanan gerginliğe rağmen Türk ekonomisinin İran petrolüne duyduğu ihtiyacı göz önünde bulundurarak, ABD'nin rehineleri kurtarmak için İran'a askerî müdahalede bulunma ihtimaline karşı NATO üslerinin bu amaçla kullanamayacağını açıklamıştır. Demirel hükûmeti ayrıca, İran'a uygulanan Amerikan ambargosuna Türkiye'nin katılmayacağını deklare etmiştir.⁹⁹⁰

4.2. DÖNEMİN GELİŞMELERİ VE TÜRKİYE'NİN SURİYE POLİTİKASI

4.2.1. 12 Mart Sonrasında Türkiye'nin Suriye Politikası

12 Mart muhtırasının ardından kurulan ara rejim hükûmetlerinin halk desteğine sahip olmamaları nedeniyle dış politikada inisiyatif almaktan kaçındıklarına, bu tutumun Türk dış politikasında durgunluğa yol açtığına yukarıda değinilmişti. Bunun yanı sıra, 12 Mart muhtırasının Türk dış politikasındaki çok yönlülüğün kesintiye uğrattığı ve Türkiye'yi yeniden ABD eksenine oturttuğu ifade edilmişti. 12 Mart muhtırasının iktidara taşıdığı Erim hükûmetinin dış politikasını etkileyen faktörlerin başında, Türkiye'nin içerisine girdiği anarşi ortamı ve artan iç güvenlik kaygıları gelmekteydi. Bu minvalde, öncelikli olarak militan komünizmi etkisizleştirmek isteyen 12 Mart rejiminin icraatlarından biri, Türkiye İşçi Partisi'ni (TİP) 21 Temmuz 1971'de kapatmak olmuştur. Rejimin iç güvenlik ve beka kaygıları, bu dönemde Türkiye'nin Suriye politikasını belirleyen en önemli iç etken olacaktır.

Başbakanlık Basımevinin 1973 yılında yayımladığı *12 Mart Sonrası Hükûmet Faaliyetleri (12 Mart 1971-12 Mart 1973)* başlıklı kitapta, 12 Mart muhtırası sonrasında kurulan hükûmetlerin temel amacı “*anarşiyi ortadan kaldırmak ve bunun tekrar canlanmasını önleyici tedbirler almak, diğer taraftan da ülkenin ihtiyaç duyduğu temel reformları Atatürkçü çizgide gerçekleştirmek*” olarak ifade edilmiştir.⁹⁹¹ Bu çerçevede, 12 Mart hükûmetleri ülkede faaliyet gösteren aşırı sağ ve sol militanların gücünü kırarak iç

⁹⁹⁰Akdevelioğlu ve Kürçüoğlu, “İran’la İlişkiler,” 806; Tuncer, *İki Darbe Arasında Türk Dış Politikası*, 95; Yavuz, “İkicilik (Duality): Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu,” 249.

⁹⁹¹ *12 Mart Sonrası Hükûmet Faaliyetleri (12 Mart 1971-12 Mart 1973)* (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1973), 5.

güvenliği sağlamak için yoğun çaba sarf etmişlerdir. Mayıs 1972’de kurulan Ferit Melen hükûmetinin programında yükselen radikal sol hareketten duyulan endişenin açık bir biçimde zikredildiği görülmektedir. Komünizmi, yıkıcı ve bölücü faaliyetleri Türkiye’nin güvenliği için en büyük tehdit olarak gören Melen hükûmeti, SSCB’nin gizli faaliyetleri neticesinde Almanya ve Kore’nin ikiye bölündüğünü, Türkiye’nin de bölünme tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu programında açıkça ifade etmiştir.⁹⁹²

TSK’nın muhtıranın ardından iktidarı teslim ettiği Erim hükûmetinin Suriye politikası, ülkedeki anarşi ortamı nedeniyle ortaya çıkan iç güvenlik kaygıları etrafında şekillenmiştir. Bu dönemde hükûmetinin en çok üzerinde durduğu husus, 1960’ların sonlarından itibaren Suriye’deki FKÖ kamplarına gerilla eğitimi almaya giden üniversite öğrencilerinin kurduğu ve şehir gerillası taktikleri kullanan militan sol örgütlerin yol açtığı anarşi olayları olmuştur.⁹⁹³ Suriye’de aldıkları gerilla eğitiminin ardından Türkiye’nin çeşitli bölgelerinde bombalama, banka soygunu ve adam kaçırmaya gibi eylemler düzenleyen bu örgütlerin en önde geleni Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu’ydu (THKO).⁹⁹⁴ THKO liderlerinden biri olan Deniz Gezmiş, 12 Mart muhtırasından sonra yakalanmış ve yargılanması sırasında FKÖ’ye katılmak için Suriye’ye gittiğini ve burada bulunan el-Fetih kamplarında komando eğitimi aldığını itiraf etmiştir.⁹⁹⁵ THKO’nun lider kadrosunun bir diğer önemli ismi olan Hüseyin İnan da Suriye üzerinden Ürdün’e giderek FKÖ kamplarında gerilla eğitimi aldığını, Şam ve Amman’da el-Fetih yetkilileriyle görüşmeler yaptığını ve örgütten maddi yardım aldığını kabul etmiştir.⁹⁹⁶

Erim hükûmetinin anarşi olaylarıyla yeteri kadar mücadele edemediğini düşünen TSK’nın hükûmete yaptığı baskılar neticesinde 26 Nisan 1971 tarihinde İstanbul, Ankara, İzmir, Diyarbakır ve Hatay’ın da içinde bulunduğu 11 ilde sıkıyönetim ilan edilmiştir.⁹⁹⁷ CHP’li Adalet Bakanı İsmail Arar, 28 Nisan’da CHP Grup toplantısında yaptığı konuşmada sıkıyönetimin nedenleri üzerinde durmuştur. Arar’a göre, sıkıyönetim dört temel tehdidi

⁹⁹² Age., 11-14.

⁹⁹³ 12 Mart muhtırasından bir süre önce, FKÖ saflarında komando eğitimi alan üniversite öğrencilerinin ABD ve İsrail büyükelçilikleri başta olmak üzere terör saldırıları düzenlemek için Türkiye’ye geri döndükleri ve bu öğrencilerin 138 kişi olarak tespit edildiği arşiv belgelerinde yer almaktadır. TNA, FCO 17/987, Dodds to Evans, Ankara, 7 Şubat 1970.

⁹⁹⁴ Harold Sieve, “Turkey: A Good Breeding Ground for Rebels,” *The New York Times*, 6 Haziran 1971, 4; Eric Marsden, “Revulsion in Turkey against militants,” *The Times*, 4 Haziran 1971; A.M. Rendel, “Still not spring in Turkey,” *The Times*, 12 Temmuz 1972.

⁹⁹⁵ *Milliyet*, 19 Mart 1971, 9; *The Times*, 19 Mart 1971; *Milliyet*, 13 Nisan 1971, 9.

⁹⁹⁶ *Milliyet*, 25 Mart 1971, 9.

⁹⁹⁷ *The New York Times*, 27 Nisan 1971, 12; *Milliyet*, 27 Nisan 1971, 1.

bertaraf etmek için ilan edilmiştir: Güneydoğu Anadolu bölgesinde bölücü bir ayaklanma çıkarmak isteyen Kürtçü tehdit, Komünizmle Mücadele Derneği gibi aşırı sağcı örgütlerin meydana getirdiği gerici tehdit, Suriye'nin Hatay üzerindeki emelleri nedeniyle oluşturduğu dış tehdit ve Suriye'de Filistinli gerillaların eğittiği bazı aşırı sol grupların oluşturduğu komünist tehdit.⁹⁹⁸ CHP Grup Sözcüsü Orhan Vural, İsmail Arar'ın grupta yaptığı konuşmaya dair bir basın açıklamasında bulunmuş ve Arar'ın “*Suriye'nin Hatay üzerinde iddiaları olduğunu*” ve “*Bu iddialarını Hatay'da mezhep kavgaları çıkarmak suretiyle gerçekleştirmek istediğini*” öne sürdüğünü ifade etmiştir.⁹⁹⁹ Bu açıklamalar, Erim hükûmetinin Suriye'nin Türkiye'nin ulusal güvenliğini tehdit eden bir ülke olduğuna dair algılamalarını net bir biçimde göstermektedir.

Başbakan Nihat Erim, 1 Mayıs'ta düzenlediği basın toplantısında CENTO toplantısı nedeniyle Ankara'da bulunan yabancı gazetecilere sıkıyönetim hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Erim, basın toplantısında bir gazetecinin Adalet Bakanı Arar'ın Suriye'ye yönelttiği gerilla gruplarını Türkiye'ye karşı örgütlenme ve sevk etme suçlamasına dair soruya “*Adalet Bakanının açıklaması yanlış anlaşılmaktadır. Bakan kendi partisinin Parlamento Grubunda konuşmuş ve sözleri basına doğrudan doğruya değil de, yorumlar biçiminde aktarılmıştır*” şeklinde cevap vermiştir. Erim, Türkiye'yi hedef alan yabancı ülkelerle ilgili sorulara ise “*Bunları güneyde, kuzeyde ve kuzeybatıda arayabilirsiniz. İsimlerini vermeyeceğim. Siz tahmin edebilirsiniz*”¹⁰⁰⁰ sözleriyle dolaylı olarak Suriye'yi işaret etmiştir. Dış basın da Erim'in açıklamalarını Adalet Bakanı Arar'ın Suriye'yi suçlayan ifadelerinin yumuşatılması olarak görmüş fakat Erim'in anarşi ortamını güney ve kuzeydeki ülkelerin kışkırttığına yönelik sözlerinin de altını çizmiştir.¹⁰⁰¹

Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi (THKPC) isimli örgüt militanlarının İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Efraim Elrom'u 17 Mayıs 1971'de kaçırdıktan sonra katletmesi gözlerin yeniden Suriye çevrilmesine neden olmuştur.¹⁰⁰² Başbakan Erim, 21 Mayıs'ta Finlandiya televizyonuna verdiği demeçte Türkiye'de faaliyet gösteren terör örgütlerinin yurtdışındaki örgütlerce desteklendiğini bir kez daha belirtmiştir.¹⁰⁰³ 29 Mayıs'ta Fransız

⁹⁹⁸ *The Times*, 29 Nisan 1971; *The New York Times*, 2 Mayıs 1971, 4.

⁹⁹⁹ *Milliyet*, 29 Nisan 1971, 9.

¹⁰⁰⁰ *Milliyet*, 2 Mayıs 1971, 9.

¹⁰⁰¹ *The Times*, 5 Mayıs 1971.

¹⁰⁰² Kushner, “Conflict and Accommodation in Turkish-Syrian Relations,” 98.

¹⁰⁰³ *Milliyet*, 22 Mayıs 1971, 1.

devlet televizyonuna konuşan Erim, Türkiye’deki sol grupların Filistinli gerillalar ve Suriye ile ilişkili olduğuna dair şu ifadeleri kullanmıştır:

“Arap ülkeleri hakkında bir şey söyleyemem. Zira elimde bunları doğrulayacak belge ve deliller yoktur. Fakat bazı militanların, örneğin Suriye’de bulunan bazı gerilla kamplarında ve El-Fetih örgütünde eğitim gördükleri anlaşılmaktadır. Yakalanan eylemcilerin Orta Doğu’ya giderek oradaki gerilla kamplarında kır ve şehir gerillası eğitimi gördükleri anlaşılmaktadır.”¹⁰⁰⁴

Erim’in solcu militanların Suriye’de faaliyet gösteren gerilla kamplarında eğitim aldıklarını dile getirdiği gün Türkiye’deki komünist hareketin önemli isimlerinden biri olan Dr. Hikmet Kıvılcımlı’nın Güney Kıbrıs üzerinden Suriye’ye iltica ettiğine dair haberler basında yer almıştır.¹⁰⁰⁵ 31 Mayıs’ta bir açıklama yapan Dışişleri Bakanı Osman Olcay, Kıvılcımlı ve yanındaki üç Türkün iadesi için Suriye hükûmeti nezdinde teşebbüste bulduklarını ifade etmiştir.¹⁰⁰⁶ Ancak daha sonra Kıvılcımlı’nın Lübnan’a iltica talebinde bulunduğu ve talebi kabul edilmeyince Türkiye’den kaçtığı teknedeki Suriye’ye iltica etmek istediği anlaşılmıştır. Türkiye, Kıvılcımlı’nın yakalanması durumunda derhal iade edilmesi için hem Lübnan hem de Suriye hükûmetine nota vermiştir. Şam yönetimi, cevabi notasında Kıvılcımlı ve yanındakilerin Suriye’ye gelmeleri durumunda derhal Türkiye’ye iade edileceklerini Türk makamlarına bildirmiştir.¹⁰⁰⁷

FKÖ lideri Yaser Arafat, Türk kamuoyunun terör eylemleri nedeniyle Filistinli gerillalara odaklandığı bir ortamda, Milliyet Gazetesi’nden Mehmet Ali Birand’a özel açıklamalarda bulunmuş, Filistin davasında Türkiye’ye ihtiyaç duyduklarını ve Türkiye’de eylem yapmak için gerilla yetiştirmediklerini ifade etmiştir.¹⁰⁰⁸ Birand’ın görüştüğü el-Fetih’in önde gelen liderlerinden Ebu Lutuf da Türkiye’den gelecek militanları sıkı bir biçimde kontrol etmeye karar verdiklerini belirterek, sorun çıkartacak kişileri istemediklerini beyan etmiştir.¹⁰⁰⁹ Şubat 1972’ye gelindiğinde Suriye’nin Türkiye’deki sol militanları desteklediğine, THKO’yu yönettiğine ve örgüte lojistik destek sağladığına dair haberlerin dönemin medyasında yer almaya devam ettiği görülmektedir.¹⁰¹⁰

¹⁰⁰⁴ *Milliyet*, 30 Mayıs 1971, 9.

¹⁰⁰⁵ *Milliyet*, 30 Mayıs 1971, 9 ve *Milliyet*, 31 Mayıs 1971, 11.

¹⁰⁰⁶ *Milliyet*, 1 Haziran 1971, 9.

¹⁰⁰⁷ *Milliyet*, 5 Haziran 1971, 1, 9.

¹⁰⁰⁸ *Milliyet*, 3 Haziran 1971, 9.

¹⁰⁰⁹ *Milliyet*, 13 Haziran 1971, 1.

¹⁰¹⁰ *Milliyet*, 1 Şubat 1972, 1, 9.

Süleyman Demirel liderliğindeki AP'nin muhtıra sonrasında siyasette etkinliğini yeniden artırmaya başlaması neticesinde istediği reformları hayata geçiremediğini iddia eden Nihat Erim Mayıs 1972'de başbakanlık görevinden istifa etmiştir. Ferit Melen yeni partiler üstü kabineyi 22 Mayıs 1972 tarihinde kurarken, Erim hükûmetinde Dışişleri Bakanlığı olan Haluk Bayülken'in görevine devam etmesi Türk dış politikasının yöneliminde değişiklik olmayacağı şeklinde yorumlanmıştır.¹⁰¹¹ Melen hükûmeti döneminde, Türkiye'nin iç güvenlik kaygıları devam etmekle birlikte Suriye'ye yönelik olumlu mesajlar vermeye başladığı görülmektedir. Bu politika değişikliğinin en önemli nedenlerini, Arap Orta Doğu'sunun başat aktörü konumunda bulunan Mısır'ın Temmuz 1972'den itibaren ABD eksenine kaymasıyla başlayan bölgesel değişimdir.

Cyrus Leo Sulzberger, 20 Ağustos 1972 tarihli The New York Times Gazetesi'nde Türkiye'nin Orta Doğu'da değişen dengelere yönelik tutumu hakkında bir makale kaleme almıştır. Sulzberger, Enver Sedat'ın Amerika'yla yakınlaşmak için binlerce Sovyet askerî personelini ülkesinden çıkarmasının ve Sudan, Libya, Cezayir ve Yemen'de Sovyet etkisinin giderek azalmasının Akdeniz'deki dengeleri SSCB aleyhine değiştirdiğine değinmiş ve Türk karar vericilerin bu gelişmeleri olumlu karşıladıklarını ifade etmiştir. Sulzberger, Mısır'ın SSCB ile bağlarını azaltma kararının ardından Dışişleri Bakanı Bayülken'in "*Orta Doğu bunalımına barışçı bir çözüm yolu bulunması konusunda her zaman olduğundan çok daha umutluyum. Son ayların gelişmeleri sayesinde, Akdeniz'de barış ihtimalleri kuvvetlenmiş, buna karşılık büyük devletlerin de karışabilecekleri bir çatışma ihtimali zayıflamıştır*"¹⁰¹² ifadelerine yer vermiş ve Türk yetkililerin benzer bir gelişmeyi Suriye'de de beklediklerini belirtmiştir. Sulzberger, Türkiye'de Suriye'nin SSCB'ye olan bağımlılığını azaltması noktasında bir beklentinin oluştuğuna, böyle bir gelişmenin Türkiye'nin güney sınırında güvenliğini artıracığı için Türk karar vericiler tarafından olumlu karşılanacağına işaret etmiştir.

Orta Doğu'da ABD'nin lehine yaşanan gelişmelerin yanı sıra, radikal sol eğilimli Salah Cedid'i devirerek Kasım 1970'te Şam'da iktidarı ele geçiren Hafız Esed'in esnek ve pragmatik dış politika da Türkiye'nin Suriye'ye yönelik tutumunu etkileyen bir diğer faktör olmuştur. Esed, Soğuk Savaş süresince SSCB ile iş birliğini devam ettirse de ülkesinin Arap

¹⁰¹¹ TNA, FCO 9/1608, Fyjis-Walker to FCO, Ankara, 23 Mayıs 1972.

¹⁰¹² C. L. Sulzberger, "In the Wake of the Exodus," *The New York Times*, 20 Ağustos 1972, 13; Yazının Türkçe çevirisi için bkz. *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1972, 3.

dünyası ve Batı ile ilişkilerini onarmak istemekteydi. Esed'in dış politikadaki pragmatik yaklaşımı, Suriye'nin Türkiye'ye yönelik uzlaşmacı bir tutum benimsemesini sağlamış ve iki ülke arasındaki ilişkileri yumuşatmıştır.¹⁰¹³ Nitekim Esed, Türkiye ile gerginlik çıkarmaktan kaçınan politikası çerçevesinde Hatay'ın Türkiye topraklarına katılmasını kınamak için her yıl 29 Kasım tarihinde düzenlenen mitingleri 1972 yılında yasaklama kararı almıştır.¹⁰¹⁴ Esed ayrıca, 1970'li yıllarda yaptığı konuşmalarda ve verdiği mülakatlarda Hatay meselesini gündeme getirmekten özellikle kaçınmıştır. Bu tutum, Esed döneminde Suriye'nin Türkiye ile ilişkilerinde Hatay meselesini ikincil bir konu olarak gördüğünü göstermesi bakımından önemlidir.¹⁰¹⁵ Orta Doğu politikasını İsrail'i dengeleme ve Lübnan'da nüfuz elde etme üzerine kuran Esed'in Hatay meselesini geri plana itmesi Türkiye-Suriye ilişkilerini olumlu yönde etkilemiştir. Türkiye, Esed'in stratejik kaygılar nedeniyle yaptığı bu jesti ikili ilişkilerin geliştirilmesi yönünde atılan bir adım olarak değerlendirmiştir.

Türkiye, bütün bu etkenleri göz önünde bulundurarak 1972 yılının ortasından itibaren Suriye politikasını yumuşatmaya başlamıştır. Melen hükûmeti, ilk olarak 9 Mayıs 1972 tarihinde üzerinde mutabakat sağlanan "Türkiye-Suriye Emlâk Komisyonu Hakkında Protokol" başlıklı anlaşmayı 12 Haziran 1972'de onaylamıştır.¹⁰¹⁶ Protokolde, Emlâk Komisyonunun görevleri, yapacağı işlemler ve çalışma usulleri belirlenmiştir.¹⁰¹⁷ Dışişleri Bakanı Bayülken, 4 Temmuz 1972'de TBMM'de dış politika üzerine yaptığı gündem dışı konuşmasında emlâk meselesinde kat edilen mesafeye ve Emlâk Komisyonu Protokolüne şu ifadelerle değinmiştir:

"...Sözleşme ile, Suriye, tarım reformu kapsamına giren Türk arazisi için tazminat ödemeyi, diğer çeşitli yollardan alınan taşınmaz malları Türk sahiplerine iade etmeyi, bunlardan iadesi imkânsız olanlar için de keza tazminat ödemeyi kabul etmiştir. Sözleşme ayrıca, Suriye'nin ileride bu neviden yeni ihtilâflar çıkmasını önleyecek tedbirler almasını öngörmektedir.

Türkiye-Suriye Emlâk Komisyonu hakkındaki protokol, hak sahibi vatandaşlarımızın, sayısı 2000'i bulan dosyalarının incelenmesinde ve tazminata

¹⁰¹³ Kushner, "Conflict and Accommodation in Turkish-Syrian Relations," 89; Soysal, "Seventy Years of Turkish-Arab Relations," 301.

¹⁰¹⁴ Soysal, "Turkish-Syrian Relations (1946-1999)," 102.

¹⁰¹⁵ Jörum, *Beyond Syria's Borders*, 96; Jörum, "The Importance of the Unimportant," 115-116.

¹⁰¹⁶ BCA, 030.18.01.02/283.45.10, 12 Haziran 1972.

¹⁰¹⁷ T.C. Resmî Gazete, Sayı 14252, 21 Temmuz 1972.

veya iadeye konu teşkil edecek taşınmaz malların saptanmasında uygulanacak hükümleri ihtiva etmektedir. İnceleme Suriye’de kurulacak olan Karma Emlâk Komisyonunda ve gene karma üst bir komisyonda yapılacaktır...Emlâk Komisyonu çalışmalarını bitirdiğinde, 1966 yılı elkoyma tedbirlerinin; üst komisyon çalışmalarını bitirdiğinde daha evvelki tedbirlerin karşılıklı olarak kaldırılması mükarrerdir.”¹⁰¹⁸

Emlâk Komisyonu Protokolü’nün imzalanmasıyla iki ülke ilişkilerini meşgul eden emlâk meselesinin çözümü için önemli bir adım atılmıştır. Melen hükûmeti, Emlâk Protokolünün imzalanmasının ardından farklı alanlarda da Şam yönetimiyle diyalogunu sürdürmüştür. Türkiye’nin Şam Büyükelçiliği Müsteşarı Muammer Akçer başkanlığında bir heyet, Uyuşturucu Madde Kaçakçılığı ile Mücadele İşbirliği Tali Komisyonu’nun 29 Temmuz 1972’de Şam’da düzenlenen toplantısına hükûmet adına katılım sağlamıştır.¹⁰¹⁹

ABD Başkanı Nixon’ın Ağustos 1972’de “*ABD’nin Türkiye’ye yaptığı silah yardımının İsrail’in güvenliğinin sağlanmasına katkıda bulunduğunu*” söylemesi Türkiye’yi rahatsız etmiştir. Muammer Akçer, Dışişleri Bakanlığı’nın ABD’ye verdiği cevabın bir kopyasını Suriye Dışişleri Bakan Yardımcısı Zekeriya İsmail’e iletilmiştir. Akçer’in İsmail’e sunduğu notada “*Türkiye’ye yapılan Amerikan askerî yardımı, Türkiye’nin güvenliğini koruma maksadı taşımaktadır. Türk hükûmeti bu yardıma başka anlam vermemektedir. Türk hükûmetinin toprak kazanmak veya siyasi avantajlar sağlamak amacıyla kuvvet kullanılmasına ve bir oldu-bitti politikası uygulanmasına karşı olduğu*” ifadeleri yer almıştır. Ayrıca, Türkiye’nin Orta Doğu politikasının değişmediği ve BMGK’nın 242 sayılı kararı çerçevesinde Türk hükûmetinin Orta Doğu’da şerefli ve adilane bir barış için elinden geleni yapacağı Suriye tarafına bildirilmiştir.¹⁰²⁰

Dış politikada ekonomiye önem veren ve Arap Orta Doğusu ile ticari ilişkileri geliştirmek isteyen Melen hükûmeti, Suriye Ekonomi ve Dış Ticaret Bakanı Mustafa el-Hallac’ın daveti üzerine, Ticaret Bakanı Naim Talu ve Bakanlık Dış Ticaret Genel Sekreteri Reşat Erkmen’i 24-28 Ağustos 1972 tarihleri arasında düzenlenen Uluslararası Şam Fuarı’nın açılışına katılmak üzere Suriye’ye göndermiştir.¹⁰²¹ Melen hükûmeti, Filistinli

¹⁰¹⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:3, Cilt:26, Birleşim 119, 4 Temmuz 1972, 248-249.

¹⁰¹⁹ BCA, 030.18.01.02/285.59.1, 25 Temmuz 1972.

¹⁰²⁰ Milliyet, 5 Ağustos 1972, 3.

¹⁰²¹ BCA, 030.18.01.02/287.66.6, 22 Ağustos 1972.

gerillaların Münih Olimpiyatlarında düzenlediği terör saldırısına, İsrail'in Lübnan ve Suriye'ye saldırarak misillemede bulunmasını kınayarak Şam yönetimine destek olarak yorumlanabilecek bir açıklamada bulunmuştur. İsrail saldırıları hakkında 18 Eylül'de beyanatta bulunan Dışişleri Bakanı Sözcüsü Semih Akbil şu ifadeleri kullanmıştır:

“İsrail kuvvetlerinin son günlerde Lübnan ve Suriye'ye karşı giriştiği harekât üzüntüyle karşılanmıştır. Münih'te cereyan eden tedhiş hareketine bir misilleme niteliğinde olduğu ifade edilen İsrail'in bu son sert ve ağır harekâtı neticesinde masum insanların da hayatlarını kaybetmiş bulunması, bu harekâtı tahrik eden sebepler ne kadar haklı gösterilmeğe çalışılırsa çalışılsın, kamuoyunda olumsuz tepki yaratmıştır. Türkiye, her vesileyle açıklamış olduğu üzere, her nerede olursa olsun, can ve mal kaybına yol açacak saldırıları ve bölgenin barış ve sükununu bozacak hareketleri kınamaktadır.”¹⁰²²

Melen hükûmetinin Suriye'ye yönelik izlediği olumlu politika, Dışişleri Bakanı Haluk Bayülken'in Suriye Dışişleri Bakanı Abdülhalim Haddam'ın resmî daveti üzerine 18-23 Aralık tarihleri arasında sekiz kişilik bir heyetle Şam'a düzenlediği resmî ziyaretle iyice belirginleşmiştir.¹⁰²³ Bayülken, mevkidaşı Haddam'la yaptığı görüşmede, Orta Doğu'da yaşanan gelişmeleri ele almış, onuruna verilen akşam yemeğinde yaptığı konuşmada “*İki ülke arasındaki anlayış ve işbirliğinin, ziyaretinden sonra daha da kuvvetleneceğini*” dile getirmiştir.¹⁰²⁴ 21 Aralık'ta Şam'da bir basın toplantısı düzenleyen Bayülken, Suriyeli yöneticilerle yaptığı görüşmelerin “*olumlu ve yararlı sonuçlar verdiğini*” ifade etmiştir.¹⁰²⁵

22 Aralık'ta Türkiye-Suriye ilişkilerini uzun süredir meşgul eden emlâk meselesinin çözümüyle ilgili “Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti Arasında Emlâk Sorunlarının Çözülmesine Dair Sözleşme ve Eki Ödeme Protokolü” başlıklı bir anlaşma imzalanmıştır.¹⁰²⁶ Ziyaret sonrasında yayımlanan ortak bildirimde, Türkiye-Suriye ilişkilerinin geliştirilmesi için iki ülke arasında imzalanması planlanan anlaşmalara değinilmiştir. Bu çerçevede, ticari, kültürel ve turizm alanlarında iş birliğinin artırılması için 1973 yılı içerisinde kültür iş birliği anlaşması, ticaret anlaşması ve transit anlaşmasının

¹⁰²² *Milliyet*, 19 Eylül 1972, 9.

¹⁰²³ BCA, 030.18.01.02/292.96.13, 16 Aralık 1972.

¹⁰²⁴ *Milliyet*, 20 Aralık 1972, 3.

¹⁰²⁵ *Cumhuriyet*, 22 Aralık 1972, 3.

¹⁰²⁶ Bu protokol I. MC hükûmeti döneminde onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Bkz. *T.C. Resmî Gazete*, Sayı 15519, 5 Mart 1976.

imzalanması hususlarında mutabık kalındığı belirtilmiştir.¹⁰²⁷ Suriye, ortak bildiriye Kıbrıs'ın bağımsızlığına, egemenliğine ve Türk ve Rum cemaatlerinin haklarını garanti altına alan bir çözüme verdiği olan desteğini vurgulayarak Türkiye için Kıbrıs meselesi çerçevesinde önemli sayılabilecek bir adım atmıştır.¹⁰²⁸

Bayülken, Dışişleri Bakanlığı bütçesi görüşmeleri sırasında 21 Şubat 1973'te TBMM'de söz alarak Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleri ve Suriye ile ilişkilerine değinmiştir. Bayülken, Suriye ziyaretine temas ederek Şam yönetiminin ikili ilişkileri geliştirme arzusunda olduğunu ifade etmiş ve Türkiye-Suriye Emlâk Anlaşmasının içeriğine temas ederek anlaşmadan duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Bayülken konuyla ilgili şunları söylemiştir:

“Suriye bakımından, zannediyorum en çok üzerinde durulan konu, imzalanan Emlâk Anlaşmasıdır. Bu anlaşmayı kısaca arz edeyim; biz bir Türkiye-Suriye Emlâk Sorunlarının Çözülmesine dair Sözleşme ile bir Ödeme Protokolü imzaladık. Türk vatandaşlarının Suriye'deki taşınmaz malları 1958 tarihli toprak reformuna tâbi tutulanlar ve toprak reformu dışında kalıp diğer çeşitli yollardan alınanlar olmak üzere başlıca iki bölümde mütalaa edilmektedir. Suriye toprak reformu, kamulaştırılan arazi bedelinin 40 yıl vadeli, %1,5 faizli bono ile Suriye'de ödenmesini öngörmekte idi. Suriye ile imzaladığımız anlaşma ise, vatandaşlarımızın tazminatı yıllık taksitler halinde 3 yıl içinde almalarını, tazminata %3 faiz yürütülmesini ve tazminatın, kur garantisinden yararlanmasını ve memleketimize transfer edilmesini hükme bağlamıştır.

Vatandaşlarımızın, tarım reformu dışındaki sebeplerle ellerinden alınan taşınmaz mallarına gelince, bu mallar biliyorsunuz, Suriye mevzuatındaki hak düşürücü müddetler dolayısıyla elden çıkmış mallardı. Sözleşme, bu neviden malların vatandaşlarımıza iadesi esasını kabul etmiştir. İadesi mümkün olmayanlar için de yine aynen tazminat ödenecektir ve tazminat, deminki bahsettiğim esaslarla ödenecektir.”¹⁰²⁹

Melen hükûmetinde Ticaret Bakanı olarak yer alan Naim Talu'nun AP ve CGP'nin (Cumhuriyetçi Güven Partisi) desteğiyle 15 Nisan 1973 tarihinde kurduğu hükûmet, AP'nin

¹⁰²⁷ *Milliyet*, 24 Aralık 1972, 9.

¹⁰²⁸ Kushner, “Conflict and Accommodation in Turkish-Syrian Relations,” 89-90.

¹⁰²⁹ Ü. Halûk Bayülken, “Türkiye'nin Dış Politikası,” *Dış Politika*, Cilt 3, Sayı 1 (1973): 13-14.

dış politikada başarılı bir biçimde uyguladığı çok yönlülüğe yeniden dönüşün sinyallerini vermeye başlamıştır. Süleyman Demirel'in Talu hükûmetinde başbakan yardımcısı olarak görev alması, AP'nin 12 Mart muhtırasının ardından Türk siyasetinde artan etkinliğini göstermektedir. Talu hükûmetinin Suriye'ye yönelik attığı ilk olumlu adım, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Dr. Kemal Demir'in Şam yönetiminin daveti üzerine Fırat Nehri üzerine inşa edilen Tabka Barajı'nın 5 Temmuz 1973'te düzenlenen açılış törenine iştirak etmesi olmuştur.¹⁰³⁰ Bu dönemde, Tabka Barajı'nın suları altında kalacak olan Süleyman Şah Türbesi'nin Suriye toprakları içinde başka bir yere taşınmasına yönelik iki ülke yetkilileri arasında bir dizi görüşme gerçekleştirilmiş ve karşılıklı anlayış çerçevesinde sorunun çözüm yolları üzerinde durulmuştur.¹⁰³¹

Suriye Dışişleri Bakanı Abdülhalim Haddam, 27-31 Temmuz 1973 tarihleri arasında Türkiye'ye gelerek Bayülken'e iade-i ziyarette bulunmuş ve Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, Başbakan Naim Talu ve Dışişleri Bakanı Haluk Bayülken'le bir dizi görüşme gerçekleştirmiştir. Haddam'ın ziyareti, siyasi çevreler tarafından Suriye'nin Türkiye ile ilişkilerini geliştirme ve dışa açılma politikasının bir yansıması olarak yorumlanmıştır.¹⁰³² Bayülken ve Haddam arasında iki gün süren temasların ardından 28 Temmuz'da Türkiye-Suriye Kültür Anlaşması imzalanmıştır.¹⁰³³

Türkiye-Suriye Kültür Anlaşması'nın giriş kısmında "*Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti, Türkiye ile Suriye arasındaki kültür ve uygarlık alanlarında mevcut ortak gelenekleri göz önünde tutarak, iki ülkenin dostluk bağlarını kuvvetlendirmek ve çeşitli kültür, bilim ve sanat dallarında işbirliğini geliştirmek amacıyla bir anlaşma akdine karar vermişlerdir*" ifadeleri yer almıştır.¹⁰³⁴ Türkiye-Suriye Kültür Anlaşması'nda şu hususlar üzerinde mutabakat sağlanmıştır:

- Taraflar, mütekabiliyet esaslı çerçevesinde, kültür, eğitim, ilim ve sanat alanlarında iş birliğini teşvik edecekler ve geliştireceklerdir. Bunun yanı

¹⁰³⁰ BCA, 030.18.01.02/300.50.15, 26 Haziran 1973.

¹⁰³¹ BCA, 030.18.01.02/297.27.11, 27 Mart 1973; BCA, 030.18.01.02/302.58.8, 19 Temmuz 1973; BCA, 030.18.01.02/305.76.6, 7 Eylül 1973.

¹⁰³² *Cumhuriyet*, 27 Temmuz 1973, 3; *Milliyet*, 27 Temmuz 1973, 9.

¹⁰³³ *Cumhuriyet*, 29 Temmuz 1973, 3; Ayrıca bkz. BCA, 030.18.01.02/303.63.1, 28 Temmuz 1973. Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti Arasında Kültür Anlaşması ancak II. MC hükûmeti döneminde 23 Aralık 1977 tarihinde onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Bkz. BCA, 030.18.01.02/368.72.11, 23 Aralık 1977.

¹⁰³⁴ *T.C. Resmî Gazete*, Sayı 16194, 8 Şubat 1978.

sıra, bu alanlarda edinilen tecrübelerin mübadelesi hususunda birbirlerine yardımcı olacaklardır.

- Taraflar, birbirlerinin tarihini ve edebiyatını öğretmek için üniversitelerde kürsüler kurulmasını, kurslar açılmasını ve kültür merkezleri kurulmasını kolaylaştıracaklardır.
- Taraflar, milli mevzuatları çerçevesinde, birbirlerinin tarih ve coğrafyalarını okul programlarında gerçeklere uygun bir biçimde göstermek için gayret göstereceklerdir.
- Taraflar, üniversite ve lise eğitim kademelerinde bilim adamları ve öğretmenlerin karşılıklı değişimini kolaylaştıracaklardır.
- Taraflar, öğrenci hareketliliğini kolaylaştırıcı adımlar atacak ve burs olanakları artırılacaktır.
- Taraflar, birbirlerinin edebiyat, bilim ve sanat alanlarındaki seçkin eserlerinin tercümesini ve yayınlanmasını teşvik edeceklerdir.
- Taraflar, sportif alanda iş birliğinin artırılmasını ve çeşitli müsabakaların düzenlenmesine yardımcı olacaklardır.
- Taraflar, anlaşma uyarınca, periyodik uygulama programları hazırlayacaklardır. Bu çerçevede, iki hükûmetin temsilcilerinin katılımıyla bir daimî Karma Komisyon kurulacak ve en az iki yılda bir Ankara ve Şam'da değişimli ortak toplantılar düzenleyecektir.¹⁰³⁵

Haddam'ın ziyaretinin ardından 31 Temmuz'da yayımlanan ortak bildiri görüşmelerin “İki komşu ülke arasında mevcut dostluk ve anlayışa uygun samimi bir hava içinde geçtiği” ibaresine yer verilmiştir.¹⁰³⁶ BM yasası çerçevesinde Filistin dâhil olmak üzere Arap halklarının meşru haklarının savunulması için tarafların çaba sarf edeceğini belirten bildiri, Kıbrıs meselesine ayrı bir parantez açılmış ve “İki taraf, Kıbrıs'ın egemenlik ve bağımsızlığının muhafazası ve Türk ve Rum toplumlarının uluslararası andlaşmalar ve Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası ile teminat altına alınmış bulunan meşru hak ve menfaatlerinin korunması gereği üzerinde durmuşlardır”¹⁰³⁷ bildiride, iki ülke arasındaki ilişkilerin çeşitli alanlarda geliştirilmesine dair şu maddeler sıralanmıştır:

¹⁰³⁵ T.C. Resmî Gazete, Sayı 16194, 8 Şubat 1978.

¹⁰³⁶ Milliyet, 1 Ağustos 1973, 11.

¹⁰³⁷ Milliyet, 1 Ağustos 1973, 11.

- İki ülke arasındaki ticari ve iktisadi bağları geliştirmek için bir ticaret anlaşmasının kısa zamanda imzalanması
- Transit ve ulaşım, turizm ve veteriner işbirliği anlaşmalarının bir an önce imzalanmaları için bu konuda yapılan çalışmaların hızlandırılması
- Sivil havacılık alanında bir anlaşma hazırlanması
- İki ülke arasında kanunsuz mal ve insan geçmesi sorunu ile mücadele etmek amacıyla etkili bir işbirliği geliştirilmesi
- İki bakanın birbirleriyle yılda en az bir kere buluşmaları, ayrıca, iki ülkenin dışişleri memurları arasında belirli aralarla yüksek seviyede ziyaret teatisinde bulunulması
- Ülkeleri hakkında daha iyi ve doğru bilgi sağlamak için gazeteci teatisinde bulunulması¹⁰³⁸

Haddam'ın ziyareti, Türkiye-Suriye ilişkilerine ivme kazandıran bir gelişme olmuştur. Suriye, Yunanistan'ın enosis tezine karşı Kıbrıs meselesinde Türkiye'ye olumlu mesaj vererek iki ülke arasındaki ilişkilerin yumuşamasına katkıda bulunmuştur. Kültür Anlaşması'nda iki ülkenin birbirlerinin tarih ve coğrafyalarını okul programlarında doğru bir biçimde öğretme taahhüdünde bulunması, Türkiye'nin Hatay meselesi çerçevesinde olumlu karşıladığı bir diğer gelişme olmuştur.

12 Mart darbesinin Türkiye'nin Suriye politikasında değişime yol açtığı açıkça görülmektedir. 12 Mart muhtırasının ardından iş başına gelen Erim hükûmetlerinin Türk dış politikasındaki çok yönlülüğe son vererek Türkiye'yi yeniden ABD yörüngesine oturtması Türkiye-Suriye ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. 12 Mart muhtırasının ardından kurulan ara rejim hükûmetleri süresince Türkiye'nin Suriye politikası iki döneme ayrılabilir. TSK güdümünde kurulan Erim hükûmetleri döneminde anarşi ve terör ortamının etkisiyle Türkiye'nin Suriye politikası öncelikli olarak iç güvenlik kaygıları etrafında şekillenmiştir. Erim'in istifasının ardından kurulan ve AP ile uyumlu çalışan Melen ve Talu hükûmetleri döneminde ise Türkiye'nin Suriye politikasında bir normalleşme sürecinin başladığı ve üst düzey ziyaretlerle ikili ilişkilerde iyileşme sağlandığı gözlemlenmektedir.

¹⁰³⁸ Bildirinin tam metni için bkz. *Milliyet*, 1 Ağustos 1973, 11.

12 Mart rejiminin AP hükûmetinden farklılaşan Suriye politikasını öncelikli olarak iç politikada yaşanan aktör değişimi ve yeni dış politika yönelimi etrafında değerlendirmek gerekmektedir. TSK güdümünde kurulan Erim hükûmetleri, AP'nin izlediği çok yönlü dış politika anlayışını terk etmiş ve Türkiye'nin Orta Doğu politikasını ABD ittifakının gereklerine yeniden uyumlulaştırmıştır. Bu bağlamda, Erim'in ABD'ye gösterdiği mutlak bağlılık, Türkiye'nin Suriye politikasında etkisini hemen hissettirmiş ve SSCB'nin Orta Doğu'daki en önemli müttefiklerinden biri olan Şam yönetimiyle ilişkiler yeniden karşılıklı güvensizlik ortamında doğru evrilmiştir.

12 Mart sonrasında Türkiye'nin Suriye politikasını belirleyen bir diğer etken, TSK ve Erim hükûmetinin komünizm ve bölücülük gibi zararlı akımların anarşi ortamı yaratarak rejimi değiştirme ve ülkeyi parçalama gayreti içinde olduğuna dair tehdit algısıdır. Bu çerçevede, THKO gibi militan sol örgütlerin Suriye'de faaliyet gösteren el-Fetih kamplarında eğitim aldıklarının ortaya çıkması, Erim hükûmetinin Suriye'yi içerideki komünist ve bölücü tehdidi körükleyen dış mihraklardan biri olarak görmesine neden olmuştur. Dolayısıyla, Erim hükûmeti Suriye'nin iç tehditleri doğrudan doğruya destekleyerek Türkiye'nin güvenliğini ve rejimin bekasını tehlikeye attığını düşünmüştür. Dolayısıyla 12 Mart sonrasında Türkiye'nin tehdit algısının AP hükûmetinin tehdit algısından farklılaştığı rahatlıkla ifade edilebilir.

Türkiye, Melen hükûmeti döneminde de ABD ekseninde hareket etmeye devam etmiş, fakat Suriye'ye yönelik daha aktif ve pozitif bir politika izlemiştir. Melen hükûmetinin Erim hükûmetinden farklılaşan Suriye politikasının temel nedeninin Temmuz 1972'den itibaren Mısır ekseninde Orta Doğu bölgesel sisteminde yaşanan gelişmeler olduğu ifade edilebilir. Enver Sedat'ın binlerce Sovyet askerî personelini ülkesinden çıkartarak SSCB ile arasına mesafe koyması, Akdeniz ve Orta Doğu'daki güç dengesinin Sovyetler aleyhine değişmeye başlamasına neden olmuştur. Bölgede ABD ekseninde dış politika izleyen Türkiye, bu gelişmeyi olumlu karşılamış ve Suriye'de de benzer bir gelişmenin yaşanacağı gibi bir beklenti içine girmiştir. Bu bağlamda, Türkiye Suriye politikasını revize ederek ikili ilişkileri geliştirme stratejisi izlemeye başlamıştır. Bu politika değişikliği, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir Roderick Sarell'in 1972 yılında hazırladığı Türkiye Yıllık Değerlendirme Raporu'na da yansımıştır. Sarell, Türk yetkililerin bu yıl içinde Suriye'ye düzenledikleri üst düzey ziyaretlerin Suriye'yi Batı'ya açma vizyonunun

bir parçası olduğunu belirtmiştir.¹⁰³⁹ Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ticari ve ekonomik ilişkilerini geliştirmek istemesi, Suriye politikasını bu dönemde etkileyen iç faktörlerden bir diğeri olmuştur.

13 Kasım 1970'te Suriye'de iktidarı ele geçiren Hafız Esed'in izlediği pragmatik dış politika çerçevesinde Türkiye'ye yönelik pozitif bir tutum benimsemesi ve 1972 yılında Hatay mitinglerini yasaklaması, bu dönemde Ankara'nın Suriye politikasını olumlu yönde etkileyen bir faktör olmuştur. Türkiye-Suriye ilişkilerinin 1973 yılından itibaren normalleşmesini sağlayan bir diğeri gelişme, TSK'nın dış politika yapım sürecindeki etkinliğini kaybetmeye başlamasıdır. TSK'nın Mart 1973'te yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, AP ve CHP'nin direnişi nedeniyle, Faruk Gürler'i cumhurbaşkanı olarak seçtirememesi iç siyasetteki rolünü konjonktürel olarak zayıflatmıştır. AP ve CGP'nin desteğiyle kurulan Talu hükûmeti, Suriye'ye yönelik olumlu tutumunu sürdürmüş ve gerçekleştirilen üst düzey ziyaretlerle ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için çeşitli adımlar atılmıştır. Çalışmanın bundan sonraki kısmında, Türkiye'nin 1973 Arap-İsrail Savaşı sırasında izlediği politika ele alınacaktır.

4.2.2. 1973 Arap-İsrail Savaşı (Ekim/Yom Kippur Savaşı)

4.2.2.1. Savaşın Nedenleri

1973 Yom Kippur Savaşı'nın nedenlerinin, 1967 Haziran Savaşı'nın sonuçlarında aranılması gerekmektedir. Bir önceki bölümde detaylı bir biçimde ele alınan Haziran Savaşı'nın yol açtığı sonuçlar irdelenirken, İsrail karşısında alınan ağır Arap ülkelerinin Filistin meselesine bakışını köklü bir değişikliğe uğrattığına değinilmişti. Bu çerçevede, Haziran Savaşı'ndan önce İsrail'i ortadan kaldırarak Filistin'i özgürleştirmeyi hedefleyen Arap ülkeleri, savaşın sonunda İsrail gerçekliğini kabullenmek zorunda kalmışlardır. Arap ülkeleri, İsrail'e karşı hedeflerini revize etmiş ve Filistin'i kurtarma düşüncesini bir kenara bırakarak savaş sırasında kaybettikleri toprakları geri kazanma stratejisi izlemeye başlamışlardır.¹⁰⁴⁰

Nâsır'ın ölümünün ardından Mısır Cumhurbaşkanı seçilen Enver Sedat, selefinin pan-Arap milliyetçiliği doktrinine bağlı kalacağını ilan etse de kısa bir süre sonra “Önce

¹⁰³⁹ TNA, FCO 9/1831, Turkey: Annual Review for 1972, Sarell to the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs, Ankara, 30 Aralık 1972.

¹⁰⁴⁰ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, 715-716.

Mısır” siyasetine ağırlık vermeye başlamıştır.¹⁰⁴¹ Sedat, İsrail’le barış anlaşması imzalamak suretiyle kaybettiği toprakları geri alabileceğini ve ülkesinin içine düştüğü ekonomik bunalımın üstesinden gelebileceğini düşünmekteydi. Mısır-İsrail barışının ancak İsrail üzerinde söz sahibi olan ABD’nin diplomatik sürece müdahil olmasıyla sağlanabileceğine inanan Sedat, 1970 yılının aralık ayında ABD’ye gizli bir mesaj göndererek İsrail’le barışabileceğini bildirmiş fakat bu çağrısına olumlu yanıt alamamıştır.¹⁰⁴² Sedat, İsrail’le barışma konusunda ısrarını göstermek istemiş ve Rogers Planı çerçevesinde diplomatik çabalarını sürdüren BM Özel Temsilcisi Gunnar Jarring’e Şubat 1971’de bir mesaj göndererek İsrail’in Sina’dan çekilmesi karşılığında barış için hazır olduğunu bildirmiştir.¹⁰⁴³

İsrail, askerî ve diplomatik açıdan Arap devletlerine üstün bir konumda olması ve süregiden güvenlik kaygıları nedeniyle, Sedat’ın ABD üzerinden ilettiği toprak karşılığı barış tekliflerinin tamamını reddetmiştir.¹⁰⁴⁴ Sedat, barış girişimlerinin reddedilmesi üzerine Mart 1972’de “*Aralamaya çalıştığım bütün kapılar İsrail tarafından ve Amerika’nın onayıyla suratıma çarpıldı*”¹⁰⁴⁵ sözleriyle yaşadığı hayal kırıklığını dile getirmiştir. İsrail’in Arap topraklarında devam eden işgalini ve Mısır’a karşı taviz vermeyen tutumunu sürdürmesi diplomasi yolunun tamamen tıkanmasına yol açmış,¹⁰⁴⁶ ve bölgede “Ne Savaş, Ne Barış” (*No War, No Peace*) olarak adlandırılan bir durum ortaya çıkmıştır.¹⁰⁴⁷

Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından ülkesinin devasa ekonomik sorunlarını çözme konusunda verdiği sözleri tutamayan ve İsrail’e karşı herhangi bir başarı elde edemeyen Sedat, memnuniyetsizliğini giderek dışa vuran bir halk kitlesiyle karşı karşıya kalmıştır. Mısır toplumunda baş gösteren rahatsızlığın yanı sıra, Süveyş Kanalı’nın kapalı olması Mısır ordusunu kanalda hareket edemez hale getirmiş ve ordunun moralini en alt düzeye indirmiştir.¹⁰⁴⁸ Sedat, 1972 ve 1973 yıllarında yönetim yetersizliğinden şikâyet eden halk kitlelerinin gösterileriyle baş etmek durumunda kalmıştır. İç politikada sıkışan Sedat, halkı nezdinde meşruiyetini artırmak, ABD’yi müzakere sürecine müdahil olmaya zorlamak ve

¹⁰⁴¹ Mansfield, *Ortadoğu Tarihi*, 411.

¹⁰⁴² Seale, *Asad of Syria*, 195.

¹⁰⁴³ Goldschmidt Jr. ve Davidson, *Kısa Orta Doğu Tarihi*, 449.

¹⁰⁴⁴ Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 317.

¹⁰⁴⁵ İsmail Cem, “Orta Doğu Savaşı,” *Milliyet*, 19 Ekim 1973, 2.

¹⁰⁴⁶ Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 537.

¹⁰⁴⁷ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 317.

¹⁰⁴⁸ Mansfield, *Ortadoğu Tarihi*, 412.

İsrail'in taviz vermez tutumunu yumuşatmak amacıyla diplomasinin bir aracı olarak gördüğü savaş yoluna başvurmaya karar vermiştir.¹⁰⁴⁹

Sedat, savaş düşüncesinde yalnız değildi. Suriye'de kansız bir darbeye yönetime el koyan Hafız Esed, Haziran Savaşı'nda İsrail'e kaptırılan Golan Tepelerini geri almak için İsrail'le savaşın kaçınılmaz olduğunu düşünmekteydi.¹⁰⁵⁰ Golan Tepelerinin işgal altında olmasının yanı sıra, Esed'in kişiliği de Ekim Savaşı'na giden yolda önemli bir rol oynamıştır. Esed, kendisini Nâsır'dan sonra Arapların kaderini değiştirecek ve pan-Arap milliyetçiliğinin bayraktarlığını üstlenecek lider olarak görmekteydi. Esed, bu çerçevede hem Suriye ordusunun güvenini restore etmek hem de İsrail'e karşı sahada kazanılacak bir zaferle dünya kamuoyunda Arapların itibarını artırmak istemekteydi. Esed ayrıca, güç dengesinin Araplar lehine değiştirilmesinin ardından İsrail'le eşit koşullarda mücadele edebileceğini ve Arapların geçmiş dönemde yaşadığı aşağılamalardan kurtulabileceğini düşünmekteydi.¹⁰⁵¹

İsrail'in Haziran Savaşı'nın ardından işgal ettiği topraklarda Yahudi yerleşim birimleri kurması, Sedat ve Esed'i harekete geçiren bir diğer gelişme olmuştur. Haziran Savaşı'nın ardından oluşan bölgesel statükoyu kabul edilemez bulan Sedat ve Esed, sınırlı bir askerî hareketle mevcut kilidi çözmek, dünyanın ilgisini bölgeye çekmek ve İsrail'i çözüme zorlamak istemişlerdir.¹⁰⁵² İki lider, bu çerçevede İsrail'e karşı ortak bir saldırı düzenlemek için mutabakat sağlamış ve 1971 yılının ilk aylarından itibaren gizli bir biçimde savaş planlamalarına başlamışlardır.¹⁰⁵³

Sedat ve Esed, iki yıldan fazla süre devam eden savaş hazırlıklarının ardından, 1 Nisan 1973'te bir araya gelerek askerî harekât planı üzerinde nihai mutabakatı sağlamışlardır.¹⁰⁵⁴ Ürdün, bu gelişmelere kayıtsız kalmamış ve Mısır-Suriye ittifakına katılma kararı almıştır. Sedat, Esed ve Kral Hüseyin 10 Eylül 1973 tarihinde Kahire'de bir araya gelerek İsrail'e açılacak savaşı görüşmüşler ve üçlü bir pakt imzalama konusunda

¹⁰⁴⁹ Cleveland ve Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 375.

¹⁰⁵⁰ TNA, FCO 93/274, Syria and the Arab/Israeli War, Roberts to the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs, Şam, Ekim 1973.

¹⁰⁵¹ Seale, *Asad of Syria*, 185-186.

¹⁰⁵² Sami Kohen, "Yine Silâhlar Konuşuyor," *Milliyet*, 11 Ekim 1973, 2.

¹⁰⁵³ Seale, *Asad of Syria*, 190.

¹⁰⁵⁴ Mısır ve Suriye Haziran Savaşı sonrasında silahlanma faaliyetlerine ağırlık vermiş ve ordularını geliştirmiş Sovyet silahlarıyla takviye etmişlerdir. Savaş patlak vermeden önce, Suriye ve Mısır'ın 450 bin askeri ve 900 uçağı, İsrail'in 350 bin askeri ve 500 uçağı bulunmaktaydı. Bkz. Türkman, *ABD, Orta Doğu ve Türkiye*, 279-280.

ittifak sağlamışlardır. Varılan anlaşmaya göre, Suriye'nin savaşa aktif olarak katılması, hava savunma sistemine sahip olmayan Ürdün'ün ise savaş dışında kalması fakat bazı manevralar yaparak İsrail ordusunun bir kısmını meşgul etmesi kararlaştırılmıştır.¹⁰⁵⁵

Sedat ve Esed kazanacakları bir zaferle İsrail'in askerî yenilmezlik efsanesini sonlandırmak istemişlerdir. Fakat Sedat ve Esed'in uzun bir süre İsrail'e karşı ortak bir savaşı organize etmelerine rağmen İsrail'le savaşma amaçları farklıydı. Esed, Haziran Savaşı'nda kaybedilen toprakların tamamen geri alınmasıyla İsrail'in baskı altında kalacağını ve Haziran Savaşı öncesindeki sınırlara dönme konusunda müzakere masasına oturacağını düşünmekteydi. Sedat ise, yürütülecek kısıtlı bir savaşla uzun süredir devam ettirdiği barış diplomasinin tıkanan kanallarını yeniden açmayı ve İsrail'i barış masasına geri döndürmeyi hedeflemekteydi.¹⁰⁵⁶ Yom Kippur Savaşı'na giderken iki liderin kafasında yer alan farklı projeksiyonlar hem savaşın gidişatını hem de savaş sonrasında yaşanan gelişmeleri doğrudan etkileyecek ve Orta Doğu'da yeni kırılmaların yaşanmasına yol açacaktır.

Sonuç olarak, Mısırlı bilim adamlarının çeşitli meteorolojik verileri değerlendirmesinin ardından Mısır ordusunun Süveyş Kanalı'na gerçekleştireceği hareketin 6 Ekim günü başlatılmasına karar verilmiştir. 6 Ekim tarihi Yahudilerin Yom Kippur adı verilen dini bayramına denk geldiği için savaş bu isimle tarihe geçmiştir. Ekim Savaşı, Müslümanların kutsal ayı olan Ramazan'da vuku bulduğu için Ramazan Savaşı olarak da adlandırmıştır.¹⁰⁵⁷

4.2.2.2. Savaşın Gelişimi ve BM Kararları

Mısır ve Suriye ordularının 6 Ekim 1973 günü saat 14.00'de koordinasyon halinde Süveyş Kanalı ve Golan Tepelerindeki İsrail mevzilerine başlattıkları sürpriz saldırıyla Yom Kippur Savaşı başlamıştır.¹⁰⁵⁸ Süveyş Kanalı'nın batı yakasında yer alan Mısır topçu birlikleri, doğu tarafındaki İsrail mevzilerini yoğun ateş altına almış, Mısır komandoları da kauçuk sandallar vasıtasıyla kanalı geçerek İsrail birliklerine saldırmışlardır. 6 Ekim günü, Hz. Muhammed'in Bedir Savaşı'nın hazırlıklarına başladığı gün olduğu için Mısır'ın ani

¹⁰⁵⁵ Goldschmidt Jr. ve Davidson, *Kısa Orta Doğu Tarihi*, 455-456; Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 320.

¹⁰⁵⁶ Seale, *Asad of Syria*, 195-197; Mansfield, *Ortadoğu Tarihi*, 414.

¹⁰⁵⁷ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 322.

¹⁰⁵⁸ Savaşın birinci gününün Türk basınındaki yansımaları için bkz. *Milliyet*, 7 Ekim 1973; *Cumhuriyet*, 7 Ekim 1973.

harekâtına “Bedr Operasyonu” adı verilmiştir. Mısır ordusunun Süveyş Kanalı’nda başlattığı saldırıyla eş zamanlı olarak Suriye topçu birlikleri Golan Tepelerindeki İsrail mevzilerini ateş altına almış, 700 tankla desteklenen 3 piyade tugayı saldırıya geçmiştir. İsrail’in dini bayramını kutladığı gün gerçekleştirilen saldırıya İsrail ordusu tamamen hazırlıksız yakalanmıştır.¹⁰⁵⁹

Mısır, 9 saat süren çatışmaların ardından, Kanal’ın doğu yakasında 60 noktayı tutmayı ve kurulan 10 köprü üzerinden 8 bin piyadesini karşı yakaya geçirmeyi başarmıştır. 6 Ekim’i 7 Ekim’e bağlayan gece, Mısır ordusunun 5 piyade tümeni ve 400 tanklık kuvveti Kanal’ın karşı tarafına konuşlanmaya muvaffak olmuştur.¹⁰⁶⁰ Mısır, savaşın başlamasından bir gün sonra Süveyş Kanalı’nın doğu yakasında 160 km’lik bir hatta kontrol sağlamış, Kanal’ın karşı yakasına 80 bin askerini geçirmeyi başarırken sadece 200 asker kaybetmiştir.¹⁰⁶¹

7 Ekim’de İngiliz Büyükelçisi Sir Philips Adams’la bir görüşme yapan Sedat, İsrail’in Haziran Savaşı’nda işgal ettiği topraklardan çekilmesi koşuluyla düzenlenecek bir uluslararası barış konferansına Mısır’ın katılmaya hazır olduğunu belirtmiştir. İsrail’in işgal ettiği topraklardan çekilmediği sürece silah bırakmayacaklarının altını çizen Sedat, Suriye’nin de Mısır’la benzer bir amaç uğruna savaştığını Adams’a bildirmiştir.¹⁰⁶²

Mısır, 8 Ekim gününe gelindiğinde Kanal’ın Doğu yakasındaki pozisyonunu iyice tahkim etmiştir. Mısır ordusu kuzeyde Kantara’da, merkezde İsmailiye’nin karşısında ve güneyde Süveyş’in girişinde 3 köprübaşı tutmuş ve İsrail’in ciddi manada tahkim ettiği Bar-Lev hattını zorlamaya başlamıştır. İsrail’in Mısır’ın ilerleyişine engel olmak için düzenlediği saldırılar başarısız olurken, Mısır uçakları Sina Yarımadası’nın içlerine başarılı hava hareketleri düzenlemiş ve İsrail uçaklarına ağır kayıplar verdirmiştir.¹⁰⁶³

Mısır’ın ani saldırısı ve başarısıyla şaşkınlığı uğrayan İsrail Genelkurmay Başkanlığı, 8 Ekim’de Süveyş Cephesini üçe ayırarak İsmailiye kentinin karşısında kalan Ferdan köprüsüne saldırarak Kanal’ın batı yakasına geçmeye çalışmıştır. Fakat Mısır birlikleri saldırıyı düzenleyen 190. İsrail tugayını tamamen imha etmiş, Tugay Komutanı Yaguri de

¹⁰⁵⁹ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 322.

¹⁰⁶⁰ Age., 323.

¹⁰⁶¹ Cleveland ve Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 375; Arı ilk gün Süveyş Kanalı’nın karşı yakasına geçirilen asker sayısını 200 bin olarak zikrederken; Mansfield 90 bin olduğunu belirtmektedir. Bkz. Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 318 ve Mansfield, *Ortadoğu Tarihi*, 414.

¹⁰⁶² TNA, FCO 93/254, Adams to FCO, Kahire, 7 Ekim 1973.

¹⁰⁶³ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 323.

esir düşmüştür. 9 Ekim’de Kanal’ın doğu yakasında çok sert tank savaşları vuku bulmuş, Mısır ordusu 100 İsrail tankını tahrip etmeye muvaffak olmuştur.¹⁰⁶⁴ İsrail kuvvetleri, çarpışmalar neticesinde Bar-Lev Hattı’nın büyük çoğunluğunu terk ederek geri çekilmek zorunda kalmıştır.¹⁰⁶⁵ Mısır birlikleri, Kanal’ın doğu yakasında 8 mil (13 km) derinliğinde bir alanda hakimiyet sağlayarak mevzilerini güçlendirmiş fakat ellerine imkân geçmesine rağmen Sina’nın içlerine doğru ilerlememişlerdir.¹⁰⁶⁶

Sınırlı bir askerî zaferle Washington’ı harekete geçirmek ve İsrail’i barışa zorlayarak masaya avantajlı oturmak isteyen Sedat’ın operasyonları durdurmasıyla birlikte 9 Ekim’den itibaren Kanal cephesinde askerî hareketlilik azalmaya başlamıştır.¹⁰⁶⁷ Diğer taraftan İsrail, Mısır birliklerinin Kanal cephesinde daha ileriye gitmeyeceğini anladıktan sonra sıklet merkezini kuzey cephesine kaydırarak bütün gücüyle Suriye ordusuna saldırmıştır.¹⁰⁶⁸ Sedat’ın kaybettiği toprakları kazanmak için Sina’da ileri harekate girişmemesi, İsrail’e zaman kazandıracak ve İsrail ordusunun kuzey cephesinden sonra Kanal cephesinde karşı taarruz başlatarak Mısır birliklerini etkisiz hale getirmesini kolaylaştıracaktır.¹⁰⁶⁹

Kuzey cephesine bakıldığında, Suriye birliklerinin Golan Tepelerine 6 Ekim’de başlattığı ilk saldırının ardından bazı stratejik noktaları ele geçirdiği ve İsrail kuvvetlerinin geri çekilmek zorunda kaldığı görülmektedir.¹⁰⁷⁰ Suriye, İsrail Hava Kuvvetleri’nin kara birliklerini desteklemek için mevzilerine düzenlediği hava saldırılarını SSCB’den aldığı SAM-6 ve SAM-7 füzeleriyle¹⁰⁷¹ savuşturmuş ve İsrail’in 30 Skyhawk ve 10 Phantom uçağını düşürmeyi başarmıştır. Suriye ordusu, 6 Ekim günü Taberiye Gölü’ne giden yolda hâkimiyet sağlamış, ordunun uç kuvvetleri de göle yaklaşmışlardır. Sovyetlerden alınan ve ileri teknolojiyle donatılan tanklarla taarruza geçen Suriye birlikleri, 7 Ekim sabahı 188. İsrail tugayını tamamen imha etmiş, tugay komutanını ve yardımcısını öldürerek İsrail tanklarının büyük çoğunluğunu yok etmişlerdir.¹⁰⁷² Tanklarla desteklenen Suriye birlikleri,

¹⁰⁶⁴ Age., 324.

¹⁰⁶⁵ *Barış*, 10 Ekim 1973, 1.

¹⁰⁶⁶ TNA, FCO 93/279, *The War of the Day of Atonement*, Ledwidge to the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs, Tel Aviv, 1 Kasım 1973.

¹⁰⁶⁷ Goldschmidt Jr. ve Davidson, *Kısa Orta Doğu Tarihi*, 457; Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 318.

¹⁰⁶⁸ Türkman, *ABD, Orta Doğu ve Türkiye*, 281-282; Yılmaz, *Uluslararası Politikada Ortadoğu*, 179.

¹⁰⁶⁹ Cleveland ve Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 375.

¹⁰⁷⁰ *Cumhuriyet*, 8 Ekim 1973, 1; *Barış*, 8 Ekim 1973, 7.

¹⁰⁷¹ Bu füzelerin özellikleri için bkz. Türkman, *ABD, Orta Doğu ve Türkiye*, 282-283.

¹⁰⁷² Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 325.

şiddetli çarpışmaların ardından ilerleyişini devam ettirmiş ve Golan Tepelerinin merkezi olan Kuneytra'yı ele geçirmeyi başarmıştır.¹⁰⁷³

Suriye'nin ilerleyişi 8 Ekim'den itibaren duraklamaya başlamıştır. İsrail birlikleri, Suriye kuvvetlerinin 9 Ekim'de düzenlediği taarruzları başarılı bir biçimde durdurmuştur. Bu taarruzlarda Suriyeliler ağır zayıatlar vermiştir. Aynı gün, İsrail uçakları Şam'da bulunan Suriye Savunma Bakanlığı ve Suriye Hava Kuvvetleri Karargâhı dahil olmak üzere stratejik mevzilere hava saldırısı düzenlemiştir.¹⁰⁷⁴ Şam'da bulunan Sovyet Kültür Merkezi de bombalanmış, saldırıda birçok sivil hayatını kaybetmiştir.¹⁰⁷⁵ İsrail, 10 Ekim günü kuzey cephesinde inisiyatif ele geçirmiş ve kuvvetlerinin taarruzu neticesinde Suriye birliklerini 1967 sınırına kadar geri itmeyi başarmıştır.¹⁰⁷⁶

Arap ülkeleri, kuzey cephesindeki savaşa aktif olarak askerî destek sağlamışlardır. Örneğin, Fas Suriye ordusu saflarında savaşmak üzere 1800 asker göndermiştir.¹⁰⁷⁷ Irak da 18 bin askerle kuzey cephesinde devam eden çatışmalara 10 Ekim'de müdahil olmuştur.¹⁰⁷⁸ Fakat bu takviyeler İsrail'in ilerleyişini engelleyememiştir. İsrail'in 11 Ekim'de başlattığı taarruz kuzey cephesindeki vaziyeti tamamen değiştirmiştir. Savaş süresince birkaç kez el değiştiren Kuneytra, 12 Ekim'de İsrail'in eline geçmiş ve Suriye ordusu 1967 ateşkes çizgisinin gerisine atılmıştır.¹⁰⁷⁹ Golan Tepelerini aşan İsrail birlikleri, Suriye topraklarının 8 km içerisine kadar girerek Şam'a yaklaşırken, 13 Ekim'de Suudi Arabistan ve Ürdün savaşa katıldıklarını ilan etmişlerdir.¹⁰⁸⁰ Fakat Ürdün, İsrail'e karşı yeni bir cephe açmamış ve Suriye'ye asker göndermekle iktifa etmiştir. Irak zırhlı kuvvetleri, 15 Ekim'de İsrail birlikleriyle girdiği şiddetli çatışmalarda büyük kayıplar vermiştir.¹⁰⁸¹ 15 Ekim'den itibaren kuzey cephesindeki askerî hareketlilik azalırken, İsrail kuvvetleri Şam'a 20 km kadar yaklaşmayı başarmışlardır.¹⁰⁸²

İsrail, kuzey cephesinde Suriye kuvvetlerini yenilgiye uğrattıktan sonra yeniden Kanal cephesine ağırlık vererek Mısır üzerine yoğunlaşmıştır. İsrail, Mısır güçlerinin 14

¹⁰⁷³ Goldschmidt Jr. ve Davidson, *Kısa Orta Doğu Tarihi*, 457.

¹⁰⁷⁴ *Cumhuriyet*, 10 Ekim 1973, 7.

¹⁰⁷⁵ TNA, FCO 93/260, Killick to FCO, Moskova, 13 Ekim 1973.

¹⁰⁷⁶ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 326.

¹⁰⁷⁷ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, 719.

¹⁰⁷⁸ *Cumhuriyet*, 11 Ekim 1973, 7.

¹⁰⁷⁹ *Milliyet*, 13 Ekim 1973, 1, 11; *Cumhuriyet*, 13 Ekim 1973, 1, 7.

¹⁰⁸⁰ *Cumhuriyet*, 14 Ekim 1973, 1.

¹⁰⁸¹ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 327.

¹⁰⁸² Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 318.

Ekim'de Sina'nın güneyinde bulunan Mitla Geçidini ele geçirmek için başlattığı saldırıyı başarılı bir biçimde durdurmuştur. İsrail uçakları bir Mısır tugayını tamamen imha ederken, Mısır ordusu 200'den fazla tankını kaybetmiş fakat hiçbir ilerleme sağlayamamıştır. Bunun üzerine, Mısır Başkomutanlığı İsrail'in karşı taarruz başlatma ihtimalini dikkate alarak birliklerini Süveyş Kanalı'nın doğusunda toplama kararı almıştır.¹⁰⁸³ Bu noktada, İsrail'in sürpriz hamlesi gelmiştir: Kanal'ın batı yakasına bir çıkarma harekâtı yaparak Mısır ordusunu kuşatmak. Çıkarmanın yapılacağı nokta İsmailiye ile Büyük Acı Göl arası olarak belirlenmiş, General Ariel Şaron operasyon için 15 Ekim gecesi düğmeye basmıştır.¹⁰⁸⁴

Çıkarma hareketinin başlamasının ardından 16 Ekim'de bir konuşma yapan Sedat, İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi koşuluyla ateşkes yapılabileceğini ve savaşın sona ermesiyle Araplarla İsrail arasında yapılacak görüşmelere aracılık edebileceğini açıklamıştır.¹⁰⁸⁵ Sedat'ın barış çağrısı karşılık bulmazken, General Şaron 17 Ekim sabahı kurulan iki köprü aracılığıyla Kanal'ın batı yakasına 30 tank ve 2200 civarında asker çıkarmayı başarmıştır. İsrail kuvvetleri, Süveyş istikametine hareket etmek suretiyle Mısır Üçüncü Ordusu'nun Kahire ile bağlantısını kesme harekâtına hızla başlamışlardır. İsrail birlikleri, 21 Ekim'de Süveyş yolunun büyük bir kısmını kontrol altına almayı başarırken, İsrail uçaklarının Mısır'ın SAM uçaksavar füze rampalarını imha etmesi Süveyş-Kahire ilerleyişini hızlandırmıştır. 200 tank ve 12 bin askerden oluşan İsrail birlikleri, 22 Ekim'de Kahire-İsmailiye yolunu tamamen kontrol altına alarak hem 20 bin kişilik Mısır Üçüncü Ordusu'nun hem de Kanal'ın doğu yakasındaki 160 km'lik hatta konuşlanmış bulunan Mısır kuvvetlerinin Kahire ile olan bağlantılarını koparmayı başarmıştır.¹⁰⁸⁶

ABD ve SSCB, 1967 Haziran Savaşı'nda olduğu gibi, Yom Kippur Savaşı'na da müdahil olarak müttefiklerini askerî olarak desteklemişlerdir. Moskova, savaşın başından itibaren Mısır ve Suriye'ye silah sağlarken; Washington, İsrail'e silah taşıdığı hava köprüsünü kurmak için bir hafta tereddüt etmiştir.¹⁰⁸⁷ Bunun nedeni, ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'ın Arap devletlerinin İsrail'i ezmek kaydıyla kazanacağı sınırlı bir askerî zaferi barış masasının kurulabilmesi için fırsat olarak görmesiydi. Bu çerçevede, Kissinger 12 Ekim'de Mısır kuvvetlerinin Süveyş Kanalı'nın doğusunda kalması kaydıyla Mısır'a

¹⁰⁸³ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 327-328.

¹⁰⁸⁴ Mansfield, *Ortadoğu Tarihi*, 415; Cleveland ve Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 375.

¹⁰⁸⁵ Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 319.

¹⁰⁸⁶ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 328-329.

¹⁰⁸⁷ TNA, FCO 93/279, The War of the Day of Atonement, Ledwidge to the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs, Tel Aviv, 1 Kasım 1973.

ateşkes önermiş fakat Sedat İsrail işgal ettiği topraklardan tamamen çekilmeden ve Filistinlilerin meşru haklarını tanımadan ateşkes imzalamayacağını belirterek teklifi reddetmiştir.¹⁰⁸⁸ Sedat'ın uzlaşmaz tutumunu gören Nixon yönetimi, Yahudi lobisinin yoğun baskısı altında kalarak 15 Ekim'den itibaren İsrail'e silah ve mühimmat sevkiyatını açıkça yapmaya başlamıştır.¹⁰⁸⁹

İsrail'in 11 Ekim'de Golan Tepelerine düzenlediği taarruzla Suriye'ye karşı üstünlük sağlaması ve Banyas Limanı'nda yer alan petrol istasyonlarını denizden hedef alması, Kuveyt'in petrol üreten Arap ülkelerini acil toplantıya çağırmasına neden olmuştur.¹⁰⁹⁰ Washington'un 15 Ekim'den itibaren İsrail'e açıkça silah sevkiyatına başlaması, Arap ülkelerinin petrol silahını kullanmasını hızlandırmıştır.¹⁰⁹¹ 16 Ekim'de Kuveyt'te bir araya gelen OAPEC ülkeleri, 17 Ekim'den itibaren petrol üretimini yüzde 5 kısma kararı aldıklarını, petrol fiyatlarına da yüzde 70 zam yaptıklarını açıklamışlardır. Yapılan açıklamada, yeni uygulamanın özellikle ABD'ye yönelik olduğu, İsrail'e karşı Arapları destekleyen ülkelerin bu karardan etkilenmemesi için gerekli önlemlerin alınacağı bildirilmiştir.¹⁰⁹² Amerikan Kongresi, OAPEC'in bu kararına rağmen İsrail'e 2,2 milyar dolarlık askerî yardım yapmaya karar vermiş,¹⁰⁹³ bunun üzerine Suudi Arabistan 20 Ekim'de ABD'ye petrol ihracatını durdurduğunu açıklamıştır.¹⁰⁹⁴ ABD, Arap ülkelerinin bütün itirazlarına ve petrol ambargosu uyarılarına rağmen Ekim ve Kasım aylarında İsrail'e toplam 22 ton askerî malzeme ve mühimmat sevk etmiştir.¹⁰⁹⁵

ABD, SSCB ile iş birliği halinde 6 Ekim'de BMGK'yı acil toplantıya çağırarak istemiş, fakat Mısır ve Suriye'nin zaferinden emin olan Brejnev yönetimi, Kissinger'ın teklifine yanaşmamıştır. Bunun üzerine, Nixon yönetimi inisiyatif alarak 7 Ekim günü BMGK'yı toplantıya çağırarak, aynı zamanda 6. Filo'yu Girit'in güneyine göndermiştir.¹⁰⁹⁶ 8 ve 9 Ekim tarihlerinde üç toplantı yapan BMGK, ortak karar tasarısı üzerinde uzlaşmamıştır. İsrail'in 15 Ekim'de Süveyş Kanalı'nın batı yakasına düzenlediği çıkarma harekâtı Moskova yönetiminin tutumunu değiştiren asıl gelişme olmuştur. SSCB Başbakanı

¹⁰⁸⁸ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 330-331.

¹⁰⁸⁹ Goldschmidt Jr. ve Davidson, *Kısa Orta Doğu Tarihi*, 458; *Cumhuriyet*, 16 Ekim 1973, 1.

¹⁰⁹⁰ *Cumhuriyet*, 12 Ekim 1973, 7.

¹⁰⁹¹ Cleveland ve Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 376.

¹⁰⁹² Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 319-320.

¹⁰⁹³ *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1973, 9.

¹⁰⁹⁴ *Cumhuriyet*, 21 Ekim 1973, 1.

¹⁰⁹⁵ Cleveland ve Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 376.

¹⁰⁹⁶ *Cumhuriyet*, 9 Ekim 1973, 9.

Kosigin, savaşın gidişatını bizzat takip etmek üzere 16 Ekim'de Kahire'ye gitmiş ve 18 Ekim'e kadar burada kalarak durumu yerinde tetkik etmiştir. Kosigin, 18 Ekim'de İsrail'in çıkarma operasyonunun başarılı olduğunu anlamasının ardından 19 Ekim'de derhal Moskova'ya dönerek Brejnev'e sahadaki durumu aktarmıştır. Mtfeviklerini hezimetten kurtarmayı hedefleyen Brejnev, 20 Ekim'de Başkan Nixon'a bir mesaj göndererek bölgede yaşanan savaşı müzakere etmek istediğini bildirmiştir. Brejnev'in bu çağrısı zerine ABD Dışışleri Bakanı Kissinger Moskova'ya hareket etmiştir.¹⁰⁹⁷ BMGK, diplomasi kanallarının açılmasının ardından, 22 Ekim günü ABD-SSCB ortak önerisiyle hazırlanan 338 sayılı kararı kabul etmiştir.¹⁰⁹⁸

Yom Kippur Savaşı nedeniyle alınan 338 sayılı karar 3 maddeden oluşmaktaydı:

- Kararın kabul edilmesinin ardından bütün tarafların buldukları mevkilerde 12 saat içinde derhal bütün askerî faaliyetleri durdurmaları ve ateş pozisyonu almaları
- Tarafların ateşkesin hemen ardından 242 sayılı kararı bütün unsurlarıyla tatbik etmeleri
- Tarafların ateşkesle birlikte, uygun aracılar vasıtasıyla Orta Doğu'da adil ve kalıcı barışı sağlamak için müzakerelere bařlamaları¹⁰⁹⁹

Mısır, Ürdün ve İsrail aynı gün ateşkes kararına uyacaklarını deklare etmişlerdir.¹¹⁰⁰ Suriye ise 24 Ekim'de yaptığı açıklamayla ateşkesi kabul ettiğini ilan etmiştir.¹¹⁰¹ Kararın maddelerine bakıldığında, 242 sayılı karara vurgu yapan ikinci madde Arap devletlerine, kalıcı barış çağrısı yapan üçüncü madde ise İsrail'e verilen bir taviz olarak değerlendirilebilir.¹¹⁰² 338 sayılı kararda açıkça 12 saat içinde ateşkes sağlanması çağrısı bulunmasına rağmen, İsrail kuvvetleri Mısır nc Ordusu zerindeki kuşatmayı daha da sıkılaştırmış ve Sveys'in güneyinde bulunan Adabia şehrini işgal etmiştir. Enver Sedat'ın İsrail'in ateşkesi ihlali nedeniyle yaptığı şikâyet üzerine toplanan BMGK, 23 Ekim'de 339 sayılı kararı almıştır.¹¹⁰³ Yeni kararda, 338 sayılı karara atıfla ateşkes çağrısını yinelenmiş

¹⁰⁹⁷ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 332-333; *Vatan*, 21 Ekim 1973, 1.

¹⁰⁹⁸ *Vatan*, 23 Ekim 1973, 1.

¹⁰⁹⁹ BMGK'nın 338 no'lu kararının orijinal metni için bkz. TNA, FCO 93/208, 1978.

¹¹⁰⁰ *Cumhuriyet*, 23 Ekim 1973, 1; *Milliyet*, 23 Ekim 1973, 1.

¹¹⁰¹ TNA, FCO 93/274, Syria and the Arab/Israeli War, Roberts to the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs, şam, Ekim 1973.

¹¹⁰² Yılmaz, *Uluslararası Politikada Ortadoğu*, 179.

¹¹⁰³ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 334.

ve ateşkesin yürürlüğe girdiği andan itibaren tarafların işgal ettikleri pozisyonlara geri dönmesi çağrısında bulunulmuştur. Kararda ayrıca, BM Genel Sekreteri Kurt Waldheim'dan Mısır-İsrail ateşkesini denetlemek için BM gözlemcilerinin acilen Orta Doğu'ya göndermesi talep edilmiştir.¹¹⁰⁴

BMGK kararlarına rağmen devam eden ateşkes ihlalleri, Washington ile Moskova'nın karşı karşıya gelmesine ve süregiden krize müdahale etmelerine yol açmıştır.¹¹⁰⁵ İsrail'in Mısır Üçüncü Ordusu'na ilaç ve kan taşıyan bir sağlık konvoyuna 24 Ekim'de geçiş izin vermemesi ortamın yeniden gerilmesine neden olmuştur.¹¹⁰⁶ Sedat, İsrail'i ateşkesi uymamakla suçlamış ve ateşkesi gözlemek için ABD ve SSCB'den bölgeye ortak bir heyet göndermesini talep etmiştir. İsrail'in devam eden ihlallerinden rahatsızlık duyan Brejnev yönetiminin, 25 Ekim'de tek taraflı olarak bölgeye gözlemcilerini göndereceğini deklare etmesi Washington ile Moskova arasındaki gerginliğin tırmanmasına neden olmuştur.¹¹⁰⁷

Beyaz Saray Sözcüsü Gerald Warren, 26 Ekim'de yaptığı açıklamada Mısır'a gönderilen Sovyet personelinin sadece gözlemci olduğunu ve bölgedeki gelişmeleri takip edeceğini açıklamıştır. ABD Savunma Bakanı James Schlesinger de Amerikan kuvvetlerindeki alarm durumunun kademeli olarak azaltılacağını ifade etmiştir.¹¹⁰⁸ SSCB, ABD'nin krizi derinleştirmemek için yaptığı açıklamaları memnuniyetle karşılamıştır. Kissinger'ın İsrail'e baskı kurarak Mısır Üçüncü Ordusu'na gıda ve sağlık malzemesi gönderilmesini sağlaması gerginliği tamamen sonlandırmıştır.¹¹⁰⁹

BMGK, süregiden ateşkes ihlalleri üzerine 25 Ekim'de 340 sayılı yeni bir karar almıştır. Kararın ilk maddesinde, acil ve tam bir ateşkesin gözetlenmesi ve taraflardan 22 Ekim günü saat 16.50 itibariyle işgal ettikleri mevkilere geri çekilmeleri talep edilmiştir. Kararda, BM Genel Sekreteri'nden iki tarafta yer alan askerî gözlemci sayısını artırması, BMGK'nın daimî üyeleri dışındaki devletlerin askerlerinden oluşacak bir BM Barış Gücü (*United Nations Emergency Force-UNEF*) kurması ve 24 saat içinde atılan adımlarla ilgili bir rapor hazırlaması talep edilmiştir.¹¹¹⁰

¹¹⁰⁴ BMGK'nın 339 no'lu kararının orijinal metni için bkz. TNA, FCO 93/208, 1978.

¹¹⁰⁵ Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 538.

¹¹⁰⁶ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 334.

¹¹⁰⁷ *Cumhuriyet*, 26 Ekim 1973, 1.

¹¹⁰⁸ *Cumhuriyet*, 27 Ekim 1973, 7.

¹¹⁰⁹ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 335.

¹¹¹⁰ BMGK'nın 340 no'lu kararının orijinal metni için bkz. TNA, FCO 93/208, 1978.

27 Ekim 1973'te bütün cephelerde ateşkesin sağlanmasının ardından 28 Ekim'de Mısır ve İsrail ordu komutanları, Kissinger'ın da katılımıyla, Kahire'ye 101 km uzaklıkta yer alan bir bölgede kurulan çadırda iç içe geçen askerî hatları belirlemek ve kuşatma altındaki Mısır Üçüncü Ordusu'nun ihtiyaçlarının nasıl karşılanacağını kararlaştırmak üzere bir araya gelmişlerdir.¹¹¹¹ Nihayetinde Mısır ve İsrail temsilcileri arasında 11 Kasım'da 6 maddelik bir ateşkes anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmaya göre, iki taraf 22 Ekim'deki mevzilerine çekilmek için müzakerelere başlamaya ve ateşkese uymaya söz vermişlerdir. Bunun yanı sıra, Mısır Üçüncü Ordusu'na her türlü gıda ve tıbbi malzeme yardımının serbestçe yapılabilmesi hususunda anlaşmaya varılmıştır.¹¹¹² ABD Dışişleri Bakanı Kissinger'ın mekik diplomasisi sonucunda Ocak 1974 ve Eylül 1975'te Mısır-İsrail Ayırma Anlaşmaları, Mayıs 1974'te Suriye-İsrail Ayırma Anlaşması imzalanmış; Mısır, Suriye ve İsrail arasındaki tampon bölgelere, BM Ayırma Gözlem Gücü (*UN Disengagement Observer Forces-UNDOF*) yerleştirilmiştir.¹¹¹³

BMGK'nın yanı sıra, BM Genel Kurulu'nda da Yom Kippur Savaşı sonrasında birtakım kararlar alınmıştır. Filistin meselesi, Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 56 ülkenin önerisiyle 14 Ekim 1974'te Genel Kurul'da ele alınmıştır. FKÖ, yapılan oylama neticesinde Filistin halkının temsilcisi olarak kabul edilmiş ve Yaser Arafat BM Genel Kurulu'na Filistin'i temsilen katılmak için davet edilmiştir.¹¹¹⁴ Arafat'ın Genel Kurul'a hitap etmesinin ardından 22 Kasım 1974 tarihinde alınan 3236 sayılı kararla, Filistin halkının kendi kaderini tayin, bağımsızlık ve egemenlik hakkı kabul edilmiş, Filistin halkının Orta Doğu barışının esas tarafı olduğu ifade edilmiş ve BM Genel Sekreteri'nin FKÖ ile ilişki kurması talep edilmiştir. Aynı gün alınan 3237 sayılı bir diğer kararla, FKÖ'nün BM Genel Kurulu'nun toplantılarına ve Genel Kurul himayesinde düzenlenen uluslararası konferanslara gözlemci statüsüyle katılması üzerinde ittifak sağlanmıştır.¹¹¹⁵

4.2.2.3. Savaşın Sonuçları

İsrail, tıpkı daha önce cereyan eden Arap-İsrail savaşlarında olduğu gibi, Yom Kippur Savaşı'ndan da kazançlı çıkan taraf olmuştur. İsrail, Süveyş Kanalı'nın batısında 1640 km², Golan Tepelerinde 600 km² olmak üzere iki yeni toprak parçası kazanmıştır.

¹¹¹¹ Goldschmidt Jr. ve Davidson, *Kısa Orta Doğu Tarihi*, 460.

¹¹¹² *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1973, 3.

¹¹¹³ Goldschmidt Jr. ve Davidson, *Kısa Orta Doğu Tarihi*, 460-462; Mansfield, *Ortadoğu Tarihi*, 418-419.

¹¹¹⁴ Yılmaz, *Uluslararası Politikada Ortadoğu*, 185.

¹¹¹⁵ Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 325-326.

Ayrıca, İsrail ordusu Kahire'ye 110 km, Şam'a 30 km kadar yaklaşmayı başarmıştır.¹¹¹⁶ Fakat bu kazançlar İsrail'e oldukça pahalıya mal olmuştur. İsrail savaşın sonunda 800 tank ve 110 uçak kaybederken; Arap tarafı, 2000 civarında tank ve 450 uçağını yitirmiştir. Yom Kippur Savaşı süresince İsrail'den 2500 kişi hayatını kaybederken, Mısır'ın kayıpları 7700, Suriye'nin kayıpları ise 3500 olmuştur.¹¹¹⁷ Savaşın başlangıcında Mısır ve Suriye'nin İsrail karşısında elde ettiği askerî başarılar, İsrail ordusunun yenilmezlik mitinin sona ermesine neden olmuştur.¹¹¹⁸

İsrail'in Yom Kippur Savaşı'nda Arap devletleri karşısında zor duruma düşmesi, savaşın hemen ardından İsrail ordusunun askerî kapasitesinin sorgulanmasına neden olmuştur. Bu çerçevede, İsrail yöneticileri Arap devletleri karşısında yeniden askerî üstünlük sağlama çabalarını diplomatik faaliyetlerinin merkezine oturtmuşlardır. 1974 yılının sonuna gelindiğinde İsrail ordusu, ABD askerî yardımları neticesinde Ekim 1973'e kıyasla hem nitelik hem nicelik açısından çok daha ileri bir seviyeye ulaşmıştır.¹¹¹⁹

Yom Kippur Savaşı'nın en önemli neticesi, Mısır-İsrail barışına giden yolda yaşanan tıkanıklığı açması olmuştur. Mısır lideri Sedat'ın beklentisi savaş sonrasında gerçekleşmiş ve Washington yönetimi Arap-İsrail ihtilafına diplomatik müdahalede bulunmaya karar vermiştir.¹¹²⁰ ABD Başkanı Carter ve Dışişleri Bakanı Kissinger'ın 1977 yılında başlayan diplomatik girişimleri neticesinde Mısır ile İsrail arasında Eylül 1978'de Camp David Anlaşmaları imzalanmıştır. Camp David sürecini, Mart 1979'da imzalanan Mısır-İsrail Barış Anlaşması takip etmiştir. Bir zamanlar Arap dünyasının liderliğini üstlenen Mısır'ın Sina'dan çekilmesi karşılığında İsrail'le barış anlaşması imzalayarak İsrail'i tanıyan ilk Arap devleti olması Orta Doğu bölgesel sistemini derinden sarsmıştır. Mısır, bu kararın ardından Arap Birliği'nden atılarak diplomatik yalnızlığa mahkûm edilmiştir. Irak ve Suriye, Mısır'dan boşalan Arap dünyasının liderlik koltuğunu doldurmak için birbiriyle rekabet etmeye başlamışlardır.¹¹²¹

¹¹¹⁶ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 336-337.

¹¹¹⁷ Cleveland ve Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 376; Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 323.

¹¹¹⁸ Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 538; Mansfield, *Ortadoğu Tarihi*, 416.

¹¹¹⁹ Mansfield, *Ortadoğu Tarihi*, 417.

¹¹²⁰ TNA, FCO 93/562, The Fourth Arab/Israeli War: Political Results, Adams to the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs, Kahire, 16 Ocak 1974.

¹¹²¹ Mısır-İsrail barışının detayları için bkz. Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 327-338; Mansfield, *Ortadoğu Tarihi*, 419-426.

Arap devletlerinin petrolü Batı'ya karşı ilk kez silah olarak kullanmaları sonucu patlak veren petrol krizi Yom Kippur Savaşı'nın uluslararası ve bölgesel düzeni etkileyen bir diğer sonucu olmuştur. Suudi Arabistan, Irak, İran ve Kuveyt petrol fiyatlarında yaşanan artıştan ekonomik kazanç sağlamışlar ve ilerleyen dönemde bölgedeki siyasi ağırlıklarını artırmışlardır. Petrol sahibi ülkeler zenginleşirken Ürdün, Yemen ve Sudan gibi petrolü olmayan ülkeler artan petrol fiyatlarının altından kalkamayarak ekonomik sıkıntılar yaşamışlardır. Bölgesel ülkelerin dışında, Hindistan, Pakistan, Bangladeş gibi Üçüncü Dünya ülkeleri artan petrol fiyatlarıyla baş edebilmek için kalkınma planlarını bir kenara bırakmak zorunda kalmışlardır.¹¹²²

4.2.2.4. Türkiye'nin Politikası

Yom Kippur Savaşı, Türkiye'nin 14 Ekim 1973 genel seçimlerinin atmosferine girdiği bir ortamda patlak vermiştir. Türkiye, sürpriz savaşın seçimlerden bir hafta önce başlaması nedeniyle ilk resmî tepkisini 1967 Haziran Savaşı'na kıyasla biraz daha geç vermiştir. Türkiye, Yom Kippur Savaşı'nda Arap devletlerini destekleyen bir politika izlemiş; Mısır ve Suriye'ye askerî mühimmat taşıyan Sovyet uçaklarının Türk hava sahasını kullanmasına müsaade ederken, ABD'nin İncirlik Üssü'nü kullanarak İsrail'e askerî yardım malzemesi ulaştırmasına izin vermemiştir.¹¹²³ Bu dönemde Türkiye'de görev yapan ABD'li diplomat James W.S. Spain, Ankara'nın Montreux Antlaşması'ndaki bazı muğlaklıklardan istifade ederek Sovyetlerin Suriye'ye silah göndermesine müsaade ettiğini belirtmiştir.¹¹²⁴ Washington yönetimi, Ankara'nın Montreux Antlaşması'nın şartlarına dayandırdığı bu politikayı sert bir biçimde eleştirmiştir. Dolayısıyla, Türkiye'nin savaş sırasında takip ettiği politika Türk-Amerikan ilişkilerinin yeniden gerilmesine neden olmuştur.¹¹²⁵

Arap ülkeleri, tıpkı 1967 Haziran Savaşı'nda olduğu gibi, Yom Kippur Savaşı'nın patlak vermesinin ardından Türkiye'den yardım istemişlerdir. 8 Ekim'de Suriye Büyükelçisi Salah Terazi ve Mısır Büyükelçisi Yusuf Kemalzade Dışişleri Bakanı Haluk Bayülken'i ziyaret ederek savaşın gidişatı hakkında bilgi vermişler ve Bayülken'den Arap ülkelerini destekleyen bir açıklama yapmasını istemişlerdir.¹¹²⁶ Kemalzade ve Terazi, 9 Ekim'de Mısır

¹¹²² Goldschmidt Jr. ve Davidson, *Kısa Orta Doğu Tarihi*, 463-464.

¹¹²³ TNA, FCO 9/2115, Turkey-Arab Relations, Wright to Shepherd, Londra, 5 Şubat 1974.

¹¹²⁴ Rıfat N. Bali (ed.), *American Diplomats in Turkey Oral History Transcripts (1928-1997) Vol. II* (İstanbul: Libra Yayınları, 2011), 789.

¹¹²⁵ TNA, FCO 9/2112, Turkey: Annual Review for 1973, Phillips to the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs, Ankara, 8 Ocak 1974.

¹¹²⁶ *Cumhuriyet*, 9 Ekim 1973, 1.

Büyükelçiliği binasında bir araya gelmiş ve kaleme aldıkları bildiriye düzenledikleri ortak basın toplantısıyla Türk kamuoyuna duyurmuşlardır. Kemalzade'nin okuduğu bildiriye, savaşı İsrail'in başlattığı ve Arap devletlerinin İsrail saldırısına haklı bir biçimde karşı koyduğu iddia edilmiştir. Kemalzade, bildirinin ardından basın mensuplarının sorularını yanıtlamış ve Dışişleri Bakanı Bayülken'e bir gün önce yaptıkları ziyaretin içeriğine temas etmiştir. Kemalzade, Bayülken'e Arap devletlerinin içinde bulunduğu durumu izah ettiklerini, Bayülken'in de kendileri anlayışla karşılandığını ifade etmiştir. Türkiye'nin dost ülkelerle olan ilişkilerine ve bölgedeki ağırlığına değinen Kemalzade, "*Türkiye'den destek bekliyoruz. İşgal altındaki topraklarımızın kurtarılmasında destek olunmasını istiyoruz*" ifadelerini kullanmıştır.¹¹²⁷

Talu hükûmeti, Yom Kippur Savaşı'na yönelik ilk resmî açıklamasını Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Semih Akbil aracılığıyla 9 Ekim günü yapmıştır. Açıklamada, çatışmaların bir an önce durdurulması, bölgede adil bir barışın tesis edilmesi ve BMGK'nın 242 sayılı kararı çerçevesinde İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi istenmiştir. Ayrıca, Arap devletlerinin haklı ve meşru taleplerinin desteklendiğinin bir kez daha altı çizilmiştir.¹¹²⁸

Bayülken, 9 Ekim gecesini İngiliz Büyükelçisi Horace Phillips'i arayarak savaş hakkında görüş alışverişinde bulunmuştur. Bayülken, Dışişleri Bakanlığının resmî açıklamasına değinerek açıklamada kasıtlı olarak saldırgan tarafa dair herhangi bir ifade kullanılmadığını söylemiştir. Bayülken, savaşın kontrolden çıkarak iki taraftan birini küçük düşürmesi durumunda nihai çözümün zorlaşacağını altını çizmiş ve Arap devletlerinin prestijinin yüksek, İsrail'in hayati çıkarlarının tehlikede olmadığı bir ortamda, ABD ya da SSCB'nin diplomatik girişimlerde bulunabileceğini belirtmiştir. Bayülken ayrıca, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) krize son vermek için harekete geçmesi durumunda Türkiye'nin her türlü desteği vermeye hazır olduğunu Phillips'e bildirmiştir.¹¹²⁹

Phillips, Bayülken'le görüşmesinin ardından hazırladığı notta Türkiye'nin savaşa yönelik tutumu hakkında şu noktaların altını çizmiştir:

¹¹²⁷ *Cumhuriyet*, 10 Ekim 1973, 7.

¹¹²⁸ *Milliyet*, 10 Ekim 1973, 11; *The New York Times*, 10 Ekim 1973, 20; Kürkçüoğlu, "Development of Turkish-Arab Relations," 18.

¹¹²⁹ TNA, FCO 93/257, Phillips to FCO, Ankara, 10 Ekim 1973.

- Türk kamuoyu ve basını, 1967 Savaşı'na kıyasla, Arap tarafına daha fazla sempati beslemektedir.
- Türkiye, doğrudan iki taraftan birinin yanında görünmekten kaçınmaktadır. Fakat Türkiye yakın komşularıyla ilişkilerini geliştirmek için benimsediği güncel politika ışığında, Arap devletleriyle arasındaki İslam kardeşliğini inkâr edememektedir.
- Türkiye, ABD ya da SSCB'nin krize müdahil olması durumunda kendi pozisyonunun tehdit edilmesinden endişe duymaktadır.
- Türkiye, Avrupa'nın geliştireceği herhangi bir inisiyatife katkıda bulunmak için isteklidir.¹¹³⁰

10 Ekim'de İsrail Maslahatgüzarı Shaul Bar-Haim, Dışişleri Bakanı Bayülken'le bir görüşme yaparken, Semih Akbil aynı gün yaptığı açıklamada Türkiye topraklarındaki NATO tesislerinin savaşta kullanılabileceğine dair basında yer alan haberleri yalanlamıştır. Akbil, “*Bu tesislerin NATO savunma düzeni içinde bulduklarını*” ve “*Amaçlarına aykırı kullanılmasının söz konusu olamayacağını*” beyan etmiştir.¹¹³¹ Kuveyt Büyükelçisi Yakup el-Reşit, Türkiye'nin ABD'ye ve İsrail'e karşı pozisyonunu netleştirmesinden bir gün sonra, 11 Ekim'de Bayülken'i ziyaret etmiştir. Reşit, Arap ülkelerinin büyükelçileri adına Türkiye'nin savaş sırasındaki tutumu hasebiyle Bayülken'e teşekkürlerini iletmiştir.¹¹³² Cumhurbaşkanı Korutürk de 12 Ekim'de Suriye ve Ürdün büyükelçilerini kabul etmiştir. Suriye Büyükelçisi Salah Terazi'nin Korutürk'le görüşmesi sırasında Suriye Devlet Başkanı Hafız Esed'in sözlü bir mesajını iletmediği dönemin basınına yansımıştır.¹¹³³

Türkiye, 10 Ekim'de kuzey cephesinde savaşa müdahil olan Irak zırhlılarının tren yoluyla Suriye'ye geçişine müsaade ederken,¹¹³⁴ 12 Ekim'den itibaren Türkiye'nin hava sahasını Suriye'ye askerî malzeme taşıyan Sovyet uçaklarına açtığına dair bilgilerin dönemin diplomatik belgelerinde yer aldığı görülmektedir.¹¹³⁵ Türkiye ayrıca, Suriye'nin güney sahillerindeki Türk limanlarından yararlanmasına müsaade etmiş, böylece üçüncü ülkelerin Suriye'ye gönderdiği malzemeler bu limanlardan Suriye'ye transfer edilmiştir.¹¹³⁶

¹¹³⁰ TNA, FCO 93/257, Phillips to FCO, Ankara, 10 Ekim 1973.

¹¹³¹ *Milliyet*, 11 Ekim 1973, 11.

¹¹³² *Cumhuriyet*, 12 Ekim 1973, 7.

¹¹³³ *Milliyet*, 12 Ekim 1973, 11.

¹¹³⁴ TNA, FCO 93/500, Roberts to FCO, Şam, 18 Ekim 1973.

¹¹³⁵ TNA, FCO 93/259, Britnavat Moscow to Moduk, Moskova, 12 Ekim 1973.

¹¹³⁶ Kamel, “Türkiye'nin Arap Dünyası ile İlişkileri,” 14.

ABD, Türkiye'nin bu politikalarını hoş karşılamamıştır. Dönemin Amerikan belgelerinde, Washington yönetiminin Türkiye'nin İncirlik Üssü'nü Amerikan uçaklarına açmamasına karşın Sovyet uçaklarının hava sahasını kullanmasına izin vermesinden ciddi manada rahatsızlık duyduğu açıkça görülmektedir.¹¹³⁷

13 Ekim tarihli Barış Gazetesi'nde yer alan bir haberde Suudi Arabistan, Mısır ve Suriye büyükelçilerinin Türkiye'nin savaş sırasında takip ettiği politikadan son derece memnun oldukları bildirilmiştir.¹¹³⁸ Türkiye'nin 14 Ekim genel seçimlerine odaklanması Orta Doğu savaşını bir süreliğine gündemden düşürürken, Başbakan Naim Talu 16 Ekim'de Dışişleri Bakanı Bayülken ve CGP Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu ile bir toplantı yapmıştır. Talu, toplantının ardından basına yaptığı açıklamada “*Koalisyon partilerinin genel başkanlarıyla Ortadoğu ve dış politika konusunda bir görüşme yaptık*” ifadelerini kullanmıştır. Talu, Orta Doğu ülkelerinin Türkiye'den yardım isteyip istemediklerine dair soruya “*hayır*” cevabını vermiştir.¹¹³⁹

Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Semih Akbil, 16 Ekim'de yaptığı açıklamada İncirlik Üssü'nden İsrail'e yardım uçakları kalktığına dair yabancı basında yer alan haberleri “*hayal ürünü*” olarak nitelendirmiştir. Akbil açıklamasında “*Bu tesisler Kuzey Atlantik Anlaşması bölgesinin güvenlik ve savunması ile ilgilidir ve münhasıran Türkiye'nin savunma işbirliği amaçları için kurulmuştur. Bu bakımdan İncirlik'in de bu amaçlara aykırı olarak kullanılması söz konusu olamaz*”¹¹⁴⁰ sözleriyle ABD'nin NATO tesislerini amacı dışında kullanamayacağını bir kez daha altını çizmiştir.

İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği'nde görev yapan Fyjis-Walker, 16 Ekim'de Londra'ya gönderdiği bir telgrafta Türkiye'nin savaş sırasındaki tutumuna değinmiştir. Walker, Arap devletlerinin Türkiye üzerinde kurduğu İslam dayanışma baskılarının ve Washington'ın İsrail'i desteklemesinin Ankara'nın savaşla ilgili endişelerini arttığını ifade etmiştir. Walker, 10 Ekim'de Büyükelçi Phillips'in gönderdiği telgrafa atıfta bulunarak, Türk kamuoyunun 1967 Savaşı'na kıyasla Arap tarafına yönelik artan sempatisinin nedenleri üzerinde durmuştur. Walker, Türkiye'nin Arap yanlısı tutumuna dair şunları ifade etmiştir:

¹¹³⁷ *The Foreign Relations of the United States (FRUS)*, 1969-1976, Volume XXV, Arab-Israeli Crisis and War, 1973, ed. Nina Howland ve Craig Daigle (Washington: Government Printing Office, 2011), Document 181 ve Document 191.

¹¹³⁸ *Barış*, 14 Ekim 1973, 1.

¹¹³⁹ *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1973, 7.

¹¹⁴⁰ *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1973, 7.

- Türkler, Arapların vatan topraklarını işgalden kurtarmak için savaştığı düşünmekte ve bu mücadele ile Türk Kurtuluş Savaşı arasında benzerlik kurmaktadırlar.
- Türkiye'nin Arap ülkeleri ve SSCB dâhil olmak üzere bütün komşularıyla ilişkilerini geliştirmek istemesi savaş sırasındaki tutumunu etkilemiştir.
- Türkiye'nin petrol tedarik edebilmek için Arap ülkelere duyduğu ihtiyaç, savaş sırasındaki tutumunu etkileyen bir diğer faktördür.
- Dışişleri Bakanı Bayülken, Arap görüşlerine yakındır. Bayülken, Amerika'nın İsrail'e silah gönderme kararına Washington yönetimini bölgede yalnızlaştıracağı gerekçesiyle bir dereceye kadar eleştirel yaklaşmaktadır.
- Ekim seçimlerinin ardından kurulacak yeni hükûmet büyük ihtimalle sol görüşlü olacaktır. Bu gelişme, Türkiye'nin ABD'ye rağmen daha fazla Arap yanlısı tutum takınmasına yol açabilir.¹¹⁴¹

17 Ekim'de Cumhuriyet Gazetesi'nde yer alan bir haberde, Türkiye'nin SSCB ve ABD'nin Orta Doğu ile ilgili bazı isteklerini reddettiği iddialarına yer verilmiştir. Haberde, SSCB Büyükelçisi Vasili Grubyakov'un Mısır ve Suriye'ye silah sevk etmek için Türk hava sahası üzerinden bir hava koridoru oluşturma teklifinde bulunduğu değinilmiş, fakat Dışişleri Bakanı Bayülken'in savaşta tarafsız kalma prensibini benimsediği için teklifi kabul etmediği ifade edilmiştir. Haberde ayrıca, ABD'nin Ankara Büyükelçisi William Macomber'ın Bayülken'i ziyaret ederek Türk hava sahasını kullanan sivil Sovyet uçakları ile Montreux Anlaşması çerçevesinde Boğazlardan geçen Sovyet gemileri hakkında bilgi istediğine değinilmiştir.¹¹⁴²

Türkiye, Mısır ve Suriye'ye silah sevk eden Sovyet uçaklarının hava sahasını kullandığını 18 Ekim'de kesin bir dille yalanlasa da İsrail Ataşesi Türk hava sahası üzerinden çok sayıda Sovyet uçuşunun gerçekleştiğini dile getirmiştir.¹¹⁴³ Türkiye, Sovyet uçaklarına hava sahasını açtığını net bir biçimde yalanlamasına rağmen ilerleyen dönemde bu durumun ortaya çıkması Türk-Amerikan ilişkilerini olumsuz etkileyen bir diğer gelişme olarak

¹¹⁴¹ TNA, FCO 93/264, Fyjis-Walker to Goodison, Ankara, 16 Ekim 1973.

¹¹⁴² *Cumhuriyet*, 18 Ekim 1973, 7.

¹¹⁴³ TNA, FCO 93/270, Britairat for DI3 (West) to Routine Moduk, Ankara, 18 Ekim 1973.

kayıtlara geçecektir.¹¹⁴⁴ Nitekim Macomber, 3 Kasım 1973'te Dışişleri Bakanı Bayülken'le bir araya gelerek Washington yönetiminin Sovyet uçaklarının savaş sırasında Türk hava sahasından faydalanmasıyla ilgili duyduğu rahatsızlığı sert bir biçimde dile getirmiştir. Macomber, ABD'nin Orta Doğu'daki güç dengesinin bozulmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirdikten sonra Türkiye'nin Sovyet taleplerini yatıştırma politikasının yanlış olduğunu ifade etmiş ve Orta Doğu'da Sovyetlere başından itibaren karşı çıkılması gerektiğini Bayülken'e hatırlatmıştır.¹¹⁴⁵

MGK, 17 Ekim'de toplanarak Arap-İsrail Savaşı bağlamında bölgede yaşanan son gelişmeleri masaya yatırmıştır. Toplantı sonrasında yapılan açıklamada “*Milli Güvenlik Kurulu'nun Türkiye'nin bu konuda izlediği politikanın antlaşma ve kaidelere uygun açık ve dürüst bir politika olduğunu müşahade ettiği*” vurgulanmıştır.¹¹⁴⁶ Sovyet uçaklarının Mısır ve Suriye'ye silah taşıdığına yönelik haberlerin basında yer aldığı bir dönemde yapılan bu açıklama, devletin tüm kademelerinin yürütülen dış politikayı benimsediğini göstermesi bakımından önemlidir.

Seçimden galip çıkan CHP lideri Bülent Ecevit, 19 Ekim'de Anadolu Ajansı'na bir demeç vermiş ve petrol üreten ülkelerin aldıkları kararlar neticesinde yaşanması beklenen akaryakıt bunalımına değinmiştir. Ecevit, Türkiye'yi olumsuz yönde etkilemesi beklenen petrol krizine karşı yetkililerin tedbir almaları gerektiğini ifade etmiştir.¹¹⁴⁷ Dışişleri Bakanı Bayülken, 21 Ekim'de Milliyet Gazetesi Ankara Bürosu Şefi Orhan Tokatlı'ya bir demeç vererek Yom Kippur Savaşı'nda ateşkesin sağlanması ve Orta Doğu sorununun barışçıl çözümü için savaşın patlak verdiği andan itibaren yoğun faaliyetlerde bulduklarını açıklamıştır. Bayülken, Türkiye'nin planı ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır:

“Çalışmalarımızda milletlerarası hukuk, prensip ve kaidelerden ve özellikle Güvenlik Konseyince ittifakla kabul edilmiş olan Orta Doğu sorunu ile ilgili 242 sayılı karardan ilham almaktayız. Bize bu çalışmalarımızda yön veren bu karar ve prensipler şüphe yok ki kuvvet kullanarak bir ülkenin topraklarını işgale ve bu işgali sürdürmeye cevaz vermemekte, keza âdil bir barış nizamı bulunabilmesi için bölgedeki bütün devletlerin meşru hudutları içersinde müstakil hükümler

¹¹⁴⁴ *Cumhuriyet*, 27 Aralık 1973, 3.

¹¹⁴⁵ *The Foreign Relations of the United States (FRUS)*, 1969-1976, Volume XXX, Greece; Cyprus; Turkey, 1973-1976, ed. Laurie van Hook (Washington: Government Printing Office, 2007), Document 198.

¹¹⁴⁶ *Cumhuriyet*, 18 Ekim 1973, 7.

¹¹⁴⁷ *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1973, 7.

varlıklarının tanınmasını zorunlu kılmaktadır. Bu iki vazgeçilmez ilkenin üzerine 242 sayılı kararın nasıl tatbik edilebileceği oldukça teferruatlı bir şekilde tespit olunabilir.”¹¹⁴⁸

Her ne kadar bu demeç gazete tarafından “Bayülken Planı” şeklinde ön plana çıkarılsa da Bayülken’in sorunun çözümü için ortaya attığı fikirler BMGK’nın 242 sayılı kararının ve geçmiş hükümetlerin Arap-İsrail ihtilafına yaklaşımının tekrarından başka bir şey değildi.

23 Ekim’de düzenlenen NATO toplantısında, ABD temsilcisi Peter Coterier Sovyet uçaklarının Türk hava sahasını kullanarak Arap devletlerine silah taşımalarını eleştirmiştir. Toplantıda Türkiye’yi temsil eden Bitlis Senatörü Kamran İnan, Montreux Antlaşması çerçevesinde Sovyet uçaklarının belirli bir hava koridoru üzerinden önceden izin almak şartıyla Türk hava sahasından geçebileceğini belirterek eleştirilere yanıt vermiştir. İnan, toplantı sonrasında Anadolu Ajansı’na yaptığı açıklamada Türk hava sahasını kullanan Sovyet uçaklarının sivil uçaklar olduğunu iddia etmiştir.¹¹⁴⁹

CHP lideri Ecevit, aynı gün basına verdiği bir demeçte Orta Doğu sorununa değinmiş ve “*Orta Doğu’da barışın bir an önce ve sürekli olarak gerçekleşmesini istediklerini ve buna her katkıda bulunmaya hazır olduklarını*” belirtmiştir. Yeni dönemde izlenecek dış politikaya da değinen Ecevit, “*Türkiye’nin özellikle son yıllarda genel hatlarıyla bir ulusal dış politikası olmuştur. Bu ulusal dış politikada önemli değişiklikler yer alması söz konusu olmayacaktır. Ancak tabiatıyla esasa inmeyen bazı değişiklikler söz konusu olacaktır*” sözleriyle¹¹⁵⁰ Arap ülkeleriyle yakınlaşmanın devam edeceği sinyalinin vermiştir.

26 Ekim’de Başbakan Talu başkanlığında, Genelkurmay Başkanı Semih Sancar’ın da katılımıyla, Bakanlar Kurulu olağanüstü bir toplantı yapılmıştır. Bakanlar Kurulu, BM Genel Sekreteri Kurt Waldheim’in Kıbrıs’taki BM Barış Gücünden bazı birliklerin Orta Doğu’ya gönderilmesi hususundaki teklifini görüşmüş ve bu konuda olumlu karar almıştır.¹¹⁵¹

1973 seçimlerinden zaferle çıkan CHP lideri Bülent Ecevit, 27 Ekim’de Le Monde Gazetesi’ne verdiği demeçte Arap-İsrail Savaşı’na dair açıklamalarda bulunmuştur. Ecevit,

¹¹⁴⁸ *Milliyet*, 22 Ekim 1973, 11.

¹¹⁴⁹ *Vatan*, 24 Ekim 1973, 5.

¹¹⁵⁰ *Milliyet*, 24 Ekim 1973, 1, 11.

¹¹⁵¹ *Cumhuriyet*, 27 Ekim 1973, 7.

Arap-İsrail ihtilafı konusunda nasıl bir tutum takınacağına yönelik soruya Bağdat Paktı tecrübesini anımsatarak yanıt vermiş ve böyle bir tecrübeyi yeniden yaşamak istemediklerini ifade etmiştir. Arap ülkeleriyle ekonomik ve kültürel ilişkileri geliştirmek istediğini belirten Ecevit, Arap-İsrail ihtilafı gibi bir meseleye Türkiye'nin doğrudan müdahil olmasını istemediğini ancak tutumunun pozitif tarafsızlık olacağını belirtmiştir. Ecevit ayrıca, öncelikle süper güçlerin mevcut krizin çözümünde rol oynayabileceğinin ve Orta Doğu'da sürdürülebilir bir uzlaşmanın tesis edilebilmesi için İsrail'in 1967 yılında işgal ettiği topraklardan geri çekilmesi gerektiğinin altını çizmiştir.¹¹⁵²

Türkiye'nin Yom Kippur Savaşı'na yönelik politikasına bakıldığında, Haziran Savaşı'na benzer bir tutum benimsediği görülmektedir. Türkiye, Yom Kippur Savaşı süresince ABD'nin topraklarındaki NATO üslerini kullanmasına müsaade etmemiştir. Türkiye, ABD'ye mesafeli bir tutum takınmasına karşılık, Sovyet uçaklarının hava sahasını kullanarak Arap devletlerine askerî mühimmat taşımasına müsaade etmiştir. Türkiye'nin savaş sırasında izlediği Arap yanlısı politika Washington ve Tel Aviv yönetimlerini ciddi manada rahatsız etmiştir.

Türkiye'nin Yom Kippur Savaşı sırasında izlediği politikanın karar verme mekanizmasında bulunan Talu hükûmeti, ara rejim döneminin son koalisyon hükûmetidir. Talu hükûmetinin, AP ve CGP ittifakıyla kurulan sağ bir koalisyon olduğuna yukarıda değinilmişti. Bu çerçevede, Talu hükûmetinin savaş sırasında izlediği politikanın iç düzeyde sağ partilerin dış politika yaklaşımlarından etkilendiği ileri sürülebilir. Nitekim Talu, 16 Ekim'de koalisyon partilerinin savaş hakkındaki görüşlerini almak için parti liderleriyle bir toplantı yapmıştır. CHP, AP ve MSP'nin 14 Ekim seçimlerinden güçlenerek çıkması, Talu hükûmetinin Yom Kippur Savaşı politikasını bu partilerin seçimler sırasında ortaya koydukları dış politika vizyonuyla uyumlulaştırdığı ifade edilebilir.¹¹⁵³

MGK'nın 17 Ekim'de yaptığı toplantıda Yom Kippur Savaşını görüşmesi, TSK'nın da karar verme sürecine müdahil olduğunu göstermektedir. Nitekim MGK sonrası yapılan açıklamada, izlenen politikanın devlet politikası olduğunu belirten ifadeler kullanılmıştır. Burada altı çizilmesi gereken husus, TSK'nın 12 Mart sonrasında kurulan Erim hükûmetlerine kıyasla Talu hükûmeti üzerindeki etkisini bir dereceye kadar kaybetmiş

¹¹⁵² TNA, FCO 9/1833, Le Monde Interview of October 27, 1973 with Bulent Ecevit, 26 Kasım 1973.

¹¹⁵³ Siyasi partilerin 1973 seçimleri sırasında dış politika yaklaşımları için bkz. Seyfi Taşhan, "1973 Genel Eylül Seçimlerinde Dış Politika Sorunları," *Dış Politika*, Cilt 3, Sayı 3 (Eylül 1973): 3-19.

olmasıdır. TBMM'nin iki güçlü partisi konumunda bulunan CHP ve AP, 13 Mart 1973 tarihinde gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçimlerinde TSK'nın adayı olan Faruk Gürler'in seçilmesini engellemişlerdir. Dönemin Amerikan belgelerinde CHP ve AP'nin ortak iradesiyle Fahri Korutürk'ün cumhurbaşkanı seçilmesinin, TSK'nın sivil siyaset üzerindeki etkisini bir ölçüde kaybetmesine yol açtığı ve Demirel'i güçlendirdiği ifade edilmektedir.¹¹⁵⁴ Dolayısıyla 12 Mart sonrasında Türk dış politikasını ABD eksenine oturtan TSK, Yom Kippur Savaşı'nda ABD çizgisinde bir politika izlenmesini zorlayacak etkinliğini kaybetmiştir.

Türkiye'nin savaş sırasında izlediği Arap yanlısı politikayı iç ortamda belirleyen bir diğer etken kamuoyu olmuştur. Gerek dönemin basınından gerek arşiv belgelerinden karar vericilerin kamuoyu faktörünü savaş süresince göz önünde bulundurdıkları anlaşılmaktadır. Dönemin basınında, Türk kamuoyunun İsrail tarafından 1967 Savaşı'nda toprakları gasp edilen Müslüman-Arap ülkelerini desteklediğine yönelik haberler yer almıştır.¹¹⁵⁵ Yukarıda değinilen İngiliz belgelerinde, Türk kamuoyunun İsrail'in 1967 Savaşı'nda Arap topraklarını işgal etmesine tepki duyduğu, Yom Kippur Savaşı'nı Arapların işgal edilen topraklarını geri almak için başlattığı bir özgürlük mücadelesi olarak gördüğü ve Yom Kippur Savaşı ile Türk Kurtuluş Savaşı arasında benzerlik kurduğu açıkça belirtilmektedir.

Türkiye'nin savaşta izlediği politikayı iç düzeyde belirleyen bir diğer etken ekonomik endişelerdir. Arap devletlerinin savaşın başlamasının hemen ardından petrolü bir silah olarak kullanabileceklerini beyan etmeleri, Türkiye'nin bu konudaki kaygılarını artırmıştır. Yukarıda değinildiği gibi, müstakbel başbakan Bülent Ecevit olası bir petrol krizinin Türkiye'yi ciddi manada sıkıntıya sokabileceğini açıkça ifade etmiştir. Dönemin basınında da Arap ülkelerinin petrol ihracatını durdurmaları neticesinde baş gösterebilecek bir enerji krizinin Türkiye'ye olası olumsuz etkilerinin tartışıldığı görülmektedir.¹¹⁵⁶ Örneğin, CHP çizgisinde yayın yapan Barış Gazetesi'nde 12 Ekim tarihinde Yaşar Aysev imzasıyla neşredilen başyazıda, Türkiye'nin savaş sırasında izlediği açık Arap yanlısı politika sayesinde petrol ambargosundan muaf tutulma ihtimalinin bir hayli yüksek olduğu ifade edilmiştir.¹¹⁵⁷ Bu öngörü doğru çıkmıştır. Türkiye, OAPEC'in 16 Ekim'de aldığı petrol

¹¹⁵⁴ *The Foreign Relations of the United States (FRUS)*, 1969-1976, Volume XXX, Greece; Cyprus; Turkey, 1973-1976, ed. Laurie van Hook (Washington: Government Printing Office, 2007), Document 196.

¹¹⁵⁵ *Barış*, 12 Ekim 1973, 7.

¹¹⁵⁶ *Cumhuriyet*, 14 Ekim 1973, 7; *Barış*, 14 Ekim 1973, 3; *Vatan*, 20 Ekim 1973, 1.

¹¹⁵⁷ Yaşar Aysev, "Savaşın Etkileri Belirliyor," *Barış*, 12 Ekim 1973, 1,7.

ambargosu kararından muaf tutulmuş ve büyük bir ekonomik krize sürüklenmekten kurtulmuştur.

Bu etkenlerin yanı sıra, Türkiye'nin Kıbrıs meselesi ekseninde 1960'ların ortasından itibaren benimsediği Orta Doğu politikasının oluşturduğu gelenek Yom Kippur Savaşı politikasını etkilemiştir. Mehmet Barlas, 9 Ekim'de Cumhuriyet Gazetesi'nde kaleme aldığı yazısında Türk dış politikasında oluşan bu geleneğin üzerinde durmuştur. Barlas, Türkiye'nin 1964 yılından itibaren değişen Orta Doğu politikasının 1967 Haziran Savaşı'ndan sonra iyice netlik kazandığını ve BM kararlarına dayanan bu politikanın yeni Orta Doğu savaşında da devam etmesinin beklendiğini ifade etmiştir.¹¹⁵⁸ Türkiye, 1950'li yıllarda Orta Doğu'da yaşanan buhranlar sırasında ABD'ye angaje bir politika izlemenin ve üslerini Batılı güçlere açmanın ulusal çıkarlarına vurduğu darbeyi görmüştür. CHP lideri Bülent Ecevit, savaşın etkilerinin sıcaklığını hissettirdiği günlerde uluslararası basına verdiği bir demeçte Türkiye'nin DP dönemindeki hatalara bir daha düşmemesi gerektiğinin altını çizmiştir. Sonuç olarak, Türk dış politikasında Kıbrıs meselesi bağlamında oluşmaya başlayan tarihsel hafızanın Talu hükûmetinin Yom Kippur Savaşı'nda izlediği Arap yanlısı politikayı etkilediği ifade edilebilir.

4.2.2.5. Yom Kippur Savaşı Sonrasında Türkiye'nin Suriye Politikası

İngiliz diplomat Haydon Warren-Gash, CHP-MSP koalisyonunun kurulmasından yalnızca üç gün sonra, 29 Ocak 1974 tarihinde Ankara'dan Londra'ya gönderdiği telgrafta Türk-Arap ilişkilerinde ve Türkiye'nin Suriye'ye bakışında son dönemde yaşanan değişimi ele almıştır. Gash, Türkiye'nin ortak sınıra sahip olduğu Suriye'yle yakın iş birliği yapmak ve eski anlaşmazlıklarla değişen dünya düzeni arasındaki uyumsuzluğa işaret ederek Şam'la ilişkilerini geliştirmek istediğine değinmiştir. Gash ayrıca, Türkiye'nin Suriye ile iyi komşuluk ilişkilerini vurgulama sürecinin Ankara'nın Ekim Savaşı'nda izlediği Arap yanlısı politikayla güçlendiğini, Türk siyasilerin artan ekonomik ihtiyaçlara dönük farkındalığının ve MSP'nin İslam dünyası ile yakın ilişkiler kurma isteğinin bu süreci hızlandırabileceğini ifade etmiştir.¹¹⁵⁹

İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Horrace Phillips de 20 Nisan 1974'te hazırladığı raporda CHP-MSP koalisyonu döneminde değişen Türk dış politikasını analiz etmiştir.

¹¹⁵⁸ Mehmet Barlas, "Ortadoğu ve Türkiye," *Cumhuriyet*, 10 Ekim 1973, 2, 7.

¹¹⁵⁹ TNA, FCO 9/2115, Warren-Gash to Wright, Ankara, 29 Ocak 1974.

Phillips, Türkiye'nin Batı ittifakının gittikçe komplike bir hal aldığını ve Türk karar vericilerin detant ortamından faydalanarak ABD'ye olan bağımlılığını sorgulamaya başladıklarını ifade etmiştir. Phillips, MSP'nin kabinedeki konumuna ve Türkiye'nin petrol krizi nedeniyle artan ekonomik ihtiyaçlarına dikkat çekmiş ve yeni hükûmetin Arap devletleriyle ilişkilerini hızlandırma ve yoğunlaştırma politikası benimsediğini belirtmiştir.¹¹⁶⁰

Warren-Gash ve Phillips'in Türkiye'nin Orta Doğu ve Suriye politikasına yönelik tespitleri doğru çıkmıştır. Türkiye, 26 Ocak 1974-17 Kasım 1974 tarihleri arasında iktidarda kalan CHP-MSP koalisyonu döneminde Arap ülkelerine ve Suriye'ye yönelik son derece yapıcı bir politika izlemiş ve Türkiye-Suriye ilişkilerinde gözle görülür bir iyileşme sağlamıştır. Esed yönetiminin Yom Kippur Savaşı'nın ardından Hatay meselesini rafa kaldırması ve İsrail tehdidiyle nasıl mücadele edeceğine odaklanması Türkiye-Suriye ilişkilerinin uzlaşma zeminine oturmasını sağlamıştır.¹¹⁶¹ Bu bağlamda, Suriye'nin Yom Kippur Savaşı sonrası süreçte Türkiye'ye yönelik olumlu bir tutum benimsemesi bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesine katkıda bulunmuştur. Ankara ve Şam'ın birbirlerine yönelik olumlu tutumları, 1974 yılı boyunca iki başkent arasında karşılıklı olarak düzenlenen üst düzey diplomatik ziyaretlerle somutlaşmıştır.

Suriye Dışişleri Bakanı Abdülhalim Haddam, 23-24 Nisan 1974'te Ankara'ya ani bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Dışişleri Bakanı Turan Güneş ve Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri İsmail Erez, Haddam'ı Esenboğa Havalimanında karşılamışlardır.¹¹⁶² Havalimanında gazetecilerin sorularını yanıtlayan Haddam, Suriye Devlet Başkanı Hafız Esed'in Cumhurbaşkanı Korutürk'e bir mesajını getirdiğini söylemiş ve Türkiye'yi ziyaret etmekten büyük memnuniyet duyduğunu ifade etmiştir. Haddam, ziyaretinin iki ülke arasındaki dostane ilişkileri gösterdiğini dile getirmiş ve Suriye hükûmetinin derin tarihi bağları bulunan iki dost ülke arasındaki ilişkileri geliştirmek istediğini beyan etmiştir.¹¹⁶³

Haddam, Suriye'nin Türkiye'den (Suriye ile İsrail arasında Golan ve Hermon bölgelerinde o sırada devam eden çatışmalara atıfla) herhangi bir konuda acil bir destek veya

¹¹⁶⁰ TNA, FCO 9/2115, Whither Turkey?, Phillips to the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs, Ankara, 20 Nisan 1974.

¹¹⁶¹ Muslih, "Syria and Turkey: Uneasy Relations," 115.

¹¹⁶² *Milliyet*, 27 Nisan 1974, 6.

¹¹⁶³ *Foreign Broadcast Information Service (FBIS) Daily Reports, Ankara Domestic Service*, 24 Nisan 1974.

yardım isteyip istemediğinin sorulması üzerine “*Biz dostlarımızdan ve kardeşlerimizden her zaman yardım bekleriz. Türkiye’yi dost ve kardeş bir ülke olarak biliyoruz. Türkiye, Ortadoğu’da barışın sağlanmasını arzulayan bir ülke olarak çeşitli yerlerde büyük faaliyetler göstermiştir. Bundan çok memnunuz*” demiştir.¹¹⁶⁴ İngiliz diplomat Leeland, 23 Nisan’da Londra’ya gönderdiği telgrafta Haddam’ın ziyaretinin Suriye’nin İsrail’le devam eden çatışmalar nedeniyle Türkiye’den destek istemek için düzenlenmiş olabileceğini ifade etmiştir.¹¹⁶⁵

Haddam, 23 Nisan’da Başbakan Ecevit ve Dışişleri Bakanı Güneş ile görüşmüş,¹¹⁶⁶ ziyaretinin ikinci gününde Çankaya Köşkü’ne çıkarak Esed’in mesajını Cumhurbaşkanı Korutürk’e takdim etmiştir. Esed’in Korutürk’e ilettiği sözlü mesajda temel olarak üç konu yer almıştır: Orta Doğu’da yaşanan gelişmeler, Türkiye-Suriye ilişkileri ve Fırat sularının paylaşımı.¹¹⁶⁷ AFP’ye göre, Esed mesajında Korutürk’ten Türk hava sahası üzerinden SSCB ile Suriye arasında askerî hava koridoru kurulmasına izin verilmesini ve Fırat sularının Suriye’ye akışının artırılmasını rica etmiştir.¹¹⁶⁸ Türk yetkililer, Esed’in mesajının bir dostluk mesajı niteliğinde olduğunu, Esed’in Türkiye ile ilişkileri geliştirmekten ve Türkiye’nin Arap-İsrail ihtilafında Arap devletlerini desteklemesinden duyduğu memnuniyeti dile getirdiğini ifade etmişlerdir. Mesajda ayrıca, Suriye’nin İsrail’le girdiği çatışmalar hakkında izahatta bulunulmuştur. Esed, İsrail’in işgal ettiği topraklardan çekilmesi için askerî operasyonların yürütüldüğünü ve adil ve barışçıl bir çözümün bulunamamasının sorumlusunun İsrail olduğu Türkiye’ye iletmiştir.¹¹⁶⁹

Başbakan Ecevit ile Devlet Bakanları Orhan Eyüboğlu ve Süleyman Arif Emre, 24 Nisan günü Haddam’ı Ankara’dan İstanbul’a uğurlamışlardır. Haddam, Esenboğa Havalimanında kısa bir açıklama yapmış ve ziyaretleri sırasında olumlu izlenimler edindiğini ve Sovyet silahlarının Türkiye üzerinden Suriye’ye taşınması hususunda herhangi bir sorun olmadığını ifade etmiştir.¹¹⁷⁰ Haddam ayrıca, Hafız Esed’in mesajının Orta Doğu sorunu, Türkiye-Suriye ilişkileri ve Fırat suyunun paylaşımıyla ilgili olduğunu söylemiş ve Türkiye’nin Arap-İsrail ihtilafına yaklaşımından ve iki ülke arasındaki gelişen ilişkilerden

¹¹⁶⁴ *Milliyet*, 24 Nisan 1974, 11; *FBIS, Ankara Domestic Service*, 24 Nisan 1974.

¹¹⁶⁵ TNA, FCO 9/2115, Leeland to Wright, Ankara, 23 Nisan 1974.

¹¹⁶⁶ *FBIS, Ankara Domestic Service*, 24 Nisan 1974; *Milliyet*, 24 Nisan 1974, 11.

¹¹⁶⁷ TNA, FCO 9/2115, Leeland to Wright, Ankara, 30 Nisan 1974.

¹¹⁶⁸ *FBIS, Paris AFP in English*, 25 Nisan 1974.

¹¹⁶⁹ *Milliyet*, 25 Nisan 1974, 6.

¹¹⁷⁰ *FBIS, Ankara Domestic Service*, 25 Nisan 1974.

duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.¹¹⁷¹ Hükûmet yetkilileri, Fırat sularının paylaşılmasını düzenleyecek bir anlaşmanın yapılmasına taraftar olduklarını ve konu üzerinde çalışan teknik komisyonun çalışmalarını mayıs ayında tamamlayacağını Haddam'a bildirmişlerdir. Bu çerçevede, Fırat sularını paylaşımını görüşmek üzere Türkiye-Suriye Ortak Sular Komisyonu'nun mayıs ayında toplanacağı ifade edilmiştir.¹¹⁷²

Haddam, Suudi Arabistan'a gitmekte olan Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan'la da İstanbul'da bir görüşme yapmıştır. Erbakan, Haddam'ın ziyaretinin Türkiye-Suriye ilişkilerinin geliştirilmesine yardım edeceğini belirttiikten sonra, "*Türkiye, kardeş Suriye'nin problemlerine yardımcı olmaktan memnuniyet duymaktadır. Görüşmeler iki ülke arasında olumlu sonuçların alınmasını sağlayacaktır*" ifadelerini kullanmıştır.¹¹⁷³

Haddam'ın ziyareti sırasında Fırat sularının gündeme gelmesinin temel nedeni, Keban Barajı'nın tamamlanmasının ardından Mart 1974'te başlayan doldurma işlemleri çerçevesinde Türkiye'nin Suriye ve Irak'a daha önce sağladığı 300 m³/sn su yerine yalnızca 100 m³/sn su vermeye başlamasıdır.¹¹⁷⁴ Suriye ve Irak, Türkiye'nin Fırat sularını daha önce üzerinde anlaşılan miktardan daha az saldığı gerekçesiyle yeni durumdan şikayetçi olmuşlardır.¹¹⁷⁵ Ancak Türkiye-Suriye ilişkilerinde yaşanan olumlu gelişmeler Fırat sularının paylaşımı konusunda etkisini göstermiş ve 27 Mayıs 1974'te Türkiye, Irak ve Suriye arasında su kullanımının eskisi gibi devam etmesi hususunda anlaşmaya varıldığı (300 m³/sn) açıklanmıştır.¹¹⁷⁶ Bu dönemde, Türkiye-Irak-Suriye üçgeninde yaşanan su sorunu genel olarak diyalog yoluyla çözülmeye çalışılırken, Türkiye'nin soruna yönelik oldukça yapıcı bir politika geliştirdiği görülmektedir.¹¹⁷⁷

Dışişleri Bakanı Turan Güneş, Suriye Dışişleri Bakanı Haddam'ın daveti üzerine 12-13 Haziran 1974 tarihlerinde altı kişilik bir heyetle Suriye'ye resmî bir ziyarette bulunmuştur.¹¹⁷⁸ Güneş, Şam'a hareket etmeden önce Esenboğa Havaalanında basına verdiği demeçte Arap-İsrail ihtilafında Türkiye'nin tavrını bir kez daha yinelemiş ve

¹¹⁷¹ FBIS, *Damascus Domestic Service*, 25 Nisan 1974.

¹¹⁷² *Milliyet*, 25 Nisan 1974, 6.

¹¹⁷³ FBIS, *Ankara Domestic Service*, 25 Nisan 1974.

¹¹⁷⁴ Fırat ve Kürçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler," *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar*, Cilt 2, 142.

¹¹⁷⁵ Kushner, "Conflict and Accommodation in Turkish-Syrian Relations," 96.

¹¹⁷⁶ TNA, FCO 9/2115, Leeland to Wright, Ankara, 27 Mayıs 1974.

¹¹⁷⁷ Toklu, "Türk Dış Politikasında Su Sorunu," 541.

¹¹⁷⁸ BCA, 030.18.01.02/316.42.2, 26 Haziran 1974; FBIS, *Damascus Domestic Service*, 12 Haziran 1974.

Suriye'yle yüksek düzeyli iyi ilişkiler kurmak istediklerini dile getirmiştir.¹¹⁷⁹ Güneş verdiği demeçte şu ifadeleri kullanmıştır:

“Ortadoğu sorunu karşısındaki tutumumuz çok iyi bilinmektedir. Mısır ile İsrail arasında kuvvetlerin ayrımını sağlayan anlaşmayı takiben, benzer bir anlaşmanın Suriye ile İsrail arasında da gerçekleştirilmiş olması Ortadoğu’da barış ümitlerini artırmıştır. Şüphesiz âdil ve sürekli bir barışa ulaşmak için her şey tamamlanmış değildir. Çözümlemesi gereken önemli sorunlar mevcuttur. İsrail’in Birleşmiş Milletler kararlarına uyarak işgal ettiği topraklardan çekilmesi, Filistin halkının haklarını tanınması lâzımdır... Suriye ile aramızdaki gelişen ilişkiler, çeşitli alanlarda ülkemiz halklarının çıkarlarına hizmet edece somut ve verimli işbirliği olanaklarını artırmış bulunmaktadır. Komşumuz kardeş Suriye ile her sahada verimli işbirliğini artırmak arzusundayız.”¹¹⁸⁰

Suriye Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Haddam ile Dışişleri Bakan Yardımcısı Zekeriya İsmail, Güneş’i Şam Havaalanında karşılamışlardır.¹¹⁸¹ Güneş, 12 Haziran’da Haddam’la bir görüşme yapmıştır. Zekeriya İsmail, Suriye resmî haber ajansı SANA’ya (*Syrian Arab News Agency*) yaptığı açıklamada heyetler arası görüşmelerde İsrail-Suriye Ayırma Anlaşması’nın ardından bölgede yaşanan gelişmelerin ve iki tarafın ortak çıkarlarını ilgilendiren uluslararası sorunların ele alındığını söylemiştir. Suriye-Türkiye ilişkilerinin detaylı bir biçimde ele alındığını ve ilişkileri güçlendirme ve geliştirme yollarının tartışıldığını ifade eden İsmail, iki tarafın bu hedefi gerçekleştirmek için atacağı adımlar üzerinde anlaşmaya vardıklarını belirtmiştir.¹¹⁸²

Güneş, Devlet Başkanı Esed ve Başbakan Eyyübi ile görüştüktan sonra Türkiye’ye dönmüştür. Dışişleri Bakanlığı Enformasyon Dairesi 13 Haziran’da yayımladığı basın bildiriyle Güneş’in Suriye ziyareti hakkında bilgi vermiştir. Bildiride şu hususlara yer verilmiştir:

- Taraflar, ikili ilişkileri gözden geçirmişler, karşılıklı saygı ve ortak çıkarlar ekseninde gelişen ilişkilerden duydukları memnuniyeti dile getirmişlerdir.

¹¹⁷⁹ FBIS, *Ankara Domestic Service*, 13 Haziran 1974.

¹¹⁸⁰ *Cumhuriyet*, 13 Haziran 1974, 7.

¹¹⁸¹ FBIS, *Ankara Domestic Service*, 12 Haziran 1974.

¹¹⁸² FBIS, *Damascus Domestic Service*, 13 Haziran 1974.

Bakanlar iki ülke arasındaki hayati çıkarlara ve iki ülke halkını birleştiren tarihi bağlara vurgu yapmışlardır.

- Taraflar, Orta Doğu'daki son durum hakkında görüş alışverişinde bulunmuş, Güneş 31 Mayıs 1974 tarihli Suriye-İsrail Ayrışma Anlaşmasından duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir. Güneş, Türkiye'nin İsrail'in işgal ettiği topraklardan tamamen çekilmesi ve Filistin halkının meşru haklarının tanınması hususundaki tutumunun bir kez daha altını çizmiştir.
- Haddam, Türkiye'nin Orta Doğu ihtilafında izlediği politika için Suriye hükûmetinin teşekkürlerini iletmiştir.
- Taraflar Kıbrıs meselesini ele almış, Kıbrıs'ın bütünlüğü ve bağımsızlığı ile ada halkının uluslararası anlaşmalardan kaynaklanan haklarının korunması hususunda mutabık kalmışlardır.
- Taraflar, ticari ilişkilerde yaşanan gelişmelerden duydukları memnuniyeti ifade etmişlerdir.
- Taraflar, Fırat ve Tabka barajlarının doldurulmasının ulusal ekonomileri için hayati önemde olduklarının altını çizmişler ve karşılıklı maksimum çıkarlarını gerçekleştirmek için bu alanda birbirlerine karşılıklı kolaylık sağlama hususunda başka bir ülkenin çıkarına zarar vermeyecek bir biçimde mutabık kalmışlardır.¹¹⁸³

Güneş, 13 Haziran'da yaptığı açıklamada iki taraf arasındaki görüşlerin birbirine yakın olduğunu söylemiştir. Gazetecilerin sorularını yanıtlayan Güneş, Türkiye ve Suriye yöneticilerinin iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmemesi için herhangi bir neden görmediklerini, bu çerçevede iki komşu ülke arasında iyi ilişkiler kurmanın mümkün olduğunu söylemiştir. Güneş, ziyaretinin Fırat suyunun paylaşılması ile ilgili olduğu yönünde çıkan söylentileri yalanlamış ve Fırat suyu sorununun Mayıs ayında Suriye'yi memnun edecek bir çözüme kavuşturulduğunu ifade etmiştir.¹¹⁸⁴

Başbakan Ecevit, TBMM'de dış politika üzerine yaptığı 3 Temmuz 1974 tarihli konuşmada Suriye ile gelişen ilişkilere ayrıca değinmiştir. Ecevit:

¹¹⁸³ TNA, FCO 9/2115, Dışişleri Bakanlığı Enformasyon Dairesi, Communique de Presse, Ankara, 13 Haziran 1974.

¹¹⁸⁴ *Milliyet*, 14 Haziran 1974, 6.

“Hükûmetimiz, Türk Milletinin de isteğine, eğilimlerine uygun olarak, bütün Orta - Doğu Arap ülkeleriyle yakın işbirliği kurmaya çalışmaktadır. Bu arada, coğrafi nedenlerle, Irak ve Suriye, Türkiye için büyük önem taşımaktadır... Şunu kıvançla belirtebilecek durumdayım ki, Hükûmetimizden önce Türkiye'nin, sınır komşumuz iki Arap devleti olan Irak ve Suriye ile geliştirmiş olduğu dostluk ilişkileri, Hükûmetimiz zamanında daha da ileri bir aşamaya girmiştir. Eskiden aramızda zaman zaman tartışmalara, çekişmelere yol açan su konusu gibi, petrol konusu gibi meseleler şimdi bazen bir hava alanında; bir saatlik, iki saatlik bir tesadüfi buluşma içinde bile rahatça çözüme ulaştırılabilmektedir. Bu üç sınır komşusu ülke arasında, öylesine sıcak bir ilişki ve karşılıklı güven ortamı doğmuştur. Bu ortamın sağladığı olanaklardan yararlanarak, üç ülke arasında en sıkı ekonomik işbirliğini geliştirmeye Hükûmet olarak büyük önem vermekteyiz. Ortak sularımızın adaletle bölüşülmesi için, Türkiye bir ölçüde fedakârlık da göstererek, her çabayı göstermiştir. Üç ülke bu bakımdan şimdi çok uyumlu bir işbirliği içindedir.”¹¹⁸⁵

Ecevit hükûmeti, Suriye ile ekonomik ilişkileri geliştirmek için özel gayret sarf etmiştir. MSP'li Ticaret Bakanı Fehim Adak, Suriye Ekonomi ve Dış Ticaret Bakanı Muhammed el-İmadi'nin daveti üzerine, Uluslararası Şam Fuarı'na katılmak ve Türkiye-Suriye ticari ilişkilerini görüşmek üzere 9-11 Ağustos 1974 tarihleri arasında Suriye'ye resmî bir ziyaret düzenlemiştir.¹¹⁸⁶ Fehim Adak, 12 Ağustos'ta TRT'ye verdiği demeçte üç günlük Suriye ziyareti sırasında Başbakan Mahmut el-Eyyübi'nin kendisini kabul ettiğini ve Eyyübi'ye Başbakan Ecevit'in dostluk mesajını ilettiğini belirtmiştir. Adak, Türkiye ile Suriye arasında serbest döviz dayanan bir ticaret anlaşması için çalışmalara başladığını bildirmiştir. Adak ayrıca, Eyyübi'nin iki ülkeyi iyi komşu olarak değil tarihî, kültürel ve dinî bağları nedeniyle dost ve kardeş ülke olarak gördüğünü belirtmiş, Muhammed el-İmadi ile yaptığı görüşmelerde de iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi üzerinde durduklarını ifade etmiştir.¹¹⁸⁷

CHP-MSP koalisyonu döneminde, Suriye'yle ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine için izlenen politika olumlu sonuç vermiştir. Fehim Adak ile Muhammed el-İmadi, serbest döviz esasına dayanan Türkiye-Suriye Ticaret Anlaşması'nı 17 Eylül 1974 tarihinde

¹¹⁸⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:4, Cilt:6, Birleşim 105, 3 Temmuz 1974, 367.

¹¹⁸⁶ BCA, 030.18.01.02/318.51.19, 9 Ağustos 1974.

¹¹⁸⁷ FBIS, Ankara Domestic Service, 21 Ağustos 1974.

Ankara’da imzalamışlardır.¹¹⁸⁸ Anlaşmada, aşağıdaki maddeler üzerinde mutabık kalınmıştır:

- Taraflar, malların ithalat ve ihracatında uygulanan gümrük vergileri ile diğer vergi ve resimler konusunda karşılıklı olarak en çok kayrılan ülke muamelesi uygulanmasında mutabık kalmışlardır.
- Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti Hükûmeti, yürürlükte bulunan genel ihracat ve ithalat rejimleri çerçevesinde, iki ülke arasındaki ticarî mübadelelerin gelişmesini kolaylaştıracak şekilde karşılıklı olarak ithal ve ihraç permi ve lisanslarının verilmesini sağlayacaklardır.
- Anlaşma uyarınca her iki taraftan yekdiğerine sevk edilen mallar için ihracatçı ülkenin yetkili makamları tarafından tanzim edilmiş ilişik örneğe uygun bir menşe şahadetnamesi terfîk olunacaktır.
- Anlaşma hükümlerine uygun şekilde yapılacak ticari mübadelelere ait ödemeler ile iki ülke arasındaki diğer bütün ödemeler, tarafların Merkez Bankalarının kabul edeceği her türlü konvertibl paralarla icra edilecektir.
- Her iki ülke yetkili makamları, ülkelerinde yürürlükte bulunan mevzuat çerçevesinde, kendi toprakları üzerinde sergiler kurulmasına, ülkelerinde açılacak uluslararası fuarlara iştirak edilmesine karşılıklı olarak müsaade edecekler ve gerekli bütün kolaylıkları sağlayacaklardır.
- Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti Hükûmeti, Anlaşmanın iyi bir şekilde yürütülmesini sağlamak ve tatbikatından doğabilecek güçlükleri halletmek amacıyla taraflardan birinin talebi üzerine sırasıyla Ankara ve Şam’da toplanacak bir Karma Komisyon kurmak hususunda anlaşmışlardır.¹¹⁸⁹

Ecevit hükûmeti, ekonomik ilişkilerin yanı sıra, Kıbrıs müdahalesinin ardından Suriye’nin desteğini almak için özel çaba harcamıştır. Bu çerçevede, Dışişleri Eski Bakanı ve Dışişleri Bakanlığı Danışmanı Haluk Bayülken, Arap ülkelerine Türkiye’nin Kıbrıs tezlerini anlatmak üzere, 26 Ağustos’ta Irak, Mısır, Suriye, Kuveyt, Lübnan, Sudan ve

¹¹⁸⁸ Ecevit hükûmeti döneminde imzalanan Türkiye-Suriye Ticaret Anlaşması Sadi Irmak hükûmeti döneminde onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Bkz. BCA, 030.18.01.02/325.7.16, 31 Ocak 1975.

¹¹⁸⁹ T.C. Resmî Gazete, Sayı 15210, 16 Nisan 1975.

Moritanya'yı kapsayan bir tura çıkmıştır.¹¹⁹⁰ 2 Eylül 1974'te Suriye'ye ulaşan Bayülken, Suriye Devlet Başkanı Hafız Esed'le bir görüşme gerçekleştirmiştir. Basına yansıyan bilgilere göre, Bayülken-Esed görüşmesi 2,5 saat sürmüş ve görüşme dostluk ve karşılık anlayış atmosferinde cereyan etmiştir. Bayülken ayrıca, Suriye Dışişleri Bakanı Haddam'la da görüşmüştür. Bayülken, temasları sırasında Türkiye'nin Kıbrıs politikasını bütün detaylarıyla aktarırken, Haddam Türkiye'nin Kıbrıs politikasını tam bir anlayışla karşıladıklarını bildirmiştir.¹¹⁹¹

CHP-MSP koalisyonu 17 Kasım 1974'te sona ermiştir. Ord. Prof. Dr. Sadi Irmak'ın kurduğu partiler üstü hükûmet, 29 Kasım 1974 tarihinde TBMM'de yapılan oylamada güvenoyu alamamasına rağmen 31 Mart 1975'e kadar iktidarda kalmıştır. Oldukça kısa bir süre iktidarda kalan Irmak hükûmeti döneminde de Türkiye-Suriye ilişkilerinde bazı olumlu gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Bu dönemde, Türkiye-Suriye emlak sorununun çözümüne dair ikili görüşmeler kaldığı yerden devam etmiştir. Basına yansıyan haberlere göre, Arap-İsrail Savaşı nedeniyle ertelenen görüşmelerde, Türklerin Suriye'den alacaklarının ödenme şeklinin ele alınacağı bildirilmiştir. Alınan bilgilere göre, Türklerin Suriye'de 20 bin 208 parça gayrimenkulü bulunduğu bu malların toplam değerinin 3 milyar 494 milyon 237 bin olduğu ifade edilmiştir.¹¹⁹²

Irmak hükûmeti döneminde yaşanan en önemli gelişmelerden biri, uzun yıllardır Türkiye-Suriye ilişkilerini olumsuz etkileyen sınır probleminin tamamen çözümüne dair bir anlaşmanın 19 Mart 1975 tarihinde imzalanmasıdır. Suriyeli bir yetkili yaptığı açıklamada, Mardin'de Türk ve Suriyeli yetkililer arasında gerçekleştirilen görüşmelerin olumlu neticelenmesinin iki ülke arasındaki sınır ilişkilerinin gelişmesine ve iki ülkenin ulusal çıkarları için önemli olan komşuluk ilişkilerinin güçlenmesine katkıda bulunacağını ifade etmiştir.¹¹⁹³

¹¹⁹⁰ *FBIS, Ankara General Service, 27 Ağustos 1974.*

¹¹⁹¹ *FBIS, Ankara General Service, 5 Eylül 1974.*

¹¹⁹² *Milliyet, 30 Ocak 1975, 9.*

¹¹⁹³ *FBIS, Cairo MENA in Arabic, 20 Mart 1975.*

4.2.3. 1975 Lübnan İç Savaşı ve Suriye Müdahalesi

4.2.3.1. İç Savaşın Nedenleri

Lübnan, karmaşık etnik ve dini yapısıyla Osmanlı döneminden itibaren birçok gerginliğe ve çatışmaya sahne olmuştur.¹¹⁹⁴ 24 Nisan 1920'de Fransız mandasına verilen Lübnan, bağımsızlığını ilan ettiği 22 Kasım 1943 tarihinden sonra etnik ve dini bölünmeler nedeniyle bir türlü ulus devlet hüviyeti kazanamamıştır. Hristiyanlık ile İslamiyet, Doğu/Arap kültürü ile Batı kültürü arasındaki gerilim, Lübnan toplumunu oluşturan unsurları bölen fay hatlarını oluşturmuştur. Lübnan toplumu, Hristiyanların kendilerini Batı kültürünün bir parçası saymaları, buna karşılık Müslümanların Doğu kültürüne duydukları aidiyet nedeniyle bir potada eriyememiş ve ortak bir kimlik etrafında birleşememiştir.¹¹⁹⁵

Lübnan İç Savaşı'nın arka planına bakıldığında, 1967 Haziran Savaşı'nın ardından Lübnan siyasi hayatını etkilemeye başlayan Arap-İsrail ihtilafının ve ülkede yaşanan demografik ve sosyo-politik dönüşümlerin yer aldığı görülmektedir. Bu iki etken, Lübnan'daki hassas mezhep dengelerinin ve toplumsal ahengin bozulmasına yol açarak cemaatler arası ilişkilerin çatışmacı bir nitelik kazanmasına neden olmuştur.¹¹⁹⁶

Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında FKÖ ve Filistin meselesi nedeniyle ortaya çıkan toplumsal gerilim, Lübnan İç Savaşı'nın başlamasına neden olan faktörlerin başında gelmektedir.¹¹⁹⁷ Lübnan, FKÖ'nün kurulduğu 1964 tarihinden itibaren, topraklarının İsrail'e saldırı amacıyla kullanılmasına izin vermeyeceğini net bir biçimde ifade etmiştir. Ancak el-

¹¹⁹⁴ Lübnan nüfusu, İslam'ın bir kolu olarak kabul edilen Dürziler, Katolik Kilisesine bağlı Maruniler, Sünni ve Şii Müslümanlar, Rum Katolikler, Rum Ortodokslar ve Katolik Ermeniler gibi etnik ve dini cemaatlerden oluşmaktaydı. Bu cemaatlerin hepsi kendi iç örgütlenmelerine sahip olup önde gelen aileler tarafından idare edilmekteydiler. Bu sisteme zaimlik adı verilmekteydi. Edde, Huri, Şihab, Cemayel, Franjiye ve Şemun gibi aileler Hristiyan cemaatinin başını çekmekteydiler. Müslümanların önde gelen aileleri ise Kerami, Sulh, Hus, Selam ve Canbolat'tı. Osmanlı döneminden itibaren Lübnan siyasetinin en önemli iki unsuru Dürziler ve Marunilerdi. Avrupalı devletler, Marunilerin Hristiyan olması nedeniyle, 19. yüzyıldan itibaren Maruniler ile Dürziler arasında yaşanan gerginlik ve çatışmalara doğrudan müdahil olmuşlardır. Lübnan, Osmanlı idaresinin ardından 1920 yılında Fransız manda yönetimine girmiştir. Fransızlar, Lübnan'daki Hristiyan grupları özellikle kayırmışlar ve Osmanlı dönemindeki Cebel-i Lübnan'a Suriye'den aldıkları bazı bölgeleri (Beka Vadisi) ve şehirleri (Beyrut, Sayda, Trablus) ekleyerek modern Lübnan devletini oluşturmuşlardır. Fransız mandasına karşı bağımsızlık mücadelesi veren Lübnan'da 1943 yılında yazılı olmayan bir Ulusal Pakt ortaya çıkmıştır. Buna göre, Cumhurbaşkanı Maruni, Başbakanın Sünni, Meclis Başkanının Şii olması üzerinde anlaşılmıştır. Ayrıca mecliste 6 Hristiyan karşı 5 Müslümanın temsil edilmesi usulü benimsenmiştir. Bu sistem, 1975 İç Savaşı'na kadar varlığını devam ettirmiştir. Lübnan'ın sosyal ve siyasi yapısının bir değerlendirmesi için bkz. Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 490-502 ve Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 91-102.

¹¹⁹⁵ Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 540.

¹¹⁹⁶ Uçarol, *Siyasi Tarih*, 787-788; Yılmaz, *Uluslararası Politikada Ortadoğu*, 194-195.

¹¹⁹⁷ Yılmaz, *Uluslararası Politikada Ortadoğu*, 195; Cleveland ve Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 382-383.

Fetih gerillalarının İsrail'in Mart 1968'de Ürdün sınırları içinde bulunan Karameh'e düzenlediği operasyonda gösterdikleri başarı Arap devletlerinin Filistin meselesi bağlamında Lübnan üzerindeki baskılarını artırmalarına neden olmuştur. FKÖ de Ekim 1968'den itibaren güney Lübnan'dan İsrail'e yönelik saldırılarını artırmıştır. İsrail, FKÖ saldırılarına karşı Lübnan topraklarına ağır bombardımanlar düzenlemiştir. Hristiyan Maruniler, FKÖ'nün devlet otoritesinden bağımsız hareket etmesine ve Lübnan topraklarının FKÖ yüzünden hedef haline gelmesine tepki göstermişlerdir. Maruniler ayrıca, İsrail'in Filistinlileri bahane ederek güney Lübnan'ı Litani nehrine kadar işgal etmesinden ve su kaynaklarına el koymasından endişe duymuşlardır.¹¹⁹⁸ Dolayısıyla Lübnan FKÖ'nün 1968 yılından itibaren artan ağırlığı nedeniyle yerel ve bölgesel aktörlerin müdahil olduğu karmaşık bir mücadele sahasına dönüşmeye başlamıştır.

Lübnanlı Müslümanlar, Lübnan ordusunun İsrail'in Beyrut Havaalanına ve Filistinlilerin yaşadığı mülteci kamplarına 1968 yılında düzenlediği saldırılara göz yummasından büyük rahatsızlık duymuşlardır.¹¹⁹⁹ Lübnan hükûmetinin Müslümanların onayını almadan bu dönemde FKÖ gerillalarına karşı başlattığı askerî operasyonlar büyük tepki çekmiş ve Beyrut, Sayda, Trablus gibi şehirlerde bir dizi ayaklanma patlak vermiştir. Sünni Başbakan Raşid Kerami, ordunun tutumundan duyduğu rahatsızlık üzerine Nisan 1969'da istifa etmiştir.¹²⁰⁰ Hristiyanlar, Lübnan toplumunu oluşturan cemaatler arasında gerilimin arttığı bir ortamda, Müslümanlara ve FKÖ'ye karşı İsrail'i müttefik olarak görmeye başlamışlardır. Lübnan ve FKÖ, Mısır lideri Nâsır'ın arabuluculuğuyla 29 Ekim-2 Kasım 1969 tarihleri arasında Kahire'de bir araya gelerek bir uzlaşmaya varmışlardır. Buna göre, Lübnan hükûmeti FKÖ'nün mülteci kamplarındaki faaliyetlerine, FKÖ'nün mülteci kamplarını askerî amaçlarla kullanmasına ve buradan militan kazanmasına engel olmamayı kabul etmiştir. Buna karşılık FKÖ, Lübnan topraklarından İsrail'e saldırmamayı taahhüt etmiştir.¹²⁰¹

FKÖ'nün Lübnan'daki varlığından rahatsızlık duyan İsrail, anlaşmaya güney Lübnan'daki FKÖ kamplarına yönelik saldırılarını yoğunlaştırarak karşılık vermiştir. Lübnanlı Hristiyanlar, FKÖ'nün mevcut pozisyonunu korumaya alması nedeniyle Kahire Anlaşmasına tepki göstermişler ve silahlanma faaliyetlerini hızlandırmışlardır. Silahlanma

¹¹⁹⁸ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 505.

¹¹⁹⁹ Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 102.

¹²⁰⁰ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 506.

¹²⁰¹ Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 102-103.

hareketinin başını çeken gruplar Pierre Cemayel'in Falanjist Partisi ile Kemil Şemun'un Ulusal Liberal Partisi olmuştur. Silahlanma faaliyetleri neticesinde Hristiyanlar ile Filistinliler arasında artan sürtüşme dönem dönem sıcak temasa dönüşmüştür. FKÖ ile Falanjist Parti ve Ulusal Liberal Parti milisleri arasında Mart 1970'te bir dizi çatışma yaşanmıştır. Bu süreçte, Başbakan Raşid Kerami ve İçişleri Bakanı Kemal Canbolat, Lübnan ordusunun FKÖ'ye karşı kullanılmasına müsaade etmeyerek taraflarını açıkça belli etmişlerdir.¹²⁰²

FKÖ, Kara Eylül olaylarının ardından karargahını Ürdün'den Beyrut'a taşımak zorunda kalmış ve Lübnan'da bir gölge devlet kurma çalışmalarını hızlandırmıştır.¹²⁰³ Filistinli gerillalar, 1969 Kahire Anlaşmasının sağladığı olanakla, büyük çoğunluğu güney Lübnan'da bulunan mülteci kamplarının içinde ve çevresinde örgütlenerek İsrail'e karşı faaliyetlerini artırmışlardır. Lübnan ve FKÖ arasında imzalanan Kahire Anlaşması'nın kâğıt üzerinde kalması, Lübnan'ın giderek Arap-İsrail ihtilafının içine sürüklenmesine neden olmuştur. Filistinli gerillaların Lübnan toprakları üzerinden İsrail'e düzenlediği saldırılar ve takip eden İsrail misillemeleri 1970'ten itibaren gözle görülür bir artış göstermiştir.¹²⁰⁴ Lübnan ordusu, İsrail'in Sayda ve Sur kentlerindeki Filistin kamplarına 1973 yılında düzenlediği bombardımana ve aynı yıl Beyrut'taki FKÖ karargahına baskın yaparak FKÖ'nün üç liderini katletmesine seyirci kalmıştır. Dönemin Sünni Başbakanı Saib Selam, bu duruma tepki göstererek istifa etmiştir. Selam'ın istifası üzerine Lübnan ordusu ile FKÖ arasında Beka Vadisi, Sayda ve Sur şehirlerinde çatışmalar yaşanmıştır. Bu çatışmalar, Lübnan'daki Müslüman-Hristiyan ayrımının iyice keskinleşmesine yol açmıştır.¹²⁰⁵

Arap-İsrail ihtilafıyla iç içe geçen sosyo-ekonomik ve siyasal değişimler, Lübnan İç Savaşı'na giden yolun taşlarını döşeyen bir diğer dinamiktir. Lübnan İç Savaşı, bir yönüyle statükodan memnun olan zengin toprak sahipleri ile tüccar sınıfına karşı daha fazla gelir eşitliği isteyen ve Beyrut'ta yaşayan fakir Müslüman halk kitlesinin karşı karşıya gelmesi olarak okunabilir.¹²⁰⁶ Başkent Beyrut'un banliyöleri, 1970'lerin başına gelindiğinde, çoğunluğu kırsal göçmenden oluşan 500 bin kişilik bir fakirlik kuşağıyla çevrelenmiştir. Bu göçmenlerin bir kısmı İsrail'in güney Lübnan'a yaptığı saldırılardan kaçarken, diğer kısmı

¹²⁰² Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 507.

¹²⁰³ Mansfield, *Ortadoğu Tarihi*, 433.

¹²⁰⁴ Cleveland ve Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 383.

¹²⁰⁵ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 510-511.

¹²⁰⁶ Goldschmidt Jr. ve Davidson, *Kısa Orta Doğu Tarihi*, 467, 469.

hükûmetin ticari tarım için gerekli olan sulama kanalları ve taşıma gibi gerekli altyapı hizmetlerini sağlamaması nedeniyle göç etmişlerdir. Devletin kırsal bölgelere hizmet sağlamadaki başarısızlığı, 1970-1976 yılları arasında görev yapan ve yolsuzluklara bulaşan Cumhurbaşkanı Süleyman Franjiye döneminde iyice gün yüzüne çıkmıştır.¹²⁰⁷

Lübnanlı Müslümanlar, manda döneminden itibaren mezhepsel güç dağılımına dayanan siyasal sisteminin Hristiyanları kayıran yapısı nedeniyle giderek sisteme yabancılaşmışlardır.¹²⁰⁸ Bu durumun en önemli nedenlerinden biri, Dürziler ve Şiilerin nüfuslarının arttığını ileri sürerek 1943'te uygulamaya koyulan Ulusal Paktın değiştirilmesini istemeleridir.¹²⁰⁹ Mevcut siyasal sistemde yeteri kadar temsil edilmediklerini düşünen Şiiler, 1970'li yıllara gelindiğinde ülkedeki en büyük mezhep grubu olduklarını dile getirmeye başlamış ve Şiiler, siyasi ve ekonomik pastadan nüfuslarıyla orantılı bir biçimde pay almak istediklerini açıkça ifade etmişlerdir. Ancak Hristiyanlar, Müslümanlara istedikleri hakları vermek istememiş ve siyasal statükonun korunması gerektiği tezini savunmuşlardır. Sünni ve Şii Müslümanlar, sosyo-ekonomik bunalıma eşlik eden siyasal gerginlik sürecinde, tıpkı kendileri gibi, statükodan rahatsızlık duyan Filistinlileri desteklemeye başlamışlardır.¹²¹⁰

Sonuç olarak, Lübnan demografik değişim, çeşitlenen siyasal talepler ve Arap-İsrail ihtilafının yol açtığı baskılar nedeniyle siyasal sistemini sürdüremez hale gelmiştir. Dürzi topluluğunun lideri olan Kemal Canbolat, ülkede yaşanan değişimin ve reform ihtiyacının farkına varan ilk siyasal lider olmuştur.¹²¹¹ Sosyo-politik reform söylemiyle ön plana çıkan Canbolat, Dürzilerin dışındaki toplum kesimlerine de hitap etmeyi başarmıştır. Canbolat, Lübnan Ulusal Hareketi (kısaca Ulusal Hareket) adını taşıyan sol bir çatı örgüt kurarak statükodan hoşnut olmayan Müslümanları bir araya getirmeyi başarmıştır. Ulusal Hareket idari reform, mezhep temelli politik sistemin ortadan kaldırılması ve Filistinli gerillalara hareket özgürlüğü sağlanması gibi taleplerin taşıyıcılığını üstlenmiştir.¹²¹² Yaser Arafat ve Kemal Canbolat, Ulusal Hareket çatısı altında birleşmişler, böylece Filistinliler ve Dürziler

¹²⁰⁷ Cleveland ve Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 383-384.

¹²⁰⁸ Goldschmidt Jr. ve Davidson, *Kısa Orta Doğu Tarihi*, 466.

¹²⁰⁹ Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 104.

¹²¹⁰ Cleveland ve Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 384.

¹²¹¹ Goldschmidt Jr. ve Davidson, *Kısa Orta Doğu Tarihi*, 467.

¹²¹² Cleveland ve Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 384.

güç birliği yapmışlardır. Ulusal Hareket'te Canbolat'ın üç bin civarında milisi bulunurken, Filistinli gerillalar sekiz bin kişilik bir kuvvetle harekete katılmışlardır.¹²¹³

Lübnanlı Hristiyanlar ise, Filistinlilerin ve Müslümanların taleplerine karşı çıkmışlardır. Raymond Edde'nin Ulusal Blok'u, Pierre Cemayel'in Falanjist Partisi (Kataib Partisi) ve Kemil Şemun'un Ulusal Liberal Partisi Hristiyanların sözcülüğünü üstlenen siyasal hareketler olarak boy göstermişlerdir.¹²¹⁴ Cemayel'in Falanjist Partisi'nin 60 bine yakın üyesi ve 10 binden fazla milisi bulunurken, Kemil Şemun'a bağlı Şemun Kaplanlarının sayısı 2000 civarındaydı.¹²¹⁵ Mevcut siyasal sistemin sağladığı kazançla zenginleşen Hristiyanlar, Müslümanların yükselttiği değişim dalgasına karşı statükoyu korumak için silahlı direniş kararı almışlardır. Özellikle, Pierre Cemayel'in sağcı Falanjist Partisi Müslümanların taleplerine karşı koyanların başını çekmiştir. Lübnan'da, yukarıda değinilen dinamikler ekseninde, 1968'den itibaren devam eden gerilim 1975 yılında zirveye çıkarak kanlı bir iç savaşa dönüşmüştür.¹²¹⁶

4.2.3.2. İç Savaşın Gelişimi ve Suriye Müdahalesi

Maruni lider Pierre Cemayel, 13 Nisan 1975 günü Beyrut yakınlarındaki bir kilisenin açılış töreninde hazır bulunduğu esnada, Hristiyan topluluğun silahla taranması sonucu iki Maruni Falanjistin hayatını kaybetmesi Lübnan İç Savaşı'nın fitilini ateşlemiştir. Falanjistler, aynı gün intikam almak için Beyrut'taki Tel el-Za'tar mülteci kampına giden Filistinlilerin otobüsünü durdurarak 20 kişiyi kurşuna dizmişlerdir.¹²¹⁷ FKÖ ve Suriye, Ayn Rumuneh katliamı olarak tarihe geçen olaya sert tepki gösterirken, olaydan sonra Falanjistlere katılan Hristiyanlar ile Filistinlilerin yanında yer alan Müslümanlar arasında Beyrut, Sayda, Sur ve Trablus gibi şehirlerde çatışmalar başlamıştır. 16 Nisan'da taraflar arasında ateşkes sağlanmış fakat 20 Mayıs'ta Tel el-Za'tar mülteci kampı etrafında çatışmalar yeniden baş göstermiştir. Mayıs sonuna kadar süren bu olaylarda 100 kişi hayatını kaybederken 300 kişi de yaralanmıştır.¹²¹⁸

¹²¹³ Veysel Ayhan ve Özlem Tür, *Lübnan: Savaş, Barış, Direniş ve Türkiye ile İlişkiler* (Bursa: Dora Yayıncılık, 2009), 96-97.

¹²¹⁴ Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 104.

¹²¹⁵ Ayhan ve Tür, *Lübnan*, 97.

¹²¹⁶ Cleveland ve Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 384.

¹²¹⁷ Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 104-105.

¹²¹⁸ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 516-517.

Cumhurbaşkanı Süleyman Franjiye, Kemal Canbolat ve Maruni liderlerin anlaşması üzerine, Raşid Kerami'yi başbakanlığa, Kemil Şemun'u içişleri bakanlığına seçerek çatışmaları önlemeye çalışmıştır. 15 Haziran 1975 günü Lübnan meclisinde yapılan güvenoylamasında Canbolat taraftarı 16 milletvekilinin çekimser oy kullanmasına rağmen 86 oyla yeni hükûmet güvenoyu almıştır. Böylece Lübnan meclisi iç savaşa giden yolun önlenmesi için Kerami hükûmetine bir şans vermiştir. Ancak Kerami hükûmeti ülkede cereyan eden çatışmaları sona erdirememiş ve ateşkes çabaları başarısızlığa uğramıştır. 1 Temmuz günü yaşanan kanlı çatışmalarda 254 kişi hayatını kaybederken 980 kişi de yaralanmıştır.¹²¹⁹

Temmuz ayı boyunca Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında yaşanan çatışmaların temel nedeni, iki tarafın da stratejik üstünlük sağlamak için Beyrut'un mahallelerini işgale başlamalarıydı. Beyrut'ta yaşanan bu gelişme, ülke geneline yayılmış ve taraflar stratejik bölgeleri ele geçirmek için harekete geçmişlerdir.¹²²⁰ Kerami hükûmeti, kontrolü giderek kaybetmiş ve 24 Ağustos'ta Başbakan Kerami ile Cumhurbaşkanı Franjiye taraftarları arasında Lübnan'ın kuzeyinde bir dizi çatışma patlak vermiştir. Kerami ve Franjiye'nin çabaları neticesinde kuzeydeki çatışmalar engellense de gerginlik Lübnan'ın farklı bölgelerine sıçramıştır. Beyrut, Zahle, Zegharta ve Trablus gibi şehirlerde Müslümanlar, Hristiyanlar, FKÖ ve Şiiilerin müdahil olduğu şiddetli çarpışmalar yaşanmıştır.¹²²¹ Bu sırada, Suriye'nin girişimiyle çatışmaları sona erdirmek için Lübnan'daki cemaatleri temsil eden 20 kişilik Ulusal Diyalog Komitesi kurulmuştur.¹²²² Maruni lider Pierre Cemayel, 1943 Ulusal Paktı etrafında bazı anayasal değişiklikleri kabul edebileceğini ifade etse de Dürzi lider Kemal Canbolat'ın sosyal ve demografik değişimler ekseninde Hristiyanların üstünlüğünü ortadan kaldıran tam demokratik sisteme geçme hususunda ısrar etmesi Diyalog Komitesi'ni işlevsizleştirmiştir.¹²²³

7 Ekim'de yeniden patlak veren çatışmalar, 29 Ekim'de yeni bir ateşkes ilan edilene kadar devam etmiştir. Diyalog Komitesi'nin düzenlediği toplantıda, ateşkesin denetlenmesi için çatışan tarafların temsilcilerinden oluşan bir Yüksek Askerî Komite kurulmuştur. Bu

¹²¹⁹ Ayhan ve Tür, *Lübnan*, 95.

¹²²⁰ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, 731.

¹²²¹ Ayhan ve Tür, *Lübnan*, 95.

¹²²² Ulusal Diyalog Komitesinde 4 Maruni, 4 Sünni, 4 Şii, 3 Rum Ortodoks, 2 Rum Katolik, 2 Dürzi ve 1 Ermeni bulunmaktaydı.

¹²²³ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 517.

Komite'nin faaliyetleri, Beyrut'ta yaşanan çatışmalar neticesinde felç olan hayatın bir dereceye kadar rahatlamasını sağlamıştır. Lübnan İç Savaşı, Ekim 1975'ten itibaren bölgesel aktörlerin gündemini meşgul etmeye başlamıştır. Arap Birliği, Kuveyt'in çağrısı üzerine, Lübnan olaylarını ele almak üzere 15-16 Ekim tarihleri arasında bir toplantı gerçekleştirmiştir. Toplantı sonunda krizin çözümü hakkında net bir sonuca varılamazken, yayımlanan bildiri İsrail'in güney Lübnan'a müdahale etmesi durumunda Arap ülkelerinin elinden geleni yapacakları vurgulanmıştır.¹²²⁴

Aralık 1975'e gelindiğinde kırılan ateşkes yeniden çökmüş ve çatışmalar yoğunlaşmıştır. Suriye, Suudi Arabistan Kralı Halid bin Abdülaziz'in 26-28 Aralık tarihlerinde düzenlediği Şam ziyaretinin ardından bir barış planı hazırlamış ve taraflara sunmuştur. Plana göre, mezheplere dayalı siyasal sistemin kaldırılması, parlamentoda adil bir dağılım sağlanması, başbakanın cumhurbaşkanı yerine meclis tarafından atanması ve FKÖ'nün Lübnan'daki faaliyetlerini onaylayan eski anlaşmaların devam etmesi öngörülmüştür. Suudi Arabistan ve FKÖ, Suriye'nin barış planını desteklerken; Maruniler, planı açıkça reddetmemiş fakat Lübnan dışındaki Hristiyanların da dahil edileceği bir nüfus sayımı yapılması şartını öne sürmüşlerdir. Fakat Başbakan Raşid Kerami'nin bu şartı kabul etmemesi nedeniyle barış planı akim kalmıştır.¹²²⁵

İç savaşın başlangıcında çatışmalara kısa süreliğine müdahil olan fakat daha sonra geri çekilen FKÖ, Hristiyan militanların Ocak 1976'da Tel el-Za'tar mülteci kampını kuşatmasıyla Canbolat'ın sol ittifakının yanında savaşa müdahil olmuştur.¹²²⁶ Suriye'nin desteklediği 1500-2000 kişilik FKÖ kuvveti, Ocak 1976'da Lübnan'a girmiş ve ülkenin doğu bölgelerini kontrol altına almıştır. Suriye destekli FKÖ birliklerinin Lübnan'a girmesi İsrail'i endişelendirmiştir. Tel Aviv yönetimi, yabancı bir ülkenin Lübnan'a müdahale etmesi durumunda gelişmelere sessiz kalmayacağı ilan etmiştir.¹²²⁷ Bu arada, Ulusal Liberal Parti lideri Kemil Şemun ile İsrail Başbakanı İzak Rabin gizlice bir araya gelerek İsrail'in Lübnanlı Hristiyanlara tanksavar topları dâhil olmak üzere ağır silahlar vermesi ve Hristiyan kuvvetlerin İsrail'de eğitilmesi gibi konularda anlaşmaya varmışlardır.¹²²⁸

¹²²⁴ Age., 518.

¹²²⁵ Age., 519-520.

¹²²⁶ Cleveland ve Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 385.

¹²²⁷ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 518.

¹²²⁸ Age., 523.

Müslümanlar, FKÖ'nün savaşa yeniden müdahil olması ve Canbolat'ın Ulusal Hareketi'yle iş birliğine başlamasının ardından Lübnan'ın yüzde 80'ini kontrol altına almayı başarmışlardır.¹²²⁹ Lübnan Cumhurbaşkanı Süleyman Franjiye, inisiyatifin Müslümanlara geçmesi üzerine, Ocak 1976'da Suriye Devlet Başkanı Hafız Esed'le temas kurarak yardım talebinde bulunmuştur. Savaşın başlarında Müslümanlara destek veren Esed, Franjiye'yi Lübnan siyasal sistemini bir ölçüye kadar Müslümanlar lehine değiştiren bir uzlaşmaya ikna etmiştir. Fakat Müslümanlar ve Ulusal Hareket, Franjiye'nin 14 Şubat'ta açıkladığı planı sahadaki üstünlüklerini göz önünde bulundurarak kesin bir dille reddetmişlerdir.¹²³⁰

Bu sırada yaşanan bir diğer kritik gelişme, Lübnan ordusunun parçalanmasıdır. Lübnan ordusunda yer alan Müslüman birliklerin çatışmalarda Kemal Canbolat'ın Ulusal Hareketine katılması; buna karşılık Hristiyanların Falanjistlerin etrafında kenetlenerek Lübnan Cephesi isimli bir çatı örgüt kurması çatışmaları daha da alevlendirmiştir.¹²³¹ Solcu Ulusal Hareket, FKÖ ve Lübnan ordusunun Müslüman unsurlarının desteğini alarak alandaki dengeyi lehine çevirmeyi başarmıştır. Filistinli gerillalar ve Lübnanlı solcuların 25 Mart 1976'da Cumhurbaşkanı Franjiye'nin sarayına saldırması ve Franjiye'nin saldırıdan zor kurtulması Suriye'nin Lübnan olaylarına bakışını değiştirmiştir. Hafız Esed, Irak Baası ile yakın ilişkiler kuran radikal FKÖ gruplarının Lübnan'ı kontrol altına almaya başlaması üzerine Suriye'nin Lübnan üzerindeki nüfuzunun azalacağını düşünmeye başlamıştır. Esed, Lübnan'ın radikal sol unsurların eline geçmesinin İsrail'le çatışmaları tetikleyebileceğini ve Lübnanlı Hristiyanların ayrı bir devlet kurmak suretiyle Lübnan'ı parçalayabileceklerini hesaplamaya başlamıştır.¹²³² ABD, Avrupa ve İsrail'in Lübnanlı Marunilerin yenilmesine izin vermeyeceğini çok iyi bilen Esed,¹²³³ Canbolat'ı Lübnan'ın birliğini bozmakla suçlamış ve Hristiyanları doğrudan desteklemeye başlamıştır. Esed, Hristiyanların safında savaşmak üzere 1000 Suriye askerini 9 Nisan 1976'da Lübnan'a sokmuştur.¹²³⁴

Falanjistler ve Suriye ordusu ile FKÖ ve Ulusal Hareket arasındaki çarpışmalar 1977 yılının mayıs ayına gelindiğinde şiddetlenirken, Suriye ordusunun iç savaşa müdahil olması

¹²²⁹ Mansfield, *Ortadoğu Tarihi*, 433.

¹²³⁰ Goldschmidt Jr. ve Davidson, *Kısa Orta Doğu Tarihi*, 470; Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 520.

¹²³¹ Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 105.

¹²³² Ergun Balcı, "Lübnan ve Bazı Gerçekler," *Cumhuriyet*, 12 Haziran 1976, 3.

¹²³³ Ayhan ve Tür, *Lübnan*, 100.

¹²³⁴ Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 541; Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 522.

dengenin Hristiyanlar lehine dönmesini sağlamıştır.¹²³⁵ Suriye, sahaya müdahil olmasının ardından Hristiyanlarla anlaşmaya vararak Lübnan siyasetindeki etkisini de gözle görülür biçimde artırmıştır. Esed, Franjiye ile anlaşarak Eylül’de yapılması planlanan cumhurbaşkanlığı seçimlerini 8 Mayıs’a aldırması ve Suriye taraftarı olarak bilinen Elias Sarkis’i cumhurbaşkanı seçtirmeyi başarmıştır.¹²³⁶ Esed, aynı zamanda Lübnan’daki askerî ağırlığını da giderek artırmış ve Suriye birliklerinin sayısı mayıs ayı başında 7 bin, haziran sonunda 12 bin ve ağustos ortalarında 20 bine ulaşmıştır.¹²³⁷ Suriye ordusu ve Maruni milislerin Ulusal Hareket’e karşı kurdukları ittifak Müslümanların Lübnan genelinde yenilmeye başlamasına neden olmuştur.¹²³⁸ Bunun üzerine, Lübnanlı Müslümanlar Suriye’nin askerî müdahalesini kınamak için 3 Haziran’da ülkenin bütün kentlerini kapsayan bir genel grev ilan etmişlerdir.¹²³⁹ ABD ve İsrail, ilginç bir biçimde, Suriye’nin Lübnan müdahalesine karşı çıkmamış ve herhangi bir itirazda bulunmamışlardır.¹²⁴⁰ Gerald Ford yönetimi, Suriye’nin Lübnan müdahalesinin ülkedeki durumu normale döndürebileceğini açıkça ifade etmiştir.¹²⁴¹

Esed’in FKÖ’ye karşı Lübnanlı Hristiyanlarla iş birliği yapması Arap dünyasında büyük bir infial uyandırmıştır. Mısır lideri Enver Sedat, 6 Haziran’da Suriye ile diplomatik ilişkileri kestiğini deklare etmiştir.¹²⁴² FKÖ lideri Yaser Arafat da 6 Haziran’da Arap ülkelerinin liderlerine gönderdiği telgrafta Filistin devrimine yönelik Suriye katliamını engellemelerini talep etmiştir.¹²⁴³ Suriye’nin desteğini alan Falanjistler, Filistinlilere yönelik saldırılarını artırmışlar ve 22 Haziran 1976’da Yaser Arafat’ın en önemli karargahlarından biri olan Tel el-Za’tar mülteci kampını kuşatma altına almışlardır. İki ay boyunca direnen Filistinliler, yoğun saldırılara direnemeyerek 12 Ağustos 1976’da Marunilere teslim olmuşlardır.¹²⁴⁴ Kuşatma sırasında 1400 kişi hayatını kaybederken, 4000 kişi de yaralanmıştır. Falanjist Parti lideri Pierre Cemayel’in oğlu Beşir Cemayel komutasındaki

¹²³⁵ Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 106.

¹²³⁶ Ayhan ve Tür, *Lübnan*, 101.

¹²³⁷ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 522.

¹²³⁸ Ayhan ve Tür, *Lübnan*, 102.

¹²³⁹ *Cumhuriyet*, 4 Haziran 1976, 9.

¹²⁴⁰ Ahmet Şükrü Esmer, “Derinleşen Lübnan bunalımı,” *Barış*, 10 Haziran 1976, 3.

¹²⁴¹ *Milliyet*, 3 Haziran 1976, 6.

¹²⁴² *Cumhuriyet*, 7 Haziran 1976, 9.

¹²⁴³ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 523.

¹²⁴⁴ Ayhan ve Tür, *Lübnan*, 102; Yalazan, “Güney Komşumuz Suriye’yi Tanıyor muyuz?,” 50-51.

Falanjistler, Tel el-Za'tar mülteci kampına girdikten sonra birçok Filistinliyi gerilla oldukları gerekçesiyle infaz etmişlerdir.¹²⁴⁵

Tel el-Za'tar mülteci kampının düşmesinin ardından Hristiyanlar ve Suriye ordusu operasyonlarını hızlandırarak Ulusal Hareket'in elindeki diğer karargahları ele geçirmiştir. Bu ortamda, Arap Birliği devreye girerek taraflar arasında ateşkes görüşmelerini başlatmıştır. Suudi Arabistan, Mısır, Suriye, Kuveyt ve Lübnan devlet başkanları 17 Ekim 1976'da Riyad'da ateşkes görüşmeleri için bir araya gelmiş ve taraflar 18 Ekim'de Riyad Anlaşmasını imzalamışlardır. Anlaşmaya göre, 21 Ekim tarihi itibarıyla ateşkes ilan edilmesi, tarafların 1975 Nisanından önceki pozisyonlarına çekilmesi, Lübnan'a 30 bin kişilik Arap Caydırma Gücü'nün (*Arab Deterrent Force*) konuşlandırılması ve FKÖ'nün Lübnan'da kalmakla beraber Lübnan'ın egemenliğine ve güvenliğine saygı göstermesi kabul edilmiştir.¹²⁴⁶ Fakat 25 bin askerle Arap Caydırma Gücü'nü oluşturan en büyük ülkenin Suriye olması, Şam yönetiminin Lübnan'daki askeri varlığının bir nevi kabul edilmesi anlamına gelmiştir.¹²⁴⁷ Ateşkes Anlaşması'ndaki bir diğer önemli husus, FKÖ'nün 1969 Kahire Anlaşmasıyla Lübnan'da elde ettiği statünün kabul edilmesi olmuştur. Filistinli gerillalar, ateşkesin ardından güney Lübnan'a geri dönerek İsrail'e yönelik saldırı hazırlıklarına kaldıkları yerden devam etmişlerdir.¹²⁴⁸

4.2.3.3. İç Savaşın Sonuçları

İç Savaş, Lübnan devlet mekanizmasının çökmesine ve ülkedeki iç güvenlik ile toplumsal ahengin tamamen ortadan kalkmasına neden olmuştur. Lübnan, iç savaşa yol açan sorunlar ortadan kaldırılamadığı için uzun yıllar boyunca barış ve güvenliğe kavuşamamıştır.¹²⁴⁹ Savaş sonunda 70 bin insan hayatını kaybetmiş, 500 bin civarında insan evsiz kalmıştır.¹²⁵⁰ İç Savaş'ın ekonomik faturası da ağır olmuştur. İç Savaş'ın yol açtığı maddi tahribat 5 milyar doları bulmuştur. Lübnan, iç savaş nedeniyle ticaretten turizme kadar birçok alanda büyük zarara uğramıştır.¹²⁵¹ Fakat Lübnanlı siyasetçiler, iç savaşın bütün

¹²⁴⁵ Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 106. Armaoğlu, Tel el-Za'tar kuşatmasında ölen Filistinli sayısını 1600 olarak vermektedir. Bkz. Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 524.

¹²⁴⁶ Ayhan ve Tür, *Lübnan*, 103; Ayhan ve Tür, *Lübnan*, 733.

¹²⁴⁷ Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 106-107.

¹²⁴⁸ Cleveland ve Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 385-386.

¹²⁴⁹ Uçarol, *Siyasi Tarih*, 788.

¹²⁵⁰ Goldschmidt Jr. ve Davidson, *Kısa Orta Doğu Tarihi*, 470.

¹²⁵¹ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 527.

yıkıcı etkilerine rağmen, mezhepler üzerine inşa edilen siyasal sistemi revize etmek için herhangi bir adım atmamışlardır.

Cumhurbaşkanı Elias Sarkis, görev yaptığı 1976-1982 yılları arasında, Lübnan ordusunu yeniden inşa etmek ve mezhepler arasında uzlaşma sağlamak için bir dizi girişimde bulunmuştur. Fakat Sarkis'in bu çabaları milis grupların silahsızlanmayı reddetmesi ve cemaatler arasındaki güvensizliğin devam etmesi nedeniyle başarısızlığa uğramıştır. Mezhep çatışmaları zaman zaman yeniden alevlenmiş, Dürzi lider Kemal Canbolat'ın 1977 yılında suikasta kurban gitmesi, Dürziler ile Maruniler arasındaki çatışmaların yeniden alevlenmesine neden olmuştur.¹²⁵²

İç savaşın uzun vadeli en önemli neticesi, Lübnan'ın İsrail ile Suriye arasındaki bölgesel güç mücadelesinin satranç tahtasına dönüşmesi olmuştur. Suriye'nin Lübnan'a askerî müdahalesi, ülkenin içine düştüğü sorunları çözmek bir yana, var olan problemlere yenilerini eklemiştir. Hafız Esed, Lübnan siyasetini Suriye'nin çıkarları doğrultusunda manipüle etmek istemiş, bu durum Filistinlilerin ve Müslümanların Suriye'ye yönelik kuşkularını artırmıştır. Suriye ile Hristiyanlar arasında iç savaş sırasında kurulan ittifak fazla uzun sürmemiş, bir yıla kalmadan iki taraf arasında şiddetli çatışmalar baş göstermiştir.¹²⁵³ Hafız Esed, bütün bu olumsuzluklara rağmen, Lübnan'ı parçalanmaktan kurtaran ve İsrail'in Lübnan'ı işgal etmesini önleyen lider olarak Orta Doğu'daki prestijini ve etkisini artırmayı başarmıştır.¹²⁵⁴ İsrail ise, FKÖ'nün iç savaşın ardından Lübnan topraklarındaki faaliyetlerini devam ettirmesini ulusal güvenliğine tehdit olarak algılamıştır. İsrail'in Lübnan'dan kaynaklanan tehdit algısı, ilerleyen yıllarda sık sık Lübnan'a saldırmasına yol açacaktır.

4.2.3.4. Türkiye'nin Politikası

Türkiye'nin Suriye'nin Lübnan'a gerçekleştirdiği müdahaleye yönelik politikasının anlaşılabilmesi için, Türk dış politikasının karar verme mekanizmasının merkezinde bulunan I. Milliyetçi Cephe hükûmetinin (MC) Orta Doğu ve Suriye politikasına bakmak gerekmektedir. Süleyman Demirel, Sadi Irmak geçici hükûmetinin yerine 31 Mart 1975 tarihinde AP, MSP, MHP ve CGP'nin katılımıyla Milliyetçi Cephe olarak adlandırılan sağ bir koalisyon kurmayı başarmış ve 1969 yılında bıraktığı başbakanlık koltuğuna yeniden

¹²⁵² Cleveland ve Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 386.

¹²⁵³ Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 107.

¹²⁵⁴ Ahmet Şükrü Esmer, "Golan Tepelerinde Barış Gücü," *Barış*, 6 Haziran 1976, 3.

oturmuştur. 21 Haziran 1977 tarihine kadar iktidarda kalan MC hükûmeti döneminde Kıbrıs Sorunu ve ABD silah ambargosu nedeniyle Türk dış politikasında çok boyutluluk yeniden ivme kazanmıştır. MC hükûmetinin 31 Mart'ta okunan programında yer alan “*Suriye ile aramızda teessüs eden karşılıklı anlayışın ve dostça işbirliğinin geliştirilmesinin iki komşu ülkenin çıkarlarının gereği olduğuna inanıyoruz*”¹²⁵⁵ ifadeleriyle Suriye ile ilişkilere özel önem verildiği gösterilmiştir.

Demirel hükûmeti, 1975 yılı boyunca Lübnan İç Savaşı'na yeterli ilgiyi gösterememiştir. Bunun en önemli nedeni, 1975 yılının Türk dış politikasının en zorlu yıllardan biri olmasıdır. Kıbrıs, 1974 müdahalesinin ardından 1975 yılı boyunca Türk dış politikasının ana gündem maddesi olmuştur.¹²⁵⁶ Kıbrıs meselesinin yanı sıra, Yunanistan'la yaşanan Ege Kıta Sahaneliği Sorunu ve Ege Hava Sahası Sorunu 1975 boyunca Türk dış politikasını meşgul eden diğerkonular olmuştur. ABD'nin Şubat 1975'te yürürlüğe koyduğu silah ambargosu Türk-Amerikan ilişkilerinin tarihinin en bunalımlı dönemine girmesine neden olurken, Türkiye silah ambargosuna Temmuz 1975'te topraklarındaki Amerikan üslerini ve askerî faaliyet merkezlerini kapatarak misillemede bulunmuştur.¹²⁵⁷

Türkiye, Kıbrıs meselesinde destek bulabilmek ve ekonomisini güçlendirmek amacıyla, 1975 yılı boyunca genelde Arap ülkeleri özelde Suriye ile ilişkilerini geliştirmek için özel gayret sarf etmiştir. Türkiye, Ocak 1975'te FKÖ'yü resmen tanıyarak Arap-İsrail ihtilafında önemli bir adım atarken, MC hükûmetinde dışişleri bakanı olarak görev alan İhsan Sabri Çağlayangil, hükûmetin kurulmasının ardından FKÖ yönetimine bir mesaj göndererek örgütün dış ilişkiler sorumlusu Faruk el-Kaddumi'yi Türkiye'ye davet etmiştir. Çağlayangil, FKÖ'nün Türkiye'de temsilcilik açmak istemesi durumunda hükûmetin buna olumlu yaklaşacağını ifade ederek Arap devletlerine olumlu mesaj göndermiştir.¹²⁵⁸ Kaddumi, 16-20 Ağustos'ta Türkiye'ye gelmiş, Başbakan Demirel ve Dışişleri Bakanı Çağlayangil bir dizi görüşmede bulunmuştur. Çağlayangil, Filistin halkının tek meşru temsilcisi olarak kabul edilen FKÖ'yle kurulan resmî temaslardan duyduğu memnuniyeti

¹²⁵⁵ Girgin, *T.C Hükûmetleri Programlarında Dış Politikamız*, 80.

¹²⁵⁶ Türkiye, 23 Mayıs 1975'te Ankara'da toplanan CENTO Bakanlar Konseyi toplantısında bütün gündemini Kıbrıs meselesine ayırmıştır. TNA, FCO 8/2420, Leeland to Heath, Ankara, 2 Aralık 1975.

¹²⁵⁷ TNA, FCO 9/2442, Lane to the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs, Turkey: Annual Review for 1975, Ankara, 28 Ocak 1976.

¹²⁵⁸ *Milliyet*, 6 Mayıs 1975, 3; Kösebalaban, *Turkish Foreign Policy*, 110.

dile getirerek, ilerleyen süreçte bu temasların çeşitli düzeylerde artırmak istediklerini beyan etmiştir.¹²⁵⁹

Siyasi parti temsilcileri, 12 Haziran 1975'te TBMM'de yapılan oturumda Türkiye'nin dış politika meselelerini masaya yatırmışlardır. Dışişleri Bakanı Çağlayangil, MC hükûmetinin iki aylık dış politika faaliyetleriyle ve Kıbrıs meselesiyle ilgili Meclis'i bilgilendirmiştir. MSP Çorum Milletvekili Yâsin Hatipoğlu, MSP Grubu adına Çağlayangil'in ardından söz alarak Türk dış politikası ve Türkiye'nin İslam ülkeleriyle olan ilişkilerine değinmiştir. Hatipoğlu, Cumhurbaşkanı Korutürk'ün İran ziyaretine atıfta bulunarak "*Dost İran Devletiyle aramızda yürütülen müzakere ve anlaşmalar memnuniyet vericidir. Ancak, aynı sürat ve gayretin, Pakistan, Libya, Suudi Arabistan, Irak, Kuveyt ve Suriye ile memleketimiz arasındaki münasebetler ve anlaşmalar mevzuunda da gösterilmemiş olması üzüntümüzü muciptir*"¹²⁶⁰ sözlerini kullanmış ve Suriye'nin de içinde bulunduğu Arap ülkeleriyle daha iyi ilişkiler kurulması noktasında iyi niyet beyanında bulunmuştur.

Dışişleri Bakanı Çağlayangil, 18 Haziran'da TRT'de katıldığı bir programda Türkiye'nin Arap ülkeleriyle mevcut ilişkilerine yönelik soruya şu cevabı vermiştir:

"Türkiye, biliyorsunuz ki, öteden beri kendileriyle tarihî rabitalarla bulunduğu kardeş memleketlerle ilişkilerini kuvvetlendirmek istemektedir. Libya'yla, Irak'la çok güzel örnekler verdi son zamanlarda bu arzu. İran'la da gayet güzel anlaşmalarımız yapıldı. Binaenaleyh diğer, Orta Doğu memleketleriyle de bu kabil ilişkilerimizi kuvvetlendirmek istiyoruz. Önümüzde 11-12 Temmuz tarihlerinde, Suudi Arabistan'da, Riyad'da İslam Konferansı var, ona katılacağım... Orta Doğu memleketleriyle, kültür, ekonomi ve siyasi alanlardaki ilişkilerimizi, her fırsattan faydalanarak geliştirmek, geliştirmek, bizim programımızda da yazılı ana siyasi hedeflerimizden biridir. Bu konuda kısa zamanda iyi bir mesafe alacağımızı zannediyorum."¹²⁶¹

Fakat MC hükûmetinin Arap ülkelerine yönelik olumlu tutumu Suriye'den beklenen karşılığı bulamamıştır. Kıbrıs Rum tarafının tezlerini anlatmak için Arap ülkelerine

¹²⁵⁹ *Dış Siyaset Belgeleri-II (31 Mart 1975-1 Mart 1976)* (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1976), 15-16.

¹²⁶⁰ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem:4, Cilt:12, Birleşim 88, 12 Haziran 1976, 587.

¹²⁶¹ *Dış Siyaset Belgeleri-I*, 41-42.

diplomatik çıkarma yapan Başpiskopos Makarios, Haziran 1975'te Suriye'ye dört günlük resmî bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Suriye Devlet Başkanı Esed, 20 Haziran'da Makarios onuruna verdiği yemek sırasında yaptığı konuşmada, Makarios'u Kıbrıs devletinin tek meşru lideri olarak kabul ettiğini açıklamıştır. Esed ayrıca, Kıbrıs devletinin bağımsızlığını ve Türkler ile Rumların Kıbrıs Cumhuriyeti çatısı altında barış içinde yaşamasını desteklediğini belirtmiştir.¹²⁶² Esed'in bu açıklamaları, 13 Şubat 1975'te ilan edilen Kıbrıs Türk Federe Devleti'ni (KTFD) tanımadığını anlamına gelmekte ancak adanın Yunanistan'la birleşmesini öngören enosisi onaylamadığını göstermekteydi.

Makarios'un Suriye'de yaptığı propagandaların önüne geçmek isteyen Rauf Denktaş, 11-13 Temmuz tarihleri arasında Şam'da bir dizi üst düzey temasta bulunmuştur. Denktaş, Türkiye üzerinden Suriye'ye geçerken ziyaretinin gerekçesini, "*Makarios'un, İslam ülkelerinde yapmış olduğu kötü propagandasını silmek ve gerçekleri Müslüman kardeşlerimize anlatmak için bir geziye çıkmış bulunuyorum*" cümleleriyle açıklamıştır.¹²⁶³ Denktaş, Devlet Başkanı Hafız Esed ve Başbakan Mahmut el-Eyyübi ile yaptığı baş başa görüşmelerde Kıbrıs Türk tarafının tezlerini anlatmıştır. Suriye Turizm Bakanı Abdullah el-Hani, ziyaret sırasında Denktaş onuruna bir yemek vermiştir. Hani, sıcak bir ortamda gerçekleşen yemekte yaptığı konuşmada, Kıbrıs Türk tarafıyla diyalog kurmuş olmaktan mutlu olduklarını belirtmiştir. Hani, Denktaş'ın Kıbrıs meselesi hakkında verdiği detaylı bilgilerden dolayı teşekkür etmiş ve ikili temasları artırma temennisinde bulunmuştur. Yemekte söz alan Rauf Denktaş, Suriye'yi ziyaret etmekten duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ve Suriyeli liderlere dost ve kardeşçe tutumlarından dolayı teşekkür etmiştir.¹²⁶⁴ Fakat Denktaş'ın Kıbrıs çıkarması Suriye'nin Kıbrıs meselesine olan bakışını değiştirmeye yetmemiştir.

MC hükûmeti, Kıbrıs konusunda Arap devletlerinin desteğini alabilmek için daha üst düzey bir dış politika izlemesi gerektiğini anlamıştır. Türkiye, bu çerçevede 12-15 Temmuz 1975 tarihleri arasında Suudi Arabistan'ın Cidde şehrinde düzenlenen İKÖ Dışişleri Bakanları Konferansı'na tarihinde ilk kez dışişleri bakanı düzeyinde katılma kararı almıştır. Türkiye'yi temsilen toplantıya katılan Dışişleri Bakanı Çağlayangil, 13 Temmuz'da yaptığı konuşmada Türk-Yunan ilişkileri, Kıbrıs meselesi ve Orta Doğu sorununa değinmiştir.

¹²⁶² *Milliyet*, 21 Haziran 1975, 7.

¹²⁶³ *Milliyet*, 12 Temmuz 1975, 7.

¹²⁶⁴ *FBIS, Bayrak Radio [Clandestine] in Turkish to Cyprus*, 14 Temmuz 1975.

Çağlayangil, Türkiye'nin Filistin meselesinde diğer İslam ülkeleriyle aynı tutumu benimsediğini söyleyerek Arap ülkelerinden Kıbrıs konusundaki beklentilerini dile getirmiştir.¹²⁶⁵ KTFD Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş da toplantılara katılarak Kıbrıs davasını İKÖ üyesi ülkelerin temsilcilerine anlatmıştır.¹²⁶⁶

15 Temmuz'da İKÖ toplantısından ayrılarak Türkiye'ye dönen Çağlayangil, gazetecilerin sorularını yanıtlamış ve Kıbrıs meselesinde Türkiye'yi destekleme hususunda çekingen davranan Arap devletlerinin tutumuna yönelik soruya şu yanıtı vermiştir:

“Her devlet kendi siyasetini kendisi takip etmektedir. Ama konferans sırasındaki açıklamalar, Denktaş'ın izahatı umduğumuzdan geniş alâka uyandırdı. Birçok devletin temsilcisi Kıbrıs sorununun bu yönlerini bilmediklerini, meselenin kendilerine başka açılardan izah edildiğini ancak bundan sonra durumu gerçek olarak gördüklerini söylediler. İzahlarımızın olumlu ve etkili olduğuna kaniyiz. Tabii bunların sonuçlarını ilerdeki olaylarda takip edeceğiz.”¹²⁶⁷

MC hükûmeti, İKÖ toplantısının ardından Suriye'ye yönelik olumlu politikasını devam ettirmiştir. Ticaret Bakanı Halil Başol, 22. Uluslararası Şam Fuarına katılmak ve Türkiye-Suriye ticari ilişkilerini görüşmek üzere, üç kişilik bir heyetle Ağustos 1975'te beş günlük resmî bir ziyaret için Şam'a gitmiştir.¹²⁶⁸ Başol, 12 Ağustos'ta Şam'da bir dizi resmî temasta bulunmuş ve Suriye Ekonomi ve Dış Ticaret Bakanı Muhammed el-İmadi ile baş başa bir görüşme yapmıştır. Görüşmede, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin geliştirilmesi ve karşılıklı yatırımlarla ekonomik iş birliğinin güçlendirilmesi konuları ele alınmıştır. Taraflar ayrıca, Türkiye ile Suriye arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesini sağlamak için iki ülke arasında bir transit otoyolun yapılması konusunu ele almışlardır.¹²⁶⁹

Suriye Başbakanı Mahmut el-Eyyübi, Başol ve yanındaki heyeti 13 Ağustos'ta kabul etmiş ve Türkiye ile ilişkileri samimi olarak geliştirmek istediklerini ve bu doğrultuda her türlü çabayı sarf edeceklerini muhataplarına iletmiştir. Eyyübi ayrıca, Türkiye'nin Orta Doğu sorunu konusunda BM'de ve İslam Konferansı'nda izlediği politikayı Arap ülkelerinin takdirle karşıladıklarını ifade etmiş ve Suriye'nin bütün uluslararası sorunlarında Türkiye'yi

¹²⁶⁵ *Milliyet*, 14 Temmuz 1975, 3.

¹²⁶⁶ *Milliyet*, 15 Temmuz 1975, 10.

¹²⁶⁷ *Milliyet*, 16 Temmuz 1975, 10.

¹²⁶⁸ BCA, 030.18.01.02/339.64.6, 13 Ağustos 1975.

¹²⁶⁹ *FBIS, Ankara Domestic Service*, 13 Ağustos 1975.

desteklediğini beyan etmiştir. Başol ise, bölgesel gelişme perspektifi içinde Türkiye'nin Suriye ile iş birliğini daha da geliştirmeye hazır olduğunu ve iki ülkenin ortak ekonomik projelere imza atabileceklerini Eyyübi'ye bildirmiştir. Başol ayrıca, Türkiye'nin İsrail'in işgal ettiği bütün Arap topraklarından çekilmesi ve Filistinlilerin meşru haklarının iade edilmesi tezlerini savunduğunu bir kez daha ifade etmiştir.¹²⁷⁰

Türkiye'ye dönüşünün ardından açıklamalarda bulunan Başol, Suriye'nin iki ülke arasında bir turizm anlaşması yapma hususunda istekli olduğunu ve Türkiye'den çimento fabrikası kurmasını istediğini aktarmıştır. Başol, çimento yatırımına karşılık Suriye'nin Türkiye'ye dilediği kadar fosfat vermeye hazır olduğunu bildirmiştir. Başol, Suriye ziyaretiyle ilgili şu ifadeleri kullanmıştır:

“Transit yollarla ilgili güç birliği yapılması konusunda prensip anlaşmasına vardık. Yakında heyetler bu konuda çalışmaya başlayacaklar. En büyük ihtiyaçları olan soğuk hava depoları yapmamız konusunda da bizden teklif bekliyorlar. Turizm konusunda da işbirliği yapmak arzusundalar. İkili turizm anlaşması yapılmasını arzu ediyorlar.”¹²⁷¹

Suriye ile ilişkilerini kısa sürede rayına oturtan MC hükûmeti, 1975 yılının ikinci yarısında Arap ülkeleriyle ekonomik ilişkilerini geliştirmek için çalışmalarına hız kesmeden devam etmiştir. Orta Doğu Ekonomik İşbirliği Konferansı; Irak, Suriye, Ürdün, Libya, Mısır, Lübnan, Kuveyt, Suudi Arabistan, Kıbrıs ve Türkiye'den delegelerin katılımıyla 20 Ekim 1975'te İstanbul'da toplanmıştır. Maliye Bakanı Yılmaz Ergenekon, Tarım ve Hayvancılık Bakanı Korkut Özal ve Sosyal Güvenlik Bakanı Mahir Ablum konferansın açılışına bizzat katılırken, Başbakan Demirel MGK nedeniyle toplantıya iştirak edememiştir. Ancak konferansın açılışında Demirel'in bir mesajı okunmuştur. Demirel, mesajında Orta Doğu ülkeleriyle ekonomik ilişkileri geliştirmek istediklerinin altını çizmiştir:

“Hükûmet programımızda tarihî ve kültürel bağlarla bağlı olduğumuz Orta Doğu ülkeleriyle münasebetlerimizi daha çok geliştireceğimiz ve manevi bağların olduğu kadar, ortak yararların da tesis ettiği sağlam bir zeminde daha geniş bir işbirliği yapacağımız hususu yer almıştır. Tarihî, kültürel ve manevî bağlara ilaveten

¹²⁷⁰ *FBIS, Ankara Domestic Service*, 14 Ağustos 1975.

¹²⁷¹ *Milliyet*, 19 Ağustos 1975, 9.

kalkınmada işbirliği Orta Doğu'daki dost ve kardeş devletlerle olan münasebetlerimizi tanzimde hedefimizdir.”¹²⁷²

Başbakan Demirel, 10 Aralık'ta Ankara'da düzenlediği basın toplantısında Türkiye'nin Arap ülkeleri ve Suriye'yle gelişen ilişkileri hakkında şu ifadeleri kullanmıştır:

“Türkiye, gerek güneyindeki komşuları, gerek diğer Arap ülkeleri ile ilişkilerini en ileri bir düzeye çıkarmak için ciddi gayretler sarfetmektedir. Türkiye'nin Arap davalarına karşı gösterdiği anlayış ve bu davalara milletlerarası forumlarda sağladığı yakın destek, tarihi ve manevi ilişkilerimiz bulunan Arap dostlarımızca memnuniyetle karşılanmaktadır.”¹²⁷³

MC hükûmeti, Arap ülkelere ve Suriye'ye yönelik yakınlaşma politikasını 1976 yılı boyunca hız kesmeden devam ettirmiştir. Dışişleri Bakanı Çağlayangil, Dışişleri Bakanlığı'nın 1976 yılı mali bütçesinin TBMM Bütçe Karma Komisyonu'nda görüşülmesi sırasında yaptığı 18 Ocak 1976 tarihli konuşmada Türkiye'nin Suriye politikasına da kısaca değinmiştir. Çağlayangil, “Ürdün ve Suriye ile olan iktisadi ve ticari ilişkilerimiz normal şekilde gelişmektedir. Ürdün'le Türkiye arasında turistik ilişkileri arttırmak üzere imzalanan Anlaşmaya Suriye de resmen katılmaktadır. Temmuz 1974'de Suriye ile imzaladığımız Ticaret Anlaşması bu yıl onaylanmıştır”¹²⁷⁴ ifadelerini kullanarak Suriye ile ilişkilerde 1975 yılı boyunca kat edilen mesafeye temas etmiştir.

Türkiye'nin İslam dünyası ve Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirme hususunda attığı en önemli adımlardan biri 41 ülkenin katılımıyla düzenlenen 7. İKÖ Dışişleri Bakanları Konferansına 12-15 Mayıs 1976 tarihleri arasında ev sahipliği yapmasıdır. Türkiye, toplantıya ev sahipliği yapmasının yanı sıra, daha önce laiklik ilkesi nedeniyle onaylamadığı İKÖ tüzüğünü kabul etmiş ve İKÖ'ye resmen üye olarak teşkilata verdiği önemi göstermiştir.¹²⁷⁵ Dışişleri Bakanı Çağlayangil, konferansın hazırlık çalışmaları sürerken Milliyet Gazetesi'nden Sami Kohen'e İKÖ'ye tam üyelik kararı hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Çağlayangil, “Türkiye'nin, İslam Konferansı Örgütü'ne tam üye olarak girebilmesi için bugün engeller ortadan kalkmıştır. Türkiye, bu konferansta, tam dayanışma halindedir. Bununla ilgili hukuki işlemi şimdi tamamlayacak, yasayı Meclis'e göndereceğiz”

¹²⁷² Milliyet, 21 Ekim 1975, 1, 10.

¹²⁷³ Dış Siyaset Belgeleri-I (31 Mart 1975-1 Mart 1976) (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1976), 78.

¹²⁷⁴ Age., 148.

¹²⁷⁵ Aykan, “The Palestinian Question in Turkish Foreign Policy,” 99.

ifadelerini kullanmıştır.¹²⁷⁶ Çağlayangil ayrıca, basında FKÖ'nün Türkiye'de büro açacağına dair çıkan haberleri doğrulamıştır.¹²⁷⁷

7. İKÖ Toplantısı, Cumhurbaşkanı Korutürk'ün mesajı ve Başbakan Demirel'in konuşmasıyla 12 Mayıs'ta İstanbul'da başlamıştır. Demirel, konuşmasında İslam ülkeleri arasındaki dayanışma ve iş birliğinin gerekliliği üzerinde durmuş ve İslam ülkelerinin yaşadığı sıkıntılardan ve sorunlardan bu dayanışma sayesinde kurtulabileceğini ifade etmiştir. Demirel, konuk liderlere şu ifadelerle seslenmiştir:

“Dünya güvenlik ve dayanışma konularının bütün milletler için büyük önem kazandığı bir devreyi yaşıyor. Bu gerçek, aralarında ortak bağlar olan milletleri bir fikir ve işbirliği ortamı yaratmaya ve birbirlerine yaklaştırmaya sevk etmektedir. Müslüman milletlerin de aralarındaki ortak tarihe ve manevi değerlere dayanarak, hep birlikte işbirliği içinde bulunmalarında yarar vardır. Geniş maddi ve manevi kaynaklara sahip Müslüman milletleri arasında ikili ilişkiler çerçevesinde olduğu gibi, İslâm Konferansında da sürdürülen siyasi, ekonomik, kültürel, bilimsel işbirliği çabaları şüphesiz büyük önem taşımaktadır.

...sömürünün her çeşidine, Afrika'da ırk ayrımına olduğu gibi, Orta Doğu'da Arap topraklarının kuvvet yolu ile işgaline, mukaddes Kudüs'ün statüsünün tek taraflı oldu-bittilerle değiştirilmesine karşı çıkıyoruz. Biliyoruz ki, Filistinli Müslüman Arap halkının ve Kıbrıs'taki Müslüman Türk cemaatinin yıllarca maruz bırakıldığı zulüm ve ızdıraplara göz yumulmakla, ne barış, ne de adalet sağlanmış olamaz.”¹²⁷⁸

Dışişleri Bakanı Çağlayangil de konferansın ilk günü gerçekleştirilen gizli oturumda söz alarak Türkiye'nin Orta Doğu politikasına temas etmiştir. Çağlayangil:

“Orta Doğu siyasetimiz açıktır. Hak, adalet ve menfaat ilkelerine inancımızla birlikte, kardeş Arap ülkeleriyle kopmaz bağlarımıza, bu camia içindeki önem, aksattığımız işbirliği ihtiyacına dayanıyor. Birbirimizin derdini, birbirimizin ortak meselesi haline getirmek, geleneklerimizin en güzel yönüdür. Bu tutum, teşkilatımızın da değişmez bir ilkesi olmalıdır. Türkiye, kuvvet yolu ile toprak kazanılmasına, ya da siyasi avantaj sağlanmasına, işgal altındaki toprakların Arap

¹²⁷⁶ *Milliyet*, 11 Mayıs 1976, 7.

¹²⁷⁷ *Milliyet*, 11 Mayıs 1976, 7.

¹²⁷⁸ *Milliyet*, 13 Mayıs 1976, 6.

karakterinin değiştirilmesine yani İsrail'in, Orta Doğu'daki tutumuna ihtilâfın başından beri karşı çıkmıştır.

Türkiye, Kudüs'teki haksız durumdan da büyük üzüntü duymaktadır. Son zamanlarda, Kudüs'te insan haklarına riayet edilmemektedir. Biz, Kudüs'ün statüsünün değiştirilmesine tamamen karşıyız. Türkiye, Filistin meselesine bir mülteci sorunu olarak bakmamakta, bunun Orta Doğu sorununun kilit taşı olduğuna inanmaktadır. Türkiye, Filistin Kurtuluş Teşkilatının, Orta Doğu ile ilgili bütün gayretlerine katılmış, Filistinlilerle ilgili konuları inceleyecek komisyonun kurulmasını destekleyerek, buna üye olmuştur.¹²⁷⁹

Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan, İKÖ delegeleri onuruna 13 Mayıs'ta Topkapı Sarayı'nda bir yemek vermiş ve İslam ülkeleri arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi gerekliliği üzerine durmuştur. İslam ülkeleri arasında ortak ekonomik pazar kurulması çağrısında bulunan Erbakan, Türkiye'nin Filistin davasına olan desteğini şu sözlerle ifade etmiştir:

Orta Doğu'da devamlı sulhun teessüsünde ilk adım olarak önce İsrail'in işgal ettiği topraklardan geri çekilmesini şart olarak görüyoruz. Filistin halkına yıllardan beri yapılan insanlık dışı muameleyi kınıyoruz. Filistin halkının her türlü haklarına kavuşmasını istiyoruz ve Filistin halkının bir an evvel vatanlarına ve yurtlarına kavuşmaları gerektiğine inanıyoruz.¹²⁸⁰

Arap devletleri, Türkiye'nin verdiği mesajları ve FKÖ'ye gösterdiği samimi desteği büyük takdirle karşılamışlardır. İKÖ Siyasi Komisyonu, Türkiye'nin Kıbrıs meselesi hakkında hazırladığı karar tasarısını 14 Mayıs'ta oy birliğiyle kabul ederek Türkiye'nin elini güçlendirmiştir.¹²⁸¹ Tasarıya göre, Kıbrıs'ta federatif bir yapıya geçilmesi, Kıbrıs Türklerinin devlete ortak katılımının sağlanması ve Kıbrıs Müslüman topluluğunun bundan sonra düzenlenecek İslam Konferansı toplantılarına her kademedede tam yetkiyle katılımı onaylanmıştır. Türkiye, karar tasarısının komisyonda kabul edilmesi sırasında Mısır, Suriye ve FKÖ'nün tasarıya yönelik bazı çekincelerini ortadan kaldırmak için yoğun diplomatik çaba harcamıştır. Suriye'nin Lübnan'da süren iç savaş nedeniyle karar tasarısına açıkça imza atmaktan çekindiği dönemin basınında yer alsa da Suriye delegasyonu tasarıya itiraz

¹²⁷⁹ *Milliyet*, 13 Mayıs 1976, 6.

¹²⁸⁰ *Milliyet*, 14 Mayıs 1976, 6.

¹²⁸¹ *Milliyet*, 15 Mayıs 1976, 1.

etmediklerini hem İKÖ Siyasi Komisyonunda hem de İKÖ Genel Kurulu'nda tasarımı destekleyeceklerini Türk tarafına bildirmiştir. Yunanistan ve Kıbrıs Rum tarafı, Kıbrıs tasarısının komisyondan oy birliğiyle geçmesine büyük tepki göstermişlerdir.¹²⁸²

İKÖ Genel Kurulu, 15 Mayıs'ta yapılan oylamada Kıbrıs Türk tarafının haklarını ve mücadelesini destekleyen karar tasarısını oy birliği ile kabul etmiştir. Kararda şu hususlar yer almıştır:

- Kıbrıs'ın kardeş Müslüman Türk toplumu İslam dayanışmasına katılma istemini memnuniyetle not eder.
- Kıbrıs'ın Müslüman Türk toplumunun, Kıbrıs Rum toplumu ile birlikte eşit haklarla Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığında, hükümlerinde, toprak bütünlüğünde, bağlantısızlığında ve yabancı askerî üslerden arınmasında müşterek ortak olduğunu destekler.
- Kıbrıs Türk-Müslüman toplumunun, federal bir Anayasa çerçevesinde iki toplumun yan yana, barış içerisinde birlikte yaşamalarını temin amacıyla ve toplumlararası görüşmeler yöntemi ile barışçı siyasal bir hal çaresi bulunması için sarf ettiği gayretleri benimser ve kabul eder.
- Kıbrıs sorununun haline değin, Kıbrıs'ın Türk-Müslüman toplumu temsilcilerinin Kıbrıs Rum toplumu temsilcileriyle birlikte, Kıbrıs meselesinin tartışıldığı her uluslararası forumda eşit haklarla konuşmak istemi hususundaki haklı talebini desteklemeye karar verir.
- İslam Konferansının bundan böyle yapacağı toplantılarına Kıbrıs, Türk-Müslüman toplumu temsilcilerinin davet edilmesi kararlaştırır.¹²⁸³

Konferans sonrasında yayımlanan ortak bildiriye, Kıbrıs kararının yanı sıra, İKÖ'ye üye ülkelerin Arapçayı okullarda zorunlu ders statüsüne alması, Siyonizm'in ırkçılığın bir çeşidi olduğu, Afrika'daki sömürgelerin bağımsızlık mücadelelerinin desteklenmesi ve İstanbul'da bir İslam kültür merkezinin kurulması gibi konular yer almıştır.¹²⁸⁴ 7. İKÖ Dışişleri Bakanları Toplantısının karar bildirisinde bir çok konuya temas edilmesine rağmen

¹²⁸² *Milliyet*, 15 Mayıs 1976, 6.

¹²⁸³ *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1976, 9.

¹²⁸⁴ *Milliyet*, 16 Mayıs 1976, 1.

o sırada devam Lübnan bunalımına dair herhangi bir ifadeye yer verilmemesi ilginç bir gelişme olarak kaydedilmelidir.

İKÖ Genel Kurulunda alınan Kıbrıs kararı, Türk tezlerine uzun süre mesafeli yaklaşan Mısır, Suriye ve FKÖ'nün ikna edilmeleri ve kararın oy birliğiyle alınması nedeniyle Türk dış politikası için büyük bir başarı olarak değerlendirilmelidir. Nitekim KTFD Devlet Bakanı Vedat Çelik, İKÖ Genel Kurul kararının ardından, İstanbul'da yerli ve yabancı gazetecilerin sorularını cevaplandırırken Türk tezlerine önceden olumsuz yaklaşan Arap devletlerine ve FKÖ'ye ayrı bir parantez açmıştır. Çelik; Suriye, Irak ve FKÖ'nün Kıbrıs Türklerini konferans sırasında yeteri kadar desteklemediklerine dair söylentilerle ilgili yöneltilen bir soruya, *“Konferansın başından beri Filistin Kurtuluş Örgütü temsilcileri, Kıbrıs Türk toplumu temsilcileriyle daimî işbirliği içinde olmuşlar, iki toplumun ve halkın dava ve amaçlarında beraberlik, paralellik müşahade etmişlerdir. Irak ve Suriye de, diğer İslam ülkeleri gibi, bu davayı candan desteklemişlerdir. Söylentilerin aslı yoktur”* sözleriyle cevap vermiştir.¹²⁸⁵

Sonuç olarak, MC hükûmeti Arap dünyasına yönelik izlediği pro-aktif politika sayesinde Esed'i ikna etmeyi ve Şam yönetiminin Kıbrıs meselesine yönelik tutumunu İKÖ üzerinden değiştirmeyi başarmıştır. Türkiye, İKÖ toplantısının hemen ardından, Suriye'ye yönelik olumlu tutumunu farklı alanlarda da göstermiştir. Türkiye, Şam yönetiminin talebi üzerine, 30 Mayıs 1966 tarihinde imzalanan Türkiye-Ürdün Turizm Anlaşması'na Suriye'nin de katılmasını 20 Mayıs 1976'da onaylamıştır. Dışişleri Bakanlığı'nın konu ile ilgili yazdığı resmî yazıda *“Arap ülkeleri ile iyi ilişkiler geliştirmek yönündeki genel siyasetimiz açısından Suriye'nin bu talebi Bakanlığımızca olumlu karşılanmıştır”* ifadelerine yer verilmiştir.¹²⁸⁶ Türkiye, Suriye'nin turizm anlaşmasına katılımını onaylayarak, Esed yönetiminin İKÖ toplantısında gösterdiği iyi niyete karşılık vermiştir.

Dışişleri Bakanı Çağlayangil, İKÖ toplantısının ardından, 26-27 Mayıs'ta Londra'da düzenlenen 23. CENTO toplantısına katılmıştır. Türkiye, Lübnan bunalımına ilk tepkisini CENTO içerisinden vermiştir. CENTO üyelerinin toplantının ardından yayımladıkları ortak bildiride Lübnan krizine yönelik şu ifadelere yer verilmiştir:

¹²⁸⁵ Milliyet, 16 Mayıs 1976, 6.

¹²⁸⁶ BCA, 030.18.01.02/353.139.8, 20 Mayıs 1976.

“Bakanlar, geçen toplantılarından beri Orta Doğu’da meydana gelen gelişmeleri gözden geçirmişler ve bu bölgede süregiden anlaşmazlıkların süregelmesinin dünya barışı için bir tehlike olduğunda görüş birliğine varmışlardır. Bakanlar, Lübnan’daki durum karşısında duydukları endişeyi de belirtmişler ve Lübnan ulusunun sorunlarına, toprak bütünlüklerini ve bağımsızlıklarını koruyarak bir çözüm bulmasını temenni etmişlerdir.”¹²⁸⁷

Lübnan İç Savaşı, Suriye’nin Lübnan’daki askerî varlığını artırdığı ve Hristiyan Falanjistlerle birlikte Müslümanlara karşı operasyonlarına hız verdiği Haziran 1976’da Türkiye’nin dış politika gündemine girmiştir. MSP Genel Başkan Yardımcısı Fehmi Cumalıoğlu, 5 Haziran’da yazılı bir açıklama yaparak hükûmete Lübnan’a askerî müdahalede bulunan Suriye’ye karşı adım atma çağrısında bulunmuştur. Cumalıoğlu, “*Türkiye’nin Lübnan’da sürüp giden Müslüman katliamına seyirci kalamayacağını*” belirterek “*Lübnan’da meydana gelen olayların perde arkasında, Müslüman çoğunluğu katlederek azınlığa düşürmek, Filistin mücahitlerini yok etmek ve Lübnan’ı parçalayıp yutmak planının yattığını*” ve “*Hıristiyan Lübnan ordusuyla Müslümanlar arasındaki çarpışmalarda onbinlerce Müslümanın öldürüldüğünü, evlerinin, dükkanlarının, köylerinin yakıldığını, mallarının yağmalandığını, şehir ve köylerin enkaz yığını haline geldiğini*” ifade etmiştir.¹²⁸⁸ Suriye’nin Lübnan müdahalesini kınayan Cumalıoğlu, “*Türkiye, bu faciaya daha fazla seyirci kalmaz. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’ne başvurmalı, gerekirse Suriye ordusuna geri dön ihtarı yapılmalıdır*”¹²⁸⁹ sözleriyle hükûmeti harekete geçmeye çağırmıştır.

MC hükûmetinin kilit partisi konumunda bulunan MSP’den yükselen ses, Türkiye’nin Lübnan politikasının nasıl şekilleneceği sorusunu beraberinde getirmiştir. Dışişleri Bakanı Çağlayangil, Cumalıoğlu’nun yazılı bildirisinden bir gün sonra konuyla ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Çağlayangil, Türk Haberler Ajansı’nın (THA) Cumalıoğlu’nun açıklamasıyla ilgili Dışişleri Bakanlığı’nın tutumu hakkındaki sorusuna, “*Türkiye’nin Lübnan’a asker çıkartan Suriye’ye bir nota vermesi söz konusu olamaz*”

¹²⁸⁷ *Milliyet*, 28 Mayıs 1976, 10; TNA, FCO 8/2658, CENTO Press Release, Final Press Communique, Londra, 27 Mayıs 1976.

¹²⁸⁸ *Vatan*, 6 Haziran 1976, 1, 4.

¹²⁸⁹ *Vatan*, 6 Haziran 1976, 1, 4.

sözleriyle cevap vermiştir.¹²⁹⁰ Çağlayangil, Cumalıoğlu'nun Türk dış politikasının oluşum sürecine müdahil olma yetkisi olmadığını belirterek şu ifadeleri kullanmıştır:

“Türkiye'nin dış politikası bellidir. Bu politikayı hükümet tespit etmiştir uygulamaktadır. Koalisyon ortağı bir partinin bir milletvekilinin düşüncesi ile Türkiye'nin dış politikası değiştirilemez. Konu Bakanlar Kuruluna gelir, görüşülür, bir karara varılır. Dışişleri Bakanı olarak ben de bu kararı uyguladım. Ancak, bugün için öyle bir karar alınmasına lüzum olmadığını sanıyorum. Türkiye'nin Lübnan iç sorununa müdahale etmesi veya bu ülkeye asker gönderen Suriye'ye nota vermesi söz konusu değildir. Lübnan'ın da, Suriye'nin de Birleşmiş Milletler bünyesinde bir durumu vardır.”¹²⁹¹

MSP, Çağlayangil'in açıklamasının ardından, konuyu Bakanlar Kurulu'na getirerek AP'yi uygulanacak politikayı saptamaya zorlama stratejisi izlemeye başlamıştır. MSP grubu yöneticileri, 7 Haziran'da bir açıklama yaparak meclis grubunu toplantıya çağıracaklarını ve MSP'li bakanların konu hakkında Bakanlar Kurulu'nda nasıl bir politika izleyeceklerinin tespit edileceğini bildirmişlerdir.¹²⁹² MSP Genel Başkan Yardımcısı Cumalıoğlu, 9 Haziran'da Vatan Gazetesi'ne verdiği demeçte Lübnan meselesinin Bakanlar Kurulu'nun yapacağı ilk toplantıda ele alınması hususunda ısrarcı olduklarını belirtmiş ve Suriye'yi Lübnanlı Hristiyanlarla iş birliği yaparak Müslüman kanı dökmekle suçlamıştır. Cumalıoğlu ayrıca, Suriye'nin askerî müdahalesinin İsrail'in ve Siyonizm'in emellerine hizmet ettiğini söylemiş ve Suriye'nin bu işgal hareketi nedeniyle sonunda pişman olacağını iddia etmiştir.¹²⁹³

AP Bitlis Senatörü ve Cumhuriyet Senatosu Dışişleri Komisyonu Başkanı Kamran İnan aynı gün Vatan Gazetesi'ne verdiği özel demeçte “*konunun önem ve ilgisine rağmen son İslâm Konferansında dile getirilmediğini*” belirterek “*Suriye'nin silahlı kuvvetleri ile duruma müdahale etmesi tek taraflı bir hareket ve bağımsız Lübnan devletinin içişlerine kuvvet yoluyla karışması şeklini almaktadır*” ifadelerini kullanmıştır.¹²⁹⁴ İnan, Suriye'nin askerî müdahalesini yorumlarken “*bu tip gelişmelerin genişleme ve sıçrama tehlikesi taşıdığını*” ifade etmiş ve “*bu gibi olayları başlatmanın kolay, kontrolünün ise güç*

¹²⁹⁰ Milliyet, 7 Haziran 1976, 7

¹²⁹¹ Barış, 7 Haziran 1976, 1.

¹²⁹² Barış, 8 Haziran 1976, 1.

¹²⁹³ Vatan, 10 Haziran 1976, 1,4.

¹²⁹⁴ Vatan, 10 Haziran 1976, 1,4.

olduğunu” ve “Suriye’nin kuvvet yolu ile başka bir devletin içişlerine müdahale etmesinin de tasvip edilmediğini” belirtmiştir.¹²⁹⁵

Suriye’nin Lübnan müdahalesine yönelik AP ve MSP’den gelen farklı açıklamaların ardından, Türkiye’nin konuya dair ilk resmî açıklaması 10 Haziran’da yapılmıştır.¹²⁹⁶ Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Semih Akbil’in okuduğu açıklamada şu ifadelere yer verilmiştir:

“Türkiye, bir bölge ülkesi olarak, Lübnan’da uzun zamandan beri devam eden krizin, tüm Ortadoğu’da gerginliği artırmakla kalmayıp ciddi tehlikeler yaratabilecek boyutlara ulaşmış olmasından büyük bir endişe duymaktadır. Lübnan’da kan dökülmesinin durdurulmasını, can ve mal güvenliğinin sağlanmasını, barış, istikrar ve refahın gerçekleştirilmesini temenni eden Türkiye, bu amaçlara varmak için halli gereken sorunların Lübnan Milleti tarafından kendi arzusuna ve Lübnan’ın yüksek menfaatlerine uygun olarak, bu ülkenin toprak bütünlüğünü, egemenlik ve bağımsızlığını koruyacak şekilde çözüme ulaştırılabileceği inancındadır. Türkiye, yukarıdaki amaçların gerçekleştirilmesi yönünde sarfedilen gayretleri desteklemektedir.”¹²⁹⁷

MC hükûmeti, bu açıklamayla Suriye’yi Lübnan müdahalesi nedeniyle doğrudan suçlayan bir dil kullanmaktan kaçınmış ancak krizin çözümü hususunda Lübnan halkının iradesine vurgu yapmıştır. Demirel hükûmetinin Nisan 1975’te patlak veren Lübnan iç savaşına dair ilk resmî açıklamasını Haziran 1976’da yapmasının ve Suriye müdahalesine yönelik düşük profilli bir politika izlemesinin dönemin basınında eleştirilere konu olduğu görülmektedir.¹²⁹⁸

Cumhuriyet Gazetesi, 18 Haziran’da yaptığı bir haberde, Washington’ın Lübnan’daki Amerikalıların Türkiye üzerinden ülkelerine gidebilmeleri için iletilen talebi Dışişleri Bakanlığı’nın olumlu karşıladığını yazmıştır.¹²⁹⁹ Başbakan Demirel, 19 Haziran’da gazetecilerin Lübnan’daki Amerikalıların Türkiye’ye getirilip getirilmeyeceğine yönelik sorusunu “*Böyle bir şey söz konusu değildir. Böyle bir talep de yok, böyle bir karar da yok*” sözleriyle yanıtlamıştır.¹³⁰⁰ Demirel, Lübnan krizi hakkında sorulan bir soruyu ise şu şekilde

¹²⁹⁵ *Vatan*, 10 Haziran 1976, 1,4.

¹²⁹⁶ *Ayın Tarihi*, 10 Haziran 1976.

¹²⁹⁷ *Barış*, 11 Haziran 1976, 7; *Vatan*, 11 Haziran 1976, 1; *Cumhuriyet*, 11 Haziran 1976, 9.

¹²⁹⁸ *Vatan*, 12 Haziran 1976, 3.

¹²⁹⁹ *Cumhuriyet*, 19 Haziran 1976, 1.

¹³⁰⁰ *Cumhuriyet*, 20 Haziran, 1976, 9.

yanıtlamıştır: “Tabi ki, bir komşu ülkede yangın olması iyi bir şey değildir. Bizi üzen bir hadise orta yerededir. Bir kardeş kavgası sürüp gitmektedir. Bu kavganın fevkalade kanlı olduğunu ve fevkalade elem verici olduğunu ifade etmeliyim. Söyleyeceğim bundan ibarettir.”¹³⁰¹

AP'nin Lübnan krizi karşısında takip ettiği politika MSP'nin tepkisini çekmiştir. MSP grubu, 23 Haziran'da TBMM'de yaptığı toplantıda hükûmet faaliyetlerini masaya yatırmıştır. Toplantı sırasında bazı partililer, hükûmeti dış politika olaylarında pasif davranmakla suçlamış ve özellikle Suriye'nin Lübnan saldırısında hükûmetin net tavır almadığını dile getirmişlerdir. MSP lideri ve Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan, toplantı sırasında eleştirileri cevaplamış ve gerekirse hükûmet ortaklarını uyaracağını açıkça dile getirmiştir.¹³⁰²

MSP Genel Başkan Yardımcısı Fehmi Cumalıoğlu, Haziran 1976 sonunda kuşatmaya alınan Tel el-Za'tar mülteci kampındaki insani durumun Temmuz ayında kötüleşmesi üzerine Lübnan krizini yeniden gündeme taşımıştır. Cumalıoğlu, 9 Temmuz'da basına yaptığı değerlendirmede, Lübnan'da Müslüman çoğunluğu azınlık haline getirmek için bir soykırım planı uygulandığını ve yaşanan durumun bir iç savaş değil bir devletin başka bir devletin halkına saldırısı olduğunu ifade etmiştir. Cumalıoğlu, “Türkiye, Lübnan'da hunharca devam eden Müslüman katliamına daha fazla seyirci kalmaz” sözleriyle hükûmeti yeniden göreve çağırmıştır.¹³⁰³ Cumalıoğlu, Lübnan buhranı ile ilgili şunları söylemiştir:

“Lübnan'ı parçalayıp yutmak, Müslüman çoğunluğu azınlığa düşürmek, Filistin mültecilerini imha etmek maksadı ile, 15 aydan beri Lübnan'da emperyalist kuvvetlerin sahnelediği, İsrail'in desteklediği bir jenosit plânı uygulanmaktadır. Dıştan desteklenen Hıristiyan Lübnan ordusunun her gün binlerce masum Müslümanı öldürmesi yetmiyormuş gibi, son aylarda Suriye ordusu da, Filistin mülteci kamplarına vahşice saldırmaktadır. Bu facia karşısında milletimiz, parlâmentomuzdan, basınımızdan “Yeter artık” haykırışının yükselmesini beklemektedir. Türkiye'yi lider ve önder bilen İslâm alemi, bu kanlı olaya,

¹³⁰¹ *Cumhuriyet*, 20 Haziran, 1976, 9.

¹³⁰² *Vatan*, 24 Haziran 1976, 1,7.

¹³⁰³ *Milliyet*, 10 Temmuz 1976, 3.

devletimizin müdahale etmesini, durumu Birleşmiş Milletler Konseyine götürmesini, Suriye ordusuna geriye dön ihtarını yapmasını beklemektedir.”¹³⁰⁴

MSP'nin Suriye'nin Lübnan müdahalesine karşı sesini yükseltmesine rağmen, AP'nin bu görüşleri paylaşmadığı ve Suriye müdahalesine karşı daha mutedil bir tutum takındığı görülmektedir. Nitekim Başbakan Demirel 10 Temmuz 1976'da hükümet icraatlarını ve dış politikayı değerlendirmek üzere düzenlediği basın toplantısında Lübnan meselesine bir kez daha değinmiştir. Demirel, Lübnan'da yaşanan gelişmeleri değerlendirirken, MSP'nin aksine, Suriye'yi doğrudan suçlamayan fakat yaşanan gelişmeleri onaylamadığını gösteren bir beyanat vermiştir. Demirel:

“Lübnan'da durum bir iç savaş şeklini almış ve bölgede esasen mevcut istikrarsızlığı artırıcı bir mahiyet kesbetmiştir. Lübnanda halkın ıstırapları son raddesine gelmiştir. Türkiye, Lübnan halkının iradesini temsil eden unsurlarla birlikte Arap ülkeleri temsilcileri arasındaki temasların soruna acil bir çözüm yolu bulmasını temenni ve ümit etmektedir. Bölge ülkesi olarak Lübnan'ın toprak bütünlüğünün egemenlik ve bağımsızlığının korunması zorunluluğuna inanmakta ve bunları tehlikeye düşürebilecek, bölgede gerginliği artıracak son girişimlerden kaçınılması kanaatini taşımaktadır.”¹³⁰⁵

Demirel'in bu açıklamasının ardından Türkiye'nin Lübnan müdahalesi nedeniyle Suriye'yi kınamayacağı netlik kazanmıştır. MSP, Demirel ve AP'nin tutumuna rağmen, Lübnan meselesiyle ilgilenmeye ve dış politikayı etkileme gayretlerine devam etmiştir. Başbakan Yardımcısı Erbakan, 4 Ağustos'ta Suriye Büyükelçisi Riyad el-Ceyli ile Ankara'da bir araya gelerek Lübnan krizini görüşmüştür. Görüşmenin ardından Türk tarafından yapılan açıklamada, Suriye'nin Lübnan'da Müslümanların kontrolünde bir devlet kurulması hususunda garanti verdiği bildirilmiştir.¹³⁰⁶ Suriye Büyükelçisi el-Ceyli ise, bu iddiaları yalanlayarak Lübnan'ın geleceği hakkında garantiler vermek için yetkisi olmadığını, Suriye'nin Lübnan'daki çatışmalarda taraf tutmadığını ve sorunun askerî yollarla çözümüne karşı olduklarını ifade etmiştir.¹³⁰⁷

¹³⁰⁴ *Milliyet*, 10 Temmuz 1976, 3.

¹³⁰⁵ *Milliyet*, 11 Temmuz 1976, 6.

¹³⁰⁶ *Milliyet*, 5 Ağustos 1976, 7.

¹³⁰⁷ *FBIS, Ankara Domestic Service*, 6 Ağustos 1976.

AP ve MSP arasında Lübnan buhranına yönelik yaklaşım farklılığı devam ederken, konu MGK'nın da gündemine girmiştir. Cumhurbaşkanı Korutürk başkanlığında 17 Ağustos'ta İstanbul'da toplanan MGK'da Ege Sorunu ve Lübnan olayları masaya yatırılmıştır.¹³⁰⁸ MGK Genel Sekreterliği'nin toplantının ardından yaptığı yazılı açıklamada şu ifadeler yer verilmiştir: “*Millî Güvenlik Kurulu, bu toplantısında, iç ve dış olaylarda meydana gelen gelişmeleri gözden geçirmiş ve Sismik-1 araştırma gemisinin (Hora), Ege denizindeki faaliyetleri ve buna ilişkin politik gelişmeler hakkında bilgi almıştır. Millî Güvenlik Kurulu ayrıca, Lübnan olayları hakkında da bilgi almıştır.*”¹³⁰⁹

Türkiye'deki sol kamuoyu, Suriye'nin Lübnan müdahalesini FKÖ'nün zayıflatılma çabası olarak değerlendirmiş ve müdahaleye sert tepki göstermiştir. Türkiye Emekçi Partisi (TEP) üyeleri 28 Ağustos'ta Suriye'nin İstanbul Başkonsolosluğu önünde Lübnan müdahalesini kınayan bir eylem yapmış ve konsolosluk binasının önüne siyah çelenk bırakmışlardır. Suriye Başkonsolosluğu, 1 Eylül'de yayımladığı bildiri suçlamalara cevap vermiştir. Açıklamada, Suriye'nin hiçbir zaman emperyalizm yanlısı olmadığı, Suriye'nin Lübnan'ın bölünmemesi ve Filistin mücadelesinin sona ermemesi için askerî müdahalede bulunmak zorunda kaldığı, Hafız Esed'in Filistin davasını savunan bir lider olarak halk tarafından kabul edildiği ve Suriye'nin Filistin Kurtuluş Hareketini koruduğu ve korumaya devam edeceği iddia edilmiştir.¹³¹⁰ TEP Genel Sekreteri Şaban Ormanlar, Suriye Başkonsolosluğunun resmî açıklamasına verdiği cevapta, Suriye'nin ABD Dışişleri Bakanı Kissinger'ın planına uygun olarak FKÖ'nün gücünü kırmak için Lübnan'a müdahale ettiğini söylemiştir. Ormanlar ayrıca, Suriye'nin bölünmemiş Lübnan hedefinin son tahlilde emperyalizm ve Siyonizm'e hizmet eden bir ülke yaratacağını iddia etmiştir.¹³¹¹

Lübnan İç Savaşı, Eylül 1976 boyunca Türkiye'nin gündeminde kalmaya devam etmiştir. MGK, Cumhurbaşkanı Korutürk başkanlığında 6 Eylül'de İstanbul'da gerçekleştirdiği olağanüstü toplantıda Ege Sorunu ile Lübnan'da yaşanan son gelişmeleri görüşmüştür.¹³¹² Başbakan Demirel, 18 Eylül'de düzenlediği basın toplantısında Lübnan İç Savaşı nedeniyle duyduğu rahatsızlığı ifade etmiş ve Lübnan'ın toprak bütünlüğünün,

¹³⁰⁸ *Milliyet*, 18 Ağustos 1976, 1.

¹³⁰⁹ *Milliyet*, 18 Ağustos 1976, 10.

¹³¹⁰ *Milliyet*, 2 Eylül 1976, 6.

¹³¹¹ *Milliyet*, 4 Eylül 1976, 3.

¹³¹² *Milliyet*, 6 Eylül 1976, 1.

güvenliğinin ve bağımsızlığının korunması çağrısında bulunmuştur.¹³¹³ Dışişleri Bakanı Çağlayangil, Eylül ayının son günlerinde 31. BM Genel Kurulu çalışmalarına katılmak üzere gittiği ABD’de Türk dış politikasına ve Orta Doğu’ya dair önemli açıklamalarda bulunmuştur. Çağlayangil, BM Genel Kurulu’na hitap ettiği konuşmasında Lübnan olaylarını da değerlendirmiş ve Türkiye’nin tutumuna değinmiştir. Türkiye’nin Lübnan olaylarını yakından izlediğini belirten Çağlayangil şu ifadeleri kullanmıştır:

“Lübnan’daki kanlı savaş, dünyanın bu bölgesinde yeni meselelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu ülkenin dostu ve komşusu olan bizler, kardeş savaşının üzüntü verici olaylarını derin bir acı ve titiz bir ilgi ile izledik. Karşıt gruplar arasında ortaya çıkacak ve demokratik modern bir devletin gereklerine uygun olduğu kadar Lübnan halkının geleneklerine ve gerçek emellerine de cevap verecek gerçekçi bir uzlaşmaya dayalı ve ülkenin toprak bütünlüğünü koruyacak ulusal bir çözümün bulunması, bugün için tek salim yoldur.”¹³¹⁴

MC hükûmetinin Suriye’nin Lübnan müdahalesine verdiği tepkiye bakıldığında, öncelikli olarak dış politika karar verme mekanizmasında yer alan aktörler arasında krize yönelik izlenecek politika hususunda görüş ayrılığı bulunduğu net bir biçimde görülmektedir. MSP, Suriye’nin Lübnan müdahalesine daha çok dinî referanslarla karşı çıkmış ve Suriye’nin Lübnan’dan geri çekilmesi için hükûmetin nota vermesi noktasında çaba sarf etmiştir. AP ise, Suriye’nin Lübnan müdahalesini olumlu karşılamadığını dile getirmekle birlikte, Şam yönetimini karşısına alacak ve Araplar arası ihtilaflara müdahale olarak anlaşılabilir bir politika geliştirmekten özellikle kaçınmıştır. AP ile MSP arasında izlenecek politika hususunda ortaya çıkan görüş ayrılığı ve MSP kanadının dinî tonu belirgin ve agresif bir politika izleme hususunda ısrarcı davranması konunun MGK gündemine girmesine neden olmuştur. Bu ortamda, TSK da Lübnan buhranına yönelik dış politikanın oluşum sürecine doğrudan müdahil olmuş ve MSP’yi dengelemiştir. Sonuç olarak, Türkiye’nin Lübnan politikası AP’nin belirlediği çizgide yürütülmüş ve Suriye’yi doğrudan hedef alan bir politika izlenmemiştir. Böylece Türkiye’nin Lübnan politikası MSP’nin ideolojik tutumu yerine, AP’nin reelpolitik yaklaşımı çerçevesinde şekillenmiş ve Suriye’yle yeni bir krizin yaşanmasının önüne geçilmiştir.

¹³¹³ TNA, FCO 9/2444, Chancery Ankara to FCO, Ankara, 22 Eylül 1976.

¹³¹⁴ *Milliyet*, 29 Eylül 1976, 7.

Türkiye'nin Suriye'nin Lübnan müdahalesine sert tepki vermemesini iç düzeyde belirleyen etkenlerden birinin de ekonomik kaygılar olduğu görülmektedir. Türkiye, ABD ambargosunun devam ettiği bir ortamda önemli bir ticarî partner olarak gördüğü Suriye'yi kaybetmek istememiştir. 1976-1978 yılları arasında Türkiye'de görev yapan ABD'li diplomat Alphonse F. La Porta, Türkiye'nin bu dönemde Suriye'ye yönelik politikasının ekonomik gerekçeleri hakkında bilgi vermektedir. La Porta'ya göre, Türkiye bir yandan Irak'tan başlayarak Suriye sınırına yakın bir bölgeden Türkiye'nin güneyine ulaşan petrol boru hattının açık kalmasına büyük önem verirken, diğer yandan Suriye ile ticarî ilişkilerini geliştirmek istemekteydi. Özellikle Halep şehri bu dönemde sınır ötesi ticaret açısından ve Türkiye'nin güney ve doğu illerine birçok ürünü sağlaması bakımından önemli bir şehir konumundaydı. La Porta, bu çerçevede Türkiye'nin Suriye ile mümkün mertebe dostça ilişkiler kurmak istediğinin altını çizmiştir.¹³¹⁵ Dolayısıyla, MC hükûmetinin Suriye ile gelişen ekonomik ve ticarî ilişkileri göz önünde bulundurarak Lübnan buhranı politikasını formüle ettiği ifade edilebilir.

MC hükûmetinin Lübnan krizinde izlediği politikayı bölgesel düzeyde Kıbrıs meselesi ve Yunanistan'la süregiden gerginlik etrafında yaşanan gelişmeler belirlemiştir. Türkiye, 1976 yılı boyunca bir taraftan ABD'nin Kıbrıs müdahalesinin ardından koyduğu silah ambargosu nedeniyle zor günler yaşarken, diğer taraftan Yunanistan'la Ege denizinde kıta sahanlığı ve fir hattı sorunları yaşamaktaydı. Türkiye, ABD ve Yunanistan'la yaşadığı sorunları dengelemek için Müslüman ülkelerle ilişkilerini geliştirme politikası izlemeye özen göstermiştir.¹³¹⁶ Bu politika, Mayıs 1976'da İstanbul'da düzenlenen İKÖ Dışişleri Bakanları Konferansı'nda sonuç vermiş ve Türkiye, Suriye'nin de aralarında bulunduğu Arap ülkelerinin Kıbrıs tezlerini desteklediği bir sonuç bildirgesini çıkarmayı başarmıştır. Dolayısıyla Türkiye, İKÖ Konferansının hemen akabinde Arap ülkeleri nezdinde kazandığı desteği Lübnan buhranına doğrudan müdahil olarak kaybetmek istememiştir. AP, MSP'nin Suriye'ye karşı ideolojik çıkışlarının politikaya dönüşmesini engelleyerek, ABD ile yaşanan gerilimin ve Yunanistan'dan gelen tehditlerin Arap dünyası ile dengelendiği bir ortamda güney sınırında yeni bir kriz yaşanmasını başarılı bir biçimde engellemiştir.

¹³¹⁵ Bali (ed.), *American Diplomats in Turkey Oral History Transcripts (1928-1997) Vol. II*, 1017-1018.

¹³¹⁶ TNA, FCO 9/2671, Turkey: Annual Review for 1976, Phillips to the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs, Ankara, 5 Ocak 1977; *The Foreign Relations of the United States (FRUS)*, 1969-1976, Volume XXX, Greece; Cyprus; Turkey, 1973-1976, ed. Laurie van Hook (Washington: Government Printing Office, 2007), Document 217.

Türkiye'nin Lübnan politikası, detantın iyiden iyiye belirginleştiği bir uluslararası ortamda vuku bulmuştur. Türkiye'nin Kıbrıs müdahalesinin hemen ardından Batı Bloku içinde yaşadığı izolasyonu aşmak için SSCB'nin, Komünist devletlerin ve İslâm dünyasının desteğini almaya gayret ettiğine daha önce değinilmişti. Türk karar vericiler, bu dönemde Türkiye'nin uluslararası pozisyonunu yeniden değerlendirmiş ve Soğuk Savaş gerginliklerinin geride bırakıldığını gösteren çok boyutlu bir dış politika benimsemişlerdir. Türkiye, dış politikada Batı'dan daha özgür ve bağımsız hareket ederken, İslâm dünyası ile yaşadığı yakınlaşma dönemin basınında da yer almıştır. Ali Gevgilli, 5 Haziran 1975 tarihli Milliyet Gazetesi'nde kaleme aldığı makalede, Türkiye'nin bu dönemde Batı Bloku dışındaki ülkelerle yaşadığı yakınlaşmaya dikkat çekmiş ve “İslâm dünyası, birdenbire, olanca boyutlarıyla girmiştir, Türk dengelerine...Libya, Irak ya da Suriye, Türkiye'ye artık hiç de uzak değil” ifadelerini kullanarak Türkiye'nin Suriye ile ilişkilerinde yaşadığı dönüşüme dikkat çekmiştir.¹³¹⁷

MC hükûmeti, Türkiye'nin değişen uluslararası konumunu doğru bir biçimde değerlendirerek bir yandan Orta Doğu'da ABD'ye angaje bir görüntü vermekten uzak durmuş, öbür yandan İslâm ülkeleriyle ekonomik ve siyasi ilişkilerini maksimize etme politikası izlemiştir. MC hükûmeti, Lübnan buhranı sırasında ABD'nin Türkiye topraklarındaki üslerden yararlanmak istediğine dair basında çıkan haberleri net bir biçimde reddetmiştir. Türkiye, 1958 Lübnan bunalımında ABD'nin hava ve deniz üslerini kullanmasına izin verirken, 1976 Lübnan bunalımında insani gerekçelerle de olsa üsler konusunda net bir tutum takınmıştır. Bu tutum, Türkiye'nin iki kriz karşısında izlediği politikalardaki değişimi ve dış politikada ulusal çikara verilen önemi açık bir biçimde göstermektedir.

4.2.3.5. Lübnan İç Savaşı Sonrasında Türkiye'nin Suriye Politikası

Lübnan bunalımı süresince koalisyon içi anlaşmazlıklara rağmen Suriye'yi doğrudan karşısına almayan MC hükûmeti, iki ülke arasındaki ilişkileri çeşitli alanlarda geliştirecek adımlar atmaya devam etmiştir. Bu bağlamda, Tarım ve Hayvancılık Bakanı Korkut Özal ile Suriye Tarım ve Toprak Reformu Bakanı Mürsel Ebu Ömer, iki ülke arasında hayvancılık alanında iş birliğini geliştirmeyi hedefleyen Veteriner İşbirliği Anlaşması'nı 30 Haziran

¹³¹⁷ Ali Gevgilli, “Türkiye'nin Orta Doğu'ya yeni açılışı ve İran,” Milliyet, 4 Haziran 1975, 9.

1976'da Ankara'da imzalamışlardır.¹³¹⁸ “Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti Arasında Veteriner İşbirliği Anlaşması”na göre, iki devlet bulaşıcı hayvan hastalıklarının yayılmasını önlemek, veterinerlik ve hayvansal kaynaklar sahalarında bilimsel ve teknik işbirliğini geliştirmek, canlı hayvan ve hayvansal maddelerin ithalat, ihracat ve geçişini kolaylaştırmak gibi hususlar üzerinde mutabık kalmışlardır.¹³¹⁹

Tarım ve Hayvancılık Bakanı Korkut Özal, Mürsel Ebu Ömer'in daveti üzerine, yedi kişiden oluşan bir heyetle 20-26 Kasım 1976 tarihleri arasında Suriye'ye resmî bir ziyaret gerçekleştirmiş ve iki ülke arasında iş birliğinin ilerletilmesi hakkında görüş alışverişinde bulunmuştur.¹³²⁰ Özal, 24 Kasım'da bir açıklama yaparak Türkiye ile Suriye arasında tarımsal gelişmeyi öngören bir anlaşma imzalandığını beyan etmiştir.¹³²¹ Bu dönemde, Suriye'nin Türklere ait olan ve daha önce el konulan taşınmaz malları iade etmeye başladığı, iadesi mümkün olmayan emlakların bedelini ise döviz cinsinden taksit yoluyla ödeyeceği haberleri dönemin basınında yer almıştır.¹³²²

Dışişleri Bakan Yardımcısı Şükrü Elekdağ, 20 Ekim 1976'da Başbakanlığa gönderdiği yazıda Türkiye ile Suriye arasındaki hava trafiğinin kolaylaştırılması için iki ülke arasında anlaşma yapılması talebinde bulunmuştur. Elekdağ yazısında, “*Türkiye ile Suriye arasında giderek gelişen ilişkilerin takviyesine yardımcı olacağı ve iki ülke arasında özellikle turizm bakımından bir yolcu potansiyeli bulunduğu nazarı itibare alınarak, iki ülke arasında direkt hava seferlerinin hukuki temelini tespit etmek üzere bir hava ulaştırma anlaşması imzalanması uygun görülmektedir*” ifadeleriyle Türkiye-Suriye ilişkilerindeki gelişmenin ve gelişme potansiyelinin altını çizmiştir.¹³²³

MC hükûmeti, Türkiye ile Suriye arasında bir Hava Ulaştırma Anlaşması imzalanması için yürütülecek müzakerelere başkanlık etmesi için Ulaştırma Bakanlığı Hava Ulaştırma Genel Müdürü Gündüz S. Güngen'i görevlendirmiştir.¹³²⁴ Suriye, Türkiye'nin

¹³¹⁸ Türkiye ile Suriye arasında MC döneminde imzalanan Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti Arasında Veteriner İşbirliği Anlaşması'nın temelleri CHP-MSP koalisyonunda yine Tarım Bakanlığı yapmış olan Korkut Özal tarafından Ağustos 1974'te atılmıştır. Bkz. BCA, 030.18.01.02/320.64.3, 5 Eylül 1974 ve BCA, 030.18.01.02/355.149.16, 30 Haziran 1976.

¹³¹⁹ Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti Arasında Veteriner İşbirliği Anlaşması'nın detaylarına dair bkz. *T.C. Resmî Gazete*, Sayı 15775, 26 Kasım 1976 ve BCA, 030.18.01.02/359.168.14, 3 Eylül 1976.

¹³²⁰ BCA, 030.18.01.02/363.185.17, 11 Kasım 1976.

¹³²¹ *Ayin Tarihi*, 24 Kasım 1976.

¹³²² *Milliyet*, 1 Ağustos 1976, 1.

¹³²³ BCA, 030.18.01.02/363.184.1, 20 Ekim 1976.

¹³²⁴ BCA, 030.18.01.02/363.184.1, 12 Aralık 1976.

havacılık alanında ilişkileri geliştirme isteğine olumlu yaklaşmış, Sivil Havacılık Direktörü General Muhsin Muhriz başkanlığındaki bir heyet, Türk sivil havacılık yetkilileriyle resmî görüşmeler yapmak ve iki ülke arasında hava taşımacılığını düzenleyen bir anlaşma imzalamak üzere 1 Kasım 1976'da Türkiye'ye gelmiştir.¹³²⁵ Bu süreçte yaşanan bir diğer önemli gelişme, 1973 yılında imzalanan Türkiye-Suriye Kültür Anlaşması'nın onaylanmak üzere 18 Kasım 1976'da TBMM'ye gelmesidir. TBMM'de yapılan tartışmalarda Türkiye-Suriye Kültür Anlaşması'nın Hatay meselesinin ve su sorununun çözülememiş olmasına rağmen milletvekillerince olumlu bir gelişme olarak karşılandığı görülmektedir.¹³²⁶

Türkiye ve Suriye, sivil havacılık ve hayvancılık alanlarında başlattığı iş birliği Yunanistan'ı harekete geçirmiştir. Yunan Dışişleri Bakanı Dimitrios Bitsios, 22-25 Şubat 1977 tarihleri arasında kalabalık bir heyetle Şam'ı ziyaret etmiştir. Bitsios, Devlet Başkanı Esed ve Dışişleri Bakanı Haddam ile bir dizi üst düzey görüşme gerçekleştirmiştir. Ziyaretin ardından yayımlanan ortak bildiriye, Kıbrıs meselesine de temas edilmiştir. Bildiriye, Kıbrıs'ta Türk ve Yunan cemaatleri arasındaki müzakere ihtimalinden duyulan memnuniyet dile getirilmiş ve adanın bağımsızlığı, toprak güvenliği, egemenliği ve bağlantısızlığına vurgu yapılmıştır.¹³²⁷

Şam yönetimi, Türkiye-Suriye ilişkileri çeşitli konularda bazı ilerlemeler kaydederken, Kıbrıs konusunda Türkiye'ye yönelik geliştirdiği olumlu tutumu 1977 yılında aniden değiştirmiştir. Suriye ve Lübnan, 16-21 Mayıs 1977 tarihleri arasında Libya'nın Trablusgarp şehrinde düzenlenen 8. İKÖ Dışişleri Bakanları Konferansının sonuç bildirgesinde yer alan Kıbrıs kararına rezerv koyma kararı almışlardır. Burada altı çizilmesi gereken husus, bir yıl önceki İstanbul toplantısının sonuç bildirgesinde yer alan Kıbrıs kararının Libya toplantısında aynen teyit edilmiş olmasıdır.¹³²⁸ Böylece Suriye, bir yıl önce onayladığı karara bir yıl sonra rezerv koymayı tercih etmiştir. İKÖ toplantısı hakkında 25 Mayıs'ta bir basın toplantısı düzenleyen Şükrü Elekdağ, "*Cezayir, konferansta Türkiye'nin Kıbrıs tezine karşı çıkmamıştır. Karşı çıkan Suriye ve Lübnan ise açık bir gerekçe belirtmemişlerdir*"¹³²⁹ sözleriyle Suriye'nin tutumuna bir anlam veremediklerini dile getirmiştir.

¹³²⁵ FBIS, *Damascus SANA in Arabic*, 1 Kasım 1976.

¹³²⁶ TBMM *Tutanak Dergisi*, Dönem:4, Cilt:21, Birleşim 10, 18 Kasım 1976, 281.

¹³²⁷ FBIS, *Damascus Domestic Service in Arabic*, 29 Şubat 1977.

¹³²⁸ *Milliyet*, 23 Mayıs 1977, 3.

¹³²⁹ *Milliyet*, 26 Mayıs 1977, 11.

Suriye'nin ve güdümünde hareket eden Lübnan'ın 8. İKÖ sonuç bildirgesinde Türkiye'nin Kıbrıs tezlerine şerh düşmelerinin nedeninin MC hükûmetinde yer alan MSP'nin Suriye'nin Lübnan müdahalesine karşı takındığı tutum olduğu ifade edilebilir. Koalisyonun büyük ortağı konumunda bulunan AP, Şam yönetimini Lübnan müdahalesi nedeniyle doğrudan kınamaktan kaçınsa da MSP'nin takındığı agresif tutumun Suriye'yi rahatsız ettiği anlaşılmaktadır. Suriye'nin yanı sıra Lübnan'ın da Kıbrıs kararına rezerv koyması, Şam yönetiminin askerî müdahalenin ardından Lübnan üzerinde kurduğu otoriteyi göstermesi bakımından ayrıca önemlidir. Suriye'nin Kıbrıs meselesinde tutum değişikliğine gitmesinin bir diğer nedeni olarak Atina ile Şam arasında 1977 yılının şubat ayında başlayan yakınlaşma gösterilebilir.

Sonuç olarak, Mart 1975'te iktidara gelen MC hükûmeti döneminde olumlu bir biçimde seyreden Türkiye-Suriye ilişkileri, MC iktidarının son dönemine gelindiğinde Lübnan bunalımı nedeniyle yeniden duraklamaya başlamıştır. Türkiye'nin Suriye politikası, Bülent Ecevit'in 5 Ocak 1978'de iktidara gelmesiyle birlikte yeniden rayına oturmaya başlayacaktır.

4.2.4. İsrail'in 1978 Litani Operasyonu

4.2.4.1. Operasyonun Nedenleri

Bir önceki bölümde, Lübnan İç Savaşı'nın cemaatler arası ilişkileri geri dönülemez bir biçimde bozduğuna, Suriye ve İsrail gibi bölgesel aktörlerin de Lübnan iç siyasetine doğrudan müdahale etmeye başladıklarına değinilmişti. Ekim 1976'da imzalanan Riyad Anlaşması'yla sağlanan ateşkes, Lübnanlı Müslüman ve Hristiyanlar arasındaki gerginliği sonlandırmaktan uzak kalmıştır. Anlaşma sonrası dönemde, Pierre Cemayel'in Falanjist Partisi ile Kemil Şemun'un Ulusal Liberal Partisi'nin oluşturduğu Lübnan Cephesi, Hristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki çatışmaların önüne geçilmesi için Lübnan'ın bölgelere ayrılması gerektiği tezini işlemeye başlamışlardır. Bu plan, uzun vadede Lübnan sınırları içinde İsrail'in müttefiki olacak bir Hristiyan Maruni devletinin kurulmasını öngörmekteydi. Müslüman partiler ile Filistinlilerden oluşan Kemal Canbolat'ın Ulusal Hareketi ise bir yandan Lübnan siyasetinde reform çağrılarını sürdürürken öbür yandan

Hristiyanların bölgelere ayrılma önerisini Lübnan'ın parçalanması ve FKÖ'nün Lübnan'dan atılma hamlesi olarak algılamaktaydı.¹³³⁰

İç savaş sonrasında Cumhurbaşkanı seçilen Elias Serkis'in istikrarı sağlama, ekonomiyi toparlama ve Lübnan ordusunu güçlendirme çabaları Müslüman ve Hristiyan cemaatlerin uzlaşmaz ajandaları nedeniyle mümkün olmamıştır.¹³³¹ Lübnan Cephesinin ve Ulusal Hareketin milis unsurlarını lağvetmeyerek Lübnan ordusuna katılmayı reddetmeleri ülkedeki parçalanmışlığı ve iç çatışmaları artırmıştır. Bu gelişmeler, İsrail'in FKÖ'yü pasifize etmek için güney Lübnan'a müdahale etmesinin yolunu açmıştır. Hristiyanların İsrail'i müttefik olarak görmesi ve Lübnan'ın taksimini savunması FKÖ gerillalarına yeniden destek vermeye başlayan ve Arap Caydırma Gücünü kontrol eden Suriye ile Hristiyanlar arasındaki gerginliği artırmıştır. Bu minvalde, Hristiyanlar ve Suriye birlikleri arasında 1977 yılında bir dizi çatışma vuku bulmuştur.¹³³² Kemal Canbolat'ın 1977'de bir suikasta kurban gitmesi Dürzilerin de Suriye'ye destek vermesini sağlarken Lübnan siyaseti giderek daha karmaşık bir hal almaya başlamıştır.¹³³³

Müslümanların Lübnan İç Savaşını kaybetmeleri Hristiyanlara olan öfkelerinin devam etmesine neden olmuştur. Hristiyanların İsrail'le ittifak halinde Lübnan'ı parçalama planları yapması Müslümanların kaygılarını artıran bir başka gelişme olurken, Lübnan'ın parçalanmasına karşı çıkan Suriye'nin FKÖ'yle yakınlaşması Lübnan siyasetinde kartların yeniden dağıtılması anlamına gelmekteydi. Böylece iç savaş sonrasında Lübnan'da vuku bulan Müslüman-Hristiyan çatışmaları doğrudan İsrail ve Suriye'yi ilgilendirmeye başlamıştır. FKÖ'nün ateşkes anlaşması sonrasında elde ettiği hareket serbestisi sayesinde güney Lübnan üzerinden İsrail'e karşı saldırılarını artırması ve Hristiyanlar ile Suriye destekli Müslümanlar ve FKÖ arasında İsrail'e yakın bölgelerde Mart-Temmuz 1977'de vuku bulan çatışmalar Tel Aviv yönetiminin güvenlik kaygılarını artırmıştır. Aşırı sağcı Likud Partisi'nin Mayıs 1977 seçimlerinden zaferle çıkması ve Lübnan'ın işgal edilmesini savunan Menahem Begin'in başbakan olması Litani Operasyonuna giden süreçte kritik bir dönemeç olmuştur.¹³³⁴ Begin hükûmeti, 24 Ağustos 1977'de resmî bir açıklama yaparak güney Lübnan'daki FKÖ gerillalarının sayısının 2000'den 6000'e ulaştığını ve İsrail'e karşı

¹³³⁰ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 528-529.

¹³³¹ Cleveland ve Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 386.

¹³³² Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 529-530.

¹³³³ Ayhan ve Tür, *Lübnan*, 119.

¹³³⁴ Ayhan ve Tür, *Lübnan*, 119.

tahkimat yaptıklarını açıklamıştır. Suriye'nin desteklediği gerillaların güney Lübnan'da yürüttüğü faaliyetler Litani Operasyonu'nun gerçekleştirilmesini İsrail açısından kaçınılmaz kılmıştır.¹³³⁵

4.2.4.2. Operasyonun Gelişimi ve BM Kararları

11 Filistinli gerillanın 11 Mart 1978 tarihinde iki şişme botla Hayfa şehrinin güneyinde bulunan kıyılara çıktuktan sonra iki kola ayrılarak düzenlediği saldırılar Litani Operasyonu'nun fitilini ateşlemiştir. Olaylarda 9 gerilla hayatını kaybederken 34 İsrail, 1 Amerikan vatandaşı hayatını kaybetmiş, 74 kişi de yaralanmıştır.¹³³⁶ FKÖ temsilcilerinden biri, el-Fetih'in düzenlediği saldırıların o sırada devam eden Mısır-İsrail diyalogunun teslimiyetçi yapısına karşı Filistinlilerin haklarını tüm dünyaya göstermek olduğunu ifade etmiştir.¹³³⁷

Tel Aviv yönetimi, sivillere yönelik saldırılara çok sert tepki göstermiş ve tank, top ve uçaklarla desteklenen 20 binden fazla İsrail askeri 14-15 Mart 1978 gecesi Lübnan'ın güneyine yönelik Litani Operasyonu'nu başlatmıştır.¹³³⁸ İsrail, bu operasyonla güney Lübnan'dan FKÖ'yü temizlemek, Lübnan sınırında güvenli bölge oluşturmak, Suriye'nin Lübnan'daki etkinliğini azaltmak ve Marunileri güçlendirmek Lübnan siyasetinde istemekteydi.¹³³⁹ İsrail, operasyonun başlamasıyla birlikte FKÖ ile şiddetli çatışmalara girerken başta Suriye olmak üzere Libya, Güney Yemen ve Cezayir hızlı bir biçimde Filistinli gerillalara silah yardımı yapmaya başlamışlardır.¹³⁴⁰ İsrail Savunma Bakanı Ezer Weizman operasyonun başlamasının ardından “*Umarım Suriye bunun sadece güney Lübnan'ı kapsayan bir operasyon olduğunu anlar, Lübnan hükûmeti bunun caydırıcı bir operasyon olduğunu anlar ve medeni dünyanın geri kalanı da bunun şimdiye kadar İsrail'in sivil vatandaşlarına yapılan saldırı yenilerinin eklenmesini önlemek amacıyla yapıldığını görür*”¹³⁴¹ sözlerini kullanarak operasyonun hedeflerinin Suriye'ye gözdağı vermek ve Suriye'nin Lübnan üzerindeki etkisini kırmak olduğunu açıkça ortaya koymuştur.

¹³³⁵ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 532-533.

¹³³⁶ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 534.

¹³³⁷ Age., 534.

¹³³⁸ Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 108.

¹³³⁹ Ayhan ve Tür, *Lübnan*, 120.

¹³⁴⁰ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 534-535.

¹³⁴¹ Ayhan ve Tür, *Lübnan*, 120.

İsrail kuvvetleri, Arap devletlerinin desteğine rağmen Lübnan topraklarında hızla ilerleyerek FKÖ'yü mağlubiyete uğratmıştır. İsrail, beş gün gibi kısa bir süre içerisinde güney Lübnan'ı Litani Nehri'ne kadar tamamen ele geçirmiş ve bu bölgeleri güvenlik alanı olarak ilan etmiştir. Böylece İsrail, Lübnan topraklarının toplam yüzde 10'unu işgal etmiştir. FKÖ, İsrail saldırısı neticesinde Litani Nehri'nin kuzeyine çekilmek zorunda kalırken 2 binin üzerinde insan hayatını kaybetmiş, yaklaşık 200 bin kişi de mülteci konumuna düşmüştür.¹³⁴² İsrail'in güney Lübnan'ı işgal etmesiyle Maruni milisler üzerinde baskı kuran Suriye'nin de etkinliği kırılmış ve bu milisler rahatlamışlardır.¹³⁴³

17 Mart'tan itibaren krize müdahil olan BMGK, İsrail ve Lübnan'ın başvurusu üzerine toplanmış ve Lübnan'da yaşanan çatışmaları ele almıştır. ABD ve Batılı devletler, İsrail'in Lübnan'dan çekilmesini ve Lübnan ordusu İsrail'in işgal ettiği bölgeleri kontrol altına alana kadar BM güçlerinin bölgeye yerleşmesini savunmuşlardır.¹³⁴⁴ BMGK, 19 Mart 1978 tarihli toplantısında Lübnan krizinin çözümü için 425 sayılı kararı almıştır. SSCB ve Çekoslovakya'nın çekimser oy kullandığı kararda Lübnan'ın bağımsızlığının, egemenliğinin ve toprak bütünlüğünün altı çizilmiş, İsrail'in Lübnan'ın toprak bütünlüğüne yönelik saldırılarına son vermesi, İsrail'in Lübnan topraklarındaki askerlerini derhal geri çekmesi ve bölgeye BM askerlerinin gönderilmesi gibi hususlar yer almıştır.¹³⁴⁵

BMGK, aynı gün aldığı 426 sayılı kararla 6 bin kişilik BM kuvvetinin (*United Nations Interim Force in Lebanon-UNIFIL*) bölgeye konuşularak güvenliği tesis etmesi hususunda mutabık kaldığını açıklamıştır.¹³⁴⁶ Fakat İsrail FKÖ gerillalarının işgal altındaki topraklara yönelik sızma faaliyetlerini ve İsrail askerlerine yönelik saldırılarını bahane ederek 425 sayılı karara uymamış ve operasyon öncesi sınırlarına çekilmeyi reddetmiştir.¹³⁴⁷ BMGK, İsrail'in Lübnan'dan çekilme işlemini sürekli olarak gecktirmesi üzerine 3 Mayıs 1978'de 427 sayılı kararı almıştır. İsrail, bu kararın ardından Lübnan'dan çekilmiş ancak bölgeyi Maruni komutan Saad Haddad'a bırakmıştır.¹³⁴⁸ Haddad, İsrail desteğiyle kurduğu 3000 kişilik orduyla BM kuvvetlerinin ancak 10 km'lik güvenlik şeridinin kuzeyine yerleşmesine müsaade etmiş ve bu bölgede İsrail'in çıkarları gözetmek

¹³⁴² Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 108.

¹³⁴³ Ayhan ve Tür, *Lübnan*, 120.

¹³⁴⁴ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 535-536.

¹³⁴⁵ Ayhan ve Tür, *Lübnan*, 121.

¹³⁴⁶ Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 108.

¹³⁴⁷ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, 536.

¹³⁴⁸ Ayhan ve Tür, *Lübnan*, 122; Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 109.

için özerk hareket etmeyi sürdürmüştür. Lübnan merkezi yönetiminden bağımsız hareket eden Haddad, 1979 yılında Hür Lübnan Devleti'ni kurduğunu ilan etmiştir.¹³⁴⁹

4.2.4.3. Operasyonun Sonuçları

İsrail, Litani Operasyonu'yla FKÖ'yü Lübnan'daki kalelerinden söküp atmaya başaramamıştır. Fakat İsrail'in Lübnan topraklarına düzenlediği ağır saldırı güney Lübnan'ın demografisini derinden etkilemiş ve çoğunluğu Şii'lerden oluşan binlerce köylü Beyrut bölgesine göç etmek zorunda kalmıştır.¹³⁵⁰ Litani Operasyonu'nun en önemli bölgesel neticesi, FKÖ ve Suriye'yi Lübnan'da pasifize etmeyi başaramayan İsrail'in saldırganlığını artırması olmuştur. Litani Operasyonu'yla FKÖ'yü Lübnan'dan atamayan İsrail, 1982 yılına gelindiğinde Lübnan'ı tamamen işgal ederek FKÖ varlığını tamamen sona erdirme yoluna başvurmuştur. İsrail'in Haziran 1982'de Falanjistlerle iş birliği halinde gerçekleştirdiği saldırılar neticesinde birçok şehir harabeye dönerken, FKÖ Beyrut'tan sökülmiş ve karargâhını Tunus'a taşınmak zorunda kalmıştır. Böylece FKÖ'nün ilk kez Filistin topraklarıyla fiziki bağlantısı kopmuş ve Filistin direnişi büyük bir yara almıştır.¹³⁵¹

4.2.4.4. Türkiye'nin Politikası

Türkiye'nin Litani Operasyonu'na yönelik politikasını anlamlandırabilmek için 5 Ocak 1978 tarihinde iktidara gelen Ecevit hükûmetinin dış politika yaklaşımına bakmak gerekmektedir. 5 Ocak 1978-12 Kasım 1979 tarihleri arasında görev yapan Ecevit hükûmeti, uluslararası arenada Batı'dan daha bağımsız bir dış politika izlemiş ve Türkiye'nin dünya siyasetindeki saygınlığını artırmıştır. Ecevit, Türkiye'nin ABD ve Batı'yla gerilen ilişkilerine karşılık Arap devletleri ve SSCB'yle iyi ilişkiler kurma stratejisi izleme yoluna gitmiştir.¹³⁵² Ecevit hükûmeti iktidara gelir gelmez Arap ülkeleriyle ve Suriye'yle ilişkilerini geliştirme çalışmalarına başlamıştır. Bu çerçevede, Türkiye ile Suriye arasında elektrik enerjisi nakli konusunda görüşmeler yapmak üzere Türkiye Elektrik Kurumu (TEK) Genel Müdürü Behçet Yücel yanındaki heyetle birlikte hükûmeti temsilen 20 Ocak 1978'de Suriye'ye gitmiştir.¹³⁵³ Başbakan Ecevit, ABD Dışişleri Bakanı Cyrus Vance ile 23 Ocak'ta gerçekleştirdiği görüşmede, Türkiye'nin Arap ülkeleriyle artan bir biçimde ilişkilerini

¹³⁴⁹ Goldschmidt Jr. ve Davidson, *Kısa Orta Doğu Tarihi*, 507.

¹³⁵⁰ Ayhan ve Tür, *Lübnan*, 121; Cleveland ve Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 387.

¹³⁵¹ İsrail'in 1982 Lübnan işgaliyle ilgili detaylı bilgi için bkz. Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, 110-115.

¹³⁵² TNA, FCO 9/2885, Turkey: Annual Review for 1978, Dodson to the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs, Ankara, 2 Ocak 1979.

¹³⁵³ BCA, 030.18.01.02/369.79.8, 19 Ocak 1978.

geliştirdiğinden bahsetmiştir.¹³⁵⁴ Türkiye, yapılan ikili görüşmeler neticesinde 4 Temmuz 1978’de Suriye tarafıyla elektrik anlaşması hususunda anlaşmaya varmıştır. Suriye Elektrik Bakanı Ahmet Ömer Yusuf’un yaptığı açıklamada, Türkiye’nin Suriye’den yıllık 600 milyon kilovat saat elektrik almayı kabul ettiği duyurulmuştur.¹³⁵⁵

Ecevit hükûmeti, iktidarın ilk aylarına denk gelen Litani Operasyonu sırasında İsrail’in işgalini onaylamayan ve Filistin davasına destek veren bir politika benimsemiştir. Dışişleri Bakanlığı Enformasyon Dairesi’nin İsrail’in Litani Operasyonu’na başladığı gün yaptığı açıklamada, Tel Aviv yönetiminin Lübnan’ın sınırlarını işgal etmesi ve sivilleri hedef alması nedeniyle duyulan rahatsızlık dile getirilmiştir.¹³⁵⁶ Açıklamada operasyonla ilgili şu ifadelere yer verilmiştir:

“Cumartesi günü Tel Aviv yakınlarında cereyan etmiş ve bazı sivillerin hayatlarını kaybetmesine yol açmış bulunan üzücü tedhiş olaylarına misilleme olarak İsrail hava kuvvetlerinin de katılması ile Güney Lübnan’daki Filistin mülteci kamplarına karşı büyük bir imha harekâtına girişildiği öğrenilmiştir. Türkiye hiç bir zaman sivillerin hayatına mal olan şiddet ve tedhiş hareketlerini, bu hareketler siyasî amaçlara yönelik olsa dahi tasvip etmemiştir. Ancak bu çeşit eylemlerden şikâyetçi olanların da aynı şekilde, sivillere karşı misilleme ve şiddet hareketlerine girişmelerini haklı görmemektedir. Kaldı ki, bu ölçüsüz misilleme harekâtına girişilirken, Lübnan gibi komşu bir Arap ülkesinin sınırlarının ihlâl edilmesini tasvip etmemiz mümkün değildir.”¹³⁵⁷

Türkiye, İsrail’in Lübnan saldırısını tasvip etmediğini resmen açıklarken, Türk kamuoyu da İsrail saldırısına tepki göstermiştir. İsrail’in Lübnan işgaline karşı hem sağ hem sol kamuoyu aynı şekilde karşı çıkmıştır. DİSK, TMMOB ve Türk Sosyalist İşçi Partisi (TSİP) gibi sol hareketlerin yanı sıra, MSP’nin gençlik örgütü Akıncılar da İsrail işgalini sert bir biçimde kınamışlardır. MSP Genel Başkan Yardımcısı İsmail Müftüoğlu, İsrail’in Arap topraklarını işgal etme politikasını kınarken, Akıncılara bağlı bir grup öğrenci Şişli meydanında İsrail bayrağını yakarak Lübnan müdahalesini protesto etmiştir.¹³⁵⁸

¹³⁵⁴ *The Foreign Relations of the United States (FRUS)*, 1977-1980, Volume XXI, Cyprus; Turkey; Greece 1973-1976, ed. David Zierler (Washington: Government Printing Office, 2014), Document 107.

¹³⁵⁵ *Milliyet*, 5 Temmuz 1978, 9.

¹³⁵⁶ *Ayin Tarihi*, 15 Mart 1978.

¹³⁵⁷ *Milliyet*, 16 Mart 1978, 9; *Cumhuriyet*, 16 Mart 1978, 5.

¹³⁵⁸ *Cumhuriyet*, 17 Mart 1978, 4.

Başbakan Bülent Ecevit, İsrail'in Lübnan operasyonu ile ilgili 17 Mart'ta yaptığı açıklamada İsrail saldırısının onaylanamayacak bir durum olduğunu ifade etmiştir. Ecevit, *“Filistin sorununa hakça bir çözüm getirilmedikçe, o arada Filistin halkına kendi devletini kurma olanağı sağlanmadıkça Orta Doğu sorunlarının sağlıklı çözüme kavuşamayacağı ortadadır”*¹³⁵⁹ sözleriyle Filistin davasına destek olmuştur. Ecevit, *“Filistin sorunu Filistinliler yokedilerek çözülemez”* ifadelerini kullanarak İsrail'in saldırısını onaylamadığını açıkça göstermiştir. Ecevit, daha sonra şu ifadeleri kullanmıştır: *“İsrail'in bu saldırıyı gerekçe gibi kullanarak bir komşu ülkeye karşı saldırıya geçmesi o ülkenin sınırlarını ve egemenliğini ihlale kalkışması hele bu arada, sivil halkın can kaybına, köylerin kasabaların tahribine yol açıcı askerî harekate girişmesi son derece sakıncalıdır ve asla tasvip ve tevil edilmeyecek bir davranıştır.”*¹³⁶⁰

Ecevit hükûmeti, İsrail'in Lübnan saldırısına açıkça karşı çıkarak Lübnan'daki askerî varlığı herkesçe bilinen ve İsrail'in askerî operasyonuna karşı FKÖ'ye aleni olarak silah gönderen Suriye ile aynı çizgide bir politika izlemiştir. Ecevit hükûmeti, İsrail'in Lübnan müdahalesine karşı çıkarak Arap-İsrail ihtilafında Arap yanlısı bir tutum takınmış ve bu sayede başta Suriye olmak üzere komşu Arap devletleriyle ilişkilere verdiği önemi göstermek istemiştir. Ecevit, İsrail'in Lübnan misillemesini meşru görmediğinin altını net bir biçimde çizerken, Lübnan'da fiili olarak nüfuz sahibi olan Suriye'nin Lübnan'a yaptığı müdahalelere ve FKÖ'ye verdiği desteğe hiçbir şekilde karşı çıkmamış ve bu konuyu dillendirmemeyi tercih etmiştir.

Türkiye'nin İsrail'in Litani Operasyonu'na yönelik politikasını öncelikli olarak Türk dış politikasının karar verme mekanizmasının merkezinde bulunan Bülent Ecevit'in dış politika yaklaşımı üzerinden anlamlandırmak mümkündür. Ecevit, ABD'nin Türkiye'ye silah ambargosu uyguladığı ve Türk-Amerikan ilişkilerinin gerildiği bir dönemde SSCB'nin, İslam ülkelerinin ve yakın komşuların desteğini kazanmak istemekteydi. Bu çerçevede, 1978 yılı SSCB'nin Türkiye için yakın tehdit olmaktan çıktığı ve iş birliği olanaklarının arttığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Litani Operasyonunun patlak verdiği günlerde Türk basınında Türkiye ile SSCB arasında imzalanması planlanan siyasi ve ekonomik anlaşmaların, Başbakan Ecevit'in Moskova ziyaretinin ve Türkiye-Küba ilişkilerinin

¹³⁵⁹ *Milliyet*, 18 Mart 1978, 3.

¹³⁶⁰ *Milliyet*, 18 Mart 1978, 3.

konusulduğu görülmektedir.¹³⁶¹ Yine bu dönemde Türkiye'nin artan ekonomik sıkıntılarını komşu ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesini zorunlu kılmaktaydı. Bu nedenle, Ecevit hkmetinin Litani Operasyonu'na karşı çıkararak Arap dünyasına ve Suriye'ye olumlu mesaj vermek istediği ifade edilebilir.

Türkiye'nin İsrail'in Litani Operasyonu sırasında İsrail'in karşısında ve Arap devletlerinin yanında yer alan politikasını uluslararası ortamda detant etkiyle açıklayabiliriz. Uluslararası ortamda yaşanan yumuşama çerçevesinde Türkiye'nin bölgesel konumunu yeniden değerlendiren Ecevit, Washington yönetiminin Türkiye'nin ulusal çıkarlarını göz ardı ettiği bir ortamda, Suriye ve diğer Arap lkeleriyle ekonomik ve siyasi ilişkileri geliştirmek suretiyle ABD'yi dengelemek istemekteydi. Ecevit, Türk-Amerikan ilişkilerinde yaşanan gerilimin basına yansıtđı bir ortamda, Litani operasyonuna karşı İsrail'i sert bir biçimde kınayarak Filistin davası vesilesiyle Arap devletlerine samimiyetini gösterme fırsatı bulmuştur.

4.2.4.5. Litani Operasyonu Sonrasında Türkiye'nin Suriye Politikası

Ecevit hkmetinin Litani Operasyonu sonrasında Orta Doğu lkeleri ve Suriye ile yakınlaşma politikasına hız verdiği görülmektedir. Dönemin Dışışleri Bakanı Gündüz kn, 24-28 Nisan 1978 tarihleri arasında Senegal'in başkenti Dakar'da düzenlenen 9. İK Bakanları Konferansı'na katılmıştır. KTFD Başkanı Rauf Denктаř da konferansa katılarak Kıbrıs konusunda İslam ülkelerinden destek istemiştir. kn, 24 Nisan'da Suriye Dışışleri Bakanı Abdülhalim Haddam'la biraraya gelerek iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi hususunda bir görüşme yapmıştır.¹³⁶² kn, 24 Nisan'da yaptığı konuşmada, "*İslâm dünyasının dışında başka bir dünyamız olamaz, köşeye sıkıştırılmaya daha fazla tahammülümüz kalmadı*" sözleriyle Türkiye'nin İK'ye verdiği önemi göstermiştir.¹³⁶³ kn, Kıbrıs Müslüman toplumunun emperyalizme karşı olumsuz şartlar altında mücadele ettiğini ve bu mücadelenin desteklenmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹³⁶⁴ kn ayrıca, İsrail'in Lübnan'a düzenlediği saldırıyı Lübnan'ın toprak bütünlüğüne aykırı bir eylem

¹³⁶¹ Bkz. 16, 17 ve 18 Mart 1978 tarihli Cumhuriyet ve Milliyet gazeteleri.

¹³⁶² *Milliyet*, 25 Nisan 1978, 12.

¹³⁶³ *Ayin Tarihi*, 24 Nisan 1978.

¹³⁶⁴ *Milliyet*, 26 Nisan 1978, 3.

olarak tanımlamış ve İsrail'in işgal ettiği yerlerden derhal geri çekilmesi gerektiğini belirterek Arap ülkelerine mesaj vermiştir.¹³⁶⁵

Ecevit hükûmetinin Arap devletlerine yönelik pozitif tutumu ve Lübnan konusunda gösterdiği hassasiyet İKÖ sonuç bildirisinde İslam ülkelerinin Kıbrıs konusunda Türkiye'nin tezlerini destekleyen bir karar almalarını sağlamıştır. Konferansın sonuç bildirisinde Kıbrıs'la ilgili şu ifadelere yer verilmiştir:

“Senegal Cumhuriyeti başkenti Dakar'da 24-28 Nisan 1978 tarihlerinde toplanan Dokuzuncu İslam Ülkeleri Konferansı, Halkının haklı davasını dile getiren Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş'ın demecini kardeşçe duygularla dinleyerek, Yedinci ve Sekizinci konferanslarda Kıbrıs konusunda kabul etmiş olduğu kararları teyit eder. 1977 şubatında Kıbrıs'daki iki topluluğun liderleri arasında iki topluluğun da kabul edebileceği bağımsız, egemen, toprak bütünlüğüne sahip, iki toplumlu, yansız Federal Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasını amaçlayan anlaşmayı hatırlatır...İki topluluğun, kendilerine barış içinde, yanyana, birbirlerini ezmeden ve sömürmeden yaşayabilecekleri çift-toplumlu federal bir yönetimde iki topluluk için de eşitlik ilkesini destekler. İslâm Konferansı'nın üyeleri, Kıbrıs'taki Müslüman Türk topluluğu ile etkin bir dayanışmayı daha da pekiştirmeyi amaçlayan gerekli bütün önlemleri almaya çağırır.”¹³⁶⁶

Kıbrıs'la ilgili oybirliğiyle alınan karardan anlaşılacağı üzere, İslam ülkeleri Türkiye'nin Kıbrıs tezlerine destek vermiştir. Suriye, Kıbrıs karar tasarısına bir yıl önce koyduğu şerhi Senegal toplantısında koymayarak Türkiye'nin Kıbrıs tezlerini İKÖ bünyesinde bir kez daha olumlu karşıladığını göstermiştir.

Ecevit hükûmetinin Litani Operasyonu ve 9. İKÖ toplantısı sırasında takındığı tutum, Türkiye-Suriye ilişkilerinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Dışişleri Bakanlığı Kültür İşleri Genel Müdürü Büyükelçi Ertuğrul O. Çırağan'ın öncülüğündeki heyet, hükûmeti temsilen Türkiye-Suriye Kültür Anlaşması kapsamında benimsenen periyodik uygulama programını görüşmek üzere, 19-23 Mayıs 1978 tarihleri arasında Şam'da bir dizi resmî temasta bulunmuştur.¹³⁶⁷ Devlet Bakanı Lütfi Doğan da bakanlığının görev alanına giren konularda incelemelerde bulunmak ve İKÖ'nün düzenlediği Hicret'in 15. Yüzyılının

¹³⁶⁵ *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1978, 3.

¹³⁶⁶ *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1978, 1, 9; *Milliyet*, 30 Nisan 1978, 3.

¹³⁶⁷ BCA, 030.18.01.02/371.141.10, 13 Haziran 1978.

Kutlanması Ulusal Komiteler Başkanları Toplantısına katılmak üzere 6-20 Ekim 1978 tarihleri arasında Suriye ve Suudi Arabistan'a resmî bir ziyaret gerçekleştirmiştir.¹³⁶⁸

Ecevit hükûmeti, Mısır-İsrail ilişkilerinin kurulma süresinde Suriye'nin hassasiyetlerini gözeterek bir politika izlemiştir. Türkiye, Mısır ile İsrail arasında 17 Eylül 1978 tarihinde imzalanan Camp David Anlaşmasına yönelik temkinli bir tutum benimsemiş ve bölgedeki Arap devletlerinin kaygılarını paylaşarak bir tutum benimsemiştir. Dolayısıyla Türkiye, Arap-İsrail ihtilafı çerçevesinde Suriye'yi ötekileştirmemeye gayret etmiştir. Türk Dışişleri Bakanlığı, Milliyet Gazetesi'nin Camp David Anlaşması hakkındaki sorusuna 21 Eylül 1978'de şu yanıtı vermiştir.

“Bilindiği gibi, Türkiye kuvvet yoluyla toprak ilhakına karşı olup, İsrail'in işgal ettiği bütün Arap topraklarından çekilmesi gerektiği görüşünü bugüne kadar savunagelmiştir. Ayrıca, Orta Doğu anlaşmazlığını kökünde yatan Filistin sorununa çözüm bulmadan bu anlaşmazlığın halledilemeyeceği inancı içinde devlet kurma hakkı da dahil olmak üzere, Filistinlilerin yasal haklarını korunması gerektiği görüşündedir.

Türkiye, sorunun barışçı yoldan çözümüne yönelik tüm çabaları bu nedenle dikkatle izleyegelmiştir. Camp David'de varılan sonuçların meseleye getireceği gelişmeleri de aynı itinayla değerlendirecektir.”¹³⁶⁹

İslâm dünyasıyla ilişkiler 1979 yılı boyunca Türk dış politikasının en önemli boyutlarından biri olarak kalmaya devam etmiştir. 1979 yılında ekonomik sıkıntıları zirve yapan Türkiye, ucuz petrol temin edebilmek için komşu Arap ülkeleri ve diğer Müslüman ülkelerle ilişkilerini geliştirme politikasını sürdürmüştür.¹³⁷⁰ Bu çerçevede, Ecevit hükûmeti 1979 yılı boyunca Suriye'ye yönelik son derece olumlu ve yapıcı bir politika izlemiştir. Mısır'ın 26 Mart 1979'da İsrail'le ayrı bir barış anlaşması imzalaması Orta Doğu'daki dengeleri tamamen alt üst ederken, Ecevit hükûmeti, Mısır-İsrail Barış Anlaşması'na karşı Suriye'nin ve diğer bölge ülkelerinin kaygılarını paylaştığını gösteren bir politika takip

¹³⁶⁸ BCA, 030.18.01.02/376.187.13, 6 Ekim 1978.

¹³⁶⁹ *Milliyet*, 21 Eylül 1978, 14.

¹³⁷⁰ TNA, FCO 9/3056, Turkey: Annual Review for 1979, Dodson to the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs, Ankara, 2 Ocak 1980.

etmiştir. Dışişleri Bakanlığı'nın 27 Mart'ta konuyla ilgili yaptığı açıklamada şu ifadelere yer verilmiştir:

“Orta Doğu sorununa kalıcı ve hakça bir çözüm bulunabilmesi ancak bütün ilgilileri tatmin edecek kapsamlı bir çözümle mümkün olabilecektir. İsrail'in işgal ettiği bütün Arap topraklarından ve Kudüs'ün Arap kesiminden çekilmesi, Filistinlilere devlet kurma hakkı da dahil olmak üzere meşru haklarının da tanınması böyle bir çözümün başlıca öğeleridir. Bu kez imzalanan Mısır-İsrail anlaşmasının soruna kapsamlı bir çözüm ve bölgeye kalıcı bir barış getirip getirmeyeceği konusunda Arap ülkeleri arasında ciddi kuşku ve kaygılar uyandıran temel nedenin de bu olduğu bellidir. Bu açıdan Türkiye, İsrail'in bölge koşullarını geniş bir perspektif içinde gözetken ve kendi geleceğini de tüm bölgenin gerçekleri çerçevesinde değerlendiren yapıcı bir anlayışa yönelmesini, bölge barışı açısından zorunlu görmektedir.”¹³⁷¹

Esed rejimi, Türkiye'nin Mısır-İsrail Barış Anlaşmasına yönelik tutumunu olumlu karşılamıştır. Suriye lideri Esed, Cumhurbaşkanı Korutürk'e 30 Mart 1979'da bir mesaj göndererek Ankara'nın tutumunu takdir ettiğini bildirmiştir.¹³⁷² Cumhurbaşkanı Korutürk, Esed'e gönderdiği 12 Nisan tarihli cevabî mektubunda Türkiye'nin Suriye'yle olan dayanışmasını yinelemiştir. Korutürk, Mısır ile İsrail arasında imzalanan barış anlaşmasının bölgede adil ve kalıcı bir barışı tesis edeceği iddialarına karşılık Arap devletlerinin dile getirdiği şüpheleri paylaştığını ifade etmiştir. Korutürk'ün cevabî mektubunda üzerinde durduğu bir diğer husus Orta Doğu'da adil ve kalıcı bir barışın ancak tüm tarafların kabul ettiği kapsamlı bir çözümle başarılacağına yönelik kanaatidir. Korutürk ayrıca, İsrail'in Filistin halkının özellikle kendi toprakları üzerinde devletlerini kurma hakkı başta olmak üzere bütün meşru haklarını tanımadan ve işgal ettiği topraklardan ve özellikle Kudüs'ün Arap bölgesinden çekilmeden Orta Doğu'da kalıcı barış sağlanmasının mümkün olamayacağını altını çizmiştir.¹³⁷³

Türkiye, Mısır-İsrail Barış Anlaşması'ndan sonra yaşanan süreçte Suriye'yle ekonomik ve siyasi ilişkilerini geliştirme politikasına hız vermiştir. Bu çerçevede, Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün ve Başbakan Yardımcısı Hikmet Çetin, 21 Nisan 1979'da Şam'a üç

¹³⁷¹ *Milliyet*, 27 Mart 1979, 3; *Aydın Tarihi*, 29 Mart 1979.

¹³⁷² *Milliyet*, 31 Mart 1979, 6; *Aydın Tarihi*, 30 Mart 1979.

¹³⁷³ *FBIS, Damascus Domestic Service in Arabic*, 12 Nisan 1979.

saatlik resmî bir ziyarette bulunmuşlardır.¹³⁷⁴ Ökçün ve Çetin, oldukça sıcak bir ortamda gerçekleştiği basına yansıyan ziyaret sırasında, Suriye Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Abdülhalim Haddam'la bir araya gelerek iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirme olanaklarını ve İKÖ'de ele alınabilecek iş birliği alanlarını görüşmüşlerdir.¹³⁷⁵ Ecevit hükûmeti, Fas'ın Fes şehrinde 8-12 Mayıs tarihleri arasında düzenlenen 10. İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansı'na Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün'le katılım sağlamıştır. Ökçün, 9 Mayıs'ta yaptığı konuşmada Mısır-İsrail Barış Anlaşması'nın bölgede adil, kalıcı ve kapsamlı bir barışa yol açacağı hususunda şüpheleri olduğunu ifade etmiş ve Filistinlilerin kendi kaderini tayin ve kendi devletini kurma hakkını tanımadan Orta Doğu sorununa kalıcı çözüm bulunamayacağını ifade ederek Suriye'nin de içinde bulunduğu Arap ülkelerinin kaygılarını paylaşmıştır.¹³⁷⁶

Konferansa katılan İslam ülkeleri temsilcileriyle ikili görüşmelerde bulunan Ökçün, 10 Mayıs 1979'da Suriye Dışişleri Bakanı Haddam'la bir araya gelmiştir. Ökçün ve Haddam, görüşme sırasında iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da geliştirilmesi ve teknik ve ekonomik ilişkilerin artırılması için temasların artırılması hususunda mutabık kalmışlardır.¹³⁷⁷ 10. İKÖ Konferansı'nın sonuç bildirisinde yer alan "*Kıbrıs'ın iki bölgesi, iki topluluklu, bağımsız, bağlantısız, federal bir devlet statüsüne kavuşturulması ve Kıbrıs'ın Türk bölümüne Rumlar tarafından uygulanmakta olan ekonomik ablukanın kaldırılması konusunda İslâm ülkelerince çaba harcanması*"¹³⁷⁸ ibaresiyle Türkiye'nin Kıbrıs tezlerine destek verilmiştir. Suriye, 10. İKÖ Konferansı sonuç bildirisinde Kıbrıs konusunda Türk tezlerini destekleyen karara, bir önceki Libya Konferansı'nda olduğu gibi şerh koymamıştır. Esed rejiminin İKÖ sonuç bildirisinde yer alan Kıbrıs kararına itiraz etmemesi Ecevit hükûmeti döneminde Türkiye-Suriye ilişkilerinde yaşanan yakınlaşmayı göstermesi bakımından önemlidir.

Başbakan Ecevit, CHP TBMM Grubunda 14 Haziran 1979 tarihinde yaptığı konuşmada Türk dış politikasına uzun uzun değinmiş ve Türkiye'nin Suriye'yle gelişen ekonomik ilişkilerinden bahsetmiştir. Ecevit, Türkiye'nin detant ortamından yararlanmak hususunda kararlı olduğunun ve Soğuk Savaş mantığından hareketle Orta Doğu'ya mesafeli

¹³⁷⁴ *Milliyet*, 22 Nisan 1979, 7.

¹³⁷⁵ *Ayn Tarihi*, 21 Nisan 1979.

¹³⁷⁶ *Milliyet*, 10 Mayıs 1979, 6; *Ayn Tarihi*, 9 Mayıs 1979.

¹³⁷⁷ *Milliyet*, 11 Mayıs 1979, 6.

¹³⁷⁸ *Milliyet*, 13 Mayıs 1979, 14.

yaklaşamayacağını söylemiştir. Batılı ülkelerin Türkiye'nin Doğu Bloku, Arap ve İslâm dünyasına yönelik yakınlaşma politikasından rahatsızlık duyduğunu dile getiren Ecevit, değişen dünya şartları çerçevesinde bu politik yaklaşımın kaçınılmaz olduğunu ifade etmiştir. Ekonomi temelli dış politika yaklaşımı çerçevesinde Türkiye'nin SSCB başta olmak üzere bütün komşu ülkelerle ilişkilerini geliştirdiğini ifade eden Ecevit, “*komşumuz ve dostumuz Suriye ile ilişkilerimizde ve ekonomik işbirliğimizde çok büyük gelişmeler oldu*”¹³⁷⁹ sözleriyle Türkiye-Suriye ilişkilerinin gelişen yapısına vurgu yapmıştır.

Ecevit, Türkiye'nin CHP iktidarıyla birlikte “*uluslararası ekonomik ilişkilerde çok unsurlu denge dönemi*” olarak adlandırılan bir döneme girdiğini belirtmiş ve serbest döviz anlaşmalı Arap ülkeleriyle yapılan ithalat ve ihracatın toplam dış ticarete oranının 1977'de yüzde 28,91 iken 1978'de yüzde 35,02'ye yükseldiğini ifade etmiştir. Ecevit, konuşmasında Türkiye'nin Suriye'ye yaptığı ihracatın da bir yıl içinde yüzde 100 oranında arttığının altını çizmiştir.¹³⁸⁰

Dönemin Ticaret Bakanı Teoman Köprülüler, Suriye Ekonomi ve Ticaret Bakanı Muhammed el-İmadi'nin resmî daveti üzerine, Uluslararası Şam Fuarı'nın açılışına katılmak ve Türkiye ile Suriye arasında ticari ve ekonomik iş birliği olanaklarını görüşmek üzere 17-20 Temmuz 1979 tarihleri arasında Şam'a gitmiştir.¹³⁸¹ Köprülüler, Yeşilköy Havaalanında yaptığı açıklamada ziyareti kapsamında Suriyeli yetkililerle iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari iş birliğini geliştirmek için görüşmeler yapacağını ifade ettikten sonra Türkiye'nin Suriye'yle artan ticaretine değinmiştir. Köprülüler, Türkiye'nin Suriye'ye yaptığı ihracatın 1978 yılına oranla yüzde 26 artarak 28 milyon dolardan 58 milyon dolara çıktığını ifade etmiştir.¹³⁸²

Suriye Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcısı Cemil Şaya, 18 Temmuz'da Köprülüler ile bir araya gelmiştir. Köprülüler, görüşme sırasında yaptığı konuşmaya Başbakan Bülent Ecevit'in Suriye liderlerine selamını ileterek başlamış ve hükûmetin Türkiye ile Suriye ilişkilerini çeşitli alanlarda geliştirmeyi hedefleyen politikasından bahsetmiştir. Köprülüler, konuşması sırasında iki ülkenin ekonominin ve ticaretin yanı sıra

¹³⁷⁹ Ecevit, *Dış Politika ve Kıbrıs Dosyası*, 240.

¹³⁸⁰ Age., 271.

¹³⁸¹ *Ayın Tarihi*, 17 Temmuz 1979; BCA, 030.18.01.02/380.254.6, 27 Ağustos 1979.

¹³⁸² *Ayın Tarihi*, 18 Temmuz 1979.

teknoloji değişimi alanında da iş birliği yapabileceklerinden bahsetmiştir.¹³⁸³ Suriye Başbakanı Muhammed el-Halebi, Muhammed el-İmadi'nin eşlik ettiği Köprölüler'i 19 Temmuz'da makamında kabul etmiştir. Türk ve Suriyeli yetkililer, iki ülkenin özellikle ekonomi ve ticaret alanlarında iş birliğini daha da artıracak yollar hakkında görüş alışverişinde bulunmuşlardır.¹³⁸⁴ Halebi ile görüşmesinin ardından Ekonomi ve Dış Ticaret Bakanlığı'na geçen Köprölüler, Muhammed el-İmadi ile 1979-1980 yılları için Türkiye ile Suriye arasındaki ticareti güçlendirmeyi ve geliştirmeyi hedefleyen bir ticaret protokolü imzalamıştır.¹³⁸⁵

“Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti Arasında 1979 Yılıının Kalan Bölümünde ve 1980 Yılında Mal Mübadelesine İlişkin Protokol” başlığını taşıyan anlaşmayla iki ülke arasında değişimi planlanan tarımsal, kimyasal ve endüstriyel maddelere dair iki adet liste de eklenmiştir.¹³⁸⁶ Köprölüler, 23 Temmuz'da yaptığı açıklamada protokol çerçevesinde Türkiye'nin Suriye'den sınırsız miktarda fuel-oil alacağını belirttikten sonra ziyaretle ilgili olarak şu ifadeleri kullanmıştır:

“Suriye Başbakanı Türk hükümetinin Orta Doğu ve Arap ülkeleri ile yürüttüğü ilişkileri büyük bir saygı ile izlediklerini belirtmiştir... Türkiye, Orta Doğu, Afrika ve bilhassa İslâm ülkelerinde Pazar bulma açısından çok iyi bir durumdadır. Türkiye'nin dış ticaretinin gelişmesi son bir buçuk yıldır Orta Doğu ve İslâm ülkelerinde yarattığı olumlu havayı sürdürmesi ile daha da hızlanacaktır. Bu yalnızca ihracat açısından değil, müteahhitlik dahil çeşitli hizmetler açısından da önemlidir.”¹³⁸⁷

Türkiye ile Suriye arasındaki sınır ticaretine de temas eden Köprölüler, “*Başbakan valilere Türkiye'nin sınır illerindeki valilerle temasa geçmeleri için talimat verdi. Suriye'nin sınır illeri valileri, yalnız Et ve Balık Kurumu'ndan hayvan alınmasını denetleyerek kaçakçılığın önlenmesi konusunda Türkiye'ye yardımcı olacaklardır*”¹³⁸⁸ ifadelerini kullanarak sınır kaçakçılığının önüne geçilmesine dair Şam yönetimi ile atılacak ortak adımlara da değinmiştir.

¹³⁸³ *FBIS, Damascus Domestic Service in Arabic*, 20 Temmuz 1979.

¹³⁸⁴ *FBIS, Damascus SANA in Arabic*, 20 Temmuz 1979.

¹³⁸⁵ *FBIS, Damascus SANA in Arabic*, 20 Temmuz 1979.

¹³⁸⁶ *T.C. Resmî Gazete*, Sayı 16863, 8 Ocak 1980. Protokol, Süleyman Demirel liderliğinde 12 Eylül darbesinden hemen önce kurulan hükümet döneminde 13 Aralık 1979 tarihinde onaylanarak kabul edilmiştir. Bkz. BCA, 030.18.01.02/382.276.15, 13 Aralık 1979.

¹³⁸⁷ *Milliyet*, 24 Temmuz 1979, 11.

¹³⁸⁸ *Milliyet*, 24 Temmuz 1979, 11.

Sonuç olarak, Ecevit hükûmeti Litani Operasyonu sonrasında izlediği ABD'den bağımsız ve bölge merkezli dış politika sayesinde Suriye ile siyasi ve ekonomik ilişkileri ciddi manada iyileştirmiştir. Ecevit'in Türkiye'nin ancak komşularıyla ilişkilerini geliştirmek kaydıyla güvenliğini artırabileceğini düşünmesi Türkiye ile Suriye arasındaki iş birliği alanlarını artırmıştır. Ecevit hükûmetinin Mısır-İsrail barışı karşısında benimsediği ihtiyatlı tutum Suriye'nin takdir ettiği bir gelişme olmuş ve iki ülke arasındaki ilişkilere olumlu katkı yapmıştır.

Bu dönemde yaşanan bir diğer önemli gelişme, Suriye Müslüman Kardeşler Örgütü ile Baas rejimi arasında 1979 yılında patlak veren kanlı olaylardır. Ecevit hükûmetinin ardından 12 Kasım 1979'da iktidara gelen ve 12 Eylül darbesine kadar ülkeyi yöneten Demirel hükûmeti, Suriye'de cereyan eden kanlı hadiselere doğrudan müdahil olmaktan kaçınarak iki ülke arasındaki ilişkileri gölgelemek istememiştir. Suriye Dışişleri Bakanı Haddam, Müslüman Kardeşler ile rejim güçleri arasında çatışmaların devam ettiği bir ortamda, 27 Nisan 1980 tarihinde Cumhuriyet Gazetesi'ne bir demeç vermiştir. Türkiye'nin Arap-İsrail ihtilafında kendilerine destek olmaya devam etmesini isteyen Haddam, Türkiye-Suriye ilişkilerini nasıl gördüğüne yönelik soruya şu cevabı vermiştir:

“Biz 1970 yılından bu yana komşumuz Türkiye ile ilişkilerimizin iyi komşuluk ve kardeşlik esasları üzerinde yürütmesine özel bir önem veriyoruz. Suriye Arap halkı ile Türk halkını birbirine yakınlaştıran sayısız bağ vardır. Bu bağlar ilişkilerimizin karşılıklı çıkar ve işbirliği esasları üzerinde gelişmesi için elverişli bir zemin oluşturmaktadır. Bu ilişkiler geçtiğimiz yıllarda kültürel ve ekonomik alanlarda iyi bir şekilde gelişmiştir.”¹³⁸⁹

Türkiye, 1980 yılı boyunca İsrail'le olan ilişkilerine azami düzeyde dikkat ederek Arap devletlerine yönelik olumlu tutumunu sürdürmüştür. Örneğin, Türkiye İsrail'in Temmuz 1980'de Doğu Kudüs'ü ilhak etmesine ve Kudüs'ü İsrail'in ebedî ve değişmez başkenti ilan etmesine tepki göstererek bu kararı tanımadığını ilan etmiştir. Türkiye ayrıca, İsrail hükûmetinin Tel Aviv'deki yabancı ülke elçiliklerini Kudüs'e taşıma kararını kesin bir dille kınamıştır.¹³⁹⁰

Türkiye'nin 1971-1980 döneminde Suriye politikasını belirleyen yapısal-sistemik etken uluslararası ortamda yaşanan yumuşamanın kurumsallaşmaya başlamasıdır.

¹³⁸⁹ *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1980, 9.

¹³⁹⁰ Armaoğlu, 20. *Yüzyıl Siyasî Tarihi*, 850.

Türkiye'nin Suriye politikasının yapısal-sistemik boyutunu oluşturmuştur. Bu dönemde iktidara gelen hem sağ hem de sol hükümetler, Batı ekseninde hareket eden Erim hükümetlerini ayrı tutarsak, Türkiye'nin uluslararası konumunu Batı'dan daha bağımsız bir biçimde yorumlamışlardır. Bu bağlamda, Türkiye 1970'li yıllarda Soğuk Savaş zihniyetinden sıyrılmış ve başta SSCB olmak üzere Bağlantısızlar ve İslam ülkeleriyle geliştirme stratejisi izlemiştir. Türkiye, bu dönemde SSCB'den en çok ekonomik yardım alan ülkelerden biri haline gelmiştir. Türkiye-SSCB yakınlaşması, Türkiye'nin SSCB'nin Orta Doğu'daki baş müttefiki konumunda bulunan Suriye ile ilişkilerinin normalleşmesini sağlayan bir zemin oluşturmuştur. Petrol krizi, Kıbrıs müdahalesinin ardından gelen ABD ambargosu ve artan uluslararası ekonomik bağımlılık gibi gelişmeler Türk karar vericilerin Suriye ile ilişkilerini normalleştirmesini etkileyen diğer uluslararası dinamikler olmuştur.

Türkiye'nin 1970'li yıllarda izlediği Suriye politikasını Kıbrıs meselesi ve Arap-İsrail ihtilafı gibi bölgesel etkenler belirlemiştir. Türk dış politikasının karar verme mekanizmasında bulunan aktörler, 1974 Kıbrıs müdahalesinin ardından zorunlu olarak çok yönlü dış politika izlemek durumunda kalmışlardır. ABD'nin Kıbrıs meselesinde Türkiye'nin ulusal çıkarlarını önemsememesi, Türkiye'yi bölge odaklı bir dış politika izlemeye itmiştir. Bu bağlamda, Türkiye Kıbrıs müdahalesinin ardından Suriye ile ekonomik ve siyasi ilişkilerini geliştirmek için azami düzeyde gayret sarf etmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin Suriye politikasını bölgesel düzeyde belirleyen bir diğer etken Arap-İsrail ihtilafı olmuştur. Türkiye, Filistin Sorunu bağlamında izlediği politikalarla İsrail'den uzaklaşırken Suriye ile ilişkileri gelişme göstermiştir. Türkiye, 1973 Yom Kippur Savaşı'nda Suriye'yi destekleyen bir politika izlemiş, 1970'li yıllarda Arap yanlısı tutumunu korumuştur. Suriye, Türkiye'nin İsrail karşısında Arap devletlerinin yanında yer almasından memnuniyet duymuştur. Hafız Esed'in bu dönemde Türkiye'ye yönelik pragmatik politikalar izlemesi, Türkiye-Suriye ilişkilerinin gelişmesine katkı sağlayan bir diğer faktör olmuştur. Suriye İKÖ bünyesinde gerçekleştirilen uluslararası toplantıların ardından yayımlanan sonuç bildirgelerinde Türkiye'nin Kıbrıs tezlerini zaman zaman açıkça desteklemiştir.

Türkiye'nin 1970'li yıllarda Suriye'ye yönelik dış politika uygulamalarını iç düzeyde belirleyen etken, dış politika karar verme mekanizmasında bulunan aktörlerin dış politika felsefeleri olmuştur. 1970'li yıllarda Türk siyasi hayatına damgasını vuran Ecevit, Demirel ve Erbakan gibi liderlerin hepsi dış politikada çok yönlülüğe ve İslam ülkeleriyle ilişkilerin

geliştirilmesine taraftardı. Türk dış politikası uygulayan aktörlerin dış politika yaklaşımı Türkiye-Suriye ilişkilerinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Özellikle Bülent Ecevit hükûmetleri döneminde Türkiye'nin Suriye ile ilişkilerine özel önem verdiği görülmektedir. Ecevit'in ekonomi ve bölge odaklı dış politika yaklaşımı sayesinde Türkiye ile Suriye arasında bu dönemde birçok ikili anlaşma imzalanmıştır. 1970'li yıllarda Türkiye-Suriye ilişkilerinde oluşan olumlu hava, iki ülke arasındaki sorunların karşılıklı diyalog yoluyla çözülmesi için diplomatik çaba sarf edilmesine, iki ülke arasında iyi komşuluk ilişkilerinin kurulmasına ve ticaretin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

1970'li yıllarda Türkiye'nin Suriye politikasını belirleyen bir diğer iç etken petrol krizi sonrası artan ekonomik sıkıntılar olmuştur. Türkiye, 1970'li yıllarda Arap dünyasıyla ekonomik ve ticari ilişkilerini geliştirme politikasında başarılı olmuştur. Türkiye'nin bu dönemde Arap ülkeleriyle yaptığı ticari ciddi oranda artmıştır. Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ticareti 1960 yılının ortalarında toplam ticaretin sadece yüzde 8'ini oluştururken, bu rakam 1980'li yılların başına gelindiğinde yüzde 40'ı bulmuştur.¹³⁹¹ Suriye, bu dönemde Arap ülkeleriyle artan ticarete bir istisna değildir. Eylül 1974'te imzalanan Türkiye-Suriye Ticaret Anlaşması neticesinde Türkiye'nin Suriye'ye gerçekleştirdiği ihracat 1970'li yılların ikinci yarısında gözle görülür bir biçimde artmıştır. Başbakan Ecevit, bu artışı gelişen Türkiye-Suriye ilişkileri bağlamında en üst düzeyde dile getirilmiştir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin 1971-1980 döneminde izlediği Suriye politikasını anlamlandırabilmek için yukarıda özetlenen uluslararası, bölgesel ve iç etkenler bir bütün halinde ele alınmalıdır. Türkiye'nin 1960'lı yıllarda Suriye politikasına damga vuran reelpolitik motivasyonun 1971-1980 döneminde daha da belirginleştiği görülmektedir. Türkiye'nin 1970'ler boyunca Suriye politikasını reelpolitik ekseninde şekillendirmesinin temel nedeni, Kıbrıs müdahalesinin Ankara'nın ulusal güvenlik önceliğini değiştirmesidir. Türkiye, Batı'nın önemsemediği ulusal çıkarlarını korumak ve ulusal güvenliğini sağlayabilmek için Suriye ile ilişkilerini uzlaşma ve yakınlaşma ilkeleri ekseninde yürütmeye gayret etmiştir. Türk dış politikasının karar verme mekanizmasında yer alan aktörlerin bu dönemde uluslararası yumuşamadan istifade etmek istemesinin ve ülke içinde artan ekonomik sıkıntıların, Türkiye'nin Suriye'ye yönelik reelpolitik tutumunu etkileyen diğer faktörler olduğu ifade edilebilir.

¹³⁹¹ Bishku, "Turkish-Syrian Relations: A Checkered History," 43.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

Bu çalışmada, Türkiye'nin 27 Mayıs darbesinden 12 Eylül darbesine kadar geçen süreçte izlediği Suriye politikası yerli ve yabancı arşiv belgelerine dayanılarak incelenmiştir. Çalışma, Türkiye-Suriye ilişkilerini etkileyen faktörlerin tarihsel süreklilik içinde aktarılmasından ziyade kronolojik-olay bazlı bir yöntemle kaleme alınmıştır. Türkiye'nin 1960-1980 döneminde izlediği Suriye politikasını birbiriyle etkileşim halinde belirleyen iç, bölgesel ve uluslararası etkenler analiz düzeyi yaklaşımı çerçevesinde bütüncül bir perspektiften mercek altına alınmıştır. Bu çerçevede, Türkiye'nin Suriye politikasını belirleyen nedensellik ilişkileri hem dış politikayı şekillendiren *aktörler* hem de *yapısal-sistemik faktörler* birlikte ele alınarak ortaya konulmuştur. Dolayısıyla dış politika analizi çalışmalarında görülen aktör-yapı gerilimi, iç ve dış faktörleri birlikte irdeleyen bir yaklaşımla aşılmaya çalışılmıştır. Çalışmada, Türkiye'nin hem iç hem de dış faktörlerin etkisiyle 1960'lı ve 1970'li yıllar boyunca Suriye'ye yönelik yapıcı ve uzlaşmacı bir dış politika izlediği ortaya konulmuştur. Bu bağlamda, 1950'li yıllarda çatışmacı bir nitelik arz eden Türkiye-Suriye ilişkilerinin 1960-1980 döneminde normalleşme ve yakınlaşma zeminine oturduğunun ve iki ülke arasında kültürden ekonomiye, tarımdan ticarete kadar birçok alanda iş birliği yapıldığının altı çizilmiştir.

DP hükûmeti, 1950'li yıllarda Orta Doğu ve Suriye politikasını oluştururken Türkiye'den ziyade Batı Bloğunun çıkarlarını öncelemiştir. DP yönetimindeki Türkiye, Batı sponsorluğunda kurulacak bir güvenlik pakıyla bölgesel güvenlik mimarisini dizayn etmek ve Orta Doğu'da liderlik rolünü üstlenmek istemiştir. DP hükûmeti, Bağdat Paketi'nin kurulmasının ardından Batılı ülkelerle iş birliği yaparak Suriye'yi Batı kampına entegre etme politikası gütmüştür. 1950'li yıllarda takip edilen bu politika, Suriye'yi kazanmak bir tarafa Türkiye'den tamamen uzaklaştırmıştır ve iki ülke arasına düşmanlık tohumları ekmiştir. DP hükûmeti, Suriye'nin hassasiyetlerini ve dış politika önceliklerini önemsemeyen *idealpolitik* yaklaşımının başarısızlığa uğramasının ardından Şam yönetimine karşı agresif politikalar izlemeye başlamıştır. DP hükûmeti, bu çerçevede Suriye ile yaşadığı sorunları Soğuk Savaş'ın Orta Doğu'daki yansıması olarak yorumlamış ve politikalarını giderek sertleştirmiştir. DP'nin ABD'nin gücünü arkasına alan saldırgan politikaları, Suriye'yi

1950'lerin ikinci yarısından itibaren SSCB ve Mısır eksenine itmiş, böylece farklı kamplarda mevzilenen iki ülkenin karşı karşıya gelmeleri kaçınılmaz olmuştur. Türkiye ve Suriye arasında artan güvensizlik hisleri, iki komşuyu 1957 yılında savaşın eşiğine kadar getirmiştir. Ankara, Suriye'yi Sovyet peykine dönüşmekle suçlarken, Şam yönetimi, DP'nin Batıcı dış politikası nedeniyle Türkiye'yi ABD'nin bölgedeki maşası olmakla damgalamıştır.

1950'li yıllarda izlenen dış politika, Türkiye'nin bölgedeki gücünün sınırlarını açık bir biçimde ortaya koymuştur. Türk karar vericiler, post-DP dönemde Türkiye'nin mevcut konumunu ve ulusal çıkar önceliklerini gücüyle orantılı bir biçimde yeniden formüle etmişlerdir. Türk dış politikasında post-DP dönemde ortaya çıkan bu *reelpolitik* yönelim, Türkiye'nin Suriye politikasını da doğrudan etkilemiştir. Türkiye'nin Orta Doğu'ya ve Suriye'ye yönelik değişen politikasının ilk sinyalleri 27 Mayıs darbesinin hemen ardından gelmeye başlamıştır. MBK hükûmeti, DP'nin dış politika mirasını reddederek Suriye'nin de içinde bulunduğu radikal Arap devletlerine yönelik dostane bir söylem geliştirmiştir. MBK'nın ortaya koyduğu bu yeni anlayış, Suriye'de 28 Eylül 1961 tarihinde vuku bulan darbenin ardından iktidarı ele geçiren ayrılıkçı rejimin ABD'den önce tanınmasıyla uygulamaya taşınmıştır. Fakat Suriye'de askerî darbelerin yol açtığı siyasi istikrarsızlık nedeniyle Türkiye-Suriye ilişkilerini sağlıklı bir zemine oturtmak 1960'lı yılların başında mümkün olmamıştır.

Türk karar vericileri Orta Doğu ve Suriye politikalarını gözden geçirmeye iten iki kritik dönüm noktası 1962 Küba Füze Krizi ve 1964 Johnson Mektubu olmuştur. Dönemin Başbakanı İsmet İnönü, Küba ve Kıbrıs buhranları sırasında ABD'nin Türkiye'nin ulusal çıkarlarını feda etmekten çekinmediğini acı bir biçimde tecrübe etmiştir. Özellikle Johnson Mektubu, Batı ittifakına mutlak sadakat besleyen Türkiye için tam anlamıyla bir şok olmuştur. Türkiye, Kıbrıs meselesinde karşılaştığı uluslararası izolasyonu aşabilmek için Soğuk Savaş zihniyetinden kurtulması gerektiğini anlamış ve 1960'lı yıllarında ortasından itibaren SSCB'nin başını çektiği Doğu Bloku ülkeleri başta olmak üzere Bağlantısızlar ve Arap ülkelerine yönelik yakınlaşma politikası izlemeye başlamıştır. Türkiye, İnönü ve Ürgüplü hükûmetlerinin uygulamaya koyduğu çok boyutlu dış politika yaklaşımı çerçevesinde en uzun kara sınırını paylaştığı Suriye ile ilişkilerini normalleştirmek için de özel gayret sarf etmiştir.

Türkiye, Süleyman Demirel'in liderlik ettiği AP'nin Ekim 1965'te iktidara gelmesinin ardından çok yönlü dış politikayı daha sistematik bir biçimde hayata geçirmeyi başarmıştır. 1960'lı yılların ikinci yarısında detantın sağladığı hareket serbestisi, Türk dış politikasının yeni yönelimiyle birleşince Türkiye-Suriye ilişkileri Soğuk Savaş rekabetinin kısıtlayıcı etkisinden kısmen kurtulmayı başarmıştır. Türkiye, 1950'li yıllarda SSCB'nin desteklediği Suriye'yi ulusal güvenliğine açık bir tehdit olarak algılarken, bu tehdit algısı 1960'lı yılların ikinci yarısında yerini Kıbrıs meselesine bırakmıştır. Kıbrıs meselesinin Türkiye'nin tehdit algısını köklü bir değişime uğratması Türkiye'nin Suriye politikasını doğrudan etkilemiştir. Bu bağlamda, AP hükûmeti Şubat 1966'da Şam'da iktidarı ele geçiren radikal neo-Baas rejimine karşı agresif bir politika izlememiş, 1967 Haziran Savaşı'nda da İsrail'e karşı Suriye'nin içinde bulunduğu radikal Arap ülkelerine destek olmaktan kaçınmamıştır. AP hükûmeti, Orta Doğu'da Batı ile birlikte hareket etmemeye kararlı olduğunu 1970 Ürdün buhranı sırasında Türkiye topraklarındaki üsleri ABD'ye açmayarak göstermiş ve Türkiye'nin bölge ülkeleri nezdindeki Batı maşası imajını değiştirmiştir. Suriye, Türkiye'nin 1967 Haziran Savaşı ve 1970 Ürdün buhranı sırasında izlediği politikaları takdir etmiştir.

TSK, 12 Mart 1971 muhtırasıyla AP hükûmetini devirerek çok boyutlu dış politikaya son vermiş ve Batı bağlantısını Türk dış politikasının merkezine oturtmuştur. Muhtıranın akabinde kurulan Erim hükûmeti, anarşi olayları nedeniyle Suriye'yi Türkiye'nin güvenliğini tehdit etmekle suçlamıştır. Erim'in 1972 yılında istifa etmesinin ardından kurulan Melen ve Talu hükûmetleri döneminde Türk ve Suriyeli bakanlar karşılıklı olarak üst düzey ziyaretler gerçekleştirmiş ve ilişkilerin normalleşmesine katkıda bulunmuşlardır. AP'nin desteğiyle kurulan Talu hükûmeti, SSCB'nin 1973 Yom Kippur Savaşı sırasında Türk hava sahasını Suriye'ye silah taşıyan Sovyet uçaklarına açarak Şam yönetimi ile dayanışma göstermiştir. Uluslararası yumuşamanın kurumsallaşmaya başlaması, petrol krizi, Kıbrıs müdahalesi ve kamuoyu gibi faktörlerin etkisiyle Türkiye ile Suriye arasında 1973 yılından itibaren bir yakınlaşma başlamıştır. 1970'li yıllarda iktidara gelen Bülent Ecevit, Süleyman Demirel ve Necmettin Erbakan'ın Arap ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesine verdikleri önem Türkiye-Suriye yakınlaşmasını sağlayan bir diğer etken olmuştur.

Sonuç olarak, Türkiye 1950'lilerde izlediği aktif Batı yanlısı ve idealist Suriye politikasını 1960'lı ve 1970'li yıllarda kati surette terk ederek reelpolitik ilkeler ekseninde

hareket etmiştir. Türkiye, 1960'lı ve 1970'li yıllarda Suriye ile ulusal gücünü aşan herhangi bir angajmana girmekten kaçınmıştır. Bu dönemde Türk dış politikasına yön veren aktörler, Suriye politikasını Batı'dan ziyade Türkiye'nin ulusal çıkarlarını önceleyerek belirlemişlerdir. Böylece Türkiye, Suriye'yi olduğu gibi kabul etmiş, Suriye'nin dış politika önceliklerine hitap etmeye başlamış ve ikili ilişkileri geliştirmek için azami düzeyde gayret sarf etmiştir. Türkiye'nin bu politikası, Suriye tarafından da olumlu karşılanmış ve iki ülke arasındaki ilişkiler normalleşme ve gelişme yönünde hızla ilerlemiştir.

Türkiye'nin 1960'lı yıllarda izlediği Suriye politikası 1960-1965 ve 1965-1971 yılları arasını kapsayan iki alt döneme ayrılarak incelenebilir. Yukarıda değinildiği gibi, Türkiye'nin Suriye politikasındaki değişim, DP iktidarının sona ermesinin hemen ardından başlamıştır. 27 Mayıs darbesi ile yönetime el koyan MBK, Türkiye'nin Batı Bloku bağlantısını korusa da Arap Orta Doğu'suna ve bağımsızlık mücadelesi veren uluslara yönelik yeni bir tutum benimsemiştir. DP hükûmetinin Orta Doğu'da izlediği aşırı Batıcı politikaları eleştiren MBK hükûmeti, Suriye'nin de aralarında bulunduğu radikal Arap cumhuriyetleriyle ilişkileri tamir etmek istediğini en üst düzeyde verdiği beyanatlarla göstermiştir. Arap ülkeleriyle mevcut ilişkileri geliştirmek istediğini hükûmet programına açıkça yazan MBK, böylece Türk dış politikasına 1960'lı yılların ortasından itibaren damga vuracak olan çok yönlü dış politikanın ilk uygulamalarına imza atmıştır. Dolayısıyla 27 Mayıs'ın akabinde Türk dış politikasının karar verme mekanizmasında yaşanan aktör değişimi, Türkiye'nin Suriye politikasını belirleyen en önemli etken olmuştur.

Suriye'nin parçası olduğu BAC ve Irak, Türk dış politikasının bu yeni yöneliminden memnuniyet duymuş ve millî bayramlarına iştirak etmesi için Türkiye'den heyetler davet etmişlerdir. Fakat Türkiye ile radikal Arap ülkeleri arasında başlayan bahar havası fazla uzun sürmemiştir. Türkiye-BAC ilişkileri, Nâsır'ın Hatay meselesini gündeme getirmesiyle birlikte yeniden gerilmeye başlamıştır. MBK hükûmeti, Arap devletlerine yönelik açılım yapıldığı bir dönemde böyle bir karşılık görmekten duyduğu hayal kırıklığını açıkça dile getirmiştir.

Türkiye'nin 1960'ların başında izlediği Suriye politikasını Şam'da vuku bulan askerî darbelerin ardından iktidarı ele geçiren rejimlere yönelik tanıma kararlarından okumak mümkündür. Suriye'de 1961, 1962, 1963 yıllarında ardı ardına meydana gelen üç darbe farklı hizipleri iktidara taşımıştır. MBK yönetimindeki Türkiye, Suriye'nin Mısır'dan ayrılmasıyla sonuçlanan 28 Eylül 1961 tarihli ayrılıkçı darbe sonrasında kurulan Kuzbari

hükûmetini Ürdün'den sonra resmen tanıyan ikinci ülke olmuştur. MBK hükûmeti, tanıma kararının hemen ardından Ekim 1961'de Şam'da bir büyükelçilik açarak Türkiye'nin Suriye'ye yönelik dostane politikasını ortaya koymuştur. ABD'nin Suriye'deki yeni rejimi tanıma noktasında tereddüt ettiği bir ortamda, Türkiye'nin yeni rejimi hızla tanıma jestinde bulunması altı çizilmesi gereken bir gelişmedir. Türkiye'nin erken tanıma politikasını belirleyen birincil etken, dış politika karar verme mekanizmasının merkezinde bulunan MBK'nın dış politika yaklaşımıdır. MBK hükûmeti, erken tanıma kararıyla Türkiye'nin Orta Doğu'da ABD'den bağımsız hareket edebileceğini göstermek istemiştir. MBK'nın tanıma politikasına yön veren bu eğilim, dönemin diplomatik belgeleri ile yerli ve yabancı gazetelerinde açıkça görülmektedir.

Türkiye'nin ayrılıkçı rejimi erken tanıma politikasını bölgesel düzeyde belirleyen etken Nâsır ve pan-Arap milliyetçiliği olmuştur. MBK hükûmeti, Nâsır'ın bölgesel hegemonyasına darbe vuran ayrılıkçı rejimi tanımak ve iyi ilişkiler kurmak suretiyle Türkiye'nin güney sınırını daha güvenli hale getirebileceğini düşünmüştür. MBK hükûmeti, Arap Soğuk Savaşı'nın radikal kampını zayıflatacak bölgesel gelişmeleri olumlu karşıladığını göstermiştir. Nâsır'ın Hatay meselesini kasıtlı olarak gündeme getirdiğini düşünen MBK hükûmeti, ayrılıkçı rejimle dostane ilişkiler kurarak Hatay meselesini tamamen çözebileceğini düşünmüştür. Kuzbari hükûmetinin darbenin hemen ardından Türkiye'ye yönelik olumlu mesajlar vermesi, Türk karar vericilerin bu düşüncesini pekiştirmiştir. MBK hükûmetinin ayrılıkçı rejimi erken tanımasını bölgesel düzeyde belirleyen etkenlerden biri de Kıbrıs meselesi olmuştur. MBK hükûmeti, yeni rejimle iyi ilişkiler kurmak suretiyle Kıbrıs meselesinde Suriye'nin desteğini alabileceğini düşünmüştür.

MBK hükûmetinin erken tanıma kararını uluslararası düzeyde belirleyen etken Soğuk Savaş dinamikleri olmuştur. MBK'nın Orta Doğu'da ABD'den daha bağımsız hareket etme arzusuna rağmen NATO ve CENTO ittifaklarına mutlak manada bağlı olduğunun altı çizilmelidir. Bu bağlamda, Suriye'de iktidara gelen ayrılıkçı rejimin Batı Blokuna yönelme ve SSCB'den uzaklaşma ihtimali, Türkiye'nin erken tanıma politikasını doğrudan etkilemiştir. MBK hükûmetinin izlediği politika sayesinde Türkiye-Suriye ilişkilerindeki çatışmacı dönem kısa bir süreliğine sona ermiştir. Türkiye-Suriye ilişkilerinde MBK döneminde yaşanan yumuşama, iki ülke arasında önceki dönemlerde sorun teşkil eden

sınır meselesinin ve su meselesinin karşılıklı iyi niyet ilişkileri içinde ele alınmasını sağlamıştır.

Nâsır'ın bayraktarlığını yaptığı pan-Arap milliyetçiliğinin Orta Doğu'yu kasıp kavurduğu bir dönemde ayrılıkçı rejimin Şam'da tutunması mümkün olmamıştır. Nâsır yanlısı bir cuntanın 28 Mart 1962 tarihinde gerçekleştirdiği darbe ile ayrılıkçı rejim sona ermiştir. Türkiye, ayrılıkçı rejimi en erken tanıyan ülkelerden biri olurken, 28 Mart ihtilalinin iktidara taşıdığı yeni hükûmeti tanıma noktasında acele etmemiştir. Dış politika karar verme mekanizmasının merkezinde bulunan İnönü hükûmeti, Türkiye'ye muhalif bir rejimin Şam'da iktidara el koymasına rağmen Suriye'ye karşı agresif bir tutum benimsememiştir. İnönü hükûmetinin mutedil tutumu, 1958 ihtilalinin ardından Irak'a askerî müdahalede bulunmayı düşünen DP hükûmetinin dış politika yaklaşımından açıkça farklılaşmaktadır. Türkiye'nin 28 Mart darbesine yönelik dış politikasının oluşum sürecine TSK'nın da müdahil olduğu iç düzeyde altı çizilmesi gereken gelişmelerden biridir.

Nâsır yanlısı güçlerin Şam'da iktidarı ele geçirmesi, Türkiye'nin 28 Mart rejimini tanımamasını geciktirmiş dolayısıyla Türkiye'nin darbeye yönelik politikasını birincil olarak bölgesel düzeyde Nâsır etkeni belirlemiştir. Türk yetkililer, Nâsır'ın darbenin ardından Suriye'de kontrolü yeniden eline alma ihtimalinden duydukları endişeyi açıkça dile getirmişlerdir. Türkiye, Soğuk Savaş'ın hızla devam ettiği bir ortamda Suriye'nin Mısır güdümüne girmesini güney sınırlarına yönelik bir tehdit olarak algılamıştır. Fakat Suriye ordusu içinde yaşanan karmaşanın akabinde ılımlı kimliğiyle tanınan Nazım el-Kudsi'nin yeniden cumhurbaşkanlığına gelmesi ve Nâsırcı unsurların dengelenmesi Ankara'yı rahatlatmıştır. Nazım el-Kudsi'nin göreve gelmesinin ardından, İnönü hükûmetinin Suriye makamları nezdinde bulunduğu girişimler neticesinde 1962 yılında Hatay mitinglerinin yapılmasının önüne geçilmiştir.

Türkiye'nin 8 Mart 1963 tarihinde vuku bulan Baas darbesine yönelik politikasına bakıldığında, İnönü hükûmetinin tıpkı 28 Mart darbesinde olduğu gibi mutedil bir dil kullandığı ve olayların gidişatını izleyerek yeni rejimi tanımak için acele etmediği görülmektedir. Bu tutumun nedeni, 8 Mart darbesinin ayrılıkçı siyasetçilere karşı yapıldığının anlaşılması ve Nâsır'ın Suriye'de yeniden etkinlik kazanmasından duyulan endişedir. Türkiye, darbeden kısa bir süre sonra Nâsır-Baas geriliminin baş göstermesini ve Baasçı Başbakan Salah Bitar'ın Türkiye'ye olumlu mesajlar vermesini göz önünde bulundurarak 11 Mart'ta yeni rejimi resmen tanıma kararı almıştır. TSK, Türkiye'nin 8 Mart

darbesine yönelik politikasının oluşumu sürecine, tıpkı 28 Mart darbesinde olduğu gibi, müdahil olarak süreci etkilemiştir.

İnönü hükûmeti, 8 Mart darbesinin ardından Mısır-Suriye-Irak üçlüsü arasında başlayan birlik görüşmelerini Türkiye'nin ulusal güvenliğine yönelik bir tehdit olarak algılamıştır. İnönü hükûmeti, Yemen'e askerî müdahalede bulunarak saldırgan politikalarını ortaya koyan Nâsır'ın güney sınırlarında güçlenmesinden endişe etmiştir. İnönü hükûmeti, üç ülke arasında kurulması planlanan federasyonun bölgesel güç dengesini Nâsır lehine değiştirmesinden rahatsızlık duymuştur. Fakat İnönü hükûmeti, Suriye'nin de katıldığı Üçlü Federasyon'a yönelik tutumunu kısa bir süre içinde değiştirerek daha mutedil bir politika benimsemiş ve Mısır'la 1961 yılında kopan diplomatik ilişkilerini restore etme kararı almıştır. Bu ani gelişmenin nedeni, Türkiye'nin Üçlü Federasyon'u Irak'ta ortaya çıkması muhtemel Kürt özerkliğine karşı bir denge unsuru olarak görmesidir. Böylece Kürt meselesi Türkiye'nin komşularına yönelik politikasını daha 1960'lı yılların başlarında belirleyen bölgesel bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'nin 8 Mart darbesinin akabinde kurulan Üçlü Federasyon'a yönelik politikasını uluslararası düzeyde belirleyen etken Küba Füze Krizi'nin devam eden etkileridir. ABD ile SSCB arasında Ekim 1962'de patlak veren Küba Krizi, Türkiye'nin nükleer savaş tehdidini yakından hissetmesine yol açmıştır. ABD'nin kriz sırasında Türkiye'nin ulusal çıkarlarını hiçe sayması, Türk karar vericilerin Orta Doğu politikasını etkileyen gelişmelerden biri olmuştur. Türk yetkililerin bu dönemde basına verdiği demeçler Küba Krizinin etkilerini Suriye ve Arap ülkeleriyle olan ilişkilerde göz önünde bulundurduklarını göstermektedir.

Türkiye'nin 8 Mart darbesi sonrasında izlediği Suriye politikasına bakıldığında, Johnson Mektubu'nun Türk dış politikasında yol açtığı depremin yansımaları görülmektedir. İnönü hükûmeti, ABD'nin Kıbrıs buhranı sırasında Türkiye'yi yalnız bırakması üzerine çok yönlü dış politikaya geçiş yapmaya karar vermiş ve Orta Doğu ülkeleriyle ilişkilerini düzeltmek için diplomatik temaslarını sıkılaştırmıştır. İnönü hükûmeti, Türkiye'nin Kıbrıs tezlerini ilk elden anlatmak için Suriye'nin de aralarında bulunduğu Orta Doğu ülkelerine bir iyi niyet heyeti gönderme kararı almıştır. Sadi Koçaş başkanlığındaki heyet, Ocak 1965'te Şam'da bir dizi resmî temasta bulunarak Türkiye'nin iyi niyet dileklerini Suriyeli yöneticilere iletmiştir. Fakat Türkiye iyi niyet heyetinden beklediği sonuçları ilk etapta alamamış ve Türkiye-Suriye ilişkileri 1964-1965 yıllarında bazı sorunlu alanlar etrafında

şekillenmiştir. Hatay, su, sınır ve emlak meseleleri bu sorunlu alanlardan bazılarıdır. Ancak iki ülke arasındaki ihtilafli meseleler, Ankara ve Şam arasında ciddi krizlere yol açmamış ve karşılıklı anlayış çerçevesinde çözülmeye çalışılmıştır.

Hatay meselesi, Suriyeli devlet adamlarının bazı söylemleri nedeniyle zaman zaman gündeme gelmekle birlikte İnönü ve Ürgüplü hükümetleri Hatay meselesi üzerinden Suriye'ye karşı agresif politikalar izlemekten kaçınmışlardır. Örneğin, Ürgüplü hükümetinin Hatay meselesini büyütmeğe kaçınan tutumu, dönemin muhalif milletvekillerinin eleştirilerine konu olmuştur. Bazı milletvekilleri, hükümetin tıpkı Kıbrıs sorunu gibi Hatay meselesine de eğilmesi gerektiğini açıkça ifade etmişlerdir. Türkiye, İsrail'le olan ilişkilerinin Arap ülkeleriyle olan ilişkilerine zarar vermesine izin vermeyeceğini ilk kez bu dönemde dile getirmeye başlamıştır. Suriye, Türkiye'nin değişen İsrail söylemini olumlu karşılasa da söylem değişikliğinin pratikte yol açacağı değişimi görmek istemiştir.

Sonuç olarak, 1960'lı yılların ilk yarısında iktidara gelen hükümetlerin Suriye politikasının DP hükümetinden açık bir biçimde ayrıştığı rahatlıkla ifade edilebilir. MBK, İnönü ve Ürgüplü hükümetleri 1950'lilerde izlenen aktif Batı yanlısı Suriye politikasını terk etmişlerdir. Post-DP dönemde kurulan hükümetlerin mutedil, statükocu, rasyonel ve ulusal çıkar odaklı Suriye politikası, DP'nin agresif ve Batı'nın çıkarlarını önceleyen Suriye politikasından kopuşu simgelemektedir. Türkiye'nin 27 Mayıs ihtilalinden AP'nin iktidara gelişine kadar geçen süreçte Suriye politikasını gücüyle orantılı olarak belirlediği ulusal çıkarları etrafından şekillendirdiği ifade edilebilir. Dolayısıyla 1960'ların ilk yarısı, Türkiye'nin Suriye politikasında idealpolitikten reelpolitığe geçiş yaptığı bir zaman aralığı olmuştur.

Türkiye'nin hem Orta Doğu hem de Suriye politikasındaki asıl kırılma, Süleyman Demirel'in liderliğini yaptığı AP'nin Ekim 1965'te tek başına iktidara gelmesiyle yaşanmıştır. AP hükümetinin benimsediği çok boyutlu dış politika çerçevesinde Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmek istemesi, Türkiye-Suriye ilişkilerine de olumlu bir biçimde yansımıştır. AP hükümetinin Suriye politikası, uluslararası düzeyde detantın etkisiyle şekillenmiştir. Türkiye'nin 1965 yılından itibaren SSCB ile kurduğu diplomatik temaslar, Türkiye-Suriye ilişkilerinin yumuşamasına katkıda bulunmuştur. AP hükümetinin Suriye politikasını bölgesel düzeyde belirleyen etken ise Kıbrıs meselesi olmuştur. AP hükümeti, Kıbrıs meselesinin alevlendiği bir dönemde Türkiye'nin uluslararası camiada yaşadığı yalnızlığı fark etmiş ve başta Müslüman Arap ülkeleri olmak üzere Bağlantısız ülkelerle

ilişki kurması gerektiğini anlamıştır. Kıbrıs sorununun Türkiye'nin ulusal güvenlik önceliklerini değiştirmesi, Türkiye-Suriye ilişkilerinin yeni bir safhaya girmesini sağlamıştır.

AP hükûmeti, Suriye politikasının ilk sinyallerini 1966 yılında gerçekleştirilen neo-Baas darbesi sırasında vermiş ve Suriye tarihinin gördüğü en radikal-sol rejimi iktidara taşıyan darbeye yönelik tam anlamıyla bir “tepkisizlik politikası” izlemiştir. Önceki yıllarda Suriye'deki radikal grupları güçlendiren gelişmelere kaygıyla yaklaşan Türkiye, 1966 darbesine yönelik politikasıyla bu kaygılarından sıyrılmış gözükmemektedir. Zira Demirel darbe haberinin Ankara'ya ulaşmasının ardından Bakanlar Kurulu'nu toplama ihtiyacı bile hissetmemiştir. Demirel hükûmeti, Türk kamuoyunun Johnson Mektubu'nun içeriğini öğrenmesinden yalnızca bir ay sonra vuku bulan neo-Baas darbesine yönelik agresif bir politika izlemekten kaçınmıştır. Bu tutum, Kıbrıs meselesinin Türkiye'nin tehdit algılamalarını ve güvenlik kaygılarını ne derece değiştirdiğini açıkça ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Kıbrıs sorunu Türkiye'nin neo-Baas darbesine yönelik tepkisizlik politikasını bölgesel düzeyde etkileyen birincil etken olmuştur.

AP hükûmetinin neo-Baas darbesine yönelik politikasını uluslararası düzeyde belirleyen etken detantın getirdiği hareket özgürlüğüdür. Türkiye, Demirel hükûmetiyle birlikte uluslararası pozisyonunu yeniden gözden geçirmiş ve çok boyutlu dış politikayı hayata geçirmiştir. ABD'ye mutlak bağımlı hareket etmeyi terk eden AP hükûmeti, SSCB ile ekonomik ve siyasî ilişkilerini geliştirme politikası izlemeye başlamıştır. Türkiye'nin değişen SSCB politikası, Türkiye-Suriye ilişkilerini de olumlu yönde etkilemiş, AP hükûmeti Şam'da iktidarı ele geçiren SSCB yanlısı radikal neo-Baas rejiminden rahatsızlık duymamıştır.

AP hükûmeti, iktidarda kaldığı dönemde Türkiye-Suriye ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen sınır sorunu, emlak sorunu ve su sorunu gibi konularda da yapıcı politikalar izlemiştir. 1965-1971 arası dönemde, Türkiye ile Suriye arasında sınır sorunlarının çözümü için bir anlaşma imzalanırken, emlak meselesinde de gösterilen iyi niyet neticesinde taraflar arasında uzlaşma zemini oluşmuştur. Türkiye, bu dönemde Suriye'nin su sorununa yönelik kaygılarını dikkate alan bir politika izlemiştir. AP hükûmeti, Hatay meselesinin dönem dönem gündeme gelmesine rağmen Suriye ile ilişkilerini bu mesele nedeniyle bozmaktan kaçınan bir tutum sergilemiştir. AP hükûmeti, Türkiye-İsrail ilişkileri bağlamında Arap devletlerinin ve Suriye'nin kaygılarını izale edecek politikalar izlemeye ayrıca özen

göstermiştir. AP hükûmeti, Mart 1967’de Baas devriminin 4. yıldönümü kutlamalarına bakan düzeyinde katılım sağlayarak Suriye’ye olumlu mesaj vermiştir.

Türkiye-Suriye ilişkilerinde normalleşmeyi sağlayan asıl gelişme, AP hükûmetinin 1967 Haziran Savaşı sırasında izlediği politika olmuştur. AP hükûmeti, çok yönlü dış politikasını ve Arap devletlerine yönelik iyi niyetlerini Haziran Savaşı sırasında ispatlama imkânı bulmuştur. 1950’li yıllarda Orta Doğu’da patlak veren krizlerde Batı ekseninde hareket eden ve Batı çıkarlarının sözcülüğünü yapan Türkiye, Haziran Savaşı sırasında kendisini ABD’den ayırtırmayı başarmıştır. Suriye, Türkiye’nin Haziran Savaşı’nda topraklarındaki üsleri Amerikan uçaklarına açmamasını ve savaş sonrasında İsrail’in güç kullanarak toprak kazanmasına açıkça karşı çıkmasını takdirle karşılamıştır. Türkiye’nin savaş sonrasında yapılan BM Genel Kurulu toplantılarında Arap tezlerine destek vermesi ve İsrail’in toprak işgaline karşı çıkması Türk dış politikasındaki çok yönlülüğün uygulamaya konulduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

AP hükûmetinin Haziran Savaşı sırasında radikal Arap ülkelerine yakın bir pozisyon alması, Türkiye’nin artık kendi ulusal çıkarlarını öncelediğini açıkça ortaya koymuştur. Türkiye’nin Haziran Savaşı politikasını bölgesel düzeyde belirleyen başlıca etken Kıbrıs meselesi olmuştur. Nâsır’ın pan-Arap milliyetçiliği, Suriye’nin SSCB bağlantısı ve Hatay meselesi gibi faktörler Türkiye’nin Haziran Savaşı sırasında ve sonrasında Suriye politikasını etkilemekten uzak kalmıştır. Türkiye ile ilişkilerini normalleştirmek için önceki dönemlerde İsrail faktörüne işaret eden Suriye, Türkiye’nin Araplara yönelik tutumdan oldukça memnun olmuş ve bu memnuniyet dışişleri bakanı düzeyinde dile getirilmiştir.

Haziran Savaşı sırasında Türk dış politikasının uygulanmasında Başbakan Süleyman Demirel ve Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ön plana çıkmışlardır. MGK, TBMM ve Cumhuriyet Senatosu da Haziran Savaşı sırasında dış politika oluşum sürecine müdahil olmuştur. Türkiye’nin Haziran Savaşı sırasında izlediği politikayı iç düzeyde belirleyen etken AP hükûmetinin çok yönlü dış politika anlayışı olmuştur. Batı Bloku dışındaki ülkelerle ilişkilerini geliştirmeyi temel hedef olarak belirleyen AP hükûmeti, gerektiğinde Batı ve İsrail’le arasına mesafe koyabileceğini Arap ülkelerine ve Suriye’ye gösterme fırsatı bulmuştur. Türkiye’nin Haziran Savaşı politikanın iç düzeyde belirleyen etkenlerde biri de kamuoyu olmuştur. AP hükûmeti, hem sağ kamuoyunda hem sol kamuoyunda yükselen Amerikan karşıtlığını göz önünde bulundurarak Haziran Savaşı sırasında ABD’nin topraklarında üsleri kullanmasına izin vermemiştir.

AP hükûmetinin Haziran Savaşı'nda izlediği politikanın yapısal-sistemik boyutunu detant teşkil etmiştir. Türkiye, uluslararası ortamda yaşanan yumuşamanın sağladığı hareket serbestisinden istifade ederek çok boyutlu dış politikasını uygulama fırsatı bulmuştur. SSCB ile bu dönemde artan ekonomik ve siyasî ilişkiler, AP hükûmetinin savaş sırasında izlediği politikayı etkileyen bir diğer faktör olmuştur. Türkiye, Haziran Savaşı'ndan sadece iki ay önce SSCB ile 200 milyon dolarlık endüstriyel yardım anlaşması imzalamıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin detantın etkisiyle SSCB ve Doğu Bloku ülkeleriyle ekonomik ve siyasi ilişkilerini geliştirmeye başlaması, AP hükûmetinin Haziran Savaşı'nda Arap ülkelerine yakın bir politika izlemesini kolaylaştırmıştır.

AP hükûmetinin Haziran Savaşı politikasını belirleyen iç, bölgesel ve uluslararası etkenler 1970 Ürdün buhranı politikasını da aynen şekillendirmiştir. AP hükûmeti, Ürdün buhranı sırasında Arap ülkeleri arasındaki ihtilaflara müdahil olmama ve bölgede Batı çizgisinde hareket etmeme prensiplerini başarıyla tatbik etmiştir. AP hükûmeti, Ürdün buhranı süresince topraklarındaki üsleri Amerikan kuvvetlerine açmayı reddederken, Suriye'nin 20 Eylül 1970'te Filistinli gerillaların safında Ürdün'e müdahale etmesi karşısında dengeli bir dil kullanmıştır. AP hükûmeti, ABD'nin ve Suriye'nin Ürdün'e dışarıdan müdahale etmesini aynı kefeye koyan bir resmî açıklama yapmıştır. Türkiye, 1957 Ürdün buhranı sırasında Suriye sınırına asker yığarak Şam yönetimine göz dağı verirken, 1970 Ürdün buhranına gelindiğinde Suriye'yi tehdit etme yoluna gitmemiştir. Türkiye'nin iki Ürdün buhranında farklılaşan politikası, Türk dış politikasında 1960'lı yılların sonuna gelindiğinde yaşanan değişimi göstermesi bakımından önemlidir. Suriye, Türkiye'nin Ürdün buhranı sırasında ABD'nin taleplerine karşı koymasını, tıpkı Haziran Savaşı'nda olduğu gibi, memnuniyetle karşılamıştır.

Türkiye-Suriye ilişkilerinde 1960'lı yılların ikinci yarısında başlayan normalleşme, 1971-1980 arası dönemde (Erim hükûmetleri hariç) giderek iş birliğine ve yakınlaşmaya evrilmiştir. Türk ve Suriyeli siyasilerin 1970'li yıllar boyunca gerçekleştirdikleri karşılıklı üst düzey ziyaretler neticesinde iki ülke arasındaki ilişkiler pekişmiştir. 1970'li yıllarda, iki ülke arasında ekonomiden kültüre, ticaretten tarıma kadar birçok alanda ikili anlaşmalar imzalanmış, önceki dönemlerden tevarüs edilen emlak sorunu ve sınır sorunu gibi konuların çözümü için de inisiyatif alınmıştır. Türkiye, 1970'li yıllarda Kıbrıs müdahalesi ve ABD ambargosu nedeniyle Batı Bloku ile ilişkilerini gözden geçirirken Suriye ile ilişkilerini geliştirmeye özel önem vermiştir.

12 Mart 1971 muhtırasının ardından iktidara gelen Nihat Erim hükümetlerinin Suriye politikası 1970’li yılların tek istisnası olmuştur. TSK güdümünde kurulan Erim hükümetleri, Türk dış politikasında 1964’ten beri devam eden çok yönlülüğü bir kenara bırakarak Türkiye’yi yeniden ABD eksenine sokmuştur. Erim hükümetlerinin Batıcı dış politikası, Türkiye’nin Arap ülkeleri ve Suriye ile ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Erim hükümetlerinin Suriye politikası, ülkede yaşanan anarşi olaylarının ve yükselen militan sol hareketlerin rejime oluşturduğu tehdit algısının gölgesinde kalmıştır. THKO militanlarının Suriye’de faaliyet gösteren el-Fetih kamplarında eğitim alarak Türkiye’ye döndüklerinin ortaya çıkması, Erim hükümetinin Suriye’ye yönelik güvensizlik hislerini pekiştirmiştir. TSK’nın da benzer güvenlik kaygılarını paylaşması, Türkiye-Suriye ilişkilerini bu dönemde yeniden güven bunalımına sürüklemiştir. Dolayısıyla 12 Mart muhtırası Türkiye’nin Suriye politikasını doğrudan etkilemiştir. 12 Mart rejiminin Suriye politikası AP hükümetinin Suriye politikasından açıkça ayrılmıştır.

22 Mayıs 1972 tarihinde kurulan Ferit Melen hükümeti, Suriye’ye yönelik tutumunu yumuşatmaya başlamış ve dışişleri bakanları düzeyinde gerçekleştirilen karşılıklı ziyaretlerle iki ülke arasındaki gerginlik ortadan kalkmıştır. Melen hükümetinin Suriye politikasını etkileyen başlıca faktör Suriye’nin Batı’ya yaklaşma beklentisidir. Melen hükümeti, Mısır lideri Enver Sedat’ın 1972 yılında ABD ile ittifak kurabilmek binlerce Sovyet danışmanını sınır dışı etmesinin ardından, Suriye’de de benzer bir değişimin yaşanabileceğini düşünmüştür. Hafız Esed’in 1970 yılında kansız bir darbeyle iktidarı ele geçirdikten sonra Türkiye’ye yönelik esnek ve pragmatik bir dış politika benimsemesi, Türkiye-Suriye ilişkilerinin normalleşmesine katkı sağlayan bir diğer gelişme olmuştur. Türkiye, Esed’in 1972 yılında Hatay mitinglerini yasaklamasını ikili ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla matuf bir jest olarak algılamıştır. 1970’li yıllara bakıldığında, Hatay meselesinin Türkiye’nin Suriye politikasında ikinci plana düştüğü ve Türkiye-Suriye ilişkilerini olumsuz yönde etkileme potansiyelini kaybettiği ifade edilebilir.

TSK, 1973 yılına gelindiğinde parlamentonun iki büyük partisi konumunda bulunan AP ve CHP karşısında etkinliğini büyük oranda kaybetmiştir. TSK, Mart 1973’te yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde desteklediği Faruk Gürler’i Ecevit ve Demirel’in karşı çıkması nedeniyle cumhurbaşkanı seçtirmeye muvaffak olamamıştır. Bu olay, TSK’nın sivil siyaset üzerindeki etkisini azaltan bir kırılma noktası olmuştur. TSK’nın iç politikada azalan etkisi, Türk dış politikasına da doğrudan yansımıştır. AP ve CGP’nin desteğiyle Nisan

1973'te kurulan ve Süleyman Demirel'in başbakan yardımcısı olarak görev aldığı Talu hükûmeti, Türk dış politikasında çok yönlülüğe dönüşün ilk sinyallerini vermeye başlamıştır. Türkiye, Talu hükûmeti döneminde Suriye'ye yönelik olumlu tutumunu sürdürmüş ve iki ülke arasında bir kültür anlaşması imzalanmıştır. Suriye, Türkiye'nin yakınlaşma politikasına olumlu karşılık vermiştir. Türkiye'yi ziyaret eden dönemin Suriye Dışişleri Bakanı Abdülhalim Haddam, Kıbrıs meselesinde Türkiye'yi destekleyen açıklamalarda bulunmuştur.

Talu hükûmeti, 1973 Yom Kippur Savaşı'nda Arap devletlerini destekleyen bir politika izlemiştir. Türkiye, topraklarındaki üsleri ABD'nin kullanımına açmazken, SSCB'nin Mısır ve Suriye'ye mühimmat taşıyan uçaklarına hava sahasını açmakta sakınca görmemiştir. Türk dış politikasının karar verme mekanizmasının merkezinde bulunan Talu hükûmetinin AP-CGP koalisyonu olması hasebiyle Yom Kippur Savaşı politikasının sağ partilerin dış politika anlayışlarından etkilendiği iddia edilebilir. TSK, dış politika karar verme sürecine müdahil olmuş fakat iç siyasette azalan etkisi nedeniyle Türkiye'nin ABD çizgisinde hareket etmesini sağlayamamıştır. Türkiye'nin Yom Kippur Savaşı politikası iç düzeyde artan ekonomik endişelerden doğrudan etkilemiştir. Türkiye, savaş sırasında izlediği Arap yanlısı politika sayesinde OAPEC'in Batılı ülkelere koyduğu petrol ambargosundan muaf tutulmuştur. Kamuoyu faktörü de Türkiye'nin Yom Kippur Savaşı politikasını belirleyen bir diğer iç etken olmuştur.

Ocak 1974'te kurulan CHP-MSP koalisyonu, dış politikada çok yönlülüğü restore etmiş ve Türkiye-Suriye ilişkilerinde gözle görülür bir iyileşme yaşanmıştır. CHP-MSP koalisyonu dönemine damgasını vuran gelişme Türkiye'nin Kıbrıs'a gerçekleştirdiği askerî müdahale olmuştur. ABD'nin Kıbrıs müdahalesine sert tepki göstererek Türkiye'ye askeri ve ekonomik ambargo uygulama kararı alması dış politikada çok yönlülüğü zorunluluk haline getirmiştir. Hem Başbakan Ecevit'in Batı'dan bağımsız hareket etmeyi öngören dış politika felsefesi hem de detantın kurumsallaşmaya başlaması, dış politikada çok yönlülüğün canlanmasını ve Türkiye-Suriye ilişkilerinin gelişmesini sağlamıştır. Türkiye, CHP-MSP koalisyonu döneminde Batı Blokunu dengelemek, Kıbrıs meselesinde yaşadığı izolasyonu aşmak ve ekonomisini tahkim edebilmek için Suriye ile yakınlaşmaya özel önem atfetmiştir.

1974 yılında imzalanan Türkiye-Suriye Ticaret Anlaşması, CHP-MSP koalisyonunun Suriye politikasına ne kadar önem verdiğini gösteren en önemli gelişmelerden biri olmuştur. Ecevit'in dış politikaya damgasını vurduğu bu dönemde, Türk

ve Suriyeli yetkililer arasında karşılıklı üst düzey ziyaretler artarak devam etmiştir. Ecevit hükûmetinin FKÖ'ye verdiği destek, Türkiye ile Suriye arasındaki yakınlaşmayı sağlayan faktörlerden biri olmuştur. Türkiye, Filistin davasına destek verip İsrail'le arasına mesafe koydukça Suriye ile yakınlaşmıştır. Bu dönemde, Fırat sularının paylaşımı sorunu kısa bir süreliğine gündemi meşgul etmiş, fakat Türkiye ile Suriye arasında oluşan karşılıklı anlayış ortamı, su sorununun ikili ilişkileri olumsuz yönde etkilemesinin önüne geçmiştir.

Türkiye, Suriye'ye yönelik yapıcı politikasını Milliyetçi Cephe hükûmetleri döneminde de devam ettirmiştir. MC hükûmeti, tıpkı CHP-MSP koalisyonu gibi, detant ortamından istifade ederek çok yönlü dış politika izlemiştir. MC hükûmetlerinin Suriye politikasını belirleyen başlıca etkenler Kıbrıs meselesi ve ekonomik sıkıntılar olmuştur. Türkiye, bu dönemde İKÖ bünyesinde yürüttüğü politikalar üzerinden Suriye başta olmak üzere Arap ülkelerinin Kıbrıs konusunda desteğini almaya gayret etmiştir. MC hükûmeti, 12-15 Mayıs 1976 tarihleri arasında düzenlenen 7. İKÖ Dışişleri Bakanları Konferansına ev sahipliği yapmıştır. İKÖ Konferansı'nın sonuç bildirgesinde Türkiye'nin Kıbrıs tezlerini destekleyen bir karar alınmış, Suriye de bu karara imza atan ülkelerden biri olmuştur.

MC hükûmetinin, Suriye'nin 1976 yılında gerçekleştirdiği Lübnan müdahalesine yönelik politikasına bakıldığında, dış politika karar verme mekanizmasında bulunan aktörler arasında izlenecek politika hususunda anlaşmazlık olduğu görülmektedir. MC koalisyonun kilit partisi konumunda bulunan MSP, Suriye'nin Lübnan'da Müslümanları katlettiğini gerekçe göstererek Şam yönetimine nota verilmesi konusunda AP'yi zorlamıştır. Fakat AP, Suriye'nin Lübnan'a müdahalesini onaylamamakla birlikte, Şam yönetimine nota vermeyi kesin bir biçimde reddetmiştir. Araplar arası ihtilaflara müdahil olmak istemeyen AP, MSP'nin Türk dış politikasında ideolojik bir sapmaya yol açmasına müsaade etmemiştir. MSP'nin dinî referanslarla Suriye'yi eleştirmesi, MGK'nın da dış politika yapım sürecine müdahil olmasına ve MSP'yi dengelemesine yol açmıştır. Sonuç olarak, Türkiye'nin Suriye'nin Lübnan müdahalesine yönelik politikası AP'nin reelpolitik anlayışı çerçevesinde şekillenmiş ve Suriye'ye karşı agresif bir tutum benimsenmemiştir.

MC hükûmetinin Lübnan politikasını iç düzeyde belirleyen etkenlerden biri de Türkiye'nin ekonomik kaygıları olmuştur. AP, MSP'den gelen tazyiklere rağmen, ABD ambargosunun devam ettiği bir dönemde Suriye ile ilişkilerini bozarak Türkiye'nin ekonomik çıkarlarını riske atmak istememiştir.

MC hükûmetinin Lübnan buhranı sırasında izlediği politikayı bölgesel düzeyde Kıbrıs meselesi ve Yunanistan tehdidi belirlemiştir. MC koalisyonunun büyük ortağı AP, artan Yunanistan tehdidini Arap ülkeleriyle yakınlaşarak dengelemek istemiş, 1976 İKÖ Konferansında Kıbrıs konusunda Suriye'den aldığı desteği kaybetmek istemediği için Lübnan buhranı sırasında mutedil bir politika takip edilmesi hususunda ısrarcı olmuştur. MC hükûmetinin Lübnan buhranı politikasını uluslararası düzeyde belirleyen etken detant olmuştur. MC hükûmeti, ABD ambargosunun Türk ekonomisi üzerindeki olumsuz etkilerini giderebilmek için Doğu Bloku ülkeleri ve İslam ülkeleriyle yakınlaşma politikası izlemiştir. MC koalisyonunun büyük ortağı AP, Türkiye'nin ekonomik ilişkilerini hızla artırdığı Suriye'yi kritik bir dönemde karşısına almak istememiştir.

Fakat MSP'nin Suriye'ye yönelik agresif tutumu, Suriye'nin İKÖ bünyesinde Türkiye'ye verdiği Kıbrıs desteğini çekmesine neden olmuştur. Suriye ve Lübnan, 16-21 Mayıs 1977 tarihleri arasında Libya'da düzenlenen 8. İKÖ Dışişleri Bakanları Konferansı'nın sonuç bildirgesinde yer alan Kıbrıs kararlarına, bir önceki konferansta alınan kararlarla aynı olmasına rağmen, şerh koymuşlardır.

Bülent Ecevit'in Ocak 1978'de iktidara gelmesiyle birlikte Türkiye-Suriye ilişkileri yeniden ivme kazanmıştır. Ecevit hükûmeti, İsrail'in Suriye'nin doğrudan müdahil olduğu Lübnan'a Mart 1978'de başlattığı Litani Operasyonu'na karşı çıkarak Arap devletlerini destekleyen bir politika izlemiştir. Ecevit hükûmeti döneminde Türk dış politikasında detanta karşı artan bir farkındalık olduğu görülmektedir. Bu farkındalığı en üst düzeyde dile getiren Başbakan Ecevit, Haziran 1979'da yaptığı bir konuşmada Türkiye'nin detant ortamından istifade etmekte kararlı olduğunu ve Soğuk Savaş mantığı ile Orta Doğu ülkelerine mesafeli yaklaşamayacaklarını açıkça ifade etmiştir. ABD ambargosu ve ekonomik kriz, Ecevit hükûmetini Türkiye'nin ilişkilerini çeşitlendirmeye zorlayan iki önemli faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'nin uluslararası ekonomik bağlantılarını güçlendirmeyi ve bölge odaklı dış politika izlemeyi hedefleyen Ecevit hükûmeti, Suriye'ye dışişleri ve ekonomi bakanı düzeyinde ziyaretler gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretler neticesinde, Türkiye-Suriye ekonomik ilişkilerini geliştirmeyi öngören bir dizi anlaşma imzalanmıştır. Türkiye ile Suriye arasındaki ticarete bu anlaşmalar neticesinde gözle görülür bir artış yaşanmıştır.

Ecevit hükûmeti, 1978 Camp David Anlaşması ve 1979 Mısır-İsrail Barış Anlaşması karşısında Arap devletlerinin kaygılarını dikkate alan bir politika izlemiştir. Ecevit

hükûmeti, FKÖ'nün ve Arap-İsrail ihtilafına taraf olan diğer ülkelerin denklem dışı bırakılmaları durumunda Orta Doğu'da kalıcı barışın sağlanamayacağını dile getirmiştir. Suriye, Türkiye'nin bu tutumunu olumlu karşılamış ve Hafız Esed Türkiye'ye bir teşekkür mesajı göndermiştir. Ecevit döneminde Türkiye'nin Suriye'ye yönelik yapıcı politikası Kıbrıs meselesinde kaybedilen desteğin yeniden kazanılmasını sağlamıştır. Suriye, 24-28 Nisan 1978 tarihleri arasında Senegal'in başkenti Dakar'da düzenlenen 10. İKÖ Konferansı sonuç bildirgesinde Kıbrıs konusunda Türk tezlerini destekleyen karara imza atmıştır. Esed rejiminin İKÖ sonuç bildirgesinde yer alan Kıbrıs kararına itiraz etmemesi, Ecevit hükûmeti döneminde Türkiye-Suriye ilişkilerinde yaşanan iyileşmeyi göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Sonuç olarak, 1950'li yıllarda Soğuk Savaş rekabetinin 1980'li yıllarda ise PKK terörünün gölgesinde kalan Türkiye-Suriye ilişkileri, 1960'lı ve 1970'li yıllar boyunca uzlaşma ve iş birliği ekseninde şekillenmiştir. Bu çalışmanın cevaplamayı hedeflediği araştırma soruları ile ilgili kısaca şunları söylemek mümkündür:

- *Türkiye'nin 1960-1980 yılları arasında Suriye'ye yönelik dış politika eylemlerini iç, bölgesel ve uluslararası etkenlere birlikte bakarak anlamlandırmak gerekmektedir.* Türkiye'nin Suriye politikasının sadece Hatay meselesine ve su sorununa indirgenmesi oldukça dar bir bakış açısını yansıtmaktadır. Türkiye'nin Suriye politikasının doğru bir biçimde anlamlandırılabilmesi için Türk dış politikasının iç ortamının ve içerisinde cereyan ettiği yapısal-sistemik ortamın birlikte ele alınması gerekmektedir. Çalışmada, Türkiye'nin 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e kadar geçen süreçte izlediği Suriye politikası, analiz düzeyi yaklaşımı çerçevesinde birbirini etkileyen iç, bölgesel ve uluslararası etkenler etrafında ele alınmıştır. Türkiye'nin 1960-1980 arası dönemde izlediği Suriye politikası, dış politika karar verme mekanizmasında bulunan İsmet İnönü, Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan ve İhsan Sabri Çağlayangil gibi aktörlerin dış politika yaklaşımlarından doğrudan etkilenmiştir. Türkiye'nin Suriye politikasının oluşum sürecine TSK, TBMM ve Senato gibi aktörlerde zaman zaman müdahil olmuşlardır. Kamuoyu, ekonomik kriz ve anarşi Türkiye'nin Suriye politikasını belirleyen diğer iç etkenler olarak kaydedilmelidir. Orta Doğu bölgesel sisteminde yaşanan gelişmeler de Türkiye'nin Suriye politikasını doğrudan etkilemiştir. Türkiye, başta Kıbrıs olmak üzere Arap Soğuk Savaşı,

Arap-İsrail ihtilafı ve Filistin Sorunu gibi bölgesel faktörleri Suriye politikasını formüle ederken göz önünde bulundurmıştır. Uluslararası ortamda yaşanan yumuşama, Türkiye'nin 1960'lı ve 1970'li yıllarda Suriye politikasını belirleyen yapısal-sistemik etken olmuştur. Türkiye, 1960-1980 arası dönemde detantın sağladığı hareket özgürlüğünden istifade ederek Suriye ile ilişkilerini geliştirme politikası izlemiştir.

- *Türkiye'nin 1960-1980 yılları arasında Suriye'ye yönelik dış politika eylemlerinin arkasında yatan motivasyon reelpolitik kavramsallaştırmasıyla açıklanabilir.* Türkiye, 1950'li yıllarda Orta Doğu'da Batı Blokunun çıkarlarını gözetmiş ve Suriye'yi Batı Blokuna dahil edebilmek için idealist ve agresif politikalar izlemiştir. DP hükûmeti, ABD'nin Orta Doğu'daki gerginliklere müdahil olmasını teşvik eden bir tutum benimsemiş ve bölgeye ABD perspektifinden bakmıştır. Türkiye, 1960'lı ve 1970'li yıllarda ulusal çıkarlarını Batı'dan bağımsız ve kendi gücüyle doğru orantılı bir biçimde tanımlamıştır. Türkiye, 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren bölgesel politikalarını formüle ederken Batı'dan ziyade kendi ulusal çıkarlarını öncelemiştir. Türkiye, bu dönemde Suriye'ye yönelik agresif politikalar izlemekten kaçınmış ve statükocu bir tutum takınarak Suriye'yi olduğu gibi kabul etmiştir. Türkiye'nin ulusal çıkar odaklı bu reelpolitik tutumu, Suriye tarafından da olumlu karşılanmış ve ikili ilişkilere uzlaşma ve normalleşme damgasını vurmuştur. Türk dış politikasının çok boyutlu yönelimine mündemiç olan bu reelpolitik yaklaşım, Türkiye'nin 1960-1980 yılları arasında izlediği Suriye politikasının arkasında yatan temel motivasyon olmuştur. Türk dış politikasında siyasi rejimden kaynaklanan Batıcı yönelim, iki darbe arası dönemde Türkiye'nin Suriye'ye yönelik yapıcı ve olumlu politika izlemesinin önünde engel teşkil etmemiştir.
- *1960-1980 yılları arasında uluslararası sistemde yaşanan yumuşama Türkiye'nin Suriye politikasını belirleyen yapısal-sistemik boyutu oluşturmuştur.* Türkiye, 1952'de NATO'ya üye olmasının ardından Orta Doğu'da Batı Bloku adına hareket etmiş ve SSCB'nin bölgedeki etkisini kısıtlamak için elinden geleni yapmıştır. Suriye'nin bu dönemde SSCB ile kurduğu ittifak ilişkisi, NATO üyesi Türkiye'nin güney sınırlarındaki güvenlik kaygılarını artırmıştır. Bu nedenle, iki

ülke arasındaki karşılıklı güvensizlik ilişkileri artmış ve Türkiye-Suriye ilişkileri çatışmacı bir nitelik kazanmıştır. Türkiye, doğrudan taraf olduğu Küba Füze Krizinin ardından uluslararası ortamda başlayan yumuşamanın etkisiyle Soğuk Savaş zihniyetinden yavaş yavaş kurtulmuştur. Johnson Mektubu, Türk karar vericileri detanttan yararlanmaya iten asıl dönüm noktası olmuştur. Türk karar vericiler, 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren Türkiye'nin uluslararası ve bölgesel konumunu yeniden yoruma tabi tutarak çok boyutlu dış politikaya geçiş yapmışlardır. Türkiye ile SSCB arasında bu dönemde başlayan diyalog, Türkiye'nin Suriye politikasını da olumlu yönde etkilemiştir. Türkiye'nin ulusal tehdit algısının Soğuk Savaş rekabetinden Kıbrıs'a kayması, Türk karar vericileri İslam-Arap dünyasına yöneltmiştir. Detantın 1970'li yıllarda kurumsallaşma yoluna girmesi, Türkiye'nin Suriye politikasına yeni bir dinamizm kazandırmıştır. Hem AP'li hem de CHP'li liderlerin bu dönemde detanttan istifade ederek Türk dış politikasını çeşitlendirmek istedikleri görülmektedir. Bu bağlamda, Türkiye-SSCB ilişkilerinin 1970'li yıllarda artarak devam etmesi Türkiye-Suriye ilişkilerinde görülen yakınlaşmayı kolaylaştırmıştır.

- *Türkiye'nin 1960-1980 yılları arasında takip ettiği çok yönlü dış politika, Suriye ile olan ilişkilerini olumlu bir biçimde etkilemiştir.* Türkiye, Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte SSCB tehdidiyle yüz yüze gelmiş ve ulusal güvenliğini garanti altına alabilmek için ABD şemsiyesi altına girmiştir. Türkiye, NATO'ya üye olmasının ardından 1950'li yıllarda Batı güvenlik sistemini Orta Doğu'ya taşımak için gayret etmiştir. Suriye, Türkiye'nin bölgesel politikalarını Batı'ya endekslemesi nedeniyle Türkiye'yi Batı maşası olarak görmeye başlamıştır. Türkiye'nin çok yönlü dış politika çerçevesinde değişen Suriye politikasının ilk sinyallerini MBK hükûmeti vermiştir. 1961-1965 yılları arasında iktidara gelen koalisyon hükûmetleri döneminde Türkiye'nin Batı eksenli dış politikası devam etse de Suriye'ye yönelik üslup değişikliği dikkat çekicidir. İnönü hükûmeti, bu dönemde Suriye'de vuku bulan 1962 ve 1963 darbeleri neticesinde radikal grupların güç kazanmasına rağmen agresif politikalar izlemekten kaçınmıştır. Türkiye, 1960'lı yılların ikinci yarısında ve 1970'li yıllarda bölgesel politikalarını Batı'ya endekslemekten vazgeçmiş ve çok yönlü dış politika çerçevesinde Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirme stratejisi izlemiştir. AP

hükûmetinin 1965-1971 yılları arasında benimsediği çok yönlü dış politika çerçevesinde izlediği Suriye politikası, iki ülke ilişkilerinin normalleşmesini sağlamıştır. AP hükûmeti, Haziran Savaşı ve Ürdün buhranı sırasında ABD taleplerine direnerek çok yönlü dış politikada samimi olduğunu Suriye'ye göstermiştir. 12 Mart 1971 muhtırası, Türkiye'nin Suriye'ye yönelik yapıcı dış politikasını kısa bir süreliğine akamete uğratmıştır. Fakat 1972 yılından itibaren Türkiye-Suriye ilişkileri yeniden normalleşmeye başlamış, 1970'ler boyunca iki ülke arasında birçok alanda karşılıklı iş birliği adımları atılmıştır. Özellikle Bülent Ecevit'in uygulamaya koyduğu bölge merkezli dış politika çerçevesinde Türkiye ile Suriye arasında iş birliği artmış ve ekonomik ve siyasi alanlarda ilişkiler giderek gelişmiştir.

- *1960-1980 yılları arasında Orta Doğu bölgesel sisteminde yaşanan değişimler Türkiye'nin Suriye politikasını doğrudan etkilemiştir.* Türkiye iki darbe parantezinde Suriye politikasını oluştururken bölgesel gelişmeleri mutlak surette göz önünde bulundurmuştur. Türkiye'nin 1960'lı yılların ilk yarısında izlediği Suriye politikasını bölgesel düzeyde belirleyen etken Arap Soğuk Savaşı olmuştur. Türkiye, radikal Arap ülkelerinin liderliğini yapan Nâsır'ın izlediği pan-Arap milliyetçisi politikaları ulusal güvenliğine tehdit olarak algılamıştır. Türkiye, Suriye'nin bu dönemde Nâsır etkisinden kurtulmasını sağlayan gelişmelere olumlu yaklaşırken, Nâsır'ın Suriye'de güç kazanmasını bölgesel güç dengesini bozan bir gelişme olarak okumuştur. Türkiye'nin 28 Eylül 1961 tarihinde vuku bulan darbe sonrasında Şam'da iktidarı ele geçiren ayrılıkçı rejimi ilk tanıyan ülkelerden biri olmasının nedeni Nâsır'ın Suriye'deki etkinliğinin kırılmasıdır. Türkiye'nin 28 Mart 1962 ve 8 Mart 1963 darbelerine yönelik politikası da Nâsır faktörü etrafında şekillenmiştir. Türkiye, 1965 yılından itibaren Arap Soğuk Savaşı dinamiğini bir kenara koyarak bütün Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirme politikası izlemeye başlamıştır. Arap-İsrail savaşları ve Filistin meselesi, bu dönemde Türkiye'nin Suriye politikasını belirleyen asıl bölgesel etkenler olmuştur. Türkiye, İsrail ile ilişkilerini azalttıkça Türkiye-Suriye ilişkileri gelişme göstermiştir. Haziran Savaşı, Türkiye'nin Suriye'ye yönelik değişen politikasını gösteren en somut olay olmuştur. Türkiye, 1970'li yıllar boyunca Arap-İsrail ihtilafında ve Filistin meselesinde Arap ülkelerinin

yanında konumlanmıştır. Türkiye'nin 1973 Yom Kippur Savaşı'nda Arap ülkelerine destek olması Şam yönetimi tarafından da takdirle karşılanmıştır. Türkiye'nin 1970'li yıllardan itibaren Suriye politikasını etkileyen bölgesel faktörlerden biri de Lübnan olmuştur. Türkiye, Suriye'nin Lübnan'a müdahale etmesi nedeniyle bu ülkedeki dinamikleri de göz önünde bulundurmaya başlamıştır. Mısır'ın 1978 yılında İsrail'le başlattığı müstakil barış süreci de 1970'lerde Türkiye'nin Suriye politikasını etkileyen bölgesel gelişmelerden biri olmuştur.

- *27 Mayıs 1960 darbesi ve 12 Mart 1971 muhtırası, Türkiye'nin Suriye politikasında değişikliğe yol açmıştır.* 27 Mayıs darbesinin ardından iktidarı ele geçiren MBK hükûmeti, DP hükûmetinin izlediği agresif bölgesel politikaların Türkiye ile radikal Arap ülkeleri arasındaki ilişkileri gereksiz bir biçimde bozduğunu düşünmekteydi. Bu bağlamda MBK, hükûmet programına Arap ülkeleriyle ilişkileri geliştirmek istediğini açıkça yazmış ve 27 Mayıs'ın hemen akabinde radikal Arap ülkelere yönelik yapıcı bir dil kullanarak DP'nin miras bıraktığı olumsuz imajı ortadan kaldırmak istemiştir. MBK hükûmetinin yeni Suriye politikası Türkiye'nin Suriye'de iktidara gelen ayrılıkçı rejimi ilk tanıyan ülkelerden biri olmasıyla somutlanmıştır. 27 Mayıs'ın aksine, 12 Mart muhtırası Türkiye'nin Suriye politikasını olumsuz yönde etkilemiştir. TSK himayesinde kurulan Nihat Erim hükûmeti, AP'nin çok yönlü dış politikasına son vererek Türk dış politikasında Batı merkezliliği yeniden restore etmiştir. Erim hükûmetinin Arap ülkeleriyle arasına mesafe koyan dış politikası, Türkiye-Suriye ilişkilerinin duraklama dönemine girmesine neden olmuştur. Erim hükûmetinin Suriye politikası ülke içinde artan anarşi olayları ekseninde şekillenmiştir. Türkiye'de yükselen militan solun kaynağı olarak Suriye'yi gören Erim hükûmeti, Şam yönetimini terörizmi himaye etmekle suçlamıştır. Sonuç olarak, hem 27 Mayıs darbesinin hem de 12 Mart muhtırasının Türkiye'nin Suriye politikasında değişime yol açtığı rahatlıkla ifade edilebilir.
- *Hatay meselesi ve su sorunu, 1960-1980 yılları arasında Türkiye'nin Suriye politikasını kısıtlı düzeyde etkilemiştir.* Türkiye-Suriye ilişkileri üzerine oluşan literatüre damga vuran bu iki sorun, 1960-1980 yılları arasında çözülememesine

rağmen Türkiye'nin Suriye politikasını kısıtlı olarak etkilemiştir. Hatay meselesi, bu dönemde Türkiye-Suriye ilişkilerinde dönem dönem gündeme gelmekle birlikte iki ülke arasında oluşan normalleşme ve iş birliği havasını bozmamıştır. Hatay meselesi, Türkiye'nin Suriye politikasına en çok 1960-1965 yılları arasında etki etmiştir. MBK hükûmeti, BAC döneminde Hatay meselesinin gündeme getirilmesine sert tepki göstermiştir. Suriye'de 1961 yılında iktidara gelen ayrılıkçı rejim, Türkiye ile eski sorunlarını unutmak istediğini belirterek Hatay konusunda Ankara'ya olumlu mesaj vermiştir. Türk Dışişlerinin girişimiyle 1962 yılında Suriye'de düzenlenen Hatay mitingleri engellenmiştir. Türkiye çok yönlü dış politikaya geçiş yaptığı bir ortamda, Baas Partisi'nin Hatay meselesini dile getirmesine rağmen Ürgüplü hükûmeti Suriye'ye sert tepki göstermemiştir. Dönemin muhalif milletvekilleri, Hatay meselesine Kıbrıs kadar verilmemesinden yakınmışlardır. AP hükûmeti de Hatay meselesi nedeniyle Suriye ile ilişkilerini bozmak istemediğini en üst düzeyde dile getirmiştir. Türkiye, Hafız Esed'in 1972 yılında Hatay mitinglerini yasaklamasını ikili ilişkileri düzeltmek için atılan bir adım olarak görmüştür. Suriyeli siyasilere 1970'li yıllarda Hatay'ı dile getirmemesi, sorunun ikili ülke arasındaki ilişkileri etkilemekten uzak kalmasını sağlamıştır. Hatay meselesi gibi su sorunu da 1960-1980 döneminde Türkiye ile Suriye arasında krize yol açmaktan uzak kalmış ve daha çok teknik bir sorun olarak görülmüştür. Su sorunu, tıpkı Hatay meselesi gibi, Türkiye'nin Suriye politikasında en çok 1960-1965 yılları arasında gündeme gelmiştir. Türkiye, bu dönemde su sorununa yönelik oldukça yapıcı bir politika izleyerek Suriye ile ilişkilerini bozmaktan kaçınmıştır. Su meselesi, 1970'li yılların başında tekrar gündeme gelmiş fakat uzlaşılı yoluyla iki ülke arasındaki pürüzler aşılmıştır. Türkiye'nin Tabka Barajı'nın 1973 yılında gerçekleştirilen açılışına bakan düzeyinde katılması, su meselesini büyük bir sorun olarak görmediğini göstermektedir. Su sorunu, ancak 1980'lerde siyasi bir içerik kazanarak Türkiye-Suriye ilişkilerini krize sürüklemeye potansiyeli kazanacaktır.

KAYNAKÇA

1) ARŞİV BELGELERİ

a) Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 030.18.01.02/162.50.15, 29 Eylül 1961.

BCA, 030.01.0.0/63.389.2, 28 Mart 1962.

BCA, 030.01.0.0/71.449.6, 2 Nisan 1962.

BCA, 030.01.0.0/72.454.7, 27 Ağustos 1964.

BCA, 030.18.01.02/199.69.15, 4 Ekim 1966.

BCA, 030.18.01.02/201.81.17, 11 Kasım 1966.

BCA, 030.18.01.02/202.3.7, 9 Ocak 1967.

BCA, 030.18.01.02/204.19.17, 7 Mart 1967.

BCA, 030.18.01.02/245.7.7, 17 Ocak 1970.

BCA, 030.18.01.02/245.9.9, 3 Şubat 1970.

BCA, 030.18.01.02/250.32.2, 13 Mayıs 1970.

BCA, 030.18.01.02/261.7.13, 3 Şubat 1971.

BCA, 030.18.01.02/263.16.10, 18 Mart 1971.

BCA, 030.18.01.02/269.51.16, 12 Temmuz 1971.

BCA, 030.18.01.02/271.65.16, 4 Eylül 1971.

BCA, 030.18.01.02/283.45.10, 12 Haziran 1972.

BCA, 030.18.01.02/285.59.1, 25 Temmuz 1972.

BCA, 030.18.01.02/287.66.6, 22 Ağustos 1972.

BCA, 030.18.01.02/292.96.13, 16 Aralık 1972.

BCA, 030.18.01.02/297.27.11, 27 Mart 1973.

BCA, 030.18.01.02/300.50.15, 26 Haziran 1973.

BCA, 030.18.01.02/302.58.8, 19 Temmuz 1973.

BCA, 030.18.01.02/303.63.1, 28 Temmuz 1973.

BCA, 030.18.01.02/305.76.6, 7 Eylül 1973.

BCA, 030.18.01.02/316.42.2, 26 Haziran 1974.

BCA, 030.18.01.02/318.51.19, 9 Ağustos 1974.

BCA, 030.18.01.02/320.64.3, 5 Eylül 1974.

BCA, 030.18.01.02/325.7.16, 31 Ocak 1975.
BCA, 030.18.01.02/339.64.6, 13 Ağustos 1975.
BCA, 030.18.01.02/353.139.8, 20 Mayıs 1976.
BCA, 030.18.01.02/355.149.16, 30 Haziran 1976.
BCA, 030.18.01.02/359.168.14, 3 Eylül 1976.
BCA, 030.18.01.02/363.184.1, 20 Ekim 1976.
BCA, 030.18.01.02/363.185.17, 11 Kasım 1976.
BCA, 030.18.01.02/363.184.1, 12 Aralık 1976.
BCA, 030.18.01.02/368.72.11, 23 Aralık 1977.
BCA, 030.18.01.02/369.79.8, 19 Ocak 1978.
BCA, 030.18.01.02/371.141.10, 13 Haziran 1978.
BCA, 030.18.01.02/376.187.13, 6 Ekim 1978.
BCA, 030.18.01.02/380.254.6, 27 Ağustos 1979.
BCA, 030.18.01.02/382.276.15, 13 Aralık 1979.

b) İngiliz Ulusal Arşivi (*The National Archives, TNA*)

Foreign Office (FO) Files

FO 371:

TNA, FO 371/153039, Brown to Hiller, Ankara, 8 Temmuz 1960.

TNA, FO 371/153039, Pattern of Turk-Arab Relations Since World War I, Intelligence Report, No. 8369, 26 Ekim 1960.

TNA, FO 371/153040, Crowe to Beith, Kahire, 16 Haziran 1960.

TNA, FO 371/153048, Brown to Foreign Office, 30 Temmuz 1960.

TNA, FO 371/153048, Burrows to Foreign Office, Ankara, 5 Aralık 1960.

TNA, FO 371/153048, British Embassy Ankara to Foreign Office, 10 Aralık 1960.

TNA, FO 371/153048, British Embassy Ankara to Foreign Office, 21 Aralık 1960.

TNA, FO 371/153048, Burrows to Foreign Office, Ankara, 3 Ocak 1961.

TNA, FO 371/155826, Relations between Turkey and the Arab World, Allen to Stewart, Ankara, 19 Temmuz 1966.

TNA, FO 371/157827, Burrows to Foreign Office, Ankara, 6 Ekim 1961.

TNA, FO 371/157828, Burrows to Foreign Office, Ankara, 10 Ekim 1961.

TNA, FO 371/157828, Tomlinson to Hiller, Paris, 10 Ekim 1961.

TNA, FO 371/158788, Burrows to Foreign Office, Ankara, 29 Eylül 1961.

TNA, FO 371/158788, Henniker Major to Foreign Office, Amman, 30 Eylül 1961.

TNA, FO 371/158788, Minute by J. Foster, Eastern Department, Londra, 3 Ekim 1961.

TNA, FO 371/158789, Arthur to Foreign Office, Kahire, 1 Ekim 1961.

TNA, FO 371/158790, Burrows to Foreign Office, Ankara, 30 Eylül 1961.

TNA, FO 371/158790, Burrows to Foreign Office, Ankara, 2 Ekim 1961.

TNA, FO 371/158790, Henniker Major to Foreign Office, Amman, 4 Ekim 1961.

TNA, FO 371/160212, Annual Political Report for 1960, Burrows to Foreign Office, Ankara, 6 Ocak 1961.

TNA, FO 371/160218, British Embassy Ankara to Foreign Office, 11 Şubat 1961.

TNA, FO 371/160806, British Embassy Ankara to Foreign Office, 16 Mayıs 1961.

TNA, FO 371/163835, Burrows to Jamieson, Ankara, 12 Haziran 1962.

TNA, FO 371/164095, Morris to Foreign Office, Amman, 2 Nisan 1962.

TNA, FO 371/164095, Figg to Foreign Office, Şam, 25 Haziran 1962.

TNA, FO 371/164378, Burrows to Foreign Office, 28 Mart 1962.

TNA, FO 371/164379, Burrows to Foreign Office, 2 Nisan 1962.

TNA, FO 371/164380, Morris to Foreign Office, Amman, 10 Nisan 1962.

TNA, FO 371/164381, Bromley to George, Şam, 3 Mayıs 1962.

TNA, FO 371/164390, Minford to Figg, Ankara, 16 Temmuz 1962.

TNA, FO 371/169519, 25 Nisan 1963.

TNA, FO 371/169522, Record of Conversation between the Foreign Secretary and the Turkish Foreign Minister, Ankara, 30 Nisan 1963.

TNA, FO 371/169555, Allen to Foreign Office, Ankara, 23 Mayıs 1963.

TNA, FO 371/170594, Monthly Review of Events in Syria Report for March 1963, Şam, 26 Nisan 1963.

TNA, FO 371/170596, Man to Foreign Office, Ankara, 9 Mart 1963.

TNA, FO 371/170604, Man to Foreign Office, Ankara, 11 Mart 1963.

TNA, FO 371/180150, Turkey: Annual Review for 1964, Allen to Walker, Ankara, 6 Ocak 1965.

TNA, FO 371/180153, Turkish Foreign Policy, Allen to Stewart, Ankara, 3 Şubat 1965.

TNA, FO 371/180155, The Visit of a Turkish Goodwill Delegation to Syria, Evans to Walker, Şam, 28 Ocak 1965.

TNA, FO 371/180933, Mackie to Foreign Office, Ankara, 28 Mayıs 1965.

TNA, FO 371/185826, Mackie to Eden, Ankara, 22 Şubat 1966.

TNA, FO 371/186905, Goulden to Edes, Ankara, 28 Haziran 1966.

TNA, FO 371/186905, Winchester to Brant, Şam, 25 Ekim 1966.

FO 501:

TNA, FO 501/14, Bevin to Eyres, Şam, 8 Şubat 1947.

Foreign and Commonwealth Office (FCO) Files

FCO 8:

TNA, FCO 8/2420, Leeland to Heath, Ankara, 2 Aralık 1975.

TNA, FCO 8/2658, CENTO Press Release, Final Press Communique, Londra, 27 Mayıs 1976.

FCO 9:

TNA, FCO 9/614, Turkey: Annual Review for 1967, Allen to Brown, Ankara, 5 Ocak 1968.

TNA, FCO 9/620, Allen to Foreign Office, Ankara, 6 Haziran 1967.

TNA, FCO 9/620, Allen to Foreign Office, Ankara, 13 Haziran 1967.

TNA, FCO 9/620, Edmonds to Lucas, Ankara, 13 Haziran 1967.

TNA, FCO 9/620, Edmonds to Lucas, Ankara, 20 Haziran 1967.

TNA, FCO 9/622, Reilly to Brown, Paris, 5 Temmuz 1967.

TNA, FCO 9/631, Record of Conversation between Fred Mulley and Ihsan Sabri Caglayangil, Ankara, 17 Temmuz 1967.

TNA, FCO 9/631, Record of Conversation between Fred Mulley and Ihsan Sabri Caglayangil, Ankara, 18 Temmuz 1967.

TNA, FCO 9/633, Davidson to Wright, Londra, 5 Haziran 1967.

TNA, FCO 9/1091, Turkey: Annual Review for 1968, Allen to Stewart, Ankara, 2 Ocak 1969.

TNA, FCO 9/1093, Dodds to O'Brien, Ankara, 9 Ocak 1969.

TNA, FCO 9/1308, Turkey: Annual Review for 1969, Sarell to Stewart, Ankara, 1 Ocak 1970.

TNA, FCO 9/1606, Turkey: Annual Review 1971, Sarell to Douglas-Home, Ankara, 1 Ocak 1972.

TNA, FCO 9/1608, Fyjis-Walker to FCO, Ankara, 23 Mayıs 1972.

TNA, FCO 9/1833, Le Monde Interview of October 27, 1973 with Bulent Ecevit, 26 Kasım 1973.

TNA, FCO 9/1831, Turkey: Annual Review for 1972, Sarell to the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs, Ankara, 30 Aralık 1972.

TNA, FCO 9/2112, Turkey: Annual Review for 1973, Phillips to the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs, Ankara, 8 Ocak 1974.

TNA, FCO 9/2115, Dışişleri Bakanlığı Enformasyon Dairesi, Communique de Presse, Ankara, 13 Haziran 1974.

TNA, FCO 9/2115, Leeland to Wright, Ankara, 23 Nisan 1974.

TNA, FCO 9/2115, Leeland to Wright, Ankara, 27 Mayıs 1974.

TNA, FCO 9/2115, Leeland to Wright, Ankara, 30 Nisan 1974.

TNA, FCO 9/2115, Turkey-Arab Relations, Wright to Shepherd, Londra, 5 Şubat 1974.

TNA, FCO 9/2115, Warren-Gash to Wright, Ankara, 29 Ocak 1974.

TNA, FCO 9/2115, Whither Turkey?, Phillips to the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs, Ankara, 20 Nisan 1974.

TNA, FCO 9/2442, Lane to the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs, Turkey: Annual Review for 1975, Ankara, 28 Ocak 1976.

TNA, FCO 9/2444, Chancery Ankara to FCO, Ankara, 22 Eylül 1976.

TNA, FCO 9/2671, Turkey: Annual Review for 1976, Phillips to the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs, Ankara, 5 Ocak 1977.

TNA, FCO 9/2885, Turkey: Annual Review for 1978, Dodson to the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs, Ankara, 2 Ocak 1979.

TNA, FCO 9/3056, Turkey: Annual Review for 1979, Dodson to the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs, Ankara, 2 Ocak 1980.

FCO 17:

TNA, FCO 17/987, Dodds to Evans, Ankara, 7 Şubat 1970.

TNA, FCO 17/1044, Gillmore to Tripp, Amman, 20 Eylül 1970.

TNA, FCO 17/1179, Middle East Crisis: Reactions in Turkey, Dodds to Evans, Ankara, 29 Eylül 1970.

TNA, FCO 17/1179, Sarell to FCO, Ankara, 28 Eylül 1970.

FCO 93:

TNA, FCO 93/208, 1978.

TNA, FCO 93/254, Adams to FCO, Kahire, 7 Ekim 1973.

TNA, FCO 93/257, Phillips to FCO, Ankara, 10 Ekim 1973.

TNA, FCO 93/259, Britnavat Moscow to Moduk, Moskova, 12 Ekim 1973.

TNA, FCO 93/260, Killick to FCO, Moskova, 13 Ekim 1973.

TNA, FCO 93/264, Fyjis-Walker to Goodison, Ankara, 16 Ekim 1973.

TNA, FCO 93/270, Britairat for DI3 (West) to Routine Moduk, Ankara, 18 Ekim 1973.

TNA, FCO 93/274, Syria and the Arab/Israeli War, Roberts to the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs, Şam, Ekim 1973.

TNA, FCO 93/279, The War of the Day of Atonement, Ledwidge to the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs, Tel Aviv, 1 Kasım 1973.

TNA, FCO 93/500, Roberts to FCO, Şam, 18 Ekim 1973.

TNA, FCO 93/562, The Fourth Arab/Israeli War: Political Results, Adams to the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs, Kahire, 16 Ocak 1974.

c) TBMM Arşivi

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Dönem:1, Cilt:11, Birleşim 76, 18 Haziran 1963.

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Dönem:1, Cilt:23, Birleşim 27, 21 Ocak 1965.

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Dönem:1, Cilt:37, Birleşim 1, 1 Kasım 1966.

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Dönem:1, Cilt:40, Birleşim 66, 6 Haziran 1967.

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Dönem:1, Cilt:42, Birleşim 79, 29 Haziran 1967.

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt:55, Birleşim 24, 13 Ocak 1970.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:1, Cilt:10, Birleşim 27, 9 Ocak 1963.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:1, Cilt:38, Birleşim 99, 6 Mayıs 1965.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:1, Cilt:39, Birleşim 102, 12 Mayıs 1965.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:3, Cilt:5, Birleşim 74, 28 Mart 1966.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:2, Cilt:17, Birleşim 109, 29 Mayıs 1967.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:2, Cilt:18, Birleşim 113, 5 Haziran 1967.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:2, Cilt:18, Birleşim 115, 8 Haziran 1967.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:3, Cilt:28, Birleşim 74, 10 Haziran 1968.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:3, Cilt:26, Birleşim 119, 4 Temmuz 1972.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:4, Cilt:6, Birleşim 105, 3 Temmuz 1974.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:4, Cilt:12, Birleşim 88, 12 Haziran 1976.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:4, Cilt:21, Birleşim 10, 18 Kasım 1976.

d) The Foreign Relations of the United States (FRUS)

The Foreign Relations of the United States (FRUS), 1961-1963, Volume XVII, Near East, 1961-1962, ed. Nina J. Noring (Washington: Government Printing Office, 1994), Documents 110, 111, 113, 114, 115, 116, 117, 212.

The Foreign Relations of the United States (FRUS), 1964-1968, Volume XIX, Arab-Israeli Crisis and War, 1967, ed. Harriet Dashiell Schwar (Washington: Government Printing Office, 2004), Document 126.

The Foreign Relations of the United States (FRUS), 1969-1976, Volume XXIV, Middle East Region and Arabian Peninsula, 1969-1972; Jordan, September 1970, ed. Linda W. Qaimmaqami ve Adam M. Howard (Washington: Government Printing Office, 2008), Documents 213, 222, 254, 264, 267.

The Foreign Relations of the United States (FRUS), 1969-1976, Volume XXV, Arab-Israeli Crisis and War, 1973, ed. Nina Howland ve Craig Daigle (Washington: Government Printing Office, 2011), Documents 181, 191.

The Foreign Relations of the United States (FRUS), 1969-1976, Volume XXX, Greece; Cyprus; Turkey, 1973-1976, ed. Laurie van Hook (Washington: Government Printing Office, 2007), Documents 196, 198, 217.

The Foreign Relations of the United States (FRUS), 1977-1980, Volume XXI, Cyprus; Turkey; Greece 1973-1976, ed. David Zierler (Washington: Government Printing Office, 2014), Documents 21, 24, 107.

2) RESMÎ YAYINLAR

a) Ayın Tarihi

b) Basılı Eserler

Dış Siyaset Belgeleri-I (31 Mart 1975-1 Mart 1976) (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1976).

Dış Siyaset Belgeleri-II (31 Mart 1975-1 Mart 1976) (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1976).

12 Mart Sonrası Hükûmet Faaliyetleri (12 Mart 1971-12 Mart 1973) (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1973).

Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetleri (1960-1978), Cilt 2 (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1978).

c) T.C. Resmî Gazete

T.C. Resmî Gazete, Sayı 10932, 14 Ekim 1961.

T.C. Resmî Gazete, Sayı 12428, 17 Ekim 1966.

T.C. Resmî Gazete, Sayı 12482, 20 Aralık 1966.

T.C. Resmî Gazete, Sayı 12533, 21 Şubat 1967.

T.C. Resmî Gazete, Sayı 13524, 20 Haziran 1970.

T.C. Resmî Gazete, Sayı 13993, 21 Ekim 1971.

T.C. Resmî Gazete, Sayı 14252, 21 Temmuz 1972.

T.C. Resmî Gazete, Sayı 15210, 16 Nisan 1975.

T.C. Resmî Gazete, Sayı 15519, 5 Mart 1976.

T.C. Resmî Gazete, Sayı 15775, 26 Kasım 1976.

T.C. Resmî Gazete, Sayı 16194, 8 Şubat 1978.

T.C. Resmî Gazete, Sayı 16863, 8 Ocak 1980.

3) GAZETELER VE HABER KAYNAKLARI

Akşam

Cumhuriyet

Foreign Broadcast Information Service (FBIS)

Milliyet

The Guardian

The New York Times

The Times

Ulus

Vatan

Zafer

4) KİTAPLAR

Ada, Serhan. *Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Ahmad, Feroz. *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.

Ahmad, Feroz. *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*. İstanbul: Hil Yayınları, 2007.

Ahmad, Feroz. *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2008.

Akşin, Aptülaha. *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

Arı, Tayyar. *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset Savaş ve Diplomasi, Cilt 1*. 6. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2014.

Arı, Tayyar. *Uluslararası İlişkiler*. İstanbul: ALFA Basım Yayım Dağıtım, 1997.

Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (Cilt I-1914-1980)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994.

Armaoğlu, Fahir. *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1989.

Aydın, Mustafa. *Turkish Foreign Policy: Framework and Analysis*. SAM Papers No.1, Ankara: Center for Strategic Research, 2004, 1-123.

Ayhan, Veysel ve Özlem Tür. *Lübnan: Savaş, Barış, Direniş ve Türkiye ile İlişkiler*. Bursa: Dora Yayıncılık, 2009.

Bağcı, Hüseyin. *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*. Ankara: Metu Press, 2001.

Balcı, Ali. *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*. İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2015.

Bali, Rıfat N. (ed.). *American Diplomats in Turkey Oral History Transcripts (1928-1997) Vol. I*. İstanbul: Libra Yayınları, 2011.

Bali, Rıfat N. (ed.). *American Diplomats in Turkey Oral History Transcripts (1928-1997) Vol. II*. İstanbul: Libra Yayınları, 2011.

Bell, Duncan. *Political Thought and International Relations: Variations on a Realist Theme*. Oxford: Oxford University Press, 2009.

Bıyıklı, Mustafa. *Batı İşgalleri Karşısında Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları -Atatürk Dönemi-*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2006.

Bilgin, Mustafa Sıtkı. *Britain and Turkey in the Middle East: Politics and Influence in the Early Cold War Era*. London&New York: I. B. Tauris, 2007.

Bozdağlıoğlu, Yücel. *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity*. New York & London: Routledge, 2003

Cleveland, William L. *Modern Orta Doğu Tarihi*. çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008.

Cleveland, William L. ve Martin Bunton. *A History of the Modern Middle East*. 4th ed., Boulder, Colorado: Westview Press, 2009.

Dağ, Ahmet Emin. *Suriye*. İstanbul: İ.H.H. Yayınları, 2004.

Denk, B. Erdem. *Ortadoğu'da Su Sorunu Bağlamında Dicle ve Fırat*. Ankara: Serajans Stratejik Araştırma ve Kültür Yayınları, 1997.

Dougherty, James E. ve Robert L. Pfaltzgraff. *Contending Theories of International Relations*. Philadelphia: J. B. Lippincott Company, 1971.

Ecevit, Bülent. *Dış Politika ve Kıbrıs Dosyası*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.

Ecevit, Bülent. *Türkiye 1965-1975*. Ankara: Raşan Ecevit-Bülent Ecevit Bilim Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları, 2015.

Efegil, Ertan. *Dış Politika Analizi Ders Notları*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2016.

Erciyes, Erdem. *Orta Doğu Denkleminde Türkiye-Suriye İlişkileri*. İstanbul: I.Q Kültür Sanat Yayıncılık, 2004.

Fırat, Melek. *1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*. Ankara: Siyasal Yayınevi, 1997.

Girgin, Kemal. *T.C Hükümetleri Programlarında Dış Politikamız (70 Yılın Panoraması) 1923-1993*. Ankara: Dışişleri Bakanlığı Yayınları, 1993.

Goldschmidt Jr., Arthur ve Lawrence Davidson. *Kısa Orta Doğu Tarihi*. çev. Aydemir Güler İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2007.

Goldstein, Joshua S. ve Jon C. Pevehouse. *International Relations*. New York: Pearson, 2013.

Gönlübol, Mehmet ve Cem Sar. *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2013.

Gözen, Ramazan. *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türkiye'nin Dış Politikası*. Ankara: Palme Yayıncılık, 2009.

Griffiths, Martin. *Rethinking International Relations Theory*. London: Palgrave Macmillan, 2011.

Hale, William. *Turkish Foreign Policy since 1774*. London&New York: Routledge, 2013.

Hill, Christopher. *The Changing Politics of Foreign Policy*. New York: Palgrave Macmillan, 2003.

Hinnebusch, Raymond. *Syria: Revolution From Above*. Londra ve New York: Routledge, 2001.

Karpat, Kemal. *Turkish Foreign Policy in Transition*. Leiden: E. J. Brill, 1975.

Kayalı, Kurtuluş. *Ordu ve Siyaset, 27 Mayıs – 12 Mart*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

Kerr, Malcolm. *The Arab Cold War: Gamal 'Abd al-Nasir and His Rivals, 1958–1970*. New York: Oxford University Press, 1971.

Kılınçkaya, M. Derviş. *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2008.

Kodaman, Timuçin. *Fırat-Dicle Meselesi ve Türkiye-Suriye İlişkileri*. Ankara: Asil Yayıncılık, 2007.

Kösebalaban, Hasan. *Turkish Foreign Policy: Islam, Nationalism and Globalization*. New York: Palgrave Macmillan, 2011.

Kürkçüoğlu, Ömer. *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)*. Ankara: Barış Kitap, 2010.

Liel, Alon. *Turkey in the Middle East: Oil, Islam, and Politics*. London & Boulder, Colorado, Lynne Rienner Publishers, 2001.

Mansfield, Peter. *Ortadoğu Tarihi*. çev. Ümit Hüsrev Yolsal, İstanbul: Say Yayınları, 2012.

Mufti, Malik. *Sovereign Creations: Pan-Arabism and Political Order in Syria and Iraq*. New York: Cornell University Press: 1996.

Mughisuddin, Oya Akgönenç. *Turkey and the Middle East: Systemic and Subsystemic Determinants of Policy 1960-1975*. Ankara: Foreign Policy Institute, 1993.

Özkoç, Özge. *Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları, 2008.

Petran, Tabitha. *Syria*. London: Ernest Benn Limited, 1972.

Pipes, Daniel. *Greater Syria: The History of an Ambition*. Oxford: Oxford University Press, 1990.

Rabinovich, Itamar. *Syria under the Ba'th 1963-66: Army-Party Symbiosis*. Jerusalem: Israel University Press, 1972.

Rathmell, Andrew. *Secret War in the Middle East: The Covert Struggle for Syria, 1949-61*. London: I.B. Tauris Publishers, 1995.

- Roberts, David. *The Ba' th and Creation of Modern Syria*. London&Sydney: Croom Helm, 1987.
- Robertson, David. *The Routledge Dictionary of Politics*. London: Routledge, 2004.
- Sander, Oral. *Siyasi Tarih 1918-1994*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2012.
- Sander, Oral. *Türkiye'nin Dış Politikası*. der. Melek Fırat, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2013.
- Scruton, Roger. *The Palgrave Macmillan Dictionary of Political Thought*. London: Palgrave Macmillan, 2007.
- Seale, Patrick. *Asad of Syria: Struggle for the Middle East*. Berkeley: University of California Press, 1989.
- Sönmezoğlu, Faruk. *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası (1945-1991)*. İstanbul: Der Yayınları, 2016.
- Sönmezoğlu, Faruk. *Uluslararası İlişkilere Giriş*. İstanbul: Der Yayınları, 2009.
- Sönmezoğlu, Faruk. *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*. İstanbul: Der Yayınları, 2012.
- Şen, Sabahattin. *Orta Doğu'da İdeolojik Bunalım: Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi*. İstanbul: Birey Yayıncılık, 2004.
- Tauber, Eliezer. *The Formation of Modern Syria and Iraq*. London: Frank Cass, 1995.
- Tuncer, Hüner. *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türk Dış Politikası*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014.
- Tuncer, Hüner. *Menderes'in Dış Politikası: Batı'nın Güdümündeki Türkiye*. İstanbul, Kaynak Yayınları, 2013.
- Türkman, Sayim. *ABD, Orta Doğu ve Türkiye*. Ankara: Nobel Yayınları, 2007.
- Türkmen, İlter. *Türkiye Cumhuriyeti'nin Orta Doğu Politikası*. Ankara: BİLGESAM Yayınları, 2010.
- Uçarol, Rıfat. *Siyasi Tarih*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995.

Umar, Ömer Osman. *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2004.

Umar, Ömer Osman. *Türkiye-Suriye ilişkileri (1918-1940)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi, 2003.

Van Dam, Nikolaos. *The Struggle for Power in Syria, Politics and Society under Asad and the Ba'th Party*. London: I.B. Tauris, 2011.

Viotti, Paul R. ve Mark V. Kauppi. *International Relations Theory*. Boston: Longman, 2012.

Viotti, Paul R. ve Mark V. Kauppi. *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism and Beyond*. Boston: Allyn and Bacon, 1999.

Waltz, Kenneth ve George H. Quester. *Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi*. çev. Ersin Onulduran, Ankara: A.Ü. S.B.F. Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi, 1982.

Weber, Mark ve Michael Smith. *Foreign Policy in a Transformed World*. New York: Routledge, 2013.

Williams, Howard, Moorhead Wright, Tony Evans. *Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Teorisi Üzerine Bir Derleme*. Ankara: Phoenix, 2007.

Yavuz, Celalettin. *Geçmişten Geleceğe Türkiye-Suriye İlişkileri*. Ankara: Ankara Ticaret Odası Yayınları, 2005.

Yavuzalp, Ercüment. *Liderlerimiz ve Dış Politika*. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1996.

Yılmaz, Türel. *Uluslararası Politikada Ortadoğu (Birinci Dünya Savaşından 2000'e)*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.

Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

5) MAKALELER VE KİTAP BÖLÜMLERİ

Abou-El-Fadl, Reem. "Turkey's Cold War Alliance: Nation-building and the Utility of the 1957 Syrian Crisis." *Turkey-Syria Relations: Between Enmity and Amity*, ed. Raymond Hinnebusch ve Özlem Tür, 39-54. Farnham: Ashgate, 2013.

Akçora, Ergünöz. "Hatay'ın Anavatana İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri." *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, haz. Berna Türkdoğan, 335-363. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2010.

Akdevelioğlu, Atay ve Ömer Kürkçüoğlu. "İran'la İlişkiler." *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980*, ed. Baskın Oran, 801-807. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Alaçam, H. Fahir. "Turkish-Syrian Relations." *Turkish Review of Middle East Studies*, Cilt 8, Sayı 5 (1994): 1-17.

Anderson, Philip. "Summer Madness: The Crisis in Syria, August-October 1957." *British Journal of Middle Eastern Studies*, Cilt 22, Sayı 1/2 (1995): 21-42.

Aras, Damla. "Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları." *Beş Deniz Havzasında Türkiye*, der. Mustafa Aydın ve Çağrı Erhan, 283-321. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2006.

Armaoğlu, Fahir. "Türkiye - İsrail ve Filistin Meselesi." *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, 199-232. İstanbul, IRCICA Yayınları, 2000.

Armaoğlu, Fahir. "Yarım Yüzyılın Türk-Amerikan İlişkileri, 1947-1997 (Bir Genel Değerlendirme)." *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Haz. İsmail Soysal, 421-440. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.

Aydın, Mustafa. "Determinants of Turkish Foreign Policy: Changing Patterns and Conjunctures during the Cold War." *Middle Eastern Studies*, Cilt 36, Sayı 1 (2000): 103-139.

Aydın, Mustafa. "Uluslararası İlişkilerin "Gerçekçi" Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği." *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 1 (2004), 33-60.

Aykan, Mahmut Bali. "The Palestinian Question in Turkish Foreign Policy from the 1950s to the 1990s." *International Journal of Middle East Studies*, Cilt 25, Sayı 1 (1993): 91-110.

Aysev, Yaşar. "Savaşın Etkileri Belirliyor." *Barış*, 12 Ekim 1973, 1, 7.

Bağcı, Hüseyin. "Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası." *Türk Dış Politikasının Analizi*, der. Faruk Sönmezoğlu, 89-120. İstanbul: Der Yayınları, 1994.

Bağış, Ali İhsan. "Turkey's Hydropolitics of the Euphrates-Tigris Basin." *International Journal of Water Resources Development*, Cilt 4, Sayı 43 (2012): 567-582.

- Balcı, Ergun. "Lübnan ve Bazı Gerçekler." *Cumhuriyet*, 12 Haziran 1976, 3.
- Barlas, Mehmet. "Ortadoğu ve Türkiye." *Cumhuriyet*, 10 Ekim 1973, 2, 7.
- Baş, Arda. "1957 Suriye Krizi ve Türkiye." *History Studies*, Cilt 4, Sayı 1 (2012): 89-109.
- Bayülken, Ü. Halûk. "Türkiye'nin Dış Politikası." *Dış Politika*, Cilt 3, Sayı 1 (1973): 3-19.
- Ben-Tzur, Avraham. "The Neo-Ba'th Party of Syria." *Journal of Contemporary History*, Cilt 3, Sayı 3 (1968): 161-181.
- Bilgin, Mustafa Sıtkı. "İki Savaş Arası Dönemde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası." *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 9, Sayı 18 (Yaz 2016): 33-44
- Bilgin, Mustafa Sıtkı. "Türkiye-Suriye İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1918-2002)." *Uluslararası Suriye Sempozyumu: Tarih, Siyaset, Dış Politika*, Basılmamış Bildiri (Ankara, 2015).
- Bilgin, Mustafa Sıtkı. "Hatay Meselesinin Ortaya Çıkmasında Suriye Ermenileri'nin Oynadığı Rol (1939-1946)." *Ermeni Araştırmaları II. Uluslararası Kongresi Bildirileri*, 953-962. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2007.
- Bilgin, Mustafa Sıtkı. "Orta Doğu'da Gelişen Türk-İngiliz Münasebetlerinin Tarihi Seyri (1938-1960)." *Milletlerarası Orta Doğu: Kaos mu, Düzen mi Konferansı Bildirileri*, ed. Ali Ahmet Beyoğlu vd., 157-168. İstanbul: Tatav Yayınları, 2004.
- Bishku, Michael B. "Turkey and its Middle Eastern Neighbors since 1945." *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, Cilt 15, Sayı 3 (1992): 51-71.
- Bishku, Michael B. "Turkish-Syrian Relations: A Checkered History." *Middle East Policy*, Cilt 19, Sayı 3 (2012): 36-53.
- Bölükbaşı, Süha. "Behind the Turkish-Israeli Alliance: A Turkish View." *Journal of Palestine Studies*, Cilt 29, Sayı 1 (1999): 21-35.
- Carlsnaes, Walter. "Actors, Structures and Foreign Policy Analysis." *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases*, ed. Steve Smith, Amelia Hadfield ve Tim Dunne, 113-128. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Cem, İsmail. "Orta Doğu Savaşı." *Milliyet*, 19 Ekim 1973, 2.

Cobban, Helena. "The Nature of the Soviet-Syrian Link under Assad and under Gorbachev." *Modern Syria: From Ottoman Rule to Pivotal Role in the Middle East*, ed. Moshe Maoz, Joseph Ginat ve Onn Winckler, 111-129. Brighton, Portland: Sussex Academic Press, 1999.

Çarkoğlu, Ali ve Mine Eder. "Water Conflict: The Euphrates and Tigris Basin." *Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power*, ed. Barry Rubin ve Kemal Kirişçi, 308-328. İstanbul: Boğaziçi University Press, 2002.

Çayhan, Esra. "Bülent Ecevit'in Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları." *Liderlerin Dış Politika Felsefeleri ve Uygulamaları*, ed. Haydar Çakmak, 86-92. İstanbul: Doğu Kitabevi, 2013.

Çuhadar, Esra. "Dış Politikada 'Karar Birimleri' Açısından Karar Alma Süreçleri ve Türkiye Örneği." *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi Cilt I*, ed. Ertan Efegil ve Rıdvan Kalaycı, 289-313. Ankara: Nobel Yayınları, 2012.

Demir, İdris. "Hatay Sorunu." *Ortadoğu Siyasetinde Suriye*, ed. Türel Yılmaz ve Mehmet Şahin, 341-364. Ankara: Platin Yayınları, 2004.

Donnelly, Jack. "Realizm." çev. Muhammed Ali Ağcan, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, İstanbul: Küre Yayınları, 2013, 49-81.

Doster, Barış. "Necmettin Erbakan'ın Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları." *Liderlerin Dış Politika Felsefeleri ve Uygulamaları*, ed. Haydar Çakmak, 86-92. İstanbul: Doğu Kitabevi, 2013.

Efegil, Ertan ve Mehmet Seyfettin Erol, "Giriş," *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği*, ed. Ertan Efegil ve Mehmet Seyfettin Erol, v-ix. Ankara: Barış Platin Yayınları, 2012.

Emery, Henry C. "What is Realpolitik?." *International Journal of Ethics*, Cilt 25, Sayı 4 (1915): 448-468.

Eralp, Atila. "Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması." *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, 57-88. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

Erhan, Çağrı ve Özge Özkoç. "Yirminci Yüzyılda Uluslararası Siyaset." *Uluslararası İlişkilere Giriş*, ed. Şaban Kardaş ve Ali Balcı, 25-40. İstanbul: Küre Yayınları, 2014.

Erhan, Çağrı. "ABD ve NATO'yla İlişkiler." *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980*, ed. Baskın Oran, 681-715. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Erhan, Çağrı. "Türkiye'nin İsrail ile İlişkileri (1948-2001)." *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 17, ed. Hasan Celal Güzel vd., 251-259. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Erhan, Çağrı. "Türkiye-Suriye İlişkilerinde Fırat Suyunun Paylaşımı Sorunu." *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt 21, Sayı 199 (1997): 42-45.

Erhan, Çağrı. ve Ömer Kürkçüoğlu. "İsrail'le İlişkiler." *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980*, ed. Baskın Oran, 796-801. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Erişen, Cengiz. "Dış Politika Analizi." *Uluslararası İlişkilere Giriş*, ed. Şaban Kardaş ve Ali Balcı, 246-253. İstanbul: Küre Yayınları, 2014.

Erol, Mehmet Seyfettin ve Emre Ozan. "Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim." *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği*, ed. Ertan Efegil ve Mehmet Seyfettin Erol, 237-270. Ankara: Barış Platin Yayınları, 2012.

Erol, Mehmet Seyfettin ve Osman Nuri Beyhan. "Dış Politikanın Belirlenmesi Sürecinde Siyasal Rejimlerin Rolü ve Türkiye Örneği." *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi Cilt I*, ed. Ertan Efegil ve Rıdvan Kalaycı, 347-373. Ankara: Nobel Yayınları, 2012.

Erol, Mehmet Seyfettin. "1971-1980 Dönemi Türk Dış Politikası." *Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi (İç ve Dış Politika)*, ed. Adem Çaylak vd., 521-540. Ankara: Savaş Yayınevi, 2009.

Erol, Mehmet Seyfettin. "Bülent Ecevit'in Dış Politika Felsefesi." *Türk Dış Politikası (1919-2012)*, ed. Haydar Çakmak, 586-591. Ankara: Platin Yayınları, 2008.

Erol, Mehmet Seyfettin. "İsmet İnönü Hükûmeti Dış Politikası." *Türk Dış Politikası (1919-2012)*, ed. Haydar Çakmak, 572-576. Ankara: Platin Yayınları, 2008.

Erol, Mehmet Seyfettin. "Necmettin Erbakan'ın Dış Politika Felsefesi." *Türk Dış Politikası (1919-2012)*, ed. Haydar Çakmak, 592-596. Ankara: Platin Yayınları, 2008.

Esmer, Ahmet Şükrü. "Golan Tepelerinde Barış Gücü." *Barış*, 6 Haziran 1976, 3.

Esmer, Ahmet Şükrü. "Derinleşen Lübnan bunalımı." *Barış*, 10 Haziran 1976, 3.

Fırat, Melek ve Ömer Kürkçüoğlu. "Arap Devletleriyle İlişkiler." *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980*, ed. Baskın Oran, 615-635. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Fırat, Melek ve Ömer Kürkçüoğlu. "Arap Devletleriyle İlişkiler." *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980*, ed. Baskın Oran, 784-796. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Fırat, Melek ve Ömer Kürkçüoğlu. "Arap Devletleriyle İlişkiler." *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar, Cilt 2: 1980-2001*, ed. Baskın Oran, 140-148. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Fırat, Melek ve Ömer Kürkçüoğlu. "Arap Ülkeleriyle İlişkiler." *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980*, ed. Baskın Oran, 197-204. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Fırat, Melek ve Ömer Kürkçüoğlu. "Sancak (Hatay) Sorunu." *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980*, ed. Baskın Oran, 279-292. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Fırat, Melek. "Kıbrıs Sorununun Türk Dış Politikasına Etkileri (1955-1997)." *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Haz. İsmail Soysal, 553-565. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.

Fırat, Melek. "Yunanistan'la İlişkiler." *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980*, ed. Baskın Oran, 739-749. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Gevgilli, Ali. "Türkiye'nin Orta Doğu'ya yeni açılışı ve İran." *Milliyet*, 4 Haziran 1975, 9.

Gochman, Charles S. ve Russell J. Leng. "Realpolitik and the Road to War: An Analysis of Attributes and Behavior." *International Studies Quarterly*, Cilt 27, Sayı 1 (1983): 97-120.

Gözen, Ramazan. "Dış Politika Nedir?." *21. Yüzyılın Eşişinde Türk Dış Politikası*, ed. İdris Bal, 3-8. İstanbul: Alfa Yayınları, 2001.

Gözen, Ramazan. "Türkiye'nin Orta Doğu Politikası: Gelişimi ve Etkenleri." *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 17, ed. Hasan Celal Güzel vd., 233-250. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Güçlü, Yücel. "The Controversy over the Delimitation of the Turco-Syrian Frontier in the Period between the Two World Wars." *Middle Eastern Studies*, Cilt 42, Sayı 4 (2006): 641-657.

Güner, Serdar. "The Turkish-Syrian War of Attrition: The Water Dispute." *Studies in Conflict and Terrorism*, Cilt 20, Sayı 1 (1997): 105-116.

Hinnebusch, Raymond. "Introduction: The Study of Turkey-Syria Relations." *Turkey-Syria Relations: Between Enmity and Amity*, ed. Raymond Hinnebusch ve Özlem Tür, 1-11. Farnham: Ashgate, 2013.

Holborn, Hajo. "Bismarck's Realpolitik." *Journal of the History of Ideas*, Cilt 21, Sayı 1 (1960): 84-98.

Hudson, Valerie M. "The History and Evolution of Foreign Policy Analysis." *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases*, ed. Steve Smith, Amelia Hadfield ve Tim Dunne, 13-33. Oxford: Oxford University Press, 2012.

İbas, Selahattin. "Türkiye-Suriye İlişkilerinin Tarihi." *Ortadoğu Siyasetinde Suriye*, ed. Türel Yılmaz ve Mehmet Şahin, 33-94. Ankara: Platin Yayınları, 2004.

İpekçi, Abdi. "Güneyimizde Önemli Gelişmeler." *Milliyet*, 13 Mart 1963, 1.

Jouejati, Murhaf. "Water Politics as High Politics: The Case of Turkey and Syria." *Reluctant Neighbor: Turkey's Role in the Middle East*, ed. Henri J. Barkey, 131-146. Washington: U.S. Institute of Peace Press, 1996.

Jörum, Emma Lundgren. "The Importance of the Unimportant: Understanding Syrian Policies towards Hatay, 1939-2012." *Turkey-Syria Relations: Between Enmity and Amity*, ed. Raymond Hinnebusch ve Özlem Tür, 111-123. Farnham: Ashgate, 2013.

Jörum, Emma Lundgren. "The Role of the Origin of the State: Understanding Current Syrian Policy towards Hatay." *The Role of State in West Asia*, ed. Annika Rabo ve Bo Utas, 91-103. Sweden: Alfa Print, 2002.

Jörum, Emma Lundgren. *Beyond Syria's Borders: A History of Territorial Disputes in the Middle East*. London: I. B. Tauris, 2014.

Kamel, Ayhan. "Türkiye'nin Arap Dünyası ile İlişkileri." *Dış Politika*, Cilt 4, Sayı 4 (1974): 5-27.

Kaplan, Kadri. "Dış Politikada Görüş Ayrılıklarının Açığa Çıkması." *Milliyet*, 25 Şubat 1965, 2.

Karacasulu, Nilüfer. "Dış Politika Nedir?." *Türk Dış Politikası (1919-2012)*, ed. Haydar Çakmak, 11-19. Ankara: Platin Yayınları, 2008.

Karaosmanoğlu, Ali. "Turkey's Policy in the Middle East." *Studies on Turkish-Arab Relations*, Cilt 1 (1986): 159-164.

Karpat, Kemal. "Arap-Türk İlişkileri." *Türk Dış Politikası Tarihi*, İstanbul Timaş Yayınları, 2012, 177-192.

Keskin, Funda. "Realpolitik." *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar, Cilt 2: 1980-2001*, ed. Baskın Oran, 441. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

Khadduri, Majid. "The Alexandretta Dispute." *The American Journal of International Law*, Cilt 39, Sayı 3 (1945): 406-425.

Kılıçoğlu, Gökhan. "Süleyman Demirel'in Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları." *Liderlerin Dış Politika Felsefeleri ve Uygulamaları*, ed. Haydar Çakmak, 67-80. İstanbul: Doğu Kitabevi, 2013.

Kıbaroğlu Ayşegül ve Tuğba Evrim Maden. "An Analysis of the Causes of Water Crisis in the Euphrates-Tigris River Basin." *Journal of Environmental Studies and Sciences*, Cilt 4, Sayı 4 (2014): 347-353.

Kıbaroğlu, Ayşegül ve Sezin İba Gürsoy. "Water–energy–food nexus in a transboundary context: the Euphrates–Tigris river basin as a case study." *Water International*, Cilt 40, Sayı 5-6 (2015): 824-838.

Kıbaroğlu, Ayşegül. "Cooperation for Development: Emerging Frameworks for Sharing Benefits in the Euphrates-Tigris Basin." *Boğaziçi Journal*, Cilt 20, Sayı 1-2 (2006): 135-152.

Kıbaroğlu, Ayşegül. "Fırat-Dicle Havzası Sınırşan Su Politikalarının Evrimi: İşbirliği için Fırsatlar ve Tehditler." *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, sayı 43 (2012): 70-83.

Kohen, Sami. "Yine Silâhlar Konuşuyor." *Milliyet*, 11 Ekim 1973, 2.

Kushner, David. "Conflict and Accommodation in Turkish-Syrian Relations." *Syria under Assad*, ed. Moshe Maoz ve Avner Yaniv, 85-104. Londra: Croom Helm, 1986.

Kushner, David. "Turkish-Syrian Relations: An Update." *Modern Syria: From Ottoman Rule to Pivotal Role in the Middle East*, ed. Moshe Maoz, Joseph Ginat ve Onn Winckler, 228-242. Brighton, Portland: Sussex Academic Press, 1999.

Kut, Gün. "Burning Waters: The Hidropolitics of the Euphrates and Tigris." *New Perspectives on Turkey*, Cilt 9 (1993): 1-17.

Kürkçüoğlu, Ömer. "Development of Turkish-Arab Relations: A Historical Appraisal." *Turkey, Middle East and the Atlantic Alliance*, ed. Ali L. Karaosmanoğlu ve Seyfi Taşhan, 8-27. Ankara: Foreign Policy Institute, 1987.

Leionen, Jukka. *The Beginning of The Cold War as a Phenomenon of Realpolitik: U.S. Secretary of State James F. Byrnes in the Field of Power Politics 1945-1947*. Jyväskylä: Jyväskylä University Printing House, 2012.

Maden, Tuğba Evrim. "Türkiye-Suriye İlişkilerinde Suyun Rolü." *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 35 (2011): 33-40.

Marsden, Eric. "Revulsion in Turkey against militants." *The Times*, 4 Haziran 1971.

Micallef, Roberta. "Hatay Joins the Motherland." *State Frontiers: Borders and Boundaries in the Middle East*, ed. Inga Brandell, 141-158. London&New York: I. B. Tauris, 2006.

Muslih, Muhammed. "Syria and Turkey: Uneasy Relations." *Reluctant Neighbor: Turkey's Role in the Middle East*, ed. Henri J. Barkey, 113-129. Washington, D.C: United States Institute of Peace Press, 2005.

Oktav, Özden Zeynep. "Water Dispute and Kurdish Separatism in Turkish-Syrian Relations." *The Turkish Yearbook International Relations*, Cilt 34 (2003): 91-117.

Okur, Mehmet Akif ve Nuri Salık. "Osmanlı İdaresi ve Fransız Manda Yönetimi Altında Suriye." *Bağımsızlıktan Arap Baharı'na Suriye: İç ve Dış Politika*, ed. Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık, 1-28. Ankara: Nobel Yayınları, 2016.

Olson, Robert. "Turkey-Syria Relations since the Gulf War: Kurds and Water." *Middle East Policy*, Cilt 8, Sayı 4 (1997): 168-193.

Oran, Baskın. "Dönemin Bilançosu." *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980*, ed. Baskın Oran, 655-680. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Oran, Baskın. "Yöntem ve Yaklaşım." *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980*, ed. Baskın Oran, 11-15. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Pipes, Daniel. "The Alawi Capture of Power in Syria." *Middle Eastern Studies*, Cilt 25, Sayı 4 (1989): 429-450.

Piri, M. "İnkılâp Hükûmetinin dış politikası." *Cumhuriyet*, 14 Temmuz 1960, 3.

Purtaş, Fırat. "Süleyman Demirel'in Dış Politika Felsefesi." *Türk Dış Politikası (1919-2012)*, ed. Haydar Çakmak, 577-585. Ankara: Platin Yayınları, 2008.

Rendel, A.M. "Still not spring in Turkey." *The Times*, 12 Temmuz 1972.

Sağlamer, Kayhan. "Şimdi Ne Olacak? Suriye'deki İhtilalin İçyüzü ve Ortadoğu'ya Getirdiği Yeni Durum." *Cumhuriyet*, 9 Mart 1963, 1, 5.

Sanjian, Avedis K. "The Sanjak of Alexandretta (Hatay): Its Impact on Turkish-Syrian Relations (1939-1956)." *Middle East Journal*, Cilt 10, Sayı 4 (1956): 379-394.

Sarımay, Yusuf. "Atatürk'ün Hatay Politikası – I." *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, haz. Berna Türkoğan, 365-429. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2010.

Sarımay, Yusuf. "Atatürk'ün Hatay Politikası - II," *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, haz. Berna Türkoğan, 431-454. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2010.

Satloff, Robert B. "Prelude to Conflict: Communal Interdependence in the Sanjak of Alexandretta 1920-1936." *Middle Eastern Studies*, Cilt 22, Sayı 2 (Nisan 1986): 147-180.

Sieve, Harold. "Turkey: A Good Breeding Ground for Rebels." *The New York Times*, 6 Haziran 1971, 4.

Sinkaya, Bayram. "Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi." *ADAM Akademi*, Sayı 1 (2011): 79-100.

Sorby, Karol R. "The Seperatist Period in Syria, 1961-1963." *Asian and African Studies*, Cilt 18, Sayı 2 (2009): 145-168.

Soysal, İsmail. "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939)." *Belleten*, Cilt 49, Sayı 193-195 (1986): 79-107.

Soysal, İsmail. "Seventy Years of Turkish-Arab Relations and An Analysis of Turkish-Iraqi Relations (1920-1990)." *Between East and West Studies on Turkish Foreign Relations* (İstanbul: The Isis Press, 2001), 251-310.

Soysal, İsmail. "Turkish-Arab Diplomatic Relations After the Second World War (1945-1986)." *Studies on Turkish-Arab Relations*, Cilt 1 (1986): 249-266.

Soysal, İsmail. "Turkish-Syrian Relations (1946-1999)." *Turkish Review of Middle East Studies*, Cilt 10 (1999): 101-123.

Soysal, İsmail. "Türk-Arap İlişkileri (1918-1997)." *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Haz. İsmail Soysal, 515-523. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.

Soysal, İsmail. "Yakın Tarihin Işığında Türk-Arap İlişkileri (1970-1990)." *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri* (İstanbul, IRCICA Yayınları, 2000), 233-254.

Sulzberger, C. L. "In the Wake of the Exodus." *The New York Times*, 20 Ağustos 1972, 13.

Sulzberger, C. L. "When No News Is Good News in Turkey." *The New York Times*, 25 Şubat 1961, 20.

Şahin, Mehmet. "Suriye'nin Su Sorunu." *Ortadoğu Siyasetinde Suriye*, ed. Türel Yılmaz ve Mehmet Şahin, 95-122. Ankara: Platin Yayınları, 2004.

Şahin, Mehmet. "Türkiye'nin Orta Doğu Politikası: Süreklilik ve Değişim." *Akademik Orta Doğu*, Cilt 4, Sayı 2 (2010): 9-21.

Tanrısever, Oktay Fırat. "Güç." *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, ed. Atila Eralp, 53-71. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

Taşhan, Seyfi. "1973 Genel Eylül Seçimlerinde Dış Politika Sorunları." *Dış Politika*, Cilt 3, Sayı 3 (Eylül 1973): 3-19.

Tayfur, M. Fatih. "Dış Politika." *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, ed. Atila Eralp, 73-105. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

Tellal, Erel. "SSCB'yle İlişkiler." *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980*, ed. Baskın Oran, 769-783. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Toklu, Vefa. "Türk Dış Politikasında Su Sorunu." *21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası*, ed. İdris Bal, 535-552. İstanbul: Alfa Yayınları, 2001

Turan, İlter. "The Water Dimension in Turkish Foreign Policy." *Turkey's Water Policy: National Frameworks and International Cooperation*, ed. Ayşegül Kibaroglu, Annika Kramer ve Waltina Scheumann, 179-195. Berlin-Heidelberg, Springer-Verlag, 2011.

Tür, Özlem. "Türkiye-Suriye İlişkileri: Su Sorunu." *Türkiye ve Ortadoğu: Tarih, Kimlik, Güvenlik*, ed. Meliha Benli Altunışık, 105-125. İstanbul: Boyut Yayınları, 1999.

Umar, Ömer Osman. "Milli Mücadele Dönemi Atatürk'ün Ortadoğu Politikası." *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 20, Sayı 1 (2010): 443-470.

Uzgel, İlhan. "TDP'nin Oluşturulması." *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980*, ed. Baskın Oran, 73-92. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Uzgel, İlhan. "Türkiye'de Yeni Ulusal Savunma Doktrini." *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980*, ed. Baskın Oran, 674. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Walz, Jay. "Arabs Eye Hatay Province as Turks Glare Back." *The New York Times*, 26 Şubat 1961, 7.

Yavuz, M. Hakan ve Mujeeb R. Khan. "Turkish Foreign Policy toward the Arab-Israeli Conflict: Duality and the Development (1950-1991)." *Arab Studies Quarterly*, Cilt 14, Sayı 4 (1992): 69-94.

Yavuz, M. Hakan. "İkicilik (Duality): Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu (1947-1994)." *Türk Dış Politikasının Analizi*, der. Faruk Sönmezoğlu, 243-257. İstanbul: Der Yayınları, 1994.

Yavuz, Özge. "Temel Parametreler ve Farklılaşan Dinamikler Çerçevesinde Suriye-Türkiye İlişkileri." *Bağımsızlıktan Arap Baharı'na Suriye: İç ve Dış Politika*, ed. Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık, 313-340. Ankara: Nobel Yayınları, 2016.

Yalazan, Talat. "Güney Komşumuz Suriye." *Güncel Konular*, Sayı 7 (1986): 127-141.

Yalazan, Talat. "Güney Komşumuz Suriye'yi Tanıyor muyuz?." *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Cilt 104, Sayı 296 (1985): 42-53.

Yalçın, Nilüfer. "5 Ortadoğu Ülkesine Yapılan İyi Niyet Gezisinin Işığında Türk-Arap İlişkileri-2." *Milliyet*, 11 Şubat 1965, 5.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİ

Soyadı, Adı: Salık, Nuri
Uyruğu: TC
Doğum Tarihi: 24 Haziran 1986
Doğum Yeri: Bakırköy / İstanbul
Telefon: +90 312 906 1478
e-mail: nurisalik@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Yüksek Lisans	ODTÜ Uluslararası İlişkiler	2012
Lisans	ODTÜ Tarih	2009

İŞ TECRÜBESİ

Yıl	Yer	Görev
2011-Şuan	AYBÜ Tarih	Araştırma Görevlisi
2009-2011	Erciyes Üni. Tarih	Araştırma Görevlisi

İŞ TECRÜBESİ

İngilizce (Çok İyi, KPDS 94), Fransızca (Orta Seviye Okuma)

ÖDÜLLER

TÜBİTAK 2214-A Doktora Sırası Araştırma Bursu (Şubat-Ağustos 2017)

YAYINLAR

Uluslararası Hakemli Dergilerde Yayımlanan Makaleler:

Salık, Nuri, “Uluslararası İlişkilerde Küçük Devletler: Gelişimi, Tanımı, Dış Politika ve İttifak Davranışları,” Uluslararası İlişkiler, Cilt 14, Sayı 53, 2017, s. 3-22. (SSCI) (Prof. Dr. Özlem TÜR ile)

Salık, Nuri, “Rethinking State-Society Relations in Syria until 1970: What Does the Center-Periphery Model Tell Us?,” Ortadoğu Etütleri, Cilt 5, Sayı 2, 2014, s. 115-140.

Uluslararası/Ulusal Kitaplar

Salık, Nuri, (eds.), Bağımsızlıktan Arap Baharına Suriye: İç ve Dış Politika, Ankara: Nobel Yayınları, 2016 (Prof. Dr. Mehmet Akif Okur ile).

Salık, Nuri, Syrian Foreign Policy From Independence to the Baathist Coup, 1946-1963, (With a Preface by Prof. Dr. Meliha Benli Altunışık), Ankara, Orion Yayınları, 2014.

Uluslararası/Ulusal Kitap Bölümleri

Salık, Nuri, “Türkiye’nin Suriye ve Irak İle İlişkilerinde Su Sorunu,” Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Mustafa Sıtkı Bilgin (eds.), Ankara: ATAM Yayınları, 2018 (Basım Aşamasında).

Salık, Nuri, “Modern Suriye’de Toplum ve Siyaset: 1946-2000,” Bağımsızlıktan Arap Baharına Suriye: İç ve Dış Politika, Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık (eds.), Ankara: Nobel Yayınları, 2016.

Salık, Nuri, “Osmanlı İdaresi ve Fransız Manda Yönetimi Altında Suriye,” Bağımsızlıktan Arap Baharına Suriye: İç ve Dış Politika, Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık (eds.), Ankara: Nobel Yayınları, 2016 (Prof. Dr. Mehmet Akif Okur ile).

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SAVUNMA SONRASI TEZ/PROJE TESLİM ve YAYIM İZİN FORMU

1- Tezi Hazırlayanın Soyadı, Adı: SALIK, Nuri

2- Tezin Derecesi:

Yüksek Lisans Doktora

3- Enstitü: Sosyal Bilimler Enstitüsü

4- Tezin Adı: İki Darbe Arasında Türkiye'nin Suriye Politikası: 1960-1980

5- Anahtar Kelimeler:

6- Danışmanı: Dr. Öğretim Üyesi Sayım TÜRKMAN

7- Telif Hakkı Antlaşması:

Bu anlaşma ile Tez/Proje çalışmamın, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından her türlü elektronik formatta arşivlenmesine ve kullanıma sunulmasına, tüm mülkiyet ve patent hakları ile tezimin/projemim tümü veya bir bölümü ile gelecekte yapacağım çalışmaların (makale, kitap vb.) kullanım haklarımı elimde tutmak koşuluyla, izin veriyorum.

Kabul Ediyorum **Kabul Etmiyorum**

/03/2018
Nuri SALIK
İmza

Kabul edilmiş olan tez/proje, tamamen veya kısmen Üniversite tarafından yurt içinde veya yurt dışında yayımlanabilir. Tez/Proje Üniversite'nin yazılı izni olmadan hiçbir kişi veya kuruluş tarafından tamamen ya da kısmen yayımlanamaz.